

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

TANULMÁNYOK
AZ AUGMENTUM HASZNÁLATÁRÓL
A GÖRÖG ÉS AZ INDO-IRÁNI NYELVEKBEN

ITTZÉS MÁTÉ

2007

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

ITTZÉS MÁTÉ

**TANULMÁNYOK AZ AUGMENTUM HASZNÁLATÁRÓL
A GÖRÖG ÉS AZ INDO-IRÁNI NYELVEKBEN**

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Nyomárkay István, akadémikus

Ókortudomány Doktori Program

Doktori Program vezetője: Prof. Dr. Adamik Tamás, DSc

A bizottság tagjai

elnök: Prof. Dr. Adamik Tamás, DSc

opponensek: Prof. Dr. Töttössy Csaba, CSc

Dr. Mayer Gyula, PhD

titkár: Dr. Bolonyai Gábor, CSc

tagok: Prof. Dr. Havas László, DSc

Dr. Horváth Judit, PhD

Dr. Tar Ibolya, CSc

Témavezetők

Prof. Dr. Harmatta János, akadémikus †

Dr. Tegye Imre, PhD

Budapest
2007

Előszó

Doktori disszertációm témájával, az augmentummal 2002-ben írt ógörög szakos szakdolgozatomban a homérosi nyelv kapcsán kezdtem el behatóbban foglalkozni Harmatta János akadémikus professzor vezetésével, aki később elvállalta disszertációm témavezetését is, de 2004-ben váratlanul bekövetkezett halála miatt elkészültét sajnos már nem érthette meg. Nagyon köszönöm Tegye Imre tanár úrnak, hogy ebben a helyzetben megkeresésemre ígent mondott, és készséggel átvállalta a témavezetést.

Kettőjükön kívül sokan másoknak is köszönettel tartozom a disszertáció elkészítéséhez nyújtott segítségükért. Hálás vagyok kedves professzoromnak, Töttössy Csabának, hogy feledhetetlen latin mondattani és szanszkrit nyelvi óráin felébresztette érdeklődésemet a történeti nyelvészet és az indogermanisztika iránt. Köszönöm tanszékvezetőmnek, Négyesi Máriának és kollégámnak, Dezső Csabának az ELTE BTK Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszékének baráti, de egyszersmind munkára inspiráló légkörét. Köszönöm Déri Baláznak, hogy a tőle megszokott alaposággal elolvasta disszertációm több fejezetét, és számos ponton segített abban, hogy gondolataimat világosabban és érthetőbben fogalmazzam meg. Köszönöm Dezső Csabának és Simon Zsoltnak, hogy számomra nem elérhető tanulmányok beszerzésében a segítségemre voltak.

Végül, de nem utolsósorban köszönöm feleségemnek, Editnek és kisfiamnak, Lukácsnak, hogy szeretettel és türelemmel vettek körül disszertációm megírása alatt is.

I. M.

Göd, 2007. február 1.

Tartalomjegyzék

Előszó	II
Tartalomjegyzék	III
Bevezetés	VI
I. Az augmentum eredete és az igerendszer fejlődése	1
1. Az augmentum feltételezett nyomai az augmentáló nyelveken kívül	1
1. 0. Általános kérdések	1
1. 1. Germán szuppletív praeteritumok a 'menni' igéből: gót <i>iddja</i> , óang. <i>ēode</i> ...	3
1. 2. A hettita létige praeterituma: < <i>e-šu-un</i> >	6
1. 3. A balti-szláv igekötős igék hangsúlyozási sajátosságai	10
1. 4. Az óporosz praeteritum	13
1. 5. A germán gyenge praeteritum	14
1. 6. Az albán <i>u</i> partikula és a <i>hëngra</i> , <i>dhashë</i> aoristosi alakok	15
1. 7. A tokhár imperfectum a 'lenni' és a 'menni' igéből	18
1. 8. A szláv imperfectum	19
1. 9. Az óír <i>no</i> preverbium és az abszolút és konjunkt igeragozás	20
1. 10. Összegzés	21
2. Az alapnyelvi igerendszer fejlődése és az augmentum eredete	23
3. Az augmentum és az igerendszer különnyelvi fejlődésének néhány kérdése	30
II. Az augmentum a mykénéi nyelvben	35
1. Általános megjegyzések	35
2. < <i>a-pe-do-ke</i> >	36
2. 1. < <i>a-pe-do-ke</i> > = <i>apedōke</i> ?	36
2. 2. Augmentálatlan <i>apedōke</i> ? A feltételezett /u/ > /e/ hangváltozás	37
2. 2. 1. < <i>a-pe-te-me-ne</i> >	38
2. 2. 2. < <i>po-ro-e-ke-te-ri-ja</i> > és a <i>-tērio/ā-</i> képzős főnevek	39
2. 2. 2. 1. Általános kérdések	39
2. 2. 2. 2. A <i>-tērio/ā-</i> képzős főnevek a homérosi nyelvben	42
2. 2. 2. 3. A <i>-tērio/ā-</i> képzős főnevek a mykénéi nyelvben	45
2. 2. 2. 4. A mykénéi adatok értékelése	56
2. 2. 3. < <i>pa-ra-ke-we</i> > ~ < <i>pa-ra-ku-we</i> >	57
2. 2. 4. < <i>ko-te-ri-ja</i> >	59
2. 2. 5. Az /u/ ~ /e/ váltakozás az alfabetikus görög korszakban	60
2. 2. 6. Összegzés	67
3. < <i>a-pe-e-ke</i> >	67
4. További felvetések: < <i>e-ke-jo-to</i> >, < <i>e-e-to</i> >	70
5. A mykénéi adatok értékelése	74
6. A mykénéi augmentumhasználat magyarázata	75

III. Az ión iteratívumok augmentálatlanságának kérdése	83
1. Általános jellemzők	83
1. 1. Formai jellegzetességek	83
1. 2. Az iteratívumok szemantikai sajátosságai és használata	83
2. Rendhagyó képzések a homérosi iteratívumok között	86
2. 1. Az összevont igék (verba contracta) iteratívumai	86
2. 2. ἰσάσκετο, ῥίπτασκον, κρύπτασκε	92
3. Az iteratívumok nyelvjárási besorolása	96
4. Az iteratívumok augmentálatlansága	101
5. A homérosi augmentumhasználat és az iniunctivus problémája	102
5. 1. Szemantikai alapú elméletek	103
5. 2. Szintaktikai alapú és optimalitáselméleti megközelítések	108
6. Az iteratívumok szintaktikai viselkedése	116
7. Az iteratívumok augmentálatlanságának magyarázata	123
7. 1. Korábbi magyarázati kísérletek I.	123
7. 2. Az iteratívumok „-σκε/ο-” szuffixumának eredete	126
7. 2. 1. Az alapnyelvi *-sk- imperfectumképző	126
7. 2. 2. Az örmény gyenge (-c ‘-) aoristos	132
7. 2. 3. A szláv imperfectum	146
7. 2. 4. Az ie. *-sk- imperfectumképző és az iteratívumok kapcsolata. Korábbi magyarázati kísérletek II.	148
7. 3. Az iteratívumok kialakulása	152
IV. A feltételezett „*ē-” augmentum syllabicum kérdése	161
1. A görög adatok	161
1. 0. Eddigi magyarázati kísérletek	161
1. 1. Hom. ἠείδη (-ει)	162
1. 2. Att. ἦα, ἦμεν, hom. ἦια, ἦισαν	163
1. 3. Hom. ἦικτο, att. ἦκειν	165
1. 4. Hom. ἄπ- ηύρᾱ	165
1. 5. Att. ἠῦρον	167
1. 6. Hom. ἐήνδανε	167
1. 7. Att., hom. (-)ἐάγη	168
1. 8. Hom. ἐφνοχόει	169
1. 9. Att. ἐώρων és az ión-attikai metathesis quantitatis	171
1. 10. Att. ἐάλων	176
1. 11. Att. ἐώρταζον	179
1. 12. Att. (hom.?) ἐώκει	180
1. 13. Att. (hom.?) ἐώργει	180
1. 14. Hom.(?) ἐώλπει	181
1. 15. Att., hom. -έωγεν	181
1. 16. A görög adatok értékelése és magyarázata	182
2. A védikus nyelv adatai	185
2. 0. Általános kérdések és magyarázati lehetőségek	185
2. 1. <i>ānaṭ</i>	187
2. 2. <i>āyunak</i> , <i>āyukta</i> , <i>āyukṣātām</i>	188
2. 3. <i>āraik</i> , <i>āriṇak</i>	191

2. 4. <i>ávas</i>	191
2. 5. <i>ávidhat</i> és <i>ávidhyat</i>	191
2. 6. <i>ávar</i> és <i>ávri</i>	194
2. 7. <i>ávri</i>	195
2. 8. A védikus adatok értékelése és magyarázata	195
3. Összefoglalás	200
V. Az augmentum temporale az indo-iráni nyelvekben	201
1. Általános kérdések és a görög augmentum temporale	201
2. Az augmentum temporale az óindban	204
2. 1. Kérdések és magyarázati kísérletek	204
2. 2. Az óind „ <i>i-</i> , <i>u-</i> ” kezdetű gyökök augmentum temporaléja	209
2. 3. Az óind „ <i>r-</i> ” kezdetű gyökök augmentum temporaléja	214
2. 4. Összefoglalás	222
3. Az augmentum temporale az óiráni nyelvekben	223
3. 1. Az augmentum temporale az avesztaiiban	223
3. 2. Az augmentum temporale az óperzsában	224
3. 2. 1. Általános megjegyzések	224
3. 2. 2. < <i>a-y-t-a</i> >	225
3. 2. 3. < <i>a-i-š-t-t-a</i> >	232
3. 2. 4. < <i>a-r-s-m</i> > és az óperzsa „ <i>vṛddhi</i> ”-szóképzés	239
3. 3. Összefoglalás	246
Összefoglalás	247
Bibliográfia	252
Rövidítések	252
Felhasznált irodalom	255

Bevezetés

Doktori disszertációm az *augmentum*nak nevezett igei prefixum kérdéseivel foglalkozik, amely bizonyos indogermán nyelvekben (görög, indo-iráni, örmény, fríg) a múlt idejű (praet. impf., aor., praet. perf.) kijelentő módú alakokban az igető elé kerül (pl. gr. praes. impf. φέρω 'viszek' : praet. impf. ἔφερον 'vittem'; ói. praes. impf. *bhārāmi* 'viszek' : praet. impf. *ābharam* 'vittem'; örm. praes. impf. *berem* 'viszek' : aor. *eber* 'vitt' stb.). Az augmentum eredeti alakja **e-* (**h₁e-*?) formában rekonstruálható (**e-* > gr. *è-*, iir. *a-*, örm. *e-*, fríg *e-*).

Disszertációm kitűzött célja, hogy az augmentum *különnyelvi* fejlődésének egyes kérdéseire választ adjon, mégpedig a görög és az *óindoiráni* (óind, avesztai, óperzsa) nyelvek vonatkozásában. Nem céлом tehát az, hogy az augmentummal kapcsolatos *összes* olyan problémát tárgyaljam, amelyet történetének *különnyelvi* és azt *megelőző* korszaka felvet. Mindezidáig nem íródott olyan monográfia, amely ezeket mind megkísérelné megválaszolni; a fentebbiekből következik, hogy a jelen munka sem törekszik erre. Az összes kérdés kellően alapos és együttes vizsgálata – ahogy az a témában való elmélyülés során világossá vált előttem – szétfeszítené egy disszertáció kereteit. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy csak az egyes különnyelvi problémák kimerítő alaposágú megvilágításával lehet a korábbi (indogermán alapnyelvi és köztes alapnyelvi) korszakok igerendszerét is helyesen értelmezni. Dolgozatommal ehhez szeretnék hozzájárulni, elsősorban a görög és az indo-iráni történeti nyelvészet területén.

Nem tartalmaz a dolgozat általános, összefoglaló kutatástörténetet az augmentumról. Ez reménytelen (és bizonyos értelemben céltalan) vállalkozás volna, hiszen a legtöbb olyan indogermanisztikai munka, amely akár az alapnyelvet, akár az egyes augmentum-használó nyelvek történeti nyelvтанát, nyelvtörténetét, vagy akár csak igeragozásuk egy részletkérdését tárgyalja, valamilyen formában rendszerint érinti az augmentum problémáját is. Ezek számbavétele lehetetlen. Természetesen az egyes fejezetekben, az egyes részletkérdésekkel kapcsolatban mindig található kutatástörténeti áttekintés is.

A fentebb elmondottak ellenére nem kerülhető meg az augmentum eredetének és fejlődésének legalább vázlatos tárgyalása, amely szorosan összefügg az indogermán

alapnyelvi igerendszer egészének történetével. Ennek áttekintését tartalmazza az *I. fejezet*, amely tehát a valódi tartalmi bevezetőül szolgál a disszertáció gerincét jelentő és külön tanulmányok soraként felfogható II–V. fejezethez. Hangsúlyozom e bevezető áttekintés több szempontból vázlatos jellegét, hiszen benne számos fontos probléma nem vagy csak érintőlegesen kerül szóba. Az egyik legfontosabb kérdés, hogy az augmentum alapnyelvi vagy későbbi jelenség-e. Mivel az augmentumot használó nyelveket több izoglossza is összeköti, ezért a priori valószínűbbnek látszik, hogy az augmentum az e nyelvek ősei által alkotott köztes alapnyelvi nyelvközösség (dialektus-tömb) közös újítása. A másik lehetőség, ti. hogy az augmentum alapnyelvi korú, csak a többi nyelvből kiveszett, ezért ténylegesen csak úgy bizonyítható, ha az augmentum korábbi meglétét a nem augmentáló nyelvekből tényszerűen is ki tudjuk mutatni. Az erre vonatkozó kísérleteket szintén ebben a fejezetben veszem sorra.

A görög és az indo-iráni augmentum vonatkozásában sem célom, hogy minden különnyelvi kérdésre választ adjak. A görög nyelv történetéből külön fejezet (*II. fejezet*) foglalkozik a mykénéivel, amelynek nyelvemlékeiben, az eddig megismert lineáris B dokumentumokban csupán két olyan igealak szerepel, amely bizonyosan szótagos *e*-augmentumot tartalmaz. A *III. fejezet*ben az ún. ión iteratívumok (pl. hom. φύγεσκον) problémáját tárgyalom, amelyek érdekességét az adja, hogy gyakorlatilag csak augmentum nélkül használatosak, s nemcsak az epikus nyelvben, hanem a későbbi szerzőknél is (elsősorban Hérodotosnál). Ezt a sajátosságot kialakulásuk folyamatából érthetjük meg. A fejezet ezt a folyamatot írja le, de emellett az iteratívumok alaktani kérdéseit is számba veszi. Az iteratívumok legnagyobb számban a homérosi eposzokban fordulnak elő, ezért érintem általában véve a homérosi augmentumhasználat kérdését és a rá eddig adott főbb válaszokat, elméleteket is, amelyek közül azonban egyiket sem tartom teljes mértékben meggyőzőnek, általában véve sem, még kevésbé az iteratívumok vonatkozásában (ha egyáltalán kitérnek erre a külön problémára). Ugyanakkor disszertációm a homérosi augmentum megoszlására vonatkozó eme általános kérdésben nem kíván végérvényes választ kínálni.

A *IV. fejezet*ben az augmentum többek által feltételezett * „ē-” változatát tárgyalom, míg az *V. fejezet* az óindoiráni nyelvek magánhangzóval kezdődő igetöveinek augmentálásáról (az ún. augmentum temporaléről) szól. Mindkét fejezet olyan nyelvi jelenségeket vizsgál, amelyeket egyes kutatók izoglosszának tartanak: a „hosszú”

augmentumot a görög és az óind, az augmentum temporale sajátos, „hosszú diftongusos” formáját az óind és az óiráni nyelvek (de legalábbis az óperzsa) között. Az egyes nyelvek igealakjainak és a bennük lejátszódó nyelvtörténeti folyamatoknak az elemzésével kereselem a választ arra, hogy közös újításokról vagy párhuzamos különnyelvi fejlődésekről van-e szó.

Az egyes fejezetekben több hosszabb kitérő is található, de mindegyik többé-kevésbé szorosan összefügg az augmentum problémájával. Ilyen kitérőt alkot a II. fejezetben a homérosi, ill. a mykénéi nyelv *-tērio/ā-* képzőegyüttest tartalmazó névszóinak a vizsgálata, a III. fejezetben az örmény *-c'*-képzős, ún. gyenge aoristos, a IV.-ben az ión–attikai nyelvjárásokra jellemző hangváltozás, az ún. metathesis quantitatis kérdése, az V. fejezetben pedig az óperzsa „vrddhi”-szóképzés problémája.

Végül néhány technikai jellegű megjegyzés. Disszertációmban a laringális-elmélet sztenderdnek tekinthető formáját alkalmazom (ld. MAYRHOFER 1986, 2004 megfelelő fejezeteit). Az egyes nyelvek és grammatikai terminusok rövidítésében követem az általános indogermanisztikai és történeti nyelvészeti gyakorlatot. A primér források rövidítése szintén mindig az adott nyelvvel kapcsolatban megszokott módon történik (óind: pl. GOTŐ 1987; avesztai: pl. KELLENS 1984; óperzsa: KENT 1953; alfabetikus görög: *LSJ*; mykénéi: BARTONĚK 2003; latin: *OLD*). A szakirodalomra általában szerzővel és évszámmal hivatkozom (pl. BARTONĚK 2003). Ez alól a szótárak és a lexikonok képeznek rendszerint kivételt (pl. *GEW*), továbbá néhány, hagyományosan rövidítve idézett munka (pl. *Ai. Gr.*; HOFFMANN *Aufs.*). E rövidítéseknek a feloldása a bibliográfia elején található meg. A lábjegyzeteket az áttekinthetőség érdekében fejezetenként külön számozom.

I. Az augmentum eredete és az igerendszer fejlődése

Bár a jelen disszertáció az augmentum görög és indo-iráni különnyelvi fejlődésének bizonyos kérdéseit vizsgálja, röviden érintenünk kell az augmentum történetének korábbi, különnyelvi fejlődés előtti szakaszát is. Ezen a problémakörön belül a legvitatottabb és talán legfontosabb kérdés az, hogy az augmentum alapnyelvi jelenség-e, vagy már az alapnyelv tagolódása, ill. felbomlása után alakult-e ki.

1. Az augmentum feltételezett nyomai az augmentáló nyelveken kívül

1. 0. Általános kérdések

A nyelvemlékes történeti korban az indogermán nyelvek közül csak néhány alkalmazza az augmentumot a múlt időkben mint igei prefixumot: az indo-iráni nyelvek, az örmény, a görög és a fríg.¹ Az, hogy nem minden indoeurópai nyelvben található meg az augmentum, *önmagában* természetesen nem jelenti azt, hogy nem alapnyelvi jelenségről van szó.

Az augmentum létét megkísérelték a fentebbi nyelveken kívül más nyelvekben is kimutatni.² Ha ezek a kísérletek helytállónak bizonyulnának, és több más, közelebbi kapcsolatban nem levő nyelvben is ki lehetne mutatni az augmentum egykori meglétét, az szükségképpen azt jelentené, hogy az augmentumot alapnyelvi jelenségnek, megőrzését az augmentumhasználó nyelvekben pedig archaizmusnak kellene tartanunk.

E kísérletek alatt itt most nem csak elméleti jellegű megfontolásokat értek. Teljesen nyilvánvaló ugyanis, hogy ha egy adott nyelvből hiányzik egy jelenség, amely más nyelvekben megvan, annak oka lehet az is, hogy ez a jelenség maga alapnyelvi, ám

¹ A frígból a következő biztos augmentum-példákkal rendelkezünk: *εδαες; estaes; eneparkes/ενεπαρκες; ποσεκανες*. BRIXHE 1994: 173–174. Ld. még többek között SCHWYZER 1939: 56; DIAKONOFF–NEROZNAK 1977: 183–185; NEUMANN 1988: 7, 9; GAMKRELIDZE–IVANOV 1995: 804; SZEMERÉNYI 1999: 296. Az *ενεπαρκες* alakról ld. még KOWAL 1984: 183–184¹¹. Létezik egy újráni nyelv, amely még használja az augmentumot: a yaghnōbī. Ld. BIELMEIER 1989: 485; vö. MEILLET 1950: 98.

² Általánosságban ld. SZEMERÉNYI 1999: 297–299 (helyeslően számolva be ezekről az elképzelésekről); vö. STRUNK 1994a: 274 („aufgrund ihrer jeweiligen Prämissen unterschiedlich stringente Versuche”). Korábban STRUNK 1968: 295 is nyitva hagyja a kérdést, hogy az augmentum alapnyelvi vagy későbbi jelenség-e.

a különnyelvi fejlődés során eltűnt.³ Bár ezt elméletileg minden esetben feltételezhetjük, az adott jelenség eloszlása mégis árulkodó lehet. Ha ugyanis az adott nyelvi elemet használó nyelvek jól körülhatárolható és más tekintetben is rokonítható dialektustömböt képeznek, és az adott jelenség kellőképpen sajátos, akkor a priori nagyobb valószínűséggel feltételezhetjük, hogy az adott nyelvi jelenség is csak erre a csoportra korlátozódik, vagyis közös újításukról van szó. Míg ha az adott nyelvi jelenséget használó leánnyelvek nincsenek más szempontból szorosabb kapcsolatban, akkor valószínűbb az archaizmus megőrzésének feltételezése. Mindezek azonban csupán elméleti megfontolások, amelyeket adataink fényében kell szemlélnünk.

Ebben a fejezetben sorra veszem azokat a kísérleteket, amelyek megpróbálják az augmentum létét kimutatni a különböző, az augmentumot a nyelvemlékekben már nem használó nyelvekben. A legtöbb esetben az augmentumot nem szegmentális formában vélik kimutathatónak, hanem közvetett módon, vagyis eltűnésének bizonyos következményeit, illetve eltűnése ellenére megmaradó jellegzetességeket használnak fel érvként.

Ezt megelőzően azonban tárgyalni kell az augmentumhasználó nyelvek egymáshoz való viszonyát. Először is, az augmentumhasználó nyelvek közül a görög a kentum,⁴ az örmény és az indo-iráni ellenben a szatem nyelvek közé tartozik (ld. pl. örm. *tasn*, ói. *dása* ↔ gr. δέκα, lat. *decem* < ie. **dék̑n* 'tíz'; örm. *cin*, ói. *janas* ↔ gr. γένος, lat. *genus* < ie. **génh₁es/os-* 'születés, faj, nemzetség' stb.). Amint azonban világgossá vált, ez a két csoport korántsem alapnyelvi dialektális tömbök folytatásait jelenti. A tektális hangok különböző kezelése csupán egy az indogermán nyelveket csoportokba soroló izoglosszák közül, ráadásul nem is korai izoglosszáról van szó.⁵

Van azonban számos olyan izoglossza, amely az augmentumhasználó nyelveket ténylegesen összeköti. A görög és az indo-iráni nyelvek szoros, közös újításokkal jellemezhető kapcsolatot mutatnak egymással,⁶ de éppígy rokonság mutatható ki az örmény

³ Az augmentumra nézve ebben a szellemben ld. pl. HIRT 1928: 171–172; HARĐARSON 1993: 42–43 és 18. jz.; SZEMERÉNYI 1999: 297. PORZIG 1954: 86–87 szerint valószínűleg közös újítás (illetőleg az alapszavakon belüli nyelvjárási érvényességű jelenség; vö. hasonlóan SZIDAROVSKY 1932: 317: „*idg. maradvány, ha nem is volt meg az egész nyelvterületen*”), bár elvben nem zárja ki annak a lehetőségét sem, hogy a többi nyelvben az augmentum hiánya csupán későbbi eltűnés eredménye. BRUGMANN 1913: 14 megjegyzi, hogy bizonyított lenne az augmentum léte az egész indogermán nyelvközösségben, ha igaz lenne, hogy a szekundér végződés a primér végződés *i-jének az augmentum hangsúlyos volta miatti lekopásával jöttek létre. Ahogy maga is megjegyzi: „*problematisch*” – hiszen az elsődlegesek, korábbiak a „szekundér” végződés voltak! Ld. alább.

⁴ A fríg nyelv is minden bizonnyal a kentum nyelvek csoportjába tartozik. Ld. BRIXHE 1994: 172.

⁵ Ld. pl. MAYRHOFER 1986: 104; TISCHLER 1990: 92–93 és 126. jz.; MEIER-BRÜGGER 2002: 130–131.

⁶ PORZIG 1954: 157–161.

és az indo-iráni,⁷ illetve a görög és az örmény ág vonatkozásában is.⁸ Léteznek továbbá olyan izoglosszák, amelyek valamennyi ágot összekötik.⁹

Fontos tehát hangsúlyozni: annak fényében, hogy az augmentumhasználó nyelvek több izoglossza által szorosan összetartozó dialektustömböt alkotnak, s így az augmentum újítás volta a priori nagyobb valószínűséggel bír, csak az alábbiakban tárgyalandó, illetőleg ezekhez hasonló bizonyítékok lehetnének mérvadóak az augmentum alapnyelvi meglétére irányuló kérdésünk megválaszolása szempontjából. Ameddig nincsenek ilyen bizonyítékaink, addig az augmentumot mindenképpen közös újításnak kell tartanunk.

1. 1. Germán szuppletív praeteritumok a 'menni' igéből: gót *iddja*, óang. *ēode*

Az alcímben említett germán alakok kérdése mind a mai napig élénk vita tárgyát képezi, noha úgy tűnik, a pontos hangtani levezetés nehézségei ellenére az alakok morfológiai háttere már meghatározható. Itt most nem kívánok kimerítő kutatástörténeti áttekintést adni, ez ugyanis a hivatkozott tanulmányokban megtalálható, csupán a kérdésünk szempontjából legfontosabb problémákra térek ki.

Mindkét germán alak szuppletív paradigmában fordul elő. A gót *iddja* mellett, amely a gyenge igék praeterituma szerint ragozódik, az ún. reduplikált igék közé tartozó *gaggan* praesentst találjuk. Az utóbbi tövéből létezik ugyan egy gyenge *gaggida* praeteritum, de ez csupán egyszer fordul elő (Lk 19, 12: *manna sums godakunds gaggida landis franiman... ἄνθρωπός τις εὐγενῆς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακράν...*),¹⁰ és kétségkívül késői fejlemény a rendhagyó *iddja* praeteritum kiküszöbölésére. A nyu-

⁷ PORZIG 1954: 161–162.

⁸ Ld. PORZIG 1954: 155–157; SOLTA 1960: 462–466; PALMER 1986: 71–73; CLACKSON 1994; GAMKRELIDZE-IVANOV 1995: 794–795 stb. HAMP 1976: 29 és máshol is egyenesen „Helleno-Armenian”-ről beszél, ami túlzás. J. Clackson szerint a görög és az örmény nem alkot önálló ágot (CLACKSON, James: *The Linguistic Relationship Between Armenian and Greek*. Oxford, 1994, Blackwell, 201. *Non vidi!* Ld. LAMBERTERIE 1997: 71.)

⁹ PORZIG 1954: 162–164; GAMKRELIDZE-IVANOV 1995: 340–341 (az igeragozás vonatkozásában), 365 (lexikális izoglosszák). Az augmentumot használó nyelveket GAMKRELIDZE-IVANOV 1995: 761–762 mint „Greek–Armenian–Aryan dialect community” említi, és kiválásukat az indogermán alapnyelvi közösségből nem sokkal az anatóliai ág kiválása utáni időre teszi, a Kr. e. III. évezrednél semmiképpen sem későbbre. Szerintük az alapnyelvi egység legkésőbb a Kr. e. V–IV. évezredben bomlott fel, először az anatóliai, majd a görög–örmény–indo-iráni ág kiválásával. Az alapnyelv felbomlásának kérdésében itt most nem kívánok állást foglalni, de megjegyzem, hogy véleményem szerint elképzelhető, hogy az augmentáló csoport nem egy, az alapnyelvi közösségből korán kiváló ágot, hanem éppen egy sokáig együtt (és egy helyben?) maradó központi magot alkot. Vö. pl. SCHMIDT 1990: 39.

¹⁰ BRAUNE–EBBINGHAUS 1981: 131.

gati (és ezen belül is az északi-tengeri / ingveón) germán nyelvek közé tartozó óangol és ószász nyelvekben megtalálható *ēode* praeteritum szintén rendhagyó a maga paradigmájában. Az óangolban¹¹ prózában ez az alak szinte kizárólagos praeterituma a *gān*, ill. *gangan/gengan* praesenseknek (noha a *gangan/gengan* „szabályos” praeterituma is előfordul: az erős *gēong*, ill. a gyenge *gengde*). Az ószászban¹² a *gān*-ból képzett praesensi alakok ritkák, gyakoribb a *gangan*.

A LIV szerint az ősgerm. **gangan* ige az ie. **g^heng^h*- 'lépni, lépdelni' (LIV: 175–176) gyök *e*-reduplikációs – de később az ősgermánban dereduplikált – **g^hé-g^hong^h/g^hng^h*- imperfectumából (és részben talán a kauzatív-iteratív **g^hong^h-éje*- imperfectumból is) ered, míg az ősgerm. **gān* forma az ie. **g^heh₁*- 'jön, elér' (LIV: 196) gyök *i*-reduplikációs (de a germánban a reduplikációját szintén elvesztő) **g^hi-g^héh₁/g^hh₁*- imperfectumának a folytatása. Az utóbbi azonban az idők folyamán minden germán nyelvben, amelyben megtalálható, egyre inkább kiszorul a *gangan*-nal szemben.¹³

Az óangol alakban a *-de* a gyenge praeteritumi morféma analogikus megjelenése, és az ige a gótban is a gyenge ragozáshoz igazodott, tehát valójában az *iddj*- és *ēo*-egységekkel kell elszámolnia a magyarázatnak. Az is kézenfekvőnek, sőt bizonyosnak látszik, hogy a két alak ugyanarra az ősgermán alakra vezethető vissza.¹⁴

Ami miatt az augmentum kérdésében is fontos szerephez juthatott a két germán alak, az, hogy már nagyon korán (először F. Kluge 1879-ben) az ie. **iā-* gyök (**iēh₂*- 'törekszik, megy' LIV: 309-310; eredetileg esetleg **h₁i-eh₂*- ← **h₁ei-?*) augmentált gyökérimperfectumának (vö. főként ói. *yāti*) praeteritumából vezették le őket: sg. 1. **e-iā-m* stb.¹⁵ Ezzel a levezetéssel azonban súlyos hang- és alaktani nehézségek is akad-

¹¹ Ld. pl. DIETER 1900: 447, 460–461.

¹² DIETER 1900: 466, 481.

¹³ Ld. pl. MOTTAUSCH 1994: 124. A germán nyelvek 'menni' jelentésű igéinek alakulásáról összefoglalóan ld. K.-H. Mottausch tanulmányosorozatát a *HS*-ban (MOTTAUSCH 1994, 1996, 1997, 1998). Jó áttekin-tés az ógermán nyelvekben előforduló alakokról MOTTAUSCH 1998: 135–136.

¹⁴ Ld. erről pl. MOTTAUSCH 1994: 131–132; SCHUMACHER 1998: 183–185.

¹⁵ Ld. többek között FEIST 1939: 288 (felsorolva a korabeli többi álláspontot is, bőséges hivatkozással); KRAUSE 1953: 212 (ő „*idg. Perfekt*”-ként említi, amely valószínűleg elírás lehet „*Imperfekt*” helyett). SZEMERÉNYI 1999: 299 egy sajátos, *e*-vel reduplikáló imperfectumot feltételez (**e-ye-yām*), noha ő maga (1999: 268–269) azt képviseli, hogy az alapnyelvben a reduplikált imperfectumban a reduplikációs szótag magánhangzója **-i-* volt; igaz, megjegyzi (3. jz.), hogy „*e-reduplication is proved for an earlier period by OInd. jagat 'world' (later pres. jigāti)*”. Ez utóbbi kétségtelenül igaz (ld. NARTEN 1972), és egyszerűs-mind arra is utal, hogy az imperfectumi **e*-reduplikációt is a felbomlás előtti alapnyelv igerendszerének teljes jogú tagjaként értelmezhetjük (ld. többek között LIV: 16; MEIER-BRÜGGER 2002: 170). Ugyanakkor az említett gyöknel nem találunk ilyen imperfectumot (csak egy **i*-reduplikációs alakot a tokh. B *iyāü* < **i-iēh₂/ih₂*- esetében, LIV: 309). Ugyancsak **eīām* alakra hivatkozik, de aoristosként (?) pl. HEMPEL 1937: 50. MEILLET 1950: 99 szintén elveti az *iddja* augmentált voltának feltételezését.

nak.¹⁶ A legnagyobb problémát az jelenti, hogy ebben a hangtani környezetben nem játszódhatott volna le a gót alakhoz vezető ún. „Verschärfung”.¹⁷

Mínthogy a germán praeteritumok általában véve a (dereduplikált) indogermán perfectumra mennek vissza (ld. pl. gót *bar* < **b^hor* ← **b^he-b^hór-e*), ezért a legvalószínűbb elképzelés az, hogy ez a két alak is perfectumok folytatásaként értelmezhető, és legkézenfekvőbb az, ha az ie. **h₁ei-* ’menni’ gyökből (LIV: 233–233) vezetjük le őket. A gyöknek azonban minden bizonnyal nem volt az alapnyelvben perfectuma, ez csak különnyelvi fejlődésként és különböző formában alakult ki bizonyos nyelvekben (pl. az óindben *iyáya*), így a germánban is.¹⁸ Ezért Cowgill¹⁹ és Mottausch²⁰ egy pregermán sing. 1. *e-ói-a, sing. 3. *e-ói-e, plur. 3. *e-ii-ít perfectumi paradigmából indul ki,²¹ míg a legfrissebb elemzést adó Schumacher²² az ’enni’ ige analógiája alapján egy perfectumi alapú ősgermán sing. 1. *ēja, sing. 3. *ēje, plur. 3. *ējun praeteritumot tesz meg magyarázatának alapjául.²³ A pontos hangtani levezetés kérdésünk szempontjából nem lényegbevágó. A keleti germán ágban például valószínűleg – részben hangtörvényszerű, részben analógiás úton – egy **iii-* tő jött létre

¹⁶ Ld. a kritikáját többek között COWGILL 1960: 483–484, MOTTAUSCH 1994: 127–128.

¹⁷ Erre a jelenségre vonatkozólag ld. LÜHR 1976; JASANOFF 1978; 2004: 890. Az általános felfogás szerint a germánban a resonansok geminációja, amely aztán a Verschärfunghoz vezetett, többnyire resonans + laringális hangkapcsolatból ered, de vannak ettől eltérő esetek is (vö. LÜHR 1976: 73, 84⁴).

¹⁸ Ld. pl. COWGILL 1960: 486; MOTTAUSCH 1994: 131. SCHUMACHER 1998: 184 nyitva hagyja a kérdést, hogy a gyök perfectuma alapnyelvi vagy későbbi alakulat-e, hiszen amennyiben nem, akkor is úgy viselkedik a germánban, mintha az lett volna, mégpedig a formailag hasonló felépítésű **h₁ed-* ’enni’ gyök (amely az alapnyelvben rendelkezett perfectummal, ld. LIV: 230–231) analogikus hatása miatt. KÜMMEL 2000: 614 szerint lehetséges, hogy ez a gyök már az alapnyelvben képezett perfectumot, de nem zárja ki a különnyelvi újítások lehetőségét sem.

¹⁹ COWGILL 1960: 493–495.

²⁰ MOTTAUSCH 1994: 133.

²¹ A paradigma MOTTAUSCH 1994: 133 alapján, aki a plur. 3. alakot egyből a fentebbi alakban teszi fel, míg COWGILL 1960: 495–496 szerint ez csak egy későbbi alak, és eredetileg ezen a helyen *eyít állt a paradigmában. Végeredményben azonban ő is a fentebbi eredményre jut. A Cowgillra visszamenő elképzelést részesíti előnyben többek között pl. STRUNK 1968: 295²⁹; JASANOFF 1978: 86; BRAUNE–EBBINGHAUS 1981: 131, §207¹; LIV: 233¹⁵ is. Alapvetően megegyezik a pregermán perfectumi eredetet illetően HOLLIFIELD 1980: 162–163 álláspontja, noha a részletekben eltérések vannak Cowgill és az ő felfogása között. Ugyancsak a perfectumban látja a közös nevezőt a gót *iddja* és az óang. *ēode* vonatkozásában LÜHR 1984: 90 is, noha a gót alak „Verschärfung”-ját a sing. 1. alakból eredezteti (*h₁e-h₁ói-h₂a), és megjegyzi, hogy a gót alak önmagában hangtanilag akár az ie. **ieh₂-* gyök augmentált gyökérimperfectumára is visszamehetne, ez esetben a plur. 3.-ból (*é-ih₂-ent) kiinduló „Verschärfung”-gal, de ez esetben az *ēode* jelentene súlyos nehézségeket.

²² SCHUMACHER 1998: 188.

²³ LINDEMAN 1967: 281 az ie. **h₁ieh₂-* gyök alapnyelvi (!) perfectumával (sing. 3. *h₁e-h₁ióh₂-e, plur. 3. *h₁e-h₁ih₂-ít) számol, de ezzel az elképzeléssel is számos probléma van (ld. MOTTAUSCH 1994: 128, akinél egyébiránt a legrészletesebb áttekintés található a kutatás során addig felmerült javaslatokról).

(Cowgill szerint²⁴ ennek forrása a plur. 3. személy: **e-ij-ŋt* > **ījun* > **ijjun*), majd az **ijj-* > gót *iddj-* forma általánosult az egész paradigmában.

Mindkét újabb elképzelés szükségszerűen épít olyan hangtörténeti lépésekre, amelyek nem igazolhatók pontos párhuzamokkal, csak távolabbi analogikus fejlődésekkel. Ami azonban mindenképpen elfogadható ezekben a feltevésekben, az, hogy nem ie. praeteritum imperfectumi paradigmából kell kiindulnunk, hanem egy pregermán (de legalábbis alapnyelv utáni) perfectumi paradigmából. Augmentumot ezek az alakok tehát bizonyosan nem tartalmaztak.

1. 2. A hettita létige praeterituma: <*e-šu-un*>

A hettita <*e-šu-un*> stb. létigei praeteritum augmentálságának lehetőségét H. Eichner vetette fel.²⁵ Nyilvánvaló, hogy ennek bizonyítása kulcsfontosságú lenne az augmentum ősi volta mellett. A hettita alak egyszerű *š-e*²⁶ Eichner szerint az ie. (és őshett.) **s* folytatásaként mindenképpen egy megelőző eredeti hosszú magánhangzót feltételez (vagyis az <*e-šu-un*> = /*ésun*/ csak őshett. **ésun*-ra mehet vissza, amely pedig **éesun*-on keresztül az ie. augmentált **éh₁esm* folytatása lenne),²⁷ hiszen a hangsúlyos rövid **é*-ből megnyúlt hosszú magánhangzó után szerinte geminált (fortis) *šš*-t kellene kapnunk. Az egyszerű (lenis) *š* Eichner véleménye szerint később a teljes paradigmában analogikusan elterjedt.

A létige hettita alakjaival kapcsolatban mindenekelőtt figyelemreméltó, hogy a praesens sing.-ában és a praet. sing. 3.-ban megfigyelhető következetes plene írásmóddal (praes. sing. 1. <*e-eš-mi*> /*ésmi*/, sing. 3. <*e-eš-zi*> /*étszi*/; praet. sing. 3. <*e-eš-ta*>

²⁴ Ld. COWGILL 1960: 497; máshogyan LÜHR 1984: 90. vö. JASANOFF 1978: 86. Jasanoff szerint ez egyike azon néhány esetnek, amikor a germán „Verschärfung” környezetében nem volt egykori laringális, hiszen ennél a jelenségnél a leggyakrabban **-VRHV-* > **-VR-V-* > **-VRRV-* fejlődéssel kell számolni, ahol **R* = **j*, **u* (ld. JASANOFF 1978; 1994: 257; 2004: 890; ill. SCHUMACHER 1998: 190). Korábban szintén a laringálisoknak tulajdonítja a jelenséget LEHMANN 1955: 36–46, de a fentebbi két alak szerinte „are as perplexing as ever” és „we have no basis for determining their origin” (45).

²⁵ EICHNER 1975: 78–79. Egy más szempontú kritikára válaszolva ezt EICHNER 1988: 125¹³ is fenntartja. Újabban K. Praust is ezt feltételezi (ld. STÜBER 2006: 184).

²⁶ KIMBALL 1999: 428 szerint nem teljesen világos, hogy az <*-š-*> esetében az egyszerű és a geminált írásmód zöngésségbeli, hosszúságbeli vagy fortis-lenis oppozíciót takar-e. MELCHERT 1994a: 23 csak annyit állít, hogy nem zöngésségbeli oppozícióról van szó, de megfogalmazása sugallja, hogy szerinte az eltérés lenis-fortis eltérésként fogható fel. Hasonló véleményen van maga EICHNER 1975: 78 is.

²⁷ KIMBALL 1999: 438 érthetetlen módon sing. 1. **é-h₁s-m* (és plur. 3. **é-h₁s-nt*) kiindulási alakot tulajdonít Eichnernek, pedig ő az ie. ablautviszonyoknak megfelelően **éh₁es-m* és **éh₁s-ent* alakokból indul ki.

/éšt/²⁸) szemben a praet. sing. 1. alak rendszerint nem mutat ilyet (<e-šū-un>). Ugyanakkor ez nem zárja ki a szóeleji hosszú magánhangzót, hiszen a hettita írnokok a szóeleji hosszú magánhangzót nem szokták scriptio plenával írni, ha nyílt szótagról van szó. Így legtöbbször <a-ri> (sing. 3. /ári/ 'megérkezik') íráskép szerepel a ritka <a-a-ri>-val ellentétben, szemben a következetesen scriptio plenával írt sing. 1. <a-ar-ḫi> (/árhi/) alakkal.²⁹ Ez tehát azt jelenti, hogy a létige <e-šū-un> alakjában is lehet szóeleji hosszú /é-/. Erre utalhat az is, hogy újhettita írnokok olykor plene írással írják az alakot. Teszik ezt annak ellenére, hogy így a szóban levő spiráns ortográfiailag gemináltként (azaz fonetikailag fortisként) jelenik meg (<e-eš-šū-un>).³⁰

Kétségtelen, hogy eredeti hosszú magánhangzó után a ósanatóliai *s nem geminálódik,³¹ tehát pusztán hangtani alapon nem lenne kifogásolható Eichner megoldása. Ugyanakkor élénk vita tárgyát képezi az, hogy hangsúlyos rövid magánhangzó után mi történt az ósanat. *s-szel.³²

Ha egy augmentálatlan ie. *h₁éš-ṃ alakból indulunk ki (amely – tekintve, hogy sehol máshol az anatóliai nyelvekben nincs nyoma az augmentumnak – elméletileg mégiscsak valószínűbbnek látszik), akkor abból – amennyiben a communis opinio értelmében³³ a *h₁ laringálisnak az ósanatóliaiban való eltűnésével számolunk – első lépésben ósanatóliai *éšṃ lett.

Melchert felfogását követve ennek az alaknak még szintén az ósanatóliaiban egy sajátos hangtörvény hatókörébe kellett volna kerülnie – amelyet Melchert Čop törvényének³⁴ „korlátozott” változataként („limited Čop’s law”) értelmez –, ti. *#é.C₁V > *#áC₁.C₁V (ahol *C lehet ósanat. *s spiráns is). Ennek értelmében az *éš-ṃ alakból még az ósanat.-ban *ássṃ,³⁵ majd hett. *ássun alaknak kellett volna kialakulnia (*<aš-šū-un>).

²⁸ Ld. OETTINGER 2002: 16.

²⁹ Ld. MELCHERT 1994a: 28 (Kimball nyomán). Vö. OETTINGER 2002: 534, 543–544.

³⁰ OETTINGER 2002: 90–91¹⁶.

³¹ Ld. KIMBALL 1999: 435, 439–440.

³² Ld. a különböző álláspontok rövid áttekintését KIMBALL 1999: 435.

³³ MELCHERT 1994a: 65; 1994b: 302, 305; KIMBALL 1999: 384

³⁴ Ld. az eredeti megfogalmazásban, a lúvira vonatkoztatva ČOP 1970. MELCHERT 1994a: 74–75; 1994b szerint (aki részben módosítja a törvényt, kiterjesztve azt a zöngés zárhangokra is) ennek a törvénynek abszolút szóeleji megvalósulása az ósanatóliai időszakra tehető, míg a lúviban később szélesebb körben, más helyzetekben is elterjedt (így szó belsejében is). Ld. MELCHERT 1994a: 266.

³⁵ A szonáns nazálisok ósanatóliaiban való megmaradását vallja MELCHERT 1994a: 55. KIMBALL 1999: 237–252 azonban szögesen eltérő álláspontot képvisel: szerinte a szillabikus rezonánsok (*R) már az ósanatóliaiban egy anaptiktikus magánhangzót kaptak, és *aR, ill. *u és labiovelárisok után *uR lett belőlük. A praet.-i -un végződés KIMBALL 1999: 251 szerint egy ósanat. átalakított végződésre, az ie. *-ṃ-et

Ha ellenben elfogadjuk Kloekhorst álláspontját,³⁶ hogy az ősanatóliaiban még megvolt a **h_l* fonéma (szerinte [ʔ] glottális plozívaként), akkor elvileg nem játszódtott volna le a fenti hangváltás, minthogy az **e* nem volt abszolút szóeleji helyzetben.

Vegyük észre azonban, hogy Melchert éppen a fentebbi hangtörvény ősanatóliai érvényesülése alapján feltételezi, hogy a szóeleji **h_l* már az ősanatóliai időszak előtt eltűnt.³⁷ Ugyanakkor viszont minden példája a hangtörvénnyel kapcsolatban ie. **h_l*-et tartalmazó alakokra épít,³⁸ vagyis nincsen laringálisoktól független ie. **e.C-* > ősanat. **e.C-* > **aC.C-* példája – ami nem meglepő, hiszen kérdéses, hogy létezett-e ie. **e*-szókezdet. Így Melchert érvelése ebben a vonatkozásban végeredményben körkörös.

Ugyanakkor amellett a megoldás mellett, hogy a létigei alakot kivesszük a törvény hatóköréből, a másik lehetőség is adott: a hangtörvény átfogalmazása – Kloekhorst álláspontját is figyelembe véve – ie. **#h_lě.C_lV* > ősanat. **#ʔě.C_lV* > **#ʔáC_l.C_lV* alakúvá (amelyből hett. *áC_l.C_lV* vagy esetleg *ʔáC_l.C_lV*). Ez Melchert valamennyi példájánál érvényesülne, ugyanakkor azt jelentené, hogy egy augmentálatlan **h_lěsm*-ből mégiscsak hett. **ássun* alakot kellene kapnunk.

Nézzük meg, a hettitában mivé fejlődött volna az augmentálatlan ősanat. **(h_l)ěs-m* alak, ha megmaradt volna ilyen formában, és nem játszódtott volna le benne az imént tárgyalt hangtörvény. Ha Melchert álláspontját fogadjuk el, akkor a szóvégi szonáns nazális folytatásaként *-un* várható,³⁹ a hangsúlyos magánhangzó pedig hosszúvá válik.⁴⁰ A problémát az **s* esetleges geminációjának kérdése jelenti. Melchert tagadja, hogy az ősanat. **s* hangsúlyos rövid magánhangzó után megkettőződött volna, és ennek alátámasztására számos példát is hoz.⁴¹ Eszerint szabályosan kapunk a kiindulási alakból hett. /ěsun/ <*e-šū-un*> alakot.

Ekkor az a kérdés vetődik fel, hogy miért nem játszódtott le az ősanat. **(h_l)ěs-m* alakban a fentebbi törvény (a Čop-törvény „korlátozott” változata), amely hasonló, ill. ugyanilyen környezetben (ld. elsősorban a hett. *āššu-* 'jó' szóval kapcsolatos fentebbi

felváltó **-um*-re megy vissza, ebben az esetben azonban zárt szótaggal állunk szemben (**h_lěs.um*), tehát semmiképpen sem játszódik le a fentebb feltételezett Čop-Melchert-féle hangváltás.

³⁶ KLOEKHORST 2004, különösen 47–48⁵⁵.

³⁷ MELCHERT 1994a: 65.

³⁸ Pl. a hett. *āššu-* 'jó' szó MELCHERT 1994a: 63; 1994b: 302–303 szerint a – részben allomorfikus – **ássu-* (< **h_lěsu-*) és **āsu-* (< **h_lősu-*) alakok (ld. még alább) kontaminációjából jött létre, vagyis a magánhangzó hosszúságát a második, míg a spiráns geminációját az első alak okozná. Ld. még MELCHERT 1994a: 62.

³⁹ MELCHERT 1994a: 181.

⁴⁰ Ld. MELCHERT 1994a: 133 (az ősanat. hangsúlyos rövid **ě* mind nyílt, mind zárt szótagban megnyúlik).

⁴¹ Ezeket ld. MELCHERT 1994a: 152. Vö. DUNKEL 2004: 117¹.

jegyzetet) lejátszódott (akár elfogadjuk az ősanat. $*h_1$ megmaradásáról szóló elképzelést, akár nem). A megoldást azok az alakok jelenthetik, amelyek alapfokú gyököt és – a thematikus igéről lévén szó – mássalhangzós végződést tartalmaztak, következésképpen azokban nem játszódhatott le a $*\#(h_1)\acute{e}.C_1V > *\#(?)\acute{a}C_1.C_1V$ változás (praes. sing. 1. $*h_1\acute{e}smi$, sing. 3. $*h_1\acute{e}sti$, praet. sing. 3. $*h_1\acute{e}st$). A paradigma hatása lehetett tehát az az ok, amely meggátolta az ősanatóliaiban a $*h_1\acute{e}sm > *ásm$ fejlődést. A végső soron ugyanebből a gyökből származó, de attól szemantikailag már elszakadt $*h_1\acute{o}su$ -/ $*h_1\acute{e}su$ - 'jó' főnévnel és $*h_1\acute{e}su$ -/ $*h_1\acute{s}éu$ - 'jó' melléknévnél⁴² ilyen paradigmatis „ellenhatás” nem volt,⁴³ ott megtörtént a változás.⁴⁴

Emellett azonban egy másik analogikus hatással is számolnunk kell, mégpedig azzal, hogy a nem geminált (lenis) $\acute{s}$ vált általánossá a paradigmában. Ennek kiindulópontja azonban nem az Eichner által feltételezett augmentált praeteritumi alakok,⁴⁵ hanem az összes olyan alak (praes. plur. 3., *augmentálatlan* praet. sing. 1., plur. 3.), ahol magánhangzós végződés szerepelt, hiszen éppen ezek voltak azok, ahol nem kellett geminálnia a spiránsnak.⁴⁶

⁴² Ezekről a származékokról és kapcsolatukról ld. MELCHERT 1994b: 302–303.

⁴³ Ugyanígy a görögben és az óindben sem áttetsző már a melléknévnék/határozósónak és a létigének az összetartozása (gr. $\epsilon\sigma\tau\acute{\iota}$ ~ $\epsilon\upsilon$ -, υ - $\gamma\eta\acute{\iota}\varsigma$, myk. $\langle e-u \rangle$ /ehu-/ , ill. ói. *ásti* ~ *sú*, *su*-; vö. pl. MAYRHOFER 1986: 125).

⁴⁴ A hettita létigei paradigmában egyébiránt többféle analogikus kölcsönhatással kell számolnunk. Több szempontból is érdekes pl. a praet. plur. 3. alak ($\langle e-\acute{s}ir \rangle$, $\langle e-\acute{s}e-ir \rangle$ /*ēser*/ < $*\acute{e}s-\acute{e}r$). Egyrészt a végződés minden valószínűség szerint a $\acute{h}i$ -coniugatio végződésének átvétele, miután a nyelv a $\acute{h}i$ - és mi-konjugációs végzések különbségét szinte teljesen feladta a többesszámban. Ld. legújabban JASANOFF 2003: 3; korábban pl. EICHNER 1975: 78. Ezzel szemben kevésbé valószínű pl. HAJNAL 1990: 42–43 elképzelése, aki a létige esetében alapnyelvi praet. plur. 3. $*-\acute{e}r$ végződéssel számol. HAJNAL 1990: 70⁵⁴ szerint az $\langle e-\acute{s}e-ir \rangle$ alakban elmaradó plene írásmód ($*\langle e-e-\acute{s}e-ir \rangle$) arra utal, hogy a hangsúly a második szótagon volt. Ez azonban nem állja meg a helyét; ld. fentebb az $\langle e-\acute{s}u-un \rangle$ (és nem $*\langle e-e-\acute{s}u-un \rangle$) alakról mondottakat. Másrészt sajátos az *ēser* alakban a $t\acute{o}$ ablautfoka is, hiszen az alapnyelvi amfidinamikus paradigma alapján (inj. sing. 3. $*h_1\acute{e}st$ ~ plur. 3. $*h_1s-\acute{e}nti$) a nullfokú $*h_1s$ -ből hett. $*a\acute{s}$ -t várnánk, mint ahogyan a praes. plur. 3. *ašanzi* < $*h_1s-\acute{e}nti$ alakban látjuk. (Ez függetlenül attól, hogy ebben az esetben pontosan hogyan magyarázzuk a szóeleji *a*-t. Erről a kérdéstről ld. MELCHERT 1994a: 66–67; KIMBALL 1999: 391; JASANOFF 2003: 82; KLOEKHORST 2004: 47–48⁵⁵.) Ugyanakkor nem feltétlenül kell az *ēser*-nél alapnyelvi augmentált alakot feltételeznünk ($*\acute{e}h_1s$ -), és annak a folytatását látnunk, ahogy teszi ezt EICHNER 1975: 78; HAJNAL 1990: 70⁵⁴, hiszen valószínű, hogy az itt (és más igéknél is) megfigyelhető sajátos ablaut-megoszlás anatóliai újítás, és nem csak a plur. 3. személyre korlátozódik, hanem általában a praesens és praeteritum pluralisa között megfigyelhető (praesensben nullfok, praeteritumban alapfok). Ld. JASANOFF 2003: 81–84. Mindez azt jelenti, hogy a praet. plur. 3. személyű $\langle e-\acute{s}ir \rangle$, $\langle e-\acute{s}e-ir \rangle$ alakokban mind a $t\acute{o}$, mind a végződés analogikus eredetű formát mutat.

⁴⁵ EICHNER 1975: 78.

⁴⁶ Ld. MELCHERT 1994a: 152. EICHNER 1975: 78 hangsúlyos rövid magánhangzó utáni $\acute{s}\acute{s}$ -t mutató példáit éppen a mássalhangzó előtti allomorfozások analogiájával magyarázza MELCHERT 1994a: 150 (*keššera*- 'kéz'), 152 (*weššanta* 'viselnek'), ami egyben azt is mutatja, hogy az /*ēsmi*/ stb. alakokban a gemináció elmaradásáért az analógia felelős. MELCHERT 1994a: 152 felveti, hogy a magánhangzós végzések előtti szokatlan újhettita geminált írásmód (pl. $\langle e-e\acute{s}-\acute{s}u-un \rangle$) valójában éppen az egykori potenciális beszélt nyelvi /*é:s.smi*/ stb. analogikus hatását (tehát ténylegesen /*é:s.sun*/ kiejtést?) tükrözne. Ezen írásmódot azonban máshogyan magyarázza OETTINGER 2002: 90–91¹⁶ (ld. fentebb).

Kimball több ponton eltérő felfogása nyomán a következő kép rajzolható meg: a kiindulási alak ie. **h₁ěs-m*. Az ősanat.-ban eltűnik a kezdő **h₁* laringális,⁴⁷ ill. a végződés is megváltozik: **ěs-um*.⁴⁸ Mivel a hangsúlyos rövid **ě* zárt szótagban szerepel, ezért nem játszódik le benne a korlátozott Čop-törvény (Kimball ilyenről egyébként nem is beszél). A szóvégi **-um* >⁴⁹ **-um* >⁵⁰ **-un* változással őshett. **ěsun*⁵¹ alak jön létre. A rövid hangsúlyos **ě* megnyúlik nyílt szótagban (is),⁵² viszont ugyanezen **ě* után Kimball szerint sem történik meg a spiráns geminációja, azaz fortisszá válása.⁵³ E felfogás szerint is teljességgel hangtörvényszerű az augmentálatlan **h₁ěs-m* reflexeként a hett. *ēsun* (<*e-šu-un*>) alak, magyarázata nem igényli analógia feltételezését, sem pedig a tő előtt az augmentum rekonstrukcióját.

Mindezek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a hettita nyelvben sem mutatható ki bizonyossággal az augmentum egykori megléte.⁵⁴

1. 3. A balti-szláv igekötős igék hangsúlyozási sajátosságai

A harmadik kérdéskör a balti-szláv igék egy csoportjára, az igekötős igékre vonatkozik.⁵⁵ A szláv nyelveket illetően elsőként Vaillant⁵⁶ volt az, aki a tematikus aoristos igekötőjének hangsúlyozását egy korábban meglévő hangsúlyos augmentummal magyarázta: véleménye szerint így pl. a szerb-horvát *zà-plete* alak egy augmentált **é-plete* tematikus aoristost rejt magában. Vaillant erre vonatkozólag az újgörögből hoz párhuzamot: a praes. λαβαίνω ~ aor. ἔλαβα pár hangsúlyának helye je-

⁴⁷ KIMBALL 1999: 389.

⁴⁸ KIMBALL 1999: 251.

⁴⁹ KIMBALL 1999: 247 (mássalhangzó után a **uR* új szillabifikációval [uR] lesz).

⁵⁰ KIMBALL 1999: 338.

⁵¹ KIMBALL 1999: 437.

⁵² KIMBALL 1999: 127.

⁵³ KIMBALL 1999: 435, 437.

⁵⁴ Eichner elképzelése végeredményben hangtanilag nem lenne kifogásolható, de ugyanúgy helytálló hangtanilag az augmentálatlan alakból kiinduló megoldás is. Minthogy az augmentum máshol semmilyen formában nem jelentkezik az anatóliai nyelvekben, ezért elméleti alapon mindenképpen az utóbbit kell előnyben részesítenünk. – KLOEKHORST 2004: 41 szintén augmentálatlan praeteritumot feltételez kiindulásként, ugyanakkor (2004: 48⁵⁵) azt is felveti, hogy ezen igénél a plene írásmód nem hosszúságot jelent, hanem valójában a **h₁* reflexeként egy glottális zárhangot (*e-eš-zi* [ʔéšʔi]).

⁵⁵ Ld. a tömör kutatástörténeti áttekintést: HOCK 2005: 24–25.

⁵⁶ VAILLANT 1963; 1966: 551. Hangsúlyozottan tagadja Vaillant elméletét DURANTE 1976: 24–25²⁵. Érdekes még KURYLOWICZ 1964b tanulmánya, amelyben bizonyítja, hogy az igekötős igék hangsúlyozására vonatkozó, több nyelvben is megfigyelhető tendencia különnyelvi fejleményként alakult ki, és valójában nyelvenként számos eltérést is mutat.

lentkezik az igekötős *καταλαβαίνω ~ κατάλαβα* párnál is, bár ez utóbbinak az aoristosában már nincs meg az augmentum mint önálló morféma.⁵⁷

A litván nyelv tekintetében elsőként E. P. Hamp fogalmazta meg azt az álláspontot,⁵⁸ hogy közvetve a litván igekötős igék praeterituma is az augmentum egykori meglétéről tanúskodik, ugyanis az augmentum egy sajátos hangsúlyozási tulajdonságukat magyarázhatóvá és érthetővé teszi. Ezeknek az igéknek a praesensében a hangsúly ugyanis általában immobilis, míg a praeteritumban alapvetően mobilis és visszavonódik a szó eleje felé az igekötőre. Ennek Hamp szerint az oka, hogy az igekötő és a tő között kellett egykor lennie egy hangsúllyal rendelkező szegmentális elemnek, amely a múlt jelölője volt, és amely aztán később az igekötővel egybeolvadt. Ez szerinte nem volt más, mint az *é augmentum syllabicum.

Ugyancsak az augmentum egykori balti megléte mellett igyekszik érvelni Schmalstieg⁵⁹ is (bár tanulmánya végén megjegyzi, nem adható olyan egységes válasz, amely a balti igei hangsúlyozás minden kérdését megoldaná). Minthogy a történetileg tematikus igék -*é*-praeteritumában a hangsúly az igekötőn van, ezért Schmalstieg szerint ez a sajátosság a hangsúlyos augmentum egykori meglétének tudható be, amely ugyan szegmentális voltában eltűnt, de a hangsúly pozíciójában tovább él. Így pl. *nėšti, nešù* 'visz' (< ie. (?) **h₁nek-e/o-* LIV: 250) ~ *at-nėšti* 'hoz': praet. *àt-nešė*. Vitathatóvá teszi azonban az elméletet az, hogy a nevezett igecsoport praesense is az igekötőt hangsúlyozza (praes. *àt-neša*), amit Schmalstieg⁶⁰ kénytelen a praeteritum analogikus hatásaként értelmezni.⁶¹

⁵⁷ Az idézett újjörög alakok hangsúlyozása persze egyszerűen úgy is magyarázható, hogy a hangsúly a lehető legegyszerűbb szótagra törekszik kerülni, és míg az igekötő nélküli aoristosban ez az augmentum, addig az igekötősben az igekötő második szótagja.

⁵⁸ HAMP 1976. Hamp tanulmánya baltisták részéről tudtommal teljesen visszhangtalan maradt, és egyébként is – ritka kivételként – SZEMERÉNYI 1999: 298⁴ és STRUNK 1994a: 274 megjegyzését említhetjük, akik viszont nem foglalnak állást a kérdésben. De legújabbban ld. HOCK 2005: 24–25.

⁵⁹ SCHMALSTIEG 1993. (*Non vidi* SCHMALSTIEG, William: *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington, 2000, Institute for the Study of Man. /JIES Monograph, 37./)

⁶⁰ SCHMALSTIEG 1993: 36.

⁶¹ SCHMALSTIEG egyébiránt több vitatható megállapítást is tesz. Így például az ói. *ad-*, *atti* 'eszik' igehez tartozó *ādam*, *ādas*, *ādat* praeteritumot tematikus képzésre vezeti vissza (1993: 31–32), és ezt egy balti tematikus aoristossal rokonítja, ami egyrészt két különböző kategóriát vesz egy kalap alá, másrészt teljesen világos, hogy az óindben a sing. 2. és 3. személyben az athematikus igéknél a megkülönböztetés akár *-a-* (ld. pl. *ādat* az *āt < *é-h₁ēd-t vagy *é-h₁ed-t helyett), akár *-ī-* segítségével belső fejlemény és másodlagos. Ez utóbbira ld. pl. sing. 3. *ā* (Pp. *āh*; Sāyana: *āh āsū*) < *é-h₁es-t RV X 85, 7ab (vö. gr. dór ἦς), ugyanakkor 7c-ben az újabb *āsū* alak. Ugyancsak elvetendő a litván *ėsti* 'eszik' alak hosszú tőmagánhangzójának magyarázata. SCHMALSTIEG 1993: 32 ezt egy augmentált *ēd-re vezeti vissza (**e-ed-*), amely később a praesensben is megjelent volna (**ed-* helyett). A hosszú magánhangzó valódi oka az ie. impf.-tő Nartenpräesens volta (**h₁ēd/h₁ed-*; ld. KÜMMEL 1998: 203–204; LIV: 230). Schmalstieg Vaillantot követve megállapítja, hogy az igekötős igék ilyen hangsúlyozása újabb keletű jelenség kell, hogy legyen, mivel nem nyúlt meg az igekötő rövid magánhangzója. Ugyanakkor tipológiai párhuzamok alapján ennek

Az eddigiektől eltérő egységes választ adhat a kérdésre az ún. morfológiai akcentológia elmélete, amely az – elsősorban a szláv hangsúlyozási rendszer területén munkálkodó – moszkvai akcentológiai iskolához köthető, de balti nyelvészek között is található képviselői.⁶² A. Andronov szerint⁶³ az igealakokat alkotó morfémák közül az igetövek és a személyragozott alakok végződése akcentológiai szempontból gyengének számítanak, amelyek csak más morfémák hatására válhatnak erőssé, hangsúlyossá. Ugyancsak gyengék az igekötők is, de hangsúlyossá válhatnak az akcentológiai kontúr-szabály értelmében, ha utánuk szintén gyenge morfémák következnek. Vannak azonban bizonyos domináns affixumok, amelyek az igetövet akcentológiailag erőssé teszik, vagyis képessé arra, hogy a hangsúlyt hordozza. Így például éppen fordított a helyzet a Hamp és Schmalstieg által felvázolthoz képest az olyan esetekben, mint pl. praes. *àtsuka* 'lecsavar', praet. *atsùko*, ugyanis itt a praeteritumi *-o-* morféma, amely domináns jellegű, akcentológiailag erőssé teszi a tövet, amely így a hangsúlyt hordozhatja, míg a praesensben a két eleve gyenge morféma (a prefixum és az igető) közül az akcentológiai alapszabály értelmében⁶⁴ az első helyen álló lesz hangsúlyos. Ugyanakkor az igetövet csak részben erőssé tevő *-i-*, *-ia-* és *-a-* morfémáknál az igelak utolsó előtti szótagja (vagyis az igető) is fontos szerepet játszik a hangsúlyozásban, hiszen ha az fonológiailag hosszú, akkor hangsúlyos, ha rövid, akkor az igekötő válik hangsúlyossá. A morfológiai akcentológia elmélete képesnek látszik magyarázni a litván (és általában a balti-szláv) igekötős igék sajátosságait, így minden bizonnyal nem kell az augmentumhoz folyamodni azok értelmezésekor.

---

inkább az ellenkezőjét várnánk, ti. hogy az augmentum nem tűnik el egyszerűen az igekötőben, hanem vele összeolvadva valamilyen formában megnyújtja azt. Ld. pl. a szogdban, ahol bár abszolút szókezdő helyzetben eltűnt az augmentum, bizonyos igekötős igék praeteritumi alakjában az igekötő *-a-*, ill. *-i-* hangzójával *-ā-*, ill. *-ī-* hanggá olvadt össze (pl. *patyōš* 'hall' < **pati-gauša-* ~ praet. *patīyōš* < **pati-a-gauša-*), és innen analogikusan szélesebb körben is elterjedt. Ld. erről SIMS-WILLIAMS 1989: 187.

⁶² Pl. B. Stundžia (ld. STUNDŽIA 1995a, 1995b), A. Andronov (ld. ANDRONOV 1995). Itt köszönöm meg Alekszej Andronov (Szentpétervár) segítségét, aki ímélnben is segítségemre volt a litvánal kapcsolatos kérdésekben. Az alapfogalmakra nézve ld. Stundžia monográfiájában az angol nyelvű rezümé megfelelő részét: STUNDŽIA 1995a: 164–167; továbbá AMBRAZAS 1997: 53–57, 77–82.

⁶³ ANDRONOV 1995 és személyes közlés.

⁶⁴ STUNDŽIA 1995a: 164.

1. 4. Az óporosz praeteritum

F. Kortlandt az óporosz múlt idő magyarázatánál veti fel az augmentum lehetőségét.⁶⁵ Az *-ai* praeteritumi végződés *-i* eleme, amelyet N. van Wijk korábban egy enklitikus partikulából eredeztetett, véleménye szerint az **-ī*-aoristosból terjedt szét, funkcióját pedig – tekintve, hogy mindazok a tövek, ahol megjelenik (pl. *stai*, *dai*, *bēi*⁶⁶), egyszótagúak – az augmentumtól vette át, ti. hogy lehetővé teszi az egyszótagos igealakok elkerülését, és amelyet legtisztábban az örmény augmentumhasználatban látnunk.

Hasonlóan értelmezi Kortlandt az óporosz praeteritumban előforduló gyakori *-ts* klitikum kérdését is.⁶⁷ Ezt a szláv *-tu* elemmel hozza kapcsolatba, amely hajtott hangsúlyú, egyszótagos aor. sing. 2. és 3. alakokhoz járulhat. Ezek szerinte egy korábbi **-tu* 'akkor' alakra mennek vissza (vö. szláv *-tu*), amely szintén az augmentum szerepét vette volna át.⁶⁸ A Kortlandt által összegyűjtött praeteritumok közül azonban néhány többszótagú után is megjelenik a *-ts* klitikum (pl. *belats*, *bilats*). Arra azonban nem tér ki, hogy ezeket mi indokolja. Talán az egyszótagosak analógiájával véli őket magyarázhatónak?

A nehézséget véleményem szerint az jelenti, hogy bár valóban lehetséges, hogy a két elem (*-i*, *-ts*) az egyszótagúság elkerülését volt hivatva megoldani, de ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy ezzel egy korábbi morféma (az **e-* augmentum) funkcióját vették volna át. Az ilyen típusú nyelvi igény akár változhat is a diakroniában, mint ahogy dialektálisan is létezhetnek különbségek.⁶⁹

⁶⁵ KORTLANDT 1998. Vö. HOCK 2005: 24.

⁶⁶ Erről azonban legújabban részletesen SMOCZYNSKI 2004 (ld. alább).

⁶⁷ Vö. HOCK 2005: 28.

⁶⁸ F. Kortlandt 2005. június 2-i ímélijében a következőket írja: „An important argument, to my mind, is that **-tu* in the 2nd and 3rd sg. forms of the Slavic root aorist is only found with mobile stress (e.g. *pi-*), never with fixed stress (e.g. *bi*), as Van Wijk demonstrated a long time ago. This suggests that **-tu* replaced **e-* in (Balto-)Slavic.”

⁶⁹ Például az óiráni nyelvek (avesztai és óperzsa) vonatkozásában az eltérésekről ld. STRUNK 1987: 325–327; elsősorban az óperzsáról STRUNK 1967.

1. 5. A germán gyenge praeteritum

Szintén F. Kortlandt⁷⁰ a germánban is kimutathatónak véli az augmentumot. Szerinte a germán gyenge praeteritum végződése (pl. gót *-da*, *-dedum*) az ie. **d^heh₁-* gyök gyökéraoristosából erednek, másfelől az óang. *dyde* (újang. *did*) alak azt feltételezi, hogy a plur. 3. személyben eme gyökéraoristos eredeti **dunP* alakját váltotta fel a **dēdunP*. A plur. 3. **dunP* formát Kortlandt a védikus *ádhur* gyökéraoristos alak nullfokú végződésével hozza összefüggésbe, amelyben szerinte az augmentum okozta – az iniunctivussal ellentétben – a végződés nullfokú formáját. Ez véleménye szerint bizonyítja, hogy a germ. **dunP* is augmentált **édunP*-ből ered, melyből elmaradt az augmentum.

Ami a védikus ablaut-megoszlást illeti,⁷¹ amelyből Kortlandt egy augmentált és nullfokú végződést tartalmazó ősgerm. **édunP* (> **dunP*) egykori meglétére következtet, nem állja meg a helyét. Kortlandt⁷² szerint a véd. gyökéraor. plur. 3. *ádhur* alak *-ur* végződése a szigmatikus aoristoshoz és a Nartenpräsenshez hasonlóan egy korábbi **-at* < **-nt* végződést váltott fel. A gyökéraor. ind.-ban ennek nullfokát szerinte a hangsúlyos augmentum magyarázná. Az alapnyelvi paradigmában azonban a gyökéraor. plur. 3. végződése **-ént* volt, amelyből iir. **-ant* > ói. **-an* jött létre, amelyet az *-ur* nem a szigmatikus aoristos analógiájára, hanem a *dhā-* és *dā-* gyökök akrosztatikus reduplikált imperfectumának analógiájára váltott fel. Ebből a két gyakori igéből terjedt el az *-ur* végződés később az egész gyökéraoristosban.⁷³ Hasonlóképpen a med. gyökéraor. plur. 3. ind. *ákrata* ~ inj. *kránta* pár esetében az *-anta* végződés az ősi (< **-énto*), míg az ind. *-ata* a különböző akrosztatikus paradigmák alapján (ahol az *-ata* < **-nto* szabályos) jött létre analogikusan, s nem egy korábbi redukálódás révén a hangsúlyos augmentum hatására.⁷⁴

Ugyancsak közvetlenül a gyökéraoristosra vezeti vissza Kortlandt a germán **kunPē-*, **unPē-*, **wulPē-* gyenge praeteritumokat. Ezek véleménye szerint a gyökéraoristos augmentumot elvesztett, de eredetileg első szótagjukon, az egykori augmentumon hangsúlyozott nullfokú alakjaira épültek volna (plur. 3. **kunP*, med. sing. 3. **wulPa*), nem pedig a **-tō-* képzős adiectivum verbaléra (ebben az esetben

⁷⁰ KORTLANDT 1995.

⁷¹ Részletesen KORTLANDT 1987.

⁷² KORTLANDT 1987: 219–220.

⁷³ HARÐARSON 1993: 92⁴.

⁷⁴ Ld. HARÐARSON 1993: 53 (és 143–144¹⁸⁷).

ugyanis Verner törvénye értelmében *-ð-nek kellene megjelennie), amely egyébként a gyenge praeteritum kialakulásában fontos szerepet játszott.⁷⁵ Ezzel szemben R. Lühr szerint az első ige gyenge praeterituma (*kunÞōm) ténylegesen a *kunÞa- adiectivum verbaléra (part. perf.-ra) épül, míg a *wulÞōm gyenge praeteritum már a *kunÞōm analógiájára jött létre a két ige szemantikai rokonsága alapján. A *kunÞa- alak zöngétlen *Þ-jét, amely tehát ősgerm. *kúnÞa- hangsúlyozást feltételez az ie. *ǵŋh₃-tó-ból Verner törvénye alapján várt *kunðá- helyett, az ie. *ǵŋh₁-tó- > ősgerm. *kunðá- alakkal való homonímia kerülése magyarázza.⁷⁶

Ugyancsak nem elfogadott Kortlandtnak a germán gyenge praeteritumi végződésekről vallott elmélete sem, ugyanis ennek végzödései az ie. **d^heh₁-* gyök *e*-reduplikációs imperfectumára mennek vissza (dereduplikációval), és nem a gyökéoraoristosára,⁷⁷ mint ahogy például az ószász *dedos* praeteritum is ebből a praet. imperfectumból vezetendő le,⁷⁸ és nem a perfectumból.⁷⁹

1. 6. Az albán *u* partikula és a *hëngra*, *dhashë* aoristoszi alakok

E. P. Hamp⁸⁰ szerint az albán *u* reflexív partikula, amely – az általa vázolt helyzetkép szerint – speciálisan a múlt idejű mediális ragozásban használatos, *e-ue-re megy vissza, amelyben az *e*- az augmentum, míg a *ue*- a *(*s*)*ue* visszaható névmás reflexe.

A helyzet azonban az, hogy az *u* partikula nem csak múlt időben használatos, hanem optativusban, imperativusban és igenevekben is,⁸¹ ami nem egyeztethető össze az augmentummal, amely speciálisan a múlt idejű indicativusi alakokban lenne „helyénvaló” – hacsak nem számolunk valami széles körű analogikus elterjedéssel, amelyről Hamp nem beszél. Továbbá az aoristosban és az optativusban ugyan a megfelelő

⁷⁵ Ld. LÜHR 1984: 44–46, 68¹⁰⁶.

⁷⁶ LÜHR 1984: 68¹⁰⁷.

⁷⁷ Ld. röviden *LIV*: 136–137 és 13–14. jz.; a ’tenni’ igével alkotott körülírással szerkezetből való kialakulásáról részletesen LÜHR 1984: 41–50. Az aoristos nem mutatható ki a germánban: ld. LÜHR 1984: 47.

⁷⁸ Ld. pl. LÜHR 1984: 39–40; CSER–MAYER 1999: 60; *LIV*: 137¹⁴.

⁷⁹ Ez utóbbi feltételezést ld. pl. KORTLANDT 1989: 102, amivel szemben ld. pl. LÜHR 1984: 40.

⁸⁰ HAMP 1976: 29.

⁸¹ DEMIRAJ 1993: 253.

cselekvő igealak elé kerül, az imperativusban ellenben az igealak után áll,⁸² ami pedig az augmentum pozíciójával nem fér össze.

Az albanológiai szakirodalomban ezt a nem-aktív⁸³ alakokban használatos *u*-t (pl. aor. sing. 1. *u hapa* 'kinyittattam'; *u lava* 'megmosakodtam') egyszerűen az ie. *syē- visszaható névmásból eredzetetik,⁸⁴ ami nemcsak hangtanilag, hanem szemantika- ilag is teljesen kézenfekvő elképzelés, és könnyen összeegyeztethető az *u* modális és igenévi alakokban való használatával.

H. Pedersen⁸⁵ az albán „*hε-ngra*” (újabb átírásban *hēngra*⁸⁶) 'ettem' alakban az augmentum nyomát véli fölfedezhetni. Szerinte *gra-* a tő (ez igaz: vö. örm. *eker* stb.; ie. **g^herh₃*- LIV: 211–212), az *n-* igekötő (ami szintén elfogadott: < *en-⁸⁷), amely elé az augmentum járul. Pedersen (és Pisani) nem kellőképpen kielégítő magyarázata szerint a szó eleji *h-* „*unorganisch*”.

Az ógeg alak <*an-greh*> /an-grē/ volt, amelyet Klingenschmitt⁸⁸ *en-gra-t-ből származtat, ahol a **gra-* a paradigmában általánosított **g^hrh₃*- nullfok analogikus alb. **g^hrə-* fejleményének a folytatása. B. Demiraj⁸⁹ pedig az újalbán alakokat (toszk *hēngra*, geg *hāngra*⁹⁰) *há-n-gura formára vezeti vissza, amely kontaminált alak, és benne a *ha-* imperfectumtő⁹¹ (amely szuppletív paradigmát alkot a vizsgált aoristosi alakokkal) jelenik meg analogikusan.⁹² Látható tehát, hogy ezek az aor. alakok nem utalnak augmentumra.

⁸² KLINGENSCHMITT 1981: 100.

⁸³ Vö. DEMIRAJ 1993: 251. Az albánban nem ez az egyetlen módja a nem-aktív alakok képzésének, még két másik eszköz is létezik. Ezekről ld. DEMIRAJ 1993: 251–255.

⁸⁴ Ld. pl. MEYER 1891: 468 („*u ist = ve* [*< *syē*] *mit verklungenem ε*”); KLINGENSCHMITT 1981: 100; DEMIRAJ 1993: 181, 253 (a névmás nagymértékű hangalaki redukálódása és deszemantizálódása egy korai grammatikalizálódásra enged következtetni); DEMIRAJ 1997: 400, 416; OREL 1998: 482, 486; 2000: 213–214, 242. HAMP 2004 szerint szó elején (!) ie. **sy-* > alb. *d-* (pl. *diell* 'nap' < **syel-*), de Hamp példái nem cáfolják Meyer elképzelését, hiszen az enklitikus, ill. proklitikus helyzet és az imént említett korai grammatikalizálódás miatt más hangfejlődés játszódhatott le. BEEKES 1995: 264 kétirányú fejlődést tesz fel: pretonikus pozícióban **sy-* > alb. *d-*, viszont máshol ie. **sy-* > alb. *v-* (pl. *ve(-të)* < **syē-*), ami Meyer imént említett véleményével is összeegyeztethető. Beekeshez hasonló felfogást képvisel DEMIRAJ 1997: 48.

⁸⁵ PEDERSEN 1900: 341; követi PISANI 1959b: 110²; ld. továbbá GAMKRELIDZE–IVANOV 1995: 806.

⁸⁶ Gamkrelidzéknél (GAMKRELIDZE–IVANOV 1995: 806) helytelenül *hē-ngra* szerepel.

⁸⁷ Ld. OREL 2000: 215, 168.

⁸⁸ KLINGENSCHMITT 1982: 279–280; az ő nyomán LIV: 211, 212⁵.

⁸⁹ DEMIRAJ 1997: 297–298.

⁹⁰ LIV: 212⁵ az újalbán aor. alakot *hangra* formában adja meg.

⁹¹ A *ha-* tő feltételezett eredetéről ld. LIV: 230 és 11a. jz., 274; OREL 1998: 140, de másképp OREL 2000: 79.

⁹² Ugyanezt képviseli OREL 1998: 140.

Az augmentum syllabicum egykori meglétét szokták azonban feltételezni a *dhashë* 'adtam' aoristosnál is,⁹³ mégpedig azon az alapon, hogy a szó – elég nyilvánvaló módon – az ie. **deh*₃- gyökből (*LIV*: 105–106) ered, és a szóeleji *dh-* /*ð-*/ spiráns csak intervokális helyzetben jöhetett létre az ie. *d-ből.⁹⁴ Az *d-t megelőző magánhangzó pedig az elterjedt nézet szerint nem más volt, mint az augmentum,⁹⁵ amely minden más igénél lekopott, és hangtani következményei is mindenhol máshol elhomályosodtak.⁹⁶

Ugyanakkor véleményem szerint az is elképzelhető, hogy az intervokális spirantizáció valamilyen magánhangzóra végződő igekötő (pl. **epi*⁹⁷) után következett be, és innen terjedt át a nem igekötős alakokra is.⁹⁸ Az, hogy csak az aoristos mutat spirantizációt, csupán amiatt van, hogy az impf. tövet a szuppletív sing. 1. (*j*)*ap*, sing. 3. (*j*)*ep* alkotja.⁹⁹

G. Klingenschmitt szerint az albánban nem mutatható ki az augmentum: az albán imperfectumi alakok formailag az alapnyelvi „iniunctivusok” folytatásai, miután az ősalbánban az alapnyelvi augmentált imperfectumokat augmentálatlan alakok váltották fel.¹⁰⁰ Természetesen mindez csak akkor lenne igaz, ha az alapnyelvben rekonstruálhatnánk az augmentumot – de az albán szituáció megvilágításával éppen ennek egy bizonyítéka esett el.

⁹³ Az aoristosi paradigma (tő és végződés) kialakulására (ti. az albán *s*-aoristos különnyelvi újítás) nézve ld. KLINGENSCHMITT 1981: 97, 123⁶; 1982: 150; *LIV*: 105, 106¹². Klingenschmitt nem tárgyalja a tő eleji /*ð*/ (<*dh*>) kérdését. *IEW*: 224 hibásan *dashë* alakot hoz.

⁹⁴ Erre a hangváltozásra vonatkozólag ld. pl. OREL 2000: 65, aki szerint csak a Kr. u. 10–12. század környékén történt meg ez a változás. Nehezen tudom elképzelni, hogy egy ilyen késői időpontig az augmentum megőrződött volna, ráadásul csak egyetlen egy aoristosi alakban. Hiszen mi motiválta volna ezt? Valószínűbb, hogy a folyamat korábban lejártsódott. Erre utal az (ld. DEMIRAJ 1997: 62), hogy több korai kölcsönszóban (pl. vulgáris lat. *padūle* > alb. *pyll* 'erdő) kiesett az intervokális *-d-*, amiből Demiraj arra következtet, hogy ekkoriban már nem volt az albánban intervokális **-d-*, csak *-ð-*, és ezért nem tűrte a nyelv a kölcsönszavakban található **-d-*.

⁹⁵ Ld. újabban DEMIRAJ 1997: 154–155; OREL 1998: 157; 2000: 208. Korábban ld. többek között SCHMIDT 1930: 14, valamint HAMP 1991b: 291. Az augmentum szülte spiráns eszerint az elmélet szerint aztán analogikusan az egész szócsaládban megjelent, még a névszói származékokban is: toszk *dhënë*, geg *dhān(ë)* participium 'adott'; deverbatív főnevek és melléknevek: pl. geg *të dhënë*, dél-itáliai alb. *të dhënë* 'adomány, ajánlat'; geg *dhānës* 'adakozó, nagyvonalú' stb. Ld. DEMIRAJ 1997: 154.

⁹⁶ Ld. OREL 2000: 208.

⁹⁷ Ld. HAMP 1991b: 291. – DEMIRAJ 1997: 62 szerint szó belsejében (kivéve nazális után és *j előtt) mindenhol *ð lett az ie. *d-ből, ami azt jelentené, hogy akár mássalhangzóra végződő igekötő is okozhatta volna a spirantizációt.

⁹⁸ Ez a lehetőség nem feltételez több későbbi analogikus fejlődési mozzanatot, mint az augmentumos elképzelés.

⁹⁹ Ez az ie. **h₁ep-* 'elér' gyök **h₁op-éje/o-* kauzativumából ered. Ld. DEMIRAJ 1997: 79; *LIV*: 237 és 7. jz.

¹⁰⁰ KLINGENSCHMITT 1981: 116.

1. 7. A tokhár imperfectum a 'lenni' és a 'menni' igéből

A tokhár A és B nyelvekben közös imperfectummal (itt most az ang. *imperfect*, ném. *Imperfekt* értelemben) csupán két ige rendelkezik, az *i-* (A, B) 'megy' és a *nes-* (B), *nas-* (A) létige, míg a többi ige különböző képzésmódot mutat a két nyelvben.¹⁰¹ Ezt a két közös imperfectumot F. Kortlandt alapnyelvi augmentált praeteritum imperfectumok folytatásának tartja, ami bizonyítaná, hogy az augmentum egykor a tokhárban is megvolt. Így a 'megy' ige B *yaim*, *yait* stb., A *yem*, *yet* stb. paradigmáit Kortlandt egy őstokhár **yēy*, **yēy* stb. paradigmára vezeti vissza, amely szerinte az alapnyelvi augmentált **ēim*, **ēis* stb. paradigma folytatása. A létigénél másodlagos átalakítással számol, amelyet evidensnek tart, de motivációját nem részletezi.¹⁰²

Először is a feltételezett alapnyelvi paradigma nem helytálló, hiszen az intervokális laringálisok az alapnyelvben még nem tűntek el, következésképpen augmentum temporalés alakokból nem indulhatunk ki (helyesen: **éh₁eim*, **éh₁eis* stb.). Másrészt kézenfekvőnek látszik a tárgyalt két imperfectumi paradigmát a többi imperfectumi paradigmával egyetemben – az általános felfogásnak megfelelően – optativusok folytatásaként értelmezni.¹⁰³ G. Klingenschmitt a következő módon interpretálja az alakokat.¹⁰⁴ A létigéből a sing. 1. A *šem*, B *šaim*, *šeym* egy őstokh. **s'a₁mä* reflexei. A végződés (**-mä*) az (itt nyilvánvalóan másodlagos) primér **-mi* hangtörvényszerű folytatása egyszótagú igeformák után, míg a tőben (**s'a₁-*) a várt **s'a-* < **h₁s-₁éh₁-* a tematikus optativusok **-i-je* (< **-ih₁-*, **-āi-*) alapján alakított át. A 'megy' igénél az A *yem*, B *yaim* alakok őstokhár **jaimä*-re mennek vissza, amely a létigénél – az imént leírt módon kialakult – **sä-* (ld. B *nesäm* 'van' < **na* + *sä-*) ~ impf. **s'a₁mä* viszony alapján jött létre analogikusan a **jä-* tőhöz. Mindezek alapján azt mondhatjuk, az augmentum egykori megléte nem igazolható minden kétséget kizáróan a tokhárban sem.

¹⁰¹ Ld. KRAUSE–THOMAS 1960: 217–221 áttekintését.

¹⁰² KORTLANDT 1996: 172. – Bizonyos tekintetben hasonlóan vélekedett korábban KLINGENSCHMITT 1975: 157–158 is, annyi különbséggel, hogy a 'megy' ige imperfectumát augmentálatlan (!) alapnyelvi praet. impf.-ből vezette le.

¹⁰³ Ld. pl. WINTER 1994: 294.

¹⁰⁴ KLINGENSCHMITT 1994: 406.

1. 8. A szláv imperfectum

R. Lühr szerint a szláv imperfectum¹⁰⁵ körülírásán alapszik, mely egy predikatív instrumentalisban álló főnévből és a létigei praeteritumból áll. A szláv imperfectum *-ax-* eleme **ēs-*re megy vissza, ez pedig az augmentált létigei praeteritum reflexe (< **é-h₁es-* / *é-h₁s-*) lehet. Az **ēs_m*, pontosabban a tematikus végződéssel ezt felváltó **ēsom* stb. praeteritum ugyan önállóan nem fordul elő, de közvetett módon feltehetőleg máshol is kimutatható, mégpedig az ószl. sing. 1. *běchъ* 'voltam' stb. praeteritumban, amely kontamináció eredménye, ahol a szókezdő *b-* (az ófn. *bim* stb. alakokhoz hasonlóan) az ie. **b^hueh₂-* gyök reflexéből származik, míg az *-ěchъ* az **ēsom*-ra megy vissza, tehát az augmentum egykori meglétét bizonyítaná a szlávban.¹⁰⁶

Nem jelent Lühr szerint problémát az általános **ē- > ja-* változás ellenére hiányzó szóeleji *j-* sem, hiszen hangsúlytalan helyzetben *j-* nélküli alakok is létrejöhetnek. Erre példaként a sing. 1. személyű személyes névmást hozza, mely hosszú magánhangzójában egy korábbi emfatikus nyújtás eredményét mutatja: ószl. *azъ* < **ēgom* az eredeti **eġ(-om)* helyett.¹⁰⁷

Bár a Lühr által is képviselt elmélet elképzelhetőnek látszik, esetleg fölvetődhet egy másik lehetőség is. Amint fentebb említettük, nem kizárható, hogy az ószl. *bě-chъ* stb. praeteritumban az *-ě-* < **-ē-* az **ē-*praeteritumok szuffixumának analogikus átvétele, s nem az augmentált **ēs-* reflexe. Lehetségesnek tűnik, hogy e **bē-* praeteritum analogiája felelős a körülírásban eredetileg szereplő létigei **esom* kezdő magánhangzójának megnyújtásáért is. Eszerint nem kellene eredeti augmentált **ēsom* ← **ēs_m* alakot feltételeznünk.

¹⁰⁵ A további elméleteket ld. az ión iteratívumokról szóló fejezetben, és rövid kutatástörténeti áttekintésként hivatkozásokkal HOCK 2005: 23–24.

¹⁰⁶ LÜHR 1999: 169–170; vö. JASANOFF 2002–2003: 143²⁷. Az ósszláv **bě* (és a szerbhorvát *bjěh*) alakok augmentált létigei praeteritumból való eredeztetésére nézve ld. pl. KLINGENSCHMITT 1982: 3–4⁵ (részben CHADWICK 1900: 150¹); LÜHR 1999: 169¹³; K. Praust 2003-as tanulmánya (ld. STÜBER 2006: 184). Ezt az alakot ugyanezek a kutatók a balti nyelvekkel is próbálják kapcsolatba hozni, mégpedig az óporosz *bēi*, *bei*, *be* praeteritumi alakok révén, amelyeket szintén egy **b-*vel kiegészült augmentált **ēs*, **ēi* stb. praeteritum átalakításának tartanak. Ld. KLINGENSCHMITT 1982: 3⁵; LÜHR 1999: 169. Ugyanakkor SMOCZYŃSKI 2004 (vö. HOCK 2006: 14) arra mutatott rá, hogy az óporosz alakokat nem lehet egy más balti nyelv által nem támogatott **bē* átalakításának tekinteni, csupán egy – lett és litván adatok által is támogatott! – ósbalti **bijā* reflexének, amely pedig az ie. **b^hi-je-* < **b^hū-je-* tő „*ā-Erweiterung*”-jaként értelmezhető. Vö. ugyanezen összefüggésben még a szláv alakok HOCK 2005: 24⁴⁶ által is említett másik lehetséges értelmezését, ti. hogy az ósszl. **bē* esetében az **-ē-*praeteritumok szuffixumának analogikus megjelenéséről is szó lehet, ami természetesen azt jelenti, hogy ez a szuffixum maga nem lehet a létigei praeteritum alapján létrejött morféma (ahogy pl. KLINGENSCHMITT 1982: 3–4⁵ is értelmezi), hanem egy többek által feltett **-ē-* (< **-eh₁-*) praeteritumi szuffixum. Ld. pl. PETERS 1997: 211¹².

¹⁰⁷ LÜHR 1999: 171.

1. 9. Az óír *no* preverbium és az abszolút és konjunkt igeragozás

Ugyancsak E. P. Hamp¹⁰⁸ többek¹⁰⁹ nyomán a konjunkt végződésű szekundér igeidők előtti óír üres *no* preverbiumban is az augmentum funkcionális megfelelőjét látja, sőt megfogalmazása mintha azt sugallná, hogy a *no*-t is mintegy augmentumnak tekinti,¹¹⁰ mely eredetileg (< **nu*, vö. hett. *nu*) – hasonlóan az **é*-hez (> lúvi *a*; ld. alább) – mondatbevezető partikula volt.

Ez az elmélet az óír konjunkt végzésekben az alapnyelvi szekundér személyvégzések reflexét látja, az abszolút végzésekben a primérekét.¹¹¹ Az abszolút–konjunkt végződésrendszer az ind. praesensből indult volna ki. Az ún. szekundér végzéseknek a praesensben való megjelenését az indokolná, hogy az őskeltában még nem volt meg a primér és a szekundér végzések funkcionális oppozíciója, tehát az **i* csupán egy opcionális nyomatékosító partikula volt, mely az ún. iniunctivusi alakokhoz járt. Ebben a tekintetben tehát az őskelta nem osztozott volna az összes többi indoeurópai nyelvben közös izoglosszában, amely az **-i* kötelezővé tételében és a primér–szekundér oppozíció időbeli szerepekhez csatolásában állna, hanem egy rendkívül ősi állapotot őrzött volna meg.¹¹²

A konjunkt végzéseknek kizárólag az alapnyelvi szekundér végzésekéből való származását azonban W. Cowgill¹¹³ cáfolta. Véleménye szerint az ind. praesensben mind a konjunkt, mind az abszolút végzések a primér végzések utódai. A konjunkt végzéseket a szóvégi **-i*-nek a szigeti kelta nyelvekben bekövetkező apokopéja¹¹⁴ hozta létre (pl. sing. 3. **-ti* > **-t*), az abszolút végzések pedig olyan alakokból jöttek létre, ahol a primér végzésekhez egy eredetét tekintve ismeretlen **(e)s* partikula járt, és így nem kerültek az apokopé hatása alá. Cowgill határozottan tagadja, hogy az üres *no*- preverbium imperfectum, condicionalis és praet. subiunctivus előtti kötelező használatának bármi köze lenne az **é*- augmentum múlt idejű indicativusokban való használatához az augmentáló nyelvekben.¹¹⁵ Ez természetesen nem cáfolja eleve az

¹⁰⁸ HAMP 1976: 29.

¹⁰⁹ Ld. pl. WATKINS 1963: 14–16; KURYLOWICZ 1964a: 131–135 stb.

¹¹⁰ Vö. KURYLOWICZ 1964a: 135: „*the verbal prefix no-, functionally corresponding to the augment.*”

¹¹¹ Ld. pl. WATKINS 1963: 41–43; LAZZERONI 1977: 26; és a kutatástörténeti áttekintést COWGILL 1975: 40–48. Röviden pl. SZEMERÉNYI 1999: 234–235 és 3. jz., 237 és 7. jz., mindkét helyen hivatkozásokkal.

¹¹² WATKINS 1963: 46–48. Ez eleve meglehetősen valószínűtlennek tűnik annak fényében, hogy az anatóliaiban is megvan a primér–szekundér oppozíció.

¹¹³ COWGILL 1975; 1985.

¹¹⁴ Ennek a viszonyított időrendben elfoglalt helyére nézve ld. COWGILL 1985: 113.

¹¹⁵ COWGILL 1975: 66.

augmentumnak egy esetleges *é (> lúvi *a*) mondatbevezető partikulából való eredeztetését, csupán arra mutat rá, hogy a *no* és a konjunkt végződés kapcsolatainak semmi köze nincs az augmentum és a szekundér végzések kapcsolatához, főként mert a konjunkt végzések nem a szekundér végzések egyenes ági leszármazottai.

K. McCone¹¹⁶ részben elfogadja Cowgill elméletét, és a konjunkt végzéseket a primér és szekundér végzésekkel eredezteti, melyek az előbbieknél végén levő *-i apokopéja miatt egybeestek. Az abszolút végzések magyarázatánál elveti az *(e)s partikula feltételezését, és ehelyett enklitikumoknak az igealakhoz járulásával számol (*-ti-E, *-t-E). A primér végzések végén levő *-i egyfajta glide-ként általánosult a szekundér végzések után is, vagyis enklitikumok előtt a szekundér végzések váltak azonossá a primérekkel. Az ősi primér és szekundér végzések többlépéses átrendeződése vezetett az óírben tapasztalható abszolút–konjunkt megoszláshoz. A megoszlás ősi volta ellen szól mindezeknél még az a tény is, hogy biztosan csak a szigeti keltából mutatható ki, míg számos olyan kontinentális kelta adat van, amely ennek ellentmond, tehát még őskelta fejleményről sem lehet szó.¹¹⁷

Mindebből világos, hogy nincs alapja annak a feltételezésnek, hogy az őskelta ismerte volna az augmentumot mint a múlt idő jelölőjét, és az is nyilvánvaló, hogy a *no* sem tekinthető az augmentum pontos funkcionális megfelelőjének. Ez természetesen nem zárja ki mondatbevezető partikulából (ie. *nu) való származását.

1. 10. Összegzés

Az eddigieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a fentebb elemzett kilenc, az augmentum nem-augmentáló nyelvekbeli (következésképpen alapnyelvi) egykori megléte mellett érvelő értelmezési kísérlet¹¹⁸ közül nyolc minden bizonnyal nem állja meg a helyét. Egyedül a szláv imperfectum magyarázatánál tűnik valamelyest elképzelhetőnek

¹¹⁶ MCCONE 1985.

¹¹⁷ MCCONE 1992: 36–37.

¹¹⁸ F. Kortlandt említett, 2005. június 2-án kelt íméljében hívta fel figyelmemet egy tanulmányára, melyben az augmentumnak a keltában való egykori megléte mellett érvel. Ebben a hivatkozott cikkben (KORTLANDT 1997) azonban egyetlen mondat említi az augmentumot, de ezt nem tekinthetjük érvelésnek: „both the *s*-subjunctive and the *s*-preterit (which was probably augmented) represent the athematic paradigm of the PIE. sigmatic aorist ... 1st sg. *bersam (em) 'carry/ed (him)' ...” A megadott példában nem is szerepel augmentum. – DUNKEL 2004: 117 jz. 2 szerint lehetséges, hogy az itáliai nyelvek az augmentumot reduplikációvá alakították át (pl. *efaked > *fefaked*, *etenet > *tetinit*). Nem indokolja azonban semmi azt, hogy ezeket ne ie. perfectumok folytatásának tartsuk.

a létigei augmentált praeteritum feltételezése. De még ha a szlávban valóban létezett is augmentált létigei praeteritum, ezt a fentebb az óporosz *bēi* stb. alakokkal kapcsolatban mondottak értelmében minden valószínűség szerint nem terjeszthetjük ki a baltira. Ez a sajátos megoszlás nem támogatja azt a feltevést, hogy az augmentum a szlávban megőrzött alapnyelvi örökség volna. Megjelenésére a szlávban két magyarázat is elképzelhető. Az egyik szerint a szlávban az augmentum átvétele valamelyik augmentáló nyelv későbbi, szétválás utáni areális hatásának tudható be.¹¹⁹ A másik értelmében az augmentum olyan újításként alakult ki a későbbi augmentumhasználó nyelvek ősei által alkotott dialektustömb területén, amelyben a velük szomszédos szláv is, igaz, csak nagyon-nagyon marginálisan, osztozott.¹²⁰

Adataink így véleményem szerint arra utalnak, hogy az augmentum nem volt az alapnyelvi igerendszer része, hanem csak az alapnyelv felbomlása után, a későbbi augmentumhasználó nyelvek ősei által alkotott nyelvterületen¹²¹ alakult ki újításként, és terjedt szét hullámszerűen. Ez a már sokak által – de rendszerint nem a fentebbi kísérletek kritikája után! – levont következtetés az igerendszer (pontosabban a tempus-modus

¹¹⁹ Ez leginkább az indo-irániából kiindulva feltételezhető, ugyanis ezekben a nyelvekben a létigének csak praet. impf.-i alakjaival találkozunk, iniunctivusi alakok nem adatolhatók. Ld. KELLENS 1984: 246. K. Praust szerint (idézi KIPARSKY 2005: 2⁵; STÜBER 2006: 184) egy ilyen jelenségnek az lehet az oka, hogy a létige iniunctivusának helyét a zéró-kopula veszi át. Praust azonban az alapnyelvre nézve fogalmazza meg ezt, amit cáfol többek között a hettita <*e-šu-un*> (ld. fentebb) és az alb. *jëshë* < *h₁ésn₁ (ld. DEMIRAJ 1997: 208; OREL 2000: 21). Nincs tehát szó arról, hogy az ie. alapnyelvben a létigének ne lett volna iniunctivusi alakja.

¹²⁰ Ennek alátámasztására meg kell néznünk, hogy vannak-e más olyan izoglosszák, amelyek az augmentáló nyelveket a szlávval összekötik, de a baltival nem. A PORZIG 1954: 168 (indo-iráni–szláv) és 170 (görög–szláv) által felhozott egyezések, lévén, hogy szinte kizárólag lexikális jellegűek, nem nyomnak túl sokat a latban. Jobb párhuzamot jelent a *ruki*-törvény (*s → *š / {*r, u, k, i*}_). Ez mindenképpen alapnyelv utáni hangváltozás, az egyes benne részt vevő nyelvekben különböző mértékben hat: leginkább az indo-irániiban érvényesül, majdnem hasonló mértékben a szlávban, azonban a baltiban csak kevésbé (felvetődött, hogy az örmény is osztozik benne, de ez kétséges; vö. STANG 1966: 95; MAYRHOFER 1986: 111⁵⁴). A legvalószínűbb értelmezés az, hogy az alapnyelv széttagolódásakor bizonyos egymással szomszédos dialektusokban hullámszerűen terjedt szét a *ruki*-hangváltozás. Kiindulópontja a későbbi indo-iráni ág őse volt, és innen terjedt át a balti-szlávra, mégpedig olyan módon, hogy egyre csökkent az intenzitása, és a peremterületen elhelyezkedő baltiban már csak korlátozott módon érvényesül. Az augmentumra vonatkozóan is feltehetjük ezt: az augmentáló nyelvek ősei által alkotott dialektustömb egy bizonyos pontján indult el az újítás, majd innen – már egészen legyengülve – a szlávra is áterjedt, de a baltit már nem érte el. Azonban a szlávban sem maradt meg az augmentum önállóan, csupán a körülírt imperfectumban, ahol valódi funkciója teljesen elhomályosult. A *ruki*-hangváltozásról ld. többek között PORZIG 1954: 164–165 (a balti perempozícióban a balti-szláv–indo-iráni egységen belül); MAYRHOFER 1986: 110–111⁵⁴; főként a balti(-szláv) vonatkozásában STANG 1966: 14–16, 94–99; továbbá POHL 1994: 242 (a balti a palatális tektálisok szatemizációjában is több kivételt mutat, mint a szláv); BEEKES 1995: 129 (szerinte a szatemizáció mellett a *ruki* is egy szatem nyelveket összekötő izoglossza); SZEMERÉNYI 1999: 51–52; BURROW 2001: 18–19. A *ruki*-hangváltozást GAMKRELIDZE–IVANOV 1995: 363 családfájának 6. szintjére tehetjük (ld. uo. 364), az augmentum kialakulását pedig – hipotézisként – egy ezt megelőző (esetleg az 5.) szintre.

¹²¹ Ez alapvetően a Meid-féle „*Spätindogermanisch-Ost*” egységnek felel meg. Vö. MEID 1975: 212–215. PISANI 1959a: 47, 65; 1966: 110–111 szerint az augmentum az augmentáló nyelvek másodlagos, areális érintkezése során alakult csak ki, de ez véleményem szerint kevésbé valószínű.

rendszer) alakulásának folyamatába a következőképpen illeszthető be a legvalószínűbb módon.¹²²

2. Az alapnyelvi igerendszer fejlődése és az augmentum eredete

Az alapnyelv egy korai szakaszában eredetileg tempus- és modus-szempontról morfológiailag meghatározatlan igealakok léteztek, amelyeket az igető, illetve a személyvégződés (az ún. „szekundér” személyvégzések valamelyike) alkotott (pl. **g^{uh}én-t*).¹²³ Így ezek az alakok az adott igei cselekvést vagy történetet valamilyen személyhez kapcsolták, idő- vagy módbeli referenciájuk azonban nem volt. Helyesebben mondva, bármilyen időt vagy módot kifejezhetek, de funkciójukat mindig az adott beszédhelyzet és a szöveggörnyezet, partikulák és adverbiumok¹²⁴ határozták meg. Formai szempontból ezek az igealakok a védikus gyökérképzésű iniunctivusokkal illusztrálhatók legjobban (pl. *hán* < **g^{uh}én-t*), éppen ezért elnevezésükre megtarthatjuk a tudománytörténetileg megrögzült iniunctivus elnevezést,¹²⁵ de hangsúlyozni kell egyrészt, hogy nem beszélő névről van szó (tehát szó sincs csak utasítást, parancsot kifejező modusról!), másrészt, hogy a védikus kategória nem felel meg teljes mértékben az alapnyelvi kategóriának.

A következő lépés az „ősalak”, az ún. iniunctivus egyik, minden bizonnyal legfőbb funkciójának, mégpedig a kijelentő mód jelen időnek, vagyis a praesensnek a jelölése volt. Ennek eszköze a 'hic et nunc' specializálásra szolgáló **i* deiktikus partikula volt,¹²⁶ amely később összeforrott az igealakkal. Ez a folyamat hozta létre az ún. „primér” személyvégzéseket (**g^{uh}én-t + i > *g^{uh}én-ti*).

¹²² Hasonlóan pl. MEID 1975: 214–215; LAZZERONI 1977: 28–29. Vö. KURYŁOWICZ 1964a: 131, 145–147; NEU 1985: 283–285 stb.

¹²³ GIANNAKIS 1997: 26 szerint az imperfektív és perfektív aspektusok ekkor már meglevő oppozíciója miatt tulajdonképpen kétféle iniunctivusi alakkal kell számolnunk. Ebben a vázlatos áttekintésben eltekintek az aspektus és akcióminőség kategóriáinak bevonásától. Ezekről és időbeli viszonyukról ld. többek között STRUNK 1994b. – Ez az állapot nyilván nem az elméletileg elképzelhető legkorábbi szakasz, hiszen az minden bizonnyal még a coniugatiós kategóriák és egyáltalán a flexió kialakulása előtti szakasz volt. Vö. ADRADOS 1981: 97–98; 1992: 1–2. Ez az időszak azonban homályba vész, és glottogonikus spekulációk révén lenne csak leírható.

¹²⁴ Vö. GIANNAKIS 1997: 287.

¹²⁵ SCHWYZER 1939: 645 a „*Primitiv*” elnevezést használja. Vö. GONDA 1980: 37.

¹²⁶ Ld. pl. RIX 1976: 240; PALMER 1986: 289–290; STRUNK 1994a: 276–278; SZEMERÉNYI 1999: 327, 328¹. Az **-i* elem végső soron feltehetőleg összefügg a locativusi **-i* esetraggal (*EIEC*: 467; TICHY 2004a: 87). Hogy ez utóbbinak is eredetileg csak konkretizáló szerepe lehetett, arra vonatkozólag ld. azokat a deklinációs paradigmákat, ahol **-i* nélküli és **-i-s* locativusok is előfordulnak egymás mellett

Az általános felfogás szerint az így kialakuló oppozícióban (**g^{uh}én-t* : **g^{uh}én-ti*) az eredeti alak a praesensen kívüli funkciókban maradt használatos. Valószínűbb azonban, hogy az ún. iniunctivus kezdetben megtartotta praesensi funkcióját is, de természetesen ez a jelölt alakkal szemben egyre inkább visszaszorult. A továbbiakban a különböző modális funkciók is önálló, jelölt alakra tettek szert a különböző modális affixumok révén. Ez azt jelentette, hogy az ún. iniunctivus elsődleges használati körévé a múlt idő jelölése vált (ehhez ugyanis egyelőre nem tartozott jelölt alak), de emellett továbbra is megőrizte többi funkcióját is.

Az alapnyelv széttagolódását követően a keleti késő indogermán („*Spätindogermanisch-Ost*”) tömbben¹²⁷ (vagyis a későbbi augmentumhasználó nyelvek ősei által alkotott nyelvközösségben) a múlt idő jelölésére kialakult egy új morfológiai eszköz, mégpedig az **é-* prefixum,¹²⁸ vagyis az augmentum, amely az iniunctivusi alakok elé járult.¹²⁹ Ezzel az iniunctivus valamennyi eredeti funkciójának morfológiailag jelölt formája (is) lett, és ezek a konkurrens expresszívebb alakok egyben az iniunctivus elsorvadását is elősegítették. Ez a folyamat, amint alább látni fogjuk, nyelvenként különböző módon és különböző időben zajlott le.

Az augmentum, hasonlóan a primér végződések *-*i*-jéhez, eredetileg önálló partikula lehetett, és csak később forrott össze a kezdetben hozzá enklitikusan kapcsolódó ige-tővel. Azt, hogy az augmentum önálló partikula volt, több tény is jól szemlélteti. A

(pl. a védikusban az *-n*-tövéknél *-an* és *-ani* végződés, ld. *Ai. Gr.* III: 273–275), valamint általában az „endungsloser Lokativ” problémáját (többek között MEIER-BRÜGGER 2002: 198; TICHY 2004a: 69). Bizonyos görög névmásoknál is megfigyelhető egy ilyen konkretizáló-specializáló funkciójú elem (pl. boiót τοῖ ’ez’; att. οὐτοοῖ ’ez’). Az attikai alak magánhangzója mindig hosszú (ld. *LSJ*: 1275–1276), de ez STRUNK 1994a: 277 szerint „*phonetisch gestreckte Variante*”. Ugyancsak ez az *i mutatható ki (ld. STRUNK 1994a: 277–278) az ói. *i-há*, óav. *idā* ’itt’ határozószók, továbbá talán az alapnyelvi közelre mutató névmási **i-* töben (pl. ói. n. *idám*; újav. m. acc. *imam*; lat. *is*, *id* stb.). Vö. még STRUNK 1968: 292; BEEKES 1995: 222.

¹²⁷ Megtartva MEID 1975 elnevezését, de hangsúlyozva elméletének vitatott voltát. Vö. MEIER-BRÜGGER 2002: 62–63 hivatkozásokkal.

¹²⁸ BOPP 1870: 423 egy funkcionálisan bizonyos tekintetben rokon nyelvi jelenséget említ a szanszkrit nyelvből, mégpedig a *sma* partikulát, amely a praesensszel együtt múlt időt fejez ki. Ld. pl. SPEIJER 1886: 245 (vö. Pāṇini III 2, 118; vö. a régi magyar nyelvben a *vala* használatát: *él vala*). Ugyanakkor Bopp párhuzama alakilag sem teljesen helytálló, hiszen a védikus nyelvben még csak szórványosan fordul elő a *sma* ilyen használata (ld. pl. RV X 33, 1b), ott inkább a *purá* ’korábban, régen’, ill. *sma purá* adhat a praesens imperfectumi alakoknak múltra való utalást, a *sma*-nak önmagában inkább csak emfatikus, nyomatékosító szerepe van, és majd csak később veszi át a *purá* funkcióját. Ld. először BRUGMANN 1883; később pl. RENOU 1952: 365, 377; MACDONELL 1910: 430; 1916: 250–251, 340–341. Fontos azonban MUMM 1995: 190 és 24. jz. megfigyelése, hogy a RV-ban a múltra utaló időhatározószók mellett nem fordul elő az iniunctivus, csak augmentált alakok.

¹²⁹ Az augmentum kialakulása még a csoport teljes szétválása, felbomlása előtt történt meg, de minden bizonnyal már egy bizonyos fokú széttagoltság állapotában (ugyanakkor nem valószínű PISANI 1959a: 47, 65 álláspontja, aki másodlagos, areális fejleménynek tekinti az augmentumot). Erre látszik utalni az, hogy az egyes nyelvekben részben különböző irányban és módon fejlődött tovább az augmentum, vagyis a közös időszakban még csak „csírájában” alakult ki ez a morfoszintaktikai eszköz.

védikus nyelvben mellékmondatban (vagyis ahol egyáltalán hangsúlyos lehet az igealak) az augmentált alakokban mindig az augmentum a hangsúlyos, és ehhez enklitikusan csatlakozik az igető. Az ógörögben az augmentum az igekötőkhöz hasonlóan viselkedik, vagyis figyelembe veendő annál a hangsúlyozási szabálynál, hogy a hangsúly nem kerülhet előbbre a tőhöz legközelebbi prefixum utolsó szótagjánál (vö. pl. *παρέσχον ~ παρένθεος*).¹³⁰ Ugyancsak figyelemreméltó az a körülmény, hogy bár a δέ kötőszó alapesetben a mondat második (ún. Wackernagel-) pozícióját foglalja el, az *Ilias* narratív részeiben csak 16 biztos példánk van arra,¹³¹ hogy augmentált alakot követ, miközben augmentálatlan után teljesen természetes a használata. Ennek J. Drewitt szerint az az oka, hogy az epikus nyelvben egy ideig még megmaradt annak az emléke, hogy az augmentum eredetileg külön szó volt.¹³²

Az augmentum eredetére vonatkozólag manapság alapvetően két, szélesebb körben elterjedt elképzelés létezik.¹³³ Az egyik¹³⁴ szerint az augmentum eredetileg is

¹³⁰ Ld. WACKERNAGEL 1877: 470; SCHWYZER 1939: 651; SIHLER 1995: 484. Ez jól mutatja az augmentum igekötőkhöz hasonló voltát (amelyek eredetileg szintén önálló határozószók voltak), ugyanakkor a szabály maga vitatott. KURYŁOWICZ 1964b: 4 szerint itt egy szélesebb körben (többek között a névszóképzésben is) megfigyelhető szabállyal állunk szemben, amelynek értelmében a hangsúly közvetlenül megelőzi a morfológiai határt (vö. pl. *ἤπειρος, de ἤπειρόθεν; ῥόδον, de ῥοδόεις, ῥοδόεν*).

¹³¹ DREWITT 1912: 104–105.

¹³² Az augmentum és az igető közé azonban nem kerülhet be a δέ szócska. BOTTIN 1969: 100 ezért kétségbe vonja Drewitt elméletét. Az ő felfogása (BOTTIN 1969: 99–115) szerint a jelenség oka az, hogy ez a poliszindetikus mondat szerkezet archaikus indogermán narratív szerkezet, így az augmentum ritkaságát ez az archaikus jelleg magyarázza. Az augmentált és augmentálatlan alakok ilyen jellegű relatív kronológiai értékelését kritizálja BAKKER 1999: 53–54. Az ő elméletének gyenge pontjait azonban ld. az iteratívumokról szóló fejezetben.

¹³³ Ma már csak tudománytörténeti érdekességnek tekinthető F. Bopp elmélete (BOPP 1870: 417–425), aki egyrészt az indogermanisztika akkori állásának megfelelően ie. **a-* formában vette fel az augmentumot, másrészt ezt az **a-*t a fosztóképző „*a privativummal*” tekintette azonosnak, ami számára azt jelentette, hogy a görögben a két prefixum közti eltérés (ε-, ill. ἠ-) másodlagos. Ma már teljesen nyilvánvaló Bopp tévedése, hiszen az augmentum **e-*, a fosztóképző **n-* alakú volt. Ezekről a tudománytörténeti vonatkozásokról ld. részletesen STRUNK 1994a áttekintését. – A legújabb elképzelés az augmentum eredetére vonatkozólag G. E. Dunkeltól származik (DUNKEL 2004), aki egy **es* rezultatív partikulát rekonstruál („*confectum*”, „*completely, totally*” jelentéssel), amely később értelmeződött volna át múlt idejű jelentésűvé. Ez szerinte az impf. (!) és aor. iniunctívusi alakok elé járulhatott, majd a morfémahatár eltolódása a partikulát **e-* formájává alakította, és ez a folyamat egyszersmind az *s* mobilét is létrehozta (**pek̑ieti ~ *pek̑iet* → **pek̑ieti ~ *pek̑iet / *es pek̑iet* → **pek̑ieti ~ *pek̑iet / *e-spek̑iet* → **pek̑-/ *spek̑-*; vö. DUNKEL 2004: 120). Ugyanez a partikula gyökök, tövek, végződésük után is megjelenhetett. Ezekből a konstellációkból ered Dunkel szerint az *s*-aoristos, az **es-* névszótó és számos *s*-re végződő morféma. Az elmélet több ponton is vitatható. Egyrészt a partikula nem mutatható ki közvetlenül, önálló partikulaként egy nyelvből sem, tehát rekonstrukciója csupán a különféle affixumoknak azon az egyébiránt meglehetősen vegyes (több Dunkel által idevont jelenség esetében a rezultatívitásnak semmiféle jele nincsen: ilyen egyébként a két prefixum is!) csoportján alapul, amelyet éppen magyarázni hivatott. Másrészt ha a partikula rezultatív értékű volt, és befejezettséget jelentett, akkor hogyan volt összeegyeztethető az imperfektív aspektussal (ld. **es pek̑iet*)? Továbbá ha az *s*-aoristos képzője is ebből a partikulából ered (ld. DUNKEL 2004: 122–123), miért lett volna szükséges még egyszer kitenni eléje is (vö. **es pek̑-s-t*, ld. DUNKEL 2004: 120)? DUNKEL 2004: 121 megjegyzése ellenére is kérdés marad, hogy ha minden ige-gyöknel vannak augmentált alakok, miért nem rendelkezik mindegyik *s* mobilés párral? Mindezen problémák miatt Dunkel elméletét nem tartom elfogadhatónak.

deiktikus partikula volt, mely a primér végződésnek **i*-jével ellentétben – eredetileg feltehetőleg térben és időben egyaránt – távolra mutatott, és 'illic et tunc', 'akkor és ott', esetleg nyomatékosító-bizonygató 'akkor és ott bizony, valóban' stb. jelentést is¹³⁵ hordozott. Ennek a deiktikus elemnek a maradványai itt-ott még talán fellelhetők. Ilyen lehet a védikus *asáu* névmásnak az óiráni alakokhoz (óav. *huuō*, újav. *hāu*, óp. *hauv*)¹³⁶ képest többletet jelentő kezdő *a*-ja, illetve a távolra mutató gr. ἐκεῖνος névmásban, valamint az ἐκεῖ, ἐχθές határozószókban meglevő fakultatív kezdő *ε*- (vö. κεῖνος, aiol κῆ, χθές),¹³⁷ továbbá esetleg a szlávban önállóan megmaradt **e* deiktikus partikula.¹³⁸ Feltételezni szokták, hogy ez a deiktikus partikula összefügg a rekonstruálható **é*-névmással is.¹³⁹ Egyesek szerint a bizonyos görög és védikus igealakokban megfigyelhető látszólag hosszú augmentummal a görögben meglevő ἦ 'bizony, valóban' partikula is összefüggésbe hozható: mindkettő mögött az **é* mondatfonetikai alapú nyújtott **ē* változata állna.¹⁴⁰ Ez azonban nem szükségszerű, hiszen, mint a hosszú augmentum

¹³⁴ Ezt képviseli – hogy csak néhány nevet említsünk – például BRUGMANN 1913: 11; PALMER 1986: 290; NEUMANN 1988: 9. Vö. SZEMERÉNYI 1999: 297. DUNKEL 2004: 117 ezt azon az alapon utasítja el, hogy ilyen partikula léte közvetlenül nem támasztható alá („not supported by any evidence at all”). Ugyanakkor tanulmányában ő is egy olyan **es* partikulát feltételez az augmentum őseként, amely közvetlenül szintén nem mutatható ki egy nyelvből sem.

¹³⁵ SCHWYZER 1939: 652 szerint, mivel eleinte éppen a múlt idők mellett nem szilárd a használata, eredeti jelentése 'bizony, bizonyosan' („gewiß, sicherlich”) lehetett. Tekintve azonban, hogy az összes augmentáló nyelvben az augmentum múlt időben használatos prefixumként, ezért a múlt időre való utalást is közös újításnak kell tartanunk. Így legvalószínűbbnek egy távolra (időben a múltra) utaló nyomatékosító jelentés feltételezése látszik. Mivel az augmentum „múlt idő” viszonyjelentése az augmentáló nyelvek közös újítása, ezért nehéz elképzelni, hogy Homérosznál közelre (vö. BAKKER 1999) vagy éppen a jelenre (DREWITT 1912: 44, 113–116) utalt volna, de legalábbis külön magyarázatot igényel. Ld. az iteratívumokról szóló fejezetben.

¹³⁶ Vö. HOFFMANN-FORSSMAN 2004: 167.

¹³⁷ STRUNK 1994a: 278–279; TICHY 2004a: 121.

¹³⁸ VASMER 1958: 456; TICHY 2004a: 121.

¹³⁹ Ld. pl. BADER 1973: 33–34; MEIER-BRÜGGER 2002: 234. Ez a névmás az egyes leánnyelvekben nem alkot önálló paradigmát, hanem szuppletív kapcsolatban van más tövel vagy tövekkel (vö. pl. ói. gen. *ásya*; óav. gen. *ahiiā*; umber dat. *esmei*; EWAia I: 35). Ez a névmási tő egyébiránt esetleg laringállissal kezdődött (**h₁e-*; vö. pl. EWAia I: 35; BEEKES 1995: 202–203; MEIER-BRÜGGER 2002: 234; SZEMERÉNYI 1999: 206–207 természetesen nem rekonstruál laringállist), ennek következményeiről ld. alább. Ugyanakkor DUNKEL 2004: 117–118 arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a névmás nem távolra mutató, hanem anaforikus szerepű volt, így szerinte magyarázat nélkül maradna az augmentum kizárólag múlt időknél való használata. Véleményem szerint azonban ez mégsem meglepő, hiszen a múlt idejű események felsorolása sokkalta gyakoribb lehetett, mint pl. a jövő idejűeké, így egy temporális deixissel rendelkező anaforikus elem leggyakrabban múltbeli eseményre utalt vissza.

¹⁴⁰ Ld. M. Bréal nyomán STRUNK 1994a: 277. Elutasítja DUNKEL 2004: 117 és 3. jz. BADER 1973: 33–34 szerint az említett névmási tő instrumentális alakja az augmentum eme – rendszerint **u-* előtt használatos – **ē-* allomorfja (ld. erről részletesen a feltételezett hosszú augmentum syllabicumról szóló fejezetben). Véleményem szerint ugyanez az **ē-* folytatódik az indoiráni nyelvekben megtalálható *ā(-)* igekötőben, ill. adverbiumban is (vö. óp., av., ói. *ā-lā-*). Ez utóbbi álláspontot (ti. *ā* < *ie*. **(h₁)éh₁/(h₁)óh₁*) osztja pl. EWAia I: 157; OETTINGER 2002: 126⁸⁰ is. Az olyan mozgást jelentő igéknél (Bader ezek közül csak egyet említi: gr. ἦ-ιε), ahol „hosszú” augmentumot találunk **u-* szókezdet nélkül, Bader elképzelhetőnek tartja, hogy keveredés történt az „üres” augmentum és a szemantikailag tartalmas igekötő között. Azonban a görög (hom.) ἦ-ιε alakról és az egyéb látszólag „hosszú” augmentumos igealakról részletesen ld. alább.

syllabicumról szóló fejezetben látni fogjuk, mind a görög, mind a védikus alakok hangtani vagy analogikus alapon különnyelvi újításként értelmezhetők.

A másik, széles körben elterjedt elképzelés szerint az **e* eredetileg egy mondatkapcsoló, mondatbevezető partikula volt („*sentence connective*”),¹⁴¹ melynek közvetlen reflexe a több anatóliai nyelvben, így például a lúviban megtalálható *a*- mondatkezdő partikula¹⁴² lehet.¹⁴³

Mint fentebb valószínűsítettük, az augmentum egy bizonyos dialektuscsoport újítása.¹⁴⁴ Az augmentum eredetére vonatkozó iménti feltevések értelmében ez az újítás abban állhatott, hogy a későbbi augmentumhasználó nyelvek ősei által alkotott nyelvközösségben az alapnyelvi **é*, amely vagy távolra mutató és/vagy bizonygató deiktikus partikula (illetőleg névmás), vagy mondatbevezető partikula volt, speciálisan a múltra

¹⁴¹ Ezt a hipotézist elsőként WATKINS 1963: 14–15 fogalmazta meg. Ld. később pl. BADER 1973: 32–35; DUHOUX 1987: 167¹⁰; LAMBERTERIE 1994: 146; Y. L. ARBEITMAN *apud* SEN 1994: 74. A mondatbevezető partikulából való származtatásra nézve ld. még részletesen GAMKRELIDZE–IVANOV 1995: 312–321, különösen 312, 318.

¹⁴² Ld. MELCHERT 1993: 1; FRIEDRICH 1960: 194. A kötőszó kimutatható az ékírásos lúvi nyelv mellett a paláiból (ld. CARRUBA 1970: 48; 1985: 82), valamint esetleg közvetve a líd nyelvből is (*ak*-; ld. HEUBECK 1959: 75–76; MELCHERT 1994a: 331, 356; másfelől azonban ld. GUSMANI 1964: 54). Léte a hettitában vitatott, ugyanis vannak, akik hettita nyelvű szövegkörnyezetben lúvizmusra gyanakodnak (így pl. CARRUBA 1969: 65–67), mások azonban elfogadják a létét (pl. BADER 1973: 32–33; MELCHERT 1993: 1). J. Friedrich hettita nyelvtenében és szótáraiban csak az enklitikus *-al-ja* szerepel (FRIEDRICH 1960: 154–155; *HW*: 17; *HW*²: 42–44), és TISCHLER 2001: 11 is csak lúvi és palái *a*- mondatkezdő partikulát hoz. Általános felfogás szerint a partikula a hieroglif lúviban is megtalálható (ld. pl. HEUBECK 1959: 75; MELCHERT 1993: 1; 1994a: 243), de valójában mindig csak *a-wa/i(-)* formában. Ezt általában *a=wa/i(=)* módon szokták felbontani, ekkor két partikula (*a*- és *-wa/i(-)*) kapcsolódásáról lenne szó. KLOEKHORST 2004: 42 az *a-wa/i(-)* alakot, mivel csak így együtt fordul elő, egyetlen *awa/i-* partikulaként értelmezi, amely szerinte nem függ össze közvetlenül az ékírásos lúvi *a*-val. Nem zárható ki azonban véleményem szerint az sem, hogy a hieroglif lúviban az *a*- partikula elvesztette önállóságát, és már csak a *-wa/i*-vel együtt fordulhat elő, míg ez utóbbi önállóan is használható. Ha ennek megfelelően elfogadjuk az *a=wa/i(=)* értelmezést, az *<a>* (és nem *<á>*) szótagjel használata – KLOEKHORST 2004 értelmében – azt mutatja, hogy a partikula hangértéke a hieroglif lúviban [a] volt (és nem [ʔa]), tehát nem vezethető vissza laringális kezdetű **h₁e-re*! Ez, ha a fentebb említett anafikus névmás ténylegesen laringálissal kezdődött, kizárja a kettő kapcsolatát. Az *a* mondatbevezető partikula funkcionális szempontból a hettita *nu*-val (ld. pl. FRIEDRICH 1960: 155–160; CARRUBA 1969: 53–54) rokonítható. Ld. WATKINS 1969: 15; BADER 1973: 32–33; *HW*: 475 stb. Ld. továbbá fentebb az óír *no* prefixumot.

¹⁴³ Az augmentum és a mondatbevezető partikula kapcsolata hangtani tekintetben némiképp kérdéses. MELCHERT 1994a: 244, 264 ugyanis a lúvi *a*-t – a hettita *ta* < **to* és a lúvi *pā* < **pó* partikulák o-foka alapján – ósanatóliai **ó*-ból eredezteti, amely viszont csak ie. **ó*-ból magyarázható (ld. MELCHERT 1994a: 76). Mindazonáltal a lúvi történeti hangtan törvényeinek értelmében az *a* ósanatóliai **e*-re (és így ie. **e*-re) is visszamehetne (ld. MELCHERT 1994a: 263)! Expressis verbis tagadja a lúvi kötőszó és az augmentum kapcsolatát pl. *HW*: 475. GAMKRELIDZE–IVANOV 1995: 314 egy ablautoló **e/*o* partikulát tesznek fel, és érvelésük során E. Risch egy tanulmányára is hivatkoznak: „*Cf. Risch's interpretation (1967) of initial o- in Mycenaean: o-di-do-si du-ru-to-mo = o didónsi drutómoi ...*” Risch azonban a hivatkozott helyen (RISCH 1968: 691) nem „*o*” partikuláról beszél, csupán elemzése ezen a pontján nem írja át fonetikusán a szót, hogy ne előlegezze meg a később kifejtendő interpretációt (ld. RISCH 1968: 690¹²)! Szó sincs tehát mykénéi „*o*” mondatbevezető partikuláról: az *<o>* funkcionálisan és így minden bizonnyal eredetét tekintve is a *<jo>*-val egyezik meg: mindketten a vonatkozó névmás valamelyik alakjára vagy egy vonatkozói adverbiumra mennek vissza (talán /jō/, ill. /hō/).

¹⁴⁴ Ugyanígy többek között még pl. Meillet 1950: 97–101; DURANTE 1976: 25; LAZZERONI 1977: 6; BONFANTE 1982: 162; SCHMIDT 1990: 38; SIHLER 1995: 484–485; GIANNAKIS 1997: 27; stb.

utaló temporális adverbiumi jelentést és funkciót kapott.¹⁴⁵ Ezt később formai újítás is követte, melynek során az augmentum összeforrott az eredetileg hozzá enklitikusan kapcsolódó szekundér végződésű igealakokkal, így prefixummá vált.

Felvetődhet az a kérdés, hogy miért volt „szükség” a múlt idő jelölésére a primér és szekundér végzések oppozícióján túl? Az egyik ok formai, hangalaki természetű lehetett, mégpedig az a nem augmentáló nyelvekben is megfigyelhető jelenség, hogy a kétféle személyvégződés-sor különbsége egy idő után már nem bizonyul kellőképpen markáns eszköznek az igeidők megkülönböztetésére. Egyes nyelvekben a múlt idő jelölésére kialakult egy járulékos morfológiai eszköz, a prefixális augmentum használata,¹⁴⁶ míg más nyelvekben új, világos képzésmódok alakultak ki (ld. pl. a szláv imperfectumot, a latin praet. impf.-ot vagy éppen a germán gyenge praeteritumot¹⁴⁷).¹⁴⁸ Sok nyelvben nyilvánvalóan közrajátszottak hangtani változások is, amelyek a primér és szekundér végzések közötti különbséget csökkentették vagy éppen teljesen megszüntették.¹⁴⁹

A másik, fontosabb ok az volt, hogy a szekundér végződésű iniunctivusi alakok nem kizárólag múltként voltak használatosak, hanem modális szerepük is lehetett, azaz funkcionális többértékűségük a konkurens jelölt alakok mellett egy ideig még megmaradt. Az augmentum az adott dialektustömb fejlődésének ebben a fázisában alakult ki, és nem akkor, amikor a szekundér végződés használata (módjel nélkül) már a múlt időt jelenthette csupán.

Több nyelvben is azt tapasztaljuk, hogy az augmentum használata részben vagy egészében véve függ az igealak hosszától, terjedelmétől („Wortumfang”).¹⁵⁰ A legszembetűnőbb ez az örményben, ahol csak azok az aoristosi alakok kapnak

¹⁴⁵ Egy mondatbevezető partikula ilyen fejlődésének elméleti lehetőségéről ld. GAMKRELIDZE–IVANOV 1995: 318. Az *é mondatkezdő partikula tehát, ha ezzel állunk szemben, feltehetőleg a múlt idejű narrációknál rendelkezhetett fontos szereppel.

¹⁴⁶ Vö. BLUMENTHAL 1974: 71–72. SCHWYZER 1939: 651 találóan a pre-, ill. posztpozíciók és az esetragok viszonyához hasonlítja az augmentum és a szekundér végzések kapcsolatát. Kezdetben az esetragok elegendőek voltak a hely- és egyéb esetviszonyok kifejezésére (ld. a védikus nyelvben, ill. még részben Homérosznál). Amikor ez a szerepük gyengült vagy megváltozott, az eredeti jelentést az újabb járulékos elem erősítette meg.

¹⁴⁷ Az utóbbira nézve ld. LÜHR 1984: 42. Vö. még MEILLET 1950: 100.

¹⁴⁸ Ez természetesen nem törvényszerű, ahogy azt például a hettita mutatja, ahol megmaradt a primér-szekundér oppozíció: <*e-eš-zi*> /*éštsi*/ : <*e-eš-ta*> /*éšt*/ < *h₁és-ti : *h₁és-t.

¹⁴⁹ A latinban kezdetben megvolt a kétféle személyvégződés közötti különbség, legalábbis sing. 3.-ban, (ie. *ti > lat. *-t* pl. *iouesat, mitat* a Duenos-feliraton; ie. **-t* > lat. *-d* pl. *siēd, fēced* a Duenos-feliraton). Később a nyelv az új praeteritum kialakulásával párhuzamosan feladta a különbséget. Vö. SZEMERÉNYI 1973: 55–56; MEISER 1998: 217.

¹⁵⁰ Erről a kérdésről ld. elsősorban L. Wackernagel klasszikus tanulmányát (WACKERNAGEL 1906: 148–175), továbbá STRUNK 1987.

augmentumot (és csak augmentum syllabicumot), amelyek nélküle egyszótagosak lennének (ld. pl. aor. sing. 1. *beri* ~ sing. 3. *eber*).¹⁵¹ Kérdéses ugyanakkor, hogy ez az egyes nyelvek külön életében bekövetkező párhuzamos folyamatok eredménye-e, vagy pedig egy olyan korai állapot maradványa, amikor az augmentum használatát ritmikai okok, pontosabban a szótagszám határozta meg.

Érdeemes röviden kitérni az újjörög augmentumhasználatra, hiszen ez a nyelvállapot bizonyosan egy olyan korábbi nyelvállapotból (koiné) fejlődött ki, amikor az augmentum múlt időben mindenhol kötelező volt. A dimotikiben az örményhez hasonlóan csak mássalhangzóval kezdődő töveknél használatos az augmentum, de csak akkor, ha hangsúlyos. A szótagszám szempontjából is megközelíthetjük ezt: az augmentum akkor használatos, ha nélküle az igealak nem lenne legalább három szótagos (pl. sing. 1. *ἐγραψα* : plur. 1. *γράψαμε*, de sing. 1. *χόρεψα*, plur. 1. *χορέψαμε*).¹⁵² Ez teljes mértékben párhuzamba állítható az örményvel, ami arra utal, hogy az örmény augmentumhasználat hasonlóképpen akár másodlagos fejlemény is lehet, tehát megelőzhetette egy olyan nyelvállapot, amikor az augmentum többszótagos alakoknál is használatos volt.¹⁵³ Ennek eldöntése azonban az örmény nyelvemlékek késői volta miatt nem lehetséges.

Másfelől viszont az örménynél sokkal korábbról adatolt védikus és homérosi nyelvben is megfigyelhető hasonló tendencia, de egyáltalán nem kizárólagos szabályként, és több tekintetben eltérő módon.¹⁵⁴ Az iráni nyelvekben azonban semmiféle ilyen szabályszerűség vagy tendencia sem figyelhető meg az augmentum vonatkozásában.¹⁵⁵ Mindezek alapján valószínűtlennek látszik, hogy az augmentum létrejöttkor egyszerűen mind egy „Wortumfang”-ra vonatkozó szabály is kialakult volna, amelyet az örmény

¹⁵¹ Ld. pl. GODEL 1975: 43, 112; SCHMITT 1981: 149; KLINGENSCHMITT 1982: 31–32; MEIER-BRÜGGER 2002: 183–184. A klasszikus örményben a magánhangzóval kezdődő tövek nem kapnak augmentumot, később azonban *ē*-augmentumot használnak. Ld. GODEL 1975: 43.

¹⁵² Ld. pl. JOSEPH-PHILIPPAKI-WARBURTON 1987: 172; MEIER-BRÜGGER 2002: 184.

¹⁵³ Hipotézisként például feltehetjük, hogy az augmentum csak akkor maradt meg, ha az ősrörmény dinamikus paenultima hangsúly (ld. pl. SCHMITT 1981: 37) az augmentumra vagy a közvetlenül utána eső szótagra esett: pl. sing. 3. **édeh₃t* > ősrörm. **édöt* > örm. *et* és sing. 3. **éb^heret* > ősrörm. **ebéret* > örm. *eber*, de plur. 1. **éb^herome* → ősrörm. **eberáel/ok^k* (ld. KLINGENSCHMITT 1982: 28) > *berak*’.

¹⁵⁴ Ld. WACKERNAGEL 1906: 147–154. – A homérosi nyelvben például megfigyelhető a (C)(C)Ű szerkezetű egyszótagos igealakok (pl. **σχέ*) kerülése az augmentum révén (vö. MUMM 2004: 148), amely ezeknél mindenhol megjelenik. Ugyanakkor szép számmal vannak (C)(C)ŰC alakú augmentálatlan egyszótagos formák. Hangsúlyozandó azonban, hogy az augmentálatlan **σχέ* tematikus aoristos is **s^{gh}e-t-re*, vagyis (C)(C)ŰC szerkezetű alakra megy vissza, vagyis állandó augmentálása csak a görög különnyelvi **-t#* > *-Ø#* változás (vö. RIX 1976: 88–89) után alakulhatott ki.

¹⁵⁵ WACKERNAGEL 1906: 147¹. Egyéb szófajoknál igen, de ebből a szempontból pl. még a két óiráni nyelv, az avesztai és az óperzsa is eltérő képet mutat. Ld. STRUNK 1987: 325–327.

augmentumhasználat őrízne, és amelynek értelmében az augmentum eredetileg csak az egyszótagú alakokban lett volna használatos.

Sokkal kézenfekvőbb azt feltételezni, hogy az augmentum használata már kezdetben sem alapvetően szótagszámtól függött, vagyis kezdettől fogva voltak augmentált többszótagos tövek is. Ugyanakkor az augmentum szótagnyi terjedelmével később különnyelvi fejlődés során alkalmassá vált arra, hogy az egyes nyelvek a rájuk jellemző és nyelvenként eltéréseket mutató, és a szókincs más területein is működő tendencia alapján eszközként használják fel.¹⁵⁶ Az újgörög párhuzam alapján azonban az is elképzelhető, hogy éppen az örmény augmentumhasználat, amely teljes mértékben szótagszám-orientált, másodlagos fejlemény. De természetesen az sem zárható ki, hogy a korai tendencia szabállyá szilárdulásával állunk szemben.¹⁵⁷

3. Az augmentum és az igerendszer különnyelvi fejlődésének néhány kérdése

Az augmentum kialakulását és az augmentumhasználó köztes alapnyelv felbomlását követően az egyes nyelvekben különböző irányú fejlődési folyamatok játszódtak le. A védikus nyelvben az augmentum nélküli szekundér végződésű igealakok, vagyis azok, amelyek formailag megegyeznek az ősi iniunctivusokkal, nem csak múlt időben használhatók, hanem különböző modális szerepeket is betölthetnek. Elnevezésükre Brugmann nyomán hagyományosan az iniunctivus terminus használatos. Megítélésük vitatott, ugyanis van olyan elképzelés, miszerint ez a ősi, maradvány kategória a védikus nyelvben önálló „memorativusi” modusszá fejlődött,¹⁵⁸ mások szerint azonban nem pozitívan, hanem negatívan jellemezhető kategóriáról van szó,¹⁵⁹ amely az ősi funkciógazdagságot őrízte meg.

A múltra utaló iniunctivusok és az augmentált múlt idők közötti eltérést ennek megfelelően vagy funkcionális alapúnak, vagy pedig – mint sokan a homérosi nyelvben – opcionálisnak tartják a kutatók. A *Ṛgveda* után az iniunctivus – a tiltásban való hasz-

¹⁵⁶ Vagyis az egyes nyelvekben az augmentum megszilárdulásában a funkcionális tényezők mellett *járu-lékosan* a „Wortumfang”-szempontok is közrejátszhattak.

¹⁵⁷ Mindenestre ha így van, az azt jelenti, hogy a szabály sokáig produktív maradt, hiszen az ősrörmény hangváltozások következtében egyszótagossá vált tövekre (pl. *e-ber* < **é-b^heret*) is érvényes. Ld. HAJNAL 1990: 53.

¹⁵⁸ Ez az elmélet Karl Hoffmantól származik (HOFFMANN 1967), de a legtöbb kézikönyv követi őt.

¹⁵⁹ Ld. legújabban KIPARSKY 2005.

nálton kívül – gyorsan eltűnik, a klasszikus szanszkritban pedig az augmentum már kötelező prefixum a múlt időkben.¹⁶⁰

A védikus iniunctivus különböző használatait két fő csoportban foglalhatjuk össze. Mindkettő értelmezhető azonban az iniunctivus meghatározatlan volta felől, vagyis véleményem szerint nem szükséges a pozitív, memorativusi értelmezés. Az egyik esetben az iniunctivus ténylegesen meghatározatlan marad a szövegben. Ez történik akkor, amikor időbelileg meghatározatlan, vagyis általános érvényű, ill. mitológiai cselekvéseket vagy eseményeket fejez ki, ír le. A másik esetben az idő- és módbeli referenciával a szűkebb vagy tágabb kontextus ruházza fel az iniunctivust.¹⁶¹ Ez a kontextus lehet a tágabb szöveggörnyezet, szituáció, lehet a szövegben egy megelőző igealak (egyfajta mellérendelő egyszerűsítő szabály értelmében¹⁶²), lehet a tiltás kifejezésére szolgáló *mā* (< *méh₁) tiltószó. A védikus nyelvben egyedül a tiltás az, ahol kizárólag iniunctivus használható, és egyben ez a leggyakoribb modális használat (amely ráadásul később még a szanszkritban is megmaradt¹⁶³).

Az avesztaiiban más folyamat játszódott le, az augmentum nem terjedt el olyan mértékben, mint az óindben.¹⁶⁴ A múlt időt általában a – hagyományosan iniunctivusoknak nevezett – augmentálatlan szekundér végződésű alakok fejezik.¹⁶⁵ Az augmentált aor. és praet. impf. viszonylag ritkán, elsősorban az újavesztaiban használatos. Az iniunctivusi alakok modális szerepet is betölthetnek, de a védikusnál sokkalta kisebb mértékben. A két jelenség szorosan összefügg. Minthogy az iniunctivus modális

¹⁶⁰ GONDA 1980: 37 szerint ennek nem csak nyelvi, hanem szociolingvisztikai okai is vannak.

¹⁶¹ TICHY 2002: 191 három csoportról beszél, melyek közül az első megegyezik a fentebbi első használat-tal, míg a második („*implizit vergangenheitsbezogene Gebrauchswesen*”) és a harmadik („*implizit gegenwarts- und zukunftsbezogene Gebrauchswesen*”) összevonható a fentebbi második használati körben. Tichynél azonban nem kapnak helyet azok az esetek, amikor az iniunctivus modális szerepet kap a kontextustól függően (erről részletesebben ld. alább az iteratívumokról szóló fejezetben a homérosi augmentumhasználat kapcsán). TICHY 2002: 192–193 szerint az *alapnyelvi* iniunctivus modálisan az indicativus kategóriájába tartozik, vagyis modálisan egyáltalán nem tekinti meghatározatlannak. Az idő dimenziójában is pozitívan definiálja, mégpedig a „*Zeitstufenlosigkeit*” jelenetességgyel. A tiltásban való használatot is ebből vezeti le pragmatikai alapon, bizonyos kommunikációs szituációkban. Tichy elmélete mögött természetesen az a K. Hoffmannra visszamenő megfontolás áll, hogy az augmentum alapnyelvi jelenség (vö. TICHY 2004a: 120–121). Ez azonban nem tartható.

¹⁶² Ld. KIPARSKY 1968; de ugyanakkor vö. KIPARSKY 2005.

¹⁶³ Ld. Pāṇini VI, 4, 74. Vö. HOFFMANN 1967: 29.

¹⁶⁴ KELLENS 1984: 245 K. Hoffmann nyomán azt teszi fel, hogy az indo-irániiban az augmentum a múlt idő kötelező jelölője volt. Ez azonban feltehetőleg nem így volt: az augmentum fokozatosan terjedt el, és az avesztai ebből a szempontból archaikusabb állapotot képvisel. Ld. LAZZERONI 1977: 19.

¹⁶⁵ KELLENS 1984: 227; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 181.

használata visszaszorult, ezért szinte kizárólagos funkciója a múlt idő kifejezése lett.¹⁶⁶ Ez azt is jelenti, hogy az augmentum új funkciót kaphatott.

Sokan tagadják ezt, de J. Kellens amellet érvel, hogy az augmentum új funkciója az avesztaiiban (ez itt most gyakorlatilag az újavesztait jelenti) az előidejűség, ill. a közeli múlt kifejezése.¹⁶⁷ Ennek oka – amennyiben valóban így értelmezendő a kevés számú ide vonható szöveghely – az lehet, hogy míg az augmentum létrejöttkor a múlt-ra való utalást ('illic et tunc') általában volt hivatva jelölni, ez a funkció egy olyan múlt-ra való utalássá értékelődhetett át, amely egy másik múltbeli vagy éppen jelenbeli referenciaponthoz való viszonyítást hangsúlyoz.¹⁶⁸ A másik óiráni nyelv, az óperzsa jóval előrehaladottabb állapotot mutat, hiszen az augmentum használata múlt időben kötelező, és az iniunctivusi morfológiájú alakok csak a *mā* tiltószóval együtt fordulnak elő tiltás kifejezésére.

A görögben az iniunctivus (tiltáson kívüli) modális használata teljesen kiveszett. Az idő dimenziójában azonban egy darabig még megőrizte többértékűségét. Van ugyanis néhány olyan szöveghely, ami arra utal, hogy egykor az ógörögben is megvolt az ún. iniunctivus nem múlt idejű használatának lehetősége. M. L. West¹⁶⁹ arra mutatott rá, hogy bizonyos himnuszokban, ill. himnikus szövegrészekben alkalmanként előfordul augmentálatlan praet. impf. (vagyis iniunctivus impf.) isteni lények habituális cselekvéseinek leírásakor (Hes. *Th.* 10 és 269; *h. Ap.* 5; *h. Pan.* 29). Mindegyik esetben megelőző praesens imperfectumok (illetve *Th.* 10-ben részben aoristos gnomicusok) határozzák meg az iniunctivusi alakok értékét.¹⁷⁰ Ld. pl.:

Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι Ἐπόλλωνος ἑκάτοιο,
ὄν τε θεοὶ κατὰ δῶμα Διὸς τρομέουσιν ἴοντα·
καὶ ῥά τ' ἀναΐσσουσιν ἐπὶ σχεδὸν ἐρχομένοιο
πάντες ἀφ' ἑδράων, ὅτε φαίδιμα τόξα τιταίνει·
Λητώ δ' οἴη μίμνε παραὶ Διὶ τερπικεραύνῳ,
ἧ ῥα βίον τ' ἐχάλασσε... (*h. Ap.* 1–6)

¹⁶⁶ A védikusban ezzel szemben az iniunctivus modális funkcióinak megmaradását éppen az augmentum szélesebb körben való elterjedése alapozhatta meg.

¹⁶⁷ KELLENS 1984: 249. LAZZERONI 1977: 18 szerint a kétféle alak különbsége nem világos.

¹⁶⁸ Vö. KELLENS 1984: 249⁶.

¹⁶⁹ WEST 1989. Vö. MUMM 2004: 155.

¹⁷⁰ WEST 1989: 136 és 3. jz. Vagyis ezek a görög példák nem az önállóan is előforduló védikus „genereller Injunktiv” (ld. HOFFMANN 1967: 113–145) jelenséggel rokonítandók! Homérosznál már csak olyan szöveghelyek vannak, ahol az iniunctivusi morfológiájú alakok múlt idő jelentést kapnak az adott kontextusban, más tempus és modus mellett nem fordulnak elő.

Ugyancsak ősi iniunctivusi maradványként szokás értelmezni néhány sajátos tiltó alakot is. A görögben a tiltás kifejezésére szinkron szemszögből a μή mellett aor. coni. és imperat. impf. szolgál,¹⁷¹ így azok a homérosi szöveghelyek, ahol aoristost, de nem coniunctivust találunk, K. Strunk szerint iniunctivusi maradványokat tartalmaznak (*Il.* 4, 410: μή μοι ... ἔνθεο; *Il.* 18, 134: μή πω καταδύσειο), mint ahogy szerinte az ἄγεσ· ἄγε, φέρε hészichiosi glosszában található ἄγεσ is esetleg egy tiltó mondatból (*μή ἄγεσ) kiragadott iniunctivusként értelmezhető.¹⁷²

Nem tekinthetők azonban véleményem szerint mérvadónak ebben az összefüggésben olyan alakok, amelyek morfológiailag ugyan iniunctivusok is lehetnének, de az alfabetikus görögben paradigmaticusan alapon már az imperativusba tartoznak (vö. pl. φέρετε imperat. act. plur. 2.), és parancs, felszólítás esetén is használatosak. Elképzelhető ugyanis, hogy a parancsban szokásos imperativusnak a jelentésben vele rokon tiltásban való másodlagos felhasználásával állunk szemben. Éppen ezért nem feltétlenül tekintendő iniunctivusi használat maradványának pl. a fentebbi τὸ μή μοι πατέρας ποθ' ὁμοίη ἔνθεο τιμῆ | ... példa sem az *Il.* 9, 639 szöveghely (σὺ δ' ἴλαον ἔνθεο θυμόν | ...) fényében, ahol az ἔνθεο – ráadásul ugyanolyan metrikai pozícióban – csak imperativusnak tekinthető¹⁷³ ¹⁷⁴.

Mivel a görögben így az iniunctivus gyakorlatilag teljesen elvesztette korábbi szerepgazdagságát, a formailag hozzá legközelebb álló augmentált múlt idővel vált funkcionálisan azonossá. Ezért van az, hogy a mykénéiben és Homérosnál az augmentált és augmentálatlan igelalakok – tempus és modus tekintetében – azonos

¹⁷¹ Ld. pl. SCHWYZER–DEBRUNNER 1950: 343; BORNEMANN–RISCH 1999: 282.

¹⁷² STRUNK 1987: 331–332; HAJNAL 1990: 55; hasonlóképpen korábban SCHWYZER–DEBRUNNER 1950: 343. – Nem tárgyalom itt részletesen az egyszótagos σχέσις, ἔς, θές, δός imperativusok kialakulásának kérdését sem. Ezek közül az elsőt általában iniunctivusi eredetűnek szokták tartani, a másik hármat pedig az első nyomán létrejött analogikus alaknak. Ld. RIX 1976: 264; részletesen STRUNK 1987; továbbá HARDARSON 1993: 47³³; SIHLER 1995: 602. Legújabbban azonban KIM 2004 (elsősorban 102–125) ismét amellel érvel, hogy a három athematikus aor. imperativus (ἔς, θές, δός) az elsődleges, -ς végződésük hangtörvényszerű ión-attikai fejleménye magánhangzó előtti helyzetben, rövid magánhangzóra végződő töveknél az ie. *-d^hi > ősg. *-t^hi (*-V-t^hi V-) végződésnek, míg a σχέσις már másodlagos analogia eredménye volna.

¹⁷³ Még ha formailag iniunctivusi eredetű is (-θεο < *-d^hh₁-so; vö. RIX 1976: 264).

¹⁷⁴ A σύνθεο Homérosnál csak imperativusként fordul elő (*Il.* 1, 76; 6, 334; *Od.* 15, 27; 15, 318; 16, 259; 17, 153; 18, 129; 19, 268; 24, 265), míg az ἔνθεο a fentebbi két helyen kívül az *Ilias*ban még augmentálatlan aor. ind.-ként is előfordul (δαίμονι· οὐ μὲν καλὰ χόλον τόνδ' ἔνθεο θυμῷ *Il.* 6, 326). *Od.* 24, 248-ban tiltásban fordul elő (mint *Il.* 4, 410), de az *Il.* 6, 326-ban található bővítéssel (σὺ δὲ μή χόλον ἔνθεο θυμῷ). Ez a formuláris kapcsolat is Strunkék elképzelése ellen szól. – A hészichiosi ἄγεσ sem feltétlenül ősi iniunctivus, lehet, hogy csak másodlagos analogikus alak pl. σχέσις nyomán, amellyel kapcsolatban ld. fentebb.

funkcióval rendelkeznek,¹⁷⁵ mindkettő kijelentő mód múlt időt fejez ki.¹⁷⁶ A klasszikus korban az augmentum múlt időben kötelező prefixummá válik. Elterjedésének gyorsasága és mértéke esetleg dialektálisan különböző lehetett, mint ahogy erre a homérosi nyelv aiol eredetű igealakjainak az ión alakokkal szembeni sokkal nagyobb arányú augmentáltságából következtetni lehet.¹⁷⁷

---

¹⁷⁵ Vö. DURANTE 1976: 27. Éppen ezért helyesebb a homérosi nyelv esetében nem iniunctivusról (ahogy pl. KIPARSKY 1968 teszi), hanem augmentálatlan praeteritumról, ill. aoristosról beszélni.

¹⁷⁶ A mykénéi és a homérosi augmentumhasználatról azonban ld. részletesen a későbbi fejezetekben.

¹⁷⁷ Ld. PETERS 1987: 217; MUMM 2004: 148.

II. Az augmentum a mykénéi nyelvben¹

1. Általános megjegyzések

A mykénéi nyelvben a múlt idejű (praeteritum, ill. aoristos indicativusi) igealakokban az augmentum syllabicum többnyire nincs kitéve: pl. <a-pu-do-ke> *apudōke* KN Od 681.b, vö.]*ḍo-ke* (= <a-pu-do-ke>?; *DMic.* I: 188) PY Un 443.3; <te-ke> *thēke* PY Ta 711.3; <-po-ro-te-ke> *prothēke* MY Ue 661.1; <qi-ri-ja-to> *kwri(j)ato* KN B 822.1b. Minthogy a lineáris B szótagírás nem különbözteti meg a hosszú és a rövid magánhangzókat, az augmentum temporale eleve nem jelölhető írásban, de éppen az augmentum syllabicum előbb említett hiánya miatt szokás feltételezni, hogy ez utóbbi típus is hiányzik. Mindenesetre többé-kevésbé egyértelmű eredményeket csak az augmentum syllabicum alapján várhatunk, ugyanakkor tudatában kell lennünk annak, hogy esetlegesen augmentum temporalékat rejt a sajátos ortográfia.²

¹ Ez a fejezet ITZÉS 2004a és 2004b átdolgozott és kibővített változata.

² Így például a MY Ge 602.1 <jo-o-po-ro> szekvencia <-o-po-ro> részét egyesek /ophlon/, mások /ōphlon/ hangalaknak feleltetik meg, az első esetben augmentum nélkül, a másodikban augmentummal. BARTONĚK 2003: 337 szerint például itt az augmentum syllabicum általános hiánya (?; ld. később) miatt inkább /ophlon/ a valószínű; viszont PALMER 1963: 273 „ὄφλον”-t olvas. Ld. továbbá *DMic.* II: 35 és 4. jz. Mivel a mykénéiben a szókezdő **u-* még megvan, és a **i-*, **s-* hangok sem tűntek el teljesen (hanem valószínűleg /h/ fázisban vannak), ezért benne csak olyan augmentum temporalékat feltételezhetünk, amelyek eredetileg laringális kezdetű gyökökhöz tartoznak (ld. pl. HAJNAL 1990: 52), más irányból közelítve: ez a típusú augmentum temporale mindenképpen ősgörög fejlemény. Az említett ige visszamehet egy **h₃b^hel-* gyökre (ld. RUIJGH 1983: 398; 1992a: 78; KLINGENSCHMITT 1982: 236), amelyből a praesens imperfectumban „prothetikus magánhangzóval” **ophel-* (majd egy nazális szuffixum dialektálisan különböző fejleményeivel ὀφέλλω stb.) lesz, míg az augmentált praeteritumban **é-h₃b^hel-* > *ōphel-*, aoristosban **é-h₃b^hl-* > *ōphl-*. Ez utóbbi alakok (a laringális pótlónyújtással való kiesése következtében) premykénéi (vö. RUIJGH 1992a: 82) fejlemények lehetnek, így elvileg nem zárható ki a mykénéiben sem egy <o-po-ro> = /ōphlon/ alak. De éppolyan lehetséges az augmentálatlan /ophlon/ is. Vegyük észre azt is, hogy ez is egy olyan eset, amikor az eredetileg augmentum syllabicumot tartalmazó múlt idejű alakokat a praesens alak tőkezdő magánhangzójának nyújtásaként lehetett átértelmezni. Ez a típus így a **He-* kezdetű gyökök mellett szintén fontos szerepet játszott az augmentum temporale létrejöttében. Szerfelett vitatott a többször is előforduló <te-ko-to-a-pe> (pl. PY An 5: 5x), <te-ko-to-na-pe> (pl. PY An 18: 2x) szótagjelsorok kérdése (*DMic.* I: 77 és 3. jz.; II: 326–327). J. Chadwick nyomán (ld. a hivatkozásokat KILLEN 1996–1997: 179) többek (újabbban pl. PLATH 1992: 534) szerint *tektōn apēs* ‘a carpenter was absent / egy ács távol volt / nem volt jelen / hiányzott’ szintagmával állunk szemben, melyben az *apo-* igekezővel a létige augmentum temporale praeterituma jelenne meg (< *ēst < *éh₁est; vö. dór stb. ἦς). Hangtanilag kifogástalan lenne az augmentum temporalés (vagyis a laringális kiesése utáni kontrakciót mutató) igealak feltételezése, de az is lehet, hogy egy földrajzi névről van szó. Erről ld. részletesen KILLEN 1996–1997; vö. SOWA 1998: 293–294; BARTONĚK 2003: 312, 339.

2. <a-pe-do-ke>

Ebben az összefüggésben vált sokat tárgyalt és vitatott problémává egy pylosi tábla,³ melyen egy – a kutatók jó része által biztosnak vélt – augmentumot találhatunk.

PY Fr 1184	.1	<i>ko-ka-ro a-pe-do-ke e-ra₃-wo to-so</i>	
	.2	<i>e-u-me-de-i</i>	OLE + WE 18
	.3	<i>pa-ro i-pe-se-wa ka-ra-re-we</i>	38
	.4	<i>vacat</i>	

A kérdéses alak az első sorban található <a-pe-do-ke>, amelyet általában *apedōke* act. aor. sing. 3. alakként szoktak értelmezni az *apudidōmi* igéből (*apu-* igekötővel az att. ἄπο- helyett). A tábla többé-kevésbé elfogadott értelmezése a következő:

.1	<i>Kōkalos apedōke elaiwon tos(s)on</i>	
.2	<i>E(h)umēde(h)i</i>	OLE + WE 18
.3	<i>paro Ipsewāi khlārēwes</i>	38
.1	'Kókalos ennyi olajat adott (át)	
.2	Eumédésnek: 18 egységnyi WE(-típusú) olaj;	
.3	Ipsewastól (vagy I.-nál) 38 keverőedény'	

A továbbiakban az igealak tárgyalására szorítkozom, és nem fogok kitérni a *WE* ligatúra-elem és a <ka-ra-re-we> szó problémájára.⁴

2.1. <a-pe-do-ke> = *apesdōke*?

Több kutató is felvetette azt a lehetőséget, hogy a látszat ellenére valójában itt sem augmentált alakról van szó. Az első vizsgálandó elmélet S. Luriától származik,⁵ aki szerint az <a-pe-do-ke> alak nem /apedōke/-t, hanem /apesdōke/-t takar, amelyben az ἔκ/ἐξ igekötő és prepozíció más dialektusban is használt, mássalhangzó előtti ἔς/ἐσ-

³ Ld. *PTT* I: 155; első kiadása: BENNETT 1958a: 40–41. Vö. még VENTRIS–CHADWICK 1973: 481 (No. 305); BARTONĚK 2003: 516.

⁴ Az előbbi kérdésről ld. pl. BENNETT 1958a: 15–24, az utóbbiról ld. *DMic.* I: 321. Az olajjal foglalkozó táblákról HILLER–PANAGL 1976: 155–169. A táblán szereplő személyek más táblákon is megjelennek mint kenőcskészítők (<a-re-po-zo-o> *aleiphodzo(h)os*): *Kōkalos* PY Fg 374; *Eumédēs* PY Ea 812, 820). A táblát és az Fr sorozatot általában nemrégiben SACCONI 1996 vizsgálta, és adott róluk plauzibilis magyarázatot.

⁵ LURIA 1960: 258.

formáját találjuk meg.⁶ Így tehát az <a-pe-do-ke> alak az attikaiban augmentálatlan ἀπέκδοκε-nek felelne meg.⁷

Luria felvetése ortográfiaiilag és hangtanilag kifogástalan lenne, hiszen más példát is tudunk említeni szótagzáró /s/ spiráns jelöletlenségére.⁸ Így pl. <pa-ka-na> *phasgana*, <ti-ri-po-di-ko> *tripodiskoi*; számos sing. nom.-i végződés (az /s/ itt egyszerűsmind szóvégi pozícióban): pl. <ka-ke-u> *khalkeus*. Akad ugyanakkor ettől eltérő írásmód is: pl. <do-so-mo> (nem pedig <do-mo>) *dosmos* (*DMic.* I: 192–193).⁹ Viszont az is kétségtelen, hogy a lineáris B szövegekben nagyon ritkán (talán sehol máshol nem?) találkozunk két igeötöt tartalmazó igével, ellenben az *apudidōmi* ige és a belőle származó szóbokor tagjai gyakran előfordulnak, ráadásul, amennyire meg lehet állapítani, hasonló vagy azonos szövegösszefüggésben: <a-pu-do-ke> *apudōke* KN X 408; Od 681 (*DMic.* I: 88); <a-pu-do-si> *apudosis* KN Fh 340; Fh 349; G 461; Ga 421; Og 424; L 728; PY Ma 222; Wr 1457 (*DMic.* I: 88–89); <a-pu-do-so[-mo?]> *apudosmos* KN Nc 4484 (esetleg <a-pu-do-so[-si> fut. *apudōsonsi*: *DMic.* I: 89).¹⁰ Ez a tény valószínűvé teszi, hogy ebben a konkrét esetben is az *apudidōmi* igeről van szó, vagyis az <a-pe-do-ke> szótagjelsor mindenképpen /apedōke/-t takar, bárhogyan fogjuk is fel egyelőre az /e/ hangot.

2. 2. Augmentálatlan *apedōke*? A feltételezett *u > e* hangváltozás

⁶ Pl. ark. ἐς τοῖ (= att. ἐκ τοῦ), ἐσδέλλοντες (= att. ἐκβάλλοντες), ἐσπερᾶσαι (= att. ἐκ-); krét. ἐς τῶν, ἐσκλησία. A mykénéivel szoros kapcsolatban álló másik dialektusban, a ciprusiban nem találunk ilyen alakokat. Ld. BUCK 1955: 83–84. Az Fr sorozattal kapcsolatban, de egy másik összefüggésben utal a jelenségre BENNETT 1958a: 31¹⁷.

⁷ Ez az álláspont hamar pozitív visszhangra talált. Alapvetően elfogadja többek között HOENIGSWALD 1964; SCHMITT 1967c: 65–67; HILLER–PANAGL 1976: 87. Nem tartja azonban szükségesnek pl. VENTRIS–CHADWICK 1973: 481.

⁸ Vö. VILBORG 1960: 37; BARTONĚK 2003: 110.

⁹ A legközelebbi párhuzam a <pe> = /p^(h)es/ megfelelésre a KN V 280 táblán található <a-pe-ti-ra₂> alak lehetne – de csak ha valóban *amphestr(i)ja*-ként értelmezendő! Vö. VENTRIS–CHADWICK 1973: 476; *DMic.* I: 79.

¹⁰ Vö. CHADWICK–BAUMBACH 1963: 185. Ezek közül természetesen a pylosi adatok a legfontosabbak, de tekintve a mykénéi nyelv viszonylagos egységességét, a knóssosiak is nagy értékkel bírnak. A δίδωμι igeről a mykénéiben ld. DUHOUX 1968.

Ugyancsak az augmentum hiánya mellett érvelt Mihail Petruševski is,¹¹ aki szerint itt a pylosi „dialektusban” (amelynek pontos körülhatárolására részletesebben nem tér ki) máshol is megfigyelhető (és szubsztrátum-hatásra visszavezethető) /u/ > /e/ hangváltásról lenne szó, vagyis az *ape-* alak pusztán emiatt jelenik meg az *apu-* helyett. Ha ez igaz, az azt jelentené, hogy a lineáris B táblákon egyáltalán nem szerepel az augmentum, ami szerinte egyben azt is mutatja, hogy a mykénéi görög nyelv mint olyan nem ismerte ezt az igei prefixumot.

Mint fentebb láttuk, az *apudidōmi* igéhez tartozó szóbokor tagjai számos alkalommal előfordulnak a lineáris B dokumentumokban, ráadásul hasonló vagy éppenséggel teljesen azonos összefüggésben. Az a tény, hogy ezekben sehol máshol nem jelentkezik a feltételezett hangtani jelenség (tehát például nincs *apedosis*, csak *apudosis* stb.) eleve kérdésessé teszi az elméletet, noha pusztán ez alapján nem is zárhatjuk ki.

A Petruševski-féle elmélet érvei a következők: 1. A PY Ta 709 táblán található <*a-pe-te-me-ne*> szótagjelsor /apethmene/ hangalakot takar, amely a normál ἄπύθυμενε (du.) szónak felel meg: ’talp/láb (πύθυμην) nélküli’ (ti. edények); 2. Az ugyanitt található <*po-ro-e-ke-te-ri-ja*> alak a /proekkhutēria/ ’(vmilyen) kiöntő (edény)’ szót takarja; 3. A <*pa-ra-ke-we*> PY Ta 642 sing. dat.-i alak <*pa-ra-ku-we*> PY Ta 714; Ta 715 alakkal váltakozik; 4. A <*ko-te-ri-ja*> PY Ta 709 alak szerinte nem más, mint a κοτύλια ’pohár, csésze’ szónak a föltételezett hangváltozást mutató /koteli(j)a/ változata; 5. A későbbi, alfabetikus görögben számos, υ ~ ε változatot mutató szópárt találhatunk. Ugyanez a jelenség játszódott le szerinte az /apudōke/ > /apedōke/ esetében is. Vizsgáljuk meg ezeket a felvetéseket most részletesebben!

2. 2. 1. <*a-pe-te-me-ne*>

A PY Ta 709.1-ben található <*a-pe-te-me-ne*> /apethmene/ alak Petruševski szerint a hangváltozást nem mutató ἄπύθυμενε szónak (vö. *DGE*: 483: ἄπύθυμην Theognost. *Can.* 86; ἄπύθυμενος Thphr. *frg.* 94, 1) feleltethető meg, vagyis a πυθυμὴν fosztóképzős bahuvrīhi összetételéről lenne szó. Hom. *Il.* 11, 635 alapján a πυθυμὴν lehet ’talp’, ame-

¹¹ Több rövidebb, részkérdéseket tárgyaló cikk (PETRUŠEVSKI 1958a, 1958b, 1958c, 1960) után egy összefoglaló hosszabb tanulmányban (PETRUŠEVSKI 1968, különösen 55), melyben részben módosította korábbi megállapításait.

lyet valóban nem látunk a szó mellett álló ideogrammán. Palmer¹² *amphēthmene* értelmezést javasol, de maga is elismeri, hogy ez a megfeleltetés mind alaki, mind jelentésbeli szempontok ('mindkét oldalán szűrővel /ἦθμός/ ellátott'?) miatt vitatható. Bartoněk¹³ két kérdőjellel *ape(n)thmene* javaslatot fogalmaz meg, de jelentést nem ad meg melléje.¹⁴ A *DMic. I: 78–79* egy másik lehetőséget is említ:¹⁵ a szó esetleg *apenth(s)mene* lehet (talán Bartoněk is erre gondol?), jelentése 'unroped', vagyis *a-penth(s)-mene* fosztóképzővel (vö. gr. πείσμα <¹⁶ *πενθσμα < *penth-mḡ).

2. 2. 2. <po-ro-e-ke-te-ri-ja> és a -tērio/ā- képzős főnevek¹⁷

2. 2. 2. 1. Általános kérdések

Ugyancsak a PY Ta 709 táblán szerepel a <po-ro-e-ke-te-ri-ja> alak (*DMic. II: 146*), amely Petruševski szerint /proekketēria/ hangalaknak feleltethető meg '(vmilyen) kiöntő (edény)' jelentéssel (vö. χέω < ie. *g^heu- 'önt' *LIV: 179*).¹⁸ A várt *<po-ro-e-ku-te-ri-ja> alakkal szemben itt azért szerepelne ez, mert lejátszódott az /u/ > /e/ hangváltozás.

A <po-ro-e-ke-te-ri-ja> szó második eleme kísértetiesen hasonlít a máshol (PY Fr 1222) felbukkanó <to-no-e-ke-te-ri-jo> szó második felére. Ez utóbbi minden bizonnyal egy ünnep neve, amelyen olajat használtak fel valamiféle rituális célból. Sajnos ez utóbbi sem egyértelműen megfejthető alak. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy egy -tērion végű főnév sing. dativusával (-tēriōi) vagy plur. genitivusával (-tēriōn)

¹² PALMER 1963: 342. Vö. VENTRIS–CHADWICK 1973: 499.

¹³ BARTONĚK 2003: 248.

¹⁴ Szkeptikusan nyilatkozik az összes addigi megfejtési kísérletről NEUMANN 1992: 73². Ld. korábban JANKO 1977: 1 („obscure word”, amelyben a <pe> szótagjel magánhangzója nem feltétlenül néma).

¹⁵ Vö. LANG 1958: 189.

¹⁶ *GEW II: 492*; a hangváltozásról SCHWYZER 1939: 287, ill. egy ősi *πένθ-μα feltételezésével LEJEUNE 1972: 139.

¹⁷ Ez az alfejezet ITZÉS 2003–2005 átdolgozott és kibővített változata.

¹⁸ Ez a jelentés pusztán a szó mellett álló ideogrammat tekintve éppúgy elképzelhetőnek tűnik, mint a PALMER 1963: 342 által javasolt *pro(h)elktēriā* 'merőkanál'. Ez utóbbi megoldást tartja a legvalószínűbbnek VENTRIS–CHADWICK 1973: 499 is (a korábbi kiadásban az ideogramma alapján valamilyen lámpa- ill. mécsesszerű tárgyat feltételeztek), ugyanakkor a jelentését így adják meg: 'an instrument for drawing forth, perhaps a kind of fork or rake', vagyis valamilyen 'gereblye' vagy 'villa'. Ez mindenesetre se az ideogrammának, se a kontextusnak nem felel meg igazán. Ugyancsak ők, idézve Petruševski javaslatát, az <a-pe-te-me-ne> esetében egy <pu> ~ <pe> elírást is lehetségesnek tartanak.

állunk szemben, míg az előbbi szó egy ezzel rokon *-tēriā* képzőt tartalmazó nőnemű főnév sing. nominativusa.

Természetesen nem szükségszerű, hogy a *<po-ro-e-ke-te-ri-ja>* és a *<to-no-e-ke-te-ri-jo>* szavak utótagja ugyanaz a szó legyen, hiszen lehetnek homonimák, vagy akár pusztán homográfok is. Ennek oka a lineáris B szótagírás ortográfiájának sajátos volta (vagyis hogy bizonyos szótagzáró hangokat nem jelöl, hehezetes és zöngés hangokat – a /d/ kivételével – nem különböztet meg, csak nyílt szótagjelek vannak stb.). Mindenesetre ökonomikus lenne, ha a két utótagban ugyanazt a szót feltételezhetnénk. Tudnunk kell azonban, hogy az interpretáció nehézségei miatt sajnos egyik szó sem lehet száz százalékosan bizonyító erejű a másik megfejtésénél.

A *<to-no-e-ke-te-ri-jo>* szót¹⁹ többféleképpen próbálták már értelmezni (ld. részletesen: *DMic.* II: 362).²⁰ Ezek közül a fontosabb interpretációk a következők: *thorno-helkētērion* 'the drawing of the throne';²¹ *thorno-hektērion* 'the holding of the throne';²² *stono-egertērion* 'the raising of lamentation';²³ *throno-enkheuthērion* 'Fest der Spenden am Thron'²⁴ stb. A lineáris B ortográfiája szempontjából elvileg mindegyik megoldás elfogadható lenne. Mindegyik javaslat megegyezik továbbá abban, hogy nem kell semmiféle /u/ > /e/ hangváltozást feltennünk; bármelyiket fogadnánk is el, a feltételezett hangváltozásról nem lenne szó. A Petruševskiére leginkább hasonlító Stella-, ill. Hiller-féle megoldás is diftongusban nem jelölt /u/ félhangzót tesz fel, ami létező, igaz, meglehetősen ritka jelenség.²⁵ A két elemzendő felfogás között a lényegi különbség nem annyira az igekötő meglétében, mint inkább a tő ablautfokában van (nullfokú /-khu-/ , ill. alapfokú /-kheu-/). Mivel világos, hogy a fentebbi szó (illetve feltehetőleg mindkét szó) egy *-tēr*-képzős nomen agentisből van továbbképezve egy *-io-/iā-* szuffixum révén,

¹⁹ Vö. még PY Fr 1237 <]to-no[> (*DMic.* II: 361).

²⁰ Ld. továbbá PROBONAS 1974: 32–40.

²¹ Pl. BENNETT 1958a: 52–53. Vö. még PROBONAS 1974 (ld. erről később).

²² Pl. RUIJGH 1967: 113; VENTRIS–CHADWICK 1973: 482; LEUKART 1994: 283.

²³ PALMER 1963: 252.

²⁴ Pl. STELLA 1965: 262 és 116. jz.; HILLER 1969: 78; HILLER–PANAGL 1976: 312.

²⁵ Vö. VILBORG 1960: 34. Általánosabb az <(.)e-u>, <(.)a-u>, <(.)o-u> jelölés: pl. <na-u-do-mo> *naudomoi*, <ze-u-ge-u-si> *zeugeusi* stb. Másfelől ld. PY Fr 1184.2 <e-u-me-de-i>, ahol figyelembe kell venni, hogy az intervokális /s/-ből lett /h/ még nem tűnt el (legalábbis teljesen) a mykénéi dokumentumok idejére, így feltehetőleg nem diftongus (vagyis nem /Eumēdeǵ/) szerepel az adott alakban, hanem egy /ehu-/ fázissal állunk szemben (/Ehumēdehi/), minthogy gr. εἰ- <ehu- < ie. *h₁su- (vö. ói. su-). Vö. LEJEUNE 1972: 90–91; JANKO 1992: 14¹⁹; az alapnyelvi alakról MAYRHOFER 1986: 125. Nem kizárt azonban az sem, hogy a görög εἰ- egy alapfokú *h₁esu- reflexe (LINDEMAN 1997: 126 hivatkozásokkal; vö. HOFFMANN 1986: 197), ez azonban nem érinti azt a lehetőséget, hogy a mykénéiben még intervokális /h/-val számoljunk. MELCHERT 1994a: 63 szerint a hettita *āššu-* 'jó' melléknév is részben erre az alapfokú alakra megy vissza, de feltehetőleg egy másik ablautfokú variánszal (*h₁osu-) kontaminálódott.

ezért a kérdést a *-tér*-képző vizsgálata döntheti el, ti. hogy ez a képző milyen ablautfokú gyökökhöz kapcsolódik, ill. kapcsolódott az indoeurópai alapnyelvben és a görögben, s vajon a Petruševski féle nullfokú (/k^hu-/) vagy a Hillerék féle alapfokú (/k^he_u-/) alak feltételezése megalapozottabb-e ebben az adott példában. Az óindben alapfokú *hótar*- 'áldozópap', *hotrá*- 'a *hótar*- tiszte, áldozat', *hótrā*- 'áldozat' alakokat találunk (s nem nullfokot mutató **hutár*- formát, mint ahogy a *hutá*- participium bizonyosan nullfokot tartalmazó alakjában látjuk), de a *hótar*-ban található képző éppúgy folytathatja a szuffixum ie. **-tor*- ablautvariánsát is (hiszen ie. **ě*, **ǫ* > ói. *ǎ*).

Az indoeurópai alapnyelvben kétféle nomen agentis képző volt: **-tér*- ill. **-tor*-, melyek több tekintetben is, formailag és szemantikailag egyaránt különböztek egymástól. A mi szempontunkból az a lényeges, hogy míg az előbbi a hangsúlytalan nullfokú gyökhöz kapcsolódott és hiszterokinetikus paradigmát alkotott, addig az utóbbi éppen fordítva viselkedett, vagyis az alapfokú hangsúlyos gyök után csatlakozott, és akrosztatikus deklinációs típust mutatott.²⁶

- **R(Ø)-tér*-: sing. nom. **R(Ø)-tē(r)*, acc. **R(Ø)-tér-ŋ*, gen. **R(Ø)-tr-és*;
- **R(é)-tor*-: sing. nom. **R(é)-tō(r)*, acc. **R(é)-tor-ŋ*, gen. **R(é)-tr-s*.²⁷

Míndez azt jelenti, hogy a kérdéses szóban (a **g^he_u-e/o-* > *χέρω* ige *-τήρ* képzős nomen agentisában) is inkább nullfokot várunk, vagyis *χυτήρ* /k^hutēr/ alakot.²⁸ Ilyen adatunk ténylegesen is van, csakhogy nem a mykénéiből, hanem viszonylag késői szövegekből: *ὑποχυτήρες* plur. nom. *Suda* v 643, *ὑποχυτήρας* plur. acc. *LXX Je.* 52, 19 'edény, amellyel a lámpásba olajat öntenek' (*LSJ*: 1902); *εγχυτήρι* *Orib. Eup.* 4, 36, 9 'edény, amellyel vmibe öntenek vmit' (vö. *DGE*: 1262); *καταχυτήρια* *Eudox. Ars* 3, 24 és *PCair. Zen.* 176, 39 'ünnep Egyiptomban a Nílus kiáradásakor' (*LSJ*: 922).²⁹

Ezek közül a legfontosabb az utolsó adat, méghozzá több szempontból is: egyrészt mert a *-τήρ*- képzőt az esetleges mykénéi példához hasonlóan egy *-to*- képzővel toldja meg, másrészt mert egy ünnepet, illetve annak az idejét jelenti (*Eudox. Ars* 3, 24:

²⁶ R = gyök (radix); (Ø) = nullfokú; (e) = alapfokú.

²⁷ TICHY 1992: 411–413, 420; 1995: 47–61, 375–380; 2004a: 80; WATMOUGH 1995/96: 81–82. Korábban ld. pl. BENVENISTE 1975: 45–46; *Ai. Gr.* II, 2: 670–680; RISCH 1974: 29. A fentebb felvázolt rendszer az egyes nyelvekben számottevően megváltozott. TICHY 1995: 60–61, 375–376 szerint ezek a nomen agentisek eredetileg nem közvetlenül a gyökből voltak képezve, hanem egy heteroklitikus **-tr/-tn-* képzős holokinetikus semlegesnemű főnév különböző eseteire épültek fel: például nom. **h₁éjtr* 'das Gehen' → **h₁éjtor* 'dem das Gehen als charakteristisches Merkmal anhaftet, der die bliebende Eigenschaft hat zu gehen'; gen. **h₁itmés*; loc. **h₁itéri* 'beim Gehen' → **h₁itér* 'der (in einer gegebenen Situation) beim Gehen ist'.

²⁸ Vö. TRÜMPY 1989: 216–217 és 97. jz. hasonló érvelését.

²⁹ Vö. *GEW* II: 1090–1093.

οἱ δὲ ἀστρολόγοι καὶ οἱ ἱερογραμματεῖς χρῶνται ταῖς κατὰ σελήνην ἡμέραις, καὶ ἄγουσι πανδημικὰς ἑορτὰς τινὰς μὲν ὡς ἐνομίσθη, τὰ δὲ καταχυτήρια καὶ κυνὸς ἀνατολήν καὶ σεληνάια κατὰ θεόν, ἀναλεγόμενοι τὰς ἡμέρας ἐκ τῶν Αἰγυπτίων), tehát valószínűleg nemcsak morfológiailag, hanem szemantikai szempontból is rokonítható a kérdéses mykénéi szóval (már ha a mykénéi táblán egy ilyen, ünnepet jelentő szó szerepel, ahogy ez valószínűnek látszik). Mindezen adatok erőteljesen a nullfokú ablautváltozatot tartalmazó szóképzés mellett szólnak.

Érdemes azonban megvizsgálni, hogy találunk-e példát az alfabetikus görögből analogikusan visszaállított alapfokra a -τήρ-képző esetében, mert ha igen, akkor (időben visszamenve) esetleg itt, a mykénéiben is föltételezhetnénk *-kheutērion*, ill. *-kheutēriā* formát.

2. 2. 2. 2. A *-tērīo/ā-* képzős főnevek a homérosi nyelvben

A homérosi nyelvben³⁰ (az alapnyelvi képzésnek megfelelően) közvetlenül gyökből képzett³¹ -τήρ-képzős nomen agentisek³² túlnyomó többsége levezethető nullfokú gyököt tartalmazó kiindulási alakok reflexeként³³ (ἀλκτήρ < **h₂lk-tér-*; ῥητήρ <

³⁰ Ld. FRAENKEL 1910: 7–9; CHANTRAINE 1933: 321–329; RISCH 1974: 28–31.

³¹ Ezt itt most abban az értelemben használom, hogy a suffixum közvetlenül a gyököt követi, hiszen (ld. erről fentebb E. Tichy elméletét) a nomen agentisek eredetileg feltehetőleg egy cselekvést kifejező főnév különböző eseteiből származtak.

³² A denominatív igéknél igazából már nem beszélhetünk igazi gyökablautról, de a jelen kérdésben ezek nem is lennének igazából relevánsak, hiszen maga a vizsgált szó (*-kheutērīo/ā-*, ill. *-kheutēriō/ā-*) is az ige-gyökből van képezve. Denominatív ige-többségben vannak már másodlagosan képezve pl. az ἀθητήρ, ἀπειλητήρ, ὀμοκλητήρ, ἀρητήρ, θρητήρ, λυσητήρ, ἀρπακτήρ stb. nomen agentisek, illetve aspektustöbbségben (imperfectumtöbbségben) pl. az ἀμητήρ, λικμητήρ, ὀρηστήρ alakok. Problematikus volna pl. az ἰητήρ alak, amennyiben a **h₁eish₂-* gyök (LIV: 234) nullfokából próbálnánk levezetni, hiszen ekkor itt **h₁ish₂-tér-* > *ihatēr > *iātēr-t, sőt a – feltehetőleg már alapnyelvi – *H → Ø / s__ {*R*, *T*} szabály (ld. lentebb) miatt **h₁ish₂-tér-* > **his-tér-* > *istēr-t várnánk. Ezért semmiképpen nem primér nomen agentis, és talán inkább a reduplikált imperfectumból (**h₁i-h₁éish₂/h₁ish₂-* > *ιαμαι) tematizálódott ἰαομαι-hoz kapcsolhatjuk. Vö. GARCÍA-RAMÓN 1986: 512. A myk. <*i-ja-te*>-ről ld. még LEUKART 1994: 47³. Nem felel meg az ablautviszonyoknak a ζωστήρ alak, hiszen a **ieh₃s-* gyök (LIV: 311) nullfokából **ih₃s-tér-* > *istēr forma lenne várható (ld. lentebb).

³³ A *HR kezdetű alakokkal kapcsolatban azonban vö. MAYRHOFER 1986: 139–140 megjegyzéseit (a görögben pl. a **h₂eR-C-*, **h₂R-C-*, **R-C-* alakoknak ugyanaz a reflexük, ti. gr. ἄR-C-). Az ilyen típusú nomen agentiseknél a három lehetőség közül a nem laringállissal kezdődő gyökök viselkedése alapján választhatjuk ki nagy valószínűséggel a nullfokú ablautvariánst. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a *H_xRH_y szekvenciák fejlődése szintén vitatott, és van, aki szerint ebből a görögben nem *V_xRV_y*- fejlődik, hanem egyszerűen a hosszú szonáns likvida vagy nazális fejleményét kellene kapnunk. Vö. mellette többek között RIX 1969: 80; HARĐARSON 1993: 181 és 118. jz.; ellene például VINE 2002: 212–213. PETERS 1980: 80–81³⁸ szerint a hangsúlytól eltérően kétféle fejleményt találunk: **H_iRH_j-C-* > [*E_i*]RĒ_j-C- (pl. *h₃ηh₂-tō > ὄνητο; amivel szemben ld. HARĐARSON 1993: 181; LIV: 302 és 1. jz.), ill. **H_iRH_j-C-* > *E_iRĒ_j-C-* (*h₁ηh₃-mη > ἔνυμα). Ez esetben a vonatkozó fenti nomen agentisek analogikus alapfokot tar-

* $\mu r h_1$ -tér-; ὀπτῆρ < * $h_3 k^u$ -tér-; ἄροτῆρ < * $h_2 r h_3$ -tér-; ἐλατῆρ < * $h_1 l h_2$ -tér-; -δετῆρ < * dh_1 -tér-; κρητῆρ < * $k r h_2$ -tér-; -ἄκτῆρ < * $h_2 g$ -tér- stb.).

Érdemes azonban egy pillantást vetni a * deh_3 - 'ad' gyökből képzett nomen agentisekre. A várt δοτῆρ (< * dh_3 -tér-) alak éppúgy egyszer fordul elő (*Il.* 19, 44: ταμίαι ... σίτοιο δοτῆρες), mint a szintén szabályos δώτωρ (< * $déh_3$ -tor-; *Od.* 8, 335: vocat. δῶτορ ἑάων). Ugyanakkor találkozunk egy kontaminált δωτῆρ alakkal is (*Od.* 8, 325: ... θεοί, δωτῆρες ἑάων), amelyet nyilvánvalóan a metrikai szükségszerűség hozott létre (δοτῆρες és δώτορες egyformán nem lenne megfelelő metrikailag, hiszen – – ~ képletre van szükség).³⁴

Az egyetlen olyan homérosi alak, ahol még egy -to-suffixum is van (és éppen ezért kiinduló kérdésünk szempontjából különös figyelemre méltó), a θελκτῆριον 'várászser; ami megörvendeztet' *Od.* 8, 509 (plur. -τῆρια *Il.* 14, 215; *Od.* 1, 337). Frisk szerint a főnév alapját képező θέλω ige etimológiája bizonytalan.³⁵ Csupán hangalakilag tekintve azonban például egy * $d^h elg$ -³⁶ vagy * $g^u h elg$ -/* $g^h u elg$ -/* $g^h u elg$ -³⁷ gyökből eredeztethető lenne. Ezek nullfokú alakjából azonban * $d^h l g$ -tér- > * $d^h l k$ -tér- > *θαλκτῆρ → *θαλκτῆριον, ill. * $g^u h l g$ -tér- > * $g^u h l k$ -tér- > *φαλκτῆρ → *φαλκτῆριον lenne elképzelhető.³⁸ A θελκτῆριον formát ugyanakkor hangtörvényszerűen adhatja ki

talmaznának. Az egyes fent említett gyökökre vonatkozóan ld. *LIV*: 264, 689–690, 297–298, 272–273, 235, 102, 328, 255–256.

³⁴ BENVENISTE 1975: 29.

³⁵ *GEW* I: 658–659.

³⁶ Vö. *IEW*: 247 s.v. *dhelgh-, *dhelg*- (?) 'schlagen'. Az első variációt – *g*-jükkal – germán alakok támogatják (pl. óész. *dolg* 'ellenségeskedés', *dolgr* 'ellenség'; ófn. *dolg* 'seb < ütés' stb.), míg a másodikat csupán a görög, ha idetartozna. Pokorny ezt a felvetést joggal tartja bizonytalanak. Ugyanakkor a gr. Τελχίνες (démoni lények elnevezése; *LSJ*: 1774) hangtanilag is köthető lenne a germán alakokhoz (Grassmann törvényének értelmében).

³⁷ A *LIV*: 170 lábjegyzetben említi a litv. *žvelgiù* 'blicken, hinausschauen, pillant, néz', ill. *žvilgu* 'glänzen, schimmern, ragyog, fénylik' igékkel való kapcsolatot egy esetleges ie. ?* $g^{(h)} u elg^{(u)h}$ - 'anblicken, ránéz' gyök égisze alatt, de ezt egyszersmind el is veti Winter törvénye alapján. (A törvény értelmében ugyanis, amely szerint ie. zöngés aspirálatlan zárhangok előtt a balti-szlávban a rövid magánhangzók megnyúlnak, e nyúlás elmaradása miatt a gyök végén media aspirátának kellett volna állnia, ebből azonban a görögben /k^h/-nak kellene fejlődnie. *LIV* érvelése értelmezhetetlen számomra. Arról lenne szó, hogy a *LIV* * $\tilde{V}HRC$ [+zgs,-asp] kontextusra is kiterjeszti Winter törvényét?!). Pokorny (*IEW*: 490) a görög és balti igék őseként ie. * $g^h u elg$ - alakú gyököt rekonstruál (az ie. * $g^h u$ - > gr. θ- változásra nézve ld. SCHWYZER 1939: 302 példáit és RIX 1976: 93; LEJEUNE 1972: 84), ugyanígy CREPAJAC 1987: 89. Az ún. Winter-törvény rendkívül vitatott, nem utolsó sorban a glottális elmélettel való kapcsolata miatt (amelyet leghangsúlyosabban F. Kortlandt képvisel). Vö. régebben pl. COLLINGE 1985: 225–227; MAYRHOFER 1986: 96 és 21. jz.: „die interessante These bedarf noch der kritischen Nachprüfung”; egyértelműen ellene van többek között LINDEMAN 1997: 47³²; SZEMERÉNYI 1999: 153–154. A legújabb áttekintést PATRI 2005 tanulmánya adja (bőséges irodalommal és táblázatos áttekintéssel a törvényt elfogadó, elutasító és semleges munkákról), aki meggyőző ellenpéldákkal cáfolja a „törvényt”.

³⁸ Morfológiailag kondicionált ősgörög korú *T_rT > *TarT változás GARCÍA RAMÓN 1985 értelmében.

egy alapfokú gyökből származó $*d^h elg-tērion$ vagy $*g^{uh} elg-tērion$.³⁹ Ez a példa, ellenében a fenti δωτήρ nomen agentisszal, azért is fontos, mert nem metrikailag kondicionált, vagyis mindhárom előfordulási helyen felcserélhető lenne a hipotetikus *θαλκτήριον, *θαλκτήρια stb. alakokkal.

Ugyancsak alapfokot tartalmaz a hésiiodosi (*Op.* 188) plur. acc. θρεπτήρια 'a táplálás/felnevelés/dajka bére' alak⁴⁰ a $*d^h reb^h$ - gyökből (vö. τρέφω; *LIV*: 153–154),⁴¹ hiszen nullfokból $*d^h r^b^h-tér-$ > $*d^h rp-tér-$ → *θραπτήριον-t⁴² várnánk (vö. pass. aor. ἐτράφην < $*é-d^h r^b^h-eh_1-m$).

Ezekből a megfigyelésekből arra következtethetünk, hogy bár eredetileg a -τήρ- képző (és ebből kifolyólag a belőle továbbképzett -τήριον suffixum is) nullfokú gyök-höz kapcsolódott, legkésőbb a homérosi epika korára kialakult az a jelenség, hogy ezen képzések esetében a nyelv analogikus alapon visszaállította az alapfokot. Úgy is megfogalmazhatjuk a tapasztalt állapotot, hogy míg kezdetben a $*-jo-$ képzővel képzett alakok még a $*-tér-$ képzős nomen agentisekből jöttek létre (azaz $*R \rightarrow *R(\emptyset)-tēr \rightarrow *R(\emptyset)-tēr-jo-$), addig később már közvetlenül ige-gyökökből, sőt ige-tövekből is képezhette őket a nyelv, ami azt jelentette, hogy az eredeti ablautviszonyok is megváltozhattak ($*R \rightarrow *R(\emptyset/e)-tērjo-$).⁴³

³⁹ A megfelelő nomen agentis (szintén alapfokkal) a homérosi Asklépios-himnuszban fordul elő (*h. Hom.* 16, 4): κακῶν θελκτῆρ' ὀδυνάων 'nehéz fájdalmak csillapítója' sing. acc.).

⁴⁰ Ugyanez a szó kétszer előfordul a homérosi Démétér-himnuszban is (*h. Cer.* 168 = 223).

⁴¹ Nem kizárt, hogy a szó képzésmódja a szinonim jelentésű n. plur. θρέπτρα (*Hom. Il.* 4, 478) analogikus hatásának köszönhető, amely utóbbi azonban szabályos alapfokot tartalmaz. Ld. alább. A θρεπτήρ nomen agentis létező alak, de csak későbből adatolt (ld. *LSJ*: 805: feliratok; *AP* 12, 137 /Meleagros, Kr. e. I. sz./), így lehetséges, hogy már az analogikus θρεπτήριον-ból jött létre egy másodlagos képzőelvonással. – A homérosi himnuszokban a fentebbieken túl még két -τήριον képzős főnév fordul elő, ezek azonban a jelen kérdésben végeredményben irrelevánsak, ti. az első, az ἀκρωτήριον (*h. Hom.* 33, 10) 'vminek (pl. hajónak) kiemelkedő, előrenyúló része' denominatív eredetű (ld. CHANTRAINE 1933: 63), a második, a χρηστήριον (*h. Ap.* 81, 214, 248, 259, 288) etimológiailag homályos, és valószínűleg inetimologikus -σ-t tartalmaz. Vö. *GEW* I: 59–60; II: 1117–1119. – Egy további korai adat a képzésmódra még az ún. Nestór-kupa feliratán található ποτήριον szó (ποτεριο[v] *SEG* 14, 604; Kr. e. 700 k.). A metrikailag megkívánt ~ ~ x jambikus metrum mutatja, hogy biztosan rövid az első o is, azaz < $*ph_3-tēr-jo-$ (ie. $*peh_3[\tilde{i}]$ - 'inni' *LIV*: 462–463).

⁴² Morfológiailag kondicionált ősgörög korú $*T_rT > *TraT$ változás GARCÍA RAMÓN 1985 értelmében.

⁴³ CHANTRAINE 1933: 62.

2. 2. 2. 3. A *-tērio/ā-* képzős főnevek a mykénéi nyelvben

Ha ezt a lehetséges morfológiai analógiát időben visszatolhatnánk, akkor akár a mykénéiben is föltehetnénk egy *-kheutēri(j)ā* alakot (<*ke-u-te-ri-ja*> – vagy esetleg <*ke-te-ri-ja*>? – ortográfiával). Mielőtt azonban ezt megtennénk, érdemes megvizsgálnunk a mykénéiben található többi, *-tērio/-tēriā-* képzőegyüttest tartalmazó főnevet abból a szempontból, hogy tapasztalunk-e bennük ilyen jelenséget.⁴⁴

- MY Wt 506 <*pa-ke-te-ri-ja*>⁴⁵ (*DMic.* II: 71): A szó a *<*pa-ke-te*> (ld. <*pa-ke-te-re*> plur. nom.) származéka. Az egyik lehetőség szerint *sphaktēria* n. plur. nom.-nak ('a levágott áldozati állat vérének befogadására szolgáló edény'? 'áldozatra/levágásra szánt állatok'? egy ünnep neve?) felel meg, de mivel az alapul vett σφάζω/σφάττω (< *σφαγ-ιω) 'megöl, levág' ige etimológiája bizonytalan, így ablautfokáról sem mondhatunk biztosat, noha legvalószínűbbnek egy nullfokú gyököt tartalmazó *-*ǵéló-* képzős imperfectumi alak (és egy nullfokot tartalmazó nomen agentis) feltételezése látszik.⁴⁶ A másik felvetés a πήγνυμι 'bever, beüt' igével hozza kapcsolatba, és *pāktēria* n. plur. nom. alakként 'ék, csap, pecek' jelentést tulajdonít neki. Ez utóbbi esetben rövid *ǵ*-val véve szabályos nullfokú képzés lehetne a **peh₂g-* gyökből⁴⁷ (*ph₂ǵtērion). Panagl⁴⁸ a πήγνυμι 'erősít, szilárdít, sűrít' jelenté-

⁴⁴ A következőkre vonatkozólag lásd PALMER 1963, VENTRIS–CHADWICK 1973, BARTONĚK 2003 szószerdetét és az ott hivatkozott lapszámokat; *DMic.*, *GEW*, *DELG*, *DGE*, CHADWICK–BAUMBACH 1963 és BAUMBACH 1971 megfelelő szócikkeit; továbbá LEJEUNE 1960; RUIJGH 1967: 112–115. Nem tárgyalom a <*ko-re-te-ri-jo*> PY An 830 szót (*DMic.* I: 381). Ez szinte bizonyosan a <*ko-re-te*> főnévből (*DMic.* I: 380–381) van továbbképezve, amelynek azonban csak hozzávetőleges jelentése következtethető ki: 'vmilyen tisztviselő' (vö. még <*po-ro-ko-re-te*> 'al.-k.' *DMic.* II: 147), de hogy pontosan melyik gyökhöz tartozik, tisztázatlan. Ld. a *DMic.* megadott helyén felsorolt nem kevesebb mint hat (!) többé-kevésbé valószínű felvetést. Ezek közül csak egy esetleges *koletēr lenne primér nomen agentisnak tekinthető (vö. hom. καλέω, καλήτωρ), ez azonban hangtanilag problematikus, hiszen mind az alapfokot tartalmazó *kleh₁-tér-ből, mind az eredeti nullfokot tartalmazó *klh₁-tér-ből *klētēr lenne a szabályos (vö. hom. ὀμοκλητήρ).

⁴⁵ Felvetődött, hogy esetleg ugyanennek a szónak a variánsa lenne a KN C 941-en található <*sa-pa-ka-te-ri-ja*> (*DMic.* II: 280). Ez azonban ortográfiailag több ponton problematikus: 1. <*ka-te*> = /ktē/ hangértékben (bár erre nézve ld. <*wa-na-ka-te*> = sing. dat. /wanaktei/); 2. a szó eleji *s-* mássalhangzó előtt jelöletlen szokott lenni (ld. pl. <*pe-mo*> = /spermo/).

⁴⁶ Egy feltételezett **sb^heh₂g-* (?) gyökből nullfokkal **sb^hh₂g-ǵéló-?* Vagy esetleg a létező **b^heg-* 'tör' gyökből (*LIV*: 66–67) „schwa secundum”-mal és *s* mobilizálással: **sb^hg-ǵéló-?* Ez utóbbinak ellentmond, hogy a zárhangok között a görögben a „schwa secundum” reflexe /i/ (ld. MAYRHOFER 1986: 176; SCHWYZER 1939: 351). A feltételezett *sphaktēria* szóval vö. a 'gyilkos', ill. 'áldozópap' jelentésű m. σφακτής, ill. a 'papnő' jelentésű f. σφάκτρια szavakat (*LSJ*: 1738; BARTONĚK 2003: 584), illetve az igekötős m. διασφακτήρ 'gyilkos' főnevet (*LSJ*: 414).

⁴⁷ *LIV*: 461.

⁴⁸ PANAGL 1972: 81–82.

séből⁴⁹ indul ki. A MY Ue 611-es táblán található <]pa-ke-te-re> szót tejfeldolgozási szakszónak tartja ('sajtár' < *'amiben megsűrűsödik a tej'), amelynek esetleg kicsinyítő képzős párja (úrtartalom alapján?) lenne az itt tárgyalt főnév. A töben alapfokot valószínűsít az adiectivum verbale (alfab. gr. πᾶκτός/πηκτός) magánhangzóhosszúsága alapján,⁵⁰ de nem tartja elképzelhetetlennek a rövid magánhangzós tövet sem, amely indoeurópai szempontból eredetibb lenne; ekkor a hosszú magánhangzós alakok újításnak tekintendők. Valószínű mindazonáltal, hogy a <pa-ke-te-re> szó pylosi (PY Vn 46.6 <pa]-ke-te-re>, vö. PTT I: 257) és mykénéi (ld. fentebb) előfordulásai – figyelembe véve a két különböző szöveggörnyezetet – két különböző jelentésű szót takarnak (ld. DMic. II: 71).

- PY Ub 1315 <ra-pte-ri-ja> (DMic. II: 223; vö. <ra-pte> DMic. II: 221–223, <ra-pi-ti-ra₂> DMic. II: 221): A legtöbb kutató szerint *rhaptēriai* f. plur. nom.-ként veendő 'szabó/varró (?) által készített'⁵¹ jelentéssel. Ez a felfogás a ῥάπτω 'varr' igével hozná kapcsolatba a kérdéses szót. Ez a görög ige a hagyományos etimológia szerint (többek között a litv. *verpiù* 'fon, piszkál' igével együtt) egy ie. **uērp-* 'ide-oda forgat' (LIV: 690) gyökre mehetne vissza. Az ablautfok nem okozna gondot (*-*rp-* > -*rap-*), de súlyos problémát jelent a hiányzó szó eleji „digamma” (hiszen a mykénéiben tudvalevőleg még megvan a /u/ fonéma, ami azt jelenti, hogy ezen etimológia szerint **<wa-ra-pte-ri-ja>* írásképet várnánk).⁵² Bármilyen is pontosan a kiindu-

⁴⁹ Ld. LSJ: 1399 s. v. πήγνυμι III.: τυρούς πήγνυσθαι 'to make oneself cheese (by curdling the milk)' Luc. VH 1, 24.

⁵⁰ A véd. *pājrā-* melléknévnél LUBOTSKY 1981 **ǂHC[+zgs,-asp]* > *ǂC hangváltozást tesz fel; ezzel szemben azonban ld. pl. LIV: 461^{2a}; PATRI 2005: 286²¹.

⁵¹ Szemantikailag inkább a 'szíjgyártó által készített' jelentés illene a kontextusba, tekintve, hogy a jelzett szó <*a-ni-ja*> *hāni(j)ai* 'kantár, gyepelő'; ld. GARCÍA RAMÓN 1985: 218.

⁵² Mint ahogy azt LEJEUNE 1960: 27 szerint esetleg a <*wa-ra-pi-si-ro*> PY Cn 436.7 (DMic. II: 407) személynév esetében (*Wrapsi-*) látjuk. Sokkal valószínűbb azonban GARCÍA-RAMÓN 1985: 222 elképzelése. Ő Heubeck nyomán a nevet a *Wrapsilāwos* név rövid formájaként értelmezi, és ennek előtagjában a ῥαπίζω 'bottal üt' ige gyökének (vagyis **uērp-*, amely – bár szemantikai kapcsolata a ῥαπίζω-val problematikus – a gr. ῥέπω 'lehajlik, süllyed' igében lehet meg; ld. LIV: 701; GEW II: 642–643, 649–650) nullfokát (**urp-ti-* > *wrapsi-*) látja, miszerint a név eredeti jelentése 'a népet/embereket bottal ütő' (vö. Hom. Od. 2, 265). Vö. még MORPURGO-DAVIES 1968: 801–802; BARTONÉK 2003: 433. A *-*pi-* > -*πi-* változásról a görög igeéknél ld. SCHWYZER 1939: 704–705; SIHLER 1995: 515. A 'varni' jelentésű ige a LIV: 690 által fölvetett másik lehetőség a **sr-* szókezdet. Ez esetben a gyök lehetne **serp-* (vagy inkább **srep-* ld. alább) formájú (vö. LEJEUNE 1972: 119⁴, 157¹), ám ez szemantikailag nehezen lehetne összeegyeztethető a létező ie. **serp-* 'csúszik, mászik' gyökkel (> ói. *sárpati*, lat. *serpō*, gr. ἔρω; ld. LIV: 536), hiszen ekkor a **srp-ǂé/ó-* forma mellett legfeljebb valamiféle kauzatív jelentéssel tudnánk számolni (bár a *'csúsztat' → *'tűt csúsztat cérnával együtt az anyagba' → 'varr' jelentésváltozás még így is meglegyetesen furcsa volna), ám ez is elvetendő, hiszen az ie. *-*ǂe/o-* képzőnek ilyen (kauzatív-faktitív) jelentése

lási gyök, az biztos, hogy **CreC/CerC*- formájú lehetett (ahol a gyökvégi mássalhangzó labiális vagy labioveláris hang), a nomen agentis (és származéka) ennek nullfokából (*CʀC-) fejlődött ki, tehát szabályos ablautot mutat.

- PY Fr 343 <*re-ke-to-ro-te-ri-jo*> (*DMic.* II: 237–238): Ennek a szónak az utótagja valószínűleg *-strōtēriōn* plur. gen.⁵³ a *lekhesstrōtēria* ünnepnévből⁵⁴ ('a fekvőhely kiterítése, az ágy megvetése (?)'; vö. az etimológiailag rokon elemekből alkotott lat. *lectisternium* szót; továbbá hom. στωρέσαι ... λέχος pl. *Il.* 9, 621; ἔστρωται κλίνα τῶδῶνιδι τῶ καλῶ ἄμμιν *Theoc.* 15, 127), amely minden bizonnyal *stʀh₃- nullfokot tartalmaz az ie. *sterh₃- 'kiterjeszt, kiterít' gyökből (*LIV*: 599–600; vö. gr. στωρός < *stʀh₃-tó-s). A PY Fr 1217 táblán a szó <*re-ke-e-to-ro-te-ri-jo*> változatát találjuk (*DMic.* II: 238). Az utótag és az egész szó jelentése kétségtelenül ugyanaz, mint a fenti alaké, míg az előtag sajátos írásmódját többféle módon próbálták magyarázni.⁵⁵
- KN Uf 981, 1031 <*pu-te-ri-ja*> (*DMic.* II: 175): Az egyik elképzelés szerint ez az alak végső soron a **b^hueh₂*- gyök (*LIV*: 98–101) **b^huh₂*- nullfokából eredeztethető, és (az ói. *bhū-tá*- alaktól eltérően viselkedő) φυτός-hoz hasonlóan analogikus eredetű rövid magánhangzót tartalmaz: *phutēriān* f. sing. acc. vagy *phutērians* f. plur. acc. 'ültetőhöz (ld. <*pu-te*> *phutēr* pl. KN Uf 981, *DMic.* II: 174 és <*pu₂-te-re*> *phutēres*⁵⁶ pl. KN V 159, *DMic.* II: 179) tartozó, ültetvényessel kapcsolatos'.⁵⁷

---

csak nyújtott ō-fokú gyökformával együtt létezik (vö. G. Klingenschmitt nyomán *LIV*: 23). Ez még akkor is akadályt jelent, ha természetesen megvan a lehetőség, hogy két homonim *serp- gyökkel van dolgunk. Egy másik lehetőséget vet fel GARCÍA-RAMÓN 1985: 218–219, aki egy (más nyelvekből nem ismert) **sreb^h*- gyökre gondol, Vollstufe II-vel. Ez a Vollstufe II jelenthetné a morfológiai analógiát a nullfokú **stʀb^h*- már premykénéi korbéli – **srap^h*- (**/h/rap^h/*-) fejlődéséhez. LEUKART 1994: 303⁴¹⁷ a *ser- 'illeszt, sorbarak' gyök (vö. lat. *serō*; ólitv. *sēris* 'fonal') „*bh*-*Erweiterung*”-jára gondol. Amennyiben a mykénéi szavak és a ράπτω ige kapcsolatát – ahogy ez célszerű – fenn akarjuk tartani, az utóbbi *u- kezdetének elméletét mindenképpen fel kell adnunk, és *s- szókezdetet kell feltennünk.

⁵³ Vagy sing. dat.(-loc.) *-strōtēriōi*, vagy plur. instr. *-strōtēriōis* (pl. RUIJGH 1999: 533).

⁵⁴ Ld. a problémákról is részletesebben TRÜMPY 1989: 214–215.

⁵⁵ Legújabbán ld. MEISSNER 2004: 258–262, aki szerint a <*re-ke-e*> jelölés *lekheh*- hangalakot takar (az <*e*> szótagjel /*h*-/ értékben, mert a magánhangzó csak néma magánhangzó, „dead vowel”, vö. <*wa-na-ka*> *wanaks*), amely az önálló *lekhos* főnév *lekheh*- obliquus tövének analógiáját mutatja az összetételben. RISCH 1983: 384 szerint egyszerűen az összetételi határ egyértelműsítésére szolgál a sajátos jelölés. Őt követi TRÜMPY 1989: 214 és 81. jz. További megoldási javaslatokat ld. MEISSNER 2004: 259–260. RUIJGH 1999: 533⁸⁶ szerint írnoki hiba *<*re-ke-o*> *lekheh-o- helyett, ahol az *-o*- kötőhangzó lenne az összetételi tagok között.

⁵⁶ Ld. továbbá φύτορες· γεννήτορες Hsch.

⁵⁷ Ez a felvetés azonban vitatott. Van (pl. VENTRIS–CHADWICK 1973: 575; vö. BARTONĚK 2003: 173), aki szerint az esetleges varia lectio <*pu-ta-ri-ja*> (KN E 849; *DMic.* II: 174) miatt a *phutaliā* 'gyümölcsös,

- PY Un 443.2 <po-re-no-zo-te-ri-ja> (DMic. II: 144): Az utótag (ill. különálló második szó?) egy elképzelés szerint esetleg (-)dzōstēria 'derékszíjjal (vö. gr. ζωστήρ) való felövezés ünnepe' (vagy valami hasonló)⁵⁸ lehet. Eszerint ezt az alakot *ǰōstērian-ból vezethetjük le, amely a gyök alapfokát (*ǰōs- < *ǰeh_{3s}-) mutatná.⁵⁹ Árnyalja ugyanakkor a képet az a tény, hogy a következő sorban feltehetőleg <HORDEUM 2 te-ri-ja> szövegrész található (ld. alább), vagyis itt is felvetődhetne a <po-re-no-zo te-ri-ja> elválasztás,⁶⁰ amely azonban szintén nem problémamentes. Az általánosan elfogadott olvasat az, amelyet elsőnek említettünk.⁶¹ Egy további elmélet a <-z.-> szótagjelek esetenkénti /-zd-/ hangértékével számol, aminek értelmében itt *porēnos dotēria* kifejezéssel állnánk szemben, az utóbbi szóban egy szabályosan nullfokú gyökre épülő képzésmóddal (< *dh₃-tērian).
- PY Un 443.3 <μη-τε-ri-ja> (ld. DMic. II: 340 s.v. te-ri-ja): Ez az egyes kutatók által elfogadott olvasat⁶² olyannyira kétes, hogy valószínűleg teljesen más olvasatot kell adni a szövegrésznek (<HORDEUM 2 te-ri-ja>)⁶³, vagyis minden valószínűség szerint nem feleltethető meg Palmerrel együtt *mustēria*-nak ('beavatottakkal kapcsolatos'; n. plur. nom.),⁶⁴ nem tekinthető -tērio/ā- képzőt tartalmazó alaknak, következésképpen kérdésünk szempontjából figyelmen kívül hagyható.⁶⁵

szőlőültetvény' (vö. hom. φυταλή) valamilyen alakjáról van szó. Kérdés marad azonban, hogy pusztán elírásról (<ta> ~ <te>) van-e szó, vagy valamilyen hangtani alapú jelenségről. Mindenesetre a *phutaliā* ~ φυταλή is végső soron a φύω ige nullfokára megy vissza (ld. GEW II: 1053).

⁵⁸ Ld. a különböző interpretációkat és fordításokat: PALAIMA 1996–1997: 306.

⁵⁹ Vagy talán /-tsōtēria/ 'rabnő?', váltságdíj? (~ ζωστήρια) utótaggal? Ez azonban problematikus; vö. VENTRIS–CHADWICK 1973: 573.

⁶⁰ PTT I: 249: „perhaps po-re-no-zo, te-ri-ja.” Ezt az olvasatot nem is említi PALAIMA 1996–1997: 306 (tanulmánya elsősorban a <po-re-no-> előtag szócsaládjára koncentrál; ld. továbbá PALAIMA 1999: 455).

⁶¹ Vö. még PALAIMA 1999: 455. Ennek az alaknak a kapcsán kell megemlíteni a PY Ua 1413-as táblán található <po-re-no-tu-ṭe[> alakot, amelyet többnyire <po-re-no-tu-ṭe[-ri-ja> formában egészítenek ki (pl. PALMER 1963: 447; RUIJGH 1967: 115⁷⁹; PALAIMA 1996–1997: 306; 1999: 455), amelynek második része (-)thutēri(j)a-ként (vö. θυτήριον E. IT 243; bár vannak inetimologikus σ-t tartalmazó alakok is, mint pl. θυστάς, θύστρα; ld. LSJ: 812–813) értelmezhető a gr. θύω igével összefüggésben (vö. DMic. II: 143). Ekkor is nullfokkal állunk szemben, akár etimologikusan hosszú (*thūtēr- < *d^huh₂-tēr-; vö. LIV: 158 s.v. *d^hμeh₂- 'Rauch machen'), akár analogikusan (vö. φυτόν stb.) rövid magánhangzót tételezünk is fel a gyökben. Ha ez helytálló, akkor párhuzamként mindenképpen támogatja a <po-re-no-zo-te-ri-ja> egység <po-re-no> + <zo-te-ri-ja> tagolását.

⁶² PALMER 1963: 435 ezt az „új” olvasatot veszi.

⁶³ PTT I: 243. RUIJGH 1967: 439 (Addenda) szerint személynév (pl. Τελιάς). Ruijgh ezzel korrigálja a 114. oldalon leírtakat (ahol még Palmer olvasatát követi).

⁶⁴ Vö. még BAUMBACH 1971: 174.

⁶⁵ Több szempontból is gyanakodva tekint az elfogadott <HORDEUM 2 te-ri-ja> olvasatra BAUMBACH 1987: 51⁹. Felvetései megfontolandók, így talán mégsem teljesen kizárt, hogy Palmer olvasata a helyes.

- PY Ta 709 <ko-te-ri-ja> (DMic. I: 389): A szót esetleg *khōstēri(j)ā*-ként ('valamilyen konyhai eszköz') lehetne értelmezni⁶⁶ a *χώννυμι* igével összefüggésben, de ezzel is vannak problémák, és ablautfoka – lévén, hogy az ige végső soron talán denominatív eredetű – bizonytalan.⁶⁷ Amennyiben *kortēri(j)ā*-nak fogjuk fel az alakot ('kalapács', vö. gr. κροτέω 'üt, ver, kalapál' < *krot-éjelo-, ld. LIV: 370), akkor egyik interpretációs lehetőségként a nullfokú gyökből képzett nomen agentis is megmarad: *kortēr-i(j)ā* a mássalhangzók morfémahatáron való egyszerűsödésével a *kort-tēr- < *krt-tér-nomen agentisből.⁶⁸
- PY An 35, Un 443 <tu-ru-pte-ri-ja> (DMic. II: 379–380): Az alak nagy valószínűséggel *struptēriās* f. sing. gen. 'timsó, timsót tartalmazó szer' szót takar (vö. στρυπηρία *Inscr. Priene* 364.15 Kr. e. III–II. sz.; *LSJ*: 1656), amelyből később majd – a szókezdő mássalhangzótorlódás egyszerűsödésével – στυπηρία lesz. A szó tartalmazhat rövid magánhangzós nullfokú ablautvariánst.⁶⁹ Fel kell tételeznünk, hogy a kiindulási igenél (στύφω 'összehúz, összehúzó hatása van') valamilyen analógia alapján szintén megtörtént a szóeleji hangcsoportban az egyszerűsödés (ugyanakkor a szintén ide tartozó στρυφνός 'savanyú, fanyar stb.' melléknévben nem), illetve hogy a várható *eṽ > *eṽ helyett – a nullfokú alakok rövid /u/-ja alapján – itt, az alapfokban /ū/ jelent meg (vö. ie. *-neṽ-/nu- imperfectumképzőből⁷⁰ gr. -vū-/vū-).

Mindenesetre egy esetleges *mustēri(j)a* alak is nullfokú gyököt (*mus-) tartalmazna (ie. *meṽs-; ld. LIV: 444).

⁶⁶ PALMER 1963: 343.

⁶⁷ Ld. pl. VENTRIS–CHADWICK 1973: 499. Figyelembe veendő az is, hogy ez a szó görög különnyelvi fejleményt képvisel, ahol már nem nagyon láthatók az eredeti ablautviszonyok. Ld. GEW II: 1125. Frisk szerint az ige imperfectuma a *χέω*-hoz tartozó aor. inf. *χέαι* egyértelműsítésére szolgáló (esetleg a *χόος*-on alapuló denominatív) aor. inf. *χῶσαι*-hoz jött létre másodlagosan (< *χῶσ-νυμι), vagyis egy esetleges *χῶσπηρία*-ban nem etimologikus (pontosabban nem a gyökből ered) a σ.

⁶⁸ Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a gyök (igaz, a mykénéiből nem adatolt) Vollstufe I-es alapfokának analógiájára (*kret-) talán inkább *kratér- (< *krat-tér) alakra számíthatnánk. Ld. GARCÍA-RAMÓN 1985: 224–225.

⁶⁹ Például egy *streṽb^h- gyökből? Vö. GEW II: 811–812, 815–816 bizonytalan felvetéseit. RUIJGH 1967: 114 szerint a mykénéiben hosszú magánhangzót tartalmazó /struptēriā/ alakot kell feltennünk. Erre nézve nincsen semmi bizonyíték, ellenben a képzésmódbeli háttér egyértelműen a rövid magánhangzó mellett szól. Ugyancsak hosszú magánhangzóval számolnak az alfabetikus görög alakok vonatkozásában a szótárak is (*LSJ*, *GEW*). BAUMBACH 1987: 50 szerint – az egyes szavak elején található στ- ~ στρ- váltakozást figyelembe véve – nem kizárt, hogy két gyök (*stūbh- és *strūbh-) keveredésével állunk szemben, de a fentebbi értelmezést ő is elfogadja.

⁷⁰ Ennek problematikájáról legújabban ld. MILIZIA 2004.

- PY Pa 889 <e-re-te-ri-ja> (DMic. I: 242): Problematikus szó, hiszen már maga az olvasat is némileg bizonytalan.⁷¹ A legvalószínűbb elképzelés szerint – amit a padszerű tárgyat ábrázoló ideogramma is támogat – az ’evezős’ jelentésű eredeti *eretér- nomen agentishoz tartozhat, amelyet később erētās (<e-re-ta> pl. PY An 1, KN Ch 902 stb.; hom. ἐπέτας) váltott fel. Jelentése így ’evezősökhöz tartozó’, ill. főnevesülve ’evezőpadok’ plur. nom. lehet.⁷² Az *ere-tér- nomen agentis levezethető eredeti nullfokból is (*ere-tér- < *h₁rh₁-tér-), bár a védikus ari-tár- (< *h₁erh₁-tér-) az alapfok mellett szólna. Valószínűbb azonban, hogy a védikusban másodlagos fejleménnyel állunk szemben.⁷³

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a mykénéiben (az esetleges <zo-te-ri-ja> = dzōstēria megfelelőéstől eltekintve) nincsen biztos adatunk egy esetleges visszaállított alapfokra („wiederhergestellte Vollstufe”) a -tērio-/tēriā- képzőegyüttest tartalmazó főnevek esetében. Az egyedüli dzōstēria szónál, ha ténylegesen erről a szóról van szó, elégséges motivációt jelenthetett az, hogy a *iēh₃s- gyök *ih₃s- nullfoka a sajátos görög, ill. részben még alapnyelvi hangváltozások (*iēh₃s- > *iōs- > ζωσ- ~ *ih₃s- > *īs- vagy *ih₃s- > *is- > *ισ-) miatt hangalakilag túlságosan eltávolodott volna az alapfoktól, így kapcsolatuk nem lett volna kellőképpen áttetsző.

A -tērio-/tēriā- képzőhöz hasonlóan összetett ablautviszonyokat tapasztalhatunk a *-tro- képző esetében is, amelyet általában szintén a nomen agentisre épülő derivációnak tartanak, mégpedig a nomen agentis tövének thematizálásaként (*-tr-o-).⁷⁴ Például a *h₂erh₃- ’szánt’ (LIV: 272–273) gyökhöz tartozó görög ἄροτήρ nomen agentis – hangsúlyozása miatt – nullfokú gyököt tartalmazó *h₂rh₃-tér-ből vezethetjük le. A *-tro- képzős főnév azonban hangsúlya alapján más ablautfokra (alapfokra) utal: ἄροτρον < *h₂érh₃-tro- (a minden bizonnyal másodlagos dóρ ἄρατρον /ld. DGE: 490/ asszimilációval jöhetett létre). Ezt az ablautfokot (*h₂érh₃-tro- > *,áratro-) támogatják

⁷¹ LEJEUNE 1960: 12¹⁷ konjektúrája: <e-re-...>.

⁷² Ld. LEUKART 1994: 158–159⁷⁹ és 166–167⁹⁹.

⁷³ Ti. a *-tor- > -tar- képző előtti alapfok analogikus átvételével, amit indokolhatott a transzparencia megőrzésének igénye, hiszen a *h₁rh₁-tér- szabályos óind reflexe *īrtár- (vagy *ūrtár-) lenne.

⁷⁴ Ld. pl. RISCH 1974: 41–42.

a többi nyelvben található reflexek is: lat. *arātrum*, örm. *arawr*, középir *arathar*, velszi *aradr*, óész. *arðr*.⁷⁵

Ez a helyzet azonban csak látszólag hasonló a *-*tērio*- szuffixumnál megfigyeltekhez. A *-*tr-o*- képző ugyanis nem a *-*tér*- képzőnek a thematizálása, hanem inkább a *-*tor*- változattal áll összefüggésben. Ugyanakkor nem közvetlen derivációról (*-*tor*- → *-*tr-o*-) van szó,⁷⁶ ahogy feltételezni szokták, hanem mindkét szuffixum egy közös ősré, a fentebb már említett heteroklitikus *-*tr/-tn*- szuffixum erős esetekben használatos *-*tr*- allomorfiájára megy vissza,⁷⁷ amely előtt a gyök alapfokú volt.⁷⁸ Ez azt jelenti, hogy eredetileg nem volt közvetlen derivációs kapcsolat a -τήρ képzős nomen agentis és a -τρον képzős főnév között, ez csak másodlagos egymásra vonatkoztatással alakulhatott ki.

Az ἄροτήρ ~ ἄροτρον párhoz hasonló szópár adatolható a λούω igéből is. A mykénéiben a <*re-wo-to-ro-ko-wo*> PY Aa 783 *lewotrokhwoi* f. plur. nom. 'fürdővizet öntő → fürdőszolgálat' (DMic. II: 249–250) és <*re-wo-te-re-jo*> PY Tn 996 *lewotrej(j)oi* 'fürdéshez tartozó' (DMic. II: 249) szavak alapján rekonstruálható egy *<*re-wo-to-ro*> *lewotron* 'fürdővíz' (**léu_{h3}-tro-*)⁷⁹ szó. Homérosznál ezt metathesisszel,⁸⁰ de még kontrakció nélkül λοετρον (ill. λοετροχόος) alakban találjuk meg.

Az alfabetikus görögben emellett a főnév mellett egy λουτήρ nomen agentis is megtalálható. Ez csak késői szövegekben fordul elő, éppen ezért nem kizárt, hogy má-

⁷⁵ Ld. IEW: 62–63; LIV: 272¹; EIEC: 434. A latin alakot is célszerű így levezetnünk, hozzátéve, hogy *áratro- alakból *arātrum lenne hangtanilag szabályos (majd a nem szóeleji hangsúlytalan szótagban bekövetkező gyengüléssel *aretrum), de az *arō* ige *arā-* imperfectumtövének (lat. *arō*, *arā-re* < ie. **h₂érh₃-ie/o-*; MEISER 1998: 109, 187) analógiájára itt is megnyúlt az *ā (*arātrum → *arātrum*). LEW I: 62; DELL: 48; SIHLER 1995: 530. Erről a szócsaládról ld. még WATMOUGH 1995/96: 86.

⁷⁶ Ezért lehet az, hogy pl. a fentebb említett θρέπτρα főnév mellett nem adatolható *θρέπτωρ, vagy ἄροτρον mellett *ἄρότωρ stb.

⁷⁷ TICHY 1995: 61, 179⁶⁰.

⁷⁸ TICHY 1995: 61.

⁷⁹ Az ie. **leu_{h3}-* 'mos, fürdik' gyökből. LIV: 418.

⁸⁰ Vö. COWGILL 1965: 158–159; KLINGENSCHMITT 1982: 116¹¹; LIV: 418; BARTONĚK 2003: 217. Ugyanakkor egy pusztán hangtani alapú metathesisszel szemben ld. PETERS 1987: 289–290¹ megjegyzéseit, miszerint ez a típusú metathesis már az ősgörög korban bekövetkezett, és az abból valamiképpen kimaradt **leuotro-* esetében a motiváló tényező később az o-fokú iteratív **lou_{h3}éje/o-* imperfectumtő (gr. λούω, vö. LIV: 418 és 2. jz.) lehetett. BADER 1987 ie. „**leH₃-u-*” 'folyik, önt' gyökből indul ki, amelyből az alfabetikus görög λοετρον szerinte szabályos alak lenne (< *leH₃-e-tron), míg a mykénéiben a szó egy sajátos interferencia „áldozatává” vált volna, mégpedig a hasonló hangalakú 'oroszlán', ill. 'oroszlánalakú' szavak hatására (plur. instr. <*re-wo-pi-qe*> *lewom(phi)-kwe* PY Ta 708; a belőle képzett melléknév plur. instr.-a <*re-wo-te-jo*> *lewontej(j)ois* PY Ta 722). Ez a motívum ugyanis gyakori olyan edények díszítéseként, amelyeket folyadék öntésére használtak. Ez a magyarázat – párhuzam nélkül – számomra teljesen légből kapottnak és elképzelhetetlennek tűnik, de egyszersmind a „**leH₃-u-*” gyök feltételezése is problematikus a hettita alakok alapján. Ld. LIV: 401 s.v. ?2. **leh₂-* 'gießen; önt'; MELCHERT 1994a: 72; KIMBALL 1999: 398.

sodlagos elvonás a korábbról adatolt – és elvben akár már analogikus ablautfokot mutató – -τήριον-képzős főnévből (λουτήριον).⁸¹ Ha mégis primér nomen agentisről van szó, meglepő a gyök alapfoka: **leuh₃-tér-* > **leuo-tér-* > (metathesis) *λοφετήρ > (digamma kiesése intervokális helyzetben) *λοετήρ > (kontrakció) λουτήρ. Magyarázható azonban az alapfok használata, ha a **leuH-* 'elváág, old stb.' gyököt (LIV: 417; gr. λύω) is figyelembe vesszük, amelyből a nomen agentis szabályosan **luH-tér-* > *λῦτήρ lesz.⁸² A fentebbi **leuh₃-* gyökből származó nomen agentis ugyanis szabályos nullfokú képzés esetén ezzel homonímiát alkotott volna (**luh₃-tér-* > *λῦτήρ).

Az alfabetikus görög λοετρόν / λουτρόν ~ λουτήρ kapcsolat alapján M. Lejeune a mykénéiben is feltételezi a **<re-wo-te> lewotēr* nomen agentis meglétét.⁸³ Amint azonban fentebb láttuk, a **-tro-* képzős főnév nem közvetlenül a **-tér-* képzős nomen agentisen alapul, ezért egyedül a **<re-wo-to-ro-> *lewotron* alapján nem rekonstruálhatunk egy myk. *lewotēr nomen agentist, főként ha arra gondolunk, hogy a későről adatolt alfab. gr. λουτήρ is lehet másodlagos fejlemény. Ez azt jelenti, hogy a *lewotron szó nem bizonyíték egy analogikus alapfokot tartalmazó **-tér-* képzős nomen agentis mykénéi meglétére.

Más adatok azonban kétségtelenül alátámasztják egy ilyen ablautbeli analógia mykénéi érvényesülését. Ténylegesen léteznek ugyanis más mykénéi nomen agentisek alapfokkal.⁸⁴ Ilyen lehet a rekonstruálható **<me-re-te>* (vö. fem. *<me-re-ti-ri-ja>* PY Aa 62 és 764 / *<me-re-ti-ra₂>* PY Ab 789 'örllőnő'; DMic. I: 437–438), amely a **melh₂-* 'öröl' gyökből képzett *meletēr*-t takarja: **melh₂-tér-* > **mela-tér-*, majd asszimilációval *meletēr*.⁸⁵

⁸¹ Ld. az adatokat LSJ: 1061.

⁸² Később a töbeli magánhangzó megrövidült, ezért csak rövid u-s λυτήρ stb. alakokkal találkozunk (ld. LSJ: 1067). Vö. fentebb az azonos szerkezetű nullfokkal (**CuH-*) rendelkező gyökből képzett φυτήρ, myk. **<pu₂-te>* nomen agentist.

⁸³ LEJEUNE 1960: 14, 27–28.

⁸⁴ Alapfokból képzett lenne az éppen általunk vizsgált *<-e-ke-te-ri-jo>*, *<-e-ke-te-ri-ja>* utótagokból kikövetkeztethető **<-e-ke-te>* nomen agentis is, ha **sek-tér-* (vö. εχω < **seg^h-* 'megfog, tart' LIV: 515–516) alakból származna (vagyis *hektēr). Ld. RUIJGH 1967: 113 §92; vö. TRÜMPY 1989: 216; RUIJGH 1999: 533⁸⁷. Ha viszont (ld. LEJEUNE 1960: 19 felvetéseit) /es-skhetērion/-ként (vö. σχετήριον 'ami megakadályoz vmit' E. Cyc. 135) fogjuk fel, akkor ez nem áll fenn, hiszen ezt a formát egy nullfokú **sg^h-tērion*-ból (nomen agentis **sg^h-tér-*) is magyarázhatjuk anaptyktikus magánhangzóval a mássalhangzótorlódás feloldására (az aoristosi tematikus σχε-σθαι stb. alakok analógiájára?; ld. LEJEUNE 1960: 14²⁹).

⁸⁵ A nomen agentist a következő nőnemű alakok alapján tudjuk rekonstruálni: plur. nom. *<me-re-ti-ri-ja>* /meletri(j)ai/ PY Aa 62 és 764 és *<me-re-ti-ra₂>* /meletirjai/ vagy /meletirrai/ (vö. PETERS 1980: 215) PY Ab 789 'örllőnő', ill. ez utóbbi ortográfiával (és hangalakkal) valószínűleg plur. gen. alakban is: *<me-re-ti-ra₂-[o]>* /meletirjähön/ vagy /meletirrahön/ PY Ad 308). Mivel eme nőnemű alakok nyilvánvalóan egy hímnemű nomen agentisen alapuló femininumi formák, ebből az következik, hogy a mykénéiben létezett egy masculinumi nomen agentis is. A nőnemű nomen agentisek az alapnyelvben követték a kétféle

hímnemű típust (ld. TICHY 1995: 63). Kérdéses, hogy ezek reflexei hogyan őrződtek meg a görögben. A hom. -τετρα végződés mindenképpen a hiszterokinétikus nom. *-térh₂ > *-térja reflexe (vö. RISCH 1974: 135; TICHY 1995: 63¹⁰⁶), azonban az att. -τρία, myk. <-ti-ri-ja> /-tri(j)a/ és <-ti-ra₂> /-trja/ vagy /-tirra/ végzések megítélése diakrón szempontból problematikus, hiszen ezek elvben lehetnek a proterodinamikus nom. *-trih₂ > *-trija közvetlen reflexei, vagy a hiszterodinamikus függő esetek tövéből (*-tr-ijéh₂-) paradigmatisz kiegészítéssel létrejött új alakok. Mivel azonban a nőnemű alakok a görögben szinkron szempontból a *-tér-képzős (ill. az ezeket felváltó -της-képzős) nomen agentisekhez tartoznak (pl. σώτηρ ~ σώτειρα, ψάλτης ~ ψάλτρια stb.; vö. SCHWYZER 1939: 475), ezért a mykénéiben adatolt femininumok alapján nagy valószínűséggel rekonstruálhatunk egy *meletēr m. nomen agentist is. Ez az ie. *melh₂- 'öröl' gyökből származik, és meletēr-ként értelmezhető: *melh₂-tér- > *mela-tér-, majd asszimilációval meletēr. A gyökben levő laringális *h₂ voltára az ékírásos lúvi mālhūta (praet. impf. sing. 3. 'ört' ← lúv. malhu-/malwa-; mammalhu-/mammalwa-) alakban ténylegesen meglevő h utal. Ld. LIV: 432–433; MELCHERT 1988: 215–216 és 11. jz. A lúvi alakról ld. még MELCHERT 1994a: 236, 258–259, ill. 80 (a -h- valójában analogikus; a hangtörvények szerint asszimilálna a megelőző likvidához, mint ahogy a hettitában látjuk: malla/i-; ld. még JASANOFF 2003: 64). Szóbelseji pozícióban az anatóliaiban csak a *h₂ laringális marad meg. Ld. MELCHERT 1994a: 64–74. Az ie. *h₁ esetleges szó eleji megmaradásáról a hieroglif lúviban (és így a proto-anatóliaiban) ld. legújabban KLOEKHORST 2004. A lúvi alak interpretációját megelőzően a gyökvégi laringalist éppen a mykénéi szó magánhangzója miatt határozta meg *h₁-ként (pl. KLINGENSCHMITT 1982: 145–147), az anatóliai adat alapján azonban módosítani kellett a korábbi rekonstrukciót, a görögben pedig asszimilációt kell feltennünk (amelynél a görögben általában nazális vagy likvida a közbenső mássalhangzó; ld. SIHLER 1995: 88–89). Felvetődhetne, hogy a *me-re-te > *meleēω imperfectumtörthöz lenne köthető (vö. LEJEUNE 1960: 23), de ilyen nem ismert a görögben, és egyébként is a *melh₂- gyökből vagy *mlh₂-jé/ó > *mlāω > *mblāω > *βlāω vagy *mélh₂-je/o- > *μελάω alakot várhatnánk. Igaz ugyanakkor, hogy természetesen ez utóbbi esetben sem lenne kizárható az asszimiláció lehetősége (*μελα- > *μελε-). Felvetődött, hogy a mykénéiben van egy másik ilyen jelentésű nomen agentis is, mégpedig a KN As 5557 táblán található <a-re-te-re-ge[> aletēres-kwe-ből potenciálisan kiemelhető <a-re-te > aletēr (?) formájában (vö. gr. ἀλέω 'öröl'). Ld. pl. BEEKES 1969: 234. Vö. LEJEUNE 1960: 18 (ld. ugyanitt ezen elmélet problémáit is; az az érv azonban, hogy a szó nyilvánvalóan hímnemű, tehát férfi foglalkozásról van szó, ami az őrlés esetében furcsa lenne, nem helytálló, hiszen a lineáris B táblákon nem figyelhető meg konzekvens különbségtétel férfi és női foglalkozások és munkák között, ld. STAVRIANOPOULOU 1999: 580). Ez az ie. *h₂leh₁- 'öröl' gyökből (LIV: 277) származhatna, és valószínűleg szabályos nullfokú formaként is értelmezhető lenne (*h₂lh₁-tér- > *ale-tér-; vö. gr. ἀλετρις 'örölő rabszolganő' pl. Od. 20, 105), hacsak nem akarunk egy „Schwebeablaut”-os alapfokú *h₂elh₁-tér-ből kiindulni (Vollstufe I-es gyökkel számol pl. JASANOFF 2003: 64¹). Ez az olvasat azonban elvetendő; helyesen: <a-re-te-re-u[> (ld. DMic. I: 102) = aletreus (sing. nom.), amely feltehetőleg személynévként interpretálandó. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az aletreus szó is végső soron egy nomen agentisen (*ale-tér-, *ale-tr-) alapulhatna, de elképzelhető egy másodlagos fejlemény is egy összetett -treu- képzővel (vö. még ἀλετρεῦω pl. Od. 7, 104; erről ld. RISCH 1974: 332–333; a szócsalád többi tagjára nézve DGE: 143). Ugyanilyen képzés esetén a *melh₂-ből *mlh₂-tér- > *mlātēr lenne várható. Pontosabban – a többek között a βλώσκω ~ ἔμολον párnál is (ie. *melh₃- '(elő)jön' LIV: 433–434) megfigyelhető *#mR- > *#mbR- > #bR- hangváltozás alapján (ld. LEJEUNE 1972: 154; RIX 1976: 68; SIHLER 1995: 212) – végül minden bizonnyal *blātēr alak jönne létre (vö. βλώσκω < *mlh₃-ské/ó-, tehát a kontextus mindkét esetben *mlH-C-), vagyis a mykénéi ortográfia alapján <pa-ra-te > lenne a konkrét alak (amely nem adatolható), természetesen ha ezt a hangváltozást a mykénéi kor elé keltezzük (ld. erről LEJEUNE 1972: 154²). Ehelyett a *blātēr alak helyett azonban az analogikusan helyreállított alapfokot találjuk meg, ami indokolható a gyöktől való túlzott hangalaki eltávolodás meggátolásának nyelvi igényével (vagy az ἀλέω ige és származékainak analogikus hatásával, ld. JASANOFF 2003: 64¹). Található a mykénéiben ezenkívül még egy <me-re-u-ro > szó is, amelyet meleuron-ként szokás értelmezni (DMic. I: 438), és a későbbi μάλευρον 'liszt' szónak (ld. LSJ: 1077, Suppl.: 202) megfeleltetni. Frisk (GEW II: 166) ez utóbbi szót, Boisacq nyomán, az ἄλευρον 'u.a.' (Hdt. 7, 119+; DGE: 143) szó átalakított formájának tartja a μύλη 'malom' alapján. Az -υρο- képzőelem nyilvánvalóan a -φαρ- képző tematikus továbbképzése. Alapnyelvi szinten egy heteroklitikus képzőt vehetünk fel, amely a görögben némileg átalakított (*-ur-/ur-t-), és ennek szabályos reflexe a gr. -φαρ-/φατ- képző (ld. gr. τὸ ἄλευρον, ατος LSJ Suppl.: 17). A képzőről ld. még SCHWYZER 1939: 518 és 6. jz. Tekintve, hogy a *-ur-/ur-t- képző nullfokú formát mutat, biztosan nem nullfokú tövet kell előtte, illetve tematikus továbbképzése (*-uro-) előtt feltennünk (bár – a hangsúlytól eltekintve – hangtanilag az ἄλευρον akár *h₂lh₁-ur-/ur-t-ből is levezethető lenne). Eszerint az ἄλευρον alakot a következő módon

Ugyancsak ezt az ablautfokot mutatja még például a <pe-ki-ti-ra₂> PY Ab 578 plur. nom. 'gyapjúkártolonő' alakból – az iménti nomen agentishez hasonló módon – kikövetkeztethető *pektēr *<pe-ke-te> a *pek- gyökből (vö. πέκω 'fésül'),⁸⁶ továbbá az <e-re-u-te-re> pl. PY Cn 3 sing. dat. ereutērei, plur. nom. ereutēres 'felügyelő (?)'⁸⁷ (vö. krét. ἐρεύτῶς 'adóbehajtó'; ἐρευνάω 'keres') a *h₁reμ- gyökből.⁸⁸

A <to-no-e-ke-te-ri-jo> szót monografikus formában I. K. Probonas vizsgálta,⁸⁹ aki az előtagban egy *thornon (= *thronon) 'hímzéssel díszített peplos' szót vélt felfedezni. Ilyen szó 'hímzés (ruhán)' jelentéssel előfordul Homérosnál, igaz, csak pluralisban, θρόνα formában (*Il.* 22, 441: ἐν δὲ θρόνα ποικίλ' ἔπασσεν), de ugyanezt a jelentést rekonstruálta Probonas (szemben az e bahuvrīhi összetételekre vonatkozó communis opinioval) az olyan homérosi kifejezésekben is, mint pl. χρυσόθρονος Ἡρῆ *Il.* 1, 611; ἔϋθρονον Ἡῶ *Il.* 8, 565, amelyek tehát szerinte eredetileg nem 'arany-', ill. 'széptrónusú', hanem 'arany-', ill. 'széppeplosú/-köntösű' jelentésűek.⁹⁰ Az utótagként a már korábban felvetődött *helktēriōn plur. gen. alakot (a ἔλκω '[fel]húz, felvon' igéből <ie. *selk- 'húz' *LIV*: 530–531) feltételezte. Az összetétel tehát szerinte egy olyan ünnep neve, amikor az istenségnek (két istennőnek: <wa-na-so-i> wanas(s)ojin du. dat.⁹¹) felajánlottak („felvontak”) egy díszes peplost. A kutatók túlnyomó többsége sze-

származtathatjuk: vagy alapfokot tartalmazó *h₂léh₁-ur-o- formából, amelyből szabályosan *alēuro-, majd ἄλευρον az Osthoff-törvény szerinti rövidüléssel (erről a jelenségről a görögben ld. pl. LEJEUNE 1972: 219–220; RIX 1976: 56; vö. COLLINGE 1985: 127–131), vagy egy nyújtott fokú *h₂léh₁-ur-o- alakból, amely ugyanúgy *alēuro-t adna. Ez utóbbit támogatja többek között az örmény aliwr 'liszt' szó, amelyet *h₂léh₁ur-re vezethetünk vissza. Ld. EICHNER 1978: 152–153 és 37. jz. (további nyújtott fokot tartalmazó példákat is ld. itt). RUIJGH 1992a: 79¹¹ helytelenül alapfokkal (*alewr) és Vollstufe I-es gyökkel számol. A hom. ἀλείματα *Od.* 20, 108 alak feltehetőleg *ἀλήματα helyett áll (magyarázatára ld. CHANTRAINE 1948: 9–10); a Kr. e. VI. sz.-i milétosi feliratos ἀλέατα pedig minden bizonnyal már a metathesis utáni állapotot mutatja (vagyis ἀλέατα). Metathesis nélküli ἀλήματος sing. gen. szerepel egy papiruszon (*LSJ Suppl.*: 17; *DGE*: 140). Ezeket a megfigyeléseket a *melh₂- gyökre alkalmazva azt várnánk, hogy a végeredmény *mélh₂-ur-(-ur-t-) vagy inkább *mélh₂-ur-(-ur-t-) tematikus továbbképzésével *melauron, ill. inkább *mēlauron legyen. A mykénéi <me-re-u-ro> alak tehát minden bizonnyal a fentebb a nomen agentisben is megfigyelt (*-e- ~ -a- → -e- ~ -e-), illetve ahhoz hasonló (*-ē- ~ -a- → -ē- ~ -e-) asszimilációval jött létre, hangalakja pedig /mēleuron/ lehet (vagy esetleg a nomen agentis és egyéb alakok analógiájára megrövidülve ténylegesen /meleuron/).

⁸⁶ Vö. LEUKART 1994: 283 hivatkozásokkal; BARTONĚK 2003: 177.

⁸⁷ Vö. LEUKART 1994: 169; BARTONĚK 2003: 254, 363; VINE 2002: 208¹³.

⁸⁸ A *h₁reμ- gyök az att. ἔρωμαι, ἰόν ἔρωμαι 'kérdez' szempontjából is minden tekintetben elfogadhatóbb rekonstrukciónak látszik a *LIV*: 251 által feltett *h₁reh₁-nél. Ld. részletesen VINE 2002.

⁸⁹ PROBONAS 1974.

⁹⁰ A hagyományos álláspontot képviseli pl. RISCH 1972. Szerinte éppen fordított a helyzet: a Sapphónál előforduló ποικιλόθρονος (1, 1 L.–P.) egy Homérosnál is ősbibb kultikus költészetből származó epitheton, amelynek félreinterpretálása hozta létre az *Il.* 22, 441-ben látható jelentést.

⁹¹ Ugyancsak du. dat.-ként RUIJGH 1999: 531. Más értelmezés szerint plur. loc.-ként (wanas(s)oi(h)i) valamiféle helyre utaló szónak veendő ('királyi palota'), vagy – és ez a legelfogadottabb – esetleg ünnepnévnek ('a wanax ünnepe'). Vö. BARTONĚK 2003: 166, 613³⁰⁹ (hivatkozásokkal); *DMic.* II: 403–404.

rint azonban az előtag egyszerűen a *thornos* 'trónus' szó, az összetétel pedig ünnepnévként a 'trónus húzását, vontatását' jelenti.⁹²

Látható, hogy ha ez helytálló, akkor alapfokból történő képzéssel van dolgunk: *helktērion* ← **helk-tér-* < **selk-tér-*, nullfokból ugyanis **slk-tér-* > **halk-tér-*, illetőleg **halktērion* lenne várható.⁹³ Az alapfok használatát esetleg az *alktēr* (vö. hom. ἄλκτιήρ) < **h₂lk-tér-* nomen agentis részleges (de a hehezet különbségét kivéve teljes) homonimiája indokolhatta. Egy esetlegesen ezt elkerülni hivatott hangátvetéses **hlak-tēr* pedig egy másik részleges homonimikus ütközést okozott volna, ez esetben a **leh₂k-lármázik*⁹⁴ ige **lh₂k-tér-* > **laktēr*⁹⁵ nomen agentisével.

A Probonas által is képviselt megoldás az utótaggal kapcsolatban – amelyet részben már Bennett is javasolt,⁹⁶ igaz, mind hangalakilag (*helkētēriōi*), mind jelentésében kissé eltérően – abból a szempontból is gazdaságos, hogy magyarázhatja a <*po-ro-e-ke-te-ri-ja*> összetétel utótagját is. Ez utóbbi szót ugyanis így a Palmer által javasolt *pro(h)elktēriā* 'merőkanál' szónak feleltethetjük meg.⁹⁷ Ez mindenesetre a PY Ta sorozat szövegösszefüggésének, a konyhai eszközök számbavételének is tökéletesen megfelel.

Ünnepnévként értelmezi plur. dat.(-loc.)-ként pl. LEUKART 1983: 244–245; TRÜMPY 1989: 204–209, elsősorban 208.

⁹² Így pl. TRÜMPY 1989: 216, aki szerint „*die Interpretation des H[inter]G[liedes] ... ist alles andere als eindeutig.*” A szó szerinte vagy plur. gen.-ban, vagy sing. dat.-ban áll.

⁹³ Morfológiailag (vagyis az alapfokú alakok által, mint pl. a ἔλκ- imperfectumtő) kondicionált ősgörög korú **T₁T* > **TarT* változás GARCÍA RAMÓN 1985 értelmében.

⁹⁴ LIV: 402. Impf. **lh₂k-ské/ó-* > ősg. (vagy már ie.? vö. **pr₁ské/ó-* > **pr₂ské/ó-*; ld. az iteratívumokról szóló fejezetben) **lh₂ské/ó-* > λάσκω 'reccsen, kiált, rikácsol',

⁹⁵ Ilyen adatunk ténylegesen nincs, csupán egy továbbképzett λᾱκέω-ból Λακητήρ 'Kós szigetének egy hegyfoka' (< **/a* hullámok morajlásától/ recsegő, zúgó?); ld. GEW II: 88–89.

⁹⁶ BENNETT 1958a: 52–53.

⁹⁷ Eltérően ettől pl. LEUKART 1994: 283 a <*po-ro-e-ke-te-ri-ja*> szót *prohekt(h)ēriā*-ként értelmezi, amely a **hekt(h)ēr* nomen agentis továbbképzése lenne, szintén alapfokkal. Az alapfok az **-e-* szótagmagú gyök mássalhangzó előtt nehezen kiejthető nullfokát helyettesíti. A szó melletti ideogramma (*228; ld. BARTONĚK 2003: 115) szerinte is merőkanálra hasonlít. Ez valóban helytálló, de ebben az esetben talán jobban illik hozzá a προέλκω igéből képzett főnév, mint a προέχω-ból képzett, hiszen a merőkanálnak alapvetően nem az a funkciója, hogy az ember vele valamit 'előretartson' (Leukart: „*vor-halten*”).

2. 2. 2. 4. A mykénéi adatok értékelése

Összegezve az elmondottakat (és ezzel cáfolva mind Petruševski, mind Hiller elképzeléseit), azt állapíthatjuk meg, hogy minden bizonnyal létezik ugyan mykénéi példa mind a *-tēr-* képzős nomen agentisben (ld. **meletēr*), mind az eredetileg belőle származó **-tērion* képzős főnévben (ld. *helktērion*) analogikusan alapfokú gyökre, mégsem feltételezhetjük egy **kheutēri(j)a* alak meglétét, hiszen nincsen semmiféle elképzelhető ok (pl. homonimikus ütközés kerülése, transzparencia megőrzése), amely ebben az alapfokot indokolná. A legnyilvánvalóbb ellenérv mindazonáltal az alfabetikus görögből adatolt és nullfokot tartalmazó nomen agentisek és származékaik (ld. elsősorban *καταχυτήρια*). Arra is gondoljunk, hogy egy alapfokot tartalmazó **-kheutēri(j)ā* alak minden valószínűség szerint **<ke-u-te-ri-ja>* írásképet mutatna a lineáris B írású dokumentumokban.⁹⁸ Mindez azt jelenti, hogy a mykénéiben a *χέφω* igéből ezzel a képzővel nem képeztek **kheutēri(j)ā-* főnevet, és az egyetlen alak, amelyre ilyen képzéssel és ilyen jelentésben számíthatunk, az a **khutēri(j)ā* lenne. Ennek a feltételezett főnévnek azonban a lineáris B ortográfiai szabályainak megfelelően csakis **<ku-te-ri-ja>* volna az írásképe. Módszertanilag teljességgel indokolatlan egy fellelhető *<ke-te-ri-ja>* alakot ennek megfeleltetni, egy csak kérdéses vagy alaptalan példákkal alátámasztott *u > e* hangváltozást feltételezve.

Röviden ki kell térnünk a több alkalommal (pl. KN B 815; PY An 207; An 610) előforduló *<po-ku-ta>* foglalkozásnévre (*DMic.* II: 136), mely az egyik interpretáció értelmében utótagként egy *(-)khutās* szót tartalmaz (a **g^heu-* gyök nullfokából).⁹⁹ Lévén a görögben a *-tēs < -tās* képző¹⁰⁰ deverbális használatban szintén főleg nullfokú gyökből képez nomen agentist (eredetileg igekötős igéből, majd később igekötő nélkül is), figyelembe véve a kialakult párhuzamot a *-tēr* és a *-tās* képző között, egy esetleges *pos-khutās* szó arra utalhatna, hogy helytálló az a feltételezés, miszerint a mykénéiben a *-tēr* előtt is nullfokú gyököt kellene találnunk ennél az igénél. Problémát jelent ugyanakkor a szó előtagja, ha *pos-* igekötőként értelmezzük, hiszen ez csak *<po-si>* formában fordul elő a mykénéiben (pl. KN Sd 4422: *<o-u-qe ... po-si e-e-si>*). A manapság elfogadottabb javaslat C. J. Ruijgh-től származik,¹⁰¹ aki szerint itt az ie. **peku-/poku-* 'aprómar-

⁹⁸ Vö. TRÜMPY 1989: 216⁹⁶.

⁹⁹ Ezt a feltételezést valószínűnek tartja pl. VENTRIS–CHADWICK 1973: 52, 572 („wine-pourers”).

¹⁰⁰ Erről a suffixumról alapvetően ld. LEUKART 1994 alapos monográfiáját.

¹⁰¹ RUIJGH 1992b (korábbi elképzelése ettől eltérő volt: RUIJGH 1967: 140¹⁹⁵).

ha, barom’ szóhoz tartozó *pokū-tās ’aprójószágokkal foglalkozó ember, „l’homme qui s’occupe régulièrement du petit bétail”’ plur. nominativusával állnánk szemben.¹⁰²

Vannak azonban más szavak, amelyek ténylegesen amellet tanúskodnak, hogy a mykénéiben használatos volt (és ezért a nomen agentisben sem lehetett kerülendő) az ’önt’ igeigyök *-khu-* nullfoka. Szabályos nullfokú gyök található az <*e-ku-se-we*> MY Wt 501 alakban, amelyet plur. nom. *enkhusēwes*-ként értelmezhetünk az *enkhusēus* ’Eingießer, beöntésre használt edény’ szóból (*DMic.* I: 215), amely pedig az *enkhusis ’beleöntés’ szó származéka, ahol *-khusi-* < **ḡ^hu-ti-*.¹⁰³ A nullfokú forma **-tér-* képző előtti létéről vallhat esetleg a <*ku-te-re-u-pi*> PY An 607 szó is (*DMic.* I: 413–414), ha igaz az,¹⁰⁴ hogy a *khutreus* ’fazekas’ főnév (ld. később Pl. R. 421d+; *LSJ*: 2014) plur. abl.-instr. alakjával állunk szemben.¹⁰⁵

2. 2. 3. <*pa-ra-ke-we*> ~ <*pa-ra-ku-we*>

A <*pa-ra-ke-we*> (PY Ta 642.1) ~ <*pa-ra-ku-we*> (PY Ta 714.1, 715.3) alakoknál (*DMic.* II: 83) mondattanilag (instrumentalisi értékű) dativust igényelnek a szöveg-helyek, jelentésstanilag pedig valamilyen értékes anyag neve rejtőzik a szótagjelek mögött. Formailag egyből adódna a βραχύς (’rövid > vmilyen ötvözet neve’?) szó¹⁰⁶ dativusi alakja, de ezt a megfeleltetést valószínűtlenné teszi az aiol βρόχυς magánhangzója, amely az attikai alak mellé állítva mutatja, hogy a szóban eredetileg szonáns **-r-* volt, amelyből itt a mykénéiben /or/-t (esetleg /ro/-t) várnánk,¹⁰⁷ vagyis *borkhus lenne a végeredmény, ill. dativusban *borkhewei. Ennek a mykénéi ortográfiában *<*po-ke-*

¹⁰² Ezt támogatja LEUKART 1994: 95–96, 97¹⁷⁶; BARTONĚK 2003: 590¹⁸⁷ is. Vö. még a <*po-ku-te-ro*> KN C 911 *poku(s)teros* ’a <*po-ku-ta*>-hoz tartozó’ melléknévet.

¹⁰³ Erről a mykénéi szóról ld. LEUKART 1983: 236; PERPILOU 1987: 271; TRÜMPY 1989: 217⁹⁷; MEIER-BRÜGGER 1995/96: 9.

¹⁰⁴ HEUBECK 1985: 75.

¹⁰⁵ Egy másik elképzelés szerint inkább földrajzi név *Kuthēreuphi formában. Ld. *DMic.* I: 413–414 hivatkozásokkal.

¹⁰⁶ VILBORG 1960: 93 szerint ebbe a szócsaládba tartozhat még a <*ma-ra-ku*> PY Cn 418.3 alak (noha a *r feltételezett reflexe itt sajátos lenne). A görög ’rövid’ melléknév ténylegesen egy *m-mel kezdődő ie. *mṛḡhu-ból ered (vö. ói. [< pkt.]> *mūhu*, *mūhuḥ* ’hirtelen’; av. *mərəzu-* ’rövid’; gót *ga-mairgjan* ’rövidít’ etc.), és ha a <*ma-ra-ku*> idetartozna, akkor összevetve a fenti két dativusi alakkal arra utalna, hogy az *mr-* > *br-* hangváltozás még folyamatban volt. Ezt valószínűtlenné tartja LEJEUNE 1972: 154². Más szempontból is bizonyosan elvetendő Vilborg felvetése, ti. a fentebbi hely olvasata helyesen: <*ma-ra-pi*>, értelmezése teljesen kétséges (ld. *DMic.* I: 423).

¹⁰⁷ VENTRIS–CHADWICK 1973: 340. Vö. VILBORG 1960: 93. A szonáns likvidák mykénéi fejlődéséről ld. továbbá MORPURGO-DAVIES 1968; de nagyon fontos még GARCÍA-RAMÓN 1985.

we> felelne meg. Ilyen alakot találunk a személyneveket tartalmazó PY Cn 131 táblán, de természetesen ezt is lehet másként is értelmezni, így pl. *Phōkēwei*-ként (vö. Φωκέυς),¹⁰⁸ noha az iménti felvetés sem kizárható. Mindenesetre nem tartható az a feltevés, hogy a fentebbi két sing. dat. alak a 'rövid' melléknévből eredeztethető.

Mühlestein szerint valamilyen archaikus, 'ezüst' szót tartalmazó összetétellel állhatunk szemben (**παρ-αργυς?*, **φαλ-αργυς?*), míg Chadwickék felvetik egy 'smeragd' jelentésű keleti kölcsönszó lehetőségét is (vö. akkád *barrāqtu*, héber *bāreqet*). Ez utóbbi számít egyébként a legelfogadottabb magyarázatnak, vagyis a szó hangalakja *baraku(s)* lehet.¹⁰⁹ Megemlíthetjük, hogy Petruševski szerint¹¹⁰ a σφραγίς, σφραγίδ- 'gemma, pecsét' szó egy régebbi, -ιδ- képző nélküli *u*-tővű formájáról lehet szó (*σφραγύς → *σφραγυ-ιδ- > *σφραγϜιδ- > σφραγιδ-; vö. πέλεκυς ~ πελεκίζω < *πελεκιδίω).

Mint a lineáris B tábláknál nagyon sok más esetben, így itt sem mondható ki végleges megoldás. Annyi azonban bizonyos, hogy a fentebbi két dativusi alak *u*-tőre utal. A mykénéiben az *u*-tővűek kétféle ragozási típust képviselnek: egyrészt az ún. nem ablautoló típust (sing. gen. **-u-os*, dat. **-u-ei*), másrészt az ablautoló típust (gen. **-eu-os*, dat. **-eu-ei*).¹¹¹ A <*pa-ra-ke-we*>, ill. <*pa-ra-ku-we*> alakok mindketten takarhatnak egy nem ablautoló paradigmába tartozó /-k(h?)uei/ hangalakot,¹¹² a <*pa-ra-ku-we*>-nél egy olyan jelenséggel, mint amelyet példának okáért a <*wi-do-wo-i-jo*> pl. PY Ae 344 ~ <*wi-du-wo-i-jo*> PY Jn 415 ~ <*wi-dwo-i-jo*> PY Ep 539 alakváltozatok (*DMic.* II: 428) esetében (mindhárom /widwojjos/) vagy a 'kettő' számnévnél: <*dwo*> pl. PY Eb 338 ~ <*du-wo-u-pi*> pl. PY Ep 613 (*DMic.* I: 199–200) látunk, amely utóbbinál nem feltétlenül kell vokalikus [u] kiejtéssel ([duo̥pp^hi]) számolnunk, feltehető, hogy csak egy néma magánhangzóról („empty vowel”) van szó.¹¹³ Ez azt jelenti, hogy a <*pa-ra-ke-we*> ~

¹⁰⁸ VENTRIS–CHADWICK 1973: 572 (kérdőjellel); ugyanígy *DMic.* II: 134 (nem említve a fent fölvetett lehetőséget).

¹⁰⁹ VENTRIS–CHADWICK 1973: 340. Ugyanezt tartja valószínűnek MELENA 1987: 224–226 is. Vö. βαράκις· γλαύκινον ἰμάτιον Hsch. Ebből a *baraku(s)* főnévből képzett melléknév lehet a nőnemű <*pa-ra-ku-ja*> KN Ld 575 (*DMic.* II: 82–83; vö. RUIJGH 1967: 244, 273), de minden bizonnyal nem rokon vele a PY Cn 201-es táblán található <*pa-ra-ku*> személynév (ld. *DMic.* II: 82, ahol a *Brakhus* szerepel javaslatként; az ezzel kapcsolatos hangtani problémákat ld. fent). Egy másik melléknévképzővel ide csatolható még a <*pa-ra-ku-we-jo*> KN M 4451 alak is (*DMic.* II: 83). Ld. RUIJGH 1967: 244.

¹¹⁰ PETRUŠEVSKI 1968: 54–55; vö. már korábban pl. RUIJGH 1967: 244⁵⁷.

¹¹¹ VILBORG 1960: 92–93. Vö. SZEMERÉNYI 1999: 175–179. BARTONÉK 2003: 276 a most vizsgált szót indokolatlanul az ablautoló típusba sorolja.

¹¹² VILBORG 1960: 92.

¹¹³ VILBORG 1960: 102. PETRUŠEVSKI 1968: 54–55 már effelé az elgondolás felé hajlik. Ez és ehhez hasonló (pl. <*two*> ~ <*to-wo*> ~ <*tu-wo*>) alakváltozatokkal kapcsolatban ld. még DUHOUX 1986 megfigye-

<pa-ra-ku-we> esetében sem hangváltásról, hanem két eltérő ortográfiai megoldásról van szó. Felvetődik, hogy miért nem a labioveláris <qe> szótagjelet alkalmazták itt (*<pa-ra-qe> íráskép), mint ahogy az <i-qa> esetében (DMic. I: 285), hiszen ott is /kk^h/ < */ku/. A háttérben minden bizonnyal paradigmaticus analógia húzódik meg, vagyis a nominativus és accusativus (<-ku> nom. /-kus/, acc. /-kun/) kiejtése és írásmódja hathatott a dativusi alak ortográfiájára. A másik lehetőség, hogy bár nem a 'rövid' jelentésű melléknévről van szó, mégis a <ke>, <ku> szótagjelekben aspirált /k^h/ rejlik. Ebben az esetben nem jöhet szóba /k^hu/ > /k^{uh}/ hangváltás, viszont a /k^hu/ hangkapcsolatot ortográfiailag nem lehet tükrözni <qV> szótagjelekkel.

2. 2. 4. <ko-te-ri-ja>

A <ko-te-ri-ja> alakot (ld. fentebb a -tēri(j)olā- képzős főnevek tárgyalásánál is) Petruševski *kotelija*-ként értelmezi, és a gr. κοτύλια-nak felelteti meg. Ez utóbbi szó LSJ és az etimológiai szótárak tanúsága szerint nem adatolható az alfabetikus görög korszakból, csupán a κοτύλη¹¹⁴ és ennek kicsinyítő képzős változatai (κοτυλῖς, κοτυλίσκος, κοτυλίδιον), illetve egy hellenisztikus korból adatolható κοτυλιαῖος 'egy k. űrtartalmú' melléknév. Ez utóbbi azonban nem feltétlenül ad alapot egy -ια- képzős κοτύλια feltételezésére, hiszen az -ιαῖος lehet az -αιος képző kombinált változata is, amely másodlagosan akár mássalhangzós tőhöz is csatlakozhat (pl. διμην-ιαῖος 'két hónapos').¹¹⁵ Petruševski egyébként egy korábbi cikkében máshogy magyarázta a kérdéses szót: a *khutēria* és a *potēria* szavak kontaminálódott változatának tartotta.¹¹⁶ Igazából egyik magyarázat sem meggyőző.¹¹⁷

---

léseit, aki lehetőségként felveti, hogy a <wi-do-wo-i-jo> ~ <wi-du-wo-i-jo> ~ <wi-dwo-i-jo> alakok esetleg nem csak ortográfiai variánsok, hanem egy kiejtésben ténylegesen meglévő „glide”-ra utalnak (*Fιδ°Fόθιος). A 'kettő' számnév fentebbi alakjáról más szempontból ld. MEIER-BRÜGGER 1993.

¹¹⁴ A κοτύλη szóban az -υλη képzőelem, vö. GEWI: 933–934.

¹¹⁵ Ld. SCHWYZER 1939: 467.

¹¹⁶ PETRUŠEVSKI 1958b.

¹¹⁷ Visszaulthatunk itt a korábban említett javaslatra is: <ko-te-ri-ja> = *khōstēria*. Ld. fentebb.

2. 2. 5. Az /u/ ~ /e/ váltakozás az alfabetikus görög korszakban

A következőkben vizsgáljuk meg a Petruševski által felhozott példákat az alfabetikus görög szavakban megfigyelhető /u/ ~ /e/ váltakozásra.¹¹⁸

- Az ὄξυα ~ ὄξεα 'bükk' alakok közül az utóbbi időben későbbi fejlemény, és feltehetőleg a jelentéstanilag ugyanabba a mezőbe tartozó ἵτεια 'fűzfa', μηλέα 'almafa' stb. analógiája alapján jöhetett létre.¹¹⁹
- A θέλεμνον ~ θέλυμνον 'alap' pár¹²⁰ olyannyira bizonytalan, hogy az előbbi alak két helyen fordul csupán elő: egyrészt egyes kutatók konjektúrájaként (θελεμνά Diels) *Emp. frg.* 21,6-ban a kézirati θελημνά, θελημα, θελήματα helyett,¹²¹ másrészt Hésychios egy glosszájában (θελεμνον· ὄλον εκ ριζῶν), amely azonban teljesen más értelmet ('teljesen gyökerestül') tulajdonít a szónak, mint amelyet az empedoklési hely kíván ('nehéz, szilárd'). A hésychiosi glossza a homérosi προθέλυμνος melléknévvel rokonítható ('alapokkal, gyökerekkel együtt'),¹²² ami alapján Janko a Hésychios-kéziratok *vox nihili*-jét <προ>θέλυμνον-ra vagy <εκ> θελύμων-ra javasolja javítani.¹²³
- Az ἀγερμός ~ ἀγυρμός 'gyűjtés, toborzás' alakok közül az utóbbi, amely egyébiránt viszonylag későről adatolt, nullfokot tartalmaz (< *h₂g/ǵr-mó-?),¹²⁴ a szonáns likvida bizonyos szavakban megfigyelhető sajátos /ur/ foly-

¹¹⁸ Erre nézve ld. PROBONAS 1974: 38 néhány alakra kiterjedő rövid – szintén negatív – értékelését. – KALÉN 1918 υ(ι) → (ε)ι /__V hangváltozást tesz fel, melyet egy ión nyelvjárás sajátosságának tart (KALÉN 1918: 29). Szerinte (KALÉN 1918: 32) azonban a változás csak akkor értelmezhető fonetikailag, ha már /y/ ejtésből indulunk ki (amely természetesen jóval a mykénéi kor után alakult ki; ld. SCHWYZER 1939: 181–183). KALÉN 1918: 36 szerint ez az ejtés esetleg valamilyen kis-ázsiai nyelv hatásának lehet a következménye. A KALÉN 1918: 1–11 által idézett -εἶα-végű nőnemű part. perf.-i alakok (pl. ἐρρηγεῖα, γερονεῖα) véleményem szerint nem hangváltozást tükröznek, hanem analogikus fejlemények (talán az -υ- tönű nőnemű melléknévek mintájára; ld. Hatzidakis KALÉN 1918: 2 által idézett véleményét). A θεωρός 'epulae sacrificiales, cena' ~ θεωρία (KALÉN 1918: 11–12) esetében világosan az első szó az eredeti (vö. θύω), az utóbbit azonban népetimológias okok magyarázzák (leginkább θεός alapján; ld. GEW I: 699). Ugyancsak inkább népetimológias analógiával magyarázható az εἰλωός 'latibulum ferarum, praesertim anguium' ~ εἰλωός pár második tagja (KALÉN 1918: 19) is. Ld. GEW I: 456.

¹¹⁹ GEW II: 400; DELG: 806. KALÉN 1918: 15–17 hangváltozást feltételez.

¹²⁰ Erről a kérdésről ld. részletesen JANKO 1986.

¹²¹ Kézenfekvőbb másokkal együtt θέλυμνα-ra javítani egy késői itacisztikus υ /i/ ~ η /i/ tévesztést feltételezve. Vö. JANKO 1986: 308. Egy másik hésychiosi glosszában (ἀθέλυμνοι· κακοί) Frisk szövegromlást feltételez.

¹²² Vö. GEW I: 659–660; DELG: 427; LSJ: 788 (de ld. *Suppl.* 149: „θέλυμνα, delete the entry”). A homérosi melléknévről ld. még JANKO 1992: 61 ad *Il.* 13, 130.

¹²³ Korábban LATTE 1966: 311 Guyet nyomán θέλυμνον-ra javítja.

¹²⁴ Vö. GEW I: 8–9; DELG: 9. Ld. még LIV: 276.

tatásával,¹²⁵ míg az előbbi kézenfekvő az alapfok analogikus visszaállításként értelmezni, tehát morfofonológiai jelenségként, nem pedig spontán hangváltozásként.

- A *πτέον* ~ *πτύον* 'szórolapát' szópárból az első alakot grammatikusok (új)attikai alakként magyarázzák,¹²⁶ melynek vokalizmusa Frisk szerint ismeretlen eredetű,¹²⁷ hacsak – Curtiusszal együtt – nem eredeti alapfokot feltételezünk: a **peuH-* gyökből (vö. ói. *pávate*, *punáti*) **péuH-o-* > **péu-o-* > **πέφον* > **πέον*, majd másodlagos *πτ*-vel *πτέον*, amelyből pedig a *πτύω* 'köp' ige¹²⁸ alapján lenne *πτύον*.¹²⁹ De még ha nullfokú **puH-o-* alakból indulunk is ki, és spontán hangváltozást teszünk is fel, a grammatikusok azon megjegyzése, hogy attikai alakról van szó, megkérdőjelezi hasznosíthatóságát a mykénéivel kapcsolatban.¹³⁰
- A *κελλός* (vö. *κελλάς· μονόφθαλμος* Hsch.) ~ *κυλλός* 'csonka, nyomorék' párban az előbbi forma az egyik elképzelés szerint **kel-nó-* alakból származik,¹³¹ míg a Homérosnál például a *κυλλοποδίων* 'görbelábú, sánta' melléknévben előforduló forma nullfokú gyökből eredeztethető, hasonlóan a fentebb említett *ἀγυρμός* szóhoz (< **kl-nó-s*; a hangsúly alapján ez az ablautfok tűnik eredetibbnek).¹³² Mindez természetesen csak akkor igaz, ha elfogadjuk a szavak indogermán etimológiáját.¹³³
- Tisztázatlan és problémás a *γυρίνος* (*DGE*: 856) ~ *γέρυνος* (*DGE*: 804) 'ebihal' páros is, bár itt – feltéve, hogy indogermán etimológiája van – legalább az első alak kiindulási alapját jelentő gyök sejthető (talán egy **r*-rel bővített **geu-/gu-* 'görbít, hajlít' gyök,¹³⁴ vö. örm. *kor* 'görbe' < **gouero-*

¹²⁵ SCHWYZER 1939: 351; LEJEUNE 1972: 197 §201¹.

¹²⁶ Ld. KALÉN 1918: 13–14. Mivel Kalén az általa feltételezett hangfejlődést iónnak tartja, ezért ezt a szót az attikaiban iónból származó kölcsönszóként értelmezi.

¹²⁷ KALÉN 1918: 14–15 szerint spontán hangváltozás, amelyet nem zár ki Chantraine (*DELG*: 950) sem.

¹²⁸ Ld. *LIV*: 583–584 s.v. **spt̥euH-*.

¹²⁹ *GEW* II: 615–616. A szó eleji *πτ*-vel kapcsolatban ld. SCHWYZER 1939: 325; FURNÉE 1972: 314.

¹³⁰ Az alak késői voltára és etimológiájára vonatkozólag ld. még SZEMERÉNYI 1979: 335–336.

¹³¹ *GEW* I: 817, II: 47; vö. *EIEC*: 70; LEJEUNE 1972: 153–154. Egy más ablautfokból (**kol-no-*): óír *coll*; ói. [*prákrit?*] *kāna* 'félszemű' (a – vitatott – Fortunatov-törvénynek megfelelően?).

¹³² Vö. még *DELG*: 513, 599; *EWAia* I: 336; *GED* s.v.

¹³³ Ezzel szemben ld. pl. FURNÉE 1972: 354⁵⁵, 356.

¹³⁴ Ilyet a *LIV* nem ismer (de pl. *DGE*: 856 s.v. *γυρός*; ie. **geH^u*- [sic!]).

?), az etimológiai szótárak azonban nem tartalmazzak a kettő kapcsolatáról érdemi információt.¹³⁵

- A *πρεμνόθεν* ~ *πρυμνόθεν* 'gyökerestül', *πρέμνον* 'fató, tőke, fatörzs', *πρυμνός* 'legszélső, leghátsó, legalsó' stb. szavak kapcsolatát Frisk mint lehetőséget felveti (bár hangtanilag és hangsúly szempontjából problémásnak tartja), Chantraine azonban elutasítja.¹³⁶ Az utóbbi alakban talán ismét csak a *r sajátos fejlődésével állunk szemben?¹³⁷
- A *κώδου(ι)α* ~ *κώδε(ι)α* 'mákgubó' szó ismeretlen eredetű,¹³⁸ a két alak időbeli viszonya – amennyiben lehet ilyenről beszélni – is bizonytalan, hiszen míg az utóbbi már Homérosznál szerepel egy hasonlatban (*Il.* 14, 499), addig az előbbi csak Theophrastosnál bukkan fel. Chantraine szerint¹³⁹ egy reduplikátlan nőnemű part. perf. activivel állunk szemben (*-υιᾶ* < **-us-īā*), ami az első alak régibb volta mellett szólna.¹⁴⁰ A szó ilyen értelmezése azonban kizártnak tűnik.¹⁴¹ Gondolhatnánk azonban esetleg arra is, hogy egy eredetileg *u*-tövű melléknév nőnemének főnevesülésével állunk szemben. Ezen melléknévek nőneme esetében némiképp vitatott a tőképző **-u-* eredeti alapnyelvi ablautfoka, hiszen a görög és a védikus nyelv ellentétes képet mutat (pl. gr. *ἦδ-εῖα* < **-eu-ih₂* ~ véd. *svād-vī* < **-uīh₂*). Van, aki szerint az eredeti állapotot a védikus nyelv mutatja,¹⁴² ám valószínűbbnek tűnik egy a tőképző *u*-t ablautoló hiszterodinamikus paradigma (**-éu-ih₂* / **-u-īéh₂*-) feltételezése.¹⁴³ Nem kizárt, hogy bár a görög minden melléknévnél az erős esetekben található formát általánosította a paradigmában (nom. **-eīja* stb.), egyes elszigetelődött, főnevesült melléknéveknél egy ideig megőrződött a kétféle ablaut, majd ez a kétféle alak két önálló paradigmává általánosult két különbö-

¹³⁵ *GEW* I: 335–336; *DELG*: 243–244.

¹³⁶ *GEW* II: 591 és 606; *DELG*: 935 és 943–944.

¹³⁷ Már amennyiben a szavak indoeurópai eredetűek. Ezzel szemben ld. pl. FURNÉE 1972: 65²⁷⁰; *GED* s.vv.

¹³⁸ *GEW* II: 59; *DELG*: 605.

¹³⁹ CHANTRAINE 1927: 45–46.

¹⁴⁰ Ugyanígy KALÉN 1918: 26–27. – Ugyanakkor még ebben az értelmezési keretben is felvetődhet egy analogikus (nem pedig hangtani) változás lehetősége is, mégpedig az *u*-tövű nőneműek mintájára, ahol a nőnemben *-εῖα* < **-eīā* < **-eu-īā* végződés található.

¹⁴¹ Ezt a felfogást ennél és a többi hasonló képzésű szónál több szempontból is elfogadhatatlannak tartja SZEMERÉNYI 1964: 203–213. Felvetődhetne egy másodlagos dereduplikáció lehetősége, de ez sem lenne motivált.

¹⁴² Pl. RIX 1976: 165.

¹⁴³ MEIER-BRÜGGER 2002: 221.

ző irányú paradigmatis kiegészítődés révén. Ennek a kettősségnek a maradványa lehetne a vizsgált főnév kétféle formája. Komoly problémát jelent azonban ezen elmélettel az, hogy a **kōd-* tőnek nincsen indogermán etimológiája.¹⁴⁴

- Ugyancsak reduplikálatlan part. perf. activiból szokták származtatni¹⁴⁵ az ἄγυια 'utca, út' szót is (< intr. *'ami vhoval vezet'), melynek *ἄγεια változatát az Enn. Ann. 492-ben található lat. *agēa* 'az evezőkhöz vezető folyosó a hajón' kölcsönszó¹⁴⁶ alapján szokás feltenni.¹⁴⁷ A két alak kapcsolatát a szótárak nem magyarázzák kellőképpen. Ernout szerint egy görög -υια-t helyettesítő oszk -ei(i)a végződésről lenne szó, de ezt Walde–Hoffmann elveti, és valóban valószínűtlen is.¹⁴⁸ Erre a főnévre is alapvetően az imént a κώδυ(τ)α ~ κώδε(τ)α 'mákgubó' szóval kapcsolatban elmondottak érvényesek, annyi különbséggel, hogy itt nem lenne kizárható egy a *suéh₂d-u-val egyező *h₂ég-u- képzésmód sem.¹⁴⁹ Ennek és az előző szónak az esetleges pregörög eredetéről ld. továbbá lentebb.
- A κελεφός 'leprás' ~ κέλυφος 'héj, burok' párnak már az összetartozása is problematikus, hiszen az első esetében – Chantraine szerint – szírből származó kölcsönszóval állunk szemben (*qalāfa* 'pikkely', *qalāfāna* 'lepra'), míg az utóbbi a καλύπτω-val rokon. Chantraine pusztán népetimológias eredetű másolói hibának tartja a 'lepra' jelentésű szó egyetlen κελυφο- (ti.

¹⁴⁴ Pl. SZEMERÉNYI 1964: 208 szerint nincs olyan ige, amelyből ezt le lehetne vezetni. Figyelembe véve, hogy pl. a ἡδύς, *svādú-* rezultatív melléknév esetében az *-u- képző a gyök alapfokához járul (*suéh₂d-u-; vö. LIV: 606¹), a fenti szót csak egy **keh₃d-* vagy **keh₃d-* gyökből tudnánk eredeztetni, ha igei származéknak tekintjük. Ilyen ige-gyököt azonban a LIV és az IEW nem ismer. – A szócsalád pregörög eredete mellett érvel (a mássalhangzók szempontjából) FURNÉE 1972: 195, 198–199 és R. S. P. Beekes (GED s.v).

¹⁴⁵ DGE: 38 szerint a szuffixum eredetileg egyszerűen melléknévképző, és csak később grammatikalizálódik a part. perf. act. képzőjeként.

¹⁴⁶ Ld. Isid. Orig. 19, 2, 4 (idézi KALÉN 1918: 31): *ageae viae sunt vel loca in navi, per quae ad remiges hortator accedit; de qua Ennius: multa foro ponit et agea longa repletur*. Ugyanakkor Paul. Fest. p.10M más (ti. latin) etimológiát ad, de ez elvetendő: *agea via in navi dicta, quod in ea maxime res agi solet*.

¹⁴⁷ KALÉN 1918: 31–32; GEW I: 17; DELG: 15–16; CHANTRAINE 1927: 45. – Hasonló eset a lat. *mattea*, amely a görög ματτήη-hoz (GEW II: 185–186 hivatkozásokkal) tartozik, és egy *ματτέα változatot feltételez (ld. KALÉN 1918: 18).

¹⁴⁸ LEW I: 22; DELL: 14. Ugyancsak elveti ezt SHIPP 1960, de a szót helytelenül part. perf.-i eredetűnek tartja.

¹⁴⁹ De az ezzel kapcsolatos szemantikai problémákat ld. SZEMERÉNYI 1964: 207–208.

κελυφοκομειον 'kórház leprások számára') megjelenési formáját, mégpedig éppen a κελυφος 'héj stb.' alapján.¹⁵⁰

- Az ειρσειώνη ~ ειρσιώνη 'gyapjúval körültekert, termést hordó olajág; az ennek hordásakor énekelt dal' szavak (*DGE*: 1298) közül az előbbi az eredeti, míg az utóbbi minden bizonnyal csak népetimológiával jött létre (talán az ειρύομαι 'megvéd, megón' ige alapján).¹⁵¹
- A κύρτος 'varsa, kalitka' ~ κερτύλλιον 'kosár' szavak etimológiai összetartozása szembetűnő, egyszersmind az is látszik, hogy ablauteltérésről lehet szó. A szavak az ie. *kert- 'fonni'¹⁵² (vö. ói. *kṛṇāti* 'u.a.') gyökből származhatnak: κύρτ-ος < *kṛt-o- (vö. ói. [*<prákrit] kṛta-* 'fonadék'¹⁵³; ófn. *hurt* 'u.a.');
- a szonáns likvida szokásos fejleményével κάρτ-αλλος 'csúcsos fenekű kosár'), ill. κερτ-ύλλιον < *kert-. Megjegyzendő azonban az is, hogy az utóbbi alak pusztán egy papiruszon szerepel.¹⁵⁴
- Az ἄστυλις (*DGE*: 570; ld. ἄστυλις· φυτὸν, ὅθεν ὁ ἰξὸς Hsch.) ~ στελῖς 'fagyöngy' párról az etimológiai szótárak nem tartalmaznak érdemi információt,¹⁵⁵ de minthogy a kérdéses hang után likvida jön, akár az is felvetődhet, hogy ablautbeli eltérésről lehet szó. Igaz, problémássá teszi ezt, hogy a feltételezett szonáns likvida nem mássalhangzók közötti helyzetben található. Az ἄστυλις alak kezdő magánhangzója további nehézséget jelent.¹⁵⁶
- Ugyancsak bizonytalan a σέρφος és σύρφος ('szúnyog') szavak esete. Az utóbbi csak Hésychiosnál fordul elő, és Frisk szerint az ismeretlen etimológiájú σέρφος alakhoz képest (a lat. *susurrus*-hoz hasonlóan) esetleg hangutánzó eredetű *u*-magánhangzót tartalmazhat.¹⁵⁷
- A κύ(γ)χραμος ~ κέ(γ)χραμος 'fürféle madár (?)' szavak mint kézirati variánsok fordulnak elő Aristotelésnél (*HA* 599^b 17) egy harmadik, κίχραμος

¹⁵⁰ *DELG*: 513–514; *GEW* I: 816, 818. Frisk említ olyan elméletet is, amely összefüggésbe hozza a két szót, de a κελυφος-nak nem ad etimológiai magyarázatot.

¹⁵¹ *GEW* I: 466; *DELG*: 323–324. A szóról legújabban ld. RUIPÉREZ 1999: 541: a többszörösen képzett szó alapjául szolgáló főnév az ie. *mérṷ-es/los- 'gyapjú', amelynek *-es- ablautfokú töve van meg az ειρσειώνη-ban is (amely közvetlenül egy *Ueruesios rövid néven / „Kurzname”/ alapszik).

¹⁵² Ld. *LIV*: 356.

¹⁵³ *EWAia* I: 290.

¹⁵⁴ *GEW* II: 55–56; *DELG*: 501, 602. Ezt valószínűtlennek tartja és pregörög eredetre gondol FURNÉE 1972: 258 és 39. jz.; BEEKES *GED* s.vv. FURNÉE 1972: 352 szerint egyébiránt a κάρταλλος szó idevonhatósága bizonytalan.

¹⁵⁵ Tételként felvéve csak *DELG*: 1050; vö. FURNÉE 1972: 65²⁷⁰.

¹⁵⁶ FURNÉE 1972: 373 szerint a pregörög eredettel magyarázható.

alakkal párhuzamosan, ami eleve levon a példa értékéből. A szó eredete ismeretlen, de mint madárnév akár hangutánzó eredetű is lehet.¹⁵⁸

- Az ἔλυμος : ἔλεμος 'köles' szó – mint sok más növénynév – ismeretlen eredetű, így kapcsolatukról indogermán szemszögből nem tudunk semmi biztosat mondani.¹⁵⁹

Schwyzler felhívja a figyelmet arra, hogy a római császárkorban a keleti területeken (Szíria, Kis-Ázsia, Egyiptom) számos esetben találkozhatunk <ι>, <ε> írásmóddal (és így feltehetőleg /i/, /e/ kiejtéssel) az <υ> /y/ helyett. Ez a helyi nyelv, ill. nyelvek sajátosságaival magyarázható, mivel feltehető, hogy a helyi beszélők számára a görög /y/ fonéma idegen volt.¹⁶⁰ Tekintve azonban, hogy a mykénéi korban még nem /y/, hanem /u/ fonémáról van szó, ez a két jelenség nem hozható közvetlenül összefüggésbe.

Látható mindazonáltal, hogy az imént felsorolt alfabetikus görög szavak értékelése nem lehet egységes. Vannak olyan példák, ahol minden bizonnyal belső görög morfofonológiai (ablaut) váltakozással állunk szemben (pl. ἀγερμός ~ ἀγυρμός, κύρτος ~ κερτύλλιον), máshol pedig analogikus változás hozta létre az eredetitől eltérő magánhangzójú alakokat (pl. ὄξυα ~ ὄξεα, εἰρεσιώνη ~ εἰρυσιώνη), ismét máshol esetleg onomatopoetikus szavakról van szó (pl. κύ(γ)χραμος ~ κέ(γ)χραμος, σέρφος ~ σύρφος). Kétségtelenül maradnak azonban ezenfelül tisztázatlan szavak is, melyekben következésképpen a hangváltakozás is tisztázatlan marad.

Több kutató, így maga Petruševski is,¹⁶¹ ezek magyarázatára a pregörög szubsztrátum hatását veti fel, amely sajátos, a görögtől szögesen eltérő vokalizmussal rendelkezett.¹⁶² Amennyiben a pregörög szubsztrátum hatását elfogadjuk, az eltérő magánhangzójú alakok magyarázatára vonatkozólag a következő elképzelés látszik a legvalószínűbbnek. A szubsztrátum-nyelvben meglevő adott fonéma nem felelt meg pontosan egy görög fonémának sem, így amikor egy adott kölcsönszó a görögbe bekerült, akkor különböző fonémáknak lehetett megfeleltetni. Ez azt jelenti, hogy a görögben tapasztalható váltakozások nem egyik irányból a másikba történő hangváltozások a

¹⁵⁷ GEW II: 693. Pregörög eredetre gondol FURNÉE 1972: 65²⁷⁰, 384.

¹⁵⁸ Ld. GEW I: 58; DELG: 604. FURNÉE 1972: 132, 278, 354⁵⁵ és GED s.v. szerint bizonyosan pregörög.

¹⁵⁹ GEW I: 503; DELG: 343. GED s.v. szerint talán pregörög. Vö. FURNÉE 1972: 246.

¹⁶⁰ SCHWYZER 1939: 183–184. Az <υ>-nek ekkoriban még nem volt [i] értéke; ld. ALLEN 1974: 65–66.

¹⁶¹ PETRUŠEVSKI 1968: 56. Ugyanígy továbbá FURNÉE 1972: 64–65 és 270. jz., 354⁵⁵ és passim; BEEKES GED s. vv. és 2003: passim stb. Sajnos E. Furnée a magánhangzók váltakozását bemutató függelékben (1972: 335–367) nem tárgyalja a Petruševski által feltett változást.

görögön belül, hanem a szubsztrátum-nyelv fonémájának kétféle átvételét tükröző kettősségek. Azt is látnunk kell, hogy az összes ide vonható szóban az /u/ ~ /e/ váltakozás a szótőben vagy a szuffixumban figyelhető meg, melyek azonban maguk is a szubsztrátum-nyelvből átvett elemek. Nincs egyetlen olyan példánk, ahol egy vitathatatlanul indogermán etimológiájú szótőben vagy képzőben lenne megfigyelhető a görög fonémának egy esetleges szubsztrátum-hatás okozta vált(ak)ozása.

Mindebből az következik, hogy bár ténylegesen vannak olyan görög szavak,¹⁶³ ahol megfigyelhető egy /u/ ~ /e/ váltakozás, egyetlen esetben sem tapasztalható az, hogy egy indogermán eredetű görög /u/ vagy /e/ fonéma mutasson ilyen kettősséget. Mindezek alapján teljességgel kizárható, hogy az alapnyelvi eredetű *apu-* igekötő¹⁶⁴ ilyen hangváltozásnak lett volna kitéve.

Röviden visszatérhetünk a fentebb taglalt *ἄγυια* ~ *ἄγεια, *κώδου(τ)α* ~ *κώδε(τ)α* szópárokra. Beekes¹⁶⁵ a *κώδε(τ)α* szót pregörög eredetűnek tartja, mely a szubsztrátum-nyelv [-äy-a], [-ey-a] módon ejtett *-ay-(a) szuffixumát tartalmazza, míg számára a *κώδουια*, *κώδεια* változat nem világos,¹⁶⁶ bár később a *κώδουια* szót a pregörögre jellemző -*ουια* szuffixumnál is felsorolja az *ἄγυια*, *Ἀρπυια szavakkal együtt.¹⁶⁷ Természetesen elképzelhető, hogy vagy egy pregörög szuffixum-váltakozásról van szó, vagy egy adott fonéma különböző görög átvételéről, de az sem kizárt, hogy a váltakozás úgy alakult ki, hogy az átvett szó analogikusan az *-u-töví melléknevek nőnemének ablautoló ragozásához igazodott, ahol, mint fentebb láttuk, esetleg az ősgörögben még megvolt az eredeti *-*éu-ih₂* / *-*u-íéh₂*- ablautváltakozás folytatása. Ezt a fentebb leírt kiegyenlítődési folyamatok követhették.

¹⁶² Pl. BEEKES 2003: §B.1 szerint csak *a*, *i*, *u* magánhangzói voltak.

¹⁶³ A közneveken kívül természetesen még számos tulajdonnév (túlnyomó többségben földrajzi név) is. Azonban a fentebbi vizsgálat rámutatott, hogy esetleg kevesebb ilyen szó van, mint általában gondolni szokták.

¹⁶⁴ Ld. DELG: 98 (az *apo mellett az **apu-* is eredeti).

¹⁶⁵ BEEKES 2003: §C.2.6 és GED s.v.

¹⁶⁶ A *κώδεια* variáns itacisztikus másolói tévedés lehet a LSJ s.v. által is felsorolt szöveghelyeken.

¹⁶⁷ BEEKES 2003: §C.2.104.

2. 2. 6. Összegzés

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Petruševski által bizonyítéknak vélt alfabetikus görög szópárok kiindulási kérdésünk szempontjából semmilyen bizonyító erővel nem rendelkeznek. Az eddigieket összefoglalva pedig azt mondhatjuk, hogy a fentebbi elméletek, S. Luria és M. Petruševski érveinek a cáfolata azt mutatja, hogy semmi nem támasztja alá azt, hogy az <a-pe-do-ke> alakban az <-.e->-t máshogy magyarázzuk, mint augmentum syllabicumot, tehát kimondhatjuk, hogy az <a-pe-do-ke> alak ténylegesen egy augmentált aoristos indicativust takar: *apedōke* = /apedōke/ = alfab. gr. ἀπέδωκε.

3. <a-pe-e-ke>

Vannak egyébiránt más esetek is, ahol felvetődik az augmentum megjelenésének a lehetősége.¹⁶⁸ Így például a PY An 724 [+32] táblán¹⁶⁹ többször is előfordul az <a-pe-e-ke> forma (a 2., 5., 7. sorban):

- .1 ro-o-wa e-re-ta a-pe-o-te
- .2 me-nu-wa a-pe-e-ke a-re-sa-ni-e
- .3 o-pi-ke-ri-jo-de ki-ti-ta o-pe-ro-ta [[e]]
- .4 e-re-e VIR 1
- .5 e-ke-ra₂-wo-ne a-pe-e-ke a₂-ri-e [[VIR 1]]
- .6 o-pe-ro-te e-re-e VIR 5
- .7 ra-wa-ke-ta a-pe-e-[ke]-e VIR [nn]
- [...]

Bár a szöveg és a vizsgált szó értelmezése erősen vitatott (a javasolt értelmezéseket ld. *DMic.* I: 76 és 76⁵), mégis az a legvalószínűbb, hogy az <a-pe-e-ke> alak *apē(h)ēke* aor. ind. sing. 3. személyként veendő az igekötős *ap-hiēmi* 'elküld' igéből, és az alfabetikus görög ἀφήκε (hom. ἀφέηκε) alaknak feleltethető meg: az ie. *H₁eh₁-gyökből¹⁷⁰ *ap-é-H₁eh₁-k-e-t > *apējēke > *apēhēke (myk. <a-pe-e-ke>¹⁷¹), amelyből „Hauchumsprunggal” és „Binnenhiatkürzunggal” vagy a rövid augmentum normalizálá-

¹⁶⁸ Az <a-pe-do-ke> mellett a most tárgyalandó <a-pe-e-ke> alakban lát lehetséges augmentumot SZEMERÉNYI 1968a: 724; DUNKEL 1981: 140; DUHOUX 1987: 163–164; PANAGL 1999: 491.

¹⁶⁹ Teljes szövegét ld. *PTT* I: 54; PALMER 1963: 130–131; VENTRIS–CHADWICK 1973: 187; DEGER-JALKOTZY 1978: 7. Az egész tábla interpretációjára nézve ld. többek között DEGER-JALKOTZY 1978: 53–57; CHADWICK 1987: 79–83.

¹⁷⁰ Ld. *LIV*: 225; a szókezdő laringális feltételezésére vonatkozólag ld. PETERS 1976.

¹⁷¹ Vagy a hangtanilag eredetibb nyújtott augmentummal *apēhēke*, vagy a rövid augmentumot normalizálva *apehēke*.

sával hom. ὑφέηκε, majd kontrakcióval ὑφέηκε. Ezt alátámasztani látszik a <-e-ke> alakok előfordulása, ha augmentálatlan -hēke-ként (< *H₁éh₁-k-e-t) értelmezendők:¹⁷² <a-pi-e-ke> PY Un 2.2,¹⁷³ <e-pe-ke> KN DI 932+963.

¹⁷² Igazából mindkét alak nagyon bizonytalan (ld. *DMic.* I: 80 és 222). Az <a-pi-e-ke> alak a PY Un 2 táblán (1–2: *pa-ki-ja-si mu-jo-me-no e-pi wa-na-ka-te / a-pi-e-ke o-pi-te-ke-e-u*) talán augmentálatlan *amphi-hēke*-ként értelmezhető 'körbéküldte (?)', átküldte' jelentésben, amelynek alanya az <o-pi-te-ke-e-u> (vsz. elírás *<o-pi-te-u-ke-e-u> *opiteukheheus helyett; ld. *DMic.* II: 43–44; vö. BARTONĚK 2003: 367), helyhatározója (részeshatározója) az <e-pi wa-na-ka-te> (vö. *DMic.* II: 400–401) lehet. Ez utóbbi szó jelzője lehet a <mu-jo-me-no> *mujjomenōi* 'akit fel fognak szentelni' (*DMic.* I: 459–460). Egyesek szerint (pl. PALMER 1963: 264; VENTRIS–CHADWICK 1973: 441) tarthatatlan egy alapvetően 'küldeni' jelentésű ige mellett a <pa-ki-ja-si> *Sphagiānsi* dat.-loc. alak (nom. *Sphagiānes*, *DMic.* II: 72–74), de esetleg lehet magyarázni a több indoeurópai nyelvben (így a görögben is) használható „hová?” kérdésre felelő locativusként (vö. pl. ói. *eša vai yajamānasya* loka *etāsmi ChU* 2, 24, 5; ld. SPEIJER 1886: 103; 1896: 21). A locativus ilyen directivusi használatával kapcsolatban komoly ellenvetéseket fogalmazott meg újabban pl. GARCÍA RAMÓN 1996: 262–263 és HAJNAL 1996: 272 is, ti. hogy az alapnyelvi örökségből fakadóan elvileg használható lenne ez a szerkesztés, ugyanakkor a mykénéi adatokban nem találkozunk ilyennel, legalábbis ami az egyértelmű szöveghelyeket illeti. Ez az argumentum e silentio persze vitatható érvényességű. Az is felvetődhet, hogy a <pa-ki-ja-si> *Sphagiānsi* a <mu-jo-me-no> participiumnak a bővítménye, ekkor azonban a szórend lenne rendhagyó. A még kevésbé világos KN DI 932+963 táblán (.A *sa-pa₂-re-jo / a-ko-ro e-pe-ke* OVIS^f 40) található <e-pe-ke> alak egyik értelmezése *ep-hēke*, azaz augmentálatlan act. aor. sing. 3. alak az *ep-hiēmi* igéből. Vö. BARTONĚK 2003: 317. PALMER 1963: 417 az *ἐμπε(σ)κῆς* melléknévre gondol, de jelentést nem ad hozzá. Hivatkozik rá 'nyíratlan' jelentéssel, és egyben elveti ezt a megoldást VENTRIS–CHADWICK 1973: 544. Ilyen melléknév egyébként nem szerepel a *LSJ*-ben. A tábláról sem Ventriséknél, sem Palmernél nem találunk összefüggő interpretációt. Mint látható, mindkét itt említett alak nehézségekkel terhes. A PY An 724-en szereplő <a-pe-e-ke> alakot PALMER 1963: 130–131 egyáltalán nem igének, hanem földrajzi névnek, a PY Jn 431-es táblán található <a-pe-ke-e> egy variánsának fogja fel. Pontos interpretációt vagy fordítást azonban nem közöl az An 724-es tábláról. Mindezek ellenére az <a-pe-e-ke> fenti interpretációjához nem sok kétség férhet.

¹⁷³ Vö. BARTONĚK 2003: 317. Több kutató (először PALMER 1963: 265; vö. VENTRIS–CHADWICK 1973: 462; DORIA 1980: 34–35; BAUMBACH 1971: 168 /contra CHADWICK–BAUMBACH 1963: 205/) egy, a *ἱερός*, *ἱαρός* melléknévben is fellelhető, 'felajánl, szentel' jelentésű „*isə-” gyök származékának tartja, amely gyök az alfabetikus görögben igeként nem őrződött meg, de a mykénéiben más alakokban is gyanítható, mégpedig a következőkben: PY Tn 316 (4x) <i-je-to-> és PY Cn 3 <i-je-si> (ld. *DMic.* I: 276–277). A PY Va 15 <i-je-to-> alakot gyakran a *hīēmi* igehez vonják, feltételezve, hogy külön szó az előtte álló <a-mo->-hoz képest. Ez utóbbit PALMER 1963: 406 *hietoi* „'is being sent'” módon magyarázza, igaz, kérdőjellel. Vö. továbbá BARTONĚK 2003: 317: (*h*)ar(*h*)mo (*h*)iētoi? „'der Wagen wird geschickt'.” Mindazonáltal elfogadhatatlan egy ie. „*isə-” gyök feltételezése és belőle egy olyan imperfectumi *ἱσημι forma levezetése, mint amely többek között BARTONĚKNél (2003: 317) is szerepel (nullfokú *isə- ~ alapfokú *iseH- → athematikus impf. *iseH-mi?!), hiszen pusztán mechanikusan is csak első látásra írható fel egy *isə₍₁₎-toi > *ihetoi > *ietoi > myk. <i-je-to-> megfelelés, ugyanis minden bizonnyal már alapnyelvi szinten számolnunk kell egy *H → Ø / s__ {*R*, *T*} hangváltozással (ld. MAYRHOFER 1986: 150). A hasonló hangalakú mykénéi szavak között így feltehetőleg két ige lappang, az egyik a *hīēmi* ige (< ie. **H₁éh₁-*), a másik pedig a myk. <i-ja-te> *ū(j)atēr* főnévben is rejtőző tő, amely többek között a gr. ἰαομαι 'gyógyít, helyrehoz' igében is megvan, és amelynek alapnyelvi formája **h₁e₁ish₂-* volt (*LIV*: 234, ill. részletesen, elsősorban a görög szócsaládra koncentrálna GARCÍA-RAMÓN 1986), alapjelentése pedig 'mozgásba hoz(, megerősít)'. Az egyes idevonható görög és indoiráni szavak jelentésfejlődésére nézve ld. GARCÍA RAMÓN 1992. M. Mayrhofer (*EWAia* I: 199) szerint a *ἱερός* forma és az ói. *iširá-* 'erős, bátor, friss' melléknév **h₁ish₁-ró-* [sic!] alakból lenne eredeztethető, máshol azonban (*EWAia* I: 271) gyökvégi **h₂-*vel szerepel nála a gyök. Ugyanakkor vegyük észre, hogy a két verzió közötti döntés *nem* a görög melléknévnek (a keleti görög *ἱερός* mellett dór *ἱαρός*) magánhangzójától függ, hiszen a görög alakok közül – a laringális eltűnésére vonatkozó fentebbi hangváltozás értelmében – a keletión *ἱρος* és az ionizmusként értékelhető aiol *ἱρος* tükrözi az eredeti állapotot (ie. **h₁ish₂-ró-* > ősr. **isró-*), amelyből különböző analogikus fejlődések révén jöttek létre a háromszótagos dialektális alakok. Erről részletesen ld. GARCÍA RAMÓN 1992: 194–203; 1996: 264–265; HAJNAL 1996: 278–279; vö. továbbá pl. PETERS 1980: 325; a keletión alakokról STÜBER 1995: 95–96. A mykénéi formák közül a PY Tn 316-os, vallástörténeti szem-

Ennek az értelmezésnek ellentmondani látszik az, hogy a tábla első fele három párhuzamos bejegyzést tartalmaz (2–4., 5–6., 7. sor), ahol a <me-nu-wa> (DMic. I: 436–437) alakkal párhuzamban <e-ke-ra₂-wo-ne> és <ra-wa-ke-ta> szerepel. Márpedig ez a három alak első ránézésre csak úgy hozható közös nevezőre, ha sing. dativusként fogjuk fel őket: *M/menu(w)āi*¹⁷⁴, *E.-āwōnei* (vö. PY An 610: <e-ke-ra₂-wo-no> -wōnos sing. gen.), *lāwagetāi* (DMic. II: 230–231).¹⁷⁵ Ez az értelmezés kizárná azt, hogy a személynevek az esetleges *apēhēke* igealak alanya legyenek, pedig kézenfekvő lenne egy **Menuwās apēhēke ... ktītān* 'M. elküldött egy telepest' mondattani szerkezet feltételezése.

Nem kizárt azonban, hogy az <e-ke-ra₂-wo-ne> alak is nominativust takar. Ennek oka azonban nem annyira egy esetleges elírás vagy írnoki tévesztés (bár ez sem zárható ki teljesen), mint inkább kísérlet a szóvégi -n- scriptio plenás visszaadására (azaz <-wo-ne> orthográfia <-wo> helyett /-wōn/ értékben).¹⁷⁶ Ez a feltételezés lehetővé teszi a fentebbi értelmezést (**Menuwās apēhēke ... ktītān* 'M. elküldött egy telepest'), ugyanakkor egy újabb probléma adódik, mégpedig az, hogy a 6. sorban található <o-pe-ro-te> szót, mely az alfabetikus görög alapján plur. nom.-ként (*ophēl(l)ontes*) lenne csak felfogható, – figyelembe véve a 3. sorban, a párhuzamos bejegyzésben szereplő <o-pe-ro-ta> *ophēl(l)onta* sing. acc.-i alakot – plur. acc.-ként kellene értelmezni. Elmé-

pontból is fontos táblán négyszer is előforduló <i-je-to> alak morfológiai és szemantikai hátterével ugyanazon a mykénológiai konferencián részletesen foglalkozott J. L. García Ramón és I. Hajnal (a részletes tárgyalást ld. náluk). Elméletük néhány részletkérdésben eltér ugyan, de mindketten a *h₁ejsh₂-gyökből történő levezetést preferálják: GARCÍA RAMÓN 1996: 267 a legvalószínűbb kiindulásnak egy, az indo-iránból (ld. véd. *īsyati*) is adathozható *h₁ish₂-jē-toj mediumot tart, míg HAJNAL 1996: 284–285 egy ősi statív végződést tartalmazó (ugyanakkor reduplikált!) **Hi-Hish₂-o(i)* alak **Hi-Hish₂-e-to(i)* tematikus médiummá történő átértelmeződésével számol. A szó jelentése mediális értékű lenne: 'mozgásba jön, halad > vallási körmenetet tart'. Az <a-pe-e-ke> aoristos alakot azonban minden kétséget kizáróan el kell különítenünk ettől a gyöktől.

¹⁷⁴ Itt bizonyára köznévi (variánsa <me-nu-a₂> pl. PY Aq 218; Qa 1293), de knóssosi táblákon (KN Sc 238; Xd 7702) feltehetőleg személynév. Ld. DMic. I: 436; BARTONĚK 2003: 186.

¹⁷⁵ Kérdéses, hogy később a <ta-ti-go-we-u>-ra vonatkozó rész ugyanilyen szerkezetet követ-e. Ez utóbbi név mindenesetre csak nominativus lehet. Ld. DEGER-JALKOTZY 1978: 53.

¹⁷⁶ Ld. CHADWICK 1987: 80; vö. DEGER-JALKOTZY 1978: 53–54. A név biztosan sing. nom.-i előfordulásakor nem látunk ilyen megoldást (PY Un 718: <e-ke-ra₂-wo>; bizonytalan a PY Er 02: <[e]-ke-ra₂-[wo>). Ugyanakkor nem feltétlenül példa nélküli a jelenség, hiszen a KN Ws 1707 pecsétén minden bizonnyal nom.-ban áll a [?wi]-ja-wo-ne alak, amely így egy -āwōn formát takarhat. Ld. CHADWICK 1987: 80 (egyéb rokon példákkal) és főleg 10. jz. (az iménti alakról J. T. Killen nyomán); a sing. nom.-i interpretációval egyetért PALAIMA 1987: 259 és 44. jz. A KN B 1055-ös táblán szereplő <wo-si-jo-ne> alak valószínűleg sg. nom., de egyáltalán nem biztos, hogy ez egy -ōn (gen. -ōnos) végű n-tövű főnév sing. nom.-aként -(j)ōn-nak veendő, minden további nélkül lehet pl. -(j)onēs (vö. Μηριόνης). DMic. I: 210–211 a hagyományos felfogást követi, és sing. dat.-nak tekinti a PY An 724.5-ben található alakot, ugyanakkor viszont kétségbe vonja a szokásos *Ekhelāwōn interpretációt a PY Qa 1292 táblán található – részben bizonytalan olvasatú – <je-ke-ri-ja-wo> alak miatt, amelyet az <e-ke-ra₂-wo> variánsának tekint.

letileg nem kizárható, hogy elírásról van szó *<o-pe-ro-ta> (*ophĕl(l)ontas*) helyett,¹⁷⁷ de az is lehetséges, hogy a mykénéiben a mássalhangzós tövű névszók plur. acc.-a analogikusan -es végződésű volt, ill. -es végződésű is lehetett.¹⁷⁸

A további szavak¹⁷⁹ közül az <o-pi-ke-ri-jo-de> alak egy „hová?” kérdésre felelő accusativusi helyhatározó lehet (*DMic.* II: 40),¹⁸⁰ <ki-ti-ta> (*DMic.* I: 367–368) a <VIR 1> kitétel miatt a *ktūās* szó sing. acc.-a (-ān), míg az <o-pe-ro-ta e-re-e> részt kézenfekvő – a fentebb már részben érintett – *ophĕl(l)onta* (sing. acc.) *ere(h)en*¹⁸¹ ’aki tartozik evezni’ módon felfogni.¹⁸²

4. További felvetések: <e-ke-jo-to>, <e-e-to>

E két augmentált alak mellett továbbiakkal kapcsolatban is felvetődött az augmentum syllabicum lehetősége. Az egyik ilyen az <e-ke-jo-to> PY Aq 218.9 (*DMic.* I: 209), amelyet M. Doria *ekeĵoto* praet. impf.-ként értelmezett a κείμαι igéből (< *é-

A két alak, de csak ha valóban összetartoznak, együtt (a <ra₂> ~ <ri-ja> variáció miatt) ténylegesen egy *-iāwōn/-jāwōn végű sing. nom.-ra utal.

¹⁷⁷ Így pl. CHADWICK 1987: 80–81.

¹⁷⁸ Ez az elmélet E. Risch-től származik (RISCH 1957–1958), aki szerint ez olyan újítás, amely a mykénéitől függetlenül később néhány I. évezredbeli dialektusban is megjelenik. Az sem zárható ki (RISCH 1957–1958: 409²), hogy a nom.-ból analogikusan átvett -es végződés párhuzamosan létezett az eredeti -as-szal (< *ns). Nem zárja ki ennek lehetőségét LEJEUNE 1960: 21; VILBORG 1960: 80; BARTONĚK 2003: 227 sem.

¹⁷⁹ Teljesen bizonytalan az <a-re-sa-ni-e> (*DMic.* I: 101) és <a₂-ri-e> (*DMic.* I: 129) egységek értelmezése. Ld. BARTONĚK 2003: 308, 313. Egy további lehetőség pl. PERPILLOU 1987: 274.

¹⁸⁰ Vö. VENTRIS–CHADWICK 1973: 188 (vö. PY An 615.8: <o-pi-ke-ri-jo>). A -de allativusi szuffixum gyakran előfordul ilyen funkcióban, ld. pl. <ku-do-ni-ja-de> KN L 588 *Kudōniānde* ~ <ku-do-ni-ja> KN Ce 59 *Kudōniā*; <pa-ki-ja-na-de> PY Vn 20 -ānas-de plur. acc. ~ <pa-ki-ja-ne> PY Vn 20 -ānes plur. nom.; <a-mo-te-jo-na-de> PY Vn 06 (h)ar(h)motej(j)ōna-de ’bognárműhelybe’ stb. Erről a szuffixumról ld. BARTONĚK 2003: 443; VILBORG 1960: 97–98. Az <o-pi-ke-ri-jo-de> alakról a fentebbi táblán és esetleges kapcsolatairól ld. még JANKO 1979, különösen 23.

¹⁸¹ Az <e-re-e> *ere(h)en* inf. (*DMic.* I: 238–239) az ie. **h₁erh₁-* gyökből származik. Erről az alakról és az infinitivusképzések dialektális megoszlásáról részletesen ld. PLATH 1990, aki szerint a mykénéiben még athematikus gyökérimperfectuma volt az igének. Több szempontból Plathtól eltérő álláspontot képvisel a *LIV*: 251–252. Egyrészt Vollstufe II-vel veszik fel a kérdéses gyököt (**h₁reh₁-*). Ez kevésbé markáns különbség, hiszen bárhogyan rekonstruáljuk is a gyök alapnyelvi alakját, mindenképpen Schwebeablautot mutató viselkedéssel állunk szemben (ld. ANTTILA 1969: 127). Másrészt a mykénéi alakot a lexikon (a litv. *iriū*, *irti* igével együtt) egy tematikus -iĕ-/iĵ- képzős imperfectumra (**h₁rĥ₁-iĕ-*) vezeti vissza, megjegyezve, hogy akár egy tematikus **h₁érh₁-e-* imperfectumhoz (immár Vollstufe I-gyel) is vonható lenne. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az első változatnál a mykénéiben inkább *h₁rĥ₁-iĕ-sen > *erejesen > **ere(h)e(h)en* (*<e-re-e-e>) lenne a szabályos. Ugyanez lenne a helyzet, ha egy inf. fut.-ot feltételez-nénk (*ere-s-esen > *erehehen). LEUKART 1994: 166⁹⁹ ekkor elképzelhetőnek tart egy haplologikus rövidülést. Tematikus imperfectum feltételezése esetén egy inf. impf. act. alak szabályos ortográfiájú lenne (*h₁érh₁-e-sen > *erehen; vö. **ség^h-e-sen* > *hekhehen* <e-ke-e>). Vö. LEUKART 1994: 166⁹⁹.

¹⁸² Vö. <o-pe-ro-sa ... wo-ze-e> *ophĕl(l)onsa* ... *wordze(h)en* ’tartozik művelni’. Ld. többek között BARTONĚK 2003: 440.

keĩ-nto).¹⁸³ A manapság uralkodó *communis opinio* azonban *praes.*-ként értelmezi az alakot az igekötős *ἔγκειμαι* 'vhol fekszik, vhol található' igéből, mégpedig vagy eredeti athematikus *enkeiotoi* (< *enkeĩntoi), vagy másodlagosan thematizált *enkeiontoi* (< *enkeiontoi) módon.¹⁸⁴ A *praet. impf.*-ként való értelmezés ellen szól az a körülmény, hogy a lineáris B táblákon nem mutatható ki kétségtelen bizonyossággal ezen igeidő megléte.¹⁸⁵

A másik, sokkal többet tárgyalt igealak a PY An 607 táblán található:¹⁸⁶

- .1 *me-ta-pa ke-ri-mi-ja do-qe-ja ki-ri-te-wi-ja*
- .2 *do-qe-ja do-e-ro pa-te ma-te-de ku-te-re-u-pi*
- .3 MUL 6 *do-qe-ja do-e-ra e-qe-ta-i e-e-to*
- .4 *te-re-te-we* MUL [[6]] `13`
- .5 *do-qe-ja do-e-ro pa-te ma-te-de di-wi-ja do-e-ra*
- .6 MUL 3 *do-qe-ja do-e-ra ma-te pa-te-de ka-ke-u*
- .7 MUL 1 *do-qe-ja do-e-ra ma-te pa-te-de ka-ke-u*
- .8 MUL 3

Bár a szöveg értelmezése több ponton nem teljesen egyértelmű, bizonyosnak látszik, hogy az <*e-e-to*> (*DMic. I: 203–204*) az igei állítmány, a hozzá tartozó alanyt a plur. nom.-ban álló <*do-e-ra*> *do(h)elai* képezi, míg részeshatározóként a plur. dat.-ban levő <*e-qe-ta-i*> (*h)ekwetā(h)i* (< **-si*) szerepel (*DMic. I: 230–232*).¹⁸⁷ Az <*e-e-to*> alakot egyes kutatók igekötő nélküli augmentált *ēhento*-ként értelmezik a *ἵημι* igéből, vagyis egy med. aor. plur. 3. személyű alakkal állnánk szemben (← *ēĩento < *é-Hihĩ-ento, vö. att. *εἶντο*),¹⁸⁸ mégpedig szenvedő használatban: 'küldettek, elküldettek'. Eszerint a 3. sor végének az értelmezése ez lenne: <*do-e-ra e-qe-ta-i e-e-to*> = *do(h)elai (h)ekwetā(h)i ē(h)ento* 'rabszolganők küldettek el a *hepetās*-ok számára'. Ez az értelmezés azonban nem állja meg a helyét, ti. a szenvedő használatú mediális aoristos mint

¹⁸³ DORIA 1965: 60. Vö. LAZZERONI 1977: 21 és 51. jz.

¹⁸⁴ Ld. ilyen szellemben SOWA 1998: 282–283; BARTONĚK 2003: 318. Egyéb korábbi interpretációkat ld. VILBORG 1960: 116.

¹⁸⁵ Az egyedüli *praeteritum imperfectum* talán (az aorisszal nem rendelkező!) létigéből adatható (*apēs*; vö. pl. PLATH 1992: 534), ám ez is problémákkal terhes (ld. fentebb).

¹⁸⁶ Szövegét ld. PTT I: 50; PALMER 1963: 127; VENTRIS–CHADWICK 1973: 166–167. Az igealakra vonatkozó különböző interpretációkat összefoglalja SOWA 1998: 274–275.

¹⁸⁷ Ez utóbbi az alfabetikus gr. *ἑπέτας* szónak (Pi. P. 5, 4) felel meg (a *ἔπομαι* 'követ, kísér' igével függ össze). Pontos jelentéséről és interpretációjáról részletesen ld. DEGER–JALKOTZY 1978 monográfiáját. Képzésmódjáról ld. ugyanitt (196–197) M. Mayrhofer elemzését részben A. Leukart nyomán. Fontos még LEUKART 1994: 169–171.

¹⁸⁸ VENTRIS–CHADWICK 1973: 420.

olyan csupán Homérostól kezdve kezd kialakulni, a mykénéi korban ennek megléte valószínűtlen.¹⁸⁹

Egy másik javaslat szerint a létige plur. 3. személyű imperativusáról lenne szó: *e(h)estō(n)* vagy *e(h)entō(n)*.¹⁹⁰ Ez azonban Hajnal szerint formai szempontból is valószínűtlen, de értelmileg sem illik a szövegösszefüggésbe.¹⁹¹ Megjegyezhetjük továbbá, hogy ez lenne az egyedüli imperativusi alak a lineáris B táblákon.¹⁹²

További lehetőségként felmerült – ugyancsak a ἦμι igéből – egy med.-pass. perf. plur. 3. *hě(h)entoi* (< **H(i)e-Hih₁-ntoi*) alak (vö. att. εἴνται).¹⁹³ Ezt Hajnal részben jelentéstani alapon utasítja el, mondván, hogy a mykénéiben nem igazolható szenvedő értelmű med.-pass. perfectum, ill. imperfectum megléte.¹⁹⁴ A verbum finitumok közül azonban az általa elutasított <*e-pi-de-da-to*> PY Vn 20.1 perf. *epidedastoi* (*DMic. I: 223*) és <(-)*di-do-to*> PY Ng 319.2; Ng 332.2 impf. *didotoi* (*DMic. I: 172*) alakokat továbbra is célszerűbb szenvedő értelemben felfogni.¹⁹⁵ Hajnalnak hangtani-ortográfiai szempontból is van ellenvetése, mégpedig az, hogy a **H(i)e-Hih₁-ntoi* alakból myk. *ējentoi-nak kellene létrejönnie, amelyet viszont csakis *<*e-je-to*> ortográfiával lehetne jelölni.¹⁹⁶ Ez a felfogás azt feltételezi, hogy a mykénéiben még megvolt az intervokális *-j-.

Ez azonban véleményem szerint nem állja meg a helyét. Az *-eio- képzős mellékneveknél megfigyelhető <-*Ce-jo*> ~ <-*Ce-o*> váltakozást Hajnal E. Risch nyomán úgy értelmezi, hogy az utóbbi egy /-Cjo-/ allegro kiejtést takar. Sokkal kézenfekvőbb azonban itt egy /-eho-/ ejtést látni, amely azt mutatja, hogy az intervokális *-j- a mykénéi korban a -h-vá való változás közben volt. Ugyancsak ezt támasztják alá a <*qe-te-o*>, <*qe-te-jo*>, <*qe-te-a*>, <*qe-te-a₂*> alakváltozatok is (vö. *DMic. II: 201–202*).¹⁹⁷

¹⁸⁹ HAJNAL 1990: 23; korábban HEUBECK 1985: 77.

¹⁹⁰ HEUBECK 1985: 79 és 88. jz. hivatkozásokkal a korábbi irodalomra; PLATH 1992: 534, 537. Vö. BARTONĚK 2003: 311, 317. Ezt képviseli az első, 1956-os kiadásban VENTRIS–CHADWICK 1973: 168 is, ám később (420) már elvetik ennek lehetőségét.

¹⁹¹ HAJNAL 1990: 38.

¹⁹² Vö. DUHOX 1988: 129 és 8. jz.; BARTONĚK 2003: 328.

¹⁹³ Pl. PALMER 1963: 52, 128; DEGER-JALKOTZY 1978: 58¹⁶⁹. További hivatkozásokat ld. HEUBECK 1985: 76⁷³.

¹⁹⁴ HAJNAL 1990: 22–28 (H. Jankuhn monográfiája nyomán; *non vidi*: JANKUHN, Harald: *Die passive Bedeutung medialer Formen untersucht an der Sprache Homers*. Göttingen, 1969, Vandenhoeck & Ruprecht).

¹⁹⁵ Így pl. VILBORG 1960: 108, 110; DUHOX 1988: 125. Vö. HEUBECK 1985: 78; BARTONĚK 2003: 309, 310. SOWA 1998: 278, ill. 292 szerint (nyilván Hajnal nyomán) mindkét alak mediális értelmű.

¹⁹⁶ HAJNAL 1990: 29, 63²⁴.

¹⁹⁷ Vö. BARTONĚK 2003: 216, 335. A szó interpretációja nehézséget okoz. Leggyakrabban adiectivum verbalénak szokták értelmezni (*kwei-teos*, *-tejos* stb., vö. alf. gr. τίω), de amennyiben RIX 1976: 237

Így a mykénéiben az **H(i)e-Hih₁-ntoi* alak reflexe már /hěhento/ lehetett (de legalábbis /hějento/ ~ /hěhento/ váltakozást mutathatott). Ennek azonban egyetlen (vagy váltakozás feltételezése esetén az egyik) lehetséges jelölése <e-e-to> volt. Ez azt jelenti, hogy a med.-pass. perf. plur. 3. *hě(h)ento* alak minden szempontból kifogástalan.

A legújabb felvetés I. Hajnaltól származik,¹⁹⁸ aki a létige iniunctivusi alakjára (*ehento*) gondol („*so und soviele/ werden es wohl sein*”)¹⁹⁹. A mykénéiben azonban az iniunctivus nem létező kategória, az augmentum nélküli szekundér végződésű alakok mindenhol kijelentő mód múlt idejű funkciót töltenek be (mint ahogy az augmentált *apedōke*), így egy ilyen jellegű prospektív funkció feltételezése nem indokolható, de nem is szükséges. Az ugyanis, hogy az írrok tudta, hogy még további, végül az 5–8. sorban följegyzett, de kezdetben pontosan nem ismert eseményeket is majd később rögzítenie kell a táblán,²⁰⁰ nem feltétlenül jelenti azt, hogy az eredeti és egyelőre csak 6

elmélete a -τέος suffixumról helytálló (ti. <*-teu/ā-, vö. véd. inf. -tave <*-tēu-ej), akkor a mykénéi szó – a digamma hiánya miatt – nem lehet adiectivum verbale. A másik lehetőség (ami kevésbé valószínű, figyelembe véve, hogy az első mellett szól a nem kontrahált att. -τέος forma is), hogy az adiectivum verbale képzője nem tartalmazott *-u-t, hanem eredetileg *-téios (vagy *-téos) alakú volt. Ld. erről BAUMBACH 1971: 182¹. A <qe-te-o> stb. szóban eredeti *-i-t feltételező megoldásokat ld. pl. *DMic. II: 201–202*⁷. Az, hogy csak <qe-te-jo> alakot találunk, <qe-te-ja>-t nem, a Hajnal által is idézett <to-ro-qe-jo-me-no> alakkal párhuzamba állítva esetleg azt mutathatja, hogy *e__o kontextusban az intervokális *-i- tovább megmaradt. De ez sem feltétlenül biztos, hiszen elképzelhető, hogy egyszerűen hagyományörző ortográfiával állunk szemben. Szó elején is megfigyelhető a két ortográfia váltakozása (pl. <o-> ~ <jo->), amelyet vagy /h-/ ~ /j-/ kiejtési változatokként értelmezhetünk, vagy pedig a <j.->-s jelölést hagyományörző ortográfiai megoldásnak kell tartanunk. Ez utóbbira látszik utalni a korábbi /ha/ helyén gyakran található egyszerű <a> jelölés (ld. pl. <pa-we-a> ~ <pa-we-a₂₂-da-na>; ld. BARTONĚK 2003: 140), véleményem szerint a legkézenfekvőbb módon az eredeti *-i- fejlődésének analógiájával magyarázható (melynek -h-vá válása a mykénéiben már folyamatban volt; vö. MORPURGO DAVIES 1985: 105¹³).

¹⁹⁸ HAJNAL 1990.

¹⁹⁹ HAJNAL 1990: 46. Az *ehento* iniunctivusi alak rekonstrukciója meglehetősen összetett elméleten alapszik, amelyre részletesen nem térek ki, csak néhány ponton kommentálok. Hajnal szerint (HAJNAL 1990: 39–40) a létige praeterituma az alapnyelvben az ún. proto-perfectum és az s-aoristos keverékének („*Mischpräteritum*”) végződéseivel (*-(s)h₂a, *-(s)th₂a, *-e stb.) rendelkezett, ez volt használatban még az ősgörögben, és ennek folytatása található meg pl. az attikaiban is. A görög praeteritumi végzések azonban szabályosan az athematikus imperfectum végződéseiből is értelmezhetők, kivéve a sing. 2. alakot (ἦσθα), ahol azonban a perfectumi végződés átvételét a sing. 3. személlyel kialakuló homonímia elkerülése indokolta (ld. pl. SZEMERÉNYI 1999: 314). Ez azt jelenti, hogy nem tehetünk fel egy ősgörög létigei ind. praet. plur. 3. *ěšér alakot (az erre utalni látszó hettita alakról ld. az augmentum eredetéről szóló fejezetben), amely Hajnal elméletében kardinális szerepet játszik, hiszen az ói. ind. *ajusran* ~ inj. *jusanta* párokhoz hasonlóan ehhez az *-r-es végződéssel rendelkező ősgör. ind. *ěšér-hez rekonstruálja (HAJNAL 1990: 43–45) az *-ento végződésű iniunctivusi alakot. HAJNAL 1990: 44 a véd. aor. ind. *akrata* ~ inj. *kranta* kettősséget az augmentum ablautot okozó hatásának tulajdonítja. Ez azonban másodlagos óind fejlemény. Ld. az indo-iráni augmentum temporaléről szóló fejezetben.

²⁰⁰ Vö. HEUBECK 1985: 78; HAJNAL 1990: 46.

do(h)elai-ra vonatkozó mondatban ezt az állítmányban is érzékeltetni akarta volna (akár imperativusszal, akár „iniunctivusszal”).

Véleményem szerint az első bejegyzés (1–3. sor) után egy összegző mondat következik, amelyben helyénvaló a megtörtént eseményre utaló pass. perf. használata. A további egységek (5–8. sor) hozzátoldása után természetes volt az összegző mondatban a létszám javítása, de ennek az eredeti igei állítmányra visszamenőleg semmi kihatása nem lehetett. Ennek megfelelően a legvalószínűbbnek a pass. perf.-i értelmezést tartom, ami kérdésünk szempontjából azt jelenti, hogy ez az alak nem tartalmaz augmentumot.²⁰¹

5. A mykénéi adatok értékelése

Antonin Bartoněk új, 2003-as mykénológiai kézikönyvének statisztikai táblázatai szerint²⁰² a lineáris B dokumentumokban a fellelhető több mint 1330 köznévi szóalak között mindösszesen 31 darab olyan verbum finitum található,²⁰³ amelyik potenciálisan augmentált alak lehetne. Ezek közül csupán nagyjából az alakok fele mondható biztosnak, a többinél vagy már maga a lexéma meghatározása is nehézségeket vet fel, vagy a konkrét szóalak meghatározása okoz problémát. Mindenesetre az elmondottak alapján lehetséges, hogy 31-ből 2, vagyis kb. 6,5%-os az augmentált alakoknak az aránya. Ha a „biztos” alakokat vesszük, akkor még nagyobb az arány: 16-ből 2, vagyis 12,5%. Így számszerűsítve az adatokat az egész helyzet más árnyalatot kap. Szó sincs tehát arról, hogy az egész mykénéi nyelvben csupán egyetlenegy augmentált alakkal találkozunk – vagy még annyival se! Korántsem lehet az augmentumot egyszerűen számítani a lineáris B dokumentumokból és a mykénéi nyelvből, mint ahogy legújabban például A. Bartoněk is teszi: *„Im Prinzip kommt man also im Mykenischen ohne Augment aus.”*²⁰⁴

²⁰¹ Bár szigorúan véve nem bizonyítható, de véleményem szerint az alak már egy normalizált rövid *-e*-reduplikációs magánhangzót tartalmazott (nem pedig az eredeti, laringális hatására megnyúlt *-ē*-t), illetve mind a szó elején, mind a belsejében *-h*-t, tehát feltehetőleg /*hehento*i/-nak hangozhatott.

²⁰² BARTONĚK 2003: 325–327.

²⁰³ A verbum finitumokról összességében és egyenként részletesen ld. SOWA 1998; az egész igerendszeréről DUHOUX 1988; az imperfectumtövekről PLATH 1992.

²⁰⁴ BARTONĚK 2003: 337.

6. A mykénéi augmentumhasználat magyarázata

Az augmentum mykénéiben megfigyelhető viselkedésére számos magyarázati kísérlet született már. Ezek részben különböznek abban a tekintetben, hogy elismerik-e az augmentum létét, avagy sem. Az augmentum létét tagadó értelmezések, tekintve, hogy nem valós helyzetképen alapulnak, nem lehetnek helytállók. Az a körülmény, hogy a lineáris B táblákon a múlt idők közül inkább az aoristos jelentkezik és nem a praeteritum imperfectum (ez utóbbi legfeljebb talán csak egy esetben),²⁰⁵ érthető, ha arra gondolunk, hogy ezek a szövegek elsősorban valamilyen tényt, eseményt rögzítenek, de mindenféle igazi aspektusbeli meghatározottság nélkül.²⁰⁶ A kérdés azonban megmarad: miért használatos ilyen kis arányban az aoristosi alakokban az augmentum?

Az egyik elmélet szerint²⁰⁷ a mykénéiben az indoeurópai költői nyelv egyik eszköze, az augmentum fakultatívítása jelenik meg, ami már csak abból a szempontból is tarthatatlan, hogy a mykénéi szövegek prózában vannak írva, és stilisztikailag is száraz, adminisztratív dokumentumok, amelyek esetében bármilyen költői nyelvi hatás elképzelhetetlen.²⁰⁸

R. Schmitt szerint,²⁰⁹ aki az <a-pe-do-ke> augmentáltságát is elutasítja, a mykénéi szövegekben a védikus óindból ismerős iniunctivus (vagyis augmentum nélküli szekundér végződésű alakok; K. Hoffmann elnevezésével a pusztán említésre szolgáló modus memorativus) eredményközlő-konstatáló („*resultativ-konstatierend*”) használatával lenne dolgunk, amelynél pedig mindig is hiányzott, és itt is hiányzik az augmentum. Mindez Schmitt szerint a szövegek jellegével függ össze. Amint láttuk, a mykénéi *ténylegesen* ismeri az augmentumot, a dokumentumokban is vannak

²⁰⁵ Viszonylag leginkább valószínű a fentebb már tárgyalt <(-)a-pe> apēs praet. impf.-i értelmezése. Ld. fentebb. Vö. továbbá BARTONĚK 2003: 325, 340.

²⁰⁶ Vö. DUHOUX 1988: 127.

²⁰⁷ LURIA 1960; HOENIGSWALD 1964; PALMER 1965: 329. Luria elmélete szerint a mykénéi dialektus nem helyezhető el a többi dialektus mellett a görög ágon belül, hiszen azokban az augmentum prózában mindig kötelező. A mykénéi tehát egy olyan külön dialektust alkot, amely igen távol áll a többitől, noha rengeteg közös újítása is van velük (túl sok is ahhoz, hogy Luria elmélete elfogadható legyen). Amazok a költői nyelven kívül kötelezővé tették az augmentumot (ami izoglosszát jelent az indo-iránival), a mykénéi dialektus azonban itt is megőrizte az augmentum eredeti fakultatív jellegét. Ebben pedig Pylos, Knossos és Mykéné nyelve – Luria szerint – a nyugati, nem augmentáló indoeurópai nyelvekkel képezne izoglosszát! Ez teljesen valószerűtlen hipotézis.

²⁰⁸ Másrészt éppen a mykénéi szövegek cáfolják azt az elképzelést, hogy az indogermán költő nyelv sajátossága volt az augmentum elhagyása, amely elmélet J. Wackernageltől ered (vö. MORPURGO DAVIES 1985: 78). Ld. még az iteratívumokról szóló fejezetben.

²⁰⁹ SCHMITT 1967c: 65–67 K. Hoffmann nyomán; vö. HILLER–PANAGL 1976: 87.

augmentált indicativusi alakok.²¹⁰ Schmittnek annyiban persze igazat adhatunk, hogy a dokumentumokban valóban az adott esemény „említése” a lényeges, a múltra való utalás funkcionálisan nem fontos. Az azonban kérdés marad, hogy ennek volt-e a mykénéiben önálló modális kifejezőeszköze. Ha az augmentálatlan alakok memorativusi modust képviselnének, akkor teljességgel indokolatlan lenne azonos összefüggésben augmentált inidicativust használni. Minthogy azonban a táblákon augmentált indicativus is előfordul, ebből világosan következik, hogy az augmentálatlan alakoknál nem beszélhetünk memorativusról, azaz hagyományos elnevezéssel iniunctivusról.²¹¹ A mykénéi ebből a szempontból ugyanazt az állapotot mutatja, mint a homérosi nyelv: az augmentált és augmentum nélküli szekundér végződésű alakok egyformán kijelentő mód múlt idejű alakokként szerepelnek.²¹²

Az augmentum ritka jelentkezésének egyik elméletileg lehetséges magyarázata lehetne, ha valamilyen dialektális vagy szociolektális különbségként lenne definiálható a használata, ill. hiánya. Ernst Risch a viszonylag egységes mykénéi nyelven, eme koiné-jellegű kancelláriai nyelvhasználaton belül bizonyos pylosi szövegekben megfigyelhető eltérések alapján megkülönböztetést tett „normál, standard mykénéi” (*„mycénien normal”*) és „speciális, szubstandard mykénéi” (*„mycénien spécial”*) között.²¹³ A két réteg között a következő szignifikáns és gyakran egy írnok nyelvhasználatában egymással összefüggésben megjelenő különbségeket szokták számba venni:

1. A mássalhangzós deklinációban a sing. dat. végződése az előbbiben *-ei* (<-e>), az utóbbiban a locativusi eredetű *-i*: pl. <po-se-da-o-ne> pl. PY Es 646; Fr 1224 *Poseidā(h)ōnei* ~ <po-se-da-o-ni> PY Un 718 *Poseidā(h)ōni*.
2. A szonáns nazálisok fejleménye labiálisok mellett /o/ ill. /a/: pl. <pe-mo> pl. PY Eb 846; En 467 *spermo* ~ <pe-ma> pl. PY Er 312; Er 880 *sperma* < *sper-mŋ 'mag' (ie. *sper- 'szór'; LIV: 580).

²¹⁰ SCHMITT 1967c: 67 szerint az augmentumnak a lineáris B dokumentumokban megfigyelhető hiánya nem jelenti azt (e silentio), hogy a mykénéi minden regiszterében mindig hiányzott az augmentum.

²¹¹ PANAGL 1999: 491 alapvetően elfogadja SCHMITT 1967c hipotézisét, de elismeri augmentált alakok (<a-pe-do-ke>, <a-pe-e-ke>) létezését is, amelyet azonban nem nyelvi újításként, hanem a narratív stílusba történő alkalmi kisiklásokként értelmez. Ezzel alapvetően egyetért MUMM 2004: 156 is, aki inkább a szubjektív modalitásba történő átesűszásról beszél.

²¹² DUHOUX 1987: 167–168.

²¹³ Elsősorban RISCH 1966; 1979: 108–111. A standard mykénéihez az I. évezred dialektusaiból az arkado-kyprosi, a szubstandardhoz valószínűleg az ión-attikai dialektusok állnak közelebb. *Non vidi*: HAJNAL, Ivo: *Sprachschichten des mykenischen Griechisch. Zur Frage der Differenzierung zwischen*

3. Labiális hangok előtt az előbbiben /i/, az utóbbiban /e/ jelenik meg bizonyos szavakban: pl. <ti-mi-ti-ja> pl. PY Jo 438 *Thimistia* ~ <te-mi-ti-ja> PY On 300 *Themistia*.²¹⁴

A szubstandard jellegzetességek akkor bukkannak fel a szövegekben, amikor egy írnok nem tudta tökéletesen megvalósítani a standard nyelvhasználathoz történő alkalmazkodást, és így tudat alatt saját nyelvhasználatának jellegzetességeit vitte bele a szövegbe.²¹⁵

Y. Duhoux szerint²¹⁶ az augmentum mint innováció először az alacsonyabb társadalmi rétegekben nyert teret. Ezen rétegeknek a nyelvét azok a normától eltérő, helyenként felbukkanó nyelvi jegyek jellemzik, amelyeket az imént a „mycénien spécial” jellegzetességeiként felsoroltunk. Ilyen normától való eltérés lenne az augmentum használata az <a-pe-do-ke> alaknál, melyet Duhoux szerint az motiválhatott, hogy ezen igealak alanya nem az uralkodó arisztokrácia egy tagja, hanem egy kézműves mesterember.²¹⁷

M. Peters²¹⁸ elmélete alapjaiban vitatható, hiszen többekkel együtt ő is azt vallja, hogy a mykénéiben a múlt idejű indicativusi alakok feltehetőleg sohasem augmentáltak. Mivel az augmentum maga bizonyosan nem a mykénéi kor utáni fejlemény,²¹⁹ ezért egyedül azt az elképzelést tartja lehetségesnek, hogy az augmentum a mykénéi dialektus elődjének a többi nyelvjárás elődjétől való elszakadása idején, vagyis az ősgörög egység felbomlásakor az informális stílusrétegekre korlátozódott. A formális prózastílusban való megjelenése a többi nyelvjárásban még a mykénéi kor előtt, de legkésőbb a mykénéi kor idején megtörtént, a mykénéiben magában azonban nem. Ebbe a keretbe a bizonyítottan augmentált alakokat csak a Duhoux-féle elmélet szerint illeszthetjük be.

”Mycénien spécial” und ”Mycénien normal”. Salamanca, 1997, Ediciones Universidad de Salamanca. /Suplementos a „Mínos”, 14./

²¹⁴ Vitatott a további megkülönböztető jegyek kérdése. NAGY 1968 szerint ilyen jegy a /t(h)i/ szótag asszibilációja és az asszibiláció hiánya (pl. <ka-pa-ti-ja> pl. PY Eb 338; Un 443 *karpahi(j)ā* ~ <ka-pa-si-ja> pl. PY Vn 851 *karpasi(j)ā*). J. Chadwick (többek között CHADWICK 1983: 87) ezt úgy próbálta magyarázni, hogy a <-ti->-s formák a már akkor a Peloponnésoson levő dór népesség nyelvi nyomai lennének. Ebből egyenesen következne, hogy nem létezett a dór invázióknak nevezett népmozgás. Chadwick elméletének kritikáját ld. pl. SOESBERGEN 1981; PARKER 1993; vö. továbbá WOODARD 1986: 74; BARTONÉK 2003: 482–483. A dór vonatkozásokról függetlenül a Nagy-féle negyedik dialektusjegyet mások is valódinak tartják, így pl. egészen hangsúlyozottan WOODARD 1986. A mykénéi dialektusok kérdésében általában véve szkeptikus pl. PARKER 1993 és BARTONÉK 2003: 455–457.

²¹⁵ Vö. NAGY 1968: 663–664; WOODARD 1986: 49.

²¹⁶ DUHOUX 1987, különösen 168–169; 2000: 93.

²¹⁷ DUHOUX 1987: 169¹⁶.

²¹⁸ PETERS 1986: 312.

²¹⁹ Vö. MORPURGO DAVIES 1985: 104⁹; HAJNAL 1990: 52.

Meg kell azonban vizsgálnunk, hogy mit mondhatunk a PY Fr 1184, ill. PY An 724 táblák, vagyis az augmentált alakokat tartalmazó szövegek íróinak nyelvi, nyelvjárási jellegzetességeiről. A pylosi táblák „kezekhez” („hands”), vagyis írnokokhoz való hozzárendelése Bennett és Palaima munkáinak²²⁰ köszönhetően szilárd alapokon áll, így az Fr 1184-es szöveget biztosan a 2. kézhez,²²¹ míg az An 724-es szöveget az 1. kézhez sorolhatjuk.²²² Mint ahogy ezt már Risch is megállapította,²²³ a 2. kéz mindenhol a „normál/standard mykénéi” jellegzetességeit mutatja,²²⁴ igaz, az <a-pe-do-ke> alakot tartalmazó táblához legszorosabban kötődő Fr sorozatban csak a sing. dat.-i végződés vizsgálható a fenti három jellegzetesség közül, itt azonban kivétel nélkül -ei végződést találunk.²²⁵ Helyesebben: az Fr 1184-es tábla 2. sorában felbukkan ugyan egy -i dativus (<e-u-me-de-i> -e(h)i < *-es-i), ez azonban egy s-tövű főnév, amelyeknél a standard mykénéiben is már mindig az eredetileg locativusi végződés használatos (bár párhuzamos alakok eredeti -ei dativusszal szintén fellelhetők).²²⁶ Az 1. kéz, ill. írnok által írt An sorozat szintén nem mutat szubstandard jellegzetességeket, de más, általa írt sorozatok-

²²⁰ BENNETT 1958b: 328–331; *PTT* II; PALAIMA 1988. Palaima finomította a Bennett által felállított képet, szakítva többek között Bennettnel azzal a felfogásával (ld. *PTT* II: 7–9), hogy az egyes „kezekhez” hozzárendelt „stílusok” közül csupán a legtipikusabb, az ún. „nukleus” az, amely biztosan az adott kézhez tartozik, a többi esetleg más kézhez, csak adataink nem elégségesek külön kéz felállításához. PALAIMA 1988: 31 szerint ez a megkülönböztetés feladható. Ő az összes stílust és stíluscsoportot egyformán, egyforma biztossággal az adott kézhez rendeli hozzá.

²²¹ BENNETT 1958a: 14; 1958b: 329; *PTT* II: 12; PALAIMA 1988: 59, 63.

²²² *PTT* II: 11; PALAIMA 1988: 35.

²²³ RISCH 1966: 456; 1979: 111.

²²⁴ Az egyetlen kivétel az <AREPA> lenne, de ez ideogramma lévén nem mérvadó. Vö. RISCH 1979: 110. DUHOUX 1987: 169 azt állítja, hogy a 2. írnok, akitől a tábla származik, több speciális mykénéi nyelvi jegyet is használ az általa írt szövegekben, de nem mondja meg, pontosan melyekre gondol. – A *-i(h)i-asszibilációja szempontjából, amelyet Risch nem tárgyalt, sem mutathatók ki szubstandard jellegzetességek. A <o-ni-ti-ja-pi> PY Ta 707 *ornithi(j)āphi* alak (*DMic.* II: 27) egy eredeti *-e_{jos} képzőt tartalmaz, ezért nem mérvadó (vö. PARKER 1993: 257 a <me-ri-ti-jo> kapcsán); a <na-pu-ti-jo> PY Jn 845 (*DMic.* I: 464) Homérosnál is νηπιτιος-ként található meg, tehát valamilyen oknál fogva sehol nem érintette az asszibiláció; a <ma-u-ti-jo> PY Jn 389, Cn 40 és <ma-wa-si-jo> PY Jn 431 alakok (*DMic.* I: 432) személyneveket takarnak, amelyek pontos hangalakja és elemeinek etimológiája teljesen bizonytalan, tehát nem dönthetik el a kérdést. A PARKER 1993: 257–258 által felsorol összes biztos asszibilációs példa közül egyik sem fordul elő a 2. kéz által írt (egyébként igen nagy számú) táblán. CHADWICK 1983: 86 megállapítja, hogy a váltakozás egyedül tulajdonnevek és belőlük képzett mellénevek esetében figyelhető meg. Azt mondhatjuk, hogy a fontos írnokok közül éppen a 2. kéz az, amelyik nem mutatja nyomát a szubstandard jegyeknek.

²²⁵ A szóban forgó alakok a következők: <ma-te-re> PY Fr 1202 *mātrei*; <wa-na-ka-te> PY Fr 1220, 1227, 1235 *wanaktei*; <po-se-da-o-ne> Fr 1224 *Poseidā(h)ōnei*. Esetleg ilyen alak lehet az <e-re-de> Fr 1228 is, ha egy személynév dativusa, de pl. VENTRIS–CHADWICK 1973: 545 szerint elképzelhető egy -de morfémával kapcsolt helynév is „hová?” kérdésre felelő helyhatározóként. Mindenesetre valami olyan szónak kell lennie, amely megjelöli, kinek vagy hova küldték az olajat. Vö. még BENNETT 1958a: 58.

²²⁶ Ld. erről BARTONĚK 2003: 270 és korábban VILBORG 1960: 86–87; RISCH 1966: 452; és nem utolsósorban PANAGL 1983, aki részletesen tárgyalja az s-tövűek sing. dativusának sajátosságát, és nem hangtani alapon (mint pl. A. Morpurgo Davies), hanem többféle, részben inter-, részben intraparadigmatikus analógia hatásának eredményeként értelmezi.

ban találkozunk ilyenekkel.²²⁷ Így feltételezhető, hogy a két kéz különböző nyelvjárási csoportokhoz tartozott (az 1. kéz a szubstandard, a 2. kéz a standard dialektushoz). Minthogy tehát az augmentum használata nem kapcsolódik szignifikáns módon az egyéb „speciális/substandard mykénéi” jellegzetességekkel (különösképpen a 2. kéz augmentumhasználata a mérvadó), nem bizonyítható, hogy az augmentum használata ezen dialektus megnyilvánulása lenne.²²⁸

T. G. Palaima a pylosi táblák paleográfiai elemzéséből kiindulva alaposan megvizsgálta az egész pylosi levéltári rendszer működését. Megállapításai közül a jelen összefüggésben egyrészt az a fontos, amely megmagyarázza, hogy a PY Fr 1184-es tábla miért az S1202 csoporttól, a többi olajjal foglalkozó táblától²²⁹ távol került elő (a palota archívum részében). Ennek az az oka, hogy bár a tábla ténylegesen az S1202-es táblákkal együtt íródott, és azokkal együtt a 2. kéztől származik, a nagy mennyiségű olajtranzakció (kb. 518 liter!) miatt kiemelten fontos volt az adminisztráció számára, ezért a műhely- és raktárhelyiségek egyikéből a központi levéltárba került.²³⁰ Palaima elemzéséből az is kiderül, hogy a 2. írnok az adminisztráció hierarchiájában is fontos szerepet töltött be, az 1. kéz után ő volt a legfontosabb, legkiterjedtebb tevékenységet folytató írnok, s Palaima szerint az első, legfőbb írnok közvetlen munkatársának (és tanítványának) tekinthető.²³¹

J.-L. Perpillou véleménye²³² szerint a kérdés összefügg az egyszótagú előljárószók (*en, ens, eks*) kerülésének kérdésével. Ez utóbbi tendenciának nem pusztán ortográfiai oka van, hiszen más egyszótagú – többnyire, de nem kizárólagosan enklitikus – szavak vannak adatolva a mykénéiből, mégpedig láncot alkotva (pl. <*e-ke-de-mi*> *ekhei de min*). Éppen ezért ezen prepozíciók kerülése több ok együttes hatásának tudható be:

²²⁷ Risch fentebb idézett tanulmányai mellett vö. még WOODARD 1986: 50 az 1. kéznél található <*ti*> kérdéséről NAGY 1968: 667–668 nyomán. – NAGY 1968: 667, 675–676 szerint valójában az írnokok igen jelentős része szubstandard dialektális háttérű, csak némelyikük éppen jobban tud alkalmazkodni a standard követelményeihez.

²²⁸ Így nem tartható DUHOUX 1987: 169 (vö. SOWA 1998: 287–288) elképzelése, aki ilyen módon próbálja magyarázni az augmentum kérdését.

²²⁹ Ezek felsorolását ld. PALAIMA 1988: 59.

²³⁰ PALAIMA 1988: 182. Vö. JASINK 1983: 46–47. Az olajjal foglalkozó táblák összefüggő interpretációját legújabban ld. SACCONI 1996 tanulmányában.

²³¹ PALAIMA 1988: 68, 182, 186–189. Érdekes másfelől, hogy a „*mycénien spécial*” jegyeit legtöbbször mutató kéz, a H24-es, csupán négy táblával képviselteti magát a pylosi dokumentumok között (Er 312, Er 880, Un 718, Wa 731). A jellegzetes alakok: <*pe-ma*> Er 312 és 880 összesen ötször; <*po-se-da-o-ni*> Un 718.1. Igaz ugyan, hogy az általa írt táblák nem csak egy témával foglalkoznak, és viszonylag hosszúak is (pl. az Un 718-as 13 sor), de minden bizonnyal nem tartozott a legfontosabb írnokok (1., 2., 21., 41. kéz, mind „*mycénien normal*”) közé Pylosban. Vö. PALAIMA 1988: 89–90, 188. Mindebből persze nem feltétlenül kell társadalmi helyzetére következtetnünk.

²³² PERPILLOU 1987: 268.

az egyszótagúság mellett a lineáris B ortográfiából eredő homográfia, ill. poliszémia is fontos szerepet játszhatott (ti. mindhárom prepozíció <e>-vel íródott volna). Azokat a helyviszonyokat, amelyeket ezek a prepozíciók hordoznak, más eszközökkel fejezi ki a mykénéi nyelv. Perpillou szerint ugyanez az ok tehető felelőssé az augmentum hiányáért, amely – szintén homográf, <e-> írásképeivel – zavarokhoz vezetett volna, hiszen a fentebbi három prepozíció prefixális helyzetben, igekötőként viszont használatban van. Az igekötő-pozíció tehát ezen térbeli viszonyokra utaló morféimák számára van fenntartva. Az augmentum eredetileg fakultatív használata itt egy szabály alapjává vált, amely azonban egy görög dialektusnak sem felel meg.²³³ Az <a-pe-do-ke>, <a-pe-e-ke> alakokban az augmentum használata Perpillou szerint²³⁴ vagy azzal indokolható, hogy nem szó elején, tehát nem a prefixumok elsődleges pozíciójában található, vagy pedig pongyolaság szülte, amely a beszélt nyelvi augmentumhasználatra enged következtetni.

A mykénéi augmentum problémájára²³⁵ a legkoherensebb válaszkísérletet mind- ezidáig I. Hajnal fogalmazta meg.²³⁶ Ő a mykénéiben az egyetlen augmentált alaknak az <a-pe-do-ke>-t tekinti,²³⁷ melynek magyarázata²³⁸ véleménye szerint a következő.²³⁹ A görög-örmény-indoiráni dialektuscsoport alapnyelvi örökségként megőrizte az augmentumot a telikus gyökök gyökérpraeterituma (a későbbi gyökéraoristos) mellett. A csoport szétválását követően a görög-örmény ágban sajátos átértelmeződés történt: mivel a gyökéraoristosok általában egyszótagú alakokat képeztek, ezért kialakult az augmentum és az igealak „Wortumfang”-ja között egy kapcsolat, amelynek későbbi érvényesülését jól ismerjük a klasszikus örmény augmentálási szabályból. A görögben azonban az augmentum a többszótagú alakokra is áttért, melynek egyik kiindulópontja éppen a *k*-aoristosok megjelenése lehetett az eredeti egyszótagú gyökéraoristosok helyett.

---

²³³ PERPILLOU 1987: 279 szerint a mykénéi nem autentikus beszélt nyelv, hanem csupán írásos használatra szánt nyelvváltozat, amelynek megvannak a maga törvényei, melyeket az olvashatóság és érthetőség határoz meg.

²³⁴ PERPILLOU 1987: 268².

²³⁵ Amely MORPURGO DAVIES 1985: 104⁹ szerint „seems almost unsurmountable.” Non vidi: NEGRI, Mario 1991: Osservazioni sul verbo finito miceneo: il problema dell'aumento. In LOPRIENO, Antonio (a cura di): *Atti del quinta giornata comparatistica*. Perugia, Università degli Studi di Perugia, Dipartimento di Linguistica e Filologia Romanza, 153–157.

²³⁶ HAJNAL 1990.

²³⁷ HAJNAL 1990: 53. Elméletén, mint rögtön látni fogjuk, nem változtat az <a-pe-e-ke> augmentáltóságának elfogadása sem.

²³⁸ Összhangban az alapnyelvi augmentumra vonatkozó általános elméletével (HAJNAL 1990: 72⁶⁷).

²³⁹ HAJNAL 1990: 50–57.

A mykénéi ebben a folyamatban átmeneti fázist képvisel. Hajnal szerint az egyszótagú gyökéraoristosok augmentáltak, a többszótagúak abban az esetben kaphatnak – opcionális jelleggel – augmentumot, ha egyszótagú gyökéraoristosokból jöttek létre, míg a *s(a)*-aoristosok még nem használnak augmentumot.²⁴⁰ Feltételezhető azonban, hogy az augmentum a mykénéi nyelv egészét tekintve már tágabb körben volt használatos, mint a gyökéroaristosok, így hiánya a táblákon más módon magyarázandó. Hajnal²⁴¹ elképzelhetőnek tartja, hogy egy magasabb regisztert képviselő kancelláriai nyelvhasználat még kerülte az augmentumot (pontosabban csak az örökölt használati körben alkalmazta), míg más rétegek, a mindennapi nyelvhasználat már ezen a körön túl is nagyobb számban alkalmazta.

A mykénéi állapot iménti jellemzése azonban több ponton megkérdőjelezhető. Igaz ugyan, hogy mindkét augmentált mykénéi igealak egyszótagos gyökéraoristosból ered, de mivel nincsen eredeti egyszótagos gyökéraoristosra példánk, ezért nem bizonyítható, hogy mindegyikük augmentált lett volna (pl. **<e-ta> *estā < *é-steh₂-t*).²⁴² A gyenge aoristosi alakok augmentum syllabicumot nem mutatnak ugyan (ld. pl. *<de-ka-sa-to> deksato*; *<su-ra-se> sūlāse*), de az *<e-ra-se>* alak elvileg lehet augmentum temporalés²⁴³ *ēlase* is, az *<a-ke-re-se>* lehet *āgrēse* is, és az *<e-re-u-te-ro-se>* is takarhat *ēleutherōse* hangalakot.²⁴⁴ Másrészt nem teljesen világos, hogy ha a *k*-aoristosok (kötelezően) augmentált gyökéraoristosokból alakultak ki, akkor az előbbieknél miért vált opcionálissá ennek használata (ld. *apedōke ~ apudōke*).

Véleményem szerint az augmentum, amely eredetileg a múlt időt jelölte a szekundér végződésű igelakokon, amint az augmentum eredetéről szóló fejezetben valószínűsítettük, nem az egységes indogermán alapnyelv igerendszeréhez tartozott, hanem egy későbbi közös újítása az indoíráni–görög–örmény–fríng dialektuscsoportnak. Mint minden nyelvi újítás, így ez, a nevezett dialektuscsoport szétválása előtt nem sokkal kialakult jelenség is fokozatosan nyert teret az egyes nyelvekben, végérvényesen

²⁴⁰ HAJNAL 1990: 54.

²⁴¹ HAJNAL 1990: 55 és 75⁸¹ E. Risch nyomán (vö. BOTTIN 1969: 84).

²⁴² Megjegyzendő, hogy egy esetleges augmentálatlan **stā* (vö. hom. στῆ) minden bizonnyal nem **<ta>* ortográfiával íródott volna (a szóeleji /st-/ jelölésére vonatkozólag ld. pl. *<ta-to-mo> /stathmos/ DMic. II: 321*), hanem **<ta-a>*-ként, mégpedig az egyszótagú szavak ortográfiai (!) kerülése miatt. Vö. *<qo-o> /g^wōns/ (DMic. II: 207)*; ld. VILBORG 1960: 34; BARTONĚK 2003: 111.

²⁴³ Az augmentum temporaléval kapcsolatban HAJNAL 1990: 52 maga is megállapítja, hogy premykénéi korú fejlemény.

²⁴⁴ Vö. SOWA 1998: 291–292; BARTONĚK 2003: 326.

csak külön életük folyamán, hiszen a legkorábbi szövegemlékekben még nem általánosan használt morfémáról van szó.

Elsőként azon igealakok esetében válhatott használatossá, majd később kötelezővé az augmentum, amelyek olyan múltbeli eseményt, történést írtak le, amelyeknél kifejezetten fontos volt a múltbeli kapcsolódás hangsúlyozása, míg amely múltbeli eseményeknél csak azok konstataciója volt érdekes, azoknál ez csak később jelent meg és vált kötelezővé.²⁴⁵ A mykénéiben ennek a fejlődésnek egy közbenső állapotát láthatjuk, egy olyan nyelvállapotot, amikor az újítás még csak viszonylag szűk használati körben terjedt el.²⁴⁶ A konstatació aoristosokban az augmentum még többnyire nélkülözhető, de már ezeknél is olykor megjelenik.

Feltehetjük, hogy a praeteritum imperfectumban nagyobb arányban találunk meg az augmentumot. Az is elképzelhető, hogy voltak szociolingvisztikai jellegű különbségek az egyes társadalmi rétegek között az augmentum használata tekintetében (ti. az alacsonyabb rétegek nagyobb számban alkalmazták), de azt nem állíthatjuk, hogy a magasabb rétegek nyelve, s így a kancelláriai nyelvhasználat „kerülte” az augmentumot, hiszen a lineáris B táblákon, amelyek ebben a regiszterben íródtak, *vannak* augmentált alakok. Természetesen azok a kérdések, hogy a beszélt nyelvben ekkoriban mennyire haladt előre ez a folyamat, vagy hogy egy történet elbeszélésénél a mykénéi írnokok milyen arányban használták volna az augmentumot, a lineáris B dokumentumok és a mykénéi nyelv eddig megismert sajátosságai miatt szükségszerűen megválaszolatlanok maradnak. Mindenesetre az augmentált alakok kis aránya a mykénéi nyelvben az újítás elterjedésének fokozatosságából adódik.

---

²⁴⁵ MORPURGO DAVIES 1985: 104⁹ szerint az írnokok számára fontos volt az időbeli viszonyok érzékelte-tése, de ez véleményem szerint nem állja meg a helyét a mykénéi szövegekre vonatkozólag. – A fenti feltételezés azt is jelenti, hogy nem az aoristosoknál kezdődött az augmentum megjelenése és elterjedése, mint Hajnal feltételezi, és kezdetben az augmentum és az igealak „Wortumfang”-ja között sem volt szorosabb kapcsolat. Az örmény augmentumhasználat is lehet másodlagos folyamat eredménye, mint ahogy ezt a hozzá elveit tekintve hasonló újjörög augmentumhasználatnál láthatjuk (ld. részletesebben az augmentum eredetéről szóló fejezetben).

²⁴⁶ DUNKEL 1981: 140 (vö. MORPURGO DAVIES 1985: 104⁹) valószínűtlen feltevése szerint az augmentum fakultatív hiánya, ill. elhagyásának bevezetése az újítás, amely egyedül a mykénéire jellemző.

III. Az ión iteratívumok augmentálatlanságának kérdése

1. Általános jellemzők

1. 1. Formai jellegzetességek

Az ún. ión iteratívumok csoportját azok az elsősorban Homérosznál és Hérodotosznál található múlt idejű (praeteritum imperfectum, ill. aoristosi) igealakok alkotják, amelyeknél az athematikus, ill. az „actiónak” megfelelő magánhangzóval (impf. és erős aor. -ε-, gyenge aor. -α-) bővült thematikus aspektustóhoz egy -σκε/o-suffixum csatlakozik, majd ezt követi végül a szekundér személyvégződés. Ilyen alakok pl. a thematikus képzésű praet. impf. φεύγεσκον, ναίεσκε, ὀλέκεσκον, ἔχεσκον; aor. φύγεσκον, σπείσασκον stb., ill. a gyenge tőből athematikusan képzett ἴστασκε, στάσκε, δόσκον stb.¹

1. 2. Az iteratívumok szemantikai sajátosságai és használata

A tárgyalt igealakok szemantikai tulajdonságai és használata alapvetően nem vet fel nehézségeket, és a szakirodalomban² is nagyjából egyértelmű a megítélésük: az iterativitás, az iteratív (ill. ritkábban a vele rokon duratív, uzitatív) akcióminőség kifejezésére szolgálnak. Akcióminőségen egy cselekvés vagy történés belső *időszervezetét* értjük, ellentétben az aspektussal, amely igei *szemléletet* jelent.³ Így tehát az akcióminőség objektív, inherens jellemző, míg az aspektus vagy szemlélet szubjektív megközelítés a beszélő részéről. A kettő között azonban van kapcsolat, hiszen a perfektív aspek-

¹ A többi ilyen képzésű homéroszi alakot ld. CURTIUS 1876: 380–383; RISCH 1974: 277–278. A locusokat is hozza CHANTRAINE 1948: 322–325; BOTTIN 1969: 121–124. A képzésről ld. még röviden RIX 1976: 229.

² Előzetesen csak néhány összefoglaló munka megfelelő fejezete: SCHWYZER 1939: 710–712; CHANTRAINE 1947: 258–263; CHANTRAINE 1948: 318–325; RIX 1976: 229 stb.

³ Ld. pl. STEMPEL 1999: 24–29. A „Verbalcharakter”, akcióminőség, aspektus kategóriák viszonyáról, ill. fejlődésükről hasznos még STRUNK 1994b.

tus például gyakrabban társul az ingresszív akcióminőséggel,⁴ míg az imperfektív a duratívval vagy iteratívval⁵ stb.

A „-σκε/o-képzős” ión iteratívumok tehát az iteratív, ill. duratív akcióminőséget fejezik ki,⁶ aspektusértékük pedig attól függ, hogy az imperfectum- vagy az aoristos-tóbból vannak-e képezve:⁷ az előbbinél imperfektív, az utóbbinál perfektív aspektusról beszélhetünk.⁸ Ezzel kapcsolatban nézzünk meg egy hosszabb részletet az *Ilias* 24. énekének elejéről:

... αὐτὰρ Ἀχιλλεὺς
κλαῖε φίλου ἐτάρου μεμνημένος, οὐδέ μιν ὕπνος
ἦρει πανδαμάτωρ, ἀλλ’ ἐστρεφετ’ ἔνθα καὶ ἔνθα [...] ἄλλοτ’ ἐπὶ πλευρὰς κατακείμενος, ἄλλοτε δ’ αὖτε
ὑπτιος, ἄλλοτε δὲ πρηνῆς· τοτὲ δ’ ὀρθὸς ἀναστάς
δινεύεσκ’ ἀλύων παρὰ θιν’ ἀλός. οὐδέ μιν Ἡώς
φαινομένη λήθεσκεν ὑπεῖρ ἄλα τ’ ἠΐονας τε·
ἀλλ’ ὃ γ’ ἐπεὶ ζεύξειεν ὑφ’ ἄρμασιν ὠκέας ἵππους,
Ἐκτορα δ’ ἔλκεσθαι δησάσκετο δίφρου ὀπισθεν·
τρις δ’ ἐρύσας περὶ σῆμα Μενoitιάδαο θανόντος
αὐτίς ἐνὶ κλισίῃ παυέσκετο, τὸν δὲ τ’ ἔασκεν
ἐν κόνι ἐκτανύσας προπρηνέα [...] τὸν δ’ ἐλαΐρεσκον μάκαρες θεοὶ εἰσορόωντες,
κλέψαι δ’ ὀτρύνεσκον εὐσκοπον Ἀργεῖφόντην. (24, 3–5, 10–18, 23–24)

Az idézett részlet több dolgot is jól illusztrál. Jól mutatja azt a máshol is megfigyelhető tendenciát, hogy az iteratívumok általában nem egyedül, hanem kisebb-nagyobb csoportban halmozva fordulnak elő⁹ (vö. pl. még Tantalos és Sisyphos alvilági szenvedésének leírását a *Nekyiában*, *Od.* 11, 582–600). Főmondati használatban az iteratív akcióminőséget itt is (és sok más esetben) alátámasztja a mellékmondat optativus

⁴ Természetesen nem mindig. Így pl. a magyar „Éppen ültem le(, amikor...)” esetében az akcióminőség ingresszív, de az aspektus imperfektív, azaz befejezetlen, folyamatos. Az aspektussal és akcióminőséggel kapcsolatban indogermanisztikai szempontból általánosan ld. pl. SZEMERÉNYI 1999: 305–313 (bőséges bibliográfiával); továbbá STAHL 1907: 74–86; PORZIG 1927: 152–153; DRESSLER 1968: 40–49; HAVERLING 2000: 15–36; frappáns megfogalmazás pl. RAMAT 1967: 107.

⁵ Vö. DRESSLER 1968: 60.

⁶ RAMAT 1967: 116–117 szerint az iterativitás és durativitás mellett intenzivitást is kifejezhetnek. Vö. DRESSLER 1968: 78–83 az intenzivitás különféle fajtáiról és az igei pluralitás alapfogalmához való viszonyáról. STEMPER 1999: 38 szerint az ie. *-sk- szuffixum, amely kezdetben inchoatív akcióminőségű volt (?), ld. alább), az ión dialektusban a praeteritum imperfectum funkcióját vette fel, és valójában csupán az imperfektív aspektus kifejezésére szolgál múlt időben. Stempel azonban nem tesz említést ezen alakoknak az egyszerű praeteritum imperfectumokkal szembeni akcióminőségbeli többletéről és az aoristos-tóbból képzett iteratívumokról sem.

⁷ PUHVEL 1991: 20 szerint mindegy, hogy milyen aspektustóbból vannak képezve, végeredményben imperfectumi használatú alakokat kapunk (így szerinte például σπένδεσκε = σπέισασκε, ὄθεσκε = ὄσασκε). Ez a felfogás összemosza az akcióminőséget és az aspektust.

⁸ Vö. ezzel kapcsolatban CHANTRAINE 1948: 323 példáit és magyarázatát.

⁹ Ld. pl. CHANTRAINE 1948: 325; BOTTIN 1969: 118; PUHVEL 1991: 13 („syntactically contagious”).

iterativusa (a 14. sorban például: ἐπεὶ ζεύξετεν...). Ez grammatikailag és mondattanilag egyértelműen jelzi az ismétlődést, amelyet a világosan látunk a szövegösszefüggésből is.¹⁰

Az ismétlődő múltbeli cselekvést az iterativitás szempontjából morfológiailag jelöletlen praeteritum imperfectum is kifejezheti.¹¹ Amikor azonban a költő kiemelőnek és fontosnak tartja az iterativitás hangsúlyozását,¹² akkor lehetősége van élni az iteratívumokkal. A 4. sorban például κλαῖε, az 5. sorban ἐστρέφετο szerepel (és a fentebb kihagyott sorokban is többször fordul elő praeteritumi alak). Amikor azonban a költő ki akarja emelni Akhilleus újra és újra bekövetkező tengerparti bolyongását (12–13. sor) vagy Hektórral szemben naponta megismételt „barbár” cselekedetét (15. sor), akkor már iteratívumokkal találkozunk, mint ahogy az istenek Hermészhez intézett újra és újra megismételt kérése, unszolása esetében is.

Egy esetben azonban kifejezetten „előnyösebb” az iteratívum, mégpedig ha a költő a perfektív aspektust is érzékeltetni akarja az iteratív akcióminőségen kívül.¹³ Ebben az esetben az aoristos indicativusa nem lenne megfelelő eszköz, hiszen a perfektivitás mellett nem tudja kifejezni az iterativitást, a praeteritumhoz képest viszont az -σκ-s aoristos a perfektivitással jelent többletet. Így például a δησάσκετο alak egy olyan ismétlődő cselekvéssort fejez ki, amelynek egyes szakaszait lezárt, befejezett

¹⁰ Vö. CHANTRAINE 1948: 319. Ugyanez az összetett mondati struktúra Hérodotosznál is számos esetben megfigyelhető (pl. 2, 13; 4, 78; 6, 12; 7, 211; 9, 74 stb.). Hérodotosznál a főmondati iteratívum néha az ἄν partikulával kapcsolódik (pl. 3, 119; 4, 130 stb.).

¹¹ LEJNIEKS 1964: 82 szerint, ha az ismétlődés az #ugyanaz# szemémával társul, akkor a mellékmondatban az iteratívum, ha a #más# szemémával (m. 'aki/ami csak'), akkor az ἄν nélküli optativus az előnyben részesített forma (bár van ellenpélda is), pl. ἐν γὰρ τοῖσι στήθεσσι μένος πατρώϊον ἦκα / ἄτρομον, οἶον ἔχεσκε σακέσφαλος ἵπποτα Τυδεύς *Il.* 5, 125–126; ἄλλον μειλιχίους, ἄλλον στερεοῖς ἐπέεσσιν / νεῖκεον, ὄν τινα πάγχυστο μάχης μεθιέντα ἴδοιεν *Il.* 12, 267–268 (de: ἄλλους μὲν γὰρ παῖδας ἐμοῦς πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς / πέρνασχι' ὄν τιν' ἔλεσκε *Il.* 24, 751–752 – a főmondati állítmány attractió hatása miatt?). Vö. LEJNIEKS 1964: 59–60, 64, 74–76 további példáit is. A #más# szeméma esetén használatos „szabályos” szerkesztésmódra hozza példának LEJNIEKS 1964: 75 *Il.* 10, 488–490-et is (ἄταρ πολύμητις Ὀδυσσεύς, / ὄν τινα Τυδείδης ἄορι πλῆξειε παραστάς, / τὸν δ' Ὀδυσσεύς μετόπισθε λαβὼν ποδὸς ἐξερύσσασκε...). WEST 1998: 308 azonban kritikai kiadásában itt a Didymos által is ismert, de csak egy kézirat (Y, XI. sz.) által támogatott πλῆξασκε iteratívumot emeli a szövegbe, elvetve a kézirati hagyomány túlnyomó többsége által támogatott optativusi olvasatot, amely egyébként Aristarchos kiadásában is szerepelt, szemben a többi ókori Homéros-kiadással (ld. *Schol. ad loc.*: πλῆξειε· οὕτως Ἀριστάρχος· ἄλλοι δὲ "πλῆξασκε"). West ennél a döntésénél éppen a fentebb említett *Il.* 24, 752-re támaszkodik. Természetesen nem zárható ki, hogy az optativusi alak Aristarchos javítása, és az ő nyomán került bele a kézirati hagyományba, mégis úgy vélem, hogy mind a Lejnieks által megfigyelt tendencia, mind a szöveg-hagyomány súlya miatt talán helyesebb lenne a πλῆξειε olvasatot hozni a főszövegben.

¹² Vö. DRESSLER 1968: 89. – Ez rendkívül szubjektív, és az olvasó sok esetben éppen akkor várna iteratív alakot, amikor Homérosznál a semleges praeteritum szerepel, vagy éppen fordítva.

¹³ Vö. RUIJGH 1971a: 253–254 („πειθεσκε 'il s'occupait à plusieurs reprises à persuader', aspect duratif ~ πείσσασκε 'il réussissait à plusieurs reprises à persuader' aspect confectif”). Véleményem szerint nem helytálló az a felfogás, hogy az ún. iteratívumok révén az iónban csupán „eine besondere Imperfektform” jött létre (pl. STEMPER 1999: 38).

egységként szemléli a beszélő ('újra és újra odakötözte'). Ugyanakkor ez a komplex jelentéstartalom sajátos formában jelentkezik, hiszen az a megszokott, hogy az akcióminőséget kifejező morféma közelebb található az igealak elejéhez, mint az aspektust jelölő szuffixum.

Duratív akcióminőséget, vagyis amikor nem ismétlődésről, hanem hosszan tartó, tartós cselekvésről van szó, találunk pl. a *ναιετάασκε* igealaknál (pl. οἱ τε Κάρυστον ἔχον ἡδ' οἱ Στύρα ναιετάασκον *Il.* 2, 539 stb.),¹⁴ ill. az *ἔσκει* több előfordulásakor (pl. ἔνθα δὲ Σίσυφος ἔσκειν *Il.* 6, 153), bár ez utóbbi igenél sokszor semmiféle külön akcióminőség nem érzékelhető, csupán egyszerű praeteritumi érték (pl. πολλοὶ δὲ φυτῶν ἔσαν ὄρχατοι ἀμφίς, / πολλὰ δὲ οἱ πρόβατ' ἔσκει *Il.* 14, 123–124, ahol a két állítmány között gyakorlatilag semmi jelentésbeli különbség nincs), ám ez a praeteritumi érték imperfectum-jellegű aspektusa révén néha szemben áll az ἦν némiképp aoristosi jellegével (pl. δαῆρ αὐτ' ἐμὸς ἔσκει κυνώπιδος, εἶ ποτ' ἔην γε *Il.* 3, 180).¹⁵ A gyakoribb iteratív akcióminőség helyett megjelenő durativitás nyilvánvalóan az adott igeik lexikális jelentésével (és „Verbalcharakterével”) függ össze.

2. Rendhagyó képzések a homérosi iteratívumok között

2.1. Az összevont igék (verba contracta) iteratívumai

Homérosznál az iteratívumok képzésében – a fentebb leírt szabályos képzésmódhoz képest – néhány rendhagyóságot is találunk. Ilyen az a sajátosság, hogy az -σκ-suffixum előtt – a szöveg hagyomány és a scholionok egyöntetű tanúsága szerint – mindig rövid magánhangzót találunk, még az összevont igéknél (verba contracta) is, ahol pedig a tővégi magánhangzó és a thema összevonásánál -ει-t (azaz [ē]-t) vagy hosszú -ᾱ-t várnánk, összevonatlanul pedig mindig -εε-, ill. -αε- hangcsoportot.¹⁶ Így

¹⁴ Ld. ezzel kapcsolatban pl. WATHELET 1973: 403.

¹⁵ CHANTRAINE 1948: 320–321.

¹⁶ RISCH 1974: 276. Erre vonatkozóan a scholionok is tartalmaznak információkat: *Schol. ad Il.* 2, 832: a.¹ ἔσκει· οὕτως τὸ ᾱ τοῦ ἔσκει κατὰ συστολήν. οὕτως καὶ πάντες· τὰ γὰρ διὰ τοῦ σκ̄ παρηγμένα Ἰακῶς βραχεῖαν ἔχει τὴν παραλήγουσαν· "ὦδε δὲ τις εἶπεσκε" (B 271), "τὴν αὐτὸς φορέεσκε" (O 646); a.² διὰ βραχείας ᾱ· τὰ γὰρ διὰ τοῦ ζ̄ καὶ κ̄ παράγωγα Ἰακὰ βραχεῖα παραλήγεται. Látható, hogy a scholionok megfigyelése helytálló ugyan, de a két párhuzamként felhozott példa itt igazából nem mérvadó, hiszen sem az εἶπεσκε, sem a φορέεσκε nem összevont alak (utolsó előtti, „παραλήγουσα” szótagjuk a thema magánhangzó), márpedig az ἔσκει éppen az elvileg várt összevonás ellenére mutat rövid magánhangzót.

pl. Homérosnál $\pi\omega\lambda\acute{\epsilon}\sigma\kappa\epsilon\tau\omicron$ alak szerepel $*\pi\omega\lambda\acute{\epsilon}\iota\sigma\kappa\epsilon\tau\omicron$ (vagy $*\pi\omega\lambda\acute{\epsilon}\acute{\epsilon}\sigma\kappa\epsilon\tau\omicron$) helyett; $\xi\alpha\sigma\kappa\epsilon$ pedig $*\acute{\epsilon}\acute{\alpha}\sigma\kappa\epsilon$ (vagy $*\acute{\epsilon}\acute{\alpha}\epsilon\sigma\kappa\epsilon$) helyett. Mivel a nem összevont thematikus ige-
veknél mindig thematikusán csatlakozik az $-\sigma\kappa-$ szuffixum, ezért az összevont igeéknél
másodlagos fejleményről lehet szó, nem pedig valamiféle ősi athematikus képzésmód-
ról.

S. Kimball¹⁷ szerint ennek a sajátosságának a háttérében metrikai szempontok
állhatnak, annál is inkább, mert a rövid magánhangzós képzések az összevont igeék ese-
tében csak Homérosnál találhatók meg, míg a hérodotosi szöveghagyományban pl.
 $\pi\omicron\iota\acute{\epsilon}\epsilon\sigma\kappa\omicron\nu$ (4, 78) $\pi\omega\lambda\acute{\epsilon}\epsilon\sigma\kappa\omicron\nu$ (1, 196) stb. alakokkal találkozunk (erről azonban ld.
alább). A $\pi\omega\lambda\acute{\epsilon}\epsilon\sigma\kappa-$ iteratívum, mivel a többen hosszú magánhangzó van, $-\upsilon-$ képletű,
tehát nem használható hexameterben. Ez lehet az oka, hogy Homérosnál rövid $-\epsilon-$ vel
találjuk meg (Il. 1. 490). Ellenben azoknál az összevont igeéknél, amelyeknek töve rövid
szótagot alkot, $-\epsilon\epsilon-$ t találunk, hiszen a metrikai képlet így (is) alkalmas arra, hogy a
hexameterben szerepeljen: pl. $\phi\iota\lambda\acute{\epsilon}\epsilon\sigma\kappa\epsilon\nu$ (Il. 6, 15), $\pi\omicron\theta\acute{\epsilon}\epsilon\sigma\kappa\epsilon$ (Il. 1, 492) stb. Ezek az
igealakok összevonatlanok, míg pl. a $\pi\epsilon\rho\acute{\alpha}\alpha\sigma\kappa\epsilon$ Od. 5, 480 forma ($< * \pi\epsilon\rho\acute{\alpha}\sigma\kappa\epsilon <$
 $* \pi\epsilon\rho\acute{\alpha}\epsilon\sigma\kappa\epsilon$) már diektasist („*epische Zerdehnung*”) mutat.

Kimball¹⁸ szerint ezeknek a rövid magánhangzós alakoknak a létrejöttekor a
 $\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\omega$ ige és a belőle képzett iteratívumok jelenthették a motiváló tényezőt. Ez az ige
ugyanis kétféle iteratív alakot képez: $\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\epsilon\sigma\kappa\epsilon$ (Il. 6, 402), ill. $\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\sigma\kappa\epsilon\tau\omicron$ (Il. 15, 338),
melyek közül Kimball szerint az utóbbi a várt, szabályos alak, hiszen az ige-tő valójában
a kétszótagos $\kappa\alpha\lambda\epsilon-$,¹⁹ amelyből az ión-att. $\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\omega$ praes. impf. csak másodlagos
thematizálás eredménye, vagyis az ige diakron szempontból nem tartozik a verba
contracta közé. A $\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\epsilon\sigma\kappa\epsilon$ iteratívum ebből a thematizált és a verba contracta közé
sorolódott $\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\omega$ -ból van képezve. A $\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\omega$ -nál ilyen módon kialakult képzésbeli ket-
tősség lehetett Kimball szerint a minta az „eredeti” összevont igeék (vagyis ahol $-\acute{\epsilon}\omega <$
 $*-\acute{\epsilon}\acute{\iota}\bar{\omicron}$ stb.) számára is ahhoz, hogy a metrikailag kerülendő $-\upsilon-$ képlet helyett a rövid
magánhangzó révén egy hexameterbe illő iteratívumi alakot hozzanak létre.²⁰

¹⁷ KIMBALL 1980.

¹⁸ KIMBALL 1980: 46; ld. már korábban WATHELET 1973: 388–389, aki szerint még egy tényezőt figye-
lembe lehet venni, mégpedig egy $\epsilon + \epsilon > \bar{\epsilon}$ kontrakciót. Az igealakok hangsúlya azonban ebben az esetben
magyarázatlan marad.

¹⁹ Erre enged következtetni pl. aor. $\acute{\epsilon}-\kappa\acute{\alpha}\lambda\epsilon-\sigma\alpha$, $\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}-\sigma\alpha\iota$; aiol praes. impf. $\kappa\acute{\alpha}\lambda\eta-\mu\mu\iota$; hom. inf. $\kappa\alpha\lambda\eta-$
 $\mu\epsilon\nu\alpha\iota$ Il. 10, 125. Vö. még SCHWYZER 1939: 682⁶; JANKO 1992: 264.

²⁰ KIMBALL 1980: 46 szerint a $\pi\omega\lambda\acute{\epsilon}\sigma\kappa\epsilon\tau\omicron$ -típusú alakok létrejöttében a diektasist nem mutató $-\alpha\sigma\kappa-\omicron\sigma$
alakok is közrejátszottak (pl. $\nu\iota\kappa\acute{\alpha}\sigma\kappa\omicron\mu\epsilon\nu$ Od. 11, 512; $\sigma\acute{\upsilon}\lambda\alpha\sigma\kappa\epsilon$ Hes. Sc. 480). A $\sigma\acute{\upsilon}\lambda\alpha\sigma\kappa\epsilon$ alak hangsúlya
(ugyanígy még pl. $\acute{\epsilon}\rho\eta\tau\acute{\upsilon}\sigma\alpha\sigma\kappa\epsilon$ Il. 2, 189; $\xi\alpha\sigma\kappa\epsilon$ Il. 2, 832) azonban arra utal, hogy itt egy fordított hatás-

A καλέω ige megítélése azonban vitatott, létrejöttére vonatkozólag alapvetően két elképzelés létezik. A görög etimológiai szótárak²¹ – Kimballhoz hasonlóan – azt az álláspontot képviselik, hogy az aiolból adatolt athematikus κάλημα alak²² eredetibb, mint a thematikus καλέω, amely az aoristos *ἐ-κάλε-σα, καλέ-σαι* stb. alakokhoz létrejött újítás.²³ Chantraine az aiol alakot egy anaptyktikus magánhangzót tartalmazó **k^ole^a1-mi*-ből származtatja, a szigmatikus aoristost pedig **k^ol^a1-* alapján, aminek ellentmond, hogy az *s*-aoristos eredetileg nem használt nullfokú gyököt tartalmazó tövet.²⁴ Frisk hasonlóképpen azt veti fel, hogy a gr. *αλ* az aoristosban valamilyen módon esetleg az ie. **l* folytatása lenne, de így ugyanazok az ablautfokbeli nehézségeink támadnának.

A LIV szerint²⁵ a praesens imperfectumi καλέω egy ie. **k^hl^h1-éje-*, vagyis eredeti thematikus imperfectumképzést folytat az umb. *kařetu* (< **kalēiōd*; imperat. sing. 3.) alakkal együtt, amelyből másodlagos „athematizálás” eredménye az aiol κάλημα (mint ahogyan például a világosan thematikus eredetű ποιέω < **k^hoi^héje/o-* ige aiol πόημι megfelelőjénél és egyéb összevont igéknél ez valóban így is van).²⁶ Ha ezt a magyarázatot elfogadjuk, Kimball elmélete a másodlagos thematizálásról (és így a καλέω-nak a

---

ról van inkább szó: a καλέω ige hatására kialakult πωλέσκετο-típusban a -σκ- egy rövid magánhangzó volt, és ez megjelent az εωσκε-típusnál is, holott itt az összevonás miatt, mint fentebb már említettük, hosszú, hajtott ékezetű **ēāσκε*-nek kellene szerepelnie. – BRUGMANN 1902–1903: 275 szerint a καλέσκετο (< **καλέσκ-*) esetében egyszerűen rövidülésről van szó, mint ahogy az szerinte a κέσκετο-nál (*Od.* 14, 521; 21, 41) is történt (< **κεῖσκετο*). Valószínűbb azonban CHANTRINE 1948: 322 álláspontja, ti. hogy ez az alak a másodlagosan thematizált (vö. athem. *κέαται* pl. *Il.* 11, 659 < **kéi-ητοι*; ld. RIX 1976: 255) κέονται-on alapul. A κέονται-hoz a κέσκετο pl. a – szintén nem ősi – καλέω ~ καλέσκετο viszony alapján jöhetett létre.

²¹ GEWI: 762–763; DELG: 484–485. Vö. CHANTRINE 1948: 347; SCHWYZER 1939: 682 és 6. jz., 841.

²² A szöveg hagyományban található, geminált mássalhangzót tartalmazó aiol κάλημα forma (pl. Sapphó L.–P. 1, 16) mindenképpen másodlagos. THUMB–SCHERER 1959: 81–82, 102¹; FRANCIS 1974: 24³⁰ és mások szerint az ilyen típusú alakok hiperdialektális geminációt mutatnak (pl. *ἔμμι* < **h₁ésmi* stb. analógiájára); míg BLÜMEL 1982: 73–74, 172¹⁶⁸ – kevésbé valószínű módon – generatív fonológiai szemszögből hangtani alapon igyekszik értelmezni a jelenséget.

²³ Ld. még BEEKES 1969: 235; PLATH 1990: 181²¹. Beekes ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy az aoristosban **é-kelh₁-s-* > **εκελεσ-* alakot kellene kapnunk alapfokú gyökkel (ha Vollstufe I-gyel számolunk, amelyet aztán ő elutasít). DUHOUX 2000: 338 egy önmagában értelmezhetetlen **k^ole-yō*-t feltételez a καλέω háttérében.

²⁴ Ld. RIX 1976: 216–217; LIV: 20–21.

²⁵ LIV: 361–362 és 4. jz. s. v. **k^hleh₁-*; HARĐARSON 1993: 82⁹⁸ nyomán. SIHLER 1995: 93 szintén ebből az imperfectumtövből indul ki, de önmagának ellentmondva a 103. oldalon ezt írja: „orig. athem. like *εμέω* ‘vomit’.”

²⁶ Nem volt elérhető számomra H. H. Hock e kérdést tárgyaló 1971-es Yale-disszertációja (*The So-Called Aeolic Inflection of the Greek Contract Verbs*). Eredményét röviden összefoglalja TUCKER 1990: 73⁸³. Vö. korábban SCHWYZER 1939: 729–730; THUMB–SCHERER 1959: 102. BLÜMEL 1982: 167–178 nem foglal állást abban a kérdésben, hogy melyik ragozási típus az eredeti. Az mindenestre világos, hogy a verba contracta kategóriája eredete szempontjából nem egységes, így az egyes igéknél eltérő lehet a válasz az athematikus, ill. thematikus képzésmód primér voltára vonatkozó kérdésre. Vö. SIHLER 1995: 513–514, 521–524.

verba contractából képzett iteratívumok létrejöttében betöltött szerepéről) alapját veszené. A *LIV* tehát a kezdettől fogva thematikus összevont igék közé sorolja a *καλέω* igét, ugyanakkor nem is említi a görög szigmatikus aoristost, és az abban található, az *-έω*-végű összevont igeéktől eltérően rövid *ε*-t tartalmazó tőformát sem magyarázza.

Rix szerint²⁷ a *καλέσκειτο* iteratívum a primér **-sk-* képzős **k_lh₁-ské/ó-* utóda, de nem hangtörvényszerű fejlemény. Ez utóbbi ugyanis **klēs-ké/ó-* lenne, amelyet a másodlagos reduplikációval kiegészült *κ_i-κλήσκω*-ban látunk (vö. ezzel a *γ_i-γνώσκω* ← **g_{nh}₃-ské/ó-* igét). Rix nem ad számot arról, hogy mi motiválta volna ehelyett a *καλέ-σκειτο* létrejöttét, de megjegyzi, hogy a thematikus tövekből képzett iteratívumok általános *-ε-* thema-használata esetleg a *καλέσκειτο* típusát követi. Ugyancsak nem tér ki Rix a *καλεέσκ-* változat kérdésére sem.

Az umber *kařetu* < **kalētōd* alak véleményem szerint nem feltétlenül tanúskodik a *καλέω* ige eredeti, **-éje/o-* képzős thematikus voltáról, hiszen nem biztos, hogy közvetlen megfelelője a görög imperfectumnak. Erre utal az, hogy ha ilyen, pl. a *ποιέω*-hoz hasonló tővel állnánk szemben, akkor ugyanolyan hosszú magánhangzós aoristost, vagyis **εκαλησα*-t kellene találnunk. Így tehát elképzelhető – az etimológiai szótárak felfogásának megfelelően – az, hogy az aiolban megőrződött *κάλημι* (a latin *calāre* ige által folytatott **k_lh₁-je/o-* imperfectumon²⁸ és az umberben adatolt tövön túl) egy harmadik alapnyelvi imperfectumképzést, egy athematikus gyökérimperfectumot (**kléh₁-mi*) folytat,²⁹ mégpedig nem egyszerű anaptyxis útján (**k^oléh₁-mi*), hanem egyrészt a praeteritum bizonyos alakjaiban hangtörvényszerű Lindeman-variáns (**k_lléh₁-s-* *-t*) általánosulásával (**k_lléh₁-mi* > *κάλημι*), másrészt az amfidinamikus praesensi paradigma plur. 3. személyének hatására. A sing. 1. **kléh₁-mi* : plur. 3. **k_lh₁-énti* alakokból hangtörvényszerűen kialakuló **klémi* : **kalémi* párt ugyanis – a szótagszám kiegyenlítődéssel, továbbá pl. **b^hāmi* < **b^héh₂-mi* : **b^hānti* < **b^hh₂-énti* stb. analógiájára – **kalēmi* : **kalémi* válthatta fel. Hogy a *καλέω* ige például a *ποιέω*-hoz hasonlóan egy thematikus **-éje/o-* képzőt tartalmazó összevont ige legyen, annak az aoristosi tövek

²⁷ RIX 1976: 229.

²⁸ Ld. HARÐARSON 1993: 82; MEISER 1998: 109 (aki azonban itt Vollstufe I-vel veszi fel a gyököt, ám a 187. o.-on már Vollstufe II-vel); *LIV*: 361 és 3. jz.

²⁹ Felvetődhet, hogy a gyökérimperfectum gyenge tövének különnyelvi továbbképzései az itálikus nyelvek imperfectumai.

különbsége mond ellent (καλε-σ-³⁰ vs. ποιη-σ-), az előbbi ugyanis nem mutatja a valódi összevont igéknél látható nyújtást.

Mindazonáltal a *CR(H)V hangcsoport fejleményének dialektális megoszlása a görögben nehézségeket vet fel. A manapság általános felfogás szerint ilyenkor ősr. *CaRV-, majd ebből ión-att., dór CaRV-, ill. aiol CoRV- a fejlemény.³¹ Az aiol fejlemény alátámasztására általában három példát szoktak idézni. Az első a lesb. χόλαισι (Alc. 326, 9 L.–P., codd. omnes; = att. χαλωσι), amely feltehetőleg egy *g^hlh₂-(V-) nullfokot tartalmazó imperfectumtőre megy vissza.³²

Ugyancsak példaként szokták felhozni a Sapphónál (96, 17 L.–P.) előforduló βόρηται alakot, amely az att. βαρέομαι (vö. βαρύς) igének felelne meg, és így egy *g^hrH-e- alakot (vö. ói. gurú- stb.) folytatna.³³ Valószínűbb azonban az az értelmezés, amely szerint ez az ige az ie. *g^herh₃- 'lenyel' gyökkel³⁴ függ össze (vö. βορά 'eleség, martalék'; aor. ep. ἔβρως), és ennek összetételben szereplő o-fokú (!) névszói származékán alapszik (a sapphói φρένα ... βόρηται szószerkezethez vö. Il. 19, 58: θυμοβόρω),³⁵ tehát kérdésünk szempontjából figyelmen kívül hagyható. A harmadik példa, az alkaiosi τόμοντες aor. part. (Alc. 129, 15 L.–P.) ugyancsak nem perdöntő, mert elképzelhető, hogy hiperdialektális o-t mutat.³⁶

A lesb. (Sapphó 46, 2 L.–P.) κασπολέω (vö. κασπολέω ὑποστορέσω Hsch.) alak formai alapon egy *spel(H)- vagy *sk^hel(H)- gyökre mehet vissza (ez utóbbi gyökre – persze laringális nélkül – akkor, ha az ión-att. στέλλω igét is ide vonnánk, amelyet azonban LIV ie. *stel-re vezet vissza³⁷), és Hésychios glosszája értelmében minden bizonnyal futurumi alak. Ugyan a glosszában szereplő -στορέσ- < *-stero-s- < *-sterh₃-s- analógiájára felvetődhet egy *spelh₃-/sk^helh₃- set-gyökből³⁸ származó, alapfokot

³⁰ A καλε-σ-σ- változat a τελεσ-σ- ~ τελε-σ- kettősség analógiájára jött létre. Ld. SCHWYZER 1939: 752–753; THUMB–SCHERER 1959: 42, 104; BLÜMEL 1982: 190–191.

³¹ Ld. pl. HARÐARSON 1993: 160; RIX 1976: 65; PETERS 1980: 27–31¹⁹. Másfelől például SIHLER 1995: 93, 94, 96 egységesen CaRV fejleménnyel számol (de nem tárgyalja az alábbi alakokat).

³² Ld. HARÐARSON 1993: 160⁶⁶ (*g^hlh₂-éi/o- thematikus imperfectum); korábban ettől eltérően FRANCIS 1974: 24³² athematikus *g^hlh₂-énti-vel számol, és az attikaiban másodlagos tematizálással. Az első szótag magánhangzója mindkét esetben ugyanazt a hangtani problémát veti fel. Másfelől Alkaiosnál χαλάσσομεν alak is előfordul. Ld. BECHTEL 1921: 26.

³³ Vö. LSJ 306. Továbbá PETERS 1980: 27¹⁹; HARÐARSON 1993: 160⁶⁶ („ist bedrückt”).

³⁴ Ezt az igét ld. LIV: 211–212 és 9. jz.

³⁵ Ld. TUCKER 1990: 160–161.

³⁶ Ld. FRANCIS 1974: 23³⁰; PETERS 1980: 28¹⁹.

³⁷ LIV: 594 (szláv, germán, albán párhuzamokkal). Ld. még GEW II: 786–788; DELG: 1050–1051.

³⁸ Ez nem függne össze közvetlenül az ión-att. στέλλω-val, csak úgy, ha feltételezzük, hogy bizonyos alakok az attikaiban kontaminálódtak.

tartalmazó, metathesist mutató *-spelo-s- > *-spole-s alak (amely tehát nem tartozna a *CRHV esetek közé), de a szintén ehhez az igéhez tartozó σπολείσα (· σταλείσα Hsch.) aor. part.-ban már kétségkívül egy *C_l(H)V hangcsoport dialektális fejleményét látjuk (*sp_l(H)-eh_l- vagy *sk^h_l(H)-eh_l- intr. aor.-i tőből). Így tehát két példa (χόλ-αισι, σπολείσα) szól a *CRHV > aiol CoRV fejlődés mellett.

Másfelől viszont az att. ἀλίσκηται megfelelőjeként a thessáliaiban is φαλίσσκεται-t találunk.³⁹ Ez akkor is figyelemreméltó, ha a görög imperfectumot nem közvetlenül a gyökből vezetjük le, mint Rix teszi (< *u_lh₃-iske-), hanem azt mondjuk inkább, hogy az aoristosi *ualō- tőhöz jött létre másodlagosan, amely a legvalószínűbb elképzelés szerint *u_lh₃-éh_l-ből származik.⁴⁰ Ugyanígy a βαρυ- < *g^h_rHu- melléknév is megtalálható az aiolban (βαρυ-δαίμονος Alc. 348, 2 L.-P.),⁴¹ valamint esetleg az aor. βαλε/ο- < *g^h_lh₁-o-⁴² tő is (ld.]περβαλ.[Alc. 183, 2 L.-P.).⁴³ Mindezek értelmében azt mondhatjuk, hogy az aiolban a szillabikus likvidák *C__(H)V helyzetben oR, ill. aR reflexet egyaránt mutatnak,⁴⁴ melyek közül a második fejlemény mutatkozik az aiol κάλημι-ben is.⁴⁵

Ha az athematikus imperfectum primér voltát elfogadjuk, akkor egy ősr. *kalēmi-t (vagy esetleg csak *kālēmi-t) tehetünk fel, amely az ión-attikaiban thematikus καλέω lett, míg az aiol megőrizte az eredeti athematikus képzést. A folyamat egészében véve tehát a következő lehetett. Az athematikus gyökérimperfectumban az ie. praes. impf. *kléh₁-mi, *k_lh₁-mé(n), *k_lh₁-énti alakokból hangtörvényszerűen ősr. *klēmi, *klē-men, *kalenti (> ősr. vagy nyelvjárásonként külön *kalenti) lett, amely a

³⁹ Vö. RIX 1976: 74. Rix két különböző helyen más-más lehetőséget vázol fel (vagyis *CRHV- > ősr. *CaRV-, ill. *CəRV-), de a kettő közötti eltérésre nem ad magyarázatot. A *g^halon alakot például a 74. o.-on ősgörögnek (ősr. *CaRV-) nevezi, ellentétben a 65. o.-on mondottakkal (ősr. *CəRV-).

⁴⁰ Ld. részletesebben a feltételezett hosszú augmentum syllabicumról szóló fejezetben.

⁴¹ Elképzelhető lenne, hogy az epikus nyelv hatásával állunk szemben, ennek azonban ellentmond, hogy Homérosnál nincs ilyen előtagú összetétel.

⁴² Vö. HARĐARSON 1993: 160; LIV: 208³.

⁴³ Ennél az igénél, mint fentebb már említettük, RIX 1976: 74 maga is ősr. *g^halon-ról beszél.

⁴⁴ Megjegyzendő, hogy GARCÍA RAMÓN 1985 a *CRHV > *CRV esetében már ősgörög *CaRV fejleménnyel számol. Ez azonban a CoRV-t tartalmazó fentebbi aiol alakokat hagyja magyarázatlanul. Egyelőre nem tudom megmondani, hogy a *CRHV > aiol CoRV és CaRV közti megoszlásnak mi az alapja. Az alkaiosi χαλάσσομεν (70, 10 L.-P. vs. χόλαισι 326, 9 L.-P.) megléte alapján azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a CoRV esetében dialektális hiperkorrekcióval állunk szemben a *CRC > aiol CoRC/CRoC analógiájára. Másfelől Alc. 70, 10-ben a θυμοβόρω világosan epikus imitációnak tűnik (ld. fentebb), így ez a χαλάσσομεν-nél sem lenne elképzelhetetlen, de az egyetlen párhuzam a χάλασσα h. Ap. 6.

⁴⁵ Hangsúlyoznunk kell, hogy a tárgyalt hangtani probléma akkor is fennállna, ha egy thematikus *-éje/o- képzős *k_lh₁-éje/o- imperfectum ősr. *kaléje/o- reflexéből másodlagosan athematikus változatként fognánk fel az aiol κάλημι-t. Az teljességgel valószínűtlennek látszik, hogy a κάλημι egy, pl. az iónból átvett (és ezért -a- magánhangzót tartalmazó) thematikus καλέω imperfectum aiolban való athematizálásának köszönhetné a létét.

fentebb említett analogikus okok miatt **kalēmi*, **kalēmen* (**kalemen?*),⁴⁶ **kalenti* paradigmává alakult át. Az aoristosban – az analogikusan⁴⁷ Vollstufe I-es ablautfokot mutató – **kelh₁-s-* gyenge tőből **keles-*, majd az imperfectumi **kalē-/kale-* alapján **kale-s-* lett. A thematikus *καλέω* az ilyen módon a teljes paradigmában megjelenő kétszótagos **kalē-/kale-* igetőre⁴⁸ épülő **kale-je/o-* (vagy már egyszerűen **kale-e/o-?*) imperfectumként értelmezhető.⁴⁹

Mindezek értelmében Kimball elmélete helyes lehet. A *καλέσκ-* iteratívum tehát nem primér imperfectum, mint ahogy Rix gondolja, hanem eredetileg az athematikus *κάλημι*-hez tartozott rövid tőmagánhangzóval (vö. *ἴστασκε, δόσκον*). A *καλεεσκ-* változat később jött létre, amikor a másodlagosan thematizált *καλέω* az összevont igék közé sorolódott.

2. 2. ἰσάσκετο, ῥίπτασκον, κρύπτασκε

Ugyancsak sajátos képzésmód jellemzi a következő iteratív alakokat is: *ἰσάσκετο* (*Il.* 24, 607; vö. *ἰσάζουσα Il.* 12, 435), *ῥίπτασκον* (*Il.* 15, 23; 23, 827; *Od.* 8, 374; 11, 592; 19, 575; [Hes.] *Sc.* 258; vö. *ῥιπτάζων Il.* 14, 257), *κρύπτασκε* (*Il.* 8, 272, vö. *Hes. Th.* 157; vö. *κρύπτων Il.* 21, 239)⁵⁰.

G. Curtius⁵¹ szerint itt az *-άζω* és *-άω* végű igék máshol is megfigyelhető keveredése játszott szerepet. Eszerint pl. az *ἰσάσκετο* iteratívum, bár leíró szempontból az *ἰσάζω*-hoz tartozik, valójában egy – nem adatolható – **ισάω* igéből van képezve (vö.

⁴⁶ Az aiolban a verba contracta athematikus ragozásában általában csak az *-ντ-* előtt rövidül meg a tónégyi magánhangzó (ld. BUCK 1955: 123). Bár a most vizsgált ige diakron szemszögből nem tartozik az összevont igék közé, mivel impf.-i ragozását tekintve megegyezik velük, a plur. 1. alakban is hosszú *η-t* feltételezhetünk.

⁴⁷ Mást nem tudok elképzelni, mint hogy az aoristosnak az imperfectummal szembeni Vollstufe I-es ablautfokát az egyéb „kétszótagos” gyökökből képzett *s*-aoristosok támogatták, ahol szintén Vollstufe I-es alapfok az általános. Ld. ANTILA 1969: 70.

⁴⁸ A hapax legomenon (*Il.* 24, 577) *καλήτωρ* nomen agentis vagy közvetlenül ebből a kétszótagos igetőből van már képezve, vagy inkább egy ősi **kléh₁-tor-* > *κλήτωρ* (ld. LSJ: 960) alakítatott át a *καλέω* hatására (így SIHLER 1995: 103). Homérosznál *κλή-* formát csak a nullfokot (!) tartalmazó *ομοκλητήρ* mutat (*Il.* 12, 273; 23, 452).

⁴⁹ Az egész folyamattal kapcsolatban vö. az *ἐμέω* (aor. *ἤμεσα*), igét, amely eredetileg athematikus gyökérimperfectummal rendelkezett (ld. véd. *vámiti*), de ez a görögben nem őrződött meg. A *καλέω*-hoz képest annyi a különbség, hogy a **uemh₁-* gyök eleve Vollstufe I-es gyök volt (ld. LIV: 680). A párhuzamra nézve ld. PLATH 1990: 181²¹.

⁵⁰ Ezekről ld. többek között BRUGMANN 1902–3: 274–275; CHANTRAINE 1947: 262; CHANTRAINE 1948: 323.

⁵¹ CURTIUS 1876: 381–382.

ἔάω ~ iter. ἔασκε). A κρύπτω mellett azonban (a *LSJ* adatai szerint) nem adatható sem *κρυπτάζω, sem *κρυπτάω, csak az általánosan használt κρύπτω (a *κρυπτάζω Curtius állítása szerint Diodórosnál és egyházi íróknál megtalálható).

Risch⁵² egy másik megoldást javasol.⁵³ Az ἰσάζω (ισάζουσα *Il.* 12, 435) igéhez tartozó szabályos aoristosi iteratívum *ισασάσκ- lenne. Az ehelyett adatolt ἰσάσκ-ετο (*Il.* 24, 607) nem más, mint ennek haplológias egyszerűsödése. Ennek mintájára jött létre a ῥιπτάζω (ld. ῥιπτάζων) mellé ῥιπτασκ-ον, majd ez utóbbinak a ῥίπτω-hoz vonása motiválta a κρύπτασκ-ε kialakulását a κρύπτω mellé.

A két elképzelés között az az alapvető különbség, hogy míg Curtius imperfectumi iteratívumokból indul ki, addig Risch aoristosi kiindulópontból vezeti le a rendhagyó alakokat, miközben aspektuális jellegüket eldöntetlenül hagyja.⁵⁴ Nézzük meg, van-e a kettő közti döntéshez valamilyen szemantikai fogódzónk az egyes szövegegykeimen.

Figyelemreméltó például, hogy a rendhagyó ῥιπτασκ- iteratívum mellett a homérosi költeményekben egy szabályos imperfectumi ῥιπτάζεσκεν alak is előfordul:

ὡς ἄρ' ἔφη καὶ πυκνὸν ἀπὸ βλεφάρων ἀμαρύσσων
ὀφρύσι ῥιπτάζεσκεν ὀρώμενος ἔνθα καὶ ἔνθα,
μάκρ' ἀποσυρίζων, ἄλιον τὸν μῦθον ἀκούων. (*h. Merc.* 278–280)

Ugyancsak szabályos imperfectumi iteratívum adatható a κρύπτω igéből is:

νύκτας δὲ κρύπτεσκε πυρὸς μένει ἤϊτε δαλὸν
λάθρα φίλων γονέων (*h. Cer.* 239).

E szabályos imperfectumi alakoknak a léte – hacsak nem feltételezzük, hogy egyszerűen későbbi normalizálás eredményei – eleve arra látszik utalni, hogy a sajátos képzésű alakokat ezektől eltérően (vagyis nem-imperfectumi alakoknak) fogták fel. Az a kérdés tehát, vajon meg tudunk-e állapítani valamiféle nem-imperfektív jelleget a rendhagyó képzéseknél.

Ezen a ponton több tényező is nehezíti a döntést: egyrészt az igék lexikális jelentése,⁵⁵ másrészt, hogy még az azonos gyökből szabályosan képzett impf., ill. aor.

⁵² RISCH 1974: 277.

⁵³ BRUGMANN 1902–3: 274–275 nyomán. SCHWYZER 1939: 711¹ ezt elveti.

⁵⁴ Kérdőjellel jelöli meg őket az iteratívumok felsorolásában. Ld. RISCH 1974: 277.

⁵⁵ Pontosabban „Verbalcharakter”; ld. STEMPEL 1999: 26–27.

iteratívumok között sem lehet mindig megállapítani az adott szöveghelyeken azt a szemantikai különbséget, amelyet morfológiai alapon várnánk. Például *Il.* 17, 461 *φεύγεσκειν* és *Od.* 17, 316 *φύγεσκε* között igazából nem tudunk jelentésbeli különbséget tenni.

τοῖσι δ' ἐπ' Ἀὐτομέδων μάχετ' ἀχνύμενός περ ἑταίρου
ἵπποις αἴσσωσιν ὥς τ' αἰγυπιὸς μετὰ χήνας:
ῥέα μὲν γὰρ φεύγεσκειν ὑπ' ἐκ Τρώων ὀρυμαγδοῦ,
ῥεῖα δ' ἐπαΐξασκε πολὺν καθ' ὄμιλον ὀπάζων. (*Il.* 17, 459–462)

"καὶ λίην ἀνδρὸς γε κύων ὄδε τῆλε θανόντος
εἰ τοῖσδ' εἶη ἡμὲν δέμας ἠδὲ καὶ ἔργα,
οἷόν μιν Τροίηνδε κιῶν κατέλειπεν Ὀδυσσεύς,
αἰψά κε θηήσαιο ἰδὼν ταχυτήτα καὶ ἀλκήν.
οὐ μὲν γὰρ τι φύγεσκε βαθείης βένθεσιν ὕλης
κνώδαλον, ὅττι δίοιτο: καὶ ἴχνησι γὰρ περιήδη. (*Od.* 17, 312–317)

Megfigyelhető azonban egy tendencia – és ez mégis amellett szól, hogy a kétféle aspektustóból képzett alakok nem teljes mértékben felcserélhetők –, hogy az aoristostóból képzett iteratívumok helyett állhatnak szemantikai különbség nélkül imperfectumi iteratívumok (ld. az iménti példát, ahol a szemantikai alapon „jobbna” tűnik az aor.), de fordítva ez nem igaz: az aoristosi iteratívumok csak perfektív szemlélet esetén használatosak. Bár mindezek miatt nem dönthető el teljes bizonyossággal a rendhagyó, *-α-σκε/ο-s* iteratívumok aspektuális jellege, olykor mindenképpen úgy tűnik, hogy aoristosi értékű alakokkal állunk szemben. Legjobban ez talán a következő példából látszik:

οἱ δ' ἐπεὶ οἶν σφαίραν καλήν μετὰ χερσὶν ἔλοντο,
πορφυρέην, τήν σφιν Πόλυβος ποίησε δαΐφρων,
τὴν ἕτερος ρίπτασκε (ἄγρᾳ ἐς ἄγρᾳ fel-feldobott') ποτὶ νέφεα σκίοεντα
ἰδνωθεὶς ὀπίσω: ὃ δ' ἀπὸ χθονὸς ὑψόσ' ἀερθεὶς
ῥηϊδίως μεθέλεσκε, πάρος ποσὶν οὐδ' ἰκέσθαι. (*Od.* 8, 372–376)

Ez a szemantikai sajátosság Risch elképzelését támasztja alá, amelyet az is támogat, hogy mindhárom rendhagyó alakban megtalálható az *-α-*, amely hangalakilag a szabályos *α*-thematikus szigmatikus aoristosi iteratívumokhoz teszi őket hasonlóvá. Nem teljesen világos ugyanakkor, hogy ha valóban aoristosi aspektusú alakra volt szükség, akkor miért nem a metrikailag teljesen ekvivalens szabályos *ρίψασκε*, ill. *κρύψασκε* alakot használta az epikus költő. Minden bizonnyal „Augenblicksbildungok-

ról” van szó, melyeknél a költő a morfológiai rendkívüliség, szabálytalanság révén akart magasabb szintű költőiséget elérni.

A rendhagyó alakok feltételezett aoristoszi aspektusát igazából csak imperfectumokkal szembeni oppozícióval lehet – bizonyos mértékben – igazolni. Ez talán, leg-
alábbis egy alak esetében, adva is van. Egészen világosnak tűnik ugyanis az említett oppozíció a következő példák egymás mellé állításakor:

ἐνθ' Αἴας μὲν ὑπεξέφερεν σάκος· αὐτὰρ ὁ γ' ἦρωσ
παπτήνας, ἐπεὶ ἄρ τιν' οἴστεύσας ἐν ὀμίλῳ
βεβλήκοι, ὃ μὲν αὖθι πεσὼν ἀπὸ θυμὸν ὄλεσσεν,
αὐτὰρ ὃ αὖτις ἰὼν πάνις ὦς ὑπὸ μητέρα δύσκειν
εἰς Αἴανθ'· ὃ δὲ μιν σάκει κρύπτασκε ('újra és újra elrejtette, betakarta')
[φαεινῶ (Il. 8.268-272)

és

ὄσσοι γὰρ Γαίης τε καὶ Οὐρανοῦ ἐξεγένοντο,
δεινότατοι παίδων, σφετέρῳ δ' ἤχθοντο τοκῆι
ἐξ ἀρχῆς· καὶ τῶν μὲν ὅπως τις πρῶτα γένοιτο,
πάντας ἀποκρύπτασκε ('újra és újra elrejtette') καὶ ἐς φάος οὐκ ἀνίεσκε
Γαίης ἐν κευθμῶνι, κακῶ δ' ἐπετέρπετο ἔργῳ,
Οὐρανός (Hes. *Th.* 154–159)

ezzel szemben:

ἔτρεφεν ἐν μεγάροις ... / ...
χρίεσκ' ἀμβροσίη ὡς εἰ θεοῦ ἐκγεγαῶτα,
ἦδὲ καταπνείουσα καὶ ἐν κόλποισιν ἔχουσα·
νύκτας δὲ κρύπτεσκε ('éjjelente mindig rejtve/betakarva tartotta') πυρὸς
[μένει ἡῦτε δαλὸν
λάθρα φίλων γονέων (*h. Cer.* 235–240)

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a hésiodosi részletben a jelentést az igekötő, pontosabban annak perfektivizáló hatása is nyilvánvalóan valamilyen mértékben befolyásolja. Az is valószínűsíthető, hogy Hésiodosznál már homérosi imitációval állunk szemben.

3. Az iteratívumok nyelvjárási besorolása

Az -σκε/o-suffixumos iteratív képzésmódot az antik grammatikusok és kommentátorok ión jellegzetességnek tartották, ugyanakkor nem tulajdonítottak sajátos értelmet ezeknek az alakoknak, hanem egyszerűen a praeteritum egy formájának tekintették őket (pl. Héródianos: τὰ διὰ τοῦ σκε παρηγμένα Ἰακῶς...).⁵⁶

Meg kell azonban vizsgálnunk, tényleg jogos-e ezeket ión alakoknak tartani. Meg kell néznünk egyrészt azon költőknek, ill. prózaíróknak a nyelvét, akik ión dialektusban írtak, másrészt pedig az ión dialektusban írt feliratos anyagot. Figyelembe kell vennünk ugyanakkor azt is, hogy Homéros hatása szinte minden irodalmi szövegben megjelenik, természetesen nagyobb mértékben a költészetben, és azon belül is elsősorban a hexameteres, s még konkrétan az epikus szövegekben.⁵⁷ A költői műveket, de legalábbis a hexameterben írottakat ezért gyakorlatilag ki is zárhatjuk a vizsgálatból.

A feliratok vizsgálata negatív eredménnyel jár: az iteratívumok nem használatosak az ión dialektusban íródott feliratokon.⁵⁸ Ugyanakkor ez a nyelvjárási besorolás szempontjából nem bizonyító erejű, hiszen a prózai feliratok tartalmával és kontextusával nem igazán egyeztethető össze az iterativitás, vagyis feliratos szövegekben eleve nem számíthatunk iteratív alakokra.

Az ión prózaírók közül Hérodotosnál meglehetősen nagy számban fordulnak elő iteratívumok.⁵⁹ Figyelmet érdemel azonban három megjegyzés:

1. Hérodotosnál sokkal szűkebb az iteratívumok használati köre, mint Homérosnál. Ő csak harmadik személyben (act. és med. sing. 3. és act. plur. 3.) használja őket, és csak thematikus képzésű tövek esetében. Az, hogy a hérodotosi harmadik személyű iteratívumokkal Homérosnál egy gazdagabb, más személyekre is kiterjedő paradigma áll szemben, elvben kétféleképpen értelmezhető. A kronológia mellett szól, hogy az epikus nyelvben (egy korábbi korszak nyelvhasználatában) látható gazdagság

⁵⁶ Idézi CURTIUS 1876: 379. Vö. továbbá még a következő Homéros-scholionokat: *Schol ad Il.* 2, 832: τὰ γὰρ διὰ τοῦ σκ παρηγμένα Ἰακῶς...; *Schol ad Il.* 5, 256: καὶ τὸ τρίτον ἐν Ἰωνικῇ παραγωγῇ "τὸν δ' οὔτι πατήρ εἴασκε μάχεσθαι" (Y 408) καὶ "τόνδε δ' ἔασκεν" (Ω 17); *Schol. ad Od.* 4, 270: ἔσκε Ἰωνικόν stb.

⁵⁷ WATHELET 1973: 391–393 szerint a nem ión szerzőknél minden esetben homérosi imitációval állunk szemben, akár prózáról, akár versről van szó.

⁵⁸ Ión nyelvű prózai feliratokon nem találunk iteratívumot. Verses (elsősorban hexameteres) feliratokon találkozhatunk ugyan velük, de ezekben az esetekben egyértelműen az epikus nyelv hatására kell gondolnunk: pl. κλαίεσκον (*IG VII* 2542, 2); τίεσκον (*SEG XXII* 79, 3) stb.

⁵⁹ A halmozva előforduló iteratívumok szöveghelyeit felsorolja BOTTIN 1969: 120–121.

az idők folyamán leegyszerűsödött. Másfelől elvben elképzelhető az is, hogy a prózaíró Hérodotos őrizte meg az eredeti (ősi) állapotot a harmadik személyű alakokkal, míg az epikus nyelvben ez a rendszer kibővült, gazdagodott.

Az, hogy a hérodotosi nyelvben csak harmadik személyben használatosak az iteratívumok, *önmagában* nem utal arra, hogy csak ebben a személyben léteztek, hiszen Hérodotos az -σκ-képzős imperfectumtöveket is szinte kizárólag csak ebben a két személyben használja,⁶⁰ márpedig ez utóbbiaknál teljesen világos, hogy ez csak valamilyen másodlagos, csak Hérodotosra jellemző megszorítás lehet, nem pedig az eredeti állapot. Annak, hogy Hérodotosnál csak a harmadik személyű alakok fordulnak elő, a narratív szöveg sajátossága is lehet az oka, mint ahogy talán Homérosznál is ezzel magyarázható ezen alakok túlsúlya.⁶¹

2. Az iteratívumok Hérodotos művén belül sajátos megoszlást mutatnak: leggyakrabban a legcsiszoltabb stílusúnak tartott 7. könyvben fordulnak elő, míg az 5. és 8. könyvben egyáltalán nem, sőt a 2. és 3. könyvben is alig. Ez azt sugallja, hogy ezek az alakok Hérodotos számára mindenképpen valamiféle többlettel rendelkeztek, valamilyen sajátos stílusértékük volt. Ha pusztán az ión köznyelv semleges elemei lennének, Hérodotos máshol is nyilván nagyobb számban használná őket.

Emiatt a jellegzetesség miatt L. R. Palmer⁶² azt az álláspontot képviseli, hogy az iteratívumok használata Hérodotosnál homérosi hatás, amellyel a szerző a stílus emelkedetté tétele céljából él. Ez első pillantásra nem lenne meglepő, hiszen Hérodotos nyelve más tekintetben is (szóválasztás, szóképzés) a homérosi epikus nyelv hatásáról tanúskodik. Emlékezzünk arra, hogy Hérodotos az antikvitásban a *ὀμηρικώτατος* ([Ps.-Longin.] π. ὕψους 13) jelzővel illették. Az iteratívumok használata azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy Hérodotos ezen a ragozásbeli ponton (ami egyébként egyedülálló lenne) szintén az epikus költőt imitálta, hogy ezzel felülemelkedhessen a hétköznapi nyelvhasználat sekélyességén. Elvben elképzelhető, hogy itt az ión dialektusnak egy, a köznyelvtől eltérő, másik regiszteréhez (de nem feltétlenül Homéroszhoz) fordult – de természetesen ugyanazzal a céllal.

⁶⁰ Csupán a plur. 1. γινώσκωμεν (συν-, δια- igekötőkkel) fordul még elő (2, 16; 5, 91; 7, 10 /2x).

⁶¹ Ld. SCHWYZER 1939: 710–711. Erről a kérdésről ld. még alább.

⁶² PALMER 1986: 154. Ugyanígy már korábban BRUGMANN 1902–3: 270; THUMB–SCHERER 1959: 237–238 („...als Aufputz gewählt hat, um die schlichte Alltagssprache zu vermeiden.“)

3. A hérodotosi szöveghagyományban a verba contracta iteratívumai általában „szabályosak”, tehát akkor is -εε- stb. hangkapcsolatot találunk, amikor a tőben előzőleg hosszú szótag van. Mint fentebb láttuk, Homéros ilyenkor metrikai okok miatt sajátos, πωλέσκετο típusú alakokat használ (feltehetőleg a καλέω ige analógiája alapján). Az összevont igékből képzett iteratívumok kérdése döntő lehet a nyelvjárási besorolás szempontjából.

Ebből a típusból összesen hat darab fordul elő Hérodotosnál. Kimball⁶³ szerint Hérodotos -εε-t tartalmazó alakokat használ, ami bizonyítja, hogy a Homérosnál fellelhető formák költőiek, és nem az ión köznyelvet reprezentáló formák. Ez egyszermind azt is jelentené, hogy nem beszélhetünk Homéros szoros követéséről. Véleményem szerint ugyanis valószínűtlen, hogy Hérodotos tudatosan „normalizálta” volna ezeket az alakokat, hiszen ha ténylegesen „homérosi” akart volna lenni, miért kerülte volna azt a sajátosságot, ahol a képzésmód „duplán” homérosi volt? Ha csak olyan igékről beszélhetnénk, amelyek nem fordulnak elő Homérosnál, akkor ezt nem állíthatnánk ennyire biztosan, de pl. a πωλέσκ-ετο (Hom. *Il.* 1, 490; 5, 788; *Od.* 11, 240) ~ πωλέεσκ-ε (Hdt. 1, 196) párnál ugyanarról az igetőről van szó.

Ez az egyszerű képlet némileg problematikusává válik Hérodotos mérvadó kritikai kiadásának apparatus criticusát is megvizsgálva:⁶⁴

1, 36, 1 ποιέεσκον | ἐποιέεσκον MQ

1, 196, 2 πωλέεσκε

4, 78, 5 ποιέεσκε | ἐποιέεσκε R

4, 200, 3 ἤχεεσκε | *Bredovio duce Hude* ἤχεεσκε R ἤχεεσκε *cett.*

7, 5, 3 ποιέεσκετο | ἐποιέετο PMDRSV *necnon p quoque ποιέεσκετο Parisina aliqua apographa teste Gaisfordio quem sequuntur Wesseling et plerique edd.*

7, 119, 3 ποιέεσκετο | ποιέεσκετο *prisca orthographia usi* [...] ABCTMP, *quod ad recentem normam* ποιέεσκετο [sic!]⁶⁵ *scribens adaptavit Ald. ἐποιέετο rell.*

Mint látható, a hat előfordulásból csak egy esetben (1, 196, 2) hozza az összes kézirat az -εε-s formát, míg további kettőben (1, 36, 1; 4, 78, 5) a kéziratok többsége. Ez utóbbiaknál az augmentum megléte is elfogadhatatlanná teszi MQ, ill. R olvasatát. A

⁶³ KIMBALL 1980: 46.

⁶⁴ ROSÉN 1987–1997-es kritikai kiadása alapján. Ugyanitt ld. a kéziratok siglumait is. Vö. ugyanakkor ROSÉN 1962: 29, 125 (ahol még más felfogás körvonalazódik, mint a későbbi kritikai kiadásból).

⁶⁵ Nyilvánvaló elírás a helyesen harmadéles ποιέεσκετο helyett.

maradék három esetből kettőben (4, 200, 3; 7, 119, 3) az -εε-s alak konjektúra, míg a hatodik alaknál (7, 5, 3) egy egykori apográfban szerepelt állítólag az -εε-s olvasat.

Feltételezhető azonban, hogy ennek a tarka képnek a magyarázatakor csupán egy ókori ortográfiai sajátosságnak, ingadozásnak a Hérodotos-kéziratokba történő beszivárgásával kell számolnunk, nem pedig „homérosi” alakok felbukkanásával. A ε + ε kontrakció eredményének (/ē/) ortográfiai visszaadása a hérodotosi szöveghagyományban itt is és más esetekben is többféle lehet: <εε>, <ει> vagy akár <ε> is. Ilyen ingadozások azonban feliratokról is adatolhatók, és nemcsak ión nyelvterületről, hanem máshonnan is (az V–IV. sz.-tól kezdve).⁶⁶ Ez arra utal, hogy bár a hérodotosi szöveghagyományban is található a szuffixum előtt rövid <ε>-t tartalmazó iteratívumok az összevont igékből, ezek csak az összevonás eredményének archaikus ortográfiájú változatai, vagyis ezek is *-εε-re mennek vissza. Ezen alakok előfordulásának tehát más oka van, mint Homérosnál: nem homérosi imitációról van tehát szó, hiszen az egyetlen olyan iteratívumnál, amely Homérosnál és Hérodotosnál egyformán megtalálható, egy kéziratban sem látunk rövid ε-t.

Az összevonatlan <εε>-t tartalmazó alakok minden bizonnyal csak mesterséges archaizálásnak köszönhetik létüket a hérodotosi szöveghagyományban (hiszen az V. században az iónban már a kontrakció volt az általános).⁶⁷ Ez azonban nem cáfolja azt a megállapítást, hogy ezeknél az alakoknál bizonyosan *-εε-ből kell kiindulnunk, nem pedig *-ε-ből, mint Homérosnál. Így az összevont igék iteratívumainak ortográfiájával kapcsolatban véleményem szerint elmondható, hogy a Homéros utáni költőknél közvetve vagy közvetlenül homérosi imitáció az -ε-s használat, míg Hérodotosnál annak alkalmankénti előfordulása a szöveghagyományban csak egyfajta ortográfiai sajátosság az *-εε- összevont formájaként. Az azonban továbbra is kérdés marad (de ebben itt nem kívánok állást foglalni), hogy egy Hérodotos-kiadásban melyik ortográfiai megoldást

⁶⁶ ROSÉN 1962: 25–26. Rosénnal ellentétben azonban nem fonológiai, hanem helyesírási magyarázatot feltételezek a háttérben: az <ε> a régi ión orthográfia, az <ει> az új, míg az <εε>-t a hérodotosi szövegben archaizálásnak tartom. Ez utóbbi megítélése azonban nehéz. Rosén ión nyelvterületről csupán egy feliratos példát hoz rá, amelynek olvasata nagy mértékben bizonytalan ([κα]γ[ι]νεν Naxos szigetéről; *IG XII 5.40*). Így (az idézett alakot legfeljebb a szabályt erősítő kivételnek fogva fel) mégiscsak Bechtellel együtt valószínűbbnek tartom, hogy ión nyelvterületen mindenhol már a legkorábbi feliratoktól kezdve összevonással kell számolnunk, amelynek kétféle ortográfiai tükrözése lehet a feliratos ε és ει.

⁶⁷ Vö. BECHTEL 1924: 215; THUMB–SCHERER 1959: 237–238.

helyes követni: az összevonatlan <εε>-t, ahogy Rosén teszi,⁶⁸ vagy az összevont [ē]-t visszaadó <ει>-t, esetleg <ε>-t.⁶⁹

Lássunk pár példát későbbi költőknél található iteratívumokra! Mint említettük, itt minden bizonnyal Homéros hatásával kell számolnunk. Így pl. Pindarosnál, aki boiót származású volt, és a kardalköltészetet művelte, melynek nyelve hagyományosan dór jellegű volt, több iteratívumot is találunk, ami mutatja, hogy Pindaros nyelve is az epikus nyelv hatása alatt áll: pl. *N.* 3, 52 κράτεσκε; *P.* 4, 209 κυλινδέσκοντο; 226 ἀράσσεσκον. Figyelemreméltó, hogy a κράτεσκε alak „homérosi” képzésű iteratívum a κρατέω összevont igéből.

Az ión származású Hippónax egy töredékében (frg. 107, 48 Degani) a θύεσκε iteratívum szerepel, amely szabályos tematikus képzés a θύω igéből. Ugyanakkor egy másik helyen (frg. 78, 11), ha a konjektúra helyes, az ión φοιτέω-hoz (hom. φοιτάω; az összevont φοιτῶ Hippónaxnál a frg. 73, 6-ban) tartozó iteratívum φοίτεσκε formát mutat (φοίτε[σκε]), amely viszont „homérosi” képzés (a choliambos metrum – természetesen a sor egy más helyén – elméletileg megengedné a φοιτέεσκε formát is). Ugyanez az iteratívum szerepel plur. 3. személyben (φοίτεσκον) a samosi Asios egy töredékében (frg. 13, 1 Kinkel). Mivel itt egy epikus költő hexameteres művével állunk szemben, a homérosi imitáció még egyértelműbb, még akkor is, ha konkrétan ez az iteratívum Homérosnál nem fordul is elő.

Az 5. századi argosi Akusilaos, ión logográfus egy töredékében (*FGrH* 2 F22 = *POxy.* XIII 1611 frg. 1. col. II. 38) is szerepel iteratívum, mégpedig egy szabályos képzésmódú πολεμέεσκε alak. Ez az alak maga Homérosnál ugyan nem található meg, de ha homérosi imitációról lenne szó, akkor inkább *πολέμεσκε alakot várnánk (ld. a fentebb Hérodotoszal kapcsolatban mondottakat). Minthogy Akusilaos ión dialektusban írt, ezért minden bizonnyal nála is az iónnak valamilyen magasabb presztízzsel rendelkező regiszteréből származik ennek használata. A magánhangzó-összevonás elmaradására itt is ugyanaz vonatkozik, mint Hérodotosnál.

Aristophanésnél is találunk egy érdekes iteratívumot, mégpedig a βινέω/βινέομαι ’szeretkezni’ igéből egy med.-pass. iter. impf. sing. 1. személyű alakot: ἠλλαντοπῶλουν καὶ τι καὶ βινεσκόμην (*Eq.* 1242). Bár itt az -εσκ- helyetti -εσκ-

⁶⁸ Vö. ROSÉN 1997: ad 7, 119, 3.

⁶⁹ Ez utóbbit javasolja pl. BECHTEL 1924: 215. – A magam részéről talán az újabb ión ortográfiának megfelelő <εῖ>-t tartom a legjobbnak.

miatt véleményem szerint egy közvetlen Homéros-paródia lehetősége sem zárható ki, a metrum (jambikus trimeter) miatt valószínűbbnek tűnik az a felvetés,⁷⁰ hogy itt első lépésben az ión iambosköltészet hatásával állunk szemben. Hippónaxnak, az ión iambos-költészet egyik jeles képviselőjének töredékeiben, mint fentebb láttuk, több iteratívum is előfordul (ugyanakkor pl. Archilochos és Sémónidés fennmaradt töredékeiben nincsenek iteratívumok). Mindazonáltal a jellegzetes képzésmód arra enged következtetni, hogy az iambos egy homérosi képzésű alakja lehetett a minta.

Mindezek alapján úgy vélem, nem vonhatjuk kétségbe az antik kommentárok és scholionok megállapítását, hogy az iteratívum kategória az ión dialektus jellegzetessége.⁷¹

4. Az iteratívumok augmentálatlansága

Az ión iteratívumok érdekességét az augmentumhasználat szempontjából az jelenti, hogy gyakorlatilag sohasem augmentáltak.⁷² Az egyetlen (metrikai alapon) biztosra vehető augmentált iteratívum az *Odysseiában* fordul elő (20, 7: ἐμίσγεσκοντο). Ezen kívül Risch említi még a szintén az *Odysseiában* előforduló παρακέσκετο alakot (14, 521),⁷³ de ez nem biztos példa, hiszen a versmérték elvben megengedi az augmentálatlan változatot is (παρακέσκετο).⁷⁴ Az ἔφασκον alak eredetileg inkább a φάσκω praesens imperfectumhoz tartozó szabályosan augmentált praeteritum, nem iteratívum;⁷⁵ míg a két eposzban négyszer adatolt εἶασκ- iteratívum (a szintén négyszer előforduló εἶασκ- formával szemben) inkább a nyújtott epikus εἶάω-hoz (vö. pl. εἶώ *Il.* 4, 55; εἶώσι *Il.* 2, 132) tartozik augmentálatlan iteratívumként, nem pedig az εἶάω-hoz augmentáltként.⁷⁶

⁷⁰ HOFFMANN–DEBRUNNER 1953: 130. Az anapesztusokban található epikus vonásokról ld. a 129. o.-on (és vö. a feltételezett hosszú augmentum syllabicumról szóló fejezetben a εἶάω alakkal kapcsolatban mondottakat).

⁷¹ BOTTIN 1969: 116–117 mindenhol epikus elemnek tartja.

⁷² Erre vonatkozólag már az Etymologicum Magnumban: τὰ γὰρ τοιαῦτα ἀποβάλλουσι τὴν ἐν ἀρχῇ κλιτικὴν ἔκτασιν. Idézi CURTIUS 1876: 379.

⁷³ RISCH 1974: 277.

⁷⁴ CHANTRAINE 1948: 482 nem zárja ki szövegromlás lehetőségét sem.

⁷⁵ Bár korábról adatolt a praeteritum, és a görög -σκ-s imperfectum valószínűleg különnyelvi újítás. Ld. *LIV*: 70⁹.

⁷⁶ Az εἶάω igét (< ie. *h₁uéh₂-je/o-) legújabbán A. Nussbaum tárgyalta (vö. *LIV*: 254). *Non vidi*: NUSSBAUM, Alan J.: *Two Studies in Greek and Homeric Linguistics*. Göttingen, 1998, Vandenhoeck & Ruprecht, 9–84.

Későbbi szövegekben találkozunk ugyan néhány augmentált alakkal, de ezek az eredeti állapotra nézve nem mérvadóak, hiszen minden bizonytalansággal későbbi normalizálás vagy analógia eredményei (így pl. Alcman *PMG* 74: ἦσκε). Hésychiosnál is találkozunk több augmentált iteratívummal: παρετρόπασκε· παρετρέπετο; ἐσιτέσκοντο· ἐμέτρουν τὸν σῆτον, ἦσθιον. Az elsőnek a forrása ismeretlen (Homérosznál csak az igeikötő nélküli τροπάσκετο fordul elő *Il.* 11, 568-ban: Τρώων ἵπποδάμων· ὅτε δὲ τροπάσκετο φεύγειν), míg a második lemmája egyértelműen *Od.* 24, 209-ből származik, ahol az augmentálatlanság biztosra vehető: ἐν τῷ σιτέσκοντο καὶ ἴζανον ἠδὲ ἴαυον (bár elvben nem zárható ki a daktilikus kezdetűsem correptióval: ἐν τῷ ἐσιτέσκοντο – ∪ ∪ | – – | – ∪ ...; ez mindenesetre sokkal kevésbé valószínű). Ez utóbbi glosszában tehát a hésychiosi adat nem az eredeti állapotot mutatja, ezért más esetekben, más példánál sem hagyatkozhatunk rá ebből a szempontból. Az augmentum használata Hésychiosnál inkább a klasszikus nyelvhasználat követésének számlájára írható, mintsem egy másik homéroszi szöveghagyomány, ill. szövegváltozat ismeretének.

A következőkben ezt az iteratívumokra jellemző sajátos viselkedést: a kizárólagosnak tekinthető augmentálatlanságot kísérlem megvilágítani.

5. A homéroszi augmentumhasználat és az iniunctivus problémája

Az iteratívumok augmentálatlanságának vizsgálatát a homéroszi augmentumhasználat tágabb összefüggésébe kell ágyaznunk. Mindazonáltal nem töreksem kimerítő kutatástörténetet adni erről a kérdésről, az erre vonatkozó információk ugyanis az alább hivatkozott tanulmányokban megtalálhatók.⁷⁷ Céлом az, hogy a kutatás fő vonulatait és elméleti kereteit bemutassam, és világossá tegyem, hogy az augmentumhasználatra *általában* megfogalmazott elméletek közül – még ha számos kérdésre esetleg megoldást tudnak is kínálni – egyik sem alkalmas, hogy az ión iteratívumok augmentálatlanságának problémájára teljes mértékben magyarázatot adhasson.

A homéroszi nyelvállapotot – hangsúlyozottan általánosító megfogalmazással – úgy jellemezhetjük, hogy a szekundér személyvégződésekkel rendelkező igealakok

⁷⁷ 1969-ig a legjobb áttekintés BOTTIN 1969: 69–80, míg a probléma legújabb tárgyalása MUMM 2004.

részben augmentummal, részben augmentum nélkül használatosak. Eme sajátosság miatt kezdettől fogva az augmentum „opcionális”, illetve „fakultatív” jellegéről szoktak általában beszélni.

Ennek a jelenségnek a magyarázatára számos kísérlet született. Ezek közül tudománytörténetileg talán leghíresebb az a J. Wackernagelre visszamenő elképzelés, miszerint az ok nem más, mint az, hogy a homérosi nyelv az indogermán költői nyelvből örökölte az augmentum elhagyásának költői licenciáját, ugyanis az indoeurópai költői nyelvben – szemben a prózával – az augmentumot el lehetett hagyni („*Weglassung des Augments*”). Archaikus vonásról volna tehát szó, amely az epikus nyelvben metrikai szempontból is fontos eszközzé válhatott.⁷⁸ Ennek a felfogásnak a helytelen voltára azonban már többen rámutattak:⁷⁹ az augmentum hiánya ugyanis még a legkorábbi időkben sem csak a költői szövegek sajátja. Ez többek között éppen a mykénéi adatokból vált világossá.

5. 1. Szemantikai alapú elméletek

Alapvetően más, nyelvi szempontú magyarázati kísérletek is születtek a homérosi augmentumhasználat kérdésére, mégpedig részben funkcionális-szemantikai, részben szintaktikai alapon. Mielőtt azonban ezekre rátérnénk, érdemes további szempontokat is megemlíteni, elsősorban a homérosi nyelv rétegzettségével összefüggésben. Kimutatható ugyanis, hogy az újabb igeragozási kategóriák (σ -aor., aor. pass.) nagyobb számban augmentáltak, mint az ősbibek (erős aor., dualis), ami az augmentum fokozatos terjedésével magyarázható.⁸⁰ Dialektális különbség is megfigyelhető az augmentum alkalmazása szempontjából, hiszen az aiol alakok figyelemreméltó módon csaknem mindig augmentáltak, ellentétben az ión alakokkal, amelyek gyakrabban augmentálatlanok.⁸¹ Harmadsorban bizonyosan ritmikai szempontok is érvényesülnek

⁷⁸ WACKERNAGEL 1943: 4. Vö. SCHMITT 1967a: 39–40.

⁷⁹ PI. BOTTIN 1969: 76–77; LAZZERONI 1977: 29–30.

⁸⁰ Ld. alapvetően BLUMENTHAL 1974; korábban már BOTTIN 1969: 90–96 (a dualisi alakokról). Vö. MUMM 2004: 148.

⁸¹ PETERS 1987: 271–272; vö. MUMM 2004: 148. Ez a megoszlás részben kronológiai okokkal is összefügghet, ha az epikus nyelv „aiol szakaszát” – Petersszel és másokkal együtt – időben nem az „ión szakasz” elé helyezzzük. Ezt az álláspontot azonban számos kutató nem fogadja el, és az aiol korszakot tartják korábbinak.

az augmentum használatában, amellyel kapcsolatban itt most csak utalunk a „*Wortumfang und Wortform*” kérdéskörre.⁸²

A homérosi augmentált és augmentálatlan alakok közötti funkcionális-szemantikai eltérést valló elképzelésekkel⁸³ kapcsolatban mindenképpen meg kell említeni Karl Hoffmann iniunctivusról szóló elméletét. Hoffmann a védikus nyelv szinkron vizsgálatából⁸⁴ azt a következtetést vonta le, hogy a szekundér ragokkal ellátott augmentálatlan alakok (vagyis az ún. iniunctivusok) alapvető funkciója az említés, az „*Erwähnung*”.⁸⁵ Ez a szemantikai jegy az iniunctivusok nem modális, múlt idejű használata esetében oppozíciót jelent az augmentált indicativusi alakokkal szemben, melyek funkciója a tudósítás, azaz „*Bericht*”. Hoffmann szerint tehát az iniunctivus a védikusban önálló moduskategória. Ezzel szemben P. Kiparsky⁸⁶ azt az ellenvetést teszi, hogy az iniunctivus a többi – valódi – modustól eltérően nem rendelkezik semmiféle olyan morfológiai jeggyel (hiszen maga a zéró-morféma is az indicativus morfémája!), amely őt általában véve modusszá, mégpedig memorativusi modusszá tehetné. A morfológiailag negatívan (vagyis csupán idő- és módafixumok hiánya révén) meghatározott formát szemantikailag sem lehet pozitívan jellemezni, vagyis az ún. iniunctivus nem lehet az „említés” igemódja. Nem beszélve arról, hogy tipológiai párhuzam sem támasztja alá egy ilyen modus feltételezését.⁸⁷

K. Hoffmann később⁸⁸ a védikus nyelvben általa felállított igerendszert, benne a modus memorativusszal, az alapnyelvre magára vetítette vissza. Ezt az elképzelését több újabb kézikönyvben is megtaláljuk.⁸⁹ Minthogy azonban az augmentum, amint az

⁸² Ld. WACKERNAGEL 1906; STRUNK 1987.

⁸³ A kétféle alak közötti funkcionális különbséget BLUMENTHAL 1974: 74 elutasítja.

⁸⁴ HOFFMANN 1967 (1951-es müncheni habilitációs disszertációjának átdolgozása; vö. SCHMITT 1967a: 14 jz. 72).

⁸⁵ Ezért HOFFMANN 1967: 279 a hagyományosan iniunctivus névvel illetett alakok elnevezéséül a „memorativust” („*Memorativ*”, modus memorativus) javasolja.

⁸⁶ Ld. KIPARSKY 2005: 2 (az oldalszámok a P. Kiparsky honlapján megtalálható kézirat oldalszámozását követik).

⁸⁷ Hasonló okok miatt vitatható az iniunctivus egyéb pozitív jellemzése is: MUMM 1995 szerint például az iniunctivus az igei meghatározottság („*verbale Definitheit*”) szemantikai jegyét hordozza (MUMM 1995: 177: „*Die Definitheit eines S[ach]V[erhaltes] besteht darin, daß seine Gültigkeit nicht behauptet, sondern vorausgesetzt wird.*”). Vö. KIPARSKY 2005: 2.

⁸⁸ HOFFMANN *Aufs.* II: 523–540 (a tanulmányt 1970-ben publikálta).

⁸⁹ Pl. RIX 1976: 191; MEISER 1998: 39. BEEKES 1995: 245 is az alapnyelvi modusok között sorolja fel az iniunctivust (de a memorativusi funkció említése nélkül), majd hozzáteszi, hogy a görögben nem lehet iniunctivusról beszélni, csupán a szanszkritban. TICHY 2004a: 97–98 (vö. TICHY 2002) a modus realis alapkategóriájának tartja az iniunctivust, amely időbeli vonatkozás nélkül jelöl egy olyan cselekvést, melynek valóságtartalma a beszédaktus résztvevői számára kétségen kívül áll. Hangsúlyozottan tagadja az iniunctivus mint önálló kategória létezését az indogermán alapnyelvben és még inkább az egyes leánynyelvekben SZEMERÉNYI 1999: 265.

augmentum eredetéről szóló fejezetben valószínűsítettük, nem alapnyelvi kategória, ezért ez a feltételezés az indogermán alapnyelvre vonatkozólag nem állja meg a helyét.

Hoffmann elméletét R. Schmitt⁹⁰ a görög nyelvre, pontosabban a Kr. e. II. évezredből adatolt mykénéire is kiterjesztette, nem fogadva el az augmentum meglétét a lineáris B dokumentumokban, és S. Luria nyomán feltételezve, hogy az <a-pe-do-ke> PY Fr 1184 alakot is augmentálatlan *apesdōke*-ként kell értelmezni. Amint azonban fentebb láttuk, ez az elképzelés szintén nem állja meg a helyét: az augmentum nem számúzható a lineáris B dokumentumokból és a mykénéi nyelvből. Márpedig ha a lineáris B szövegekben egyaránt találhatók augmentált és augmentálatlan igealakok (még ha az előbbi típusból csak két biztos példánk van is), az azt jelenti, hogy közöttük nem lehet funkcionális különbséget tenni – hacsak nem akarunk teljesen ad hoc, nem bizonyítható szemantikai eltéréseket kiolvasni az egyes szövegekből, vagy ugyancsak nem alá-támasztható dialektális megoszlást feltételezni.

A homérosi augmentumhasználatra semmiképpen nem alkalmazhatjuk a „Bericht” : „Erwähnung” szemantikai különbségtételen alapuló funkcionális magyarázatot, hiszen egyazon narratív egységben, „tudósításban”, akár egy mondaton belül is váltakozhat a kétféle igealak. Létezik azonban más funkcionális-szemantikai alapú magyarázat is.

L. Basset⁹¹ a benveniste-i *histoire/discours* megkülönböztetés mentén próbálta értelmezni az augmentum használatát. Az *histoire*, az „elbeszélés” objektív abból a szempontból, hogy viszonyítási pontja maga az elmondott múltbeli esemény, míg a *discours*, a „beszéd” szubjektív, ugyanis a beszélő saját szituációjához kapcsolja, helyzetére vonatkoztatja az elbeszélte eseményeket. A két beszédmód azonban nem csupán teljes szövegeket vagy szövegrészeket jellemezhet, hanem akár egy mondaton belül is előfordulhatnak a nézőpontváltás függvényében. Basset szerint a kétféle beszédmódhoz kétféle múlt idejű igealak tartozik: az *histoire* alkalmazza az augmentum nélküli praeteritumot és aoristost, míg a *discours* augmentált alakokat használ.⁹² Az augmentum funkciója tehát egy múltbeli esemény elbeszélésékor az említett szubjektív jellegű referenciának a kiemelése.

⁹⁰ SCHMITT 1967c. Ld. részletesebben a mykénéi augmentumról szóló fejezetben.

⁹¹ BASSET 1989; vö. BAKKER 2001: 4–7.

⁹² BASSET 1989: 13: „Or les observations concernant les formes secondaires avec et sans augment chez Homère incitent bien à y voir l’opposition d’un passé de discours et d’un passé de récit.”

Némiképp hasonló elméletet fogalmazott meg E. J. Bakker, aki narratológiai-diszkurzuselméleti keretek között próbált magyarázatot találni a homérosi augmentumhasználat sajátosságára.⁹³ Szerinte az augmentum funkciója a homérosi eposzok alapvetően narratív szövegében nem ugyanaz, mint amelyet a későbbi nyelvemlékekben, a klasszikus kori szövegekben látunk, vagyis az augmentum Homérosnál alapvetően *nem* a múlt idő jelölője. Véleménye szerint az augmentum eredetileg olyan *térbeli* deiktikus elem, amely a beszédaktus résztvevőihez *közeli* pontra, közeli eseményekre utal, ill. olyan eseményekre, amelyeknek következménye kézzelfogható közelségben van.⁹⁴

Mind Basset, mind Bakker elméletében a nehézséget abban látom, hogy az augmentumnak eme elméletek szerint a jelenhez, a beszélőhöz mint viszonyítási ponthoz fűződő kapcsolata nem igazán egyeztethető össze a diakron szempontokkal. Világos ugyanis, hogy az augmentum más augmentumhasználó nyelvekben is a múlt idő prefixuma (ld. örmény, óperzsa, szanszkrit).⁹⁵ Így vagy közös izoglosszának kell tartanunk ezt a szemantikai jegyet, és ezzel együtt feltennünk, hogy a múlt idő prefixuma, az augmentum a görögben először – Bakker elmélete alapján – a térbeli közelségre utaló deiktikus elemmé vált, majd később ismét a múlt idő jelölője lett, ami valószínűtlen folyamatnak tűnik, vagy pedig azt kell feltételeznünk, hogy az augmentum múlt idejű jelentése függetlenül alakult ki az egyes nyelvekben, és eredeti térbeli deiktikus jelentése a homérosi nyelven kívül mindenhol máshol eltűnt (még a többi görög dialektusban is).⁹⁶ Ez utóbbi feltevés szintén nehézségeket okoz. A harmadik lehetőség az lehetne, hogy az augmentum az ógörögben még a múlt idő jelölője volt, ezt a szerepét minden nyelvjárásban és nyelvi regiszterben megőrizte, egyedül az epikus nyelvben kapott új

⁹³ BAKKER 1999, 2001.

⁹⁴ BAKKER 1999: 59 („*augment is used to modify verbs that refer to events one can either point at or whose consequences constitute a speaker's immediate experience at the moment of utterance*”); 2001: 15 („*verbal augment originally was a deictic suffix marking an event as “near” with respect to the speaker's present and immediate situation*”). A Kiparsky által leírt mellérendelési egyszerűsítés (erről ld. alább) átértelmezését ebben a keretben ld. BAKKER 1999: 60–62 (61: „*the orbit of the augment may extend to more than one verb*”). Korábban Bakkerhez hasonló álláspontot képviselt az augmentum szerepéről pl. DREWITT 1912 is.

⁹⁵ BAKKER 1999: 50, 52 szerint az augmentumnak a múlt idő jelölőjeként való értelmezése a klasszikus görög nyelv leírásából ered. Ez természetesen ilyen formában nem állja meg a helyét, hiszen nemcsak a görögben, hanem több más nyelvben is használatos az augmentum a múlt idő jelölőjeként. A többi augmentumhasználó nyelv tanúságát Bakker gyakorlatilag nem is vonja be a vizsgálatába.

⁹⁶ BAKKER 1999: 59 röviden utal arra, hogy a védikus inunctivus Hoffmann szerint az említés modusa, és ezt práhuzamba állítja azzal, hogy véleménye szerint a homérosi augmentálatlan múlt idők is az epikus elbeszélés „említő” természetének tudhatók be. Ugyanakkor arra nem tér ki, hogy Hoffmann az augmentumnak szögesen ellentétes szerepet tulajdonított a védikusban (az indo-irániban és az alapnyelvben), mint ő.

funkciót. Ez azt jelentené, hogy ebből a szempontól a homérosi nyelv újítóbbról, mint a későbbiből adatolt többi görög dialektus, ami szintén nem problémamentes.

Funkcionális különbséget lát a homérosi augmentált és augmentálatlan alakok között legújabbán P.-A. Mumm is.⁹⁷ Szerinte mind a narratív részekben, mind oratio rectában érvényes az a szabály, hogy az új információként rögzítendő vagy külön hangsúlyozandó eseményeket leíró igealakok augmentumot kapnak, míg azok, amelyek már ismert, mellékes, kísérő jellegű vagy éppen a beszédaktus összes tagja által elfogadott eseményeket rögzítenek, augmentálatlanok.⁹⁸ Ez az elmélet az augmentált és augmentálatlan alakok morfológiája alapján – elfogadva az augmentum eredeti 'illic et tunc vero' jelentését⁹⁹ – megalapozottnak látszik. A számos ellenpéldánál azonban Mumm kénytelen a homérosi szöveg rétegzettségére, ill. a redakció egyenetlenségeire hivatkozni.¹⁰⁰

Szintén nehézséget jelentenek az összes, funkcionális eltérést valló elmélet számára az olyan párok, mint pl. ὦς ἔφατ' *Il.* 1, 33 ~ ὦς φάτο *Il.* 1, 188. A két szövegkörnyezetben semmi különbség nincsen, a két igealak jelentése a legteljesebb mértékben, a legapróbb részletig megegyezik, csupán metrikai tulajdonságaik és „felhasználhatóságuk” különbözik, vagyis az augmentum használatának, ill. hiányának a kettőben egyegyedül metrikai oka van. Ha pedig ténylegesen vannak olyan augmentált–augmentálatlan párok, ahol bizonyosan nincs funkcionális különbség, akkor nem könnyű azt bizonyítani, hogy máshol viszont van.¹⁰¹ A statisztikákból kiolvasható tendenciák jelzésértékűek lehetnek, de az is tény, hogy a múlt idejű igealakok egy igen

⁹⁷ MUMM 2004.

⁹⁸ A szabály megfogalmazását ld. MUMM 2004: 155. Bár nem hivatkozik rá, de világos, hogy ez összegeztethető lenne Mummnak a védikus iniunctivusról alkotott elméletével (ld. MUMM 1995), miszerint az iniunctivus az igei meghatározottságot fejezi ki („*verbale Definitheit*”).

⁹⁹ Ezt Mumm és Bakker nem fogadja el, hanem éppen a jelenhez való kapcsolódást emelik ki. MUMM 2004: 148–149 ezt az alapján állítja meg, hogy az augmentum nagyobb arányban használatos oratio rectában, mint narratívában. A következtetés azonban nem feltétlenül helytálló. Mivel az augmentum éppen a múlt idő jelölője, ezért alkalmazását ott várjuk nagyobb arányban, ahol a szövegkörnyezet más elemei ezt nem teszik jelöltté. Ez a szövegtípus pedig éppen a jelenre nagyobb mértékben referáló egyes beszéd. Itt az augmentum nem annyira közel hozza az eseményt a beszédaktus résztvevőihöz, hanem éppen a beszédaktus szituációjához, idejéhez képesti távolságot teheti jelöltté.

¹⁰⁰ MUMM 2004: 154. Egy fontos problémára mutat rá MUMM 2004: 148: „... *dichterische Wahlmöglichkeiten zwischen augmentierter bzw. augmentloser Form je nach Versmaß bedeutet noch nicht sprachlich freie Varianz. Denn es könnte ja sein, dass eine semantische Differenz vorhanden, aber im betreffenden Kontext unerheblich ist.*” A kérdés csak az, hogy ezt hogyan dönthetjük el?! Hiszen a homérosi eposzok szövege, amelyből a homérosi nyelvet ismerjük, ilyen kontextusokból tevődik össze. Nehezen bizonyítható, hogy az adott szöveghelyen egy létező differencia neutralizálódik, s nem pedig az a helyzet, hogy egyáltalán nem létezik ilyen differencia.

¹⁰¹ Ld. ezzel kapcsolatban fentebb Mumm megjegyzését a jelentésbeli különbség adott szövegösszefüggésben való semlegesítődéséről, valamint BAKKER 2001: 6–7 és jz. 18–21 gondolatait a ténylegesen sok esetben érvényesülő metrikai szempontokról.

tekintélyes hányadánál¹⁰² metrikai alapon (ami az egyetlen fogódzó lehetne) nem dönthető el, hogy a szövegben eredetileg augmentált vagy augmentálatlan alak szerepelt.

5. 2. Szintaktikai alapú és optimalitáselméleti megközelítések

Az augmentum sajátos használatára vonatkozó legismertebb mondattani elmélet P. Kiparsky nevéhez fűződik.¹⁰³ Kiparsky azt képviseli, hogy az iniunctivus valójában nem modus, de nem is tempus, hiszen nem jelöletlen („*unmarked*”) ezen kategóriák (modus és tempus) tekintetében, hanem meghatározatlan („*unspecified*”), vagyis semmiféle tempus- vagy modusjegyet sem tartalmaz, még zéró morféma formájában sem. Ennek megfelelően az iniunctivust nem jellemezhetjük pozitívan, csupán negatívan,¹⁰⁴ azaz a többi kategóriához képesti negatív viszonyában: a modusokhoz képest nem tartalmaz modusjelet, a zéró modusjellel jelölt indicativuson belül a praesenshez képest nem tartalmazza a primér végződéses *-i-jét, a praeteritumi alakoktól pedig az *e-augmentum hiányában tér el.¹⁰⁵

Kiparsky szerint a védikus iniunctivusi alakok és a homérosi augmentálatlan alakok¹⁰⁶ (formailag iniunctivusok) előfordulását és megoszlását az ún. mellérendelési

¹⁰² BAKKER 1999: 63 statisztikája szerint az összes aor. ind. alak csaknem 30%-a ebbe a csoportba tartozik!

¹⁰³ Ld. KIPARSKY 1968. Vö. SZEMERÉNYI 1999: 264–265. – Kiparsky tanulmányában az ói. *vāyav indraśca* szerkezetet (vö. hom. Ζεῦ πάτερ ... Ἡελίος τε ... *Il.* 3, 276–277) is tárgyalja, vagyis amikor két mellérendelt vocativus közül a második helyett nominativus áll. Ebből a jelenségből KIPARSKY 1968: 54–55 azt a következtetést vonja le, hogy az alapnyelvben az eset kategóriája is a mellérendelési egyszerűsítési szabály hatálya alá tartozott, amelyben a nominativus a jelöletlen eset (vagyis: *Voc Voc+ca → Voc Nom+ca). Ez azonban bizonyosan nem állja meg a helyét, hiszen az avesztaiiban a nominativus helyett dativus is előfordul, és általában véve a második tag mindig olyan esetben áll, mint amelyben a megszólítást követő tagmondatban a második tagra utaló névmás állna. Ld. erről ZWOLANEK 1970 és (a szerkezet létrejöttének Zwolanecktól eltérő magyarázatát adva) KLEIN 1981. Ez azt jelenti, hogy a védikus és a homérosi mondatszerkezetben a nominativus nem az egyszerűsítő szabály hatására a felszíni szerkezetben megjelenő jelöletlen eset, hanem a következő tagmondat által megkövetelt eset.

¹⁰⁴ Vö. ezzel STEMPEL 1999: 39 („*tempus- und modusneutrale Form ... negativ definiert ...*”).

¹⁰⁵ Vö. STEMPEL 1998: 280–281.

¹⁰⁶ Kiparsky alapfeltevése az, hogy a Homéros-kéziratok nem az eredeti homérosi szöveget őrizték meg számunkra, hanem egy későbbi, normalizált szöveget, amelybe számos helyen bekerült az augmentum, amennyiben a metrum megengedte a használatát. Ez a felfogás sok helyen igaznak bizonyul, de nem általánosítható, és nem tehető meg szövegjavítási kiindulópontnak. Így pl. *Il.* 2, 35-ben a legjobb kézirat, a Venetus A kódex olvasata a következő: ὄς ἄρα φωνήσας ἀπεβήσεται, τὸν δὲ λίπ' αὐτοῦ, míg más kéziratokban δ' ἔλιπ' változatot találunk. Kiparsky ezt úgy értelmezi, hogy csupán a Venetus A őrizte meg a jó olvasatot, míg az összes többi kéziratban normalizált augmentumos alak szerepel. Az A kézirat olvasatának helyességét Kiparsky szerint éppen a mellérendelési egyszerűsítő szabály támasztja alá. Ez az érvelés nem bizonyító erejű, mert körkörös. De a helyzet maga is bonyolultabb. Először is, ha nem ragaszkodunk a kézirati hagyományhoz, akkor végső soron semmi sem garantálja, hogy az ἀπεβήσεται alak nem hasonló „normalizálás” eredménye, hiszen metrikailag ugyanolyan jó lenne az augmentálatlan

egyszerűsítő szabály („*conjunction reduction rule*”) határozza meg, amely az olyan alakok után, amelyek igeidő vagy igemód szempontjából a felszíni szerkezetben is jelöltek, a következő igealakoknál törli a mögöttes szerkezetben meglévő idő- és módjegyeket:

pl. mögöttes: V[+múlt] ... V[+múlt] ... V[+múlt] → felszíni: V[+múlt] ... V ... V

Mivel a [+múlt] jelentésjegyek a felszíni szerkezetben az augmentum a morfológiai kitevője, ezért a szabály az augmentált alakot követő többi múlt idejű igealaknál a felszíni szerkezetben éppen az augmentumot törli. Ez az elmélet azt is feltételezi, hogy az igeidő és igemód kategóriák az indogermán alapnyelvben csak viszonylag későn grammatikalizálódtak, és mivel a mellérendelési egyszerűsítő szabály csak szó szintű elemeket tud törölni, ezért az is következik belőle, hogy a két kategória adverbium *statusú* volt (ami Kiparsky szerint nem feltétlenül jelenti azt, hogy az alapnyelvben ezek felszíni *formája* is önálló szó volt).¹⁰⁷

Az elmélet problémáit¹⁰⁸ újabban¹⁰⁹ maga Kiparsky is elismeri. Tudniillik egy ilyen mondattani szabály mondaton belül érvényesülhetne, mégpedig balról jobbra irányban, és nem törölhetne a szónál alacsonyabb szinten levő elemeket. Márpedig a védikus iniunctivus esetében számos olyan példa is található, ahol az első két kritérium

---

ἀποβήσεται is. Ez egyben azt jelentené, hogy a Kiparsky szabálya nem érvényesül, hiszen az első helyen augmentálatlan, tehát jelöletlen alak szerepelne. Másfelől M. L. West kiadásának kritikai apparátusában ezt találjuk (WEST 1998: 41): „δ' ἐλίπ' Z (-εν) Ω*: δὲ λίπ' Ar A.” A scholion is értékes információt tartalmaz: *Schol. ad Il. 2, 35*: οὕτως Ἰωνικῶς τὸ λίπε (Aristarchos nevének említése nélkül; de vö. pl. *Schol. ad Il. 6, 155* hasonló megfogalmazását névvel együtt: Ἰακῶς τὸ τίκτεν Ἀρίσταρχος). Mindez világosan mutatja, hogy az A kézirat olvasata Aristarchosra megy vissza, akiről azonban tudjuk, hogy Zénodotos ellenében szinte harcot vívott az augmentált alakokkal szemben (vö. JANKO 1992: 355; Aristarchos augmentummal kapcsolatos felfogását és javításait ld. CHANTRAINE 1967: 133–134). Aristarchos az augmentálatlanságot – tévesen – az ión dialektus sajátosságának tartotta, és rengeteg olyan helyen, ahol a metrum megengedte, visszaállította az augmentálatlan alakokat. Azonban semmi sem garantálja azt, hogy ez az eredeti, homérosi szöveget és nyelvéllapotot tükröznék, hiszen teljesen világos, hogy a homérosi nyelv ismerte és használta az augmentumot. Nem fogadható el tehát Kiparsky módszere, aki *minden* metrikailag megengedett esetben elhagyná az augmentumot. A helyes az, ha a szövegkritika módszereivel megállapított szöveget vesszük alapul, azt elemezzük, és nem próbáljuk meg akármilyen tetszetősnek is tűnő mondattani elmélet alapján „javítani” a Homéros-szöveget. Sőt, mivel az aoidosok általában a metrum adta kereteken belül modernizálják a szöveganyagukat, ezért JANKO 2000: 2 szerint elképzelhető, hogy ahol csak a metrum engedi, augmentált alakokat kellene használni. Ugyanis Janko felfogásában (ez ma az elterjedtebb álláspont) a homérosi eposzokat maga a költő diktálta, mondta tollba („*oral dictated poetry*”), vagyis ő volt a legutolsó az aoidosok sorában. Vö. még WEST 2002. – Ugyancsak szövegjavítási fogódnak tartja mondattani elméletét ROSÉN 1973: 328–329 is. Mint lentebb látni fogjuk, elmélete nem helytálló, tehát arra sem lehet szövegkritikai szempontból alapozni.

¹⁰⁷ KIPARSKY 1968: 45–46.

¹⁰⁸ Ld. többek között LAZZERONI 1977: 12–15; BYNON 1997: 152–153; SZEMERÉNYI 1999: 266¹⁰.

¹⁰⁹ KIPARSKY 2005: 5.

valamelyike nem érvényesül. A Kiparsky által a korábbi tanulmányában¹¹⁰ felhozott példák megfelelnek ugyan a feltételezett szabálynak, de létezik számos ellenpélda, amellyel a szabály nem tud elszámolni. Legtöbbször a jelölt alak és az iniunctivus sorrendje nem felel meg a szabálynak.¹¹¹

Kiparsky e problémák miatt az optimalitás-elmélet keretein belül egy újabb elképzelést fogalmazott meg.¹¹² Ha egy szó morfológiai felépítését tekintjük, a bemenetet (*input*) alkotó grammatikai-szemantikai jegyhalmaz és a kimenet (*output*) realizációja közötti megfelelés optimális voltát két korlát (*constraint*) határozza meg: az egyik az expresszivitás („Fejezd ki az input összes jegyét!”), a másik a gazdaságosság, az ökonómia („Ne mondj semmit!”). A legexpresszívebb akkor lesz egy alak, ha a bemenetként szolgáló jegyhalmaz minden elemét explicit módon megjeleníti, míg a legökonomikusabb akkor, ha ezt a komplexitást a legjobban lecsökkenti (ez rendszerint a legkevesebb morféma meglétével egyezik meg). A két korlát egymással ellentétes, és rangsoruk – Kiparsky felfogásában – nem kötött. A két korlátot figyelembe véve a következő esetek képzelhetők el:¹¹³

- egyformán expresszív alakok közül az ökonomikusabb az optimális;
- egyformán ökonomikus alakok közül az expresszívebb az optimális;
- egyformán ökonomikus és expresszív alakok közül mindkettő optimális, így közöttük a választás szabad (hacsak nincs más korlát).
- A védikus iniunctivus problémája azt a 4. lehetőséget szemlélteti, amikor ökonomikusabb, de kevésbé expresszív alakok (ezek az iniuctivusok) állnak szemben expresszívebb, de kevésbé ökonomikus alakokkal. Ebben az esetben (amennyiben a korlátok nincsenek rangsorolva, márpedig Kiparsky szerint a védikusban nincsenek) a nyelvi rendszer szintén szabad választási lehetőséget ad.

Nyilvánvaló, hogy ezzel lényegében véve visszaérkezünk arra a pontra, hogy az iniunctivusi alakok használata a jelölt alakokkal szemben sokszor valóban nem megjósolható, tehát alapvetően fakultatív és opcionális. Mivel a leggyakoribb eset az, hogy a

¹¹⁰ KIPARSKY 1968.

¹¹¹ Vö. LAZZERONI 1977: 12–14.

¹¹² KIPARSKY 2005: 6–8. Az optimalitás-elmélet alapfogalmaival kapcsolatban ARCHANGELI–LANGENDOEN 1997 fejezeteit forgattam haszonnal. Rövid magyar áttekintésként REBRUS 2001: 77–84 volt segítségemre.

¹¹³ Ld. KIPARSKY 2005: 7–8 (példákkal).

jelölt alak megelőzi az iniunctivust (illetve a homérosi nyelvben az augmentált az augmentálatlant), ezért a legtöbb eset leírható a mellérendelési egyszerűsítő szabállyal, de ettől eltérő esetekben (pl. fordított sorrendben) is találkozunk iniunctivusszal (vagyis augmentum nélküli alakokkal), ami a szabad választási lehetőség számlájára írható.

Ugyancsak mondattani magyarázatot próbál adni az augmentálatlan alakok néhány előfordulására H. B. Rosén tanulmánya.¹¹⁴ Mivel ez kevésbé közismert, mint Kiparsky elmélete, ezért érdemes részletesebben ismertetni. Rosén az ún. fölérendelő („szuperordinatív”) δέ-vel¹¹⁵ alkotott mondatokat vizsgálja, ez alatt azt a kötőszót értve, amely az őt tartalmazó mondatot a megelőző fölé rendeli anélkül, hogy a másikban valamilyen alárendelő viszonyra utaló kötőszó volna. Ez a jelenség általában időhatározói (Rosén ezeket vizsgálja részletesen) és feltételes mondatok után gyakori. Rosén szerint¹¹⁶ a fölérendelő δέ szócskát mindig az igei állítmány előzi meg, és ha múlt időben van, akkor mindig augmentum nélkül. Elmélete szerint ennek az a magyarázata, hogy a görögben a mondatrészek jelöletlen sorrendje a következő: határozó – igei állítmány (és vonzatai) – alany. A vizsgált mondat típusban a határozó szerepét az első tagmondat tölti be, amelyet a jelöletlen szórendben közvetlenül követnie kell a második tagmondat állítmányának. Az augmentálatlanság oka az, hogy az első, időhatározói szerepet betöltő mondat már utal a múltra, ezért mellette nem szükséges (sőt, nem is lehetséges) kitenni egy másik adverbialis jellegű, múltra utaló prefixumot, ti. az augmentumot.¹¹⁷ Így pl.:

ὦς τὼ γ' ἀντιβίοισι μαχεσσαμένω ἐπέεσσιν
ἀνστητην, λῦσαν δ' ἀγορὴν παρὰ νηυσὶν ἸΑχαιῶν. (Il. 1, 304–305)
'Nachdem die beiden, wie auch andere, derart in Feindseligkeit
mit Worten sich zankend
sich erhoben hatten,
hob man die Versammlung auf.'¹¹⁸

Rosén szerint a fölérendelő δέ-t megelőző mondatokat a modern európai nyelvekben időhatározói mellékmondatlal leghelyesebb visszaadni, ami bizonyos esetekben valóban járható útnak tűnik. Ugyanakkor Rosén fordításai sok esetben erőltetettnek vagy alaptalannak tűnnek.

¹¹⁴ ROSÉN 1973.

¹¹⁵ Hagyományos névvel: „apodotikus δέ”. Ld. ROSÉN 1973: 319.

¹¹⁶ ROSÉN 1973: 319.

¹¹⁷ Ezen a ponton KIPARSKY 1968: 46–47 nyomán.

¹¹⁸ Ld. ROSÉN 1973: 319.

Vannak azonban az elméletével egyéb objektív nehézségek is. Rosén többek között azt állítja, hogy azok az összetett mondatok is követik a „*határozó* (azaz időhatározói mellékmondat) – (főmondati) augmentálatlan *igei állítmány* (és bővítményei) – (főmondati) *alany*” szerkezetet, amelyekben a mellékmondatot valódi időhatározói kötőszó vezeti be. Így pl.:

ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ροδοδάκτυλος Ἥως, |
 ὄρνυτ' ἄρ' ἐξ εὐνῆς | ἱερὸν μένος Ἀλκινόοιο. (*Od.* 2,1–2)
 'Als die Frühgebürtige erschien, die Rosenfingrige, Eos,
 da erhob er sich nun heraus vom Lager,
 der heilige Mut des Alkinoos.'

Rosén elméletének ellentmond az a körülmény, hogy a kritikai kiadások egyöntetű tanúsága szerint az elfogadott olvasat ὄρνυτ', tehát egy augmentált praeteritumi alak!¹¹⁹ Természetesen ez az augmentum temporale metrikailag nem bizonyítható, de nem is cáfolható. Érdemes ezért megvizsgálni a többi olyan összetett mondatot is, ahol az időhatározói mellékmondatot kötőszó vezeti be. Ezek közül most csak az ἦμος kötőszót tartalmazó mondatokat veszem sorra. Ebből a típusból a két homérosi eposzban összesen 38 példa található (*Il.* 8 db, *Od.* 30 db). A kötőszó a következő szöveghelyeken fordul elő: *Il.* 1, 475; 1, 477; 7, 433; 8, 68; 11, 86; 16, 779; 23, 226; 24, 788, ill. *Od.* 2, 1; 3, 404; 3, 491; 4, 306; 4, 400; 4, 431; 4, 576; 5, 228; 8, 1; 9, 58; 9, 152; 9, 168; 9, 170; 9, 307; 9, 437; 9, 558; 9, 560; 10, 185; 10, 187; [10, 478;]¹²⁰ 12, 8; 12, 31; 12, 312; 12, 316; 12, 439; 13, 18; 15, 189; 17, 1; 19, 426; 19, 428.¹²¹

Vizsgálatunkban azonban szűkíteniünk kell ezt a példaanyagot, hiszen ki kell zárni azokat az előfordulásokat, ahol a főmondat tartalmaz az ἦμος-ra utaló τῆμος vagy τότε időhatározói utalószót. A főmondati utalószó ugyanis felülírja a „mellékmondattal kifejezett időhatározó – főmondati igei állítmány – alany” szerkezetet, mivel mondattanilag a főmondatban is megjeleníti az időhatározói bővítményt. Ezeket a mondatokat kizárva a következő 14 előfordulás marad: *Od.* 2, 1; 3, 404; 3, 491; 4, 306; 4, 576; 8, 1; 9, 152; [10, 478]; 12, 31; 12, 312; 12, 316; 13, 18; 15, 189; 19, 428.

¹¹⁹ Igaz, a szöveghelyhez tartozó egyik scholion így szól: ὄρνυτ'· σπανίως γὰρ ὁ Ποιητὴς αὐξεῖ τὴν ἄρχουσαν, εἰ μὴ πού διὰ τὸ μέτρον.

¹²⁰ A kiadók általában kirekesztik ezt a mondatot.

¹²¹ A továbbiakban is az itt szereplő (vagyis az ἦμος-t tartalmazó) sor számával hivatkozom az egész összetett mondatra. Ez azt jelenti, hogy a főmondati igei állítmány általában nem a megjelölt sorban található!

A 14 előfordulásból mindösszesen 6 olyan van, ahol a főmondati igei állítmány első helyen szerepel: *Od.* 2, 1; 3, 404; 4, 306; 8, 1; 12, 312; 19, 428. Ezek közül 5 esetben az ὄρνυμι ige praeteritumi vagy aoristosi alakjával állunk szemben, amelyeknél metrikai alapon sem dönthető el, hogy augmentáltak-e vagy sem: ὄρνυτ' (2, 1; 3, 404; 4, 306; 8, 1), ill. ὄρσεν (12, 312). Így csupán egyetlenegy olyan példa marad, amely Rosén elméletét minden tekintetben alátámaszthatná: βáv 19, 428.

A következő mondatok tehát, mivel a főmondat első helyét nem az igei állítmány foglalja el, „megsértik” a szabályt: *Od.* 3, 491; 4, 576; 9, 152; [10, 478;] 12, 31; 12, 316; 13, 18; 15, 189. Rosén szerint azok a mondatok, amelyek „megsértik” a szabályt, rendszerint stilisztikailag jelöltek. A kontrasztív μέν-δέ kötőszópár ugyanis mondatkezdő pozícióba kényszeríti a szembeállított tagokat. Ilyen kontrasztív kötőszópár a következő helyeken fordul elő:¹²² 4, 576; 12, 31; 12, 316. A fennmaradó négy szöveg-hely (*Od.* 3, 491; 9, 152; 13, 18; 15, 189), mivel az állítmány nem mondatkezdő helyzetben van, de nincs olyan stilisztikai ok, amely ezt előidézné, ténylegesen ellenpéldát jelent Rosén elméletével szemben. Az így megállapítható arány (ti. a főmondati igei állítmány 6-szor mondatkezdő helyen van, 4-szer pedig nem) csak gyenge tendenciának nevezhető, szabálynak semmiképpen sem.

Érdeemes megnézni azt is, hogy a vizsgált főmondat típusban általában véve milyen arányban használatos augmentált, ill. augmentálatlan állítmány. Mint fentebb láttuk, a mondatkezdő igei állítmányok közül – legalábbis a mérvadó szövegkiadásokat figyelembe véve – 5 (metrikailag nem bizonyíthatóan) augmentált, és csupán 1 (biztosan) augmentálatlan. Az összes főmondati igei állítmányt figyelembe véve a következő megoszlás adódik:¹²³

Ilias 1, 475 (-au, nb); 1, 477 (-au, b); 7, 433 (+au /javítás!/, nb); 8, 68 (+au, b); 11, 86 (-au, b; de a mellékmondat általános időpontot ad meg); 16, 779 (+au, b); 23, 226 (+au, b; -au, nb); 24, 788 (+au /javítás!/, nb); *Odysseia* 2, 1 (+au, nb); 3, 404 (+au, nb); 3, 491 (-au, nb; +au, nb); 4, 306 (+au, nb); 4, 431 (+au, b); 4, 576 (-au, b); 5, 228 (-au, nb); 8, 1 (+au, nb); 9, 58 (-au, b); 9, 152 (+au, b); 9, 168 (-au, nb); 9, 170 (+au, b); 9, 307 (+au, nb; +au, b); 9, 437 (+au, b); 9, 558 (-au, nb); 9, 560 (+au, b); 10, 185 (-au,

¹²² A kiadók által kirekesztett *Od.* 10, 478 szövegkörnyezetében μέν-αὐτάρ pár található.

¹²³ A főmondati igei állítmányok közül mindig csak az elsőt veszem figyelembe, mégpedig azzal a megfontolással, hogy a további (mellérendelt) állítmányoknál esetlegesen már más szempontok is közrejátszhatnak az augmentum használatában. Jelölések: +au: augmentált; -au: nem augmentált; b: metrikai alapon biztos; nb: metrikai alapon nem biztos. A nőcezurát metrikai bizonyítéknak fogom fel, bár világos, hogy Homérosznál ez még csak erős tendencia, nem kötelező érvényű szabály.

nb), 10, 187 (+au, b); 10, 478 (-au, nb); 12, 8 (-au, b); 12, 31 (-au, nb); 12, 312 (+au, nb); 12, 316 (+au, nb); 12, 439 (+au, b); 13, 18 (+au, nb; -au, b); 15, 189 (-au, nb; +au, nb); 17, 1 (+au, b); 19, 426 (-au, nb; -au, b); 19, 428 (-au, b).

Összesítve az adatokat: a metrikailag biztos alakok közül 12 tartalmaz augmentumot (*Il.*: 3; *Od.*: 9), míg csupán 8 az augmentálatlan alak (*Il.*: 2; *Od.*: 6). Ez az arány (40%–60%) nem jelent markáns megoszlást, ezért megkérdőjelezi Rosén elméletét, hiszen nem világos, hogy a világosan időhatározói kötőszóval bevezetett időhatározói mellékmondatoknál miért mutatna egységesebb képet a kevésbé egyértelmű fölérendelő δέ-vel alkotott típus.

További probléma, hogy Rosén szövegértelmezése több esetben teljesen önkényes. Így pl. *Il.* 1, 43–44:¹²⁴

ὡς ἔφατ' εὐχόμενος, τοῦ δ' ἔκλυε Φοῖβος Ἄπολλων,
βῆ δὲ κατ' Οὐλύμπιοι καρήνων χωόμενος κῆρ.
'Als er so betend gesprochen hatte,
und von ihm (angerufen) Phoibos Apollon gehört hatte,
stieg er herab vom Olympos,
(herab) von den Gipfeln zürnenden Herzens.'

Jól látható, hogy Rosén csupán a második δέ kötőszót fogja fel fölérendelő szerepűnek, míg az elsőt egyszerű mellérendelő kötőszóként értelmezi. Mi bizonyítja ezt? Hiszen éppúgy lehetséges (ha nem éppen sokkal természetesebb) fordítva felfogni a mondattani viszonyokat: 'midőn így szólt, Apollón meghallgatta, és indult...' Sőt, az sem zárható ki, hogy egyszerűen hármas mellérendeléssel állunk szemben. Az ilyen és ehhez hasonló esetek Rosén érvelésében tipikus példái a *circulus vitiosus*nak: az elmélet maga szüli a szövegértelmezést, amely az elméletet hivatott alátámasztani.¹²⁵ Ha a második és harmadik tagmondatot mellérendelt mondatokként fogjuk fel, a harmadik igealak augmentálatlanságát akár a Kiparsky-féle mellérendelési egyszerűsítő szabály indokolhatja: *ἔκλυε... ἔβη δέ... → ἔκλυε... βῆ δέ... Megjegyzendő azonban, hogy az első augmentum metrikailag nem nevezhető biztosnak, hiszen elvileg τοῦ δ' ἔκλυε és τοῦ δὲ κλύε tagolás is lehetséges lenne, bár az utóbbit egy kézirat sem támogatja.

¹²⁴ ROSÉN 1973: 324. Ugyanígy ld. pl. *Od.* 8, 499 értelmezését: ROSÉN 1973: 325.

¹²⁵ Módszertanilag elhibázottnak tartom ROSÉN 1973: 327 következő érvelését: „Selbstverständlich kann von einer hierarchischen Schichtung der beiden Sätze auch dann nicht die Rede sein, wenn das finite Verbum nicht an der für Narrativsätze vorgesehenen Stelle, d. h. wenn es nicht unmittelbar nach dem Vordersatz steht.” Ld. a példákat erőltetett fordításukkal: *Od.* 8, 295; 8, 433.

Egy másik önkényes értelmezés az *Od.* 22, 108 és *Il.* 2, 166 szövegrészletek esete. Ezek közül az elsőt (*Od.* 22, 108) Rosén – elméletének megfelelően – mellérendelő kapcsolatként értelmezi, míg a másodikat (*Il.* 2, 166) fölérendelő szerkesztésűnek fogja fel,¹²⁶ noha értelmileg a két mondat között valójában semmi különbség nincsen:

ὡς φάτο, Τηλέμαχος δὲ φίλῳ ἐπεπείθετο πατρί...
'so sprach er, doch Telemachos gehorchte seinem Vater...'

ὡς ἔφατ', οὐδ' ἀπίθησε θεᾷ γλαυκῶπις Ἀθήνη...
'da er so gesprochen hatte, verweigerte nicht ihren Gehorsam die Göttin,
[Eulengesicht Athene...]

Rosén elmélete tehát számos ponton megkérdőjelezhető. Láthatjuk ugyanis, hogy a jelöletlen prózai szórend a metrikus epikus nyelvben nem feltétlenül érvényesül. Ugyancsak nem bizonyul igaznak az a feltételezés sem, hogy az időhatározói meghatározottság (akár határozószói, akár mellékmondati eszközökkel) feltétlenül az augmentum hiányával járna együtt.

Mindezekből világossá vált, hogy nem adható kizárólagosan mondattani magyarázat a homérosi augmentálatlan szekundér végződésű alakokra általában véve. Természetesen nem állítjuk, hogy Kiparsky és Rosén megfigyelései egyáltalán nem helytállóak, de az biztos, hogy elméleteik a homérosi augmentumhasználat összes kérdését nem képesek megválaszolni.

Kiparsky újabb, optimalitáselméleti tanulmányához még egy megjegyzést tehetünk, miközben eredményeit a védikus nyelv mellett a homérosi nyelvre is alkalmazzuk. A Kiparsky által felállított két korlát (ti. az expresszivitás és az ökonómia) az augmentált és augmentálatlan alakok között szabad választást biztosít, mivel nincsenek rangsorolva. Ez azonban ilyen formában azt jelentené, hogy bármelyik augmentált alak helyett a megfelelő augmentálatlan alak is állhatna. Ez azonban nem így van, hiszen – metrikus költői szövegekről lévén szó – létezik egy harmadik szempont is, mégpedig a metrikailag megfelelő alak használata.¹²⁷ Természetesen még így is maradnak olyan területek, ahol a kétféle alak közti választás tényleg opcionális.

¹²⁶ ROSÉN 1973: 324.

¹²⁷ Ez egybecseng számos kutató álláspontjával, hogy a homérosi nyelv az augmentum fakultatív használatát metrikai eszközként használja. Ld. pl. UNTERMANN 1987: 31; WACHTER 2002: 97.

Speciálisan az iteratívumok esetében sem számolhatunk mondattani magyarázattal.¹²⁸ Hiszen amennyiben az iteratívumok augmentálatlansága a mellérendelési egyszerűsítő szabály érvényesülésének lenne a következménye, akkor nagy számban kellene augmentált igealak + iteratívum párokat találnunk, ahonnan az egész jelenség eredne, de ez nyilvánvalóan nem így van (ld. lentebb a példákat). Kiparsky optimalitáselméleti megfontolásai sem alkalmazhatók itt, hiszen eszerint szabad választást várnánk augmentált és augmentálatlan iteratívumok között, márpedig tény, hogy az iteratívumok gyakorlatilag sosem augmentáltak. Nem létezik tehát az „ökonomikus” augmentálatlan alak mellett „expresszívebb” augmentált alak, ami azt jelenti, hogy az augmentálatlan iteratívum nem kevésbé expresszív, mint egy megfelelő augmentált alak lenne, vagyis önmagában kell hordoznia azt a jelentésjegyet (múltra utalás), amelyet nem iteratív múlt idejű alakokban az augmentum hordoz. Ezért alább az iteratívumok augmentálatlanságára morfológiai alapú magyarázatot igyekszünk keresni.

6. Az iteratívumok szintaktikai viselkedése

Az ión iteratívumok augmentálatlansága véleményem szerint nem szintaktikai és nem funkcionális alapú, hanem morfológiailag meghatározott. Ezen azt értem, hogy az iteratívumok sajátos morfológiai felépítése (az iteratív akcióminőség kifejezésén kívül) valamilyen módon magában hordozza azt a grammatikai jelentést is, amelyet egyéb múlt idejű igealakoknál az augmentum jelöl.¹²⁹ Másképp fogalmazva: az iteratívumok rendelkeznek valamilyen morfológiai eszközzel, amely az augmentummal nem összeegyeztethető, amely az augmentum használatát kizárja.

¹²⁸ Rosén tanulmányában csupán egyszer (ROSÉN 1973: 325) fordulnak elő az iteratívumok, mégpedig azt alátámasztandó, hogy az első tagmondatban a (háttérfestő) praeteritum imperfectummal egyenértékűek. Ez akár igaz is lehetne, ha meggondoljuk, hogy az ismétlődést, amely az iteratívumok jelentéstöbblete, a semleges imperfektív praeteritum is ki tudja fejezni. A fordítás azonban, amelyet Rosén az idézett példára ad, teljességgel erőltetett: οὔτε ποτ' εἰς ἀγορὴν πωλέσκετο κυδιάνειραν, / οὔτε ποτ' ἐς πόλεμον, ἀλλὰ φθινόθεσκε φίλον κῆρ / αἰθι μένων, ποθέεσκε δ' αὐτὴν τε πτόλεμόν τε. „Und da er niemals hin zur Versammlung, zur männerehrenden, zu gehen pflegte, und niemals hin in den Kampf, sondern sein Herz verzehrte, an seinem Platze verharrend, da sehnte er sich immer nach Schlachtgeschrei und Kampf.” Sokkal kézenfekvőbb a mondatot egyszerűen többszörös mellérendeléseként felfogni.

¹²⁹ Azt, hogy az iteratív akcióminőség (amely itt leegyszerűsítő elnevezés; részletesen ld. alább) eleve csak a múltban lenne értelmezhető, többek között a jelenben is használható -ške-képzős hettita iteratív alakok (és végső soron az iteratív akcióminőséggel rekonstruált alapnyelvi *-sk-s imperfectumképzés) cáfolják.

Található-e erre a megállapításra vonatkozólag valamilyen bizonyíték? Az alábbiakban azt kísérel meg bizonyítani, hogy van ilyen, mégpedig mondattani jellegű. Azt fogom megvizsgálni, hogy a szövegösszefüggésben az iteratívumokkal „szomszédos”, vagyis azokat követő, ill. megelőző egyéb (morfológiailag nem iteratívként jelölt) múlt idejű igealakokban milyen arányban használatos az augmentum.

Nézzük meg ilyen szempontból az iteratívumok azon előfordulásait, ahol mellérendelő szerkesztésben más, nem iteratív képzésmódú múlt idejű alakok szerepelnek mellettük.¹³⁰

1. Csak az iteratív alakok után következő, ill. azokat megelőző egy-egy igealakot figyelembe véve ezek az arányok adódnak:

	<i>Ilias</i>		<i>Odysseia</i>	
it ... +au ¹³¹	5	29,4%	10	43,5%
it ... -au ¹³²	12	70,6%	13	56,5%
+au ... it ¹³³	9	60%	6	42,9%
-au ... it ¹³⁴	6	40%	8	57,1%

¹³⁰ Sokszor igen nehéz eldönteni, hogy a mellérendelő szerkesztés meddig terjed, néha ugyanis pl. egy több soros közbevetés szakítja meg a mellérendelést. Az alábbi számok az szövegtelmezés függvényében így némiképp módosulhatnak is, de meggyőződésem, hogy az arányok lényegileg nem változnának. Ebben a vizsgálatban nem vettem figyelembe a később részletesebben elemzendő részletet az *Ilias* 24. énekének elejéről. Csak a metrikailag vagy egyéb szempontból biztos alakokat számoltam meg. A jelölések: it: iteratívum; +au: augmentált nem-iteratív igealak; -au: augmentálatlan nem-iteratív igealak.

¹³¹ *Il.* 3, 216–219; 13, 694–696 = 15, 333–335; 19, 295–299; 20, 408–410; *Od.* 1, 433–435; 4, 368–369; 6, 6; 11, 515–516; 11, 599–600; 12, 237–239; 12, 242–243; 12, 329–332; 18, 1–2; 22, 126–128.

¹³² *Il.* 2, 831–834 = 11, 329–332; 5, 708–710; 8, 362–365; 11, 64–66; 11, 636–637; 15, 721–723; 18, 157–160; 19, 41–46; 22, 194–198; 24, 391–395; 24, 729–730; *Od.* 8, 259–260; 9, 188–189; 9, 429–431; 11, 597–598; 12, 240–242; 16, 140–141; 18, 5–6; 19, 246–247; 20, 288; 21, 41; 22, 315–316; 23, 9; 24, 209.

¹³³ *Il.* 2, 769–770; 2, 831–832 = 11, 329–330; 3, 218–219; 3, 388–389; 14, 382; 15, 337–338; 19, 85–86; 20, 226–229; *Od.* 5, 479–480; 11, 511–512; 17, 419–421 = 19, 75–77; 19, 441–442; 21, 38–41.

¹³⁴ *Il.* 2, 541; 9, 330–331; 14, 123–124; 16, 550–551; 22, 458–459; 23, 368–369; *Od.* 1, 434–435; 7, 259–260; 11, 514–515; 12, 242; 14, 219–221; 14, 224; 18, 1–7; 24, 389–390.

2. Az iteratívumok melletti nem iteratív múlt idők összesen, a sorrendtől függetlenül:¹³⁵

	<i>Ilias</i>		<i>Odysseia</i>	
+au	14	43,8%	16	43,2%
-au	18	56,2%	21	56,8%

3. Azon szöveghelyek száma, ahol az iteratívum mellett vagy csak augmentált, vagy csak augmentálatlan igealak (akár egy, akár több) található:

	<i>Ilias</i>		<i>Odysseia</i>	
+au ¹³⁶	9	37,5%	9	45%
-au ¹³⁷	15	62,5%	11	55%

A kapott adatokat összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a későbbi *Odysseiában* igazából már nem rajzolódik ki semmiféle szabályszerűség, de még csak tendencia sem az augmentált és augmentálatlan alakok megoszlásában. Az *Ilias* azonban érdekesebb képet mutat. A 2. és 3. pontból együttesen azt látjuk, hogy az iteratívumok mellett nagyobb arányban fordulnak elő augmentálatlan, mint augmentált alakok, noha az arány nem annyira markáns, mint esetleg várhattuk volna, és mint ami valóban bizonyító erejű lehetne.

Az 1. pont azonban érdekes eredményt mutat. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy azok az igealakok, amelyek megelőzik az iteratívumokat, valamivel többször augmentáltak, mint augmentálatlanok, fordított sorrend esetén azonban az eddigi legmarkánsabb megoszlást tapasztaljuk: az összes olyan nem-iteratív múlt idejű igealaknak, amely a szövegben iteratívumot követ, több mint 2/3-a (csaknem 3/4-e) augmentum nélkül áll!

Ez alapján egy, a Kiparskyéhoz hasonló szabályt fogalmazhatunk meg (amely, a fentebb kapott arányt tekintve, inkább csak tendencia a homérosi eposzokban):

¹³⁵ A 2. táblázat tehát az 1. táblázat összegzése a sorrend figyelmen kívül hagyásával.

¹³⁶ *Il.* 2, 768–770; 3, 216–219; 3, 385–389; 13, 694–696 = 15, 333–335; 15, 337–338; 19, 85–86; 19, 295–299; 20, 407–412; *Od.* 4, 368–369; 6, 4–6; 11, 510–512; 12, 237–239; 12, 329–332; 17, 419–421 = 19, 75–77; 18, 1–4; 22, 126–128.

¹³⁷ *Il.* 2, 539–541; 5, 708–710; 8, 362–365; 9, 330–333; 11, 64–66; 11, 636–637; 15, 721–723; 16, 548–551; 18, 157–160; 19, 41–46; 22, 194–198; 22, 454–459; 23, 368–371; 24, 391–395; 24, 729–730; *Od.* 7, 259–260; 8, 258–260; 9, 429–431; 11, 595–598; 14, 217–221; 18, 5–7; 19, 247–248; 22, 314–316; 23, 8–9; 24, 209; 24, 389–390.

mögöttes: V [+iter][+múlt] ... V [+múlt] ... → felszíni: V [+iter] ... V ...

Az, hogy a felszíni szerkezetben a [+múlt] jegy az első alakban sincs explicit módon, morfológiailag jelölve, azzal magyarázható, hogy az iteratív képzésmód – alább vizsgálandó történeti morfológiai háttere miatt – valamilyen módon magában foglalja ezt a jelentéstani mozzanatot. A második alak [+múlt] jegye az, amelyet maga a szabály töröl, amely az ilyen típusú szabályoknak megfelelően balról jobbra irányú. Hangsúlyozni kell azonban, hogy inkább csak erős tendenciáról van szó.

Úgy tűnik tehát, hogy az iteratívumnak mint megelőző kontextusnak a hatása abban áll, hogy morfológiailag inherens múlt idejű viszonyjelentését jobbra hatva „ki-sugározza” az őt követő nem-iteratív morfológiájú múlt idejű alakokra is.¹³⁸

Figyelemreméltó, hogy mindkét esetben, ahol az iteratívumot közvetlenül követi egy másik múlt idejű alak (valamilyen enklitikus mellérendelő kötőszóval kapcsolva), az *Ilias*-ban augmentálatlan alakot találunk:

οἷ μ' ἐθέλοντα μάχεσθαι ἐπὶ πρυμνήσι νέεσσιν
αὐτόν τ' ἰσχανάασκον ἐρητύοντό τε λαόν (Il. 15, 721–723)

ἦ γὰρ ὄλωλας ἐπίσκοπος, ὅς τέ μιν αὐτήν
ῥύσκει, ἔχες δ' ἀλόχους κεδνάς καὶ νήπια τέκνα (Il. 24, 729–730)¹³⁹

Hasonló a helyzet a következő példában is, ahol hármas mellérendeléssel állunk szemben. Itt ugyanakkor megjegyzendő, hogy az iteratívumot követő első alak akár augmentált is lehetne (hosszú ἰ-vel), bár a megfigyelt tendencia értelmében valószínűbb (bár bizonyosnak nem mondható) az augmentálatlan praeteritumi alak feltételezése.

ἔνθα οἱ οἶκος ἔην, περὶ δὲ κλίσιον θέε πάντη,
ἐν τῷ σιτέσκοντο καὶ ἴζανον ἠδὲ ἱαυον
δμῶες ἀναγκαῖοι, τοῖ οἱ φίλα ἐργάζοντο. (Od. 24, 208–210)

¹³⁸ Vö. BAKKER 1999: 61 megfogalmazását az augmentumról: „the orbit of the augment may extend to more than one verb.” Ugyanakkor az iteratívumok ilyen viselkedése arra látszik utalni, hogy a Bakker által megfigyelt jelenség nem csak deiktikus elemek esetében áll fenn.

¹³⁹ Vö. továbbá: τῶν δ' ὅς τις κατὰ θυμὸν ἐπιφράσσαιο νοῆσαι / πάντοσ' ἀνασσειάσκει, τίνασσε δὲ νήϊα δοῦρα. (h. Ap. 402–403). Ebben az esetben metrikai alapon, a „kata triton trochaion” nőcezúra miatt tartom „biztosnak” a példát (és nem ἀνασσειάσκ', ἐτίνασσε δὲ...).

Ugyancsak augmentálatlan alak áll az iteratívum után olyan párhuzamot vagy egyéb világosan mellérendelést kifejező esetekben is, mint az alább felsorolt szövegek:

ὄς ῥ' ἐν Ὑλῃ ναίεσκε μέγα πλούτοιο μεμηλώς,
λίμνη κεκλιμένος Κηφισίδι: πὰρ δέ οἱ ἄλλοι
ναῖον Βοιωτοὶ μάλα πίονα δῆμον ἔχοντες. (Il. 5, 708–710)

οὐδέ τι τῶν μέμνηται, ὃ οἱ μάλα πολλάκις υἱὸν
τειρόμενον σώεσκον ὑπ' Εὐρυσθήος ἀέθλων.
ἦτοι ὁ μὲν κλαίεσκε πρὸς οὐρανόν, αὐτὰρ ἐμὲ Ζεὺς
τῷ ἐπαλεξήσουσαν ἀπ' οὐρανόθεν προΐαλλεν. (Il. 8, 362–365)

ἄλλος μὲν μογέων ἀποκινήσασκε τραπέζης
πλεῖον ἔόν, Νέστωρ δ' ὁ γέρων ἀμογητὶ ἄειρεν. (Il. 11, 636–637)

τρὶς δὲ δὺ' Αἴαντες θοῦριν ἐπειμένοι ἀλκὴν
νεκροῦ ἀπεστυφέλιξαν: ὁ δ' ἔμπεδον ἀλκὴ πεποιθῶς
ἄλλοτ' ἐπαΐξασκε κατὰ μόθον, ἄλλοτε δ' αὐτε
στάσκε μέγα ἰάχων: ὀπίσω δ' οὐ χάζετο πάμπαν. (Il. 18, 157–160)

καὶ ῥ' οἱ περ τὸ πάρος γε νεῶν ἐν ἀγῶνι μένεσκον
οἱ τε κυβερνήται καὶ ἔχον οἰήϊα νηῶν
καὶ ταμίαι παρὰ νηυσὶν ἔσαν σίτοιο δοτήρες,
καὶ μὴν οἱ τότε γ' εἰς ἀγορὴν ἴσαν, οὐνεκ' ἼΑχιλλεὺς
ἔξεφάνη, δηρὸν δὲ μάχης ἐπέπαυτ' ἀλεγεινῆς. (Il. 19, 41–46)

ὄσσάκι δ' ὀρμήσειε πυλάων Δαρδανιάων
ἀντίον ἀΐξασθαι ἐϋδμήτους ὑπὸ πύργους,
εἴ πως οἱ καθύπερθεν ἀλάλκοιεν βελέεσσι,
τοσσάκι μιν προπάροιθεν ἀποστρέψασκε παραφθὰς
πρὸς πεδίον: αὐτὸς δὲ ποτὶ πτόλιος πέτετ' αἰεὶ. (Il. 22, 194–198)

τὸν μὲν ἐγὼ μάλα πολλὰ μάχῃ ἐνὶ κυδιανείρῃ
ὀφθαλμοῖσιν ὄπωπα, καὶ εἴτ' ἐπὶ νηυσὶν ἐλάσσας
ἼΑργεῖους κτείνεσκε δαΐζων ὀξεῖ χαλκῷ:
ἡμεῖς δ' ἔσταότες θαυμάζομεν: οὐ γὰρ ἼΑχιλλεὺς
εἶα μάρνασθαι κεχολωμένος ἼΑτρεῖωνι. (Il. 24, 391–395)

ἦλθ' ἸΟδυσεὺς καὶ οἶκον ἰκάνεται, ὅσπερ ἐλθῶν:
μνηστῆρας δ' ἔκτεινεν ἀγήνορας, οἳ θ' ἔδον οἶκον
κῆδεσκον καὶ κτήματ' ἔδον βιώωντό τε παῖδα." (Od. 23, 7–9)¹⁴⁰

¹⁴⁰ Ld. tonábbá: αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τόνδε θεαὶ πολύμνον ἔθρεψαν, / δὴ τότε φοιτίζεσκε καθ' ὑλήεντας
ἐναύλους / κισσῷ καὶ δάφνῃ πεπυκασμένους: αἱ δ' ἄμ' ἔποντο / νύμφαι, ὁ δ' ἐξηγεῖτο: βρόμος δ' ἔχεν
ἄσπετον ὕλην. (h. Hom. 26, 7–10)

A legtöbb esetben azt is megfigyelhetjük, hogy az iteratívumot követő múlt idejű alak is valójában ismétlődő, iteratív vagy tartós, duratív akcióminőségű igei cselekvést fejez ki, amely azonban nincsen morfológiailag jelölve, viszont a megelőző iteratívumból világossá válik. Ennek hangsúlyozásával természetesen nem azt állítjuk, amit Kiparsky az alapnyelvi tempus és modus kategóriákra vonatkozólag feltételez, vagyis hogy az akcióminőség adverbialis jellegű, szó szintű egység volna, amelyet a felszíni szerkezetben egy szintaktikai szabály törölhet (vagyis mögöttes szerk.: V [+iter] ... V [+iter] → felszíni szerk.: V [+iter] ... V ...). Ettől azonban még helytálló marad az a megfigyelés, hogy az iteratívumot követő múlt idejű alak is valójában ismétlődő, iteratív vagy tartós, duratív akcióminőségű igei cselekvést fejez ki.

Fel kell figyelnünk itt arra, hogy az imént felsorolt példák mindegyikében praeteritum imperfectum követi az iteratívumot, és soha nem aoristos. Amennyiben valóban mellérendelési egyszerűsítéssel állnánk szemben, akkor a felszíni szerkezetben elvben elképzelhető lenne az „iteratívum + augmentálatlan aoristos” eset is, amely a mögöttes „iteratívum (bármely aspektustóból) + iteratív aoristos” szerkezetre lenne visszavezethető. A második tag [+iter] jegyét törölné a szabály. Ilyen párokat azonban nem találunk.

Látnunk kell azt, hogy az iteratív alakok semmilyen szövegkörnyezetben nem kötelezőek, csupán expresszívebbé tehetnek bizonyos olyan szemantikai mozzanatokot, amelyeket lényegében véve az imperfektív praeteritum imperfectum is képes hordozni.¹⁴¹ Az „iteratívum + praeteritum imperfectum” pároknál az első alak – mint a pár első tagja – egy morféma segítségével markánsan jelöltté is teszi ezt a szemantikai jegyet (iterativitás, durativitás stb.), míg a második helyen álló alak ezt a sajátosságot alakilag már nem hordozza.

Így tehát azt mondhatjuk, hogy az imént felírt sajátos mellérendelési egyszerűsítő szabály (V [+iter] ... V [+iter] → felszíni szerk.: V [+iter] ... V ...) csak akkor működik, ha a pár második tagjaként a felszíni szerkezetben olyan alak jön létre, amely önmagában, tehát a megelőző iteratívum nélkül is képes lenne hordozni az adott akcióminőség jelentéstartalmát. Az aoristos indicativusa ennek nem tesz eleget, hiszen önmagában nem tud ismétlődő cselekvést kifejezni.

A megfigyelt jelenséget éppen ezért nem szigorúan szintaktikai keretek között fogalmazzuk meg, hanem olyan módon, hogy az első alak „kisugározza” jelölt iteratív

---

¹⁴¹ Vö. DRESSLER 1968: 60.

akcióminőségét az őt követő szűkebb szövegkörnyezetére.¹⁴² Ez a „kisugárzás” azonban inkább egyfajta felerősítésként, explicitté tételként értelmezendő, hiszen az iteratívum a második (és további) helyen álló igealakokban is implicit módon meglevő jelentésmoz-zanatot erősíti fel. Az iteratívum nem képes „átadni” ezt a jelentésjegyet olyan igea-laknak, amelyik önmagában nem lenne képes azt hordozni, akárcsak implicit módon is.

Az „iteratívum + nem-iteratív múlt idejű igealak” szerkesztésmód azonban ko-rántsem kötelező érvényű, sőt, az összes előforduláson belül viszonylag ritka jelenség, hiszen az iteratívumok általában halmozva, tehát párban vagy sorozatban jelennek meg.¹⁴³ A legjobb példa erre *Il.* 24, 1–24:

Λῦτο δ' ἄγών, λαοὶ δὲ θοᾶς ἐπὶ νῆας ἕκαστοι
 ἐσκίδναντ' ἰέναι. τοὶ μὲν δόρποιο μέδοντο
 ὕπνου τε γλυκεροῦ ταρπήμεναι: αὐτὰρ Ἀχιλλεὺς
 5 κλαῖε φίλου ἐτάρου μεμνημένος, οὐδέ μιν ὕπνος
ἦρει πανδαμάτωρ, ἀλλ' ἔστρέφετ' ἔνθα καὶ ἔνθα
 Πατρόκλου ποθέων ἀνδροτήτᾳ τε καὶ μένος ἦϋ,
 ἠδ' ὅποσα τολύπευσε σὺν αὐτῷ καὶ πάθεν ἄλγεα
 ἀνδρῶν τε πτολέμους ἀλεγεινά τε κύματα πείρων:
 τῶν μιμνησκόμενος θαλερὸν κατὰ δάκρυον εἶβεν,
 10 ἄλλοτ' ἐπὶ πλευρᾶς κατακείμενος, ἄλλοτε δ' αὐτε
 ὕπτιος, ἄλλοτε δὲ πρηνῆς: τοτὲ δ' ὀρθὸς ἀναστάς
διενέεσκ' ἀλύων παρὰ θῖν' ἄλός: οὐδέ μιν ἠῶς
 φαινομένη λήθεσκεν ὑπεῖρ ἄλα τ' ἠΐονας τε.
 ἀλλ' ὃ γ' ἐπεὶ ζεύξειεν ὑφ' ἄρμασιν ὠκέας ἵππους,
 15 Ἔκτορα δ' ἔλκεσθαι δησάσκετο δίφρου ὄπισθεν,
 τρὶς δ' ἐρύσας περὶ σῆμα Μενoitιάδαο θανόντος
 αὐτίς ἐνὶ κλισίῃ παυέσκετο, τὸν δὲ τ' ἔασκεν
 ἐν κόνι ἐκτανύσας προπρηνέα: τοιοῦ δ' Ἀπόλλων
 20 πάσαν ἀεικείην ἀπεχε χροῖ φῶτ' ἐλαίρων
 αἰ τεθνηότα περ: περὶ δ' αἰγίδι πάντα κάλυπτε
ρουσεῖη, ἵνα μὴ μιν ἀποδρῦφοι ἐλκυστάζων.
 Ὡς δ' μὲν Ἔκτορα δῖον ἀεΐκιζεν μενεαίνων:
 τὸν δ' ἐλαΐρεσκον μάκαρες θεοὶ εἰσορόωντες,
 λέψαι δ' ὀτρύνεσκον εὖσκοπον Ἀργειφόντην.

Látható, hogy a részlet elején (pontosabban attól a ponttól kezdve, ahonnan az ismétlődő események kezdődnek) augmentált és augmentálatlan praeteritumi alakok váltakoznak (κλαῖε, ἦρει, ἔστρέφετο, κατὰ ... εἶβεν), majd attól a ponttól kezdve,

¹⁴² Vö. DRESSLER 1968: 92–93 („ein wesentliches Merkmal der verbalen Pluralität ist ihre Globalbedeutung, die dem ganzen Satz zukommt, ja auch über den Satz hinaus Auswirkungen haben kann”).

¹⁴³ Ld. PUHVEL 1991: 13–14. Puhvel ezért az iteratívumok viselkedését kifejezetten ellentétesnek tartja a mellérendelési egyszerűsítés jelenségével, ugyanakkor nem tárgyalja a fentebbiekben említett példákat és a bennük megfigyelhető sajátosságot.

hogy megjelenik az első iteratívum (12. sor: δινεύεσκε),¹⁴⁴ attól fogva csupán (augmentálatlan) iteratívumokat (λήθεσκεν, δησάσκετο, παυέσκετο, ἔασκεν, ἐλεαίρεσκον, ὀτρύνεσκον) és augmentálatlan praeteritumokat (ἄπεχε, κάλυπτε, ἀείκιζεν) találunk. Ez utóbbiakat is értelmezhetjük azonban ismétlődő cselekvésekként ('Apollón minden egyes esetben betakarta...'). A kétféle, iteratív és nem-iteratív igealakok váltakozását értelmezhetjük az expresszivitás-ökonómia korlátok mentén: a praeteritum imperfectumi alakok ebben a szöveggörnyezetben a morfológiailag ökonomikus alakot képviselik, míg az iteratívumok az expresszívebbek: a kettő között szabad a választás (illetőleg részben a fentebb említett harmadik szempont, a metrum is szerepet játszik).

7. Az iteratívumok augmentálatlanságának magyarázata

Kérdésünk tehát a következő: Miért olyan ritkák, pontosabban: miért nem léteznek augmentált -σκε/o-suffixumos iteratívumok? Lehetne rögtön hivatkozni a múlt idejű szöveggörnyezetre, de ez a nem iteratív praeteritumi és aoristos alakoknál is ugyanúgy megvan, márpedig ezeknél viszonylag nagy arányban léteznek augmentált alakok is, míg iteratívumokból gyakorlatilag kizárólag augmentálatlan formákkal találkozunk.

7.1. Korábbi magyarázati kísérletek I.

Az antik kommentátorok az iteratívumokat létező praesens imperfectumok praeteritumi párjának tekintik, és soha nem említik, hogy ezek a praesens alakok egyetlen egyszer sem fordulnak elő, csak a múlt idejű formák (ld. pl.: *Schol ad Hes. Op.* 90: ζώεσκον· ἦγουν ἔζων· τὴν ζωὴν διήνουν. ζῶ κοινὸν· ἀφ' οὗ ζῶω παρὰ ποιηταῖς ὡς ὑπνώω, πλώω, ὀρώω· ἀφ' οὗ πάλιν ζώέσκω, κατ' ἀκολουθίαν τοῦ ἀναλίσκω, τιτρώσκω, κυῖσκω. *Schol. ad Hes. Op.* 634: πλωῖζεσκεν· ἀπὸ τοῦ πλέω πλώω, ἀφ' οὗ πλωῖζομαι, καὶ ἀπὸ τούτου πάλιν πλωῖζέσκω ἐνεστῶς, καὶ πλωῖζεσκον

¹⁴⁴ Mint fentebb már megjegyeztük, az iteratívumok használata az epikus költő szubjektív látásmódján alapszik. Nem állapítható meg, az elbeszélésnek miért éppen ezen a pontján kezdi el az iteratívumok használatát, s miért nem az előző, egyszerű praeteritumokkal kifejezett cselekvéseknél, ahol szintén alkalmazhatóak lettek volna.

παρατατικός). Eustathios (717, vol. II. p. 597, 24 – 598, 1) a következő módon származtatja az iteratívumokat: γίνεται δὲ τὸ σωέσκω οὐκ ἀπὸ τοῦ σώω βαρυτόνου, ἀλλ' ἐκ τοῦ σωῶ σωέσω ἀχρήστου, πλεονασμῷ τοῦ κ̄, ὁμοίως τῷ ζωέσκω καὶ τοῖς τοιούτοις.

Az antik kommentátorok másik érdekes megjegyzése szerint az iteratívumok használata a költői nyelv sajátja, amely a prózaírókhoz nem illik (ld. pl. Eust. 200, vol. I. p. 305, 14–17: ... τὸ ἐρητυσάσκω ... τοῦ δὲ τοιούτου ποιητικοῦ θέματος τρίτον ἐνικὸν τὸ ἐρητύσασκε, ῥήμα καὶ αὐτὸ οὐ χρηστὸν πεζολόγοις, καθάπερ οὐδὲ τὸ ἐλάσασκεν οὐδὲ τὸ ὁμοκλήσασκε. Eust. 1115, vol. IV. p. 82, 13–14: τὸ δὲ "φεύγεσκε" καὶ τὸ "ἐπαΐξασκε" ποιητικὰ πάρισα, δι' ὧν ἀμυδρῶς, ὡς ἐχρήην, ἢ ἐνταῦθα φράσις καλλύνεται. Eust. 1280, vol. IV. p. 654, 28 – 655, 2: τὸ δὲ "προθέεσκεν ἀνδρῶν" τὸν Προθοήνορα ποιεῖ κύριον φερώνυμον ὄνομα· ὁ δὲ τοιοῦτος τόπος ἐγκώμιόν ἐστι θαρραλέου ἀνδρός. [Ποιητικὴ δὲ πάντως παρίσσις τὸ "ἔχεσκε" καὶ "προθέεσκεν".] Eust. 1373, vol. IV. p. 979, 17–19: παράγωγον δὲ τοῦ ῥύεσθαι τὸ ῥύσκεσθαι καὶ ποιητικώτερον, ὥσπερ μετ' ὀλίγα καὶ τὸ "ῥυστάζεσκε", τρεῖς ἔχον παραγωγάς. ῥύω γάρ· ἀφ' οὗ ῥυστῶ· ἐξ οὗ ῥυστάζω, ὅθεν τὸ ῥυσταζέσκω. Ennek a megállapításnak azonban ellentmond, hogy az iteratívumok, mint fentebb láttuk, Hérodotosnál és más prózaíróknál is előfordulnak, és mint valószínűsítettük, nem homérosi imitációként.

Y. Duhoux az iteratívumok kérdésére szociolingvisztikai választ próbál adni.¹⁴⁵ Szerinte az iteratív képzésmód az irodalmi nyelv sajátja, amely mindig is az arisztokrácia beszédmódjához állt közelebb, és távol állt a köznyelvi nyelvhasználatától, ezért nem mutatja olyan mértékben a népnyelvi újítást, az augmentumot. Mint fentebb láttuk, lehetséges, hogy az iteratívumok valóban valamilyen magasabb nyelvi regiszterhez tartozó formák. Ugyanakkor valószínűtlennek tartom, hogy az ión arisztokrácia nyelvhasználata a VIII. századig, Homérosig (sőt – elfogadva, hogy nem homérosi imitációról van szó – Hérodotos koráig) képes lett volna ezekben az alakokban *ilyen mértékben* mellőzni az augmentumot, ha ennek nem lenne valamilyen grammatikai oka. Itt ugyanis nem egyszerűen arról van szó, hogy az augmentum ezekben az alakokban kisebb mértékben használatos, mint más igei paradigmákban, hanem arról, hogy az iteratívumok az egyetlen késői, Odysseia-beli példától eltekintve *egyáltalán nem* használják az augmentumot!

¹⁴⁵ DUHOUX 1987: 171–172.

Nagyobb számban születtek a modern korban morfológiai alapú magyarázatok.¹⁴⁶ Közülük ma már csak tudománytörténeti érdekességnek számít K. Brugmann megoldási kísérlete,¹⁴⁷ aki szerint az ión iteratívumokban egy sajátos körülírást kell látnunk,¹⁴⁸ melynek első tagja egy part. aor., ill. impf., a második pedig a létige (már az ősióban kiveszett) *ἔσκει praesens imperfectumának nullfokú tövet tartalmazó *σκει változatának augmentálatlan *σκειν praeterituma: pl. φάσκειν < *φανς + *σκειν. Többszámúban analogikusan alakult ki *φαντες σκειμεν helyett φάσκειμεν, a nőnemű *φανσα σκειν helyett pedig szintén analogikusan φάσκειν stb. Noha ezen az úton látszólag „megmagyarázható” lenne az augmentálatlanság, jelentésbeli akadályt jelent, hogy e képzés szerint mindenhol duratív jelentést várnánk, márpedig a példák nagy hányadánál inkább iterativitásról van szó. Akadnak azonban ennél súlyosabb hangtani nehézségek is. Egyrészt az egyes alakokban pótlónyújtás nélkül esne ki a -v-, másrészt a laringális elmélet fényében világos, hogy nem lehet nullfokot tartalmazó *σκειν praeteritumot feltételezni.¹⁴⁹

Ugyanígy érdekességszámba megy W. Schulze ötlete¹⁵⁰, aki szerint kiindulási alapul a λάβεσκε típusú alakok szolgáltak. Véleménye szerint ez a konkrét alak *λαβεσκε formából eredeztethető,¹⁵¹ vagyis egy szekundér végződésű „iniunctivusi” alak és a κε partikula kapcsolatából, amely itt az ἄν-hoz hasonlóan¹⁵² iterativitás fejezne ki. Az augmentálatlanság ugyan így látszólag érthető lenne, de a felmerülő súlyos nehézségek egyértelműen cáfolják Schulze teóriáját. A hangtani elképzelhetetlen τ + κ > σκ hangváltozás mellett éppen a κε említett iteratív jelentésének feltételezése jelent problémát, valamint az, hogy a hangváltozás után a -σκε mellé a többi szám- és személybeli

¹⁴⁶ RIX 1976: 229 szerint az iteratívumok azért augmentálatlanok, mert a suffixum maga már múltként határozza meg őket („durch Suffix ausreichend als Präterita gekennzeichnet”). Ezt a tömör megállapítást azonban nem fejti ki részletesebben. Rixhez hasonlóan vélekedett korábban már STAHL 1907: 81; KÜHNER–BLASS 1892: 16. Kühnerék, ill. ugyanígy korábban már CURTIUS 1876: 379–380 szerint a jelenségnek az is lehet az oka, hogy a nyelv nem szereti halmozni a különféle suffixumokat. Ez külön aspektusképzőt, themamagánhangzót tartalmazó iteratívumoknál akár még megfontolandó is lehetne, de augmentálatlanok az olyan gyökérképzésű alakok is, mint pl. δόσκειν. Hangsúlyozom, hogy abban egyetértek Rix-szel, hogy az iteratívumok suffixuma „feleslegessé” teszi az augmentum használatát, de ezt szükséges a képzésmód történetének feltárásával alá is támasztani. Ezt ld. alább.

¹⁴⁷ BRUGMANN 1902–3: 272–277. Kritikája pl. SCHWYZER 1939: 711; RAMAT 1967: 118–119.

¹⁴⁸ Felveti a körülírás lehetőségét pl. HIRT 1902: 341 is, de ezt a megállapítását nem részletezi.

¹⁴⁹ Görögben a *h₁s- nullfokból „prothetikus magánhangzóval” ἔσ- fejlődik. Ld. RIX 1976: 69–70; MAYRHOFER 1986: 124–125.

¹⁵⁰ Amelyet *Quaestiones epicae* c. művében (*non vidi*) közölt. Ld. SCHWYZER 1939: 711.

¹⁵¹ Vö. ezzel az ἦσκε egy értelmezését az Alkman-fragmentumot (PMG 74) megőrző szövegben: τινὲς δὺο μὲν φασι, ἦς ἀντὶ τοῦ ἦν Δωρικῶς καὶ κέ σὺνδεσμος.

¹⁵² Vö. BORNEMANN – RISCH 1999: 234.

alak kialakulását is csak a partikula jelentésének teljes elhomályosulásával lehetne magyarázni.¹⁵³

7. 2. Az iteratívumok „-σκε/ο-” szuffixumának eredete

Több olyan elmélet is van (ezek közé tartozik az általam e fejezetben megfogalmazott elképzelés is), amelyek az iteratívumok „-σκε/ο-képzőjét” (ennek szegmenálásáról ld. lentebb) tartják sarokpontnak a kérdés megválaszolásához. Szembeötlő, hogy ez a szuffixum hangalakilag megegyezik az ie. *-sk- imperfectumképzővel, amiből arra következtethetünk, hogy a két szuffixum szerves kapcsolatban áll egymással, pontosabban ugyanannak a szuffixumnak kétféle megjelenéséről van szó.¹⁵⁴ Mielőtt ezeket az elméleteket ismertetném, érdemes az ie. *-sk- imperfectumképzőt megvizsgálni, továbbá két további kérdést, amely még ezzel a problémakörrel összefüggésben felvetődött, ti. az örmény gyenge aoristos és a szláv imperfectum kérdését.

7. 2. 1. Az alapnyelvi *-sk- imperfectumképző

Az indoeurópai alapnyelvben az *-sk- képző¹⁵⁵ eredetileg a null-fokú gyökből képezett thematikus imperfectumtövet, melyben a hangsúly a themán volt.¹⁵⁶ Ez az

¹⁵³ További magyarázati kísérleteket ld. alább.

¹⁵⁴ Ettől eltérő álláspontot tudomásom szerint csak NEGRI 1976 képviselt (ld. alább), aki két homonim *-sk-szuffixumot rekonstruált.

¹⁵⁵ A képzővel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a palatális tektálissal (*-sk-) való hagyományos rekonstrukció kezdetben elsősorban az indo-iráni adatokon (azon belül is az avesztain, ld. KOBAYASHI 2004: 68) alapult, ti. azt feltételezték, hogy ie. *sk / __V [magas] → iir. *sč (amelyből ói. śc), ezzel szemben ie. *sk > iir. *sč (amelyből ói. ch). LUBOTSKY 2001 újra megvizsgálta a kérdést, és arra a következtetésre jutott (mint ahogy korábban lényegében véve már J. Zubatý és A. Meillet is), hogy az indo-iráni alapján sem különíthető el két kiindulási mássalhangzócsoporthoz, ugyanis mindkét indo-iráni hangkapcsolat *sk-ból eredhet, csak éppen környezetérzékeny hangváltozásokról van szó: *sk → 1. *sč / {#, V}__ {ě, i}, 2. *sč / C[obstruens]__ {ě, i}. Az utóbbi fejleményt később másodlagos folyamatok (összetételek, bizonyos szandhi-jelenségek stb.) tették némileg gyakoribbá. Lubotsky szerint tehát az ie. imperfectumképző *-sk-ként rekonstruálható, amely az indo-irániiban (és így az óindban) három reflexet is mutat, mégpedig a megelőző hang függvényében (és általánosítva az *-e- thema előtti palatalizált formát az *-o- themát tartalmazó alakokban is): 1. iir. *-sč- magánhangzó után (feltételezve, hogy pl. *pr̥kské/ó- > *pr̥ské/ó- esetében már az alapnyelvben egyszerűsödött a mássalhangzó-torlódás), amelyből ói. -ch- (ld. a példákat a főszövegben); 2. iir. *-zj^h- gyökvégi hehezetes zöngés zárhang után (Bartholomae törvénye értelmében), amelyből ói. -(j)j- (pl. ubjátī ‘lennyom, leigáz’ < *(H)ub^h-ské/ó-, ie. *(H)ueb^h- ‘köt’; vö. LIV: 658 s.v. *ueb^h- a hett. wepta miatt); 3. iir. *-sč- egyéb környezetben (pl. vřscáti ‘levág’ < *h₂urg-ské/ó-, vö. vřj- ‘lecsavar, elmozdít’; ez az imperfectumtól tehát csak indo-iráni korú képzés lehet, hiszen ha ie. korú lenne, egyszerűsödött volna benne a mássalhangzó-torlódás). Ld. LUBOTSKY 2001: 38–41. Ezt az elméletet

állapot később az egyes nyelvekben különböző (elsősorban az adott nyelvekben lejátszódó hangváltozásokon alapuló) analogikus folyamatok hatására részben megváltozott.

Így pl. ie. **g^hem-* 'megy' → ie. **g^hm-ské/ó-*: ói. *gáchati*;¹⁵⁷ újav. *jasaiti*; gr. βάσκω (csak imperativusban, pl. βάσκ' ἴθι *Il.* 2, 8 stb.); alb. *n-gah* 'elmegy, siet';¹⁵⁸ ie. **prek-* 'kér, kérdez' → ie. **prk-ské/ó-* (> minden bizonnyal már az alapnyelvben **prské/ó-*¹⁵⁹): ói. *prcháti*; óav. act. sing. 1. *pərəsā*, med. sing. 3. *pərəsaitē* 'tanácskozik'; óp. sing. 1. *parsāmiy*; lat. sing. 1. *poscō* (< *por-skō); óír *-airc*, sing. 1. *arco*; örm.¹⁶⁰ *harc* 'anem (← **harc'em*, ld. aor. /← praet. impf./ *eharc*'); ófn. inf. *forscōn* (denominatív ige a *forsca* fn.-ből < *prskā; úfn. *forschen*).

A görög megőrizte az alapnyelvi, nullfokból való képzésmódot, de gyakran egy másodlagos reduplikáció¹⁶¹ járul a tőhöz. Így pl. ie. **k^hend^h-* 'átél, megél vmit, elszenved' → **k^hnd^h-ské/ó-* > πάσχω;¹⁶² ie. **mej^k-* 'kever' → **mig-ské/ó-* > μίσγω;¹⁶³ ugyan-

---

előnyösnek tartja KOBAYASHI 2004: 68 (ugyanakkor nem taglalja az alábbi anatóliai adatokat). Az anatóliai, közelebből a lúvi és (a szintén a lúvi csoportba tartozó) lík adatok az ie. **-sk-* rekonstrukciója mellett szólnak. A lúvi *-za-* szuffixum ugyanis **-sza-* fázison keresztül ie. **-ske/o-*-ra megy vissza (tekintve, hogy számos példával igazolható az ie. *k > lúvi *z* /ts/ hangváltozás, pl. ie. **krd-* > lúvi *zārt-*). Ld. erről a problémáról MELCHERT 1987: 198–201; 1989: 27–29; 1994a: 252, 268, 271. Általában a három ie. tektális sor megőrzéséről a lúviban Melchert cikkein kívül ld. még MEIER-BRÜGGER 2002: 129–136; MAYRHOFER 2004: 43 és 184. jz. Sajnos veláris tektálist tartalmazó **sk-*-ra vonatkozó példa a lúviból nem adathozható. Vö. mindazonáltal MELCHERT 1994a: 268 megjegyzését: „I know of no reason not to expect /-sk-/ < */-sk-/.” A két elmélet (Melchert, ill. Lubotsky) esetleg úgy összeegyeztethető, ha feltesszük, hogy az anatóliai ág kiválása után az ie. veláris *k és palatális **k̥* oppozíciója az *s szomszédságában semlegesítődött. Minthogy a görög kentum nyelv, ezért az iteratívumok szempontjából a kérdés eldöntése nem lényegbevágó, csupán az a fontos, hogy ősr. **-sk-*-t kell feltennünk. Vannak, akik az **-sk-/sk-* képzőt egy **-s-* és egy **-k-/k-* szuffixum kombinációjának tartják. Így pl. WATKINS 1969: 53–58; GAMKRELIDZE-IVANOV 1995: 300–303 ({*-es-*} + {*-ek^h-*}) és legújabban JASANOFF 2003: 132–135 (**-h₁s-* + *-k-*; de a laringális az **-sk-* imperfectumoknál sohasem maradt meg). Bizonyos azonban, hogy az alapnyelv felbomlása előtt már egy egységesnek tekinthető **-sk-* imperfectumképző létezett.

¹⁵⁶ *R(∅)-ské/ó-*. Vö. LIV: 19.

¹⁵⁷ Az óind ige hangsúlya eltér az alapnyelvi képzésmód alapján várttól. Ugyanis a *gáchati* ige (ugyanígy még pl. *yáchati*) az 1. imperfectumi igeosztályba tartozik, de ez nyilvánvalóan másodlagos fejlemény, hiszen hasonlóan a legtöbb ilyen imperfectumképzős igéhez (pl. *prcháti*, *ucháti*, *icháti* stb.) a 6. osztályba (-á-) kellene tartoznia. Ld. GOTŌ 1987: 73 és 45. jz.; *Ai. Gr.* II, 1: 22. Az ói. képző hangalakjának alakulásáról ld. KOBAYASHI 2004: 67–81.

¹⁵⁸ Ld. LIV: 209–210; DEMIRAJ 1997: 296.

¹⁵⁹ Ld. legújabban KOBAYASHI 2004: 77.

¹⁶⁰ Az örményben sem utal semmi arra, hogy kétféle, *sk és **sk̥* hangcsoporttal kellene számolnunk (ld. GODEL 1975: 80⁶⁴), hiszen mindig *c* 'a fejlemény, mint ahogy az albánban is mindig *h*. Ld. LUBOTSKY 2001: 27–30. Az örmény *harc* 'anem'-ről részletesen ld. még alább.

¹⁶¹ Mivel eredetileg csak egy imperfectumképzőt kaphatott egy ige, ezért a γινωσκω típusú reduplikált alakok nyilvánvalóan késői fejlemények abból az korból, amikor az affixumok eredeti jelentéstartalma már kiüresedett. Ld. SZEMERÉNYI 1999: 273. A lehetséges létrejöttükről ld. GIANNAKIS 1997: 231–233.

¹⁶² Ld. LIV: 390 (esetleg **k^hent^h-*). Vö. GEW II: 478–479. A gyök alapfoka – analogikus szóeleji labiálisal – pl. a πένθος főnévben található meg. PALMER 1986: 263–264 egy (nem létező) ie. **pent^h-* gyökkel számol.

¹⁶³ LIV: 428–429 (1. jz. a görögben található /g/ lehetséges magyarázatáról).

így a **CeRH/CRhH*- gyököknél (nullfokú *CRH-ből)¹⁶⁴: pl. ie. *ǵneh₃- '(fel)ismer' → **ǵnh₃-ské/ó-* > gr. dial. (épeirosi) γνώσκω (att. γιγνώσκω másodlagos reduplikációval);¹⁶⁵ ie. *terh₃- 'megsebesít' → **tṛh₃-ské/ó-* > gr. (τι)τρώσκω;¹⁶⁶ ie. *mneh₂- 'gondol' → **mnh₂-ské/ó-* > gr. μνήσκειται Anacr. 94, 4 Bergk;¹⁶⁷ esetleg ie. *dreh₂- '(el)fut' → **dṛh₂-ské/ó-* > gr. (ἀπο-δι)δράσκω;¹⁶⁸ és talán ie. **d^henh₂*- 'elfut, távozik' → **d^hnh₂-ské/ó-* > gr. θνήσκω.¹⁶⁹ A leíró szempontból már iteratívumnak számító gr. ἔσκει is erre az imperfectumi képzésmódra megy vissza: *h₁es-¹⁷⁰ → *h₁s-ské-t > *h₁skét > ἔσκει a laringális vokalizációjával („prothetikus magánhangzó”).¹⁷¹ A lat. *escit*, *escunt* alakok esetében viszont analogikus alapfokkal kell számolnunk.¹⁷²

A mykénéiben egyetlen olyan alak van, ahol felmerült az *-*sk*-képzős imperfectumtő lehetősége: <*te-ra-pi-ke*> PY Eb 842, amelyet Ventris és Chadwick *therapiskei* praes. impf. sing. 3. személyű igealaknak értelmeznek 'szolgál, szolgálatot végez' jelentésben.¹⁷³ Ekkor a képző különnyelvi fejlődéssel¹⁷⁴ létrejött *-*iske/o-* változatával állnánk szemben. Valószínűbb azonban, hogy a *therapiskos* főnév locativusáról vagy dativusáról van szó.¹⁷⁵

¹⁶⁴ A *RH görög fejlődésre vonatkozólag ld. RIX 1976: 72–75; MAYRHOFER 1986: 128–129, 139–140, 144–145.

¹⁶⁵ LIV: 168–170. Az örm. *čanač'em* < **ǵnh₃-skjé/ó-* alakról ld. részletesebben alább. A latin (g)*nōscō* és az óp. conī. sing. 3. *xšnā-s-ātiy* alakokban másodlagosan, független különnyelvi újjításként jelenik meg az alapfokú gyök, a latinban a (g)*nāscor*-ral (< ie. **ǵnh₁-ské/ó-*) való homonímiát elkerülendő (hiszen **nh_{1/3}* > **,ñ* > lat. *nā*, ill. minden resonansra kiterjesztve: ie. *RH > *Rā*; ld. MEISER 1998: 108). Vö. pl. KLINGENSCHMITT 1982: 68⁹. A *-*tó-* képzős adjectivum verbaléban is számolhatunk a görögben nullfokkal (vagyis **ǵnh₃-tó-* > gr. γνωτός), bár a lat. *nōtus* (vö. *ī-gnōtus* < *en-gnōtus < **ñ-gnō-tó-*) és ói. *jñātá*-alapfokú **ǵneh₃-tó-* (> **ǵnō-tó-*) alakra mutat. Ez azonban lehet független különnyelvi fejlemény is, elkerülendő a homonímiát a **ǵnh₁-tó-* > ói. *jātá*-, lat. *nātus* alakokkal. Ld. MAYRHOFER 1986: 144. Nem szükséges tehát rendhagyóan alapfokot tartalmazó alapnyelvi **ǵneh₃-ske/o-*-ből kiindulni, ahogy pl. SIHLER 1995: 507 teszi.

¹⁶⁶ LIV: 634.

¹⁶⁷ LIV: 447.

¹⁶⁸ LIV: 127.

¹⁶⁹ Amennyiben valóban csak másodlagos az iota subscriptum; ld. LIV: 144–145. Eltérően pl. SCHMIDT 1904: 46, 50 („hosszú diftongusos” gyök). A gr. -ίσκω (lat. -*iscō/or*) változat másodlagos. Ld. VINE 1993. Vö. CHANTRAINE 1947: 260; RIX 1976: 213.

¹⁷⁰ A gyökeleji laringálist bizonyítja a védikus fosztóképzős *ásat* alak (< **ñ-h₁sn̥t-*). Vö. MAYRHOFER 1986: 124–125; *EWAia* I: 35; RIX 1976: 69 (ugyanitt a szóeleji, mássalhangzó előtti laringálisok görög fejlődéséről jó összefoglalás); LIV: 241–242.

¹⁷¹ A „vokalizáció” szót itt most csupán abban az értelemben használom, hogy a laringális helyén a görögben egy magánhangzó (vocalis) jelenik meg. Hasonlóképpen leegyszerűsítve, a **C__C* helyzetben álló laringálisnál is mondható, hogy pl. a *h₁ a görögben /e/-ként vokalizálódik, jóllehet itt inkább egy, a laringális által színezett epenthetikus magánhangzó fejleményével állunk szemben. Ld. pl. MAYRHOFER 1986: 138; MEIER-BRÜGGER 2002: 114–115; LINDEMAN 1997: 157–159; 2004.

¹⁷² LIV: 242¹². Ld. még alább.

¹⁷³ VENTRIS-CHADWICK 1973: 263. Ennek lehetőségét nem zárja ki PLATH 1992: 536⁵ sem.

¹⁷⁴ VINE 1993: 50.

¹⁷⁵ Ld. Lejeune nyomán VINE 1993: 57; ill. korábban pl. PALMER 1963: 53, 205. Az alakkal kapcsolatban ld. még összefoglalólag SOWA 1998: 284–285. Vö. BARTONĚK 2003: 316.

Az egyes indoeurópai nyelvek a képző jelentését, funkcióját tekintve nagyon színes képet mutatnak,¹⁷⁶ ez a sokféleség azonban minden bizonnyal különnyelvi úton (részben alapszóbesugárással¹⁷⁷) jött létre. Az eredeti jelentésárnyalat meghatározása szempontjából perdöntő a hettita, ahol az ie. *-sk-képző folytatása (-ške/a-) nem megszilárdult (és kiüresedett jelentésű) imperfectumképzőként, hanem nagyon produktív szuffixumként van meg, amellyel tetszőleges igéből képezhető praesensben és praeteritumban is használható fő.¹⁷⁸ Így pl. *dā-* 'venni, fogni' (ie. **deh*₃- *LIV*: 105–106): sing. 1. *dāhhi* ~ sing. 3. *daškizzi*; *ēpp-lapp-* 'megfogni' (ie. **h₁ep-* *LIV*: 237): sing. 3. *ēpzi*, plur. 3. *appanzi* ~ sing. 3. *appiškizzi*; *eku-laku-* 'inni' (ie. **h₁eg^{mh}*- *LIV*: 231): sing. 3. *ekuzi* ~ sing. 3. *akkuškizzi*; *akk-lekk-* '(meg)halni' (ie. **h₁ek^lk-* *LIV*: 234–235): sing. 3. *āki* ~ med.-pass. sing. 3. *akkiškittari*¹⁷⁹.¹⁸⁰ Természetesen nem az összes hettita -šk-

¹⁷⁶ Ld. pl. NEGRI 1976: 233–235 és SZEMERÉNYI 1999: 273–274 rövid áttekintését. – A görögben (ld. CHANTRAINE 1947: 259–261; RAMAT 1967: 112; DUHOUX 2000: 346–347) az -σκ- imperfectum-képzős igéknek (tehát nem az iteratívumoknak!) nincs egységes jelentésjegye (vö. GIANNAKIS 1997: 230–231 a reduplikált -σκ-s igék kapcsán). A διδάσκω 'tanít' (ie. **dens-* 'jártassá válik'; bár *LIV*: 118–119 és 4. jz. értelmében itt éppen a szuffixum másodlagos), a πιστεύω 'ítat' és a παύωσκω 'mutat, felragyogtat, kijelent' faktitív-kauzatív jelentésárnyalatú, de gyakoribb a pl. a ἡβάζω 'felserdül' és γηράσκω 'öregszik' igéknél meglevő, többnyire inchoativitásnak nevezett jelentés, amelyet azonban HAVERLING 2000 értelmében inkább dinamicitásnak, vagy DUHOUX 2000: 346 alapján progresszivitásnak lehetne nevezni (hiszen a γηράσκω jelentése nem 'öregedni kezd', hanem 'öregszik, az öregedés folyamatában van'). A görög -σκ- képző funkciójának meghatározásához azonban egyenként meg kellene vizsgálni, hogy egy adott igénél a megfigyelhető jelentésárnyalat nem valamilyen más morfológiai elem (pl. az -σκ-val feltűnően gyakran társuló reduplikáció) számlájára írható-e. GIANNAKIS 1997: 290 szerint elképzelhető, hogy az eredeti iteratív jelentés ('if it ever existed in the σκω-presents of Greek') az igék lexikális jelentésének hatására semlegesítődött, elhomályosodott. – A latinban szintén inchoatívnek szokták (pl. STEMPEL 1999: 26, 28) nevezni a valójában dinamicitást (progresszivitást) kifejező -sc-s igéket (*senēscō*, *matūrēscō* stb.). Az inchoatív akcióminőség igazából csak az igekötős igéknél van meg. Az igazi jelentésárnyalat jól látható az olyan oppozícióhármásban, mint pl. *rubet* 'vörös' ~ *rubēscit* 'vörösödik' ~ *ērubēscit* 'elvörösödik, elpirul'. Ld. legújabban részletesen HAVERLING 2000 (3–9 és passim); vö. RUIJGH 1992a: 88 és 39. jz. ('*experiment le procès d'un changement d'état*'). A tokhárban többnyire a kauzatívumok használják az ie. *-sk-t folytató -sk- (ill. gyengülve -ss-) szuffixumot (pl. tokh. B *tsālp-* 'átkel, megmenekül' → *tsālpāsk-* 'átsegít, megment', part. *tsālpāsseñca*; de az -sk-képzős imperfectum ennél az igénél valószínűleg tokhár különnyelvi újítás az ie. **d^helb^h*- 'kiás, kiváj' gyökből: 'kiás' → 'kiszabadít, megment'; ld. *LIV*: 143), de szórványosan vannak nem kauzatív jelentésű képzések is. Ld. KRAUSE 1952: 82–83, 308; KRAUSE–THOMAS 1960: 209–214; PUHVEL 1991: 16; SZEMERÉNYI 1999: 273. A kauzatív-faktitív jelentés KLINGENSCHMITT 1970: 84⁴ szerint is a tokhár nyelv újítása. PEDERSEN 1941: 168 ennek a kapcsán arra mutatott rá, hogy az iteratív ~ kauzatív szemantikai kettősség az indoeurópai **R(o)-éje/o-* imperfectumképzésnél (vö. *LIV*: 22–23) is megvan. Érdekes, hogy a képző a vulgáris latinban is képez tranzitív kauzatív igéket: pl. a Kr. u. 5. sz.-ban *innotescere* 'megismertetni', *mollescere* 'meglágyítani' stb.; ld. ERNOUT 1953: 132–133. Az örmény gyenge aoristos -c'- képzőjét hagyományosan szintén az ie. *-sk-szuffixumból szokták eredeztetni (pl. *elac* 'sírt', *ekac* 'állt' stb.), bár ezt a hagyományos megfeleltetést többen megkérdőjelezik (bővebben ld. lentebb).

¹⁷⁷ SZEMERÉNYI 1999: 273–274.

¹⁷⁸ Az egész csoportról elsősorban morfológiai szempontból ld. OETTINGER 2002: 315–329; korábban STURTEVANT 1951: 129–131. Morfoszintaktikai és szemantikai értékelésükre nézve ld. DRESSLER 1968 III. fejezete, ill. legújabban MELCHERT 1998; HOFFNER–MELCHERT 2002.

¹⁷⁹ DRESSLER 1968: 162.

¹⁸⁰ A képző óhett. -iške- (közép-, újhett. -eške/-iške-) alakjában anaptyktikus magánhangzó jelenik meg. Ld. VINE 1993: 51–52 (MELCHERT 1984: 102, 108, 134, 148 megfigyelései alapján). Vö. még OETTINGER 2002: 318.

képzős tő származik az alapnyelvből, sok közülük – a produktív képzésmód alapján – már különnyelvi újításként jött létre.¹⁸¹

A hettita *-šk-s* alakoknak hagyományosan iteratív-duratív jelentést szoktak tulajdonítani.¹⁸² Legújabban Melchert és Hoffner¹⁸³ szinkrón szempontból a következő módon közelítik meg a kérdést. A hettitában az igék az aspektus kategóriája tekintetében általában jelöletlenek, ugyanakkor lehetőség van az imperfektív aspektus jelöltté tételére is. Ezt a funkciót három morféma töltheti be: elsősorban a *-ške/a-*, korlátozottabban az *-anna/i* és az *-(e/i)šš(a)-*, amelyek leíró szemszögből gyakorlatilag allomorfokként értelmezhetők. Az imperfektivitás kifejezésén belül több alfunkció is megkülönböztethető, melyek közül a leggyakoribb az iterativitás, de emellett duratív, progresszív, disztributív, inchoatív és habituális funkciókra is számos példa található. Vannak másfelől olyan igék, amelyekben a szuffixum az ige részeként lexikalizálódott. Melcherték aspektusra és akcióminőségre vonatkozó definíciói¹⁸⁴ élesen különböznek a jelen fejezet elején tárgyalt definícióktól. A jelen dolgozatban képviselt felfogás értelmében véleményem szerint megfelelőbb lenne az imperfektivitás helyett a *-ške/a-* szuffixumnak atelikus (vagy nem-terminatív) akcióminőséget kifejező alapjelentést tulajdonítani. Az iteratív, duratív, disztributív és habituális funkciók a W. Dressler által igei pluralitásnak („*verbale Pluralität*”)¹⁸⁵ nevezett kategóriában foglalhatók össze, míg a szintén megfigyelhető progresszív és inchoatív funkciók már ennek kiszélesedésére, bizonyos fokú grammatikalizálódására utalnak.

Ugyanaz a *-ške/a-* képzős alak különböző szövegkörnyezetben más-más részjelentést fejezhet ki. Így pl. az *ēd-lad-* 'enni' (ie. **h₁ed-* LIV: 230–231) igéből képzett *azzikk-* /atsk-/¹⁸⁶ tő iteratív ('újra és újra enni') mellett duratív is lehet, mint pl. a követ-

¹⁸¹ Vö. OETTINGER 2002: 329.

¹⁸² Erre vonatkozólag pl. FRIEDRICH 1960: 74–75, 140–141. DRESSLER 1968: 232–233 szerint a fő funkció az iterativitás kifejezése, de emellett szövegkörnyezettől függően duratív, disztributív, uzitatív és intenzív mellékjelentések is megjelenhetnek.

¹⁸³ MELCHERT 1998; HOFFNER–MELCHERT 2002.

¹⁸⁴ Ld. MELCHERT 1998: 413; HOFFNER–MELCHERT 2002: 377. – Mivel felfogásunk szerint az aspektus szubjektív jellegű kategória a beszélő részéről, ezért az aspektus „jelöletlenségéről” beszélni önellentmondás.

¹⁸⁵ Az igei pluralitás-jelentések összefüggéséről ld. DRESSLER 1968: 57–83. Dressler tanulmányának első fejezetében általánosságban foglalkozik az ún. igei pluralitással. Az igei jelentéstartalomnál a pluralitást valójában nem a hozzátartozó alany vagy tárgy többes száma jelzi (tehát nem az, hogy egy cselekvést többen hajtanak végre vagy több pontra irányul), hanem éppen az iterativitás mint akcióminőség (és ronkon kategóriái), amely a cselekvésnek magának a többszöriségét és „pluralis-voltát” fejezi ki. Ld. DRESSLER 1968: 49–58.

¹⁸⁶ Vö. MELCHERT 1994a: 174. A szóeleji hett. *a-* bizonyára nem az ie. **h₁-* (**h₁dské-*) közvetlen reflexe, hanem analogikus eredetű, ld. MELCHERT 1994a: 66–67; KIMBALL 1999: 390–391. De vö. KLOEKHORST 2004: 47–48⁵⁵.

kező mondatban: MI-*an hūmandan uzuhrin* HÁD.DU.A *azzikkanzi* KUB I 13 I 35f. 'egész éjszakán át szénát esznek'.¹⁸⁷ Mindazonáltal a leggyakoribb jelentésárnyalat az iterativitás, ami az igék lexikális jelentésével függ össze.

Elsősorban a hettita adatok alapján az ie. *-sk- szuffixumnak általában iteratív jelentésárnyalatot szoktak tulajdonítani.¹⁸⁸ Gamkrelidze és Ivanov szerint a szuffixumnak kezdetben, az indoeurópai alapnyelv „aktív-inaktív” tipológiájú korszakában (hasonlóan a reduplikációhoz) az volt a funkciója, hogy az igealakon jelölje inaktív argumentumának a pluralitását. Később, az „aktív → akkuzatív” tipológiai váltás után az ige tárgyának, majd alanyának a pluralitását, illetve az iterativitás jelentésárnyalatát fejezte ki.¹⁸⁹ Dressler nyomán egy akkuzatív típusú nyelvben, mint amilyen a felbomlása előtt az indogermán alapnyelv volt, mindezeket (vagyis az iterativitást, az alanyra és a tárgyra vonatkozó disztributivitást, a durativitást stb.) az igei pluralitás fő kategóriájában foglalhatjuk össze.

A hettita, amelyben nincsenek morfológiailag jelölt aspektustövek, a -ške/a-t még produktív módon, akcióminőséget kifejező szuffixumként alkalmazza, a legtöbb indogermán nyelvben azonban a képző alapvetően grammatikalizálódott, és az imperfektív aspektus jelölésének (egyik) morfológiai eszközévé vált.¹⁹⁰ Bizonyos nyelvekben még érezhető ugyan az eredeti jelentéstartalom maradványa, de gyakoribb, hogy a képző új funkciót kapott, és eme új jelentésárnyalata vált produktívvá.

Az örményben a *-sk- > -c- szuffixum – a hagyományos felfogás szerint – a gyenge aoristos képzőjévé értékelődött át.¹⁹¹ Ez az átmenet (iteratív imperfectumképzőből aoristosképző) az örmény aoristos eredetét figyelembe véve önmagában nem meglepő, hiszen az indogermán aoristos és praeteritum egyesülésével jött létre, vagyis az eredeti alapnyelvi aspektusviszonyok az örményben teljesen átalakultak.

¹⁸⁷ Idézi FRIEDRICH 1960: 141.

¹⁸⁸ Ld. pl. SCHEFTELOWITZ 1929: 164; RIX 1976: 214; 1986: 8; SIHLER 1995: 507 (iteratív–duratív); GIANNAKIS 1997: 230 (iteratív–duratív); MEISER 1998: 46; SZEMERÉNYI 1999: 273. A korábbi kutatók közül STAHL 1907: 75 véleménye szerint nem lehet találni egységes alapjelentést, míg CURTIUS 1873: 265 összefoglalóan „Inchoativclasséről” beszél. PORZIG 1927: 159, 166 szerint „das verbale -sko- Formans meint Handlungen oder Vorgänge als sich ruckweise in einzelnen Absätzen vollziehende”, és hangszimbolikai felfogása a szakaszosan előrehaladó, de mégis egységes cselekvést szerinte jól érzékelteti a szibiláns és a gutturális zárhang kapcsolata (!?).

¹⁸⁹ GAMKRELIDZE-IVANOV 1995: 265–267.

¹⁹⁰ Az aspektus mint grammatikalizálódott akcióminőség kérdéséről ld. STEMPEL 1999: 26–29, 34.

¹⁹¹ Ld. pl. MEILLET 1936: 115–116.

7. 2. 2. Az örmény -c'- aoristos problémája

Az ión iteratívumok magyarázatánál többször felvetődött mint esetleges genetikusan összefüggő párhuzam az örményben használatos ún. gyenge aoristos,¹⁹² melynek -c'-képzőjét egyes kutatók az iteratív alakok -σκ-jával próbálták közvetlen kapcsolatba hozni.¹⁹³ A következőkben azt fogjuk látni, hogy bár a két toldalék között annyi összefüggés van ugyan, hogy mindkettő végső soron ugyanarra az ie. *-sk'- képzőre megy vissza, ugyanakkor a képzésmódok teljesen eltérőek, vagyis különnyelvi fejleményekről van szó. Így határozottan el kell vetnünk azt a lehetőséget, miszerint az ie. *-sk'-képzőnek valamiféle eredeti (és az örményben is „napvilágra kerülő”) inherens, múlta utaló jelentéstartalma indokolná az ión iteratívumok augmentálatlanságát.

Néhány örmény igénél a -c'- imperfectumban is megtalálható. Ezek között van olyan, amelynél más nyelvek is az ie. *-sk'- imperfectumképző folytatását mutatják, vagyis az örmény imperfectumi alakot is ennek reflexeként foghatjuk fel. A legegységelműbbnek látszó példa az örm. *harc'anem* 'kérdez' (aor. *harc* '-), amely a fentebb említett ie. *prskéló- < *prk-skéló- (ie. *prek'- gyök) reflexe.¹⁹⁴ Az, hogy az örmény alak -*anem* imperfectumképzővel rendelkezik, nyilvánvalóan másodlagos fejlemény, az eredeti alak bizonyosan **harc'em* volt.

Klingenschmitt szerint¹⁹⁵ a másik ilyen ige az örm. *hayc'em* 'keres, kér, követel' (aor. *hayc'ec* '-', vö. *ayc* 'látogatás, felkeresés'), amelynek rokonai az ói. *icháti* 'keres, kíván'; av. *isaiti* 'u.a.'; ószl. *iskati* 'keres, követel, felkeres'; litv. (*j)ieškóti* 'keres'; lett. *iėškāt* 'tetvészik'; ófn. denom. *eiscōn* 'követel, kér, kérdez' (vö. *eisca* 'követelés'). Az örm. *hayc'e-* alak egy őörmény **h₂aiskéló-* alakból vezethető le, amely nem az indogermánban megszokott és a többi nyelvben is meglevő¹⁹⁶ nullfokot mutatja a *-sk'-képző előtt (ie. **h₂iskéló-* < **h₂is-skéló-*; **h₂eis-* gyök). Ez mindenképpen különnyelvi fejlemény.

¹⁹² Az aoristosi és az imperfectumi tövek paradigmatisz kapcsolatairól ld. többek között GODEL 1975: 50–53; SCHMITT 1981: 146–147; KLINGENSCHMITT 1982: passim.

¹⁹³ Így például MEILLET 1936: 115; SCHMITT 1981: 145 stb.

¹⁹⁴ Ld. KLINGENSCHMITT 1982: 62; LIV: 490–491.

¹⁹⁵ KLINGENSCHMITT 1982: 63.

¹⁹⁶ Kivéve a germán nyelvek denominatív igéit. Ld. KLINGENSCHMITT 1982: 63.

Vannak azonban az örményben olyan imperfectumtövek, amelyekben a más nyelvek alapján rekonstruálható ie. *-sk- képző helyén nem -c‘-, hanem -č‘- található. A legvilágosabb példa az ie. *gneh₃- ‘(meg)ismer’ gyök, amely az alapnyelvben *gñh₃-ské/ó- imperfectumtővel rendelkezett.¹⁹⁷

Az örményben ez az ige impf. čanač‘e-, aor. canea- tővel rendelkezik. Az imperfectumtő asszimilációval jött létre egy korábbi hangtörvényszerű¹⁹⁸ *cana(-č‘e-) formából, tehát diakron szemszögből nézve nem szuppletív paradigmáról van szó.¹⁹⁹ A *cana-C- hangcsoport szabályos reflexe az ie. *gñh₃-C-nek (az ie. *CRH-C- > örm. CaRa-C- változásra²⁰⁰ nézve vö. pl. ie. *b^heh₂- gyökből impf. *b^h-ñā-h₂/b^h-ñ-h₂-²⁰¹ > örm. bana-m ‘nyit’²⁰²).

A nehézséget az ilyen típusú imperfectumképzéseknél²⁰³ a -č‘- jelenti. Meillet, aki veláris *-k-t tartalmazó ie. *-sk- imperfectumképzővel számol, – tekintetbe véve a fentebbi igéknél és más szavaknál is megfigyelhető ie. *sk/sk ~ örm. c‘ megfelelést – ebben az esetben egy *-je/o- képzővel megtoldott *-skj- képzőegyüttessel számol, és ebből eredezteti a kérdéses örmény imperfectumi szuffixumot (vagyis örm. čanač‘e- < *canač‘e- < őśorm. *gñh₃-skjé/ó-).²⁰⁴

Klingenschmitt²⁰⁵ elveti a Meillet által – szerinte *ad hoc* – feltételezett *skj [sic!] > örm. č‘ hangváltozást, azt hozva fel érvként, hogy az ie. *kj hangcsoport minden bizonnyal örm. c‘-vé fejlődik.²⁰⁶ Ez utóbbi hangfejlődést azonban csak egyetlen megfeleltetéssel²⁰⁷ véli alátámasztani: örm. lowc‘(ane)- ‘meggyújt’ < ie. *lōwk-je/o- (kauzatív jelentésárnyalattal; a *k palatalizációjával a *j előtt az ie. *leuk- ‘világos,

¹⁹⁷ Ld. fentebb. Vö. többek között LIV: 168–169.

¹⁹⁸ Hiszen ie. *g > örm. c; ld. pl. ie. *gēnh₁os > örm. cin stb. SCHMITT 1981: 61.

¹⁹⁹ Ahogy pl. SCHMITT 1981: 157 veszi (leíró szemszögből).

²⁰⁰ Ld. többek között HAMP 1990: 23; KORTLANDT 1991: 2.

²⁰¹ KLINGENSCHMITT 1982: 107, 112–113.

²⁰² Részben a Sievers-Lindeman törvény hatására, részben analogikus változások eredményeképpen, hiszen egyébként pl. *b^h-né-h₂-C- > *bnā-C- > *bna- (sing. 1. *bnam) alakot váránk erős esetekben.

²⁰³ Ugyanilyen pl. örm. alač‘em ‘kérni’: ie. *słh₂-ské/ó- ‘kiengesztel’; örm. hangč‘im ‘kipihen magát’: *sm-k^hih₁-ské/ó-; örm. erknč‘im ‘fél’: *dñi-n-ské/ó- stb. A rekonstruált alakok KLINGENSCHMITT 1982: 67–83 alapján. Az alač‘em igével kapcsolatban ld. még KLINGENSCHMITT 1970.

²⁰⁴ MEILLET 1936: 109–110 (természetesen nem laringálissal!); újabban védi KORTLANDT 1991: 1–2; HAMP 1991a: 11–12. Kortlandt szerint ennek a morfológiai bővítésnek az volt az oka, hogy az *-sk- (*-sk-) kezdett az aoristos és a coniunctivus szuffixumává válni. Vö. LUBOTSKY 2001: 28 (és ld. később).

²⁰⁵ KLINGENSCHMITT 1982: 68, 83–84, 193–194; és korábban 1970: 80–81. Klingenschmitt ellenvetése magával a képzőegyüttes tényével szemben nem mérvadó, vö. éppen az általa is említett erknč‘im < *dñi-n-ské/ó-, ill. gr. φθίνω ~ φθιύθω példákat. Ld. HAMP 1991a: 14.

²⁰⁶ Vö. ugyanígy GODEL 1975: 82.

²⁰⁷ Ld. korábban már GODEL 1975: 82.

fénylik' gyökből).²⁰⁸ Meillet azonban az idézett helyen **skĭ* [sic!] (**-ske-* + **-ye-*) > örm. *č'* változásról beszél!²⁰⁹

Az örm. *lowc'*- hangtanilag (az ie. **sk/sk̄* > örm. *c'* hangváltozás alapján) minden további nélkül levezethető lenne egy **lōuk-sk̄* > **lōusk̄*²¹⁰ sőt egy **lūk-sk̄* > **lusk̄*- formából is, melyek közül az utóbbi teljesen szabályos, nullfokú gyökből képzett alapnyelvi imperfectumtő lehetne. Ekkor azonban problémát okozna az örményben kétségtelenül meglevő kauzatív jelentésárnyalat. Klingenschmitt felveti egy másodlagos **lōuk̄-sk̄-je/o-* kauzatívum gondolatát, amely analogikusan jött volna létre egy **luk-sk̄é/ó-* imperfectum mellé (vö. ie. **suep-* ~ **sūōp-je/o-*). Ezt azonban nyomban feladja, arra hivatkozva, hogy nem igazolható az ie. **luk-sk̄é/ó-* imperfectumtő feltételezése.

Létezik azonban ilyen képzés a khotáni szakában:²¹¹ sing. 3. *rruštā* (Emmerick: ősszaka **rusati* <²¹² ősir. **ruxsati* < iir. **ruxšcati* < **luksk̄eti*²¹³) ill. plur. 3. *rrušindä* (Emmerick: ősszaka **rusanti* < ősir. **ruxsanti* < iir. **ruxšcanti* < **luksk̄onti*) 'ragyog'.²¹⁴ A *LIV* szerint – Klingenschmitt elméletére alapozva – ez az iráni tő különnyelvi újítás. Felvethető azonban az is, hogy már alapnyelv utáni, de indo-iráni-örmény izoglosszáról van szó.

Mint láttuk, az örm. *lowc'-anem* ige hangtanilag lehet egy **luksk̄é/ó-* > **lusk̄é/ó-* imperfectum fejleménye, és ilyen képzésmód a szaka adatokkal is alátámasztható. Ugyanígy a *c'owc'anem* 'mutat' ige hangtanilag visszamehet egy **skuh₁-sk̄é/ó-* alakra is²¹⁵ (az ie. **(s)keuh₁-* 'észrevesz, lát' gyökből²¹⁶), de itt ugyanúgy problémát okoz a kauzatívumi jelentés. Tekintve, hogy mind a két ige a *-c'*- előtt */u/* hangot tartalmaz, és így hangalakilag (*C-owc'-anem*) részben homonimek az örmény

²⁰⁸ Ezt (nyújtott fokkal) esetleg támogatná a szemantikailag kissé problematikus litv. *láuĳiu, láuĳti* 'vár (< vhova tekint < *magának világítat / felfényleni hagy?)'. Ld. *LIV*: 419.

²⁰⁹ Vö. LUBOTSKY 2001: 28.

²¹⁰ MEILLET 1936: 107 **leuk-ske*-vel számolt, de ez morfológiailag nem jó; vö. GODEL 1975: 82.

²¹¹ Ld. *LIV*: 418–419; EMMERICK 1968: 116. Vö. még *parrušindä* < **apa-lpari-* + *-raok-*; EMMERICK 1968: 74.

²¹² Óir. **xs* > szaka *s*; ld. EMMERICK 1989: 215.

²¹³ Ha valóban alapnyelvi (de legalábbis pre-iir.-örm.) képzéssel van dolgunk, akkor – Emmerickkel szemben – inkább a mássalhangzótorlódás kiküszöbölésével **luksk̄eti* > **lusk̄eti* alakból kell kiindulnunk, amelyből aztán iir. **rusc̄ati* > ősir. **rusāti*. Ugyanígy plur. 3. személyben is (analogikus palatalizációval). Vö. LUBOTSKY 2001: 40, 44.

²¹⁴ Pl. *kho ysīrrā rruštā tterā russana* 'ahogy az arany ragyog, úgy ragyogva' stb. Ld. BAILEY 1979: 367.

²¹⁵ Vö. az örmény szókezdő hang vonatkozásában LUBOTSKY 2001: 27.

²¹⁶ *LIV*: 561.

kauzatívum-képzővel,²¹⁷ elképzelhetőnek tartom, hogy a kauzatív jelentésre történő váltást éppen ez a részleges homonímia idézte elő.²¹⁸

Mindez azt jelenti, hogy nem bizonyítható a Klingenschmitt által feltételezett (*kj >) *kj > *c*' hangváltás,²¹⁹ hiszen az egyetlen érvként felhozott megfeleltetés (*lōukj- > *lowc*'-) nem kényszerítő erejű. Nézzük meg néhány olyan örmény szót, amelyben e problémakörbe tartozó hangváltások következtek be (*harc'*em* → *harc*'*anem*; *canač'*em* → *čanač*'*em*; *lowc'*em* → *lowc*'*anem* és *c'*owc*'*em* → *c*'*owc*'*anem*; *č*'*ogan*; *ač*'*k*').

A *harc'*em* alak ie. **pršké/ó*-ra (< **pršké/ó*-) megy vissza. Meillet nyomán a *canač'*em* alakot nem vezethetjük vissza **ǵnh₃ské/ó*-ra, hiszen abból *canac'*em*-nek kellene fejlődnie, csupán egy másodlagos, összetett *-*skj*- (ill. ősröm. *-*skj*-) képzővel számolhatunk. Klingenschmitt azért veti ezt el, mert véleménye szerint nem megalapozott a *-*skj*- > -*č*'- változás. Ezt azzal próbálja alátámasztani, hogy a *-*kj*- hangcsoport az örményben -*c*'-vé vált (így a *lowc*'*anem* ige esetében, amely **lōukjē/o*- formára menne vissza az eredetileg veláris *k palatalizációjával). Ugyanakkor erre a hangváltásra nem hoz másik párhuzamot, sőt a *č*'*ogan* < **kjeun̄to* levezetéssel (ahol szintén palatalizálnia kellene a *k-nak, s így az ő elmélete szerint *c'*ogan* lenne a szabályos fejlemény) éppen ő maga hoz ellenpéldát, bár igaz, hogy ez szóeleji helyzetben van. A

²¹⁷ Az -*owc*'*ane*- (-*owsane*-, -*owzane*-) képzős kauzatívum örmény különnyelvi fejlemény. Az *-*sk*-tól független származását vallja KLINGENSCHMITT 1982: 265–266, ismét az általa feltett, de biztos példával alá nem támasztott *kj > *c*' hangváltásra alapozva.

²¹⁸ Figyelemreméltó, hogy az egyik ige latin rokonánál mintha éppen egy fordított jelenséggel állnánk szemben: az ólatinban (pl. Plaut. *Cas.* 118) még kauzatívumi jelentéssel rendelkező *lūceō* (< ie. *louk-éjelo-; LIV: 419) a klasszikus latinban már csak intranszitiv 'fényleni, világítani' jelentéssel rendelkezik. LIV: 419 jz. 12 szerint ez utóbbi különnyelvi újításként egy essivusi imperfectumtól fejleménye, amelyben a többeli hosszú magánhangzó éppen a kauzatívumból eredne, vagy esetleg az alapfok (*eu > *ū*) a gyökhöz tartozó összes alakban általánosult. Az örménnyel kapcsolatban felvetett lehetőség fényében azonban véleményem szerint itt sem zárható ki, hogy csupán egy alakkal állunk szemben: az eredetileg kauzatív alak essivusi értékűvé változott, minthogy formailag hasonlóvá vált a latinban gyakori, produktív csoporthoz, amelyet az essivusi -*ē*-tövé igék alkottak. Támogathatta ezt a jelentésbeli váltást esetleg egy másik latin ige, a szemantikailag is rokon *fulgēre*. Ez az ige ugyanis egy essivusi **b^hleg-hjéló*-többől származtatható (ie. **b^hleg*- 'ragyog' LIV: 86–87). A Vollstufe II-es (ld. pl. gr. φλέγ-ω) gyök kauzatívumából (**b^hlog-éjelo*-; vö. kfn. *blecchen* szintén kauzatívumi jelentéssel is) lat. *flogēre lenne várható. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a latinban az ige mindegyik alakjában a nullfok általánosult (ld. praes. perf. *fulsī* az ie.-ban nyújtott- és alapfokot tartalmazó *s*-aor. **b^hlég*/**b^hlég-s*- helyett), akkor nem zárható ki, hogy az ige kauzatívuma is (bár a klasszikus latinban már nincs meg) valaha szintén *fulgēre volt. Ez a feltételezett homonímia további támogató tényező lehetett a *lūcere* szemantikai változásához.

²¹⁹ Nem volt elérhető számomra B. A. Olsen tanulmánya, aki szintén több forrásból (többek között *kj-ből) eredezteti az örmény *c*'-t: „*außer* 'sk-Gruppen' auch *tj, *kj” SCHMITT 1997: 180). Az ie. örmény fejlődésének kérdését egy újabb monográfiájában is tárgyalja: OLSEN, Birgit A.: *The Noun in Biblical Armenian*. Berlin–New York, 1999, Mouton de Gruyter, 812skk. (*non vidi*).

LIV ezzel szemben a *č'ogan* alakot ie. **k^hie_u*-ből eredezteti,²²⁰ de csupán amiatt a Klingenschmitt-féle *lowc'anem* < **lō_uk_ie/o-* miatt, amely elszigetelt példa a feltételezett **k_i* (> **k_i*) > *c'* hangváltozásra, és így nem bizonyító erejű. Igaz, hogy az örm. plur. *ač'k'* 'szemek' < ie. du. **h₃k^hih₂* („*[*h₃k^hi_ə]*”) támogatja a **k^hi* > *č'* hangváltozást,²²¹ de ez korántsem bizonyítja, hogy a **k_i*-nek más reflexének (ti. *c'*-nek) kellene lennie.²²² A LIV felfogása az,²²³ hogy a ősrövényben meg kellett lennie a veláris és a labioveláris tektálisok megkülönböztetésének a **k_i/*k^hi* esetében is. Bár a kétféle tektális különbsége bizonyos helyzetekben az örményben valóban megfigyelhető,²²⁴ **i* előtt minden valószínűség szerint azonos módon fejlődtek.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy nem bizonyított az örm. *c'* < **k_i* (ill. palatalizált **k_i*) hangfejlődés. A *č'* bizonyosan reflexe a **k^hi*-nek (ld. **h₃k^hih₂* > *ač'k'*, **uok^hie/o-* > *goč'em*), és ezzel párhuzamosan feltehetünk egy **k_i* > *č'* hangváltozást is (ld. **k_iie_u* > *č'og-*, de itt lehetséges, bár egyáltalán nem szükségszerű **k^hie_u*-ből kiindulni). Mindezek a hangváltozások közvetve azt is jelentik, hogy a *čanač'em* magyarázatára mégiscsak leginkább a Meillet által feltételezett (és egyáltalán nem *ad hoc*, ráadásul morfológiailag is motivált) ősrövény **g^hh₃sk_ié/o-* másodlagos imperfectumtő marad a legvalószínűbb elképzelés,²²⁵ feltételezve, hogy – amint fentebb láttuk – akár

²²⁰ LIV: 394–395. A hagyományos rekonstrukció **k_iie_u*- szokott lenni. Így veszi pl. SCHMITT 1981: 63; KLINGENSCHMITT 1982: 96, 277. Schmitt összefoglalásából azonban úgy látszik, hogy csak ez az egy gyök támasztja alá a kérdéses hangváltozást. A többi indogermán nyelvben, ahol a gyök reflexei megtalálhatók (ld. LIV: 394–395), a veláris és a labioveláris kezdet feltételezése egyaránt lehetséges. Minthogy azonban az ie. **k^hi* > örm. *č'* máshol is megfigyelhető (ellentétben a **k_i* > *č'*-vel), így éppen az örmény alapján lehetne itt is labiovelárist rekonstruálni. Ez azonban nem szükségszerű.

²²¹ SCHMITT 1981: 64; vö. továbbá MAYRHOFER 1986: 142, 127¹¹⁸. Többen (PISANI 1950: 165; MOTTUSCH 1994: 299) a szláv *oči*, litv. *aki* miatt ősrövény **ok^hi*-t rekonstruálnak, de az örményhez legközelebb álló görög nyelv össze alakja inkább az **ok^hie* mellett szól.

A Schmitt által hozott *goč'em* 'hív, nevez, kiált' (ld. pl. *ew ginn žamawn goč'eac Yisows* *περι δὲ τὴν ἐνάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς* Mt. 27, 46) < **uok^hie/o-* ige – ez ablautfokából nyilvánvaló – nem alapnyelvi tővel rendelkezik. GODEL 1975: 82 **wok-ye-* formában hozza, ami a *k* miatt zavaró. Nem szerepel ez az igealak KLINGENSCHMITTnél (1982), sem a LIV-ben (673 s.v. **uek^h*-), de ld. pl. (közelebbi magyarázat nélkül, csak az ie. **uek^h*- gyökkel való kapcsolatot említve) SOLTA 1960: 382. Létezik egy 'hívni, nevezni' jelentésű másik örmény ige, mégpedig *koč'em* (pl. *ew koč'esc'es ganun nora Yisows* *καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν* Mt 1, 21). Ezt a LIV: 212 egy másodlagos („*kaum primär*”) **g^hot-je-* formából vezeti le, az ie. **g^het-* 'mondani' gyökből (amelynek csak germán párhuzamai vannak: gót *qiPan* 'mond, beszél', óész. *kveđja* 'megszólít, köszönt' stb.). Vö. még IEW: 480–481. SCHMITT 1981: 172 szerint ez az ige (**g^hotjō*) „*Reimwort von goč'em*.”

²²² Vö. pl. STEMPEL 1994: 307 (*č'u* < **kyuti-*)

²²³ LIV: 394–395¹.

²²⁴ Ugyanez a jelenség az albánban is megvan. Ld. STEMPEL 1994: 298.

²²⁵ KLINGENSCHMITT 1982: 83–84 szerint lehetséges, hogy a *-č'*- és a *-c'*- imperfectumképző egyaránt az ie. **-sk-* (ő ugyanis az **s* mellett is megkülönbözteti a zöngétlen veláris és palatális tektálist) folytatása, és a két eltérő fejlődést valamiképpen mindig a megelőző fonéma indokolná. Sőt, Klingenschmitt még azt is felveti, hogy azok az örmény imperfectumok, ahol az ie. **sk* helyén *c'*-t találunk, valójában nem ennek a hangkapcsolatnak a hangtörvényszerű reflexét mutatják (hiszen az a *č'*-imperfectumokban lenne meg), hanem egy másik, disszimilált vagy éppen metatézissel létrejött hangkapcsolatból fejlődtek ki: így örm.

már a késői indogermánban, akár pedig független különnyelvi fejleményként az eredeti palatális és veláris tektálisok *s melletti semlegesítődése miatt a képző *-sk- alakúvá vált.

Röviden érintenünk kell azt a kérdést, hogy mi az oka annak, hogy bizonyos igékben nem „egészült ki” a preörm. *sk képző egy *j képzővel, hanem megmaradt *sk > c' formában (*harc'anem*, *hayc'em*). A *harc'anem* esetében könnyebb a helyzet, hiszen itt is van egy új imperfectumképző, a rendkívül produktív -ane-, amely pontosan ugyanazt a funkciót tölti be (ti. az imperfektív aspektus markáns karakterizálását), mint amelyet pl. *čanač'em* esetében a *j szuffixum. Ugyanezzel számolhatunk például a fent említett *lowc'anem* és a *c'owc'anem* igéknél is.

A *hayc'em* igé kérdése bonyolultabb. Itt ti. számolni kell egyrészt a másodlagos alapfokkal (hiszen *hayc'* < ősröm. **h₂a₁isk-*), továbbá a rokon *ayc'* 'kérés' főnévvel is. Az igealak *h*-ja minden bizonnyal másodlagos, forrása azonban tisztázatlan.²²⁶ Klingenschmitt szerint a szócsalád fejlődése és alakulása pontosan nem tisztázható, de egyik felvetése²²⁷ értelmében az történhetett, hogy egy gyökérképzésű nomen actionis (**h₂e₁is-*) az imperfectumtő (**h₂iské/ó-*) analógiás hatására **h₂e₁isk-* ké alakult (amelyből aztán örm. *ayc'*), miközben az igealak átvette a gyöknévszó ablautfokát (**h₂e₁iské/ó-*). Nem lehetetlen, hogy ez a gyöknévszó és imperfectumtő közötti szoros, többszörös analógiával átszőtt kapcsolat „tartotta vissza” a ősröm. **h₂a₁iské/ó-* alakot (> (*h*)*ayc'em*) a **h₂a₁iské/ó-* vá (> *(*h*)*ayč'em*) való átalakulástól.

Mindez azt jelenti, hogy az örmény imperfectumtövekben az ie. *-sk- (> ősröm. *-sk-) hangtörvényszerű folytatása -c', de ha ez a szuffixum kiegészült a *-je/o- képzővel, akkor az ősröm. *-sk₁- hangcsoportból örm. -č'- fejlődött.²²⁸

aor. *harc'* < ie. praet. impf. *prk₁selo-* [sic!] < *prk₁-ské/ó-* (az ie. *k₁s örmény megfelelésére ld. pl. örm. *vec'* '6' < ie. **s(u)u₁eks* /lat. *sex*; gr. *ἕξ*/), ill. esetleg örm. *hayc'(e)-* < **h₂a₁isse/o-* < **h₂a₁s-ské/ó-*. Ez utóbbi felvetés összefügg Klingenschmitt azon elképzelésével, hogy az aoristosi -c' sem az ie. *-sk₁-ból, hanem *-ss₁-ből alakult ki. Ld. erről részletesebben később. Mindenesetre a '6' számnév nem feltétlenül perdöntő, hiszen az is elképzelhető, hogy éppen ebben az esetben játszódott le az örményben egy *k₁s > *k₁s hangátvetés (és ez utóbbiból örm. *c'*), de az sem kizárt, hogy egyszerűen a *sk₁ és a *k₁s egyaránt *c'*-vé fejlődik az örményben.

²²⁶ KLINGENSCHMITT 1982: 63.

²²⁷ KLINGENSCHMITT 1982: 67.

²²⁸ Az a feltevés, hogy más irányból is, pl. a *-je/o- imperfectumokban is megjelent ez a -c' (ilyen lenne többek között a Klingenschmitt-féle *lowc'anem*, és általában véve az olyan gyökök, amelyek palatális vagy velárisból palatalizálódott zöngétlen tektálisra végződtek), nem igazolható. KLINGENSCHMITT 1982: 228–229 szerint ilyen *-je/o- képzős ige lehetne a *c'owc'anem* (aor. *c'owc'(e)-*) 'mutat' is (< **sk₁uHk₁-je/o-* vagy **sk₁uHk₁-je/o-*), de azt is elképzelhetőnek tartja, hogy eredetileg az -owc'ane-kauzatívumképzőt tartalmazza. LUBOTSKY 2001: 27 (ld. már korábban IEW: 587–588) az ófn. *scouwōn* 'mutat' (vö. ang. *show*), ói. *kaví-* 'látnok, bölcs, költő' (*s* mobile nélkül) stb. szavakkal hozza összefüggésbe az örmény *c'owc'anem* igét (ie. *(*s*)*keu₁h₁*; vö. LIV: 561). Ld. fentebb. – A produktív örmény

Ugyancsak hasonló helyen jelenik meg a *-c'*-, bár történetileg minden bizonnyal teljesen más úton, az *anc* 'anem 'elhalad vmi mellett, megelőz' igénél (igekötővel is: *z-anc* 'anem 'túlhalad, túllép', *y-anc* 'anem 'túllép, vétkezik'), amelyet Klingenschmitt²²⁹ egy ie. **d^heg^{uh}*- gyökből²³⁰ (vö. ói. *dagh-* 'elmulaszt', *paścá(d) dagh-* 'lekésik'; gr. φθάω 'megelőz'; tokh. AB *kätk-* 'túlhalad, túlmege, elmulaszt') származtat: örm. *anc* 'ane- < **(h)an-c^hane-* < ie. **sm-g^{uh}P-ŋh-* (tőképzésváltással a – görögben is meglevő – **-g^{uh}P-ŋu-* helyett).²³¹ Ez azt jelentené, hogy nem az ige- és a képző találkozásának eredményezte a *c'*-t, mint korábban mások feltételezték.²³² Az ige aoristos töve *anc* '(e)-, de ez – ellentétben pl. az impf. *harc* 'anem ~ aor. *harc* 'i igével – nem praeteritum imperfectumi eredetű, hanem eredeti aoristosból származik.²³³ Még ha ez az eredeztetés hangtani problémák miatt nem állja is meg a helyét, megállapíthatjuk, hogy a szinkron igerendszerben az ige két aspektustöve (impf. *anc* 'ane-, aor. *anc* '(e)-) teljesen azonos módon viselkedik, mint pl. a *harc* 'anem ige tövei.

Mindebből az látszik, hogy az örményben szabályos hangfejlődéssel kialakultak olyan igék (**harc* 'em ~ *harc* 'i; **lowc* 'em ~ *lowc* 'i; *an-c* 'anem ~ *an-c* 'i; **c* 'owc 'em ~ *c* 'owc 'i), amelyek az imperfectumban egy jellegzetes *-c'*- elemmel rendelkeztek. Ezek eredeti praeteritum imperfectumában (ill. az *anc* 'anem ige gyökéoraoristosában) szintén jelen volt ez a fonéma. Ezek közül annak a háromnak az imperfectumtöve, amelyek nem örökölték a nazális imperfectumképzőt, különnyelvi fejlődés révén *-anem*-mel bővült.

Az örmény gyenge aoristos képzőjének eredetére alapvetően két elképzelés létezik. Mint már többször említettük, a hagyományos elmélet a gyenge aoristos képzőjét az alapnyelvi **-sk-* imperfectumképzőre vezeti vissza,²³⁴ mely az új örmény aoristoskategoría létrejötte során aoristos szuffixummá értékelődött át. Ez a váltás (ti. imperfectumképzőből egy múlt idejű alakokban használatos szuffixum) jelentené sokak

---

kauzatívumképzőt minden bizonnyal különnyelvi analógiás fejlődés hozta létre (ld. KLINGENSCHMITT 1982: 264–266, ahol azonban ismét a **kj > c'* hangfejlődésre alapoz).

²²⁹ KLINGENSCHMITT 1982: 191.

²³⁰ LIV: 134–135 ezzel szemben egy sejt **d^heg^{uh}h₂*- gyököt tesz fel.

²³¹ A levezetésben azonban hangtanilag nehézségek vannak, ld. LIV: 135⁴.

²³² Így pl. PEDERSEN 1906: 425 (< **ant-s-* vö. lat. *ante*, gr. *ἄντοι*). A különböző felvetéseket ld. még LÜHR 1994: 263³.

²³³ Vö. KLINGENSCHMITT 1982: 269.

²³⁴ Így többek között PEDERSEN 1905: 212; MEILLET 1936: 115; PISANI 1959c: 177; SCHMIDT 1985: 227: „es scheint gut vorstellbar zu sein, daß die s-[Aor.-]Bildungen vorhistorisch in größerem Umfange durch sk-AORE substituiert worden sind.”

szerint a kapcsolódási pontot az ión iteratívumokkal, amelyek szintén az imperfectumképzővel megegyező -σκ-t tartalmaznak, és csak múlt időben használatosak. E felfogás hívei közül többen ezt a képzésmódot a görög-örmény nyelvi egység idejéig vezetik vissza, és közös újításról beszélnek.

A másik, újabb elképzelés G. Klingenschmitt nevéhez köthető,²³⁵ aki szerint az örmény gyenge aoristos *c* ' -szuffixum az *-s-végű gyökök *s*-aoristosából²³⁶ (pl. *ues-s > örm. (z-)gec ' → (z-)ge- + -c ') vonódott el. Feltételezi, hogy ezekben az alakokban az *-ss- gemináták²³⁷ az örményben *c* ' -vé ([t^{sh}]) fejlődtek,²³⁸ amelyet más (pl. az akkor már magánhangzóra, eredetileg laringálisra végződő) gyökök is átvettek, ahol eredetileg az egyszerű intervokális -s-nek el kellett volna tűnnie. Levegőben lóg azonban ez az elmélet, hiszen nincsen más független, biztos példánk preörm. *-ss- > örm. -c ' - hangfejlődésre.

A *ues- gyök *s*-aoristosát, mely Klingenschmitt elméletében kiemelt szerepet játszik, a *LIV* kérdőjelesen alapnyelvinek tartja,²³⁹ de nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy az örményben és a görögben produktív minták alapján létrejött különnyelvi fejleményekkel (z-gec 'aw, ἔσσαί) állunk szemben,²⁴⁰ míg a -*nu*-imperfectum (z-*genowm*, ἔννωμι < *ues-nu-) ténylegesen közös izoglossza lehet, amely faktitív jelentéssel egy alapnyelvi kauzatívumot (**uos-éje/o-*) váltott fel.²⁴¹ A gyenge aoristos kialakulása valóban külön is végbemehetett a görögben és az örményben. A görögben a *uesnu- imperfectumhoz a már kialakult alpha-thematikus végzések segítségével

²³⁵ KLINGENSCHMITT 1982: 286–287. Elfogadja pl. LÜHR 1994: 264–265.

²³⁶ Ezek az *s*-aoristosok javarészt alapnyelv utáni újítások. Vö. KLINGENSCHMITT 1982: 286–287.

²³⁷ Ezen alakok újítás jellegét a geminált *-ss- maga is mutatja, hiszen a morfémahatáron létrejött *-s-s- gemináta az alapnyelvben rendszerint egyszerűsödött. Ld. MAYRHOFER 1986: 120–121. Kérdéses tehát, hogy pl. a *ues- gyök *s*-aoristosát (*LIV*: 692–693) tarthatjuk-e alapnyelvinek.

²³⁸ Erre a hangfejlődésre az óind -s-végű gyökök *s*-aoristosából hoz párhuzamot: pl. *vas*- 'lakik, tartózkodik' ~ *s*-aor. *ávāsam* < *á-uās-sam. KLINGENSCHMITT 1982: 287. Ez tipológiailag nem rossz párhuzam, de néhány nehézség is felmerül. Az egyik az örményben meglévő aspiráció okozta különbség. Másrészt míg az örmény *c* ' egy fonémának (egy aspirált affrikátának) számít, addig az óind *ts* bifonémikus hangkapcsolat (KOBAYASHI 2004: 81 is csupán „affrikáta-szerű” mássalhangzókapcsolatnak nevezi). A gyök-, ill. tővégi *s*-re vonatkozó ói. *ss* > *ts* változást KOBAYASHI 2004: 56–57 az (első) *s* okklúziójaként, zárhangúsodásaként értelmezi, ami ráadásul (ld. KOBAYASHI 2004: 60, 71) nem is tiszta fonológiai jelenség, hanem nagyrészt analogikus eredetű. Másfelől éppen az óind mutathat párhuzamot a tradicionális felfogásra, ti. arra, hogy a preörm. *-sk- hangsoportnak aspirált affrikáta lehet a folytatása (ld. <(c)ch>, amelynek fonológiai értékelését és kialakulásának lehetséges magyarázatát ld. KOBAYASHI 2004: 73–81). – Van olyan védikus iskola, amelyben bizonyos szavak szóeleji *ts*- hangsoportját (minden bizonnyal palatális) affrikátaként ejtették. Ld. MEHENDALE 1970 (*paścáccarur* MS III 4, 7 < *paścāt tsaruḥ*). Vö. még pkt. *charu*-, EWAia I: 687.

²³⁹ *LIV*: 692–693.

²⁴⁰ *LIV*: 693⁶.

²⁴¹ KLINGENSCHMITT 1982: 248; *LIV*: 693¹⁰. Természetesen az attikai ἔννωμι forma maga, ahogy látjuk, egy késői fejlemény, de pl. az ión ἔνωμι mutatja az ősbibb fejleményt. Ld. többek között SIHLER 1995: 526.

jöhetett létre a *ues-sato stb. med. aoristos, míg az örményben a **ues-nu-* > *-*ge-nu-* hangváltozás után²⁴² a tőnek érzett *-ge-*hez járult a más úton kialakult *-c'*-aoristosképző.

A hagyományos felfogás (vagyis: preörm. *sk imperfectumképző → örm. *c'* aoristosképző) sem jelenti azonban feltétlenül azt, hogy az ión iteratívumok és az örmény gyenge aoristos esetében közös görög-örmény újítással állunk szemben. Amint az alábbiakban látni fogjuk, mindkét nyelvben különnyelvi fejlődéssel is kialakulhatott a látszólag hasonló nyelvi jelenség.²⁴³ Erre a két kategória alapvető különbsége is utal. A kérdéses morféma ugyanis az örményben egy aspektus, míg a görögben egy akcióművéség jelölője; az örményben képzőként viselkedik, míg a görögben – mint később látni fogjuk – valójában személyvégződésnéként merevedett meg az eredeti szekundér végződésekkel együtt. Ebből következik, hogy a görögben nincsenek ilyen iteratív szuffixummal alkotott modusok, infinitivusok vagy participiumok, az örményben ellenben a gyenge aoristosból képezhető coniunctivus, bizonyos esetekben imperativus és participium is. Az, hogy a görög nyelvben a vizsgált jelenség csupán az ión dialektusban található meg, arra látszik utalni, hogy ez nemcsak hogy a ősgörög és az ősrörmény nyelvek szétválása, hanem a görög nyelv dialektális tagolódása után alakult ki.²⁴⁴

²⁴² Az ie. *s > örm. $\emptyset$ / $\_ \{m, n\}$ hangváltozásra vonatkozólag ld. SCHMITT 1981: 65–66.

²⁴³ Így vélekedik J. Clackson is (CLACKSON, James: *The Linguistic Relationship Between Armenian and Greek*. Oxford, 1994, Blackwell, 75–83. *Non vidi!* Ld. POLOMÉ 1996: 435–436; DE LAMBERTERIE 1997: 72; GIANNAKIS 1997: 230–231). GIANNAKIS 1997: 230 szerint nem zárható ki a közös újítás lehetősége sem, esetleg egy harmadik nyelvből mint közös forrásból kiindulva.

²⁴⁴ Vö. KLINGENSCHMITT 1982: 286. – Felvetődhetne a kérdés, számolhatunk-e azzal, hogy a jelenség akkor alakult ki az iónban, amikor a ősrörmény nyelvet beszélők csoportja a Balkánról Kis-Ázsia területére átkelve egy akkor már ott élő ión csoporttal kapcsolatba került. Ez persze csak akkor jöhet szóba, ha az örmények migrációs útvonala valóban errefelé vezetett és valóban akkor, amikor már ión népességgel számolhatunk a térségben (ld. alább). Elvben lehetne ugyanis ekkor szó arról, hogy a két nyelv (nyelvjárás) közösen „hajtotta végre” az *-*sk*-szuffixum használatának hasonló módon való kiterjesztését, vagy éppen az egyik átvette a másiktól. Mindenképpen a (csak) ión-örmény izoglossza feltételezése ellen szól azonban, hogy más ilyen jellegű, vagyis csupán az egyik görög nyelvjárást érintő egyezés nincs a két nyelv között, csupán összgörög-örmény izoglosszákat ismerünk. Ezeket ld. pl. PORZIG 1954: 154–157; SOLTA 1960: 462–466; PALMER 1986: 71–73 stb. – Az örmény nyelv őstörténete meglehetősen vitatott kérdés. A mai Örményország területén a bronzkorban nem-indoeurópai nyelvű népek éltek, a hurri, urartui és ezekkel rokon nyelvet beszélők. Éppen ezért kézenfekvőnek látszik az a feltételezés, hogy az örmények nem őslakosok ezen a területen, hanem valamilyen migráció következtében kerültek oda, szemben pl. GAMKRELIDZE 1990 és GAMKRELIDZE-IVANOV 1995 álláspontjával, akik szerint az indogermán őshaza Észak-Mezopotámia területén volt, ahonnan az örmények gyakorlatilag nem is mozdultak el. Mivel az örmény nyelv a göröggel mutatja a legtöbb izoglosszát (az egyébként legkevésbé mérvadó lexikális területen ld. többek között SOLTA 1960: 483), ezért kézenfekvő nyugati irányból feltételezni a bevándorlást (ADAMS-MALLORY 1997: 29). Minthogy az Urartui Királyság a Kr. e. VI. sz. elején omlott össze, és ezt már az első örmény királyság követi, amelynek területén (vö. óp. *Armīna*, *Armīniya*-) a perzsák két satrapiát is létrehoztak, valamikor a Kr. e. VI. sz. elé kell datálnunk az örmény bevándorlást (ADAMS-MALLORY 1997: 30). BURNEY 1990: 48–49 közvetlenül az Urartui Királyság összeomlását megelőző időszakra teszi az örmények érkezését (Kr. e. VII–VI. sz.), mégpedig kisebb csoportok beszivárgása formájában, akik házasság révén keveredtek a népesebb hurro-urartui népességgel. Mindenesetre

A hagyományos felfogás keretein belül maradván a gyenge aoristos kialakulásának legfontosabb mozzanata véleményem szerint az lehetett, hogy a nyelv a fentebb felsorolt (és esetleg még más, a későbbiekben a nyelvből kiveszett) igék praeteritumában, ill. erős aoristosában (*harc* ‘-; *lowc* ‘-; *c’owc* ‘-; *an-c* ‘-) meglevő és részben különböző módon létrejött *c* ‘-²⁴⁵ aoristosképzővé értékelte át, és ezt használta fel új szuffixumként, vagyis ezzel váltotta fel, helyettesítette az eredeti, de hangtani folyamatok miatt elhomályosult vagy eltűnőben levő aoristos képzésmódokat (elsősorban az *-s-aoristost).²⁴⁶ Ennek hátterében az igerendszer gyökeres átalakulása áll,

---

Burney szerint a modernkori örmények indogermán öröksége elsősorban nyelvi jellegű, tehát etnikailag nem feltétlenül (ill. valószínűleg nem) a bevándorló örmények egyenes ági leszármazottai. GREPPIN 1990: 203-204, 208-209 szerint az örmény szókincsben megtalálható szubsztrátum elemek kb. ¼ része írható a hurro-urartui nyelvek számlájára, amelyeket akár közvetlenül, írásos adatok alapján, akár pedig a Diakonoff és mások által felállított kelet-kaukázusi–hurro-urartui rokonság alapján közvetetten ki lehet mutatni. A lexikális átvételek idejének kezdetét Greppin a Kr. e. I. évezred elejére teszi. Ellentétben az eddig említett kutatókkal (de hasonlóan Gamkrelidzéhez) DJAHUKIAN 1990 (nyilvánvalóan nemzeti öntudattól is vezérelve), azt a nézetet vallja, hogy az örmények már jóval a Kr. e. XII. század előtt Elő-Ázsiában éltek, és a a XIV-XIII. századi hettita források által említett *Hayaša* ország népességének zömét az örmények tették ki. Az országnév etimológiája szerinte (DJAHUKIAN 1990: 26) a következő: *Hay* (-*aša*: hettita-lúvi helynevekben található képző) < örm. *hay* < ie. *poti- ‘úr’. Éppúgy lehetséges azonban, hogy fordított a helyzet, vagyis éppen az örmények *Hay*, plur. *Hayk* ‘ önelnevezése a korábbi *Hayaša* név átvétele. Ld. SCHMITT 1981: 18 („*non liquet*”). DJAHUKIAN 1990: 28–30 elméletét a hettita, lúvi, hurri, akkád és kartvel nyelvekben található örmény kölcsönszavakkal igyekszik bizonygatni, melyeket például az akkád és a kartvel nyelvek esetében egészen a Kr. e. II. évezred elejéig visz vissza. Ezt a kutatók többsége nem fogadja el. Több munkájában és igen alaposan foglalkozott a problémával Igor M. Diakonoff (DIAKONOFF 1984, 1990; vö. ADAMS-MALLORY 1997: 30), aki az örményeket az ókori muški népcsoporttal hozta összefüggésbe. A muškik ugyan csak a Kr. e. XII. sz. közepén tűnnek fel Észak-Mezopotámia környékén, Diakonoff azt veti fel, hogy valójában a Balkán-félszigetről keltek át Anatóliába a XII. században, és egyike voltak azoknak a népeknek, akik „elősegítették” a Hettita Birodalom összeomlását. Diakonoff hitelt ad az ókori forrásoknak (ld. Hdt. 7, 73: ‘*Ἀρμένιοι ... ἐόντες Φρυγῶν ἄποικοι*), és elfogadja az örmény és a fríg közeli rokonságát. Mivel az ókori források a muški elnevezést a frígekre is használják, ezért az örményeket a keleti muški népcsoporttal azonosítja. A történeti korból ismert örmény nép azonban szerinte is egy „keverék”, amelyben őörmény/muški, hurri és lúvi elemek ötvöződtek. Ez a keveredés a nyelvben magában is jól megragadható, nemcsak lexikális, hanem fonológiai és morfológiai szinten is (DIAKONOFF 1990: 65: „*also the dramatic change from Proto-Indo-European to Armenian morphology is easily explained by the influence of an Urartian substratum with a fixed stress on the penultimate syllable*”).

²⁴⁵ Mivel ennek a folyamatnak a koráról és az örmény hangváltozásokhoz való viszonyáról nem tudunk közelebbit mondani, ezért nem dönthető el, hogy az átértékelődés már a *c* ‘-t vagy még az őörm. *-*sk*-t érintette. Az utóbbi esetben az aor. *an-c* ‘- ige (< **sm̥-g^{uh}p*-) természetesen nem jön számításba.

²⁴⁶ Ugyancsak *-c* ‘- szerepel a coniunctivusi *-ic* ‘- szuffixumban is. Ennek a modulusjelnek az eredete szintén vitatott. Ld. régebről MEILLET 1936: 122; SOLTA 1963: 120; SCHMITT 1972: 17; 1981: 142–143, 150–151. KLINGENSCHMITT 1982: 44 a coniunctivusi módjelet – összhangban a *-c* ‘- aoristosképzőre vonatkozó elképzelésével (ld. fentebb) – végeredményben a preörményben létrejött *-*ss*-aoristosok „rövid kötőhangzós” coniunctivusából eredezteteti analogikus folyamatok révén. Klingenschmitt elméletére alapoz, de más típusú analógiát feltételez az *-ic* ‘- eredetére vonatkozólag legújabban LÜHR 1994. Az igazság az, hogy a coniunctivusi szuffixum eme magyarázata meggyőzőnek tűnik, ugyanakkor az aoristosképző Klingenschmitt-féle interpretációja, amelyre alapoz, hangtanilag, mint láttuk, vitatható. Véleményem szerint nem adható száz százalékosan biztos magyarázat, de esetleg elképzelhető, hogy mind az aoristos, mind a coniunctivusi szuffixum alakilag preörm. *-*sk*-ra megy vissza, de ez az *-*sk*- > örm. *-c* ‘- egy bizonyos ponton felváltotta az összes aoristos **-s(s)*-t, mind az indicativusban, mind a coniunctivusban. Vagyis pl. *-*ues-s-V*- > *-*ues-V*- > *-*ge-V*- helyett *-*ge-c* ‘-, ahol *-c* ‘- nem < *-*ss*-, hanem < *-*sk*-.

amelynek során az alapnyelvi aspektusviszonyok átrendeződtek, miközben az eredeti praeteritum imperfectumok és aoristosok egyetlen kategóriában egyesültek.²⁴⁷

Az imperfectumképző átértékelődésével kapcsolatban érdemes megvizsgálni egy sokat tárgyalt igét, mégpedig az örm. *ənt'əinum* (aor. *ənt'erc'ay*) 'olvas' igét. Szemerényi Oszvald etimológiai magyarázata szerint²⁴⁸ a szó a *harc'anem* (aor. *harc'i*) 'kér, kérdez' szóval áll összefüggésben. A szóban található *i* mutatja, hogy a *-nu-* szuffixum előtt nem esett ki hangsúlytalan szótagbeli *i* vagy *u* magánhangzó, hiszen ez esetben *-rn-*t találnánk (vö. *garun* 'tavasz' gen. *garnan* < *garunan).²⁴⁹ Árulkodó azonban az aor. coni. paradigmája is: sing. 1. *ənt'erc'ayc'*, sing. 2. *ənt'erc'c'is*, amely világosan mutatja, hogy valójában egyszótagú tövel állunk szemben (mivel a sing. 2. személyben nem *-sc'*- kapcsolatot találunk²⁵⁰), tehát az aoristosi alak igekötőre és törebontható fel, mégpedig Szemerényi szerint a következőképpen: **ənd-herc'-ay* (**d-h > t'*), amely pedig végső soron egy **əndi-harc'*- formából fejlődött ki. Szemerényi szerint egy iráni **pāti-prs-* (vö. pl. óp. *pāti-parsatiy*; párthus *pdfwrs* /*padfurs-*/ stb.) alapján „készült” örmény tükörfordítással (kalkkal) állunk szemben. Az imperfectumi alak (*ənt'əinum* **ənt'erc'anem* helyett) – tekintetbe véve az igekötő nélküli *harc'anem*-et – első látásra meglepő, de nyilvánvalóan arról van szó, hogy ez nem a *harc'anem*-et követi, hanem közvetlenül az aoristosi *ənt'erc'ay* alakon alapszik, és benne az „in was the automatic adjustment from r-n.”²⁵¹ Ez az ige tehát azért érdekes, mert csak aoristosban tartalmaz *c'-t*, és a *c'* itt, ahogy azt a *harc'anem*-mel kapcsolatban fentebb láttuk, ie. **sk'*-ra megy vissza.

Az imperfectumi alak létrejötte elvben kétféleképpen képzelhető el. Egyrészt lehetséges, hogy a nyelv a *harc'i* és *ənt'erc'ay* alakok esetében az igető részének, és nem szuffixumnak tartotta a *c'-t*, következésképpen – örmény szempontból – erős aoristosként értelmezte az alakot. Ekkor, mivel a mássalhangzó-végű gyököknél a *-num* imperfectumok mellett gyakran áll erős aoristos (pl. *ənklnum*; aor. *ənklay*; *ǰənum*, aor. *ǰəray*²⁵²), analogikusan ennél az igénél is egy *-num* imperfectum jött létre, amelyben

²⁴⁷ A klasszikus örmény praet. imperfectum ugyanis, amely sohasem augmentált, teljes egészében különnyelvi folyamatok eredménye. A részleteket illetően több elképzelés is van. Ld. többek között MEILLET 1936: 126–127; SCHMITT 1981: 140–141; KLINGENSCHMITT 1982: 14–17.

²⁴⁸ SZEMERÉNYI 1966: 223–225. Vitatja az elmélet helyességét KLINGENSCHMITT 1982: 251–252, de alternatívaként csak bizonytalan felvetései vannak; elfogadja DE LAMBERTERIE 1994: 144.

²⁴⁹ Vö. PEDERSEN 1906: 354; GODEL 1975: 14.

²⁵⁰ Ld. erről többek között JENSEN 1959: 98.

²⁵¹ SZEMERÉNYI 1966: 224.

²⁵² Ez utóbbi igénél a paradigma egészében analogikusan az *i* általánosult.

**ant'erc'-nu-* > **ant'er-nu-* (mássalhangzó-torlódás kiküszöbölése) > *ant'erinu-* fejlődést kell feltennünk.

A másik lehetőség, hogy az új *-num-imperfectum* létrejöttékor a *c'* már aoristosképzővé értékelődött át (amiben szerepe lehetett a **harc'em -anem-imperfectum* való bővülésének), ezért ennek lehasításával a nyelv egy új *ant'er-* „igegyököt” hozott létre, amelyhez azután a *-nu-* imperfectumképzőképző járult. Ekkor egyszerűen **ant'er-num* > *ant'erinum* fejlődést kell feltennünk.

Hangtanilag mindenképpen az első felvetést támogatja a *bainam* 'felemel' ige, amely világosan *barj-na-m-ra megy vissza (vö. aor. *barjay*) < preörm. **b^hrǵ^h-néh₂-mi*²⁵³ (ie. **b^herg^h-*). A két, affrikátát tartalmazó mássalhangzócsoporthangfejlődése tehát párhuzamos lenne egymással (*-*rc'-n-* > *-*r-n-* > *-in-* ~ *-*rj-n-* > *-*r-n-* > *-in-*).²⁵⁴ A *-num-imperfectumok* között azonban találunk olyan igéket is, ahol a nyelv nem egyszerűsítette a hasonló hármasmássalhangzó-torlódást. Ezek közül a *c'* miatt a *k'alc'num* (aor. *k'alc'eay*) 'éhesnek lenni' ige a legérdekesebb. Az ige aoristosi alakja (*k'alc'eay* < **k'alc'i-ay*) azonban azt mutatja, hogy itt az imperfectumban **k'alc'inum* > *k'alc'num* fejlődéssel kell számolnunk.²⁵⁵ Az eltérés magyarázatát a relatív kronológia adhatja meg. A hangsúlytalan rövid *i* és *u* kiesésének ideje előtt a nyelv kiküszöbölte a hármasmássalhangzó-torlódást (*barjnam > *bainam*), a másik, későbbi szakaszban már nem (*k'alc'num*).²⁵⁶

Az *ant'erinum* imperfectum létrejöttére vonatkozó két feltevés között akkor dönthetnénk biztosan, ha tudnánk, hogy a most leírt hangváltozásokhoz viszonyítva mikor jött létre. Ha az első szakaszban, akkor a *-herc'ay-*t még erős aoristosnak foghatták fel, de ha a másodikban, akkor egy *c'* nélküli, új, másodlagos „igegyök” képezhetette az imperfectumtő alapját. Az „erős aoristosi” értelmezést támogatja az, hogy a szinkron igerendszerben nem volt analogikus párhuzam mássalhangzós gyökhöz kapcsolódó gyenge (*-c'*) aoristosra.²⁵⁷ Mindezek értelmében az *ant'erinum*, aor. *ant'erc'ay* ige tő-

²⁵³ Ld. pl. GODEL 1975: 75; SCHMIDT 1985: 219; vö. GREPPIN 1973: 195. LIV: 78–79 szerint a nazális imperfectum örmény különnyelvi fejlemény. Ld. még KLINGENSCHMITT 1982: 107–110 fejtegetéseit.

²⁵⁴ A *bainam*-hoz hasonló ige még a *dar^hnam*, aor. *darjay* 'megfordul, visszatér' (ie. **d^herg^h-*). Ld. például KLINGENSCHMITT 1982: 110–111 (szerinte nem kizárható, hogy ez utóbbi ige éppen a *bainam* alapján jött létre); SCHMITT 1981: 147; LIV: 146.

²⁵⁵ Ez utóbbi alak esetében nincs fogódzónk arra nézve, hogy a klasszikus nyelvben feloldotta-e egy e-penthetikus hang a mássalhangzótorlódást [k'alc'ənum], vagy pedig ténylegesen [k'alc'num] kiejtéssel kell számolnunk. Ld. erről GODEL 1975: 22.

²⁵⁶ GODEL 1975: 22. Vö. SCHMITT 1981: 45–46.

²⁵⁷ Ld. SZEMERÉNYI 1966: 225; KLINGENSCHMITT 1982: 251; vö. SCHMITT 1981: 146–147 összefoglaló táblázatát. Nem kivétel a *lc'i* aoristos sem, hiszen ez is két szótagú ([lɛc i] < **lic'i*; vö. sing. 3. *elic'*; *li-* < **plē-* < **pleh₁-*), tehát augmentumot sem kap; a (*z-*)*genum* imperfectum ugyan **ues-nu-* alakra megy

képzése *önmagában* nem bizonyítja, hogy a *harc'anem*, aor. *harc'i* igében történt meg a *-c'*- átértékelődése, és hogy ez lett volna az egyik kiindulópont az aoristos *-c'*- szuffixum létrejöttéhez és elterjedéséhez. Mindenesetre ennél az igénél is megjelenik egy új imperfectumképző (*-nu-*), ami nyilván összefüggésben van azzal, hogy a *c'*-nek elhomályosult vagy kezdett elhomályosulni az imperfectumképző volta, és a nyelv ezt egy sokkal produktívabb és markánsabb imperfectumképzéssel váltotta fel.

Lehetett ugyanis egy olyan szakasz, amikor már kezdett formálódni az új aspektusrendszer, és az új praeteritum imperfectum felbukkanásával párhuzamosan a régi praeteritumok az új aoristosba tagozódtak be. Így a **harc'em ~ harc'i*; **lowc'em ~ lowc'i* típusú igéknél a *-c'*- szuffixum mindkét aspektusban megvolt, ezért imperfectumképző volta teljesen elhomályosult. A két aspektustó megkülönböztetésére volt alkalmas a produktív nazális imperfectumképző felhasználása, míg a mindegyik ilyen igénél az új perfektív aspektusban a személyvégződést közvetlenül megelőző *-c'*- az új aspektusképzővé értelmeződött át. Ilyen módon egy markáns, fonotaktikailag is könnyen kezelhető szuffixum jött létre, amely produktívvá válva analogikusan igen széles körben elterjedt.

Eme folyamat első fázisát szemléltetheti pl. a *banam* (aor. *bac'i*) 'nyit' ige. Ennek imperfectumát Klingenschmitt²⁵⁸ nazális infixummal képzett athematikus alakként magyarázza: ie. **b^h-né/ŋ-h₂-* > **b^h-ŋa-h₂-lb^h-ŋ-h₂-* > örm. *bana-m*. Az aoristos alak az örményben tehát újítás,²⁵⁹ de itt még a gyökhöz (mely a preörmény fázisban már magánhangzóra végződik) járul a képző, mintha egy ősi aoristos szuffixum lenne: *ba-* (< **bā-* < **b^heh₂-*) *-c'-i*, *ebac'.*²⁶⁰ Ilyen, nazális imperfectumképzővel rendelkező igék még: *lnowm* [lənəm] ~ *lc'i* [læc'i], *stanam* ~ *stac'ay*, *t'anam* ~ *t'ac'i*. Hasonló ezekhez még a *kam* (aor. *kac'i*) 'áll, található vhol' ige is. Ez az ige az ie. **g^heh₂-* 'lépni' gyök *e-* vel reduplikáló akrosztatikus imperfectumából (**g^hé-g^hoh₂-/g^hé-g^hh₂-*) jött létre, a nullfokú alakot általánosítva és a reduplikáció elvesztésével.²⁶¹ Az ige az alapnyelvben

---

vissza (ld. *zgest* 'ruha'), de a *(z-)gēc'i* / *(z-)gēc'ay* aoristot is figyelembe véve már nyilván a *(z-)gēc'*-számított gyököknek.

²⁵⁸ KLINGENSCHMITT 1982: 107, 112–113.

²⁵⁹ Ld. pl. *LIV*: 68–69, ahonnan az is világos, hogy az ie. alapnyelvben nem rendelkezett aoristossal az ige.

²⁶⁰ Minden bizonnyal egy ezzel homonim gyökből (illetve eredetileg ugyanaz a gyök, csak szóhasadás történt) származik a csupán oratio rectát bevezető hiányos *bam*, *bas*, *bay* ige: *bay* < **b^héh₂-ti* (KLINGENSCHMITT 1982: 84; *LIV*: 69–70; vö. gr. dór φᾶμί, aiol φᾶμι).

²⁶¹ KLINGENSCHMITT 1982: 87–89. Elméletileg lehetne egy athematikus gyökérimperfectum származéka is (< ie. **g^héh₂-mi* stb.), de ezt egyrészt nem támogatja örményen kívüli párhuzam, másrészt ez az ige az alapnyelvben telikus jellegű volt, tehát gyökérképzésű alakja perfektív aspektusú volt. Az örmény alak hangtanilag akár még **g^hh₂-jé-*ből is eredhetne (ld. *LIV*: 205⁶).

gyökéraoristossal rendelkezett, amelynek folytatása az örm. sing. 1. *eki* alak. A *kac* 'i' igealak egyes morfémaíit lehet ugyan pusztán hangtanilag $*g^h\bar{a}- + -sk-$ ($*g^h e h_2 / g^h h_2-$ + $-sk-$) alakra visszavezetni,²⁶² de mivel bizonyosan örmény újításról van szó, ezért az is lehet, hogy ez az aoristos egy olyan korszakban jött létre, amikor a képző már $-c'$ - formájú volt.

A következő fázisban már a *banam*-típushoz hasonlóvá vált, de eredetileg denominatív vagy másodlagos deverbatív igéknél is megjelent a szuffixum.²⁶³ Ilyen például a *mnam*, aor. *mnac* 'i' 'marad' ige, ahol a *mna-* eredetileg nem gyök, hanem imperfectumtő: *mna-* < $*m\bar{e}nah_2je/o-$ ²⁶⁴ (vagy esetleg $*mon-$, $*m\bar{o}n-$, $*men-$ ablautfokkal?²⁶⁵). Ezek után terjedt át a szuffixum egyéb csoportokra is, így például a deverbatív és denominatív $-em$ végű igékre is (pl. *gorcem*²⁶⁶ 'csinál, dolgozik' <

²⁶² Ahogy GODEL 1965: 37 teszi.

²⁶³ Ld. KLINGENSCHMITT 1982: 124.

²⁶⁴ KLINGENSCHMITT 1982: 91–92.

²⁶⁵ Ld. GODEL 1975: 68. A lehetőségek: $*m\bar{e}n-$ > $*min-$ > *mn-* [mən], $*men-$ > $*min-$ ($*e > i / \_C[+naz]$, ld. SCHMITT 1981: 49) > *mn-* [mən], $*m\bar{o}n-$ > $*mun-$ > *mn-* [mən], $*mon-$ > $*mun-$ ($*o > u / \_C[+naz]$, ld. SCHMITT 1981: 49–50) > *mn-* [mən]. Örményen kívüli párhuzamok miatt Klingenschmitt javaslata a valószínű, de ennek eldöntése kérdésünk szempontjából nem perdöntő. GODEL 1975: 127 szerint „the question whether the contraction of $*\bar{a}ye-$ to $-a-$ should be dated farther back than the earliest instances of extended imperfects must be left unanswered.” Véleményem szerint előbb kellett lejátszódnia az összevonásnak, hiszen ez tette megalapozottá a $-c'$ - morféma analogikus átvitelét a *banam* ~ *bac* 'i' típusról.

²⁶⁶ A *gorcem* ~ *gorcec* 'i' típusal kapcsolatban érdemes röviden kitérnünk az aor. sing. 3. alakra, amelyben $-ea-$ diftongust találunk (pl. *gorceac* 'i', *sireac* 'i' stb.). KARSTIEN 1956: 220–229 (korábban tőle eltérően pl. PEDERSEN 1905: 212–213; MARIÈS 1930: 167–182) ezt különválasztja a *lnum* ~ *elic* 'i', *mnam* ~ *mnac* 'i' típustól, ahol az igetűhöz vagy az imperfectum-tűhöz közvetlenül járul a $-c'$, ill. a csupán néhány igeire kiterjedő *gitem* ~ *gitac* 'i' típustól, amelyet olyan igék alkotnak, amelyek (szerinte) csak „Einzelbildung”-jellegűek. A *gorceac* 'i'-típusnál $-ac$ 'e' aoristosról beszél: szerinte a szuffixum első eleme ie. $*\bar{a}$ -ra, a több nyelvben megtalálható praeteritumi morféma (vö. pl. lat. *eram* < $*es\bar{a}-m$; ennek másik magyarázatát ld. KLINGENSCHMITT 1982: 5–9) vezethető vissza, míg a második az ie. $*\bar{a}$ -ra. Ezt aztán a szláv imperfectum képzésével azonosítja (erről lásd lentebb). Karstien szerint tehát az $-ea-$ alak képviseli az eredeti teljes formát, míg a többi alakban található $-e-$ ennek a szokásos, hangsúlytalan szótagban bekövetkező hangváltozásoknak köszönhető redukálódott formája. Karstienhez hasonlóan szintén eredetinek tartja a diftongust pl. SCHMIDT 1985: 225–226 (pl. imper. aor. act. sing. 2. *sirea* < $*sireac$ 'i' < $*k\bar{i}r-e\bar{i}\bar{a}-sk-e$). Ettől eltérő álláspontot képvisel például Godel, aki szerint itt a *gorceac* 'i' stb. alakoknál inetimologikus $-a-$ val állunk szemben, amely analogikusan jelent meg a máshol szokásos e/ea hangzováltakozás mintájára, tehát itt is tő ($-e-$ < $*\bar{e}$ - vagy $*\bar{e}je-$) + $-c'$ felépítést találunk (vö. sing. 1. *gorcec* 'i'). Ld. részletesen GODEL 1969: 255–257; 1975: 128. Vö. még SCHMITT 1972: 17–18. Ha ezt elfogadjuk, akkor a *gorcem* típusú igékre akkor terjedt át a $-c'$ aoristosi szuffixum, amikor az $*\bar{e}je-$ > $-e-$ kontrakció már lejátszódtott, és a *mnam* ~ *mnac* 'i' típusal így kialakult a párhuzam. Teljesen más választ ad a kérdésre KLINGENSCHMITT 1982: 135–139. A *gitem* 'tud, ismer' alak és az általa képviselt típus szerinte indogermán perfectumi alakok (a *gitem* esetében a $*\mu\bar{o}id-h_2a$) praesens imperfectummá történő átértelmezésével jött létre. Ennek során a sing. 3. $*\mu\bar{o}id-e$ alak $*\mu\bar{o}id-e-ti$ -vé változott, míg a sing. 1. alak első lépésben $*\mu\bar{o}id-(h_2)a-mi$ -vá (preörm. $*ge\bar{i}tami$) egyértelműsített, mindkét esetben a primér imperfectumi végződés segítségével. Az utóbbi mellé a praes. impf. $-a-m$ ~ aor. $-a-c'$ -i típusú igék mintájára egy $*ge\bar{i}tac$ 'i' aoristosi tőforma jött létre. A praes. imperfectumban a sing. 3. személy analogikusan $*gitam$ -ból *gitem*-mé alakította a sing. 1. alakot. Az így létrejött praes. impf. $*\bar{e}$ - ~ aor. $*\bar{a}-c'$ - opozíció hatott a *gorcem* típusra, ahol a praes. impf. $*\bar{e}-e-$ (< $*\bar{e}je-$) mellett aor.-ban $*\bar{e}-ac'$ forma jelent meg. Ennek az $-ea-$ diftongusnak, amely sing. 3. személyben hangsúlyos végszótagban található, szabályosan felel meg a többi alak nemvégszótagbeli $-e-$ -je. Klingenschmitt magyarázatának bonyolultsága ellenére is erénye, hogy nemcsak a

**uorǵeje/o-*, aor. *gorcec* ‘-i ~ *gorc* ’munka’ < **uorgo-*; *sirem* ’szeret’ < **kireje/o-*, aor. *sirec* ‘-i ~ *sêr* ’szeretet’ < **kějro-* stb.). Végül az indoeurópai alapnyelvből örökölt erős (gyökér-) aoristosokból és praeteritumokból kifejlődött örmény erős aoristosokon (pl. *ed* < **éd^heh₁t*, ill. *eber* < *ébheret stb.) kívül mindenhol használatba került a -c ‘-aoristos. Ez párhuzamosan zajlott azzal a folyamattal, hogy a különféle produktív nazális imperfectumképzések is eredeti használati körüknél jóval szélesebb körben elterjedtek (pl. *harc* ‘*anem*, *lk* ‘*anem*²⁶⁷ stb.). Mindezek alapján valószínű, hogy az örmény -c ‘-aoristos különnyelvi fejlődés során alakult ki, tehát nem alkot görög-örmény izoglosszát az ión iteratívumok kategóriájával.

7. 2. 3. A szláv imperfectum kérdése

Ugyancsak felvetődött az ie. *-sk- szuffixum a szláv imperfectum magyarázatánál. Karstien szerint²⁶⁸ a szlávban található -ax-ɔ/-aš-e szuffixum megegyezik az örmény „-ac ‘e- aoristosban” (pl. *gorce-ac* ‘) találhatóval: mindkettő első eleme ie. *-ā-ra, a több nyelvben megtalálható praeteritumi szuffixumra vezethető vissza, míg második részük az ie. *-sk-ból származik. Karstien a szlávban egy *-skē- > *-kse- > *-xe- > -šē- hangváltozási folyamatot tesz fel,²⁶⁹ amely több ponton megalapozatlan, ezért ez a magyarázat elvetendő.²⁷⁰

A szláv imperfectum egyébiránt meglehetősen vitatott kérdés, amelyre az idők során számtalan magyarázati kísérlet született. A jelen összefüggésben fontos -x/-s- elem az egyik elmélet szerint az s-aoristos -x/-s- analogikus átvétele lenne.²⁷¹ Pohl szerint²⁷² a szláv -x- egy tőképző elem („*Stammformativ*”), amelynek funkciója pusztán

---

gorcem típus aoristosával számol el, hanem a többek között Godel által is magyarázatlanul hagyott *gitem* típusával is. PETERS 1997 ismét a praeteritumi *-ā- morfémával számol (örm. *gita-c* ‘ ← **u(o/e)idā-*), amelyet az ión-attikai ἦδη praeteritum perfectummal hoz összefüggésbe, amelynek megfelelője, bár közvetlenül nem mutatható ki, a dóriban esetleg *-ā-t tartalmazhatott. Petersszel szemben (és Klingenschmitt mellett) foglal állást legújabbban HACKSTEIN 2002: 266–272 is.

²⁶⁷ Ez származását tekintve független a görög -ávω típustól (λιμπάνω stb.), közös azonban a tendencia „*in dem gemeinsamen streben nach bequemen und regelmässigen formen*” PEDERSEN 1906: 357. Ld. még GREPPIN 1973.

²⁶⁸ KARSTIEN 1956: 220–229. A szláv imperfectum Karstien számára egyébiránt az örmény és a szláv közötti izoglosszáknak csupán egyike lenne, mellyel természetesen az ión iteratívumokat is szoros kapcsolatba hozza.

²⁶⁹ KARSTIEN 1956: 224.

²⁷⁰ Az ellenvetéseket ld. pl. SADNIK 1960: 21; POHL 1975a: 350 stb.

²⁷¹ Pl. SADNIK 1960: 23–24; BECH 1971: 11–14.

²⁷² POHL 1975a: 357–358; 1979: 358–359.

annyi, hogy az igealakot képessé teszi a ragozásra.²⁷³ Kuryłowicz²⁷⁴ egy tanulmányában pusztán hiátustöltő hangként értelmezi a szláv imperfectumi *-x-t*. Részletes kutatástörténettel szolgál Arumaa,²⁷⁵ aki maga nem foglal állást a kérdésben, csak azt állapítja meg, hogy a szláv imperfectum kialakulása „*ist ein innenslavischer Prozeß eines Analogiekomplexes*”, amelynek kiindulópontja az iteratív-duratív igéknél keresendő. A problematikus pontnak a képzés *-a-* elemét tartja.

Manapság kiindulópontként legtöbbször egy körülírt alakot tételeznek fel, melyben a létigének vagy a pre-összláv **ōsel*ēse* perfectuma szerepelne,²⁷⁶ vagy az **ēs-ṃ* stb. praet. imperfectuma.²⁷⁷ Annyi bizonyos, és ez (Karstienétől eltekintve) az összes elméletben közös, hogy összláv különnyelvi fejleményéről van szó,²⁷⁸ amelyben még a balti nyelvektől is eltér. A szláv imperfectumnak tehát semmi köze nincs az ión iteratívumok *-σκ-^j*ához, vagyis magyarázatuk során figyelmen kívül hagyható.

²⁷³ POHL 1979: 349–350 egyébiránt sajátos módon ilyen elemnek tartja a latin praeteritumi és futurumi *b-t* is!

²⁷⁴ Ld. AITZETMÜLLER 1961 ismertetését és kritikáját.

²⁷⁵ ARUMAA 1985: 283–295. A régebbi értelmezésekre utal LESKIEN 1955: 134.

²⁷⁶ C. STANG nyomán például KORTLANDT 1986; vö. ROSENKRANZ 1955: 125. A létige perfectuma azonban ténylegesen csak az indoiráni nyelvekből adatható (ói. sing. 3. *āsa*, óav. pl. 3. *āyharā*). KORTLANDT 1986: 255 a gr. *ῆα* stb. praet.-i paradigmát is úgy magyarázza, hogy perfectumi végződés (*-a*, *-θα*) kerültek az imperfectumtőhöz, ami szerinte csak akkor motivált, ha létezett létige perfectum a görögben is. Ez a feltételezés azonban nem állja meg a helyét, hiszen a gr. *ῆα* az **ēhesm* szabályos reflexe imperfectumi végződéssel. Ld. SZEMERÉNYI 1999: 296. Perfectumi végződésről csak a sing. 2. *ῆσ-θα* esetében beszélhetünk (SZEMERÉNYI 1999: 314), ahol ennek átvételét egy sing. 2. **ēs-s* > **ῆς* ~ sing. 3. **ēs-t* > (pl. dór) *ῆς* homonímia indokolta (vö. véd. sing. 2. és 3. **ās*, *ās*, majd *āsīs*, *āsīt*). A perfectumi végződés átvételéhez a 2. személynél elégséges motivációt jelenthetett, hogy ebben a személyben az imperfectumi-aoristos végzések mind **-s*-szel kezdődtek, tehát az **-s* végű tővel való kapcsolódáskor mindenképpen „eltűntek” volna, míg a dentállissal kezdődő perfectumi végződésnél ez a veszély kiküszöbölhető volt. Az óavesztai és óind alakok így minden kétséget kizárólag indo-iráni újításnak tekintendők. Vö. LÜHR 1999: 169; KÜMMEL 2000: 113; LIV: 241–242. Ha a létige perfectumával történő körülírásként értelmeznénk a szláv imperfectumot, akkor komoly szemantikai problémákba is ütköznénk (ld. perf. → impf. átmenet). – Ósinek tartja a görög létige praet. impf. sing. 2. *ῆσ-θα* végződését HAJNAL 1990: 39–40, de más alapon. Ld. erről a mykénéi augmentumról szóló fejezetben az *<e-e-to>* alak kapcsán.

²⁷⁷ Pl. GEORGIEV 1975: 28–30; LÜHR 1999; JASANOFF 2002–2003: 143²⁷. Vö. HOCK 2005: 23–24. E fel fogásnak az augmentummal kapcsolatos vonzatáról ld. az augmentum eredetéről szóló fejezetben. – HERMANN 1951: 68–71 ugyanezt az alakot *s*-aoristosnak veszi nyújtott fokú tőmagánhangzóval, de itt már maga a létige aoristos feltételezése is tarthatatlan, a szemantikai különbségről nem is beszélve.

²⁷⁸ Ld. az eddig említetteken kívül még pl. MEILLET 1934: 273; ROSENKRANZ 1955: 125; BIELFELDT 1961: 218; VAILLANT 1966: 63; HORÁLEK 1967: 175 és 106. jz.

7. 2. 4. Az ie. *-sk- imperfectumképző és az iteratívumok kapcsolata.

Korábbi magyarázati kísérletek II.

Az eddig elmondottak fényében az iónra jellemző „-σκε/o-képzős” iteratívumok még érdekesebbé válnak. Egyrészt ugyanis képzésük nyilvánvalóan másodlagos az -σκ- imperfectumképzővel alkotott tövekéhez képest, hiszen nem a gyökből (pontosabban annak egy meghatározott ablautfokából) vannak képezve, hanem az egyes aspektustövekből. Ez az oka annak, hogy például a hom. βοσκέσκοντο iteratívumban (*Od.* 12, 355) a szuffixum kétszer is előfordul: először mint már kiüresedett jelentésű, grammatikalizálódott imperfectumképző, majd mint az iteratív akcióminőség jelentésárnyalatát hordozó morféma.²⁷⁹ Másfelől viszont az iteratívumok jelentéstartalma és produktivitása a jóval régebbi hettita adatokéval egyezik, és az alapnyelvi iteratív (duratív stb.) akcióminőséget mutatják.

A hettitával mutatott e párhuzam vezette J. Puhvelt arra, hogy az ión iteratívum használatát egyenesen az anatóliai nyelvek egyikének areális hatásaként magyarázza. A jelenségből a késő mykénéi kori görög nyelv egy keleti dialektusa és a hettita nyelv Kr. e. 13. század körüli anatóliai kapcsolataira következtet,²⁸⁰ sőt szerinte ez a morfológiai sajátosság azt is feltételezi, hogy a kibontakozó görög énekmondói hagyomány képviselői valamelyest ismerték a hettita nyelvet és irodalmat.²⁸¹ Ennek a feltételezésnek azonban ellentmond az a körülmény, hogy Kis-Ázsia nyugati partvidékén az anatóliai népek közül nem hettiták, hanem lúvi vagy lúvi jellegű nyelven beszélők éltek, márpedig a lúviban nem létezik -ške/a- szuffixum, csak -za- és -šša-, a líkben pedig -s-.²⁸² Valószínűtlennek tartom, hogy az iónban ezeknek a görögtől hangalakilag nagy mértékben eltérő szuffixumoknak a hatásával kellene számolnunk. A hettita (irodalmi) nyelv hatására pedig legfeljebb csak a görög aoidosok körében lehetne esetleg gondolni

²⁷⁹ Ugyanígy a μιγάσκετο esetben is (*Od.* 18, 325; vö. még 20, 7), bár itt az imperfectumképző hangalakja némiképp megváltozott (ld. erről fentebb). Hasonlóképpen a hettitában is találkozunk olyan alakokkal, ahol a szuffixum kétszer is szerepel: pl. *duškiške-* „iteratívum” a *duške-* ’örülni, boldognak lenni’ igéből. Ld. HOFFNER–MELCHERT 2002: 386 további példákkal.

²⁸⁰ Mindenesetre CHANTRAINE 1948: 325 megfigyelése szerint az iteratívumok a homérosi költemények újabb rétegeiben fordulnak elő (ami az augmentum hiányát természetesen még különösebbé teszi). WATHELET 1973: 400 szerint Chantraine megfigyelésének nem mond ellent a gyakori ὄδε δέ τις εἶπεσκε (pl. *Il.* 2, 271) formula sem, noha a digammát látszólag őrzi, hiszen ez feltehetőleg olyan formulák után alakult ki már archaizálásként, mint pl. μή ποτέ τις εἶπησι (pl. *Il.* 22, 106).

²⁸¹ PUHVEL 1991: 20. A kapcsolat azonban szerinte alapvetően kétirányú volt: ezt mutatják a görögök említései a hettita szövegekben. Korábban már PISANI 1959c is hettita–örmény–iön izoglosszára gondolt. Vö. továbbá HAJNAL 2003: 53⁸⁵ utalását Puhvel elméletére egy esetleges lúvi (!) epikus költemény *Ilias*-ra gyakorolt hatásával kapcsolatban.

²⁸² Ld. ezekről MELCHERT 1989: 27–29.

(bár ezt sem tartom valószínűnek), márpedig fentebb láttuk, hogy az iteratívumok használata nem csak az epikus nyelv sajátossága.

Van-e tehát, és ha igen, miben áll az összefüggés az imperfectumképző -σκ- és az iteratívumok „-σκε/o-képzője” között? Lehet-e az iteratívumok létrejötte az ión nyelvjáráásra jellemző belső fejlődés eredménye?

M. Negri álláspontja²⁸³ szerint a „-σκε/o-képzős” múlt idejű indicativusi alakok között külön kell választani az ἔσκε, (ἔ)φασκε igéket a többi (pl. φεύγεσκε) ige által alkotott csoporttól. Az első két igénél ugyanis szerinte általában semmiféle iteratív jelentésárnyalatot sem figyelhetünk meg, míg a többinél ez kétségkívül megvan. Ez utóbbi jelentéstartalomnak a kialakulása Negri szerint is a hettita nyelv által az iónra gyakorolt areális hatásnak tudható be.²⁸⁴ Véleménye szerint ezekhez a „-σκε/o-képzős” múlt idejű iteratívumokhoz – a hettitához hasonlóan – kezdetben minden bizonynal tartozott egy-egy praesensi alak is, amelyek aztán később kivesztek a nyelvből.

Negri szerint az -σκ-imperfectumképzős és a -σκε/o- suffixumos (iteratív) alakok morfológiailag két külön jelenséget képeznek, amelyek a görögön belül nem vezethetők le egymásból. Ráadásul az előbbieknél a fennmaradt szövegekben tulajdonképpen nincs is meg az indogermánban esetleg még meglevő iteratív-intenzív jelentésárnyalat. Sőt szerinte az is lehetséges, hogy már az alapnyelvben sem volt egységes jelentésárnyalata ennek a képzésmódnak.

Az ἔσκε, (ἔ)φασκε igék suffixumának eredete Negri meglátása szerint más, mint az imperfectumképzőé. Az előbbi ugyanis Negri véleménye szerint egy olyan indoeurópai „*-sk⁻²” suffixumra megy vissza, amelynek soha semmiféle iteratív jelentésárnyalata nem volt, hanem modális, majd később egyszerű praeteritumi jelentéstartalma. A modális értékről tanúskodna a lat. *escit* alak, amely eredetileg coniunctivus lehetett, majd később futurum, és az örmény coniunctivus -c‘- módjele. Később ez a modális érték praeteritumi értékévé változott volna,²⁸⁵ amelyet a görög esetében a csak múlt időben előforduló ión iteratívumoknál, továbbá az örmény aoristosképzőben lát-nánk viszont.²⁸⁶ Erre az új morfémára a görögben azért volt szükség, mert bizonyos igék eredeti praeteritumi/aoristosi képzése, ill. jelentése valamilyen oknál fogva elho-

²⁸³ NEGRI 1976.

²⁸⁴ NEGRI 1976: 237.

²⁸⁵ A modális jelentésből temporálisra való váltásra (amely valóban nem áll párhuzam nélkül, ld. a tokhár imperfectum magyarázatát is az augmentum eredetéről szóló fejezetben) vonatkozólag ld. NEGRI 1976: 240 példáit.

²⁸⁶ Az örményben NEGRI (1976: 239) szerint azért volt szükség erre az új aoristosképzőre, mert intervokális helyzetben eltűnt az ie. *-s-. Az örmény aoristost magam sem tartom archaikusnak, ld. fentebb.

mályosult (pl. a létige sing. 3. alakja ie. *é-h₁es-t > gr. ἦς volt eredetileg, de ez sing. 2. jellegűnek hatott a szóvégi -ς miatt).

Negri szerint tehát az ἔσκε és az (ἔ)φασκε volt a kiindulási pont az iteratívumok kialakulásához. Ezekben az alakokban az ie. „*-sk⁻²” modális-*praeteritumi* szuffixum található meg, s ez az oka annak, hogy itt semmi iteratív jelentésárnyalat nincsen. Ennek a csak múlt időben használatos két igeének és a *hettita* iteratívumoknak a *kontaminációjából* állt volna elő a φεύγεσκε-típus, amely tehát így alaktani tulajdonságait és kizárólagosan múltbeli használatát az elsőtől örökölte, míg az iteratív jelentésárnyalat a *hettita* alapján alakult ki, és ez annál is inkább megtörténhetett, mert a két képző alakilag egybeesett. Negri szerint az *augmentum* hiányát ezekben az alakokban az indokolja, hogy tipikusan *narratívákban* jelennek meg, ahol eleve ritkább az *augmentum*. Ez utóbbi ponton elsősorban L. Bottin elméletére alapoz, aki szerint az *augmentálatlan* alakok általában gyakoribbak az *elbeszélő* részekben, mivel ezek alkotják az *epikus nyelv archaikusabb rétegét*. Ezért lennének tehát *augmentálatlanok* a túlnyomórészt *elbeszélő szövegrészekben* használatos iteratívumok, és ezért lenne annyira nagy az *augmentálatlan* alakok aránya Bottin (és korábban Drewitt) szerint az „ige + δέ kötőszó” kapcsolatokban, amelyek egy ősi *indogermán poliszindetikus mondatszerkesztés* folytatói lennének az *epikus nyelvben*.²⁸⁷

Negri több helyütt kissé homályos és zavaros elméletében teljesen légből kapott a kétféle *-sk- képző megkülönböztetése, és ugyancsak tarthatatlan az iteratívumok vonatkozásában az *augmentálatlanság* Bottint követő magyarázata. Ha valóban az *elbeszélő szövegtípussal* függne össze az *augmentum* kerülése, akkor legalább néhány *augmentált iteratív alakot* várnánk, mint ahogy minden más kategóriában találunk – kisebb-nagyobb számban – *augmentált alakokat* még az *elbeszélő részekben* is. Így a Bottin által szintén tipikusan *narratív jellegűnek* tartott *praeteritum perfectumok* között is számos *augmentált alak* előfordul.²⁸⁸ Az iteratívumok gyakorlatilag kizárólagos *augmentálatlansága* ezen az alapon nem magyarázható.

Ramat szerint²⁸⁹ az *indogermán alapnyelvben* az *-sk- *imperfectumképzőnek* nem volt sajátos jelentésárnyalata, pusztán üres morfológiai eszköz volt, bár némely igenél esetleg megragadható valamiféle *intenzivitás-jelentés* (pl. ói. *prcchāti*, lat. *poscō*

²⁸⁷ BOTTIN 1969: 99–115, az iteratívumokról 116–124 (a 121–124. oldalakon az összes homérosi iteratívumot felsorolja).

²⁸⁸ BOTTIN 1969: 124–129 (a két eposzban a 406 *praet. perf.*-ből a 75 biztosan *augmentált alak* aránya: 18,5 %!).

²⁸⁹ RAMAT 1967: 123.

'kitartóan kérni, könyörögni'). A görög igerendszerben (és nem az alapnyelvben!) ennek a szuffixumnak kialakult egy sajátos iteratív jelentése,²⁹⁰ és beleilleszkedett a meglévő imperfectumi szuffixumok rendszerébe (ld. *καλέω* egyszeri ~ *κυκλήσκω* ismétlődő). Később az epikus nyelvben ez a folyamat továbbhaladt: a múltbeli iterativitásra korlátozódott, és elszakadva az imperfectumi aspektustól önálló értékű morféma lett, amely az aoristos indicativusában is meg tudott jelenni. Ramat is úgy véli, az augmentálatlanság oka az, hogy ezek az igék nem rendelkeznek megfelelő praesensi alakokkal, és már maga a szuffixum elégségesen múltként határozza meg őket, ezt az „elégséges meghatározottságot” azonban pontosabban nem írja körül.

P. Wathelet²⁹¹ egyrészt arra a fontos körülményre hívja fel a figyelmet, hogy az iteratívumok csak indicativusban használatosak. Ennek oka szerinte az, hogy a nem-realis moduskategóriákkal nem egyeztethető össze ez az akcióminőség. Másrészt az augmentálatlanságot azzal próbálja indokolni, hogy az ismétlődés sokkal természetesebben illik a múlthoz, mint a jelenhez, ám ezt a múlt-értéket a nyelv nem hangsúlyozza. Mindkét állítást cáfolja a hettita iteratívumok viselkedése, amelyek mind imperativusban (ld. továbbá palái *iska*), mind ind. praesensben használatosak.²⁹²

R. Lazzeroni²⁹³ a „Wortumfang” irányából közelít az iteratívumok augmentálatlanságának kérdéséhez. Minthogy az iteratívumok sohasem egyszótagos alakok, így szerinte a jelenség háttérben ugyanaz áll, mint amit az örmény aoristosban is látunk, ahol az augmentum csak a nélküle ehyszótagos alakokban használatos. Ez Lazzeroni véleménye szerint örmény-iön izoglosszának tekinthető. Ugyanakkor több tényező szól ez ellen a magyarázat ellen. Egyrészt ne felejtjük el, hogy pl. az örm. aor. sing. 3. *eber* alak eredetileg többszótagos tövel rendelkezett (**é-b^heret*), ami arra utal, hogy az örményben megfigyelhető augmentálási elv másodlagosan is kialakulhatott a szóvégi szótagok lekopása után. A homérosi nyelvben is megfigyelhető ugyan hasonló jelenség, de számottevő különbségek is vannak (vö. az egyszótagos augmentálatlan *σῆ* stb. alakokat). Másrészt ha elfogadnánk Lazzeroni magyarázatát, akkor nehezen tudnánk indokolni, hogy miért nem figyelhető meg az augmentum ilyen, az iteratívumokhoz hasonló mértékű kerülése a többi többszótagos praeteritumi és aoristos igealakban. Lazzeroni itt valószínűtlen módon kénytelen két különböző

²⁹⁰ Mint ahogy más nyelvekben egyéb más árnyalata. RAMAT 1967: 110–111.

²⁹¹ WATHELET 1973.

²⁹² Ld. a ragozási táblázatokat pl. FRIEDRICH 1960: 95–97; a végződésekről OETTINGER 2002: 315–316.

²⁹³ LAZZERONI 1977: 24–25.

izoglossza interferenciájáról beszélni.²⁹⁴ Ezzel szemben világosnak tűnik, hogy míg az egyszótagos alakokban valóban megfigyelhető az említett tendencia, addig a többszótagosaknál az augmentum használatát nyilvánvalóan nem a szótagszám, a „Wortumfang” befolyásolja.

E. J. Bakker, ahogy fentebb láttuk, az augmentumot a beszélő jelenéhez, helyzetehez közeli eseményt jelölő deiktikus partikulaként értelmezi.²⁹⁵ Szerinte az iteratívumok augmentálatlanságát az -σκ- szuffixum iteratív-disztributív jelentése magyarázza, ugyanis az ismétlődő vagy több személy által végrehajtott cselekvések eleve összeegyeztethetetlenek egy olyan deiktikus elemmel, amely a beszélő érzékelési körében lejátszódó eseményeket jelöli.²⁹⁶ Mivel Bakker alapfeltevését problémásnak tartom, ezért az iteratívumokra vonatkozó magyarázatát sem látom elfogadhatónak. További súlyos nehézség, hogy amint Bakker is megjegyzi, az augmentumot például Hérodotos sem használja az iteratívumokon,²⁹⁷ pedig az ő idejében már bizonyosan múltra utaló prefixum volt.

7.3. Az iteratívumok kialakulása

Az eddigi elméleteket figyelembe véve (és bizonyos pontokon velük részben egyetértve) véleményem szerint a következőképpen írható le az ión iteratívumok létrejöttének folyamata. Az indogermán alapnyelvben az *-sk-képző az igei pluralitás szuffixuma volt, vagyis iteratív-duratív-intenzív-disztributív akcióminőséget, illetve több más ezekkel rokon árnyalatot fejezett ki. A leggyakoribb jelentésárnyalat az iterativitás lehetett. Kezdetben teljesen produktív, akcióminőséget kifejező szuffixum volt (ld. hetita adatok), majd (valószínűleg az anatóliai ág kiválása után) grammatikalizálódott: imperfectumképzővé, vagyis aspektust kifejező szuffixummá vált, amely azonban még részben megőrizte eredeti sajátos jelentésárnyalatát.

²⁹⁴ LAZZERONI 1977: 25. Szerinte az egyik izoglossza (az augmentum általános alkalmazása) az összes görög dialektust az iránihoz és a szanszkrithez köti, míg a másik (az -σκ- múlt időbeli morfémaként való használata és az augmentum kerülése a többszótagos igealakokban) egyedül az ión és az örmény között áll fenn.

²⁹⁵ Ld. BAKKER 1999; 2001.

²⁹⁶ BAKKER 2001: 15.

²⁹⁷ BAKKER 2001: 9²³.

Ez az imperfectumképző iteratív-duratív jelentésárnyalattal a létigénél is megjelenhetett.²⁹⁸ Hasonlóan a többi ilyen képzésű igetőhöz, a létigénél is nullfokú alakból kell kiindulnunk.²⁹⁹ Az ie. **h₁s-ské/ó-*³⁰⁰ > **h₁ské/ó-* formából szabályszerűen fejlődött ki a görög ἔσκε, ἔσκειν; palái *iska* imperat. sing. 2. 'legyél!'; tokh. B sing. 3. *star*^o, plur. 3. *skentar*^o kopula.³⁰¹ A latin *escit* és *escunt* esetében analogikus alapfokkal állunk szemben. Ezt indokolhatja az, hogy ilyen helyzetben a latinban eltűnt a laringális, így a nullfokú igealak olyan mértékben redukálódott volna, hogy benne a tő gyakorlatilag nem lett volna felismerhető: **h₁s-skéti* > **h₁skéti* > **skéti* > **scit*^{302, 303}.

A latinban az eredeti jelentésárnyalat hamar elhalványult. Festus szerint az *escit*-nek futurum az értéke (*escit erit* Paul. Fest. p. 77M; *superescit significat supererit* Fest. p. 302M), ám ez minden bizonnyal csak később alakult ki (de nem modális irányból). Kezdetben ugyanis teljesen semleges praesens imperfectumi értéke lehetett az alaknak, és ez értékelődhetett át a későbbiek folyamán futurummá.³⁰⁴ A Tizenkétábrás Törvények töredékeiben legtöbbször nincsen futurum-értéke, hanem inkább csak eventualitást fejez ki:³⁰⁵ pl. *Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto. Si adgnatus nec escit, gentiles familiam habento.* V, 2–3. A későbbi, egyértelműen archaizáló példák közül ld. pl. Enn. *ann.* 486: *dum quidem unus homo Romanus toga superescit*; Lucr. 1, 619: *ergo rerum inter summam minimamque quid escit?* Itt valóban futurum értékűek az alakok, de ez csak másodlagos (félre)értelmezése a korai példáknak. Valószínűleg ez vezethette Festust is a fentebb említett véleményének megfogalmazásakor.³⁰⁶

²⁹⁸ Ősi voltára utal pl. RAMAT 1967: 120.

²⁹⁹ DUNKEL 2004: 118⁵ **h₁es-ské-t* alakjával szemben.

³⁰⁰ LIV: 241, 242^{10–13}.

³⁰¹ A tokhárral kapcsolatban ld. még KRAUSE 1952: 61–62, 255.

³⁰² Talán a *sciō* ige sing. 3. alakjával (*scit*) való homonímia is közrejátszhatott az analogikus változásban, bár ez eredetileg hosszú *ī*-t tartalmazott (**scī*), amely csak később rövidült meg. Ld. a hosszú magánhangzók rövidülésére vonatkozólag SOMMER 1914: 146–147; MEISER 1998: 77.

³⁰³ Ugyancsak másodlagos lehet a hettita plur. 3. *ēškanzi* alakban látható alapfokú tő. Ld. LIV: 242¹⁰. Ennek az <*e-ēš-kán-zi*> alaknak a megítélése azonban vitatott, ugyanis vannak, akik nem a létigéből, hanem az 'ülni' jelentésű *ēs-* (vsz. < ie. **h₁eh₁s-*, ld. LIV: 232) igéből származtatják. Így pl. HW² I: 221 (elismerve, hogy a szöveg hely értelmezése nem teljesen világos). OETTINGER 2002: 323, 508–509 mindezekkel szemben az *išša-* 'hat, véghezvisz' ige származékaként értelmezi. Ehhez némiképp hasonlóan már korábban KRONASSER 1966: 552–553.

³⁰⁴ Ez nem áll példa nélkül, vö. pl. gr. εἶμι, ἔσται (amely tkp. a létige med. praes. alakja) stb. Ld. RAMAT 1967: 121.

³⁰⁵ RAMAT 1967: 120–121. Párhuzamként a görög ἄν + coniunctivus eventualitást kifejező használatát említhetjük.

³⁰⁶ A latin *escit*, *escunt* alakokkal kapcsolatban ld. még az etimológiai szótárak megfelelő szócikkeit (DELL: 665; LEW I: 420–421; IEW: 341), HIERSCHE 1960 cikkét és mindenekelőtt KELLER 1985 átfogó tanulmányát.

A görögben az ión dialektusban, minthogy az eredeti létigei praeteritum imperfectum a perfektivitás felé tolódott el, az ἔσκ- imperfectumtő paradigmájából megőrződött a praeteritumi használat, míg a praesensi alak, lévén, hogy funkcionálisan nem volt erős, kiveszett a nyelvből. Ugyancsak funkcionális gyengesége miatt tűnhetett el a tő modális (coniunctivusi, optativusi, imperativusi) használata is. Ez a megmaradó praeteritumi alak azonban a létige lexikális jelentéséből fakadóan az iteratív mellett duratív jelentéssel is rendelkezett: ld. pl. ἐνθα δὲ Σίσυφος ἔσκειν, ὁ κέρδιστος γένετ' ἀνδρῶν *Il.* 6, 153; ἔσκε τις ἐνθάδε μάντις ἀνήρ ἠὺς τε μέγας τε *Od.* 9, 508 stb.

A létige olykor aoristos-jellegű, perfektív árnyalatú praeteritum imperfectumával (ἦν) szemben az eredetileg iteratív-duratív alak pusztán az imperfektív aspektust is érzékeltetni tudta (a kettő, mint fentebb említettük, elég szorosan összefügg):³⁰⁷ pl. δαήρ αὐτ' ἐμὸς ἔσκε κυνώπιδος, εἴ ποτ' ἔην γε *Il.* 3, 180. A múlt idők közötti eme oppozíció lehetett tehát az oka a praeteritumi használat megőrzésének, szemben a praesensszel, ahol nem volt ilyen markáns szembenállás. Ugyanakkor az is természetes, hogy bizonyos esetekben teljesen kiüresedett az ἔσκε eredeti jelentéstartalma, és gyakorlatilag az ἦν-nel egyenlő értéket hordozott: pl. ... πολλοὶ δὲ φυτῶν ἔσαν ὄρχατοι ἀμφίς, / πολλὰ δὲ οἱ πρόβατ' ἔσκε ... *Il.* 14, 123–124.³⁰⁸ Mivel ilyen okoknál fogva az ἔσκε alak csak múlt időben volt használatos, ezért mellőzhette az augmentumot,³⁰⁹ még abban a korszakban is, amikor az már más múlt idejű alakok esetében jóval szélesebb körben kezdett elterjedni.

Az indogermánból örökölt -σκ- imperfectumképzős igéknél a képző eredeti, akcióminőséget kifejező jelentéstartalma elhomályosult vagy más árnyalatot kapott bizonyos különnyelvi fejlemények hatására (ld. fentebb). A múltbeli iterativitás kifejezésére ezért már nem voltak alkalmasak. Ennek a hiánynak a pótlására szolgált az ősióban (ill. annak legalábbis egy magasabb regiszterében) az ún. ión iteratívumok kialakulása.

Az erre a célra felhasználható morfológiai eszközök a létigei ἔσκε stb. alakok szolgáltatták,³¹⁰ amelyek még iteratív-duratív akcióminőséget (is) hordoztak. Egy saját

³⁰⁷ Vö. SIHLER 1995: 506.

³⁰⁸ Ebben nyilván az is közrejátszott, hogy az ἔσκε metrikai szempontból teljesen egyenértékű a praesensi ἔστι-vel, így formulaszerű fordulatokban egy az egyben helyettesíteni tudja azt. Ld. CHANTRAINE 1948: 320–321 (ahonnan a fentebbi példák is származnak).

³⁰⁹ (Másodlagosan) augmentált ἦσκε szerepel Alkmannál (ἦσκέ τις Καφεὺς Φανάσσοων *PMG* 74). Vö. NEGRI 1976: 242. Az ok talán egy ἔσκε ~ ἦς (Alcm. *PMG* 16, 1; sing. 3!) kontamináció lehet.

³¹⁰ Esetleg szerepet játszhatott még a φάσκει ige hasonló viselkedése is. Ezt a két igét tartja együttesen a folyamat kiindulópontjának pl. CHANTRAINE 1948: 319; NEGRI 1976: 241. Ugyanakkor ez az ige rendelkezik (igaz, csak későbből adatolt) praesensszel is, ami indokolja, hogy miért augmentáltak nagy

tos elvonás játszódott le, amelynek során a létigei alakból már nem egyszerűen az -σκ- képzőt választották le, hiszen az addigra már az -σκ-s imperfectumokban imperfektív aspektusképzőként grammatikalizálódott, hanem a -σκε stb.³¹¹ egységet sajátos szekundér *személyvégződések*ként átértelmezve vágták le. Ehhez azok a létigei alakok adhattak alapot, ahol különböző hangváltozások miatt már csak egy ě- tő volt érzékelhető (pl. összevonatlan coni. ěω < *es-ō; opt. ěιηγ; augmentálatlan praet. ě-σαν az *een < *ehen < *h₁s-ént helyett stb.).

Ezt a sajátos elvonást tartom a folyamat legfontosabb pontjának, amelynek révén tehát az alapnyelvből örökölt primér és szekundér végződések mellé valójában iteratív személyvégződések jöttek létre. Ezek pedig, mivel voltaképpen már nem képzők, hanem személyvégződések voltak, a thematikus igeéknél thema-magánhangzóval kapcsolódtak az imperfectum-tőhöz, mint ahogyan az egyéb személyvégződések: pl. φεύγ-ε-σκε(ν) φιλέ-ε-σκον stb. A thema plur. 3. személyben is -ε- volt, amiben minden bizonnyal a kiindulási létigei ěσκον alak játszott szerepet.³¹² Később, mint fentebb bemutattuk, az ún. összevont igeék (verba contracta) esetében az epikus nyelvben bizonyos metrikai alapú változások következtek be.

Az iteratív végződések átvétele először az imperfectumtöveknél következett be, majd egy következő lépésben az aoristosra is áterjedt a végződések ezen csoportja, mégpedig mind az athematikus igeék (ez esetben rövid tőmagánhangzós, vagyis gyenge tönű) gyökéoraoristosában (pl. στά-σκον, δό-σκον), mind az erős (pl. φύγ-ε-σκον) és a gyenge aoristosban (pl. σπείσ-α-σκον) a megfelelő thema-magánhangzóval (az erős aoristosban itt is végig -ε- van, mint praet. impf.-ban, míg a gyenge aoristosban a görögben létrejött alpha-thematikus ragozásba³¹³ illeszkednek az iteratív alakok is). A φάνεσκε (Il. 11, 64; Od. 11, 587; 12, 241, 242) alak esetében egy erős „aoristos passiviból” (valójában intranszitiv aoristosból) képzett iteratívumot látunk: itt a nem

---

számban a praeteritumi alakjai. A praesens megmaradását az magyarázhatja, hogy lexikális jelentéséből fakadóan a praesensben is funkcionálisan erős volt a φάσκω : φημί oppozíció ('mondogat' : 'mond, ki-mond').

³¹¹ Ld. alább arról, hogy a létigei paradigma rendelkezett-e az összes személlyel, vagy csak 3. személyű alakokkal.

³¹² Később, amikor a létige már összevonja a többeli ε-t a végződésekkel (pl. ᾠ, ἦς stb. a homérosi ěω-val szemben), több olyan igealak van, ahol az ω-végű igeék végződése a létige megfelelő alakjával esik egybe (pl. éppen a coniunctivusban: λύω, λύης stb.), de a korai ősióban ennek analógiás hatására – éppen az összevonatlanság miatt – nem gondolhatunk. Vö. az örmény coni. impf.-ot (ic 'em 'legyek' ~ beric 'em < *berēc 'em < *bere-yc 'em 'vigyek'), amely pusztán formailag – bár minden bizonnyal nem így alakult ki, ld. LÜHR 1994 (de ld. fentebb a problémákat is) – olyan, mintha a létige coniunctivusa csatlakozna az ige tövéhez. Ld. MEILLET 1936: 121 erre való utalását, és SOLTA 1963: 120 véleményét, aki szerint ténylegesen így jöttek létre ezek az alakok. Vö. továbbá SCHMITT 1981: 143.

³¹³ Ld. erről RIX 1976: 207.

iteratív plur. 3. *-η-ντ > -εν³¹⁴ végződésnél (ld. pl. ἐφόβηθεν *Il.* 15, 326; ἔβλαβεν *Il.* 23, 461) látható „kötőhangzóhoz” csatlakozott a -σκε végződés, nyilvánvalóan támogatva az imperfectumi és thematikus aoristos iteratívumok „kötőhangzó”-használatát.³¹⁵ Az activum után végül a létigénél hiányzó mediális személyvégzések is kialakultak (pl. δησ-ά-σκετο).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a lehetséges 6 (ill. dualisszal együtt 8) aktív és 6 (ill. 8) mediális forma közül nem mind fordul elő Homérosznál, csupán a következő táblázatban feltüntetettek. Ezek közül is gyakorinak csak az act. sing. 1. és 3., plur. 3., med. sing. 3. mondható, ritka az act. sing. 2., med. plur. 3., míg az act. plur. 1. és med. sing. 2. csupán egy-egy alkalommal fordul elő. Dualisi iteratívum egyáltalán nem adatható. A paradigma Hérodotosnál még „szegényesebb”: ő csak a thematikus képzésű iteratívumokat használja, és csak 3. személyben. Ugyancsak harmadik személyű alakokat használnak a későbbi szerzők is.

	<i>activum</i>	<i>medium</i>
sing. 1.	-σκον	—
2.	-σκες	(-σκεο) / (-σκευ)
3.	-σκε(ν)	-σκετο
plur. 1.	(-σκομεν)	—
2.	—	—
3.	-σκον	-σκοντο

Ezt a megoszlást elméletileg kétféleképpen lehet magyarázni. Az első lehetőség az, hogy az időbeli egymásutánosság egyben a paradigma tényleges fejlődését, pontosabban visszafejlődését mutatja, vagyis a kezdetben teljes ragozási paradigmából Homérosznál is már csak a táblázatban szereplő alakok fordulnak elő, míg Hérodotosnál ez a szegényedési folyamat még tovább halad. A második lehetőség, hogy eredetileg, az ősióban csak 3. személyű iteratívumok léteztek. Ezt az állapotot a hérodotosi ión próza nyelvhasználata megőrizte, míg a formagazdag epikus nyelv kiszélesítette az iteratívumok használati körét, de nem egy teljes, activumban és mediumban egyaránt

³¹⁴ Ld. erről SCHWYZER 1939: 279. Mivel a hosszú magánhangzók e változása (Osthoff törvénye) csak félhangzó, likvida vagy nazális + mássalhangzó előtt játszódik le, ezért nem számolhatunk hangtörvényszerű *φάν-η-σκε > φάνεσκε változással (ld. a γιγνώσκω ellenpéldát).

³¹⁵ Vö. CHANTRAINE 1947: 262.

minden számot és személyt felölelő paradigmává. A táblázatból látható, hogy Homérosznál is dominálnak a 3. személyű alakok, míg az act. sing. 1. személy gyakoriságát ebben a magyarázatban a plur. 3. személlyel (tehát egy „eredeti” alakkal) való homonímia indokolhatná.

A fentebb az iteratívumok kiindulópontjaként feltételezett létigei **h₁s-ské/ó-*imperfectumtő teljesen szabályos imperfectumtő volt az alapnyelvben, minden bizonynyal teljes, minden számra és személyre kiterjedő paradigmával (továbbá modulusokkal és praesensszel). Ugyanakkor az is igaz, hogy ebből a többől a többi nyelvben is főként csak 3. személyű alakokkal találkozunk (kivéve a palái imperatívust). Magánál Homérosznál is szinte kizárólag a sing. 3. személy adatolt (egy darab sing. 1. ἔσκειν II. 7, 153 mellett). Ez azonban lehet független különnyelvi újítás is, mint ahogy az iteratív jelentés eltűnése is végbemehetett az egyes nyelvekben függetlenül.

Így végső soron nem dönthető el a paradigma alakulásának (szűkülésének vagy bővülésének) kérdése, hiszen az is elképzelhető, hogy még a teljesebb létigei paradigmán alapulva jöttek létre az iteratívumok, és a 3. személyre való korlátozódás csak később következett be mind a létigei tőnél, mind az új iteratívumoknál, de az sem lehetetlen, hogy a létigei 3. személyű alakokból fejlődtek ki az aktív 3. személyű iteratívumok, és paradigmájuk kibővülése csak azután játszódott le. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a 3. személyű alakok kizárólagossága Hérodotosznál és túlsúlya Homérosznál minden bizonnyal a narratív szövegtípus sajátosságának is köszönhető.

Az újonnan kialakult múlt idejű alakok nagyrészt iteratív akcióminőséget képviselnek, amiben *esetleg*, bár ez egyáltalán nem tűnik túl valószínűnek, a hettita vagy valamilyen más anatóliai nyelv hatása is közrejátszott (ha Puhvel fentebb idézett gondolatát elfogadva feltételezünk valamilyen kulturális jellegű kapcsolatot is az iónok és a hettiták között), de az is elképzelhető, hogy az iterativitás az újonnan képzett igék lexikális jelentésének hatására erősödött fel (egyfajta alapszó-besugárzással), miután a létigénél az igei pluralitás-kategóriák közül az iteratív helyett inkább a duratív akcióminőség dominált.

Az augmentum az iteratívumokon több okból kifolyólag nem használatos, melyek mindegyike a kiindulási ἔσκει- tő sajátosságaiból fakad. Egyrészt az iteratív végződések átvételének forrása, a létige iteratívuma is – a fentebb taglalt okok miatt – augmentálatlan volt, másrészt az iteratív múlt idők mellől, mint a létigénél is, hiányzott

a megfelelő praesensi pár,³¹⁶ harmadrészt – és véleményem szerint ez a legfontosabb – olyan új, sajátos szekundér végződésekkkel rendelkeztek, amelyek *kizárólag indicativusban* voltak használatosak,³¹⁷ ellentétben az eredeti szekundér végződésekkkel, amelyek az indogermán alapnyelvtől kezdve – múlt idő mellett – a nem indicativusi modusok közül az optativusban is³¹⁸ használatban voltak. Ilyen módon a -σκε, -σκον iteratív végzések mintegy az augmentumhoz hasonlóan jelezték a múlt idejű indicativus grammatikai jelentést, tehát annak használatát kizárták.

Fontos kérdés, hogy milyen paradigmaticus dimenzióba, milyen kategóriába sorolhatók az iteratívumok. A szakirodalom ebben a kérdésben egyetért. H. Rix³¹⁹ az iteratívumokat a tempus-modus dimenzióba sorolja, külön modusként, „ismétlődés a múltban” jelentéssjeggel. Az iteratívum mint moduskategória szerinte az alapnyelvi iteratív akcióminőségből alakult át.³²⁰ Ugyancsak a modus dimenzióba sorolja önálló kategóriaként az iteratívumot Lejnieks is.³²¹

Ennek az általánosan elfogadott besorolásnak az oka az iteratívumokra jellemzőnek tartott „-σκ-suffixumnak” az igealakban elfoglalt pozíciója, ti. hogy a hagyományos elemzés szerint az egyéb modusjelekkel megegyező helyet tölti be. Az iteratívumok ugyanis már nem a gyökből, hanem (mint az egyéb modusok) az imperfectum- vagy az aoristostóból képződnek. A „-σκ-suffixum” pozíciója így a szekundér tövek suffixumainak a helye, amelyek a tempus-modus dimenziót képviselik, míg az akcióminőséget és az aspektust a primér igealakok hordozzák, egy morfémmal közelebb a szó elejéhez.³²²

³¹⁶ Ami önmagában nem lenne elegendő, hiszen az aoristos indicativusánál sincs praesensi pár, mégis használatos az augmentum, már Homérosznál is jelentős arányban. Szerepe lehet itt annak is, hogy az iterativitás mint akcióminőség inkább a múlt időhöz köthető, mint a jelenhez. Vö. WATHELET 1973: 404. De, mint fentebb említettük, az iterativitás elvben a praesensszel is összeegyeztethető, ahogy azt a hettita tanúsítja.

³¹⁷ Α τροπασκέσθω· μεταβαλλέσθω, επιστρέφείσθω hészichiosi glossza lemmája csak valamilyen késői félremagyarázás vagy nyelvi „akrobatamutatvány” terméke lehet.

³¹⁸ És részben a coniunctivusban is. Vö. MEIER-BRÜGGER 2002: 168; TICHY 2004a: 103.

³¹⁹ RIX 1976: 194–195, 229.

³²⁰ RIX 1986: 19 megfogalmazása szerint a suffixum primérsuffixumból szekundérsuffixummá vált.

³²¹ LEJNIEKS 1964: 12, 18–22.

³²² Vö. LIV: 10.

Ld. az aor. opt. sing. 1. δοῖν (pl. *Od.* 7, 314) ~ aor. iter. sing. 1. δόσκον (pl. *Il.* 9, 331) párt:

	aspektustő (primértő)	modusjel (szekundértő)	thema-mgh.	szem.végz.
aor. opt. (athem.)	δο-	-ίη-	-Ø-	-v
aor. iter. (them.)	δό-	-σκ-	-o-	-v

Világos azonban, hogy szemantikai szempontból az iteratívum kategória nem modus-jellegű, hiszen nem a beszélőnek a tényállással kapcsolatos felfogását, hozzáállását tükrözi,³²³ hanem – az alapnyelvi viszonyokhoz hasonlóan – akcióminőséget fejez ki (az iterativitást, ill. a vele rokon jelentéstartalmakat). A moduskategóriák közül szemantikai alapon az indicativus alá sorolhatjuk be az iteratívumot. Az általam javasolt szegmentálás ennek teljes mértékben megfelel: az iteratívumra jellemző „-σκε/o-suffixum” az őt követő eredeti szekundér végződésekkkel *együtt* sajátos, új szekundér személyvégzódéseket alkot („iteratív személyvégzódések”). Az aor. iter. δόσκον alak³²⁴ tehát csupán δό-σκον-ként bontandó fel, vagyis valójában athematikus, és felépítését tekintve az athematikus aor. ind. (ἐ-)δο-σαν alakkal (Homérosnál rendszerint augmentum nélkül: pl. *Il.* 1, 392; 4, 320 stb.) alkot oppozíciót.

	aspektustő (primértő)	modusjel (szekundértő)	thema-mgh.	szem.végz.
aor. ind. (athem.)	(ἐ-)δο-	-Ø-	-Ø-	-σαν ³²⁵
aor. iter. (athem.!)	δό-	-Ø-	-Ø-	-σκον

Az iteratívumok tehát az egyes (athematikus vagy thematikus) aspektustöveken alapulnak, és csak indicativusban használatos „szekundér” személyvégzódéseket tartalmaznak, amelyek sajátos módon az igenem, a szám és a személy kategóriákon kívül egyszermind egy külön akcióminőséget is hordoznak, mégpedig az iterativitás szemantikai jegyét. Hogy egy személyvégződés az aspektus-akcióminőség dimenziójába tarto-

³²³ Ld. STEMPEL 1999: 32; TICHY 2004a: 96 („in jedem Fall [ti. minden modus és modushasználat esetében] ist also ein Sprecherhaltung bezeichnet”).

³²⁴ Homérosnál ez az alak sing. 1. személyben használatos (*Il.* 9, 331; *Od.* 17, 420; 19, 76), de a plur. 3. személy, amelynek itt a pontos oppozíció kedvéért ezt az alakot veszem, teljesen ugyanígy nézne ki.

³²⁵ Világos, hogy itt, a gyökéoraoristosban ez az egész szótag a személyragnak számít, noha eredetét tekintve az alpha-thematikus gyenge aoristosból származik, ahol az -σ- az aspektustő képzője (-σαν < *-s-an ← *-s-a < *-s-nt; vö. RIX 1976: 244–245).

zó kategória jelölője legyen, arra az indogermán alapnyelvből (legalábbis annak egy késői szakaszából) hozhatunk párhuzamos példát. Az *e*-reduplikációs imperfectumot és a perfectumot ugyanis (a hangsúlytól eltekintve) éppen a személyvégződések különböztetik meg: pl. sing. 1. praes. impf. **dé-doh₃-mi*³²⁶ (> ói. *dádāmi*) ~ perf. *de-dóh₃-h₂e (> ói. *dadáu*³²⁷); sing. 2. praes. imperf. *dé-doh₃-si > ói. *dādāsi* ~ perf. *de-dóh₃-th₂e > *dadātha*.³²⁸ Tegyük még ehhez azt is hozzá, hogy az indogermán alapnyelvben (ugyanígy később a védikus nyelvben) a főmondati igei állítmány hangsúlytalan volt,³²⁹ tehát az oppozíciót ilyen helyzetben csak és kizárólag a személyvégződések hordozták.

A primér-, a szekundéaffixumok és a személyvégződések összekapcsolhatók egymással, de egy kategórián belül nem lehetséges kapcsolódás (pl. nem kombinálható egymással két priméaffixum). Az iteratív személyvégződések az teszi sajátossá, hogy csupán a priméaffixumokkal kombinálhatók, a szekundéaffixumokkal nem. Éppen ez azonban az, ami magyarázhatja az iteratívumok augmentálatlanságát: ti. az iteratívumok csak múlt idejű indicativusokban fordulhatnak elő, nem létezik iteratív optativus, coniunctivus stb., vagyis a szekundéaffixumok közül az iteratív személyvégződések csupán az indicativus zéró-morfémájával kombinálhatók. Mivel ezek az új végződések csak múlt idejű kijelentő módú alakokban használatosak (ellentétben a szekundér végződésekkel, amelyek optativusban is megjelennek), kizárják az augmentum használatát, amely szintén a kijelentő mód múlt idő jelölője.

³²⁶ Ld. *LIV*: 16 (vö. 136–137 és 13. jz.); KLINGENSCHMITT 1982: 85 és 1. jz., 163⁶ (a singularisi o-fok feltételezése Karl Hoffmann javaslata alapján). JASANOFF 2003: 132 szerint ez a reduplikált imperfectum a singularisban e-alapfokkal rendelkezett, amit cáfol OETTINGER 2006: 35–37.

³²⁷ Vö. MELCHERT 1994a: 51–52; JASANOFF 2003: 61–62. Ez a hangtörténeti értelmezés, amely közvetlenül az alapnyelvi alakra vezeti vissza az óind perfectum sajátos formáját, nem teljesen problémamentes, de a jelen összefüggésben ez most figyelmen kívül hagyható.

³²⁸ A fenti megállapítás mindenképpen áll egy későalapnyelvi, de legalábbis egy pre-indo-iráni nyelvállapotra. Ekkor a fentebbi személyvégződés-oppozíció semmiképpen sem szám, személy vagy diathesis oppozícióját jelentette, és nem is tempus vagy modus jelölője volt, tehát tipológiai párhuzamot jelenthet az iteratívumokkal kapcsolatos fentebbi feltevéseinkre. Ez természetesen nem jelenti eleve azt, hogy tagadnánk annak a lehetőségét, amit többen körülbástyáztak, hogy a perfectum egykor inkább diathesis volt (vö. MEIER-BRÜGGER 2002: 182), vagy akár egy indoeurópai *-*h₂e*-konjugáció létezését (ld. JASANOFF 2003 és két, szögesen eltérő értékelését: GARCÍA RAMÓN 2006; OETTINGER 2006).

³²⁹ TICHY 2004a: 44; SZEMERÉNYI 1999: 81–82. A védikus állapotról ld. pl. WHITNEY 1993: 32, 223; MACDONELL 1910: 81.

IV. A feltételezett „*ē-” augmentum syllabicum kérdése

Az augmentum syllabicumnak, első látásra legalábbis úgy tűnik, létezik egy hosszú magánhangzót mutató változata is,¹ amely két nyelvben jelenik meg: az óindbén (*ā-*) és a görögben (*ῆ-*).² Ezt a kettősséget egyesek a görög–indo-iráni szétválást megelőző esetleges köztes alapnyelvi szintig vagy akár az indogermán alapnyelvig próbálják visszavezetni. Vizsgáljuk meg részletesen mindkét nyelvben azokat az igéket, amelyek ezt tartalmazzák, abból a szempontból, hogy mennyiben helytálló ezek egyenkénti értelmezése, ill. valóban okot adnak-e egy görög–indo-iráni hosszú augmentum rekonstrukciójához!

1. A görög adatok³

1. 0. Eddigi magyarázati kísérletek

A hosszú augmentumos görög alakokra vonatkozólag az egyik elterjedt álláspont az, hogy a tőeleji digammával függnek össze, pontosabban: a tőeleji digamma előtt

¹ Vö. pl. már korán WACKERNAGEL 1885: 275–276. Csak példaképpen ld. újabban SZEMERÉNYI 1999: 297. – *Non vidi*: DAUGMANN, J. 1968: The long vowel augments in Sanskrit and Greek. *Linguistics* 35. 7–27. De vö. SZEMERÉNYI 1999: 299¹⁶: „The dreadful article of J. Daugmann [...] should never have been printed.”

² Nem mérvadó a kérdésben az avesztai anyag, noha ott is találkozunk *ā-* formájú augmentummal (pl. *paitii.āmraoṭ* Y 21, 4), ugyanis ott az *ā* ~ *a* keveredése gyökeresen megváltoztatta a helyzetet (másképp az *ā-* igekötő /vö. ói. *ā-/* is előfordul rövid magánhangzóval). Ld. mindezekről HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 57, 59–60; BEEKES 1988a: 44–47, 150–151.

³ Nem tárgyalom az olyan augmentált alakokat, mint ἡδυνάμην (A.+), ἡβουλόμην (E.+?), ἡμελλον (Hés.+), amelyek vitán felül későiek, és analogikus folyamatok hozták létre őket, mégpedig úgy, hogy az ἡθελον alakot egy idő után nem a neki megfelelő praesens ἐθέλω-hoz (< *h₁g^{uh}el-, ld. LIV: 246) kapcsolták, hanem annak (minden bizonnyal az ión és az aiol dialektusokban) apharesisszel létrejött változata, a θέλω praeteritumaként fogták fel úgy, mint amely hosszú magánhangzós augmentumot kap. Erről a prototípusról vitték aztán át az ἦ-t az (ἐ)θέλω-val szemantikailag rokon másik két igére. Ezt a kérdést kimerítő alaposággal DEBRUNNER 1954 tárgyalta, de az elképzelés már korábban is nagyjából ez volt (ld. pl. SCHWYZER 1939: 654). Újabban pl. RIX 1976: 228; SIHLER 1995: 486; DUHOUX 2000: 96–97. Debrunnerrel egy ponton nem érthetünk egyet, mégpedig amikor a most tárgyalandókat így jellemzi (DEBRUNNER 1954: 87): „die ... längst geklärtten Fälle ἦa und ἦ-F-...” Véleményem szerint a tudomány jelenlegi állása szerint éppen fordított a helyzet: a kérdés, amelyet Debrunner tárgyalt, valóban „geklärt”-nek mondható, míg a következőkben sorra kerülő alakokat újra részletesen meg kell vizsgálni. – Nem ismertetem minden esetben WYATT 1972: 74–79 álláspontját, mert a laringális-elmélet tagadása és a prothetikus magánhangzók eredetéről vallott elmélete elfogadhatatlanná teszi az alapfeltevését.

az augmentum hosszú.⁴ Az összefüggés pontos mibenléte azonban homályban marad: nem derül ki, hogy miért szinte kizárólag a digammára korlátozódik ez az augmentumváltozat. A hosszú augmentum azután a legtöbb esetben – eszerint az álláspont szerint – a metathesis quantitatis hatására megrövidült (*ἦ-α/ο- > ἔ-ᾱ/ω-).⁵ Mint alább látni fogjuk, van olyan alak is, ahol nem digammával kezdődik a tő, bizonyos kutatók mégis hosszú augmentumot feltételeznek.⁶

H. Rix történeti alaktanában elveti ezt a magyarázatot: szerinte az említett ἠβουλόμην-típustól eltekintve a görögben sehol sem biztos a hosszú augmentum megléte.⁷ A különféle látszólagos esetekre azonban nem ad egységes magyarázatot. Az attikában azt feltételezi, hogy az augmentum utáni, tőleji digamma eltűnése okozta – az augmentum temporale járulékos hatásával együtt – a tőmagánhangzó megnyúlását, nem pedig a metathesis quantitatis.⁸

1. 1. Hom. ἠείδη (-ει)

A görögben látszólag hosszú augmentumról tanúskodik a homérosi ἠείδ- praet. perf. az (F)οἶδα-ból. Az eposzokban ilyen formában kétszer találkozunk vele. Az egyik előfordulása a sing. 2. személyű ἠείδης v.l. ἠείδεις (*Il.* 22, 280), a másik a sing. 3. ἠείδη v.l. ἠείδει (*Od.* 9, 206). Ami az alakok végződését illeti, West *Ilias*-kiadásában⁹ az első alakot hozza (egyetlen, Kr. e. II–I. sz.-i papyrusz alapján), noha a kézirati hagyomány egyértelműen a másik mellett szól. Hackstein¹⁰ szerint az -ει, ill. -εις végződésű formák az eredetiek, míg az -η-s alakok hiperkorrekció eredményeként jöttek létre.

⁴ A leghatározottabb erre vonatkozólag CHANTRAINE 1948: 479: „devant F l’augment était généralement de la forme ē-.” De ld. a következő oldalon: „l’augment en ē n’est donc pas constant devant F.” Árnyszóval fogalmaz SCHWYZER 1939: 653: „Sehr bunt sind die Verhältnisse bei ursprünglichem Anlaut F. 1. In einigen Fällen steht vor F Augment η (vgl. ai. ā teilweise vor v-, y-, r-, n- ...).”

⁵ Számomra értelmetlen SIHLER 1995: 486 következő mondatának első fele: a kérdéses attikai alakok „are apparently examples of temporal [?!] augment which have been disguised by quantitative metathesis.” Mindenesetre az egyes alakok történetét homályosnak tartja.

⁶ Vö. Chantraine megjegyzését (DELG: 307): „La forme ἦ- est ancienne lorsque le radical verbal a l’initiale F, et peut-être parfois devant y- (à l’imparfait d’ἔϊμι).”

⁷ RIX 1976: 228.

⁸ RIX 1976: 227. Figyelemreméltó és egyben meglepő, hogy egy későbbi munkájában a ἔωρον praet. impf. kapcsán Rix visszatérni látszik a hagyományos, metathesisre alapozó magyarázathoz. Ld. RIX 1994: 78⁸⁷.

⁹ Ld. WEST 2000: 281. Ugyanezt a végződést tartja eredetinek PETERS 1997: 211 és 13. jz., 213.

¹⁰ HACKSTEIN 2002: 256–265, különösen 260–263.

A nyilvánvalóan augmentált formát hagyományosan *ἦ-φείδ-*re szokták visszavezetni, és benne a feltételezett hosszú *ē- augmentumot látni. Bármilyen legyen is a kiindulási alak pontos morfológiai-képzési háttere,¹¹ az bizonyos, hogy az ősgörögben a tő *ueǵid- formájú volt. Mégsem biztos azonban, hogy előtte eredetileg egy hosszú *ē- augmentum állt, ugyanis egy másik lehetőség is elképzelhető. A már Homérosznál is előforduló (*Il.* 1, 70 stb.) és később az attikaiban is használatos ἦδ- praet. perf. ugyanis hangtörvényszerűen levezethető egy rövid augmentumos *e-ueǵid-*ből: *e-ueǵid- > *eeǵid- > *ēǵid- > *ēǵid- (ἦδ-).¹² Ebből az összevont alakból mesterséges disztrakcióval létrejöhett az ἦείδ- alak,¹³ amit az támogathatott, hogy az összevont alak mellett a nem összevont εείδ- is szórványosan megmaradt, és ez utóbbi egyéb analogikus példák¹⁴ hatására egyfajta kettős augmentálással szintén ἦείδ- alakot ölthetett.¹⁵**

1. 2. Att. ἦα, ἦμεν, hom. ἦια, ἦισαν stb.

Ezekben az εἶμι 'megy' igéhez tartozó praeteritumi alakokban látszólag még egyértelműbbnek tűnik a hosszú augmentum,¹⁶ ha figyelembe vesszük az ἦi-Homérosznál rendszerint kétszótagos ejtését, illetve az olyan augmentálatlan alakokat, mint pl. du. 3. ἴτην, plur. 3. ἴσαν.

Az eredeti praeteritumi paradigmában *é-h₁eǵi-V/C- / *é-h₁i-C- / é-h₁i-V-*allomorfozok váltakoztak, amelyekből először a gyökkezdo laringális eltűnésével hangtörvényszerűen *ēǵi-V/C- / *ēǵi-C- / ēǵi-V-, majd az intervokális *-ǵ- (*-h-n keresztűli) eltűnését követően mássalhangzós személyrag előtt *ēǵi- és *ēǵi-, magánhangzós rag előtt*

¹¹ HACKSTEIN 2002: 255–259 az alakot gyökéoraoristosból eredezteti, amellyel az ablautviszonyok is összhangba hozhatók, míg ettől eltérő álláspontot képvisel SCHRIJVER 1999 (vö. HACKSTEIN 2002: 263–265), aki egy statív képzőt tartalmazó alakból próbálja értelmezni a görög alakot (*-ueǵid-eh₁-i). Szintén eltérő álláspontot képvisel PETERS 1997: 213.

¹² Az utolsó lépésről ld. BRUGMANN 1898: 155. Vö. PETERS 1997: 211¹⁴.

¹³ Ld. PETERS 1997: 212¹⁹.

¹⁴ Pl. a létigénél az εἶν mellett háromszor, sor elején metrikailag igazított ἦην fordul elő. Ld. HACKSTEIN 2002: 258. Természetesen az εἶν alak maga is másodlagos, ti. az augmentálatlan *εἶν-t (vö. augmentált ἦεν < *é-h₁s-ent) helyettesíti. Ld. STÜBER 1995: 60¹⁸⁹.

¹⁵ HACKSTEIN 2002: 257–258. SCHRIJVER 1999 nem érinti az augmentum hosszúságának kérdését. RUIJGH 1971b: 167 elképzelése a legegyszerűbb, aki a 'menni' ige alább taglalt praeteritumának analógiájával számol. FORSSMAN 1966: 149⁵ szerint „anderswoher verschlepptes Augment ἦ-.”

¹⁶ Így pl. CHANTRAINE 1948: 480–481; MEILLET-VENDRYES 1928: 298. Korábban CURTIUS 1873: 128–129 az óind vṛddhi-augmentálás görög megfelelőjét látta ezekben a görög alakokban.

**é-* (amit összevonásnak kellett volna követnie) allomorfok alakultak ki. A paradigmában nyilvánvalóan többszörös analógiák által kiváltott kiegyenlítődés ment végbe.¹⁷

Például a sing. 1. személyben a hangtörvényszerű fejlemény **é-h₁e₁-m̄* > **é-e₁-m̄* > *é₁a > *é₁a lenne, de ebben analogikusan – pl. sing. 2. *é-h₁e₁-s > *é₁s alapján¹⁸ – visszaállítatik a **-i-*.¹⁹ Emellett egy másik paradigmaticus kiegyenlítődés is lejátszódott az augmentált alakokban:²⁰ *é₁a, *é₁s stb. alapján **é-h₁i-me(n)* > *é-i-men > *é₁imen helyett *ἦμεν* stb. alakult ki.²¹ A plur. 3. személyben (*ἦσαν*) a végződés maga is újítás a görögben: a szigmatikus aoristos **-san* végződése került át az athematikus gyökérimperfectumi ragozásba. Az eredeti alak *é-h₁i-ent > *é₁ient > *é₁hen > *é₁-en lett volna, amely nyilvánvalóan nem lett volna annyira világos, mint a végül használatba került új forma.

A homérosi *ἦ-* kétszótagos ejtése (pl. *ἦα Od. 4, 427*) tehát nem ősi, feltehetőleg a nullfokú **h₁i-C-* > *ʾi-C-* analógiájára jelent meg az augmentált praet.-ban is a szillabikus *-i-*.²² A plur. 3. augmentált *é₁imen (~ *é₁imen) ~ augmentálatlan *ímen < *h₁i-mén stb. megfelelések könnyen vezethettek egy másodlagos hosszú augmentum létrejöttéhez és paradigmán belüli általánossá válásához.²³

¹⁷ PETERS 1980: 104 szerint a hom. sing. 3. *ἦε(v)* (augmentálatlan *ʾε/v/*) alakban egy ősi mediális **h₁(i)ie*, *e-h₁ie alakot kellene látnunk. Valószínűbbnek találom a többek között RUIGH 1971b: 167 által is képviselt álláspontot, hogy egy analogikus hatásról van szó: a több igeragozási paradigmában is megtalálható sing. 1. *-a* ~ sing. 3. *-ε* viszony hozta létre az *ἦε(v)*-t a sing. 1. *ἦα* mellé a várható *é-h₁e₁-t > *é₁t helyett. Teljes mértékig osztható azonban PETERS 1980: 104 azon elvi álláspontja, hogy – bár szinkron szempontból tulajdonképpen hosszú augmentummal állunk szemben – ez alapvetően laringális okozta nyújtásra vezethető vissza (és mint ilyen másodlagos fejlemény).

¹⁸ És a létigei alakokkal (**é-h₁es-m̄* > **é-eh-m̄* > *éha > hom. *ἦα*) való homonímiát elkerülendő. Ld. RUIGH 1971b: 167.

¹⁹ RIX 1976: 243.

²⁰ Ld. már SCHWYZER 1939: 653¹².

²¹ Szerepe lehetett ebben pl. a létigei praeteritumnak is, ahol nem volt ilyen váltakozás, hiszen *éh₁es-ből és *éh₁s-ből hangtörvényszerűen egyaránt *ἦσ-* lett. Ld. RUIGH 1971b: 167.

²² Ld. SIHLER 1995: 525.

²³ Ld. az egész folyamatról (elsősorban Chantraine-nel szemben, a fentiekől részben eltérően) RUIGH 1971b: 167, aki szerint viszont a kétszótagos ejtés a 'tud' ige praet. perf. pluralisi alakjainak (pl. *ἦσαν*) hatására vezethető vissza.

1. 3. Hom. ἦϊκτο, att. ἦκειν

Az εἰκο-hoz tartozó eme praet. perf.-i alakokat egyesek reduplikáció nélküli, hosszú augmentumot tartalmazó formákként tartják számon.²⁴ Valójában teljesen szabályosak: ti. rövid augmentumos reduplikált alakok, melyekben a perfectumtő nullfokú gyököt tartalmazó gyenge formája szerepel,²⁵ és hangtörvényszerűen levezethetők a fentebb az att. ἦδη-vel kapcsolatban említett, az ión-attikaiban Brugmann által megfigyelt hangváltás alapján: *e-ue-μik- > *e-e-ik- > *ēik- > *ēik-.²⁶ A homérosi alakban az eredetibb kétszótagos ejtés figyelhető meg, az attikai egy hosszú diftongusba vonta össze az *ēi-t.

1. 4. Hom. ἄπ-ηῦρᾱ

A homérosi aor. sing. 3. ἄπηρᾱ 'erőszakosan) elvette, elragadta' és part. ἀπούρᾱς alakok az általános felfogás szerint ἀπο-φρᾱ- tövön alapulnak, az aor. ind. pedig hosszú magánhangzós augmentumot mutat: *ἄπ-η-φρ- > ἄπηρᾱ.²⁷

A *μῦρᾱ- tő megítélése vitatott. Az etimológiai szótárak felvetik az ἀπό-(F)ερσε (pl. *Il.* 6, 348) 'elragadta, elsodorta' szigmatikus aoristos esetleges idetartozását (vagyis a kiindulási gyök *μῦρ- lenne), de ezt az alakot – az esetlegesen ide vonható ἔρρω 'elmegy, eltakarodik stb.' imperfectummal együtt – a *LIV* B. Forssman nyomán az ie. *μῦert- gyökből származtatja,²⁸ amely az ἄπηρᾱ alakkal semmiképpen sem hozható közös nevezőre. Strunk²⁹ egy Vollstufe I-es set *μῦερᾱ- gyökkel számol (szintén ide vonva az imént említett ἀπό-(F)ερσε alakot), amelynek schwebeablautos, Vollstufe II-es formáját találánánk meg a vizsgált homérosi alakban. Legújabbban a *LIV* is egy Vollstufe

²⁴ Ld. pl. a homérosi alakra vonatkozólag CHANTRAINE 1948: 479 (említve, hogy felvetődött az alak javítása εἶκτο-ra); az att.-ról SCHWYZER 1939: 653.

²⁵ Az alább tárgyalandó εἶκει-hez (< *e-ue-μoik-) képest tehát ablaut-eltérést mutatnak ezek az alakok (< *e-ue-μik-). Ez utóbbi null-fokú formát mutatja még – analogikusan – az att. ἦκειν sing. 3. praet. perf. (Ar. Av. 1298), mint ahogy fordítva plur. 3.-ként is o-fokot mutat a hom. (augmentálatlan) εἰκεσαν, ill. att. (Th. 7, 75) εἰκεσαν.

²⁶ Vö. SCHWYZER 1939: 653⁸ (csak a homérosi alakkal kapcsolatban!); Hackstein 2002: 257. Ld. ugyanezt a hangfejlődést még a hom. ἦσκε < *ē-Fé-Fiske alakban is. Vö. GIANNAKIS 1997: 241.

²⁷ Ld. *Lfgre* I: 1020; *GEW* I: 125; *DELG*: 98; CHANTRAINE 1948: 380; STRUNK 1958: 124³; JANKO 1992: 16; HARðARSON 1993: 184.

²⁸ *LIV*: 691–692.

²⁹ STRUNK 1958: 124–125.

II-es ie. **ureh*₂- gyökből eredezteti a görög alakokat,³⁰ de némi szépséghiba, hogy ennek az állítólagos gyöknek csak a görögben lenne reflexe.

Eme legutóbbi (és manapság legelfogadottabb) feltételezés sem indokolja azonban a hosszú augmentumot, amelynek magyarázatára ezért egy analogikus alapú másodlagos nyújtást szokás feltételezni, mégpedig az *ἐπαυρέω* 'érint, horzsol, részesül vmiben' igének (a homérosi nyelvből nem adatolt) *ἐπιυρ*-ral kezdődő augmentált alakjai hatására (*ἄπεύρᾱ > *ἄπηύρᾱ*).³¹

Ha a vizsgált ige valóban nem vonható más ismert gyökhöz, akkor esetleg egy laringálissal kezdődő **h₁ureh*₂- lehetőségét is megvizsgálhatjuk.³² Az augmentált alakokban az **é-h₁ureh*₂-t-ből szabályosan fejlődne *ἦρᾱ (majd aiol vokalizációval az adatolt *-ῆρᾱ*), ha – a nullfokú gyököt tartalmazó alakoknak (pl. */*éh₁urh₂ent*/, azaz **[éh₁urh₂ent]*³³) és a számos *CReH- szerkezetű gyök viselkedésének az analógiájára – **[éh₁ureh₂t]*, nem pedig **[éh₁ureh₂t]* szillabifikációt feltételezzünk,³⁴ amely utóbbiból *εῦρᾱ lenne a szabályos.

Az alapnyelvi gyökeraoristosi act. part. hiszterodinamikus ragozása³⁵ a görögben megváltozott, és gyakorlatilag az indicativus tövére épül³⁶ (ld. pl. hom. act. part. *ἀποδρᾶς* egy **dréh₂/drh₂-* gyökeraoristoshoz³⁷ a várt *drh₂-ént-s > *drh₂-ánt-s > **darás/daránt-* helyett). Ennek megfelelően a most tárgyalt igénél „prothetikus magánhangzóval” *eurās > aiol *εῦρᾶς alakot kellene kapnunk a látszólag adatolt *Frās helyett. Ha azonban azt feltételezzük, hogy egy nagyon korán (még a tőeleji laringális vokalizálódását megelőzően) rögzült igekötővel állunk szemben, akkor **apo-h₁ur-V-* > **apour-V-*, majd Osthoff törvényének megfelelő rövidüléssel **apour-* lenne a fejlődés eredménye, márpedig ténylegesen ez utóbbi alak az, amelyet Homérosnál találunk.

Mínthogy a gyök eleji laringális feltételezésének semmilyen más alapja nincsen, ezért az itt megfogalmazott elképzelés teljes mértékben spekulatív, ha nem akarunk egy

³⁰ LIV: 699.

³¹ Ld. J. Wackernagel nyomán pl. PETERS 1987: 271. Vö. Eust. 127, vol. I. p. 195, 14 (ld. *LfgRE* I: 1020): τὸ ἐπαυρεῖν ταῦτόν ... τῶ Ὀμηρικῶ ἐπαυρεῖν. (Az Eustathios-részleteket itt és az iteratívumokról szóló fejezetben VAN DER VALK 1971–1987 alapján idézem.)

³² A **h₁ureh*₂- gyökszerkezetre vonatkozólag vö. pl. **h₂uied^h*- LIV: 294.

³³ Vö. **[éh₁lud^h-]* (> gr. ἦλυθ-).

³⁴ Nem tudok más példát *VHRRV szekvenciára. A *VHRCV-ben BEEKES 1988b: 73 szerint az *R nem lesz szillabikus, ezért *VHRCV > *VRCV* (ld. az ὄρτο alakot), de ez nem feltétlenül jelent pontos párhuzamot.

³⁵ HARĐARSON 1993: 49–50.

³⁶ HARĐARSON 1993: 174–175: Az eredeti és az új képzési elv megfigyelhető még az ie. **tleh*₂- (gr. gyökeraor. *ἐτλην* < *é-tlā-m < **é-tleh*₂-*m*) görög fejleményeinél: az új elvet mutatja pl. *πολύ-τλᾶς*, míg a régít a főnévként megrögzült (és thematizált) *τάλαντ-ον*.

³⁷ Ld. LIV: 127 és 3. jz.

circulus vitiosus csapdájába esni. Összegzésként mindenesetre azt mondhatjuk, hogy ennél az igealaknál sem bizonyítható egy eredeti hosszú augmentum megléte.

1. 5. Att. ηῦρον

További példaként említi Schwyzer a hosszú magánhangzós augmentumra a εὕρισκω 'talál' ige aoristosának attikai ηῦρον alakját (< *ἦ-φρον), amely helyett Homérosnál εὔρον-t találunk.³⁸ A homérosi (augmentálatlan) alak ugyanakkor minden bizonnyal egy *ḡé-ur(h₁)-e- reduplikált aoristosból ered,³⁹ és nehéz elképzelni, hogy emellett egy thematikus aoristos is létezett volna párhuzamosan a görögben, főképpen amikor erre máshonnan semmi bizonyíték nincsen.⁴⁰ Beckwith, aki az alak magyarázatánál – szemben másokkal – elfogadja a hagyományos reduplikált aoristosi magyarázatot, nem tér ki a ηῦρον ~ εὔρον kettősségre. A ηῦρον forma véleményem szerint egyszerűen egy későbbi augmentum temporaléval magyarázható. Az aspiráció mindkét alakban analogikus eredetű lehet.⁴¹

1. 6. Hom. ἐήνδανε

A fentebb említett metathesis quantitással való értelmezés vetődött fel a ἀνδάνω igéhez tartozó epikus ἐήνδανε praet. impf. esetében is: *ἦ-φανδ- > *ἔ-ḡανδ- > *ḡāνδ-, majd a praesensi aspiráció analogikus átvételével és az ión-attikai ā > η hangváltással ἐήνδ-.⁴²

³⁸ SCHWYZER 1939: 653, 709². Újabban VARA 1993 szintén thematikus aoristosból indul ki. Ő nem tartja eredetinek a hosszú augmentumot, de elképzelése egyéb szempontokból elfogadhatatlan.

³⁹ Ld. legújabban részletesen BECKWITH 1995. LINDEMAN 1997–1998 nem fogadja el Beckwith álláspontját, aki a reduplikált alakokban lejátszódó laringális-kieséssel számol (vö. MAYRHOFER 1986: 129; BEEKES 1988b: 60–61; MEIER-BRÜGGER 2002: 119 hivatkozásokkal), és helyett egy *uer- ~ bővített („enlarged”) *uer-h₁- váltakozással számol, melyek közül az előbbiből eredne a görög aoristos. A hosszú augmentum problémájának szempontjából ez a különbség nem fontos. PETERS 1980: 27, 52 radikálisan eltérő álláspontot képvisel: szerinte a görög aoristosi alak vagy egy teljesen más gyökből származó reduplikált *se-sur-e folytatása, vagy pedig egy *uerh₁-t gyökéoraoristosból ered, ez utóbbi esetben elfogadva egy opcionálisan lejátszódó *ueC- > *eμC- metathesis lehetőségét (ld. PETERS 1980: 23).

⁴⁰ Vö. LIV: 698; korábban többek között GEW I: 592; DELG: 387. SCHWYZER 1939: 709² felveti a lehetőséget, hogy a εὔρον alak a ηῦρον-ból származna, de ez tarthatatlan.

⁴¹ Vö. BECKWITH 1995: 26¹⁷.

⁴² Ez a megoldás a relatív időviszony szempontjából sem állja meg a helyét, hiszen a metathesis későbbi, mint az ión-att. *ā > *ae > η változás. Ld. PETERS 1980: 285; SIHLER 1995: 74; HACKSTEIN 2002: 200.

A homérosi alak magyarázatára azonban sokkal valószínűbb az az értelmezés, hogy az énekmondó a saját beszélt nyelvében használt, újabb fejlődési stádiumot képviselő, augmentum temporalés ἦνδανε alakot adaptálta a metrumhoz diektasis segítségével, hogy a szótagszám megfeleljen a korábbi, az énekmondói hagyománytól örökölt kapott *ε(F)άνδανε formának.⁴³

Ez utóbbi azonban természetesen nem a legősibb augmentum syllabicumos ősgörög forma, hiszen nem egyszerűen *μ-vel, hanem *sμ-vel kezdődő gyökkel állunk szemben.⁴⁴ Az *ε(F)άνδανε forma egy későbbi augmentálásra utalhat, amely a szó eleji mássalhangzócsoport egyszerűsödését követte.⁴⁵

1. 7. Att., hom. (-)ἔαγη

Ugyancsak az *ē- augmentum egy példajaként említi Schwyzer az att. ἔαγην alakot, amely szerinte *ἦ-*F*αγ-ból ered.⁴⁶

Homérosznál ez az alak csupán egyszer fordul elő hosszú ā-val⁴⁷ (*Il.* 11, 559: νωθής, ᾗ δὴ πολλὰ περὶ ῥόπαλ' ἀμφὶς ἔαγη), míg a rövid α-s forma több alkalommal (*Il.* 13, 162; 17, 607; *Od.* 10, 560; 11, 65), és így az előbbit az epikus nyelvben inkább metrikus nyújtásként kell értelmeznünk, mint metathesisszel.⁴⁸

Az attikaiban ezzel szemben – a leíró és történeti nyelvtanok szerint – hosszú ā-val használatos mind a pass. -ἔαγη, mind az act. -ἔαξα alak (az attikaiban általában a κατα- igekötővel együtt fordul elő az ige).⁴⁹ Igazából azonban egyik alaknál sem biztos a többeli hosszú magánhangzó feltételezése. Az activ aor.-i alakban a /-ks-/ mindenképpen pozíciót képez, tehát még a metrikus szövegek sem perdöntőek a tőmagánhangzó

Hackstein ezt alátámasztani hivatott példája (ἔαλον) azonban nem perdöntő, hiszen az attikaiban ε után megmarad az α purum (ún. „Rückverwandlung”).

⁴³ Így feltételezi JANKO 1992: 17; vö. SCHWYZER 1939: 654. Részletesebben azonban ld. alább.

⁴⁴ Ld. pl. JANKO 1992: 16; SIHLER 1995: 486; *LIV*: 606–607. Vö. aor. aiol/hom. εὔαδε [εὔαδε] pl. *Il.* 14, 340; másfelől krét. ἔφαδε). *GEW* I: 104; SCHWYZER 1939: 653; MONRO 1891: 60–61; PALMER 1986: 292. Az aor. alakról ld. még alább.

⁴⁵ SIHLER 1995: 170–171 szerint *sμ- > */w/, amelyből /h/. Ld. azonban lentebb.

⁴⁶ SCHWYZER 1939: 653.

⁴⁷ Ld. még ezzel kapcsolatban HACKSTEIN 2002: 198 és 43. jz.

⁴⁸ Vö. CHANTRAINE 1948: 18; *DELG*: 12; *Lfgre* I: 80; RUIJGH 1971a: 376–377¹⁸.

⁴⁹ BORNEMANN–RISCH 1999: 95.

hosszának megállapításához, a passiv aor.-i -ἐάγη pedig csupán egyetlen értékelhető verses szöveghelyen⁵⁰ fordul elő, mégpedig Aristophanésnál:

καί πως κατεάγη τῆς κεφαλῆς μέγα σφόδρα (Ar. V. 1248)

A jambikus metrum licenciái miatt némileg bizonytalan a sor metrikai értelmezése, mindenesetre elképzelhető a következő megoldás is: – ˘ ˘ ˘ ˘ | – ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘, ahol az első metrum utolsó hosszú szótagja van feloldva két rövidvel. Igaz, elvben lehetséges az első metrum – ˘ ˘ ˘ ˘ interpretációja is, de véleményem szerint a számos rövid magánhangzós -ἐάγη-t figyelembe véve sokkal valószínűbb az első elképzelés.⁵¹

1. 8. Hom. ἐφνοχόει

Az *Il.* 4, 3 és 20, 255 helyeken a kéziratok csaknem egyöntetű tanúsága szerint olvasandó ἐφνοχόει-t olykor hosszú augmentumos alakból metathesis quantitatis révén létrejött formának szokták értelmezni: *ἐ-φωινο- < *ἦ-φωινο-.⁵² A probléma legegyszerűbb megoldása az lenne, ha egyszerűen emendálnánk a szöveget εοινοχόει-re, ahogy azt már korábban többen megtették, azon az alapon, hogy a helyes εοινοχόει alakból az attikai augmentum temporalés φνοχόει-jel való kontamináció révén lett ἐφνοχόει a kéziratokban.⁵³

⁵⁰ Vagyis olyan helyen, amely – hexametertől eltérő metrumba miatt – nem vezethető vissza homérosi hatásra, mint ahogy pl. A. R. 3, 942; Q. S. 14, 595; Theoc. 22, 190 esetében ez esetleg felvetődhet. Ezen helyeken egyébként kivétel nélkül mindenhol rövid a magánhangzó!

⁵¹ RUIJGH 1971b: 168 az att. κατεάγη-ban ténylegesen hosszú ā-val számol, amelyet az augmentálatlan igekötős alakok analógiájával magyaráz (pl. inf. κατᾶγήναι < *κατα-αγήναι < *κατα-φαγήναι).

⁵² Ld. pl. WEST 1998: xxvii. Figyelemreméltó, hogy a Venetus A kódex scholionja a kérdéses helyhez többek között ezt a megjegyzést fűzi: κατ' ἔνια τῶν ὑπομνημάτων "ἐφνοχόει" φέρεται· οἱ δέ φασι Ζηνοδότειον εἶναι τὴν γραφήν· ἐν μέντοι ταῖς ἐκδόσεσι χωρὶς τοῦ ᾱ εὐραμεν. A scholion által említett olvasat minden bizonnyal azért alakult ki, mert egy másoló nem tudta értelmezni az előtte fekvő kéziratban talált, sajátos „kétszeresen augmentált” praeteritum-formát, ezért egy „szabályosan” augmentum temporaléval augmentált igekötős igét hozott létre.

⁵³ Elsőként Bentley; ld. West szövegkiadásának kritikai apparátusában (WEST 1998: 112). Hasonló módon vélekedik pl. WACKERNAGEL 1885: 274; SCHWYZER 1939: 653. RUIJGH 1971b: 168 is ezekkel az alakokkal számol, de az φνοχόει-t nem attikainak tartja, csak egyszerűen újabbnak, nyelvjárási besorolás nélkül. West meghagyja a kézirati olvasatot, de kiadásának bevezetőjében (1998: xxvii) megjegyzi: lehetséges, hogy az ἐφ-t mutató alakok ennél és más igéknél is az eredeti εοι- helyére kerültek. Ld. továbbá JANKO 1992: 36 példáját a fordított folyamatra: az eredeti φνοχόει helyett bizonyos antik kéziratokban *Il.* 1, 598-ban οἰνοχόει szerepelt. WEST 1998: 38 itt ez utóbbi olvasatot fogadja el.

Nem zárható ki azonban az esetleges ortográfiai szempontok sem. Elképzelhető ugyanis, hogy ha a metacharaktérismosnak történeti valóságalapja van, vagy legalábbis ha feltételezhetünk az attikai írásreform előtti, illetve utáni kéziratok között ha nem is szisztematikus átírást, de valamiféle másolási kapcsolatot,⁵⁴ akkor ez magyarázza az említett alakot. Az attikai ábécében tudniillik kezdetben nem jelölték külön írásjeggyel a hosszú /ō/ és a rövid /o/ hangot, mint ahogyan a kontrakcióval létrejött /ō/ számára is az <O> betűt alkalmazták (a későbbi <ou> helyett).

Feltételezhető, hogy az eposz adott helyén eredetileg egy augmentált εφοινο-, ill. a digamma kiesésével εοινο- forma szerepelt. A korai attikai kéziratokban⁵⁵ EOINO- formában szerepelhetett a kérdéses szó, a 403-as írásreform után azonban ezt EΩINO- (εφωνοχόει) és EOINO- (εοινοχόει) formában is lehetett értelmezni és átírni. Az előbbi értelmezéshez az szolgáltatott alapot, hogy az attikaiban akkoriban a digamma korai eltűnése után már az augmentum temporalés φνοχόει forma volt használatos, és erre a kettő közül az első jobban „hasonlított”, főként, ha meggondoljuk, hogy más olyan ige is létezik az attikaiban, amelynek praeteritumában – persze pusztán leíró szempontból – hasonló módon „kétszeresen” van kitéve az augmentum (pl. ἑώπων; ld. alább). Mindez végeredményben azt jelenti, hogy itt sem beszélhetünk hosszú magánhangzós augmentum syllabicumról.

⁵⁴ A metacharaktérismos ellen több kutató is állást foglalt, köztük pl. ERBSE 1995 (egy vitatható következtetéssel /1995: 94/, ti. hogy az *Ilias*-t lejegyző vagy lediktáló költő vezette volna be az ún. hamis diftongusok jelölésére /a metrikai séma megőrzése és egyértelműsége érdekében/ az – igazi diftongusokéval megegyező – <ει>, ill. <ου> jelölést); HACKSTEIN 2002: 276–277. A fent megfogalmazott elmélet nem feltételez szisztematikus átírást, csupán bizonyos mértékű másolási kapcsolatot (vö. WEST 2002: 30). A metacharaktérismos mellett pl. CHANTRAINE 1967: 90–92; UNTERMANN 1987: 13.

⁵⁵ Bár a feltételezések szerint a homérosi eposzokat eredetileg az ión ábécével jegyezték le (JANKO 1992: 35), az is nyilvánvaló, hogy voltak korai attikai kéziratok is. Ld. Janko többi példáját azokra a régi szövegváltozatokra vonatkozólag, amelyek az attikai írás félreértelmezésére vezethetők vissza. WEST 2002: 29 is hangsúlyozza Athén szerepét a homérosi szöveghagyomány korai időszakában.

1. 9. Att. ἑώρων és az ión-attikai metathesis quantitatis

Frisk a ténylegesen hosszú ω-t mutató attikai⁵⁶ ἑώρων formát (a ὀράω ige praet. impf.-át) is metathesis quantitatiszsal értelmezi egy *ἦ-For- alakból.⁵⁷ A fő elején tehát egy digammát tesz fel, amelyet többek között germán (pl. ófn. *wara* 'Aufmerksamkeit') és tokhár (A *war*, B *were* 'Geruch, szag < *érzéklet') párhuzamokkal próbál alátámasztani. Ugyanakkor megjegyzi, hogy ez a digamma sem a homérosi hagyományban, sem pedig – ami sokat nyom a latban – a mykénéiben nem hagyott nyomot. Ha fenntartanánk ezt, akkor a myk. <*o-ro-me-no*> participiumi alakot (és talán a homérosi ὄρομαι-t is) emiatt mindenképpen külön kellene választanunk ettől és az egyéb indogermán nyelvek ie. *μ-ről tanúskodó alakjaitól.⁵⁸

Chantraine⁵⁹ is azt vallja, hogy a ἑώρων alak a ὀράω ige esetében mindenképpen bizonyítja a szóeleji digamma meglétét. Ebben a kérdésben, bár nem fogalmazza meg nyíltan, nyilván a feltételezett metathesis érvényesülésére alapoz. Ugyanakkor tüzetes vizsgálat nélkül nem állíthatjuk biztosan, hogy ez csak *μ- kezdetű gyököknél játszódik le, hiszen elvben elképzelhető, hogy a tőkezdő hanggal kapcsolatos restriktív csak látszólagos. Chantraine ugyanakkor felteszi, hogy a szócsaládban a *μ_{er}- (*μ_{or}-) mellett egy *s_{uer}- (*s_{uor}-) ill. *ser- (*sor-) alak kontaminálódásával is számolni kell, amelyek közül az utolsó többek között a mykénéi alakot is magyarázná.⁶⁰

A ὀράω imperfectumot Rix⁶¹ nyomán a LIV denominatív eredetűnek tartja: *ser- → *sor-ā⁶² > *ὀρά 'odafigyelés vmire' (és ebből pl. *προ-*horá* > φρουρά), amelyből

⁵⁶ Ld. ión (Hdt.) sg. 3. ὄρα 1, 11; 3, 72 stb. augmentum temporaléval. – Van egy dór területről (Epidauros, Kr. e. IV. sz.) származó alak, amely ilyen kezdetet mutat (ἑώρη, idézi LSJ: 1244, HIRT 1902: 341). Ezt az elszigetelt adatot nem tartom perdöntőnek, Kelet-Argolisban esetleg atticizmust feltételezhetünk (vagy akár már a formálódó koiné hatását?). HIRT 1902: 341 egyébiránt emiatt a dór adat miatt veti el az alábbiakban leírt metathesises értelmezést, minthogy a dórban nem létezik a metathesis quantitatis jelensége. Hirt úgy véli, a látszólag kettősen augmentált ἑώρων stb. alakok a perf. ἑώρακα ~ praet. perf. ἑώρακειν viszony analógiájára jöttek létre. Csakhogy a praes. impf. nem *ἑοράω!

⁵⁷ GEW II: 409–410 (szerinte ὀράω < *For-, vö. ie. *μ_{or}-ā f. > gr. *Forá f. → *προ-Forá > *προ-*horá* > φρουρά; ófn. *wara* 'Aufmerksamkeit'). Ezzel azonban az a probléma, hogy a szóeleji ie. *μ- csak közvetlenül utána következő *-r-, ill. az attikaiban a *μ-t követő *-VsC- szekvencia előtt válik /h/-vá (pl. *μ_{esperos} > att. ἑσπερος, lat. *vesper*); ld. RIX 1976: 62. Vö. még LEJEUNE 1972: 176–177.

⁵⁸ Vö. ugyanígy JASANOFF 2003: 75 és 26. jz.

⁵⁹ DELG: 813–815.

⁶⁰ DELG: 813–815. Ugyancsak szókezdő *s- ~ *s_u- ~ *μ- változatokat tételez fel a ὀράω ige egyes alakjainak magyarázatára LEJEUNE 1972: 177¹. SIHLER 1995: 486 szerint egy *s_{uor}- forma megoldaná az augmentum problémáját, de teljesen homályban marad, hogy mit ért pontosan ez alatt.

⁶¹ Ld. RIX 1994: 77–78. Ld. ugyanígy IEW: 1164.

⁶² JASANOFF 2003: 75 megjegyzi, hogy az újav. *haraiti* 'watches, néz' e-fokot mutat (amit Brugmann törvényének elmaradása bizonyít), amellyel szemben a görög alakokban o-fokot találunk. Jasanoff szerint

egy *-je-/-jo- képzővel ὀρέω.⁶³ Ugyanakkor a lexikon nem említi a praeteritumi alakot, amelyre Rix maga is (hivatkozott munkájában⁶⁴) azt az álláspontot hozza esetleges magyarázatul, amelyet Chantraine-nél láttunk.

Előnyös lenne, ha az egész szócsaládot⁶⁵ közös nevezőre lehetne hozni. Erre legújabbán O. Hackstein tett kísérletet.⁶⁶ Eszerint a kiindulási gyök ie. *suerh₃-, amely amfidinamikus athematikus imperfectumot képez (*suerh₃-/surh₃-). Az egyes különnyelvi alakok létrejöttéhez, amelyek részben *u-, részben *s- kezdetet feltételeznek, különféle hangtörvényszerű, illetve analogikus folyamatok vezettek. A görögben a nullfokú *surh₃- alakból részben hangtörvényszerűen *sruh₃- > *srū- > *hrū- > *pū-, részben analogikus helyreállítás következtében *surh₃- > *suro- fejlődik.⁶⁷

A hom. ὀρονται, myk. <o-ro-me-no> /horomenos/, gr. ὀρέα, ὀρέω stb. alakokat *s- szókezdetre, vagyis *sor- formára kell visszavezetnünk. Hackstein ennek magyarázatára a dialektálisan megfigyelhető *u → ∅ /__o hangváltozásra hivatkozik.⁶⁸ Azonban az összes idézett példában és a hivatkozott cikkekben *#__o helyzetben található (vagyis szókezdő) digamma szerepel. Ezt a jelen érvelésben legalábbis *#h__o (< *#s__o) kontextusra is ki kell bővítenünk, amit Hackstein nem mond ki nyíltan.

Ehhez párhuzamot jelenthet az egyébiránt Hackstein által is tárgyalt harmadik személyű birtokos névmás (*suo- > gr. ὄ-), amely Homérosnál *hu-, *u-, *h- kezdet folytatását egyaránt mutatja.⁶⁹ A ἑώρων praeteritum imperfectum azonban – ebben követi a korábbi kutatókat – Hackstein szerint is digamma kezdetet igényel „wegen der vorausgesetzten Dehnung des Augments”, vagyis a hosszú augmentum csakis digamma tőkezdettel magyarázható.

Mindazonáltal adódik egy másik magyarázati lehetőség is, nem csak egy *uor-előtti hosszú augmentum vagy augmentumnyújtás. Akár denominális, akár deverbális eredetűnek tartjuk is a ὀρέα- imperfectumtövet, a fentebbiek értelmében eredetileg min-

---

ez utóbbi nem denominális eredetű (ld. fentebb Rix véleményét), hanem az általa feltételezett, és o/e ablautot tartalmazó, gyökérből képzésű h₂e-konjugáció (az ún. molō-típus) maradványaival állunk szemben.

⁶³ LIV: 534³.

⁶⁴ RIX 1994: 78⁸⁷.

⁶⁵ Vö. mindezzel kapcsolatban még LIV: 534, 684–686.

⁶⁶ Ld. HACKSTEIN 2002: 123–131. BADER 1971, 1972, 1978 egy anit *suer- gyököt feltételez, amelyből szóhasadással *ser- és *uer- változatok jöttek létre (vö. fentebb Chantraine és Lejeune álláspontját). A görög ἑώρων augmentumát viszont ő is a digamma hatásával indokolja, míg az aspirációt az *s- szókezdettel (ld. BADER 1971: 152: „*puisque l'augment long est propre aux racines en *w-*”; 1972: 193). Hackstein megoldása annyiból gazdaságosabb, hogy a görög -o- magánhangzót is egyszerűbben tudja magyarázni, mivel szükségtelessé teszi az o-ablautfok feltételezését.

⁶⁷ HACKSTEIN 2002: 127, 129.

⁶⁸ HACKSTEIN 2002: 129–130 (MEYER 1877 és WACKERNAGEL 1893: 302 nyomán).

⁶⁹ Ld. még ark. ὄ sing. gen. (= att. οἶ) ugyanebből a *suo- névmási tőből; STRUNK 1978: 208–209.

den bizonyos *suor-ral kezdődött. A praesensi paradigmában az imént említett hangváltás alapján *suor- > *huor- > *hor*- (öp-) alakulhatott ki, míg a praeteritumi augmentált alakokban *esuor- > *ehuor- lett, amelyből először pótlónyújtással *(*h*)*ēuor*-,⁷⁰ majd a digamma ión-attikai kiesése után *(*h*)*ēor*-.⁷¹ Lévén a *hēor- alakban a két szótag hosszúsága éppen fordítottja a ténylegesen adatolt εωρ-ban látottaknak, kézenfekvő lenne ez utóbbi létrejöttét ténylegesen az ún. metathesis quantitatisnak tulajdonítani.

Itt azonban abba nehézségbe ütközünk, hogy a görög történeti hangtanok álláspontja szerint ez a hangváltás csak a nyílt *ē-t érinti, a zárt **ē̄* nem vesz részt a folyamatban.⁷² Ezt képviseli történeti hangtanában H. Rix is,⁷³ ugyanakkor munkájának történeti alaktani részében egy helyen – igaz, némi habozással – a zárt **ē̄*-t is úgy tünteti fel, mint amely részt vehet a metathesisben.⁷⁴ A két elképzelés (ti. metathesis csak nyílt **ē̄* esetén, ill. nyílt **ē̄* és zárt **ē̄* esetén egyaránt) közti ellentmondásra azonban nem ad magyarázatot.

A zárt **ē̄*-nek a metathesis quantitatisban, illetve az ezzel rokon (és az iónban gyakoribb) magánhangzó előtti rövidülésben (ún. „Binnenhiatkürzung”) való részvétele – párhuzamosan a nyílt **ē̄*-vel – azonban mind az ión, mind az attikai vonatkozásában bizonyosnak látszik. Meggyőzően érvel emellett M. Peters is.⁷⁵

⁷⁰ A digamma a szó belsejei pozíció miatt maradt meg itt a praesensszel szemben. Pontosabban az is lehet, hogy az attikaiban a praesensben is valamivel tovább megmaradt analogikusan a *u, ellentétben más dialektusokkal.

⁷¹ A szó eleji /h-/ (spiritus asper) azok szerint, akik a hosszú augmentum miatt tő eleji *u-t tesznek fel, csakis a praesens analógiájára jöhetett létre (ld. pl. RIX 1994: 78⁸⁷; LEJEUNE 1972: 177¹). Megfontolandó azonban esetleg, hogy a „Hauchumsprung” egy változatával állunk szemben.

⁷² Ld. pl. SCHWYZER 1939: 245–246; LEJEUNE 1972: 256. Vö. továbbá a nyelvjárástani munkák közül például BECHTEL 1924: 45, 48; THUMB–SCHERER 1959: 197, 255; SCHMITT 1977: 122 stb. SIHLER 1995: 74 megfogalmazása elég tág: a magánhangzó-rövidülés „does not apply to all vowels, and most commonly affects η before o or ω in Att.-Ion ... When the second vowel is short it may be lengthened ...”

⁷³ RIX 1976: 57.

⁷⁴ RIX 1976: 228 („att. ἐφκει z. B. wohl < **ē̄oik*-”). Ugyanilyen feltevésen alapul pl. LIV: 607⁸; HACKSTEIN 2002: 200 is.

⁷⁵ PETERS 1980: 87–90⁴⁰, több ponton KIPARSKY 1967 nyomán. Elviekben elfogadja Peters erre vonatkozó álláspontját MÉNDEZ DOSUNA 1993: 97 is, de egy példát sem hoz a hosszú zárt magánhangzót érintő metathesisre. Az egyik fontos példa az att. és hom. ἔχεα (vs. hom. /← aiol/ ἔχεα [ek^heua]), amelyet szigmatikus aoristosból eredeztet pl. KIPARSKY 1967: 627 (vagyis ie. **ég^heusm* > ősg. **ék^heuha* > **ék^hehua* > ión-att. **ék^hēua* > **ék^hēa* > *ék^hea*), amelyet HETRICH 1976 cáfolni próbál, és az alakot gyökéoraoristosnak tartja (HETRICH 1976: 53). HARĐARSON 1993: 188–194, főként 193–194 (jegyzetekkel és hivatkozásokkal) meggyőzően érvel a szigmatikus aoristos eredet mellett, megjegyezve, hogy ez görög újítás az eredeti gyökéoraoristos helyett – ami egyébiránt érthetővé teszi az **ég^heusm* alak ablautfokát is (ti. alapfok; bár a szigmatikus aoristosban várt nyújtott fokú *-*ēu*-/*is*-/ Osthoff törvénye értelmében szintén megrövidülne). PETERS 1980: 88⁴⁰ az ἔχεα kérdésében nem foglal állást; JASANOFF 2003: 210 követi Kiparskyt. HETRICH 1976: 51–53, 57–58²² (LEJEUNE 1972: 254 nyomán) hangsúlyozza, hogy a metathesis quantitatis és a Binnenhiatkürzung nem érintette a zárt *ē̄*-t. Az általa is említett kósi feliratos τελεως alak ebben a kérdésben valóban nem mérvadó. Ezt feltehetőleg *τελεσ-φο-ς-ra vezethet-

Hangsúlyozandó, hogy míg hosszú magánhangzót megelőző hosszú magánhangzó esetén mind az iónban, mind az attikaiban az első magánhangzó megrövidülése az törvényszerű, addig rövid magánhangzó előtti magánhangzónál némileg eltérő a két dialektus viselkedése, ugyanis az attikaiban a metathesis (vagyis $\bar{E}_i\check{E}_j \rightarrow \check{E}_i\bar{E}_j$)⁷⁶ játszódik le, az iónban azonban ez kevésbé általános, és ott gyakrabban láthatjuk a Binnenhiatkürzung (vagyis $\bar{E}_i\check{E}_j \rightarrow \check{E}_i\check{E}_j$) eredményét.⁷⁷ Ugyanakkor analogikus okok miatt ez egy-egy esetben módosulhat. Jó példa erre a Peters által említett δέους (Hdt. 1, 85; Hom. *Il.* 10, 376 és 15, 4 helyeken az eredeti metrikai képletet megőrzendő nyújtással δείους) genitivus a δέος 'félelem' (< *deijos) szóból: a genitivusi alak eredetileg *deijosos, amelyből *dehehos, majd *deeos lesz. Valószínűbb, hogy ebben a szakaszban a két egyforma magánhangzó vonódott össze,⁷⁸ tehát *dēos alakult ki. A nom. és gen. alakok minél jobb megkülönböztetésének igénye motiválhatta ebben az esetben az iónban is a metathesis quantitativus helyett, ez ugyanis a két alak teljes homonímiáját eredményezte volna.⁷⁹

---

jük vissza, azonban bonyolult a nyelvjárási kép, hiszen a kósi dór dialektusban a pótlónyújtás eredménye nyílt /ē/ (<η>), vagyis *τελεσ-φο-ς-ből először *τεληος* (Krétáról ténylegesen adatolva!) fejlődik. Az ezután lejátszódó metathesis – az ión nyelvterülettel határos – Kós szigetén ión hatásnak tudható be, miközben a metathesist lehetővé tevő nyílt *ē maga dór fejlemény. Ld. LEJEUNE 1972: 136, 256¹; HETTRICH 1976: 58²²; habozva RUIJGH 1967: 201⁵¹¹. Az ión-attikai *τέλειος*, ill. attikai feliratos *τελεος* azonban már perdöntő lehet, ugyanis ez – bár LEJEUNE 1972: 136, 133; RISCH 1974: 129–130 *τελεσ-ιοσ-ra vezet vissza – morfológiai szempontok miatt szintén az említett *τελεσ-φο-ς folytatásai, és így [telēos]-t (a homérosi alak ilyen magyarázatára nézve ld. még RUIJGH 1967: 201), illetve ennek fejleményét takarják, az utóbbi esetben Binnenhiatkürzunggal. Ld. PETERS 1980: 88–89⁴⁰; a keletión alakokról STÜBER 1995: 25. KIPARSKY 1967 nem tárgyalja a zárt *ē* és nyílt *ē* esetlegesen különböző viselkedését. – Legújabban D. Haug tárgyalta a metathesis quantitativus kérdését. Monográfiája (*Les phases de l'évolution de la langue épique. Trois études de linguistique homérique*. Göttingen, 2002, Vandenhoeck & Ruprecht. /Hypomnémata, 142./) nem volt elérhető számomra, de VINE 2006 recenziója alapján úgy tűnik, elsősorban az *ū*-tölvű hímnemű főnevek sing. gen.-i -ηο > -εω végződésének kérdését vizsgálja könyvének harmadik fejezetében.

⁷⁶ A jelölések PETERS 1980: 285 értelmében.

⁷⁷ Ld. KIPARSKY 1967: 630–631; LEJEUNE 1972: 256–257; PETERS 1980: 88⁴⁰.

⁷⁸ Vö. ezzel, hogy a digamma kiesése után a hasonló magánhangzók az attikaiban rendszerint összevonatnak, a különbözők nem. Ld. SIHLER 1995: 81.

⁷⁹ Ld. PETERS 1980: 88⁴⁰. Hogy a második magánhangzó nem nyílt /ō/ <ω>, hanem zárt /ō/ lett, abban véleményem szerint analogikus hatást kell látnunk (ti. a többi -οσ-tölvű névszó **-es-os* > **-ehos* > **-eos* > -ους birtokos esetének analógiáját). A másik lehetőséget szemléltetheti az ión-att. δέομαι ige, itt ugyanis a *deusomaj > *deuhomaj > *dehumaj > *dēomaj alakban az attikaiban is csak a Binnenhiatkürzung játszódott le (ld. KIPARSKY 1967: 628–629; PETERS 1980: 88⁴⁰), hiszen a teljes metathesis egy coniunctivusi alak (*δέομαι) benyomását kelthette volna. Ugyancsak analógia magyarázhatja az att. ἐχθα aor.-t (< **ék^hēa*; ld. fentebb) a metathesises **ék^heā* helyett, ti. a többi alpha-thematikus aor.-i sing. 1. rövid magánhangzója. Másfelől azonban pl. βασιλέω < **-ēya* a máássalhangzós tövűek sing. acc. -C-ű < **-C-η* végződése ellenére.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy az ión-attikai metathesis quantitatis (illetve a Binnenhiatkürzung) érvényét ki kell terjesztenünk a zárt $*\bar{e}$ -re is.⁸⁰ Az egész szókincsre kiterjedő és kimerítő alaposágú vizsgálat nélkül a metathesis e körülmények közötti érvényesülését egyelőre azokban az esetekben figyelhetjük meg (a vizsgált példák is mind ebbe a körbe tartoznak), amikor az adott alakban, az adott helyzetben a hangváltás morfológiailag motivált. Ez alatt azt értem, hogy a hangváltás zárt $*\bar{e}$ -nél mindenképpen lejátszódik, ha végeredményül morfológiailag áttetszőbb alak jön létre. Ez a körülmény teljes mértékben adva van a $*(h)\bar{e}or$ -esetében, hiszen a metathesis következtében létrejövő attikai $\epsilon\omega\rho$ -alakban a rövid ϵ az augmentum (syllabicum) általános megjelenési formáját idézi fel. A görögben ugyanis a már említett – és egyébiránt késői – $\eta\beta\omicron\upsilon\lambda\omicron\mu\eta\nu$ -típustól eltekintve minden esetben, amikor az augmentált praeteritum egy szótaggal hosszabb az augmentálatlan praesensnél, ez a szótag egy rövid ϵ magánhangzót tartalmaz.⁸¹ Fontos, hogy a $\epsilon\omega\rho\omega$ alak attikai, ugyanis, mint fentebb említettük, az attikaiban ilyen hangtani környezetben a metathesis az általános szabály, míg az iónban gyakoribb a Binnenhiatkürzung. Az utóbbi nyelvjárásban a metathesis előfordulását, mint a fentebbi $\delta\epsilon\upsilon\varsigma$ példa mutatja, analogikus okok magyarázhatják.

Röviden kitérhetünk még a perfectumi paradigmára is. Itt kétféle activumi alak adatolt az attikaiból:⁸² $\epsilon\acute{o}\rho\bar{\alpha}\kappa\alpha$, ill. $\epsilon\acute{o}\rho\bar{\alpha}\kappa\alpha$. A kettő közül az első az eredetibb, hiszen a metrum alapján több ókomédiabeli helyen is (pl. Ar. *Th.* 32; Av. 1573 stb.) biztos a rövid -o-. Ezt általában $F\epsilon F\acute{o}\rho$ -ra vezetik vissza, amely – a feltételezett $*s\mu$ -kezdet fényében – egészen bizonyosan másodlagos fejlemény lehet,⁸³ és akár már az olyan (eredeti-

⁸⁰ Ennek lehetősége gyakorlatilag két kiindulási hangcsoportnál van csak adva: $*es\mu V$ és $*e\mu sV$ (ld. HETTRICH 1976: 52), melyekből $*eh\mu V$, ill. $*e\mu hV$, majd ez utóbbiból is $*eh\mu V$ lesz. Ezt követően $*eh\mu V > \acute{i}\acute{o}\nu$ -att. $*\bar{e}\mu V > *\bar{e}V$, majd metathesis ($e\bar{V}$), ill. rövidülés (eV).

⁸¹ Az argolisi dór nyelvjárásban található $\acute{u}$ -augmentum ($\acute{u}F\rho\rho\tau\epsilon\upsilon\epsilon$) másodlagos nyíltabbá válást mutat F ($\bar{u}$) előtt. Ld. THUMB–KIECKERS 1932: 113, 116 (vö. $A\acute{\upsilon}\kappa\lambda\iota\epsilon\acute{\iota}\alpha[\zeta] = E\acute{\upsilon}\kappa\lambda\epsilon\epsilon\acute{\iota}\alpha\varsigma$). Az élisi dialektusban alapvetően szintén megfigyelhető az ϵ hang α -ként való visszaadása, de THUMB–KIECKERS 1932: 238 szerint nem biztos, hogy ide vonható a három további, $\acute{u}$ -augmentumot tartalmazó alak ($\acute{\alpha}\rho\acute{o}\epsilon\sigma\epsilon\nu$; $\acute{\alpha}\beta\rho\alpha\chi\epsilon\nu$ $\eta\chi\eta\sigma\epsilon\nu$ Hsch.; $\acute{\alpha}\delta\epsilon\iota\rho\epsilon\nu$ $\acute{\epsilon}\delta\epsilon\iota\rho\epsilon\nu$ Hsch.), ezeket tehát nem tudjuk dialektálisan besorolni. A két hészichios glosszában azonban a legújabb kiadó, K. Latte (1953: 9 és 39) más olvasatot hoz: α $\beta\rho\acute{\alpha}\chi\epsilon\nu$ $\eta\chi\eta\sigma\epsilon\nu$, ill. $>\alpha$ $\delta\epsilon\iota\rho\epsilon\nu$ $\acute{\epsilon}\delta\epsilon\iota\rho\epsilon\nu$. Az utóbbi esetben feltehetőleg az *Il.* 19, 13-ra vonatkozó $\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\beta\rho\alpha\chi\epsilon$ $\eta\chi\eta\sigma\epsilon$, $\rho\omicron\iota\acute{o}\nu$ $\acute{\eta}\chi\omicron\nu$ $\acute{\alpha}\rho\epsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\sigma\epsilon\nu$ glossza (LATTE 1953: 147) romlott változatával állunk szemben. Vö. STRUNK 1994a: 273 és 280⁷.

⁸² Az iónból (Hdt.) már a $\acute{o}\rho$ -tövön alapuló $\acute{o}\rho\acute{o}\rho\eta\kappa\alpha$, $\acute{o}\rho\eta\kappa\alpha$ perfectumok adatolhatók. Ld. DELG: 813.

⁸³ Vö. egy másik – és talán nem is helytálló (ld. lentebb) – példa vonatkozásában HETTRICH 1976: 58²⁶. – Az is világos, hogy a görög $\acute{o}\rho\acute{\omega}$ igehez eredetileg nem tartozott perfectum (mint fentebb említettük, az ige talán denominatív eredetű). A paradigmát ezen a ponton korábban a szuppletív $\acute{o}\rho\omega\pi\alpha$ töltötte ki, a $\acute{o}\rho\alpha$ -tövből képezett perfectumok dialektálisan eltérőek (ld. ión $\acute{o}\rho\acute{o}\rho\eta\kappa\alpha$ és $\acute{o}\rho\eta\kappa\alpha$, dór part. f. $\acute{o}\rho\alpha\kappa\upsilon\acute{\iota}\alpha$; GEW II: 409).

leg valóban csak * μ -vel kezdődő gyökökből képzett) perfectumok analogikus hatását mutathatja, mint pl. $\xi\omicron\iota\kappa\alpha < *_{\mu}e\text{-}\mu\omicron\iota\kappa\text{-}$ vagy $\xi\omicron\rho\gamma\alpha < *_{\mu}e\text{-}\mu\omicron\rho\gamma\text{-}$. Ugyancsak másodlagos lenne a perfectumi alak erős hehezete is. A $\xi\omicron\rho\alpha\kappa\alpha$ változat ekkor talán az augmentált attikai $\xi\omicron\rho\omega\upsilon\upsilon\upsilon$ praeteritumnak köszönheti a hosszú ω -t (vagy közvetlenül, vagy esetleg egy praet. perf. $\xi\omicron\rho\alpha\kappa\epsilon\iota\nu$ -ből kiindulva). Nem zárnam ki azonban azt a lehetőséget sem, hogy a * $h(\mu)e\text{-}h\mu\omicron\rho\text{-}$ perf.-ből először hangtörvényszerűen * $h\bar{e}\mu\omicron\rho\text{-}$ > * $h\bar{e}\rho\text{-}$ lett, és az $\xi\omicron\rho\gamma\alpha$ stb. (és általában az ϵ -vel reduplikált) perfectumok analogikus hatása csak abban állt, hogy a metathesis helyett csak a Binnenhiatkürzung játszódott le.

1. 10. Att. $\xi\acute{\alpha}\lambda\omega\upsilon\upsilon$

Ugyancsak ide szokás vonni az attikaiban használatos $\xi\acute{\alpha}\lambda\omega\upsilon\upsilon$ aoristost is (a $\acute{\alpha}\lambda\iota\sigma\kappa\omicron\mu\alpha\iota$ igéből). Az iónban $\eta\lambda\omega$ formát találunk (Hom. *Od.* 22, 230: $\sigma\eta\delta\prime\eta\lambda\omega$ $\beta\omicron\upsilon\lambda\eta\eta$ $\Pi\rho\iota\acute{\alpha}\mu\omicron\upsilon\pi\omicron\lambda\iota\varsigma$ $\epsilon\delta\upsilon\rho\acute{\alpha}\gamma\upsilon\iota\alpha$).⁸⁴ Az ige a *LIV* szerint⁸⁵ etimológiailag feltehetően az ie. * $\mu\acute{e}lh_3\text{-}$ 'ütni' gyökhöz tartozik (cf. hett. *walahzi*, *walhanzi* 'u.a.'; lat. *vello* 'tépni, szakítani' stb.), és egy * $-eh_1/h_1\text{-}$ képzős fientív alakból vezetendő le: * $\mu\acute{e}lh_3\text{-}\acute{e}h_1/h_1\text{-}$ > * $\mu\acute{e}lh_3\text{-}oh_1\text{-}$ > * $\mu\acute{\alpha}l\bar{o}\text{-}$ > * $\mu\acute{\alpha}l\bar{o}\text{-}$. Az etimológiai szótárak és történeti nyelvtanok azt állítják, hogy az attikai aoristosi $\xi\acute{\alpha}\lambda\omega\upsilon\upsilon$ formában ténylegesen hosszú $\bar{a}$ - található, amelyet aztán egy hosszú augmentumos * $\eta\text{-}f\alpha\lambda\omega$ -ból származtatnak metathesis quantitativisszal (és analogikus spiritus asperrel).⁸⁶

Mit tudunk mondani az attikai alakban található $-a\text{-}$ magánhangzó hosszúságáról? Valójában csupán Aristophanés egy helye mutat – metrikailag bizonyíthatóan –

⁸⁴ Ezen a helyen az alak HARĐARSON 1993: 208²⁴¹, ill. korábban CHANTRAINE 1948: 126 szerint felcserélhető egy rövid $a\text{-}$ t tartalmazó $\xi\acute{\alpha}\lambda\omega\upsilon\upsilon$ -val, de a $\eta\lambda\omega$ nem ennek összevont fejleménye (hiszen a keletióban általában nem vonódik össze az $\acute{e}\acute{\alpha}$, se metathesis után, se máshol; ld. STÜBER 1995: 56), hanem egy másodlagos augmentum temporale. Ennek a homérosi alaknak a vonatkozásairól ld. alább.

⁸⁵ *LIV*: 679, HARĐARSON 1993: 208 nyomán, ahol ld. részletesen az ide tartozó összes homérosi alak felsorolását. Ugyanitt ld. az övétől eltérő elképzeléseket is, amelyek gyökéoraoristusból indulnak ki. Ezek közül a Vollstufe II-es gyök feltételezése miatt nem tartható RUIJGH 1992a: 85²⁸ magyarázata, aki egy gyökéoraoristosi alak Lindeman-variánsából indul ki (* $\mu\acute{e}lh_3\text{-}$). Hangtanilag ugyancsak elvetendő Ruijgh érvelése, hiszen a * $\mu\acute{e}lh_3\text{-}\acute{e}h_1\text{-}$ alakot azon az alapon utasítja el, hogy abból * $\mu\acute{o}l\bar{o}\text{-}$ fejleményt vár. Homérosznál az aoristos nem indicativusi modusaiban és az igenevekben mindig rövid tőmagánhangzót találunk (pl. inf. $\acute{\alpha}\lambda\omega\upsilon\upsilon\iota$), kivéve az *Il.* 5, 487-ben található $\acute{\alpha}\lambda\omicron\upsilon\upsilon\tau\epsilon$ part. alakot, de itt minden bizonnyal metrikai alapú nyújtás esete forog fenn.

⁸⁶ *GEW* I: 74; *DELG*: 62; SCHWYZER 1939: 653. Az aspirációnál leginkább a $\acute{\alpha}\rho\epsilon\iota\nu$ / $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\nu$ 'venni, fogni' ige hatására lehet gondolni. Ld. pl. *GEW* I: 74. Ugyancsak metathesist feltételez újabban HACKSTEIN 2002: 200 is.

hosszú magánhangzót, míg későbbi szövegekben (ld. itt példaképpen *AP* 11, 155, 3–4) rövid *-a*-t találunk:⁸⁷

μέμνησαι δῆθ', ὅτ' ἐπὶ στρατιᾶς κλέψας ποτὲ τοὺς ὀβελίσκους
ἴεις σαυτὸν κατὰ τοῦ τείχους ταχέως, ὅτε Νάξος ἐάλω; (*Ar. V.* 354–355)

καὶ πώγωνα τρέφων ἐάλω. τί γάρ; ἀπρεπὲς εἰπεῖν·

ἀλλ' ἐάλω ποιῶν ἔργα κακοστομάτων. (*AP* 11, 155, 3–4)

Ezen adatok alapján elvileg két értelmezés lehetséges: 1. Az aristophanési hely őrzi az eredeti hosszúságot, míg a későbbi epigrammákból származó adatok már egy, a paradigma többi tagja alapján normalizált hosszúságot mutatnak. 2. A későbbi adatok mutatják az igazi állapotot (vagyis rövid a magánhangzó), míg Aristophanésnél másodlagos (metrikai) nyújtással kell számolnunk az anapestikus sorban.⁸⁸ Ez utóbbi lehetőség egyúttal azt jelentené, hogy alapját vesztí az a feltételezés, hogy az aoristosi ἐάλων alakban metathesis játszódtott volna le egy esetleges hosszú augmentum hatására.

A helyzet azonban ennél némileg bonyolultabb, ugyanis az aristophanési helyhez fűzött scholionban (*Schol. in Arist. V.* 355) a következőt találjuk: τοῦ δὲ ἐάλω ἐκτείνουσι τὸ *α* συνήθως. A συνήθως szó a köznyelvi, hétköznapi nyelvhasználatra (ld. συνήθεια) látszik utalni, de talán a népszerű, a standard normáitól eltérő, akár még pongyola nyelvhasználatot is magában rejtheti, amellyel a komédiáírók gyakran éltek.⁸⁹ Az ἐκτείνουσι szó pedig egy rövid magánhangzó megnyújtását jelenti, nem pedig eleve hosszú ejtésre utal. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a ἐάλω alakban a standard nyelvhasználat normái szerint rövid volt a többi magánhangzó, de ezt a köznapi, beszélt nyelvi használatban a beszélők általában megnyújtva ejtették. Ekkor az aristophanési helyen nem metrikai nyújtással kell számolnunk, hanem egy beszélt nyelvi elem megjelenésével, amely nem a nyelvtörténetileg indokolható hosszúságot mutatja.

⁸⁷ Négy helyünk van az *Anthologia Graecá*ban: 7, 114, 4; 7, 213, 7; 11, 155, 3–4 (mindegyik esetben rövid tőmagánhangzóval). Más fennmaradt verses szövegben nem is fordul elő ez az alak.

⁸⁸ Az anapestikus verselés azért lehet szempont, mert lüktetése az epikus hexameteréhez hasonlít, és így a homérosi metrikus nyújtások hatását sem zárhatjuk ki. Ugyancsak epikus jellegű a téma is. Vö. HOFFMANN–DEBRUNNER 1953: 129. Ld. fentebb a hom. ἐάγη alakot, ahol ugyancsak metrikai alapú nyújtással állunk szemben, mégpedig hasonló metrikai helyzetben (sorvégi – ∪ ∪ – – szekvencia utolsó két szótagjaként), persze a metrikai tagolás a két esetben eltérő.

⁸⁹ Itt köszönöm meg dr. Horváth Lászlónak az Aristophanés-scholionnal kapcsolatos értékes megjegyzéseit.

Mindesetre figyelemreméltó, hogy ugyanennek a sornak az elején található egy olyan attikai alak, amelyet aztán később a nyelvhasználat normalizált (ῥεις hosszú ῖ-vel a későbbi rövid magánhangzós ῖεις helyett),⁹⁰ így hasonló lehetőség elvben a εάλω esetében is fennállhat (vagyis a fentebbi 1. értelmezés). Ha így minden nyelvi regiszterben ténylegesen hosszú magánhangzóval kell számolnunk, akkor is felvetődhet egy párhuzamos magyarázat. Többen utaltak már arra, hogy a ελεῖν és a ἀλίσκομαι igék valamilyen szinten összefüggésben vannak. Az előbbi rendszerint egy *sel- (ill. újabban *selh₁-⁹¹) gyökre szokták visszavezetni,⁹² míg az utóbbit egy *μ- kezdetű gyökre (korábban *uel-,⁹³ újabban, mint fentebb láttuk, *uelh₃-). Tekintve azonban, hogy az előbbivel összefüggő ἔλωρ főnév Homérosnál több helyen (pl. *Il.* 5, 684; 17, 667) szókezdő digamma hatását mutatja, az utóbbiban pedig a digamma szókezdet feltételezésénél magyarázatlan marad a szó eleji aspiráció, valóban úgy tűnik, hogy a szemantikailag rokon két ige valamilyen módon hatott egymásra, bizonyos alakokban kontaminációjukról is beszélhetünk.⁹⁴

Mindezek értelmében lehetséges, hogy az augmentált *e-ualō- helyett *e-hualō- (*hμ- < *sμ-, kontaminációval a *s- és *μ- kezdetű tövekből) alakot tegyünk fel. Ebből pótlónyújtással *ēualō-, majd *ēalō- jöhetett létre. Ebből az attikaiban metathesisszel *eālō- alakulhatott ki, míg az iónban esetleg Binnenhiatkürzunggal *eālō-, ha elfogadjuk, hogy a homérosi ῥλω (ld. fentebb) egy korábbi (eredeti) ión *εάλω-t váltott fel.⁹⁵

⁹⁰ Ld. erről PETERS 1976.

⁹¹ *LIV*: 529; HARðARSON 1993: 156, 166.

⁹² Ld. *GEW* I: 487–488; *IEW*: 899 stb.

⁹³ Ld. pl. *GEW* I: 74; *IEW*: 1144 stb.

⁹⁴ Ilyen jellegű megközelítést látunk pl. P. Chantraine etimológiai szótárában (*DELG*: 62, 335).

⁹⁵ Ezt látszik támogatni az ión (pl. *Hdt.* 6, 106) aor. εαδε is: *ésμh₂d- → *ésμad- > *éhμad- > aiol [éuμad-] (ld. fentebb) vs. ós-ión-att. *(h)ēμad- > εαδ-. Az attikai alak nincs adatolva, de minden valószínűség szerint metathesis quantitativus mutató εαδ- aoristost találnánk. Fentebb azt feltételeztük, hogy a hom. εἠνδανε egy *(F)ávδανε alakot válthatott fel, amely a *sμ- > */w-/ hangváltozás után kapott augmentumot. Nem lehetetlen azonban egy ión *εávδανε alak feltételezése sem, amely az aor. εαδ-dal megegyező módon magyarázható, vagyis *ésμand- > *éhμand- > ós-ión-att. *(h)ēμand- > *(h)ēand- > *εανδ- (amely magánhangzók az iónban általában nem vonódnak össze, tehát nem ebből alakult ki hangtörvényszerűen a ῥνδανε változat!).

Érdemes az egyéb *s+resonans mássalhangzócsoporttal kezdődő gyököt és augmentált alakjaikat is megnézni (vagyis *sr-, *sl-, *sm-, *sn-). E hangcsoportokból szó elején ρ-, λ-, μ-, ν- fejlődik (ld. SIHLER 1995: 170–171), azonban az augmentált alakokban (intervokális helyzetbe kerülve; vö. RIX 1976: 78–79) nyelvjárásilag vegyes képet mutatnak. Homérosnál (aiol jellegzetességként) gyakori a gemináció (pl. ἔλλαβε), míg az ión-attikaiban csak a ρ-kezdetű tövek augmentálnak kettőzött mássalhangzóval együtt (pl. ἔρρευσα), a többi esetben szabályos augmentum syllabicum használatos (pl. ἔλλαβε), annak ellenére, hogy szó belsejében, magánhangzók közti helyzetben a pótlónyújtás lenne az általános (ld. SIHLER 1995: 216). A következő fejlődést látom valószínűnek az ión-attikaiban és az aiolban (amely a homérosi alakok aiol csoportját is magyarázza), részben LEJEUNE 1972: 119–124; RIX: 1976: 76–79; SIHLER 1995: 170–171, 186, 216 nyomán, részben tőlük eltérően. Az *sl, *sm, *sn párhuzamosan fejlődik, közülük a *sm hangcsoportot emelem ki: augmentálatlan *sm- > *hm- (> *mh-? ld. analogikus (!) att. feliratos μεγαλῶ)

Az aspirációt az aoristosi alakban a praesensi aspiráció indokolhatja, ahol is, mint az ímént említettük, a **selh₁-* > **hel(e)-* gyök hatásával, ill. kontaminálódásával számolhatunk.⁹⁶

1. 11. Att. ἐώρταζον

Ez az alak egyes kutatók szerint⁹⁷ ismét csak metathesis révén jött létre egy korábbi **ἦφορτ-* vagy **ἦφεφορτ-* alakból. A ἐορτάζω (Hdt. ὀρτάζω) ige denominális eredetű, és a ἐορτή (Hdt. hyphairesisszel ὀρτή) 'ünnep' főnévből származik. Ez utóbbinak az etimológiája bizonytalan, legvalószínűbb mindazonáltal – az aspiráció magyarázatlansága mellett – egy reduplikációt tartalmazó **μ̄εμ̄ortā-*-ból való eredeztetés.⁹⁸

Ha tehát egy ebből származó denominatív igét teszünk fel, akkor abból rövid augmentum syllabicummal **εμ̄εμ̄ort-* kezdetű praet. impf. képezhető. Ebből a digamma kiesése és kontrakció után **ε̄ort-* jön létre. Itt véleményem szerint ugyanaz a – morfoló-

> **m-* = *μ-*; augmentált **esm-* > **ehm-* > aiol *εμμ-*, ión-att. **ε̄m-*, de helyett normalizált rövid augmentumot téve az augmentálatlan alakokhoz: **e-m-* > *εμ-*. Eltérő azonban a **sr* fejlődése: augmentálatlan **sr-* > **hr-* (> **rh-*? ld. dór *φοραῖσι*) > *ρ-* (és nem > *ρ-*!), augmentált **esr-* > **ehr-* > aiol *εpp-*, ión-att. **ε̄r-*. Ez utóbbi helyett azonban szintén *εpp-* találunk, amely az előzőhöz hasonlóan itt is a normalizált rövid augmentum syllabicum megjelenése lehet az augmentálatlan alakok elé járulva, de egy olyan későbbi korszakban, amikor már nem hat a pótlónyújtás (vö. például *ἐννῦμι* szintén geminációval): talán **e-rh-* > *εpp-*. Ez a geminálódás vagy hangtörvényszerű, vagy inkább talán analogikus a **ur* fejlődése alapján, hiszen szó elején az utóbbit is *ρ-* folytatja, míg szó belsejében az augmentált alakokban szabályos az ión-att. gemináció: **eur-* > *εpp-* (viszont aiol *εῦρ-*). A másik lehetőség, hogy a **hr-* fejlődése az ión-attikaiban lassabb volt, mint a többi mássalhangzókapcsolaté, így az új augmentálásakor ez még csak **hr-* fázisban volt (és így **e-hr-* > *εpp-*). E felfogás szerint az aiol és az ión-att. augmentált *εpp-* más fejlődési korszak terméke (az aiol korábbi, az ión-attikai újabb), vagyis úgy tűnik, az aiolban hamarabb vált kötelezővé az augmentum, mint az iónban. Ezzel egybeesik az a megfigyelés, hogy Homérosznál az aiol alakok szinte mindig augmentáltak, az ión alakok sokkal kevésbé. Ld. PETERS 1987: 217. RIX 1976: 79 szerint az ión-attikaiban „an einer deutlichem Morphemgrenze” megmaradt **-r-*, **-l-*, **-m-*, **-n-* előtt a **-h-*, és ebből fakad pl. az *εpp-* augmentálás, de ez ellen az általánosítás ellen szól, hogy *εμμ-*-es augmentálás viszont nincs az ión-attikaiban. Homérosznál van, de az aiolizmus. Ilyen szempontból tehát az augmentum nem volt kezdetben világos morfémahatár, de nyilván azért, mert ekkoriban még nem volt az ión-attikaiban kötelező morféma. Az augmentum (pl. *ἐλαβε*) és a reduplikáció (pl. *εἴληφα* [*ēlēp^ha*] < **se-sl-*) különbsége pedig abból fakadhat, hogy az augmentum eleinte még nem volt kötelező, de a reduplikáció kezdettől fogva az volt. Mindezekkel szemben augmentálatlan **sμ-* > **hμ-* > **μh-* > */h-/* (spiritus asper), ellenben augmentált **esμV-* > **ehμV-* > aiol *εῦV-* [*euμV-*], másfelől ós-ión-att. **ε̄μV-* > **ε̄V-* > ión (Binnenhiatkürzung) *ε̄V-*, att. (metathesis quant.) *ε̄V̄* (ill. *ε-* kezdet vagy Hauchumsprunggal, ld. RIX 1976: 78, 80, vagy analogikusan a praesens alapján). Ellentétben a fentiekkel, itt pusztán spiritus asperrel kezdődtek az augmentálatlan alakok, ezért nem történt meg az új szótagos augmentálás, és a régi augmentálású alakok maradtak meg. Ugyanakkor újabb jelenségként az iónban megjelenhetett az augmentum temporale (pl. *ἦλω, ὄρα*). E morfológiai fontos helyeken (augmentum és reduplikáció) számos analogikus folyamattal is számolnunk kell.

⁹⁶ Ld. ez utóbbi részkerésben ugyanilyen módon még RUIJGH 1992a: 85²⁸. A másik lehetőség a fentebb a *ἐώρων*-nál felvetett Hauchumsprung, amely a **-h-* pótlónyújtással való kiesését kísérte (**hēμ-* < **ehμ-*)

⁹⁷ Ld. pl. SCHWYZER 1939: 653.

⁹⁸ Ld. DELG: 356; GEW I: 531; PETERS 1987: 290¹.

giallag is támogatott – metathesis játszódott le, mint amelyet fentebb a ἐώρων esetében megfigyelhettünk.⁹⁹ Az aspiráció forrása a praeteritumban analogikusan nyilván a praesensi forma, ez utóbbinál azonban kérdéses marad az eredete. Mindezek értelmében ez az igealak sem támasztja alá a hosszú augmentum feltételezését.

1. 12. Att. (hom.?) ἐφκει

Az εοικα perfectumhoz tartozó attikai augmentált praeteritum perf.-nál¹⁰⁰ szintén felvetődött a hosszú augmentum lehetősége (metathesiszel ἐφκει < *ἦ-οικ-), valószínűleg itt is a fentebb tárgyalt, zárt /ē/-re érvényes metathesiszel állunk szemben: ἐφκ- < *ēoik- < *eueoik-.¹⁰¹ Így ugyanis „szabályosabb” magánhangzóhosszúság és magánhangzószínezet jött létre, hiszen a többséget alkotó mássalhangzó-kezdű gyökök praet. perf.-ában mind az augmentum, mind a reduplikációs szótag magánhangzója ε. Gondolhatunk emellett a ἐώρων-típusú praet. impf. analogikus hatására is, valamint arra, hogy az így létrejött alakokat úgy lehetett értelmezni, mint amelyek első szótagjukban tartalmazzák a reduplikációt, és a másodikban az augmentumot augmentum temporale formában.¹⁰²

1. 13. Att. (hom.?) ἐώργει

Az előzővel teljes mértékben párhuzamos eset ez is. A kiindulás ismét egy rövid augmentum syllabicumos praeteritum perfectum, majd ugyancsak metathesis játszódik

⁹⁹ WYATT 1972: 78⁴⁵ számára ez „perfectly regular”, de csak azért, mert nem tesz különbséget nyílt *ē és zárt *ē között!

¹⁰⁰ Vö. BORNEMANN–RISCH 1999: 95.

¹⁰¹ Ezt felveti RIX 1976: 228, hivatkozva a 65. §-ban (1976: 57) tárgyalt metathesisre, ahol azonban azt az álláspontot képviseli, hogy a jelenség csak nyílt (!) ē esetén játszódik le. Az ettől való eltérésre az ἐφκει esetében nem ad magyarázatot. Ezt és a következő alakot a homérosi kézirati hagyományban atticizmusnak szokták tartani. Ld. CHANTRAINE 1948: 479–480 (a lehetséges emendációkról is); SCHWYZER 1939: 653. Vö. LfgrE II: 680 (praet. perf. ἐώργει), ellenben II: 560 (ἐώλπει). MÉNDEZ DOSUNA 1993: 111²⁹ az ἐφ- < *ēuoī- változást – véleményem szerint indokolatlanul – valószínűtlennek tartja.

¹⁰² Ez RUIJGH 1971b: 168 magyarázata.

le: **e-μεμorg-* > **ēμorg-* > **ēorg-* > **eōrg-*. A homérosi előfordulások minden bizonynyal itt is atticizmusnak tekintendők.¹⁰³

1. 14. Hom. (?) ἐώλπει

Azonos képet látunk a homérosi ἐώλπει praet. perfectumnál: **e-μεμολp-* > **ēμολp-* > **ēolp-* > **eōlp-*. Itt sem hosszú augmentumról van szó.¹⁰⁴

1. 15. Att., hom. -έφγεν stb.

Az οἴγνυμι, οἴγω igéhez tartozó kérdéses alakokat¹⁰⁵ gyakran hosszú augmentumos *-ἦ-φοιγ-ból vezetik le a fentebb már többször szóba került metathesis quantitatis révén.

Ami a homérosi szöveghelyeket illeti, az -έφγεν praet. impf. csak igekötős ἀν-έφγεν '(ki)nyitott' formában fordul elő (és csupán *Il.* 16, 221 és 24, 228 helyeken). Érdekes még – az augmentum temporalét mutató ἀνῶγεν (pl. *Il.* 14, 168) stb. alakokat most mellőzve – az iteratívumként bizonyosan augmentálatlan kézirati ἀναοίγεσκον (*Il.* 24, 455) is. Feliratos anyag bizonyítja, hogy az ige eredetileg nem *φοιγ-, hanem *ὀφειγ- kezdetű volt (ld. aiol inf. οἰγιην).¹⁰⁶ Ez alapján Fick, illetve West a szöveget a könnyebben értelmezhető augmentálatlan ἀνοίγε(v)-re, ill. ἀνοείγεσκον-ra javította.¹⁰⁷ Homéros mellett az attikai dialektusban is számos olyan alak használatos, amely ugyanezen problémakör részét képezi.¹⁰⁸

¹⁰³ CHANTRAINE 1948: 480 (a szövegjavítási lehetőségekkel együtt); SCHWYZER 1939: 653.

¹⁰⁴ Ahogy CHANTRAINE 1948: 480 gondolja. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az „Addenda et corrigenda” c. részben visszavonja a metathesis lehetőségére vonatkozó álláspontját mind a három fenti igére (ἐφκει, ἐώργει, ἐώλπει) vonatkozólag, a homérosi ἐω-t pedig egyértelműen atticizmusnak tartja, és az ἐφνοχόει stb. példák analogikus hatásának tudja be. Az attikai alakokra ez persze nem áll.

¹⁰⁵ Felsorolásukat részletesen ld. SCHWYZER 1939: 653¹⁰; BORNEMANN–RISCH 1999: 95.

¹⁰⁶ Ld. SCHWYZER 1939: 653¹⁰, WEST 1998: xxxiii.

¹⁰⁷ Ld. WEST 2000: 110, 343; ill. 1998: xxxiii; CHANTRAINE 1948: 480. Fick a fentebb említett augmentum temporalés ἀνῶγεν helyett is οἰγιην-t hoz (ld. West kritikai apparátusában).

¹⁰⁸ Ezeket ld. BORNEMANN–RISCH 1999: 95.

Az *ὀφειλγ- ige *ὀ-*jában* korábban prothetikus magánhangzót vagy prefixumot láttak,¹⁰⁹ azonban mostanság inkább egy gyök eleji laringális vokalizációjának szoktak felfogni (*h₃ueig- > *ὀφειλγ-).¹¹⁰ Az alapfokú gyökkel képzett thematikus praesensben szabályosan fejlődik *h₃ueig- > *ὀφειλγ- > *ὀειγ- > *ὀιγ- > οἶγ-, míg a praeteritumban augmentum syllabicummal *é-h₃ueig- > *ὀφειλγ- > *ὀειγ- irányban indult a hangfejlődés. A praesensi alak mellé ez utóbbiból (részben más igék, mint pl. a ἐώρων, analogikus hatására) létrejöhett az adatolt -έωγεν alak,¹¹¹ amely immáron „szabályos” formában tartalmazta az augmentumot, és a magánhangzóhosszúságbeli megoszlás is megfelelt a más igéknél látható viszonyoknak. Így a metathesis quantitatis mellett egyfajta „metathesis qualitatis”, pontosabban egy teljes „metathesis vocalium” játszódott le, de természetesen csak amiatt, mert a változás, ill. a létrejövő alak morfológiailag motivált volt.¹¹²

1. 16. A görög adatok értékelése és magyarázata

A görögben tapasztalható állapotot összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a sokszor hangoztatott megállapítás, miszerint a *F*-vel kezdődő tövek esetében az augmentum általában η- formájú volt,¹¹³ nem tartható.¹¹⁴ Tény ugyanis egyfelől, hogy létezik szá-

¹⁰⁹ Ld. pl. GEW II: 356–357; DELG: 779. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a kérdéses prefixum – anatóliai reflexe alapján – biztosan laringalist is tartalmazott, tehát nem *o-, hanem feltehetőleg *h₂o- formájú volt: vö. pl. gr. ὄζος [ózos] ‘ág, gally’ < *h₂o-sd-o- (vö. *ni-sd-o- és *sed-), hiszen a hettitában *hašd-wēr*-t (coll. ‘branches, ágak’) találunk. Ld. EIEC: 80; MELCHERT 1994a: 134. Az ‘ág’ szó ezen etimológiáját tagadja BEEKES 1992: 172–173. A prefixumot *h₃e- formában veszi fel korábban MELCHERT 1984: 61¹¹¹, őt követi pl. LINDEMAN 1997: 46–47.

¹¹⁰ Sajnos a gyök csupán a görögből van adatolva. Ld. LIV: 308 B. Forssman előadása nyomán, amely időközben megjelent: FORSSMAN, Bernhard 2005: Das Verbum οἶγ- bei Homer. In MEISER, Gerhard – HACKSTEIN, Olav (Hrsg.): *Sprachkontakt und Sprachwandel. Akten der XI. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, 17.–23. September 2000, Halle an der Saale*. Wiesbaden, Reichert. (Non vidi!)

¹¹¹ Hasonlóképpen PETERS 1980: 90. Egy másik analógiával számol RUIJGH 1971b: 168.

¹¹² Részben hasonló bizonytalan felvetése van Schwyzernek is (SCHWYZER 1939: 653¹⁰). – A perfectumi alakokban is hasonló hangcsoporttal találkozunk (act. ἄνεργα, med.-pass. ἀνεργμαι). Itt is részben nehézséget vet fel a hangfejlődés: *h₃ue-h₃uoig- > *ouōuoig-, amelyből talán az egyik -u- korai kiesésével számolva *ouōig- (vagy *ōuoig-?), majd az *-e- reduplikációs magánhangzó helyreállításával *euōig- > εουγ-/εουγ-? A perfectumi alakok és az augmentált praet.-i és aor.-i formák a magánhangzóval kezdődő igék mintájára (ahol a perfecta reduplicatio és az augmentum temporale ugyanúgy nézett ki) kölcsönösen támogathatták a másik kialakulását.

¹¹³ Ld. pl. CHANTRAINE 1948: 479: „Devant *F* l’augment était généralement de la forme ē-.”

¹¹⁴ Ugyanerre a következtetésre jut, bár több ponton kisebb-nagyobb mértékben eltérő részinterpretációk után RUIJGH 1971b: 166–168 is.

mos nyilvánvaló ellenpélda digamma tőkezdet előtti rövid augmentummal:¹¹⁵ pl. εἶδον < *εἶδον (ie. *uejd-, vö. ói. ved-¹¹⁶ stb.); hom. εἶπον, att. εἶπον (ie. *uek^h-; vö. ói. ávocam) stb.

Másfelől a fentebb tárgyalt 15 esetben egyetlen egy alkalommal sem volt bizonyítható, hogy az alak – akár eredeti formájában, akár hangtörténeti folyamatok hatására megváltozva – egy ósi, hosszú augmentum syllabicumot tartalmazna.

Több esetben (εὐρών, ἐᾶλων, ἐώρταζον, ἐφκει, ἐώργει, ἐώλπει, ἐφργεν) feltételeztük, hogy a kézikönyvekben nem említett, de többek között M. Peters által is körülbástyázott $\bar{e}o > e\bar{o}$, $\bar{e}a > e\bar{a}$ hangváltozás (metathesis quantitatis) játszódott le, és hozta létre az adatolt alakokat. Természetesen elképzelhető, hogy néhány ezek közül már másodlagosan jött létre (így pl. a denominatív ἐώρταζον a ἐώρων analógiájára).

Az alakok nyelvjárási megoszlása is érdekes: mindegyik megtalálható az attikában, míg néhány a Homéros-hagyományban is előfordul. Ha elfogadjuk, hogy ez utóbbi esetekben olyan atticizmusról van szó, amely másodlagosan került a Homéroszövegbe, akkor a hangváltozást csak az attikaira korlátozhatnánk. A priori az a valószínű, hogy az iónban ezen esetekben egyszerűen Binnenhiatkürzung játszódott le.

Ugyanakkor a feltételezett zárt $\bar{e}$ -re vonatkozó metathesis az ión vonatkozásában is felmerült: a homérosi ἐᾶδοτα part. perf. sing. acc. m. (*Il.* 9, 173 = *Od.* 18, 422) bizonyos felfogás¹¹⁷ szerint a következő módon jött létre: < *hēad-ót- < *hūēuad-uót- < *hūe-huad-uót- < *sue-suad-uót- (két ponton is analogikusan a hangtörvényszerű *sesūd-uós- < *se-suh₂d-uós- helyett). Ez a példa tehát azt jelentené, hogy a zárt $\bar{e}$ metathesisét (a Binnenhiatkürzung helyett) – legalábbis bizonyos esetekben – ki kellene terjesztenünk az iónra is, másrészt az att. ἐᾶλων mellett ez egy újabb példa lehetne az $\bar{e}a > e\bar{a}$ esetre. Ebben a példában nem az augmentum, hanem a perfectumi reduplikációs szótag hangalakja lenne a motiváló tényező. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kér-

¹¹⁵ Vö. RUIJGH 1971b: 167.

¹¹⁶ Ennek praet. impf. sg. 1. alakja *ávedam*, ahol rövid az augmentum, ugyanakkor megjegyzendő az is, hogy az óind alak minden bizonnyal a perfectum újraértelmezésével vált imperfectummá. A MACDONELL 1916: 418 és GRASSMANN 1955: col. 1275 által coni. impf.-ként besorolt *vēdas*, *vēdati* stb. alakok is minden további nélkül értelmezhetők coni. perf.-ként (vö. *LIV*: 667^{9a}). A perfectumból történő átértelmeződést támogatják a szemantikai érvek is (vagyis az ún. *ved-/vid-* 2. osztályos imperfectumtő gyök teljességgel „perfectumszerű” jelentése), ugyanúgy, mint ahogy a lat. *vidī*-t is ilyen megfontolások alapján inkább egy gyökéraoristosból kell levezetnünk (ld. *LIV*: 665; MEISER 1998: 212), noha hangtani-
lag lat. *vid-ī* lehetne ie. *uojd- folytatása is.

¹¹⁷ Ld. R. Lipp nyomán *LIV*: 607⁸; vö. HACKSTEIN 2002: 200.

déses homérosi εἰδότης magyarázatára több más lehetséges megoldás is felvetődött.¹¹⁸ Nyilvánvaló, hogy a feltételezett $\bar{e}o > e\bar{o}$, $\bar{e}a > e\bar{a}$ (vagyis $\bar{e}V > e\bar{V}$) hangváltozásokat nagyobb minta alapján tüzetesebben meg kell vizsgálni, és így kell választ találni arra a kérdésre, hogy csak morfológiailag motivált esetekben (az augmentum és a perfecta reduplicatio környezetében) játszódik-e le, vagy semleges környezetben is.

---

¹¹⁸ HACKSTEIN 2002: 199–202 nem kevesebb mint 6 (!) többé-kevésbé elképzelhető értelmezést sorol fel. Ha a fentebb taglalt módon *Od.* 22, 230-ban a hagyományozott ἦλω helyett a εἰλω alakot állítjuk vissza, akkor ez amellet szólna, hogy a változás nem terjedt ki az ión dialektusra. Ebben az esetben a εἰδότης-t sem tarthatjuk ión fejleménynek. Ekkor ld. Hackstein többi javaslatát.

2. A védikus nyelv adatai¹¹⁹

2. 0. Általános kérdések és magyarázati lehetőségek

Az óindben¹²⁰ a hosszú *ā*- augmentum a védikus nyelv bizonyos, félhangzóval (*y*, *v*) nazálissal (*n*) vagy likvidával (*r*) kezdődő gyökeire korlátozódik, a klasszikus szanszkritban pedig már egyáltalán nem találkozunk vele.¹²¹ A szóba jövő rigvédikus igealakok a következők:¹²²

- *naś*- 'elér, (meg)szerez': act. gyökéraor. sing. 2. és 3. *ánaṣ* pl. I 71, 8;
- *yoj*- 'kapcsol, igába fog': act. praet. imperf. sing. 3. *áyunak* I 163, 2 (*áyunak* VI 44, 24 mellett); *áyukta* med. gyökéraor. sing. 3. V 17, 3 (*áyukta* pl. I 50, 9 mellett); med. *s*-aor. du. 3. *áyukṣātām* I 157, 1 és X 35, 6;
- *rec*- 'elhagy, elenged': act. *s*-aor. sing. 3. *áraig* pl. I 113, 16; act. praet. impf. sing. 2. *árinak* II 13, 5;
- *vas*- 'ragyog': act. gyökéraor. sing. 3. *ávas* pl. VII 79, 1;¹²³
- *vidh*- 'juttat, oszt': act. praet. impf. sing. 3. *ávidhat* pl. II 1, 7;
- *var*- 'befed, takar, akadályoz, gátol': act. gyökéraor. sing. 2. és 3. *ávar* pl. VII 95, 6;
- *varⁱ*- 'választ': med. praet. impf. sing. 1. *ávri* X 33, 4;
- *varj*- 'fordít, csavar': act. praet. impf. sing. 2. és 3. *ávriṅak* pl. I 101, 2;
- *vyadh*- 'megsebesít': act. praet. impf. sing. 3. *ávidhyat* pl. I 33, 12 (*ávidhyat* pl. V 40, 5¹²⁴ mellett)

¹¹⁹ Ez az alfejezet ITZÉS 2005 első részének átdolgozott és kibővített változata.

¹²⁰ Ld. WHITNEY 1993: 220-221; MACDONELL 1910: §413 és 1916: §128; LUBOTSKY 1994: 202.

¹²¹ A Pāṇininél szereplő „*ā-ṭ*” természetesen nem ezekre, hanem a magánhangzóval kezdődő gyökökre vonatkozik (ld. P. VI 4, 72: *ād-ajādīnām*). Erről a kérdésről ld. az indo-iráni augmentum temporaléről szóló fejezetben.

¹²² Az alább megadott igealakok hangsúlya nem az aktuális mondathangsúlyt mutatja, ahogy az a saṃhitā-szövegben szerepel (hiszen a főmondati igei állítmány rendszerint hangsúlytalan, ld. MACDONELL 1910: 105), hanem az elméletileg lehetséges igei szóhangsúlyt (amelynek értelmében az augmentált alakokban mindig az augmentum a hangsúlyos). A kettő azonban természetesen gyakran egybeesik.

¹²³ Ezt az igealakot (*vī ... āvaḥ* a pāda végén) GRASSMANN 1955: col. 1321 úgy veszi, mint amely a (*vi*-)*var*- gyökből származik, tehát a sandhit feloldva *āvar* alakkal állnánk szemben (ez utóbbiról szintén ld. alább).

¹²⁴ Mindig szandhi-kombinációban szerepel a megelőző szó utolsó magánhangzójával: pl. egy anuṣṭubh pādában *tāmasāvidhyad āsurāḥ* V 40, 5b (a padapāthában *tāmasā āvidhyat* szerepel). Ezért valójában mindenhol feltehető az *ávidhyat* alak. Ld. TICHY 1993: 15²⁹.

Különbséget jelent a görög adatokhoz képest az, hogy a védikus nyelvben a hosszú augmentumot mutató alakok gyakran csupán alternatívái a megszokott rövid augmentumot tartalmazóknak (ld. pl. *áyukta* ~ *áyukta*), és azoknak az igéknek is, amelyek rendelkeznek kizárólag hosszú augmentummal előforduló formákkal, vannak rövid augmentummal ellátott alakjaik is. A hosszú augmentumos alakok elszigetelt jelenségként fordulnak elő, és nem általánosan használatosak valamennyi számban és személyben, ezért eleve úgy tűnik, hogy általában véve archaikus jellegű és szórványos maradványokkal állunk szemben, melyeket a nyelv hamar ki is küszöbölt. Meg kell azt is jegyezni, hogy bizonyos alakoknál a hosszú augmentum a *saṃhitā-pāṭhā*ban is megvan, míg más esetekben metrikai megfontolások alapján kell visszaállítani őket. Ez azonban a *saṃhitā*-szöveg más tekintetben is megfigyelhető következetlenségének tudható be.¹²⁵

Mint látjuk, – a göröghöz hasonlóan – itt is a *v*-vel kezdődő gyökök dominálnak, és minden fentebb nevezett ige valamilyen resonans hanggal kezdődik. Meg kell azonban vizsgálnunk, hogy találunk-e valami korrelációt ezen tény és az augmentum hossza között. Figyelemreméltó továbbá az is, hogy nincsen olyan példánk, amely az óindben és a görögben is egyformán hosszú augmentumot mutatna, és így biztosan közös fejleménynek lehetne tartani. Tovább bonyolítja a képet, hogy bizonyos esetekben talán számolnunk kell az alany felé történő mozgást kifejező *ā*- igekötővel való keveredéssel is, amely minden bizonnyal egy névmási tő instrumentalisi formája.¹²⁶

A laringális-elmélet értelmében az egyes indogermán nyelvek hosszú magánhangzóinak egy jelentős része, bár nem az összes, alapnyelvi rövid magánhangzók és tautoszillabikus laringálisok kapcsolatára vezethető vissza (**ǂH.C* > *V.C*). A védikus nyelv szempontjából az egyes laringálisok színezete nem mérvadó, hiszen az indo-iráni nyelvekben az ie. **eh₁C*, **eh₂C*, **eh₃C* hangkapcsolatok mindegyike *āC*-t eredményezett. Elvi lehetőségként így egyből feltételezhetnénk, hogy a hosszú szillabikus augmentumok valójában rövid augmentumok fejleményei, amelyeket eredetileg laringálissal kezdődő gyökök követtek. Manapság a kutatók legnagyobb hányada ezt az álláspontot képviseli.¹²⁷ Olykor azonban e kutatók érvelésében arra lehetünk figyelmesek, hogy miközben a védikus hosszú augmentumot egy feltételezett gyökeleji

¹²⁵ Ld. pl. LUBOTSKY 1994: 201–202 az *āvidhat* alakról.

¹²⁶ Ld. *EWAia* I: 157; OETTINGER 2002: 126⁸⁰.

¹²⁷ Ld. pl. LUBOTSKY 1994: 202: „*Long augment normally points to an initial laryngeal in the root ... only the lengthening in āriṇak, āraik is secondary ... An initial laryngeal in the other roots is either certain ... or at least probable ...*” Hasonlóképpen (de módszertanilag tévesen) SIHLER 1995: 485–486: „*where there are no objections to doing so, it is possible to take these [ti. a hosszú augmentumos alakokat] as evidence for a root-initial laryngeal ...*”

laringálissal igyekeznek magyarázni, ennek a gyökeleji laringálisnak a bizonyításához valójában csak magát a hosszú augmentumot használják. Ezt a körkörös érvelési módot mindenféleképpen el kell kerülnünk, és csak akkor szabad kétségtelen bizonyossággal feltennünk egy laringálist a gyök elején, ha azt a védikus nyelven kívüli érv is támogatja. Vizsgáljuk meg tehát ilyen szemszögből közelebbről a fentebb felsorolt gyököket és igealakokat!

2.1. *ánať*

A gyökeleji laringális (véd. *naś-* < ie. **Hnek-*, vagyis *ánať* < **é-Hnek-t*¹²⁸) feltételezését támogatja az att. (és késői dór) *διᾶνεκῆς*, hom., ión, koiné *διηνεκῆς* (< **dia-Hnek-*) 'folyamatos, megszakítatlan (< **átérő*)' melléknévben¹²⁹ az összetételi határon található nyújtás. Mellette szól továbbá egyrészt a véd. perf. sing. 3. *ānāmśa* és plur. 3. *ānaśúr*, másrészt az óír praet. *-ánaic*,¹³⁰ melyek mindketten egy **ānónk-/ānak-* töre mennek vissza, amely pedig a szabályosan reduplikált (bár tőképzését tekintve rendhagyó módon képzett¹³¹) ie. **h₂e-h₂nónk-/h₂e-h₂nṅk-* perfectum fejleménye.¹³²

¹²⁸ Ld. elsőként KURYŁOWICZ 1935: 31; öt követi pl. COWGILL 1965: 151; HOFFMANN *Aufs.* II: 358; *EWAia* II: 27–28 (részletesen, hivatkozásokkal) stb.

¹²⁹ Előfordulásait kimerítő részletességgel ld. MEIER-BRÜGGER 1987: 104–106; ld. még *LfgrE* II: 298–299.

¹³⁰ Ld. *LIV*: 282, 283^{7, 13} hivatkozásokkal; THURNEYSSEN 1946: 426.

¹³¹ Sajátosságairól ld. *LIV*: 282–284. A védikus perfectumi alakról (és a laringális színezetéről) ld. KRISCH 1996: 28–29; legújabban részletesen KÜMMEL 2000: 284–287.

¹³² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a laringális színezete meglehetősen vitatott, ugyanis egyes kutatók szóeleji **h₁-et* feltételeznek ebben a gyökben. Így pl. KURYŁOWICZ 1935: 31, 43⁴; MEIER-BRÜGGER 1987: 107; STRUNK 1988: 573–575 és 41. jz.; BEEKES 1988b: 61. A *LIV*: 250–251, 282–284, követve J. L. García Ramón javaslatát, két gyököt különböztet meg, melyek jelentése 'erhalten, nehmen; kap, vesz', illetve 'erreichen, elér', és amelyek közül az elsőben **h₁-*, a másodikban **h₂-* található (ez utóbbihoz tartoznék a védikus ige, míg az előbbihez pl. gr. *ἐνεγκέιν*). Az irodalmat ld. *EWAia* II: 28. Vö. még LINDEMAN 1997: 125–126 (a *h₁* ellen); másfelől WERBA 1997: 390 (s.v. **h_{1(2)nek-}*). A fent említett *διᾶνεκῆς/διηνεκῆς* melléknév nem biztos, hogy utal a laringális milyenségére, hiszen az előbbi alaknál nem kizárt egy másodlagos hiperdialektális módosulás lehetősége sem. Ld. SCHWYZER 1939: 189; és részletesen MEIER-BRÜGGER 1987. Egy további idetartozó görög melléknév, a *ποδινεκῆς* 'lábíg érő, lábat eltakaró' (hom., ill. Hdt. 1, 195) – *h₂* feltételezése esetén – egy metrikai nyújtást is mutató **podānek-* (← **podanek-* < **pod-h₂nek-*) ión formája lehetne, de valószínűbb, hogy inkább a *διηνεκῆς* szó *δι-ηνεκῆς* módon történő tagolása után jött létre másodlagosan. Ld. MEIER-BRÜGGER 1987: 102. Bármit gondolunk is a laringális színezetéről, magának a laringálisnak a megléte kétségtelenül bizonyos.

2. 2. *áyunak, áyukta, áyukšātām*

A három hosszú augmentumos alakot (*áyunak, áyukta, áyukšātām*) is mutató *yoj-* 'kapcsol, igába fog' gyök az általános felfogás szerint az ie. **i̯eug-* gyökből származik,¹³³ amely ugyan igei formában nem adathozható az anatóliai nyelvekből, ugyanakkor a származéka, **i̯ugóm* 'iga, pár' a hettitában *yugan* (<*i-ú-ga-an*>, <*i-ú-kan*>) reflexet mutat.¹³⁴ Ez egyből kizárja, hogy a gyök elején ie. **h₂* vagy **h₃* laringálist feltételezzünk, ezek ugyanis szókezdő pozícióban megőrződtek a hettitában.¹³⁵ Ezek után az a kérdés, hogy van-e valami adat egy esetleges szóeleji **h₁* (vagyis egy ie. **h₁i̯eug-* gyök) egykori meglétére.

A kérdés szorosan összefügg a szókezdő ie. **i̯-* állítólagos kettős reflexével a görögben (azaz /h-/ és /d^z-/ > /zd-/), amelyet a következő két hagyományos megfeleltetéssel illusztrálhatunk: ie. **i̯ek^hrt* 'máj': ói. *yakrt*, lat. *iecur*, litv. *jeknos*, gr. ἦπαρ és ie. **i̯ugom* 'iga': ói. *yugam*, lat. *iugum*, gót *juk*, óész. *ok*, gr. ζυγόν.¹³⁶

Ezt a hagyományos nézetet sokan kétségbe vonták és támadták az indogermanisztika történetében. Így például Helmut Rix,¹³⁷ elvetvén a hagyományos elképzelést, azt képviseli, hogy a kétféle görög hang csak kétféle kiinduló hangból, ill. hangcsoportból származhat. Minthogy a két fejlemény nincsen egymást kizáró viszonyban sem hangtani környezetüket, sem bármi más kondicionáló tényezőt tekintve, ezért ez az elméleti álláspont mindenképpen helyes.¹³⁸

Rix éppen a védikus *áyunak* stb. alakokra támaszkodva teszi fel azt, hogy a szóeleji ζ- az, amelyik ie. **H₁i̯-* kapcsolatból ered,¹³⁹ míg az egyszerű ie. **i̯-* a görögben

¹³³ LIV: 316; EWAia II: 417–418.

¹³⁴ Ld. KIMBALL 1999: 363; EWAia II: 412–413.

¹³⁵ A **h₃*-ra vonatkozólag ld. MELCHERT 1994a: 72 (elismerve a kérdés nehézségeit); KIMBALL 1999: 393–394. A kevésbé problematikus **h₂*-ről MELCHERT 1994a: 68–71; KIMBALL 1999: 392–393.

¹³⁶ Ezt képviseli újabban is pl. SZEMERÉNYI 1999: 44, ahonnan egyébként a fenti példák is származnak. LEJEUNE 1972: 164–168 elismeri, hogy ez a feltevés megkérdőjelezhető, és felveti annak a lehetőségét, hogy itt valójában két különböző dolgról van szó: az egyik fejlemény (de hogy melyik, azt nem határozza meg) a szabályos görög reflexe volna az ie. **i̯-*-nek, míg a másik valamilyen közelebről meg nem határozott szomszédos indogermán nyelvből átvett kölcsönszavakat jellemezné. Ugyanezt az álláspontot képviseli RUIJGH 1967: 65–66, 1992a: 84 is. Szerinte egyértelmű, hogy az – intervokálisan is megfigyelhető – /h/ fejlemény az eredeti görög reflex, míg a /d^z/ jellemzi a kölcsönszavakat. LEJEUNE 1976: 202 szerint a **i̯-* > ζ- változás premykénéi jelenség, míg a **i̯-* > h- egy későbbi folyamat, amely azokat a szavakat érinti, amelyek valamiképpen kiamaradtak az első változásból (ld. erről még alább).

¹³⁷ RIX 1976: 70. SIHLER 1995: 187–188 is ezt a lehetőséget vizsgálja meg, de alapvetően a kétféle görög reflex mellett foglal állást.

¹³⁸ Ezt feltételezte már K. Brugmann is. Ld. SIHLER 1995: 187.

¹³⁹ Ezt képviselte már korábban (elvetendő megfeleltetések alapján) LEHMANN 1955: 74–79 is. A kritikáját ld. COWGILL 1965: 163–166. Vö. továbbá BEEKES 1988b: 71 és 1995: 143 megjegyzését a bizonyta-

/h/-vá fejlődik. Ugyanakkor Rix is elismeri, hogy a laringálist több esetben még az óind sem támogatja, így például a ζέω 'forral, főz', ζύμη 'élesztő', ζώννυμι 'felövez' szócsaládoknál nincsen görögön kívüli érv.¹⁴⁰ Óvakodnunk kell azonban a circulus vitiosus veszélyétől, hiszen, mint már fentebb említettük, a védikus augmentumnyújtás önmagában nem elégséges bizonyíték egy kezdő laringális feltételezéséhez.

Rix emellett még egy másik példát is hoz az általa feltételezett ie. *H₁- > gr. ζ- hangváltozás igazolására. A homérosi ζεῖται (< *d^hie₁-ia₁) plur. nom. 'one-seeded wheat, Triticum monococcum, tönköly' szót az ói. yávas- (amely önálló szóként valójában nem adathozható a RV-ból, csak tematikus továbbképzéssel, yávasa-ként, ld. lentebb) és litv. jāvas 'egy gabonafajta' szavakkal hozza összefüggésbe. A tőleji laringálist (vagyis egy ie. *H₁ie₁- meglétét) az óindben a bizonyos szóösszetételekben megfigyelhető nyújtó hatás bizonyítaná: sūyávasa- (Pp. su-yávasa-) 'mit gutem Gras, mit schönem Grase versehen; jó fűvű, jó fűvel ellátott' (pl. RV 1, 190, 6a: sūyávaso ... pánthā[s]).¹⁴¹

Van egy másik védikus melléknév is, amely, úgy tűnik, hasonló nyújtást mutat, és így felmerülhet mint a laringálist igazoló példa. Ez a szó az āyavasa-, amelyet Forssman a következőképpen interpretált: < **h*₁ + H₁ie₁eso-, vagyis '/Ort/ ohne Weide, weidelos; fű nélküli'.¹⁴² Minthogy a védikus nyelvben is működik az a jól ismert tendencia, mely kerülni igyekszik a három vagy annál több rövid szótag egymásutánját, nem zárhatjuk ki a pusztán metrikai alapú nyújtás lehetőségét sem, ami azt jelenti, hogy igazából a két védikus melléknév egyike sem használható száz százalékos érvként egy ie. *H₁ie₁- mellett.¹⁴³

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy J. Schindler szemantikai alapon különválasztotta a homérosi ζεῖται és az óind yávasa- szavakat, kiemelve, hogy ez utóbbi nem 'gabonát', hanem '(legelő)füvet' jelent.¹⁴⁴ Létezik ugyanakkor egy ói. yáva- 'árpa' szó is, amely szemantikailag is elég nyilvánvalóan rokon a görög főnévvel, és amelyről könnyen lehetne feltételezni, hogy összefügg a yávasa- szóval is. Ebben az esetben a hely-

lanságról. WERBA 1997: 222–223 ie. *(h₃)ie₁ug- gyökkel számol, de nem derül ki, mi alapján feltételezi az esetleges kezdő laringálist, és azt, hogy az speciálisan *h₃ volt.

¹⁴⁰ Erről ld. még COWGILL 1965: 163–166.

¹⁴¹ Ez a nyújtás KELLENS–PIRART 1988: 73 szerint másodlagos és nem utal eredeti laringálisra.

¹⁴² Idézi Fs. Hoenigswald alapján LINDEMAN 1997: 106. Vö. FORSSMAN 1986: 28: a szó melléknévként YS-ból adatolt, a RV-ban hapax legomenon, amely ráadásul talán tulajdonnév, egy királynak a neve (RV 1, 122, 15b: rājāna āyavasasya jīṣṇóḥ). Grassmann RV-szótára (GRASSMANN 1955: col. 182) a következő jelentést adja meg: 'Grasplatz, Weideplatz, im RV Eigennamen'. Ez arra utalhat, hogy Grassmann a szóeleji ā-t nem a nyújtott fosztóképzőnek tartotta, hanem ā- prefixumnak (igekötőnek). Valójában ezt az elképzelést sem zárhatjuk ki minden további nélkül.

¹⁴³ Vö. SIHLER 1995: 188.

¹⁴⁴ Idézi KRISCH 1996: 27–28⁵⁴.

zet talán a következőképpen lenne illusztrálható. A gyök ie. * $\dot{\imath}euH-$, amelynek származékai: 1. * $\dot{\imath}euH-o-$ > ói. *yáva-* (~ gr. ζεαί), 2. * $\dot{\imath}euH-es/os-$ (ebből *-o-* melléknévképzővel a *-yavasa-* utótagú bahuvrīhi-összetételek) → (thematikus továbbképzéssel) * $\dot{\imath}euH-es-o-$ > ói. *yávasa-*. Az *EIEC* mint a feltehetőleg legősibb 'gabona' jelentésű szót hozza a – szókezdő laringális nélküli – ie. * $\dot{\imath}euos$ /* $\dot{\imath}euom$ szót.¹⁴⁵

M. Mayrhofer Schindler nyomán szintén különválasztja a két szót. Szerinte a *yáva-* 'gabona, árpa' egy laringálisok nélküli * $\dot{\imath}euo-$ főnév reflexe lehet,¹⁴⁶ amelyből az említett görög főnév is ered, míg a *yávasa-*, *sūyávasa-*, *áyavasa-* szavak egy ie. * $H\dot{\imath}euH-$ 'legeltet' gyök származékai.¹⁴⁷

Bármi legyen is az igazság ezen szóbokor esetében, az elmondottak alapján bizonyosan látható, hogy ha nem akarunk egy *circulus vitiosus* csapdájába esni, nem bizonyítható az ie. * $H\dot{\imath}-$ > gr. ζ- hangváltozás, s ebből következőleg az ie. * $\dot{\imath}eu\dot{g}$ - gyök elején feltételezett laringális sem állja meg a helyét. A védikus igealakokban látható hosszú augmentumnak így más forrásának kell lennie.¹⁴⁸ Hozzá kell tenni, hogy a kutatás az ie. * $\dot{\imath}$ - feltételezett kétféle görög fejlődésének problémáját újabban a lehetséges másik (és minden bizonnyal helyes) úton igyekszik megoldani, mégpedig úgy, hogy a gr. /h/-t tartják egy ie. * $H\dot{\imath}$ - hangcsoport reflexének.¹⁴⁹

¹⁴⁵ *EIEC*: 236. A főnévnek anatóliai reflexe is van: hett. *ewan*. Ld. (szintén kezdő laringális nélkül) MELCHERT 1984: 14, 21; 1994a: 75; KIMBALL 1999: 361. Ld. továbbá MELCHERT 1994b: 305 a protoanat. * $\#i \rightarrow \emptyset / \_e$ hangváltozás és a „limited Čop’s law” időbeli viszonyáról (az utóbbiról ld. az augmentum eredetéről szóló fejezetben).

¹⁴⁶ *EWAia* I: 481. Ugyanakkor feltételezhető, hogy ebben a szóban is volt a *- μ - után laringális: ld. KIMBALL 1999: 207, 370.

¹⁴⁷ *EWAia* II: 404–405; J. Schindler nyomán KRISCH 1996: 28⁵⁴; WERBA 1997: 313. A gyökvégi laringálisra vonatkozólag ld. a (*gáv*)*yūti-*, *yūthá-* szavak hosszú magánhangzóját (* $/-H\dot{\imath}uH.C- > /-lyū.C-$).

¹⁴⁸ Megjegyzendő, hogy az *áyukšātām* alak esetében a tőképzés maga is másodlagos, hiszen ezen igénél a (mediális) *s*-aoristos az óind nyelv belső fejleménye (és így független újítás a gr. ἔζευσζα és lat. *iūnxī* alakoktól!) az eredeti gyökeraoristos helyett, amire többek között a nullfokú ablaut is utal. Ld. NARTEN 1964: 25, 215.

¹⁴⁹ Legkorábban SAPIR 1938: 271–272. Újabban J. Schindler nyomán pl. KRISCH 1996: 27–28⁵⁴; BALLE 1997: 6¹¹; MEIER-BRÜGGER 2002: 85–86 (hivatkozásokkal a korábbi irodalomra) és sokan mások. Helytelenül tartja spekulációnak ezt a felfogást COWGILL 1965: 162. Egy görög bizonyítékot tárgyal PETERS 1976: az attikai ἦημ alak hosszú reduplikációs magánhangzója * $H\dot{\imath}-H\dot{\imath}$ -ből származik, míg a rövid ι-s ἦημ egy, a τίθημ stb. alapján analogikusan normalizált rövid reduplikációs magánhangzót tartalmaz. Vö. PETERS 1980: 107; *LIV*: 225. Amint fentebb említettük, LEJEUNE 1976: 202 szerint a * $\dot{\imath}$ - > ζ- változás premykénéi jelenség, míg a * $\dot{\imath}$ - > h- egy későbbi folyamat (a lineáris B írás kialakulása és a fennmaradt táblák kora között, amely időszakot Lejeune protomykénéinek nevez). Lejeune szerint ez utóbbi azokat a szavakat érinti, amelyek valamiképpen kimaradtak az első változásból. Ezt úgy hozhatjuk összhangba az imént említett ie. * $H\dot{\imath}$ - > gr. /h-/ hangváltozással, hogy három egymást követő szabályt teszünk fel, melyek közül az első kettő premykénéi, a harmadik protomykénéi korú a Lejeune-féle terminológia szerint: 1. $\dot{\imath} \rightarrow d^{\#} / \_V$; 2. $H \rightarrow \emptyset / \_iV$; 3. $\dot{\imath} > h / \{ \_V; V \_V \}$.

Újabban HAMP 1997 is megfogalmazott egy sajátos elképzelést, ti. ‘ = $h < \dot{\imath} < i / \_ \{ H; +\text{accent} \}$, ill. $\zeta < \dot{\imath} / \_ \_ \text{-accent}$. Az elmélet több szempontból sem fogadható el. Egyrészt a második szabály csak úgy érvényes pl. a ζεύγυμι, ζώνυμι, ζέω igékre, ha feltesszük, hogy a főmondati hangsúlytalan változatot általánosították. Nem tudok olyan párhuzamról, ahol hasonlóan a mondathangsúly lenne egy hangváltozás

2. 3. *áraig, árinak*

Az *áraig, árinak* alakok az ói. *rec-* 'hagy, elenged' gyök származékai, amely ie. **leik^u*-re megy vissza.¹⁵⁰ Ez a gyök sehol nem mutatja nyomát kezdő laringálisnak.

2. 4. *ávas*

Az ói. *vas-* (< ie. **h₂ues-* 'hajnalban/ kivilágosodik') gyök¹⁵¹ elején az egykori laringálist a vele mindenképpen rokon 'hajnal' főnév támogatja. A véd. *ušás-*, gr. αὔωσ, ἠώς (< ősg. **ausōs*¹⁵²), lat. *aurōra* stb. fejlemények végső soron mind egy amfidinamikus **h₂éus-os-/h₂us-s-* (> „**aus/us-*”) paradigmára mennek vissza.¹⁵³ Ez a főnév az említett gyök Vollstufe I-es Schwebeablaut-változatából származik.¹⁵⁴

2. 5. *ávidhat és ávidhyat*

Ami a *vyadh-* 'megsebesít, halálosan eltalál' gyököt illeti, az esetleges kezdő laringális hatását egy másik szó is mutathatja. A védikusban ugyanis hapax legomenonként előfordul egy *hrdayāvīdh-* melléknév ('a szívet megsebesítő, ami a szívbe talál' RV 1, 24, 8c sing. gen. *hrdayāvīdhas*), amelyben az összetételi határon talán az előtag utolsó magánhangzójának laringális általi nyúlását láthatjuk (*-ā-* < **-a-Hv-*).¹⁵⁵ Ugyan-

---

motiváló tényezője. Tarthatatlan másrészt pl. a ἄγιος, ἄζομαι szócsalád eredetének rekonstruálása, ez ugyanis nem **jeH_ag*-re, hanem primér *a*-t tartalmazó **H₂ia_g*-ra megy vissza (ld. *EWAia* II: 392–393; *LIV*: 224–225; vö. *EIEC*: 650; KÜMMEL 2000: 391–392), tehát nem illik a feltételezett első szabályba. – *Non vidi*: GARCÍA-RAMÓN, José Luis 1999: Griechisch Ζητήρ Ζεύς ἐν Κύπρῳ, vedisch *yātár-*. In EICHNER, Heiner – LUSCHÜTZKY, Hans Christian (Hrsg.): *Compositiones indogermanicae in memoriam Jochem Schindler*. Praha, Enigma Publications, 77–96 (szintén az ie. **i-* > gr. ζ- mellett).

¹⁵⁰ Ld. *LIV*: 406–408; *EWAia* II: 457–458; WERBA 1997: 227.

¹⁵¹ *EWAia* II: 530; WERBA 1997: 419. A (*vi*) *āvas* aor.-ról vö. még KURYLOWICZ 1935: 31; HOFFMANN *Aufs.* I: 100.

¹⁵² Ld. KIPARSKY 1967: 624–625.

¹⁵³ Ld. pl. RIX 1976: 80; *EIEC*: 148; *EWAia* I: 236. Az ugyanebből a gyökből származó **h₂ues-r/n-* főnév (ld. véd. *vasar-* összetételi előtag, hapax a RV-ban 'in der Morgenfrühe, hajnalban'; *vasanta-* 'tavasz') reflexe bizonyos okok miatt a görögben sem mutatja a laringális reflexét (ἐαυ < *Fēap* 'tavasz'). Ld. *EWAia* II: 532–533 hivatkozásokkal.

¹⁵⁴ Ld. pl. *LIV*: 292–293; ANTILA 1969: 119.

¹⁵⁵ TICHY 1993: 15²⁹; *EWAia* II: 592. Ugyancsak utalhat a laringálisra (bár későbbi előfordulása miatt kevésbé értékes adat) az AV óta adatolt *śvāvīdh-* f. 'Stachelschwein < *Hundeaufspießler; tarajos süll < *ami felnyársalja a kutyákat' (< **k₁un-h₂uid^h-?*). Ld. *EWAia* II: 678. (Korábban *EWAia* I: 36: „ohne Laryngalwirkung ved. *āvidhyat*.”) FORSSMAN 1986: 28 emellett említi még a szintén az AV-ból adatolt

akkor be kell látnunk, hogy ez esetben ismét felmerülhet az egyszerű metrikus nyújtás gyanúja, hiszen az összetételi határon szereplő hosszú magánhangzó mindenképpen kedvezőbbé teszi a metrumot a trochaikus lejtésű trištubh pādában. Sajnos a szó máshol nem fordul elő.

A másik alak, az *ávidhat* soha nem fordul elő ilyen formában a saṃhitā-pāṭhában, de jó okkal állíthatjuk helyre minden előfordulásakor.¹⁵⁶ A gyök maga (*vidh-* 'juttat, oszt; to allot, apportion') másodlagos jellegű, és végső soron az igekötős **ui-d^heh₁-re* ('széttesz, szétrak') aoristosára megy vissza.¹⁵⁷ A **ui-* 'szét-' igekötőt régóta a **d_{ui}* 'ketté, entzwei, asunder' adverbiumra szokás visszavezetni,¹⁵⁸ vagyis az ige fejlődése 'kettérak, szétrak' > 'szétoszt' > 'juttat' lehetett. Ezt az etimológiát és a védikus hosszú augmentumot Lubotsky kísérelte meg összeegyeztetni a glottális elmélet keretein belül.¹⁵⁹ A glottális elmélet szerint a hagyományosan zöngés zárhangoknak tekintett fonémák valójában (pre)glottalizált zárhangok voltak. A **d_{ui}-d^heh₁-* szóban, amelyben két egymást követő szótag kezdődött dentális zárhanggal, részleges disszimiláció játszódott le, melynek során a preglottalizált szóeleji **d-* elvesztette szájüregbeli képzési elemét, és csak a glottális elemet tartotta meg, amely az indoirániban végül egybeesett az ie. laringálisok fejleményével (ie. **d_{ui}-d^heh₁-* > iir. **H_{uid^hH-}*).¹⁶⁰ Ez a glottális elem lehetett az, amely az *ávidhat*-ban megnyújtotta a rövid szótagos augmentumot.

Egy görög főnév, az ἦϊθεος 'nőtlen ifjú' (pl. Hom. *Il.* 22, 127)¹⁶¹ is felvetődött mint olyan lehetséges bizonyíték, amely alapján magyarázható a tárgyalt két ige egyikének hosszú augmentuma. Ezt a szót úgy szokták értelmezni, mint amely egy metrikai alapon megnyújtott prothetikus magánhangzót tartalmaz,¹⁶² amely egy ie. szóeleji

marmāvīdh- 'an wundbarer Stelle durchbohrt; megsebesíthető helyen átdöfött' melléknevet (**mel^xm_h-* előtaggal; vö. *IEW*: 720).

¹⁵⁶ LUBOTSKY 1994: 201–202.

¹⁵⁷ Ld. újabban LUBOTSKY 1994: 202 P. Thieme nyomán további hivatkozásokkal (pl. HOFFMANN *Aufs.* I: 238–244); *EWAia* II: 555; GARCÍA RAMÓN 2004: 490–491.

¹⁵⁸ Ezt azonban M. Mayrhofer (*EWAia* II: 550 „**ui-* schwerlich ... aus **d_{ui}-*”) nem fogadja el.

¹⁵⁹ LUBOTSKY 1994: 203. A glottális elmélettel kapcsolatban itt és most nem kívánok állást foglalni. Legújabbban részletesen, sok referenciával MAYRHOFER 2004: 47–53. Mindenesetre el kell ismerni, hogy Lubotsky itt megfogalmazott elképzelése következetes és invenciózus megoldás, amelyre semmiképpen nem áll M. Back – Mayrhofer által (MAYRHOFER 2004: 53²²⁶) is idézett – értékelése, ti. hogy a glottális modellek „... nirgends zwingend erfordert ..., um das belegte Sprachmaterial zu verstehen.”

¹⁶⁰ Vö. ezzel kapcsolatban még KORTLANDT 1983: 100 példáját (vö. LUBOTSKY 1994: 203): **d_{uid^hk_{nti}}* > **h_{uid^hk_{nti}}* > gr. εἶκοσι, ill. ἑξήκати. Itt ugyanakkor nehézségnek tartom a két görög alak meglétét, ti. ha egyszer a **d...d* > **h₁...d* disszimiláció alapnyelvi szinten (de legalábbis a görög–indo-iráni egység idején) bekövetkezett, akkor a görögben egységesen prothetikus magánhangzót várnánk. A számnévről ld. még *EWAia* II: 550–551. A **d...d* > **h₁...d* disszimiláció egyébként véleményem szerint nem szükségképpen feltételezi a **d* (pre)glottalizált voltát.

¹⁶¹ Ld. *LfgrE* II: 901.

¹⁶² Ezt elutasítja DARMS 1978: 335 („*η- muß unerklärt bleiben*”).

laringális származéka. Az ἄϊθεος változat sugallhatná azt, hogy a kérdéses prothetikus magánhangzó egy ie. *h₂-reflexe,¹⁶³ de egy dialektális hiperkorrekció lehetőségét sem zárhatjuk ki.¹⁶⁴ Ezért a megnyújtott prothetikus magánhangzó visszamehet ie. *h₁-re is.¹⁶⁵ Az ’özvegy’ szó, amely összefügg a gr. ἥϊθεος főnévvel, nem adatható a görög nyelvből (vö. lat. *vidua*, véd. *vidhāvā-*, gót *widuwō* stb.), ezért elméletileg *h₂uid^héueh₂- vagy *h₁uid^héueh₂- formában is rekonstruálható annak alapján, hogy elfogadjuk-e az esetleges dór ἄϊθεος-t valódi bizonyítéknak. Láthatjuk, hogy a két szócsalád hangtani interpretációja végeredményben attól a görög főnévtől függ, amelyiknek első hangjáról nem dönthető el százszázalékos bizonyossággal, hogy metrikailag nyújtott ε-t vagy α-t tartalmaz. Szemantikai alapon az említett főneveknek a *vidh-* igével történő rokonítása valamivel jobbnak tűnik.¹⁶⁶

¹⁶³ Ld. *LIV*: 294–295, TICHY 1993: 15–16 nyomán; DARMS 1978: 334–335; WERBA 1997: 399–400. A feltételezett szemantikai változásokról ld. TICHY 1993: 15²⁷. Az ἄϊθεο- alakot tartalmazó locusokat ld. TICHY 1993: 15²⁸, aki közli a *LSJ*: 766 által is említett (és például DARMS 1978: 334 által perdöntőnek tartott) Cercidas-helyet (frg. 9,11) is: a szó itt gyakorlatilag teljes egészében konjektúra. Ezenkívül még két másik helyen fordul elő a szó ilyen formában, egy anonim paiában és egy epigrammában (ld. alább).

¹⁶⁴ A valójában teljesen bizonytalan Cercidas-adat vonatkozásában ezt teszi fel *GEW* I: 626; *DELG*: 408; de ld. ezzel kapcsolatban (a *h₁ mellett érvelő!) BEEKES 1992: 172 teljesen jogos megjegyzését, hogy Frisk indoklása (ti. Sapphónál is ἥϊθεος van) nem perdöntő, hiszen ez utóbbi lehet epikus elem is, és nem feltétlenül aiol. Vö. HAMM 1957: 24 §49a; DARMS 1978: 334. A TICHY 1993: 15²⁸ által említett anonim epigrammára (*App. Anth.* 275, 2: ἄϊθεων) véleményem szerint nem alapozhatunk, hiszen bár találunk benne más „dór” alakokat (pl. ἄδ’/ε/ 1; ἄλικίαν 4) is, az utóbbival rokon melléknév genitivusa már ἥλικος-ként (2) szerepel a szabályos dór ἄλικος helyett (vö. *DELG*: 410; *GEW* I: 630–631; feliratos *ἡλικίαι* Argolisból *SEG* XI 305, 4, idézi FORSSMAN 1966: 5³), ami elképzelhetővé teszi, hogy az ἄϊθεων hiperdórismus. Ugyanez a gyanú merülhet fel a másik előfordulásnál, az anonim paiában is (*PMG* 922), ahol az ἄϊθεων (4) mellett ἱε παιῆον (2), ugyanakkor [ιε]παίαν (15), [ιε] παιῆσιν (11, 10) és σιδάρο[(τῶν δούρων τε σιδάρο[3; a pindarosi *Ne.* 5, 19 σιδήριταν alakról ld. FORSSMAN 1966: 155–156) található. Itt azonban összetettebb a helyzet, ugyanis az (ión, hom.) παιῆον- és (dór) παιῆν alakokat Pindaros is párhuzamosan használja, pedig nála nem számolhatunk hiperdór ἄ jelenlétével (ld. FORSSMAN 1966: 81). Mindazonáltal Pindaros a kötött ἱε παιῆν formulában mindig a valódi dór παιῆν alakot alkalmazza (a még korábbi dór παιῆ/φ/ων forma, vö. myk. <pa-ja-wo>, Pindaros idejére már elavulttá vált, ld. FORSSMAN 1966: 152²), az íón formát biztosan csak három olyan esetben, amikor paián-költeményről van szó, amiből FORSSMAN 1966: 152 arra következtet, hogy Pindaros korában esetleg az óión paián-költészet számított példaképnek. Forssman szerint ezt a feltevést támogathatják azok a költők (köztük a *PMG* 922 szerzője is, bár ő némiképp „összevissza” alkalmazza a kérdéses szót, vö. FORSSMAN 1966: 152⁵), akik szintén használják ezt az alakot, de alapvetően nem-ión szövegekben, és az is lehetséges, hogy mindenhol homérizmusról van csupán szó. Bár ennek lehetősége kétségtelenül fennáll, az említett „összevisszaság” miatt a helyzet véleményem szerint bizonytalan marad. Ez az „összevisszaság” még abból is látszik (bár ez egyáltalán nem erős érv), hogy bár a 2. sorban a homérosi παιῆον-t használta a szerző, a 4. sorban pedig, közvetlenül a kérdéses ἄϊθεων előtt a szintén homérosi νῆας plur. acc.-t, mégsem alkalmazta a homérosi ἥϊθεων-t. A költeményt nem tudjuk datálni, terminus ante quem-je a papirusz keletkezési ideje (kb. Kr. u. I–II. sz., ld. *PMG* ad loc.)

¹⁶⁵ Ahogy ezt pl. LUBOTSKY 1994: 204 állítja.

¹⁶⁶ Ld. BEEKES 1992 és LUBOTSKY 1994: 204. – Az ’özvegy’ és a ’nőtlen ifjú’ jelentéseket ugyanis jobban összefüggésbe hozhatjuk, ha egy ’elválasztott, szétválasztott, egyedüli’ melléknévet teszünk meg közös nevezőül, mint ha egy ’halálosan eltalált’ melléknévvvel próbálnánk őket összekötni (ahogy E. Tichy teszi).

Mindezek alapján legalábbis annyit megállapíthatunk, hogy egy védikuson kívüli érv (ti. a gr. ἤθεος) azt sugallja, hogy a két ige közül legalább az egyiknél (nagyobb valószínűséggel az *ávidhat*-nál) a hosszú augmentum egy gyökeleji laringális hatásának köszönhető. A másik ige, a véd. *ávidhyat* esetében csupán az összetételi határon való nyújtás jelensége (a RV-ban hapax legomenon *hr̥dayāvīdh-* melléknév és esetleg a későbbi *śvāvīdh-*) mutat ebbe az irányba, ami valójában meglehetősen szerény „bizonyíték”.¹⁶⁷

2. 6. *āvar* és *āvṛti*

A set *var*ⁱ- ’választ’ igét az ie. **uelh₁-* gyökre (vö. lat. *volō*, ólitv. *velmi*, umb. *veltu* stb.)¹⁶⁸ vezethetjük vissza, amely nem mutatja nyomát kezdő laringális egykori meglétének.¹⁶⁹

Az anit *var-* ’befed, takar, elzár’ esetében nehezebb helyzetben vagyunk, ugyanis valószínű, hogy benne legalább három ie. gyök reflexe esett egybe (**H_uer-*, **_uer-*, **_uel-*),¹⁷⁰ amelyeket nem egykönnyen, sőt, egyáltalán nem lehet szétválasztani. Hogy a védikus ige legalábbis részben egy kezdő laringálist tartalmazó ie. gyökre megy vissza, azt a védikus nyelvben a hosszú augmentum mellett a bizonyos igekötőkben látszó feltűnően gyakori nyújtás támaszthatja alá (pl. *ápāvṛta-* ’kitárt’, *ápīvṛta-* ’eltakart, elrejtett’; vö. *ápāvṛti-* RV VIII 66, 3 ’nyílás’).¹⁷¹ Egy lehetséges további érv lehet egy

¹⁶⁷ A laringális milyensége (ha az ambivalens görög ἤθεος-tól eltekintünk) mindkét esetben bizonytalan, bár esetleg a glottális elmélet keretein belül felsorakoztatott egyéb megfelelések (LUBOTSKY 1994: 203–204) alapján a *vidh-* egy **h₁-*es **h₁uid^hh₁-* (< **dui-d^hh₁-*) fejleménye lehet. A *vyadh-* esetében még bizonytalanabb a helyzet. Csak annyit mondhatunk, hogy mivel az alapnyelvben a szókezdő laringális **_u-* előtt leggyakrabban **h₂-* (a példák száma *LIV* alapján: **H_u-*: 2; **h₁_u-*: 3; **h₂_u-*: 17 /a **h₂uid^h-* et természetesen nem számítva; **h₃_u-* 2), ezért ennek itt is nagyobb a valószínűsége – már ha az említett nyújtásokat ténylegesen laringálisra vezetjük vissza!

¹⁶⁸ *LIV*: 677–678; *EWAia* II: 511–512. A gyök Narten-imperfectumára vonatkozólag ld. HARðARSON 1993: 83–89; KÜMMEL 1998: 197–198 (korábban HOFFMANN *Aufs.* I: 247–248 lat. *velimus* stb. esetében alapfokú gyököt tartalmazó aor. opt.-szal számol, amit elfogad *EWAia* II: 511 is).

¹⁶⁹ WERBA 1997: 378–379 szerint ie. **(h₁)uelh_x-* gyökből ered, de nem derül ki, hogy a kezdő laringális esetleges feltételezését mire alapozza. Talán éppen a hosszú augmentumra.

¹⁷⁰ Ld. *LIV*: 228³ (valamint 227–228, 674, 684–685). *EWAia* II: 512–513 és WERBA 1997: 235–236 nem említi egy laringálissal kezdődő gyök behatásának lehetőségét, és a védikus nyújtásokra sem tér ki. Ld. ugyanakkor MAYRHOFER 2004: 39 (ld. lentebb).

¹⁷¹ KÜMMEL 2000: 458; *LIV*: 227¹. A lexikon (HOFFMANN 1967: 174 nyomán) a véd. med. inj. sing. 3. *ápā vṛta* (RV V 45, 1) alakot is hozza mint további lehetséges bizonyítékot. Igaz, itt a *saṃhitā-pāṭha* *ápāvṛta* alakja – hangtani alapon – felbontható lenne *ápā avṛta* módon is, ez esetben augmentált aor. ind.-szal. Ld. még a Hoffmann által idézett és ugyanilyen nyújtást mutató *ápā vṛdhi* RV II 2, 7; IV 31, 1 imperativust is. Ld. továbbá GIPPERT 1997: 76; BALLES 1997: 10; MAYRHOFER 2004: 39 a véd. *vī var*

hésychiosi glossza, amely egy ἄορον accusativust tartalmaz 'keresztgerenda', 'kapu', 'kapus' jelentésekkel (ἄορον· μοχλόν· πυλῶνα· θυρωρόν· Κύπριοι). Ha a görög szó összefüggésbe hozható a fentebbi ie. gyökkel (a kettőt rokonító jelentéstani jegy a bezárás lenne), akkor a gyök **h*₂- laringálissal kezdődhetett (gr. ἄορο- < **h*₂*uor-o-*).¹⁷²

2. 7. ἄνρηνακ

A *varj*- igénél¹⁷³ a kezdő laringális egykori megléte biztosra vehető, mégpedig rokon hettita főnevek alapján: *hurki-uš* plur. acc. 'kerék' (< **h*₂*uṛg-i-*) és *hurkil-* 'bűn, eltévelyedés' (< *'elcsavarás, elferdítés').¹⁷⁴ Vannak további védikus alakok is, amelyek ezen az úton könnyebben magyarázhatók: a hosszú magánhangzós reduplikációs szótagot mutató (*prá*) *vāvr̥je* med. perf. sing. 3. (RV VII 39, 2),¹⁷⁵ valamint az intensivumi act. part. *vārīvr̥jat-*, amelyben az *-ī-* a mássalhangzók közti laringális fejleménye¹⁷⁶ (**h*₂*uér-h*₂*uṛg-*).¹⁷⁷ Az ie. gyök így **h*₂*uerg-* 'fordul, kanyarodik' formában rekonstruálható,¹⁷⁸ tehát az augmentum megnyúlását a kezdő laringális okozta.

2. 8. A védikus adatok értékelése és magyarázata

A hosszú augmentummal rendelkező védikus igealakok tanúságát a következőkben foglalhatjuk össze. A kilenc szóba került gyök közül három (*naś-*, *vas-*, *varj-*) kétségkívül laringálissal kezdődött az alapnyelvben (**h*₂*nek-*, **h*₂*ues-*, **h*₂*uerg-*). Ugyancsak valószínű, hogy a *vyadh-* és *vidh-* gyökök közül az egyik (valószínűbb, hogy a *vidh-*) tartalmazott kezdő laringális elemet, legalábbis a későindogermánban

---

RV I 62, 5 alakról, amely trochaikus kadenciát alkot, tehát valójában *vī var* (< *vī Hvar). Más megközelítéssel VAN NOOTEN–HOLLAND 1994: 582: „rare cadence: -○○○.”

¹⁷² LIV: 227–228¹.

¹⁷³ EWAia II: 516–517; LIV: 290–291; WERBA 1997: 236.

¹⁷⁴ Ld. MELCHERT 1994a: 49, 126; KRISCH 1996: 26; EIEC: 640. A hettita *ḫ-* szókezdő pozícióban ie. **h*₂- vagy **h*₃- reflexe lehet. Ld. MELCHERT 1994a: 68, 72. A gr. ἐέρω 'ki-, bezár' tehát, amennyiben ide vonható, hasonlást mutat. Ld. LIV: 291¹.

¹⁷⁵ Vö. még az AV-ből (AV IX 4, 12) adatolt testrésznevet: *anūvr̥j-* < **anu-Hvr̥j-*. Ld. EWAia II: 517.

¹⁷⁶ A szóbelseji, mássalhangzók közti laringális fejleménye normál esetben rövid *-i-* az óindben, így az intensivumi participium hosszú *-ī-*je valamilyen másodlagos analogikus folyamat eredménye. Ld. JAMISON 1988.

¹⁷⁷ KRISCH 1996: 26.

¹⁷⁸ LIV: 290–291.

(* $H_{(1?)}\underline{u}id^h h_1-$ /< * $duid^h h_1-?$). A másik (*vyadh-*) esetében ez csak egy lehetőség (* $H_{(2?)}\underline{u}ied^h-$). Feltehetjük továbbá, hogy a *var-* 'befed stb.' gyöknek legalább az egyik forrása szintén laringálissal kezdődött (* $H_{(2?)}\underline{u}er-$). Három gyök (*voj-*, *rec-*, *varⁱ-* 'választ') azonban nem rendelkezett gyökeleji laringálissal az alapnyelvben (* $\underline{z}eug-$, * $leik^u-$, * $uelh_1-$). Láthatjuk, hogy a helyzet távolról sem olyan egyszerű, mint azt néhány kutató sugallná. Vegyük észre továbbá azt is, hogy a hosszú augmentum korlátozódása az óindben resonansokkal kezdődő gyökökre valójában az alapnyelvi laringálisok fonotaktikai sajátosságaiból eredeztethető, ugyanis ezeket a fonémákat szó elején a mássalhangzók közül rendszerint resonans hangok követték.¹⁷⁹

Ami a laringálissal kezdődő gyököket illeti, egyszerűbb a helyzet, hiszen a hosszú augmentum az eredeti rövid augmentum laringális kiesését követő pótlónyúlásának az eredménye (* $e-HC-$ > $\bar{a}C-$).¹⁸⁰ A többi gyökkel kapcsolatban elméletileg két lehetőség marad: vagy egy eredetileg is hosszú augmentumváltozat fejleményét mutatják (* $\bar{e}-C-$ > $\bar{a}C-$), vagy pedig valamilyen sajátosan ind analogikus fejlődés eredményei. Ezek közül a priori az utóbbi a valószínűbb.

Ami a *varⁱ-* gyököt illeti, gondolhatunk a vele részlegesen homoním *var-* gyök analógiájára. A két gyök kölcsönös egymásra hatása egyéb szempontból is korán kimutatható, ugyanis már a védikus nyelvben találunk anīṭ alakokat (feltehetően a *var-* gyök analógiájára) az alapvetően seṭ tulajdonságokkal rendelkező *varⁱ-* gyökből is.¹⁸¹ Később

¹⁷⁹ A *LIV*-ben felsorolt igei gyökök között csupán néhány kivétel található ez alól az általános szabály alól (pl. * h_1ger- , * h_3sleid^h- stb.). A leggyakoribb * $\#HC-$ kapcsolat a * $Hu-$ (és különösképpen is a * h_2u- összesen 18 többé-kevésbé elfogadható példával!). Ez a megoszlás összhangban van a hosszú augmentumos védikus alakok megoszlásával.

¹⁸⁰ Ld. általánosságban (*v-* előtti esetekre vonatkozólag) *EWAia* I: 36. J. Wackernagel (*Ai. Gr.* I: 46) *v-* előtt még természetesen nem laringálisok hatására gondol, hanem a (látszólagos) görög párhuzam miatt alapnyelvi örökségként szandhi-alapú nyúlással számol. Vö. WACKERNAGEL *Kl. Schr.* I: 276. – Felvetődött, hogy az óperzsában is lenne ilyen, laringális hatására kialakult hosszú augmentum. Az <*a-v-j-m*> praet. impf. (inkább, mint aor.) sing. 1. 'kiszúrtam' (DB II 75, 89) alakot a hett. *h₂uek-* 'u.a.' szó alapján STRUNK 1979: 254–255 egy ie. * $h_2ueg/g^h/g^u/g^{uh}$ - gyökre vezeti vissza (vö. *LIV*: 286–287 s.v. * h_2ueg-), és elképzelhetőnek tartja, hogy az óperzsa alakot /āvajam/-ként kell értelmezni az említett nyújtó effektus miatt (vö. SCHMITT 1980: 30; 1991c: 60). Természetesen a szó eleji <*a-*> rövid és hosszú magánhangzót is takarhat, így a kérdés végeredményben eldönthetetlen, de véleményem szerint az óperzsában – amely az augmentum szempontjából egyébként is késői korszakot képvisel (ld. pl. LAZZERONI 1977: 19, 29) – nagyobb a valószínűsége, hogy egy normalizált rövid *a-* augmentum volt használatban az eredetileg laringálissal kezdődő gyökök esetében is.

¹⁸¹ Ld. HOFFMANN *Aufs.* I: 248, II: 483¹; HARĐARSON 1993: 88; KÜMMEL 1998: 197²⁴. Vö. *EWAia* II: 511–512. NARTEN 1985: 36, 47⁵ szintén másodlagosnak tartja az anīṭ alakokat (de a másik gyök hatása nélkül). Az egyéb ie. nyelvekben szintén megfigyelhető a seṭ jelleg feladása. Ld. HARĐARSON 1993: 84. Újabban GIPPERT 1997: 75 is egy anīṭ formára mutatott rá a *varⁱ-* gyöknél, de véleménye szerint a szóban forgó med. perf. sing. 2. *vavṛṣá* (Pp. *vavṛṣé*) RV IX 88, 1c alak a várt *vavūrṣé (< * $\underline{u}e-\underline{u}h_1-sóṭi$) helyett minden bizonnyal a megelőző és vele rímelő *caṛṣé* alaknak köszönhető. Ráadásul a samḥitā-szövegben szereplő alak valószínűleg csak a redakció számlájára írandó, hiszen a trochaikus triṣṭubh kadenciában az utolsó előtti szótag általában hosszú. Meg kell jegyeznünk, hogy VAN NOOTEN–HOLLAND 1995: 648

aztán, az idők folyamán mindkettő átvette a másik imperfectumi tőképzesét és ragozását. Így pl. a *var-* gyök, amely eredetileg egy *-nu/no-*szuffixumos, 5. osztályos ige, később már 9. osztályosként, *-nī/nā-*szuffixummal is előfordul.¹⁸²

A *vyadh-* gyöknél (feltéve, hogy nem volt eredetileg laringális kezdetű a gyök, aminek lehetőségét nem zárhatjuk ki), a hosszú augmentumot a *vidh-* gyök analógiája magyarázhatja, amennyiben a *vyadh-* nullfokú („*samprasāraṇās*”) alakja (*vidh-*), amely egyébiránt éppen az adatolt hosszú augmentumos praeteritumi alakokban szerepel, részlegesen homonim volt azzal (*ávidh-yat* ~ *ávidh-at*), csupán a tőképző szuffixum tért el bennük.

Hasonló a helyzet a *yoj-* és *rec-* gyököknél, amelyek esetében a *varj-* gyök analógiájára kell gondolnunk.¹⁸³ Ez utóbbi ugyanis ugyanolyan imperfectumi képzésmóddal rendelkezik (*-na/n-* nazális infixum), mint a másik kettő, szandhi pozícióban ugyanúgy veláris zárhangra végződik, és éppen ezért nagyon hasonló fonetikai és ugyanolyan metrikai tulajdonságokkal rendelkezik: *áyunak*, *áriṇak*,¹⁸⁴ *ávṛṇak* ~ *á-CV̄-nak* (– ∪ –).¹⁸⁵ Ebből a szempontból figyelmen kívül hagyható az a körülmény, hogy az *ávṛṇak* sing. 2. és 3. személyben is előfordul, míg a másik két ige csak az egyik személyben (sing. 2. *áriṇak*, sing. 3. *áyunak*), azt azonban mégis sejteti, hogy az *ávṛṇak* az alapul szolgáló ősi, némileg még produktív képzés, míg a másik két alak valójában egy-egy alkalommal előforduló „Augenblicksbildungnak” tekinthető.

Az *ávṛṇak* alak (és nem egyszerűen a *v-* előtti hosszú augmentum!) hatását a másik két alak kialakulásában a következő szempontok is mutathatják. Az *áriṇak* RV II 13, 5-ben fordul elő, egy *ávṛṇak* alak „szomszédságában” (II 14, 7). Az *anukramaṇī* mindkét himnuszt Gr̥tsamada ṛṣinek tulajdonítja, ami jól mutatja a kettő közötti szoros nyelvi kapcsolatot.

ebben (és az ehhez hasonló) esetekben „ritka kadenciáról” beszél, és nem próbálja meg visszaállítani az általános trochaikus sémát. Véleményem szerint azonban Gippert J. Schindler egy felvetéséből (ld. GIPPERT 1997: 63–64) kiinduló módszere helytálló. Vö. BALLE 1997: 3 és 7. jz. KÜMMEL 2000: 459 szerint sem eredeti a *vavṛṣé* alak, hanem egy korábbi **vuvṛṣé*-t váltott fel a redakció során. A reduplikáció *u-*járól ld. KÜMMEL 2000: 459⁸⁷⁰.

¹⁸² Vö. NARTEN 1968b: 127–128.

¹⁸³ A *v-* kezdet előtti augmentumnyújtás analógiájával számol a *y-* és *r-* kezdetű gyököknél *Ai. Gr.* I: 46; *EWAia* I: 36, de nem mondják meg, hogy mi volt szerintük ennek az analógiának az alapja. – Érdekes az is, hogy valamilyen oknál fogva éppen a *yoj-* és a *rec-* gyökök azok, amelyek egynél több hosszú augmentumos alakkal rendelkeznek (természetesen ha az olyan homonim alakokat, mint pl. sing. 2. és 3. *ánaṭ*, egynek számítjuk).

¹⁸⁴ Az *áraik*-ban a hosszú augmentum mellett a tőképzése is másodlagos, hiszen valószínűleg a **-rek* (< **-leik^h-i*) gyökéoraoristosból alakult át (vö. med. inj. sing. 2. *rikthās*). Ld. NARTEN 1964: 18, 223–224 (ld. ugyanitt az **á-rek* hosszú augmentumának egy lehetséges másik forrását); NARTEN 1968b: 115; *LIV*: 407³.

¹⁸⁵ Az infixum nazálisa a három közül kettő gyöknél természetesen cerebralizálódik.

Két *āvṛṇak* fordul elő egyébként közel egymáshoz az Atri családdhoz köthető V. maṇḍalában, mégpedig V 29, 10-ben (sing. 2.) és V 32, 8-ban (sing. 3.), bár ez valójában ugyanaz a pāda, csak egyszer sing. 2., másszor sing. 3. személyre vonatkozó szövegkörnyezetbe van ágyazva (V 32, 8b: *ādad* sing. 3.; V 29, 10a: *avṛhaḥ*, b: *'kaḥ*, c: *amṛṇo* sing. 2.). Ez utóbbi tény ismét jól mutatja, hogy a két alak különbsége ebben a problémakörben valójában közömbös, hiszen tulajdonképpen egy formulaszerű pādával állunk szemben.

Ilyen jellegű kapcsolat az *āyunak* vonatkozásában nem mutatható ki, hiszen ez az alak a sokkal heterogénebb (és újabb) I. maṇḍalában fordul elő (I 163, 2). Mindazonáltal ez a példa is izgalmas, ugyanis ebben a könyvben is található egy *āvṛṇak* alak (sing. 3., I 101, 2), amely egy tipikus – ~ – ~ = jagatī kadenciában fordul elő (*īndro yāḥ sūṣṇam aśūṣam nī āvṛṇaṇi | marūtvantam* ...).¹⁸⁶ Figyelemreméltó, hogy az *āyunak* is egy ugyanilyen kadenciát zár, de rendhagyó módon egy 12 szótagos triṣṭubh sor végén¹⁸⁷ (amelynek „szabályosan” trochaikus – ~ – = lenne a kadenciája):¹⁸⁸ *yaména dattām tritā enam āyunag*. Ez mintha arra látszanék utalni, hogy az *āCṽnak* típusú augmentált alakok és a jagatī kadencia között valamilyen kapcsolat léteztetett, a jagatī kadencia volt az ilyen alakok „hordozója”, olyannyira, hogy egy ilyen kadencia részeként még akár egy másik metrumú sorba is bekerülhettek. Erről persze bővebbet a kis számú adat miatt nem tudunk mondani. Mindenesetre talán nem véletlen, hogy az *āriṇak* alak is egy ilyen kadenciában szerepel, igaz, nem annak zárásaként (II 13, 5b: *yó dhautīnām ahihann āriṇak pathāḥ*).

Felvetődhet természetesen az a kérdés, hogy az analógia miért nem hatott a többi (*ā*)*Cṽnak* szerkezetű praeteritummal rendelkező gyökre. Erre nem adható egyértelmű válasz, de igazából a probléma majdnem csak látszólagos. Ugyanis figyelemreméltó

¹⁸⁶ Van egy másik jagatī-kadenciabeli előfordulás is az első könyvben (I 53, 9d: *nī cakreṇa ráthiyā duṣpādāvṛṇak*), de itt a szandhi miatt nem dönthető el, hogy hosszú vagy rövid-e az augmentum. A padapāṭhában természetesen *avṛṇak* szerepel. Ha ezt hosszúnak vesszük, akkor valójában egyetlen hely marad, ahol a metrum alapján rövid augmentumos *āvṛṇak* szerepel (II 17, 6d: *vājreṇa hatvī āvṛṇak tuviṣvāṇiḥ*). Ugyanakkor tekintve, hogy mind a 12 szótagos jagatī, mind a 11 szótagos triṣṭubh pādában, akár a 4., akár az 5. szótagot követi a cezúra, utána két rövid szótag a preferált, világosnak látszik, hogy ezen a helyen metrikai alapon történhetett meg az augmentum normalizálása. MACDONELL 1916: 440° szerint a legrégebb himnuszokban az 5. szótag utáni cezúrát követő első szótag ritkán ugyan, de lehet hosszú is. Így talán elképzelhető, hogy itt is ezzel állunk szemben, és amikor a két rövid szótag vált általánossá ezen a helyen, a redakció változtatta rövidre a hosszú *ā*-t. Ezt támaszthatja alá az, hogy a V 29, 10d = V 32, 8d *nī duryonā āvṛṇaṇi mṛdhrāvācaḥ* triṣṭubh pādában a cezúra után a preferált rövid szótag helyett hosszú augmentum alkotta hosszú szótagot találunk (Pp. *avṛṇak*)! A két különböző samhitá-szöveg a redakció következtetésének tudható be.

¹⁸⁷ Ld. VAN NOOTEN–HOLLAND 1995: 593.

¹⁸⁸ Ld. erre vonatkozólag VAN NOOTEN–HOLLAND 1995: xvii statisztikáját (a 16813 triṣṭubh pādából 15855-ben trochaikus kadencia szerepel!).

módon (*ál/á*)*Cṽnak* alakú augmentált praeteritumot a RV-ban az *áyunak*, *árinak*, *ávṛṇak* igeiken kívül csupán egyetlen egy másik ige egyetlen egy alakja képez (*parc-* 'kever, vegyít': praet. impf. sing. 3. *apṛṇak*),¹⁸⁹ tehát az analógia gyakorlatilag majdnem az összes *-Cṽnak* alakú tövet tartalmazó augmentált praeteritumot felöleli! Sőt, a fentebbiek értelmében arra is utalhatunk, hogy ez az *apṛṇak* alak nem jagatī kadenciában fordul elő, hanem egy triṣṭubh pāda közepén, ahol az 5. szótagot követő cezúra után két rövid szótag a tipikus (IV 19, 7c: *dhānvāni ajrām apṛṇak ṛṣāṇām*).¹⁹⁰

Mindezek értelmében azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a szabályos *ávṛṇak*-ról (**éh₂u-*) a hosszú augmentum a jagatī kadencia „támogatásával” az első lépésben az összes *-Cṽnak* tövel rendelkező augmentált praeteritumra analogikusan áterjedt. Később azonban a nyelv eme analogikus alakokban normalizálta, visszaállította a rövid augmentumot, elsőként ott, ahol nem volt meg a metrikai támogatás. Jagatī kadenciában a RV idején még nem történt meg a normalizálás.¹⁹¹ Két igenél (*yoj-*, *rec-*) egy második lépésben az aoristosba is beszivárgott a hosszú augmentum.

Megfontolandó továbbá a fentebb már említett lehetőség is, ti. az egymást követő rövid szótagok hosszabb sorozatának kerülése. A *yoj-* gyökkel kapcsolatban egy további lehetőség is felvetődött, ti. hogy a hangsúlyos *á-* valójában nem is az augmentum syllabicum, hanem inkább az *á-* igeikötő (ill. határozószó), amely 'felé, hozzá' jelentéssel szerepel mozgást és mozgatást kifejező igékkel kapcsolódva.¹⁹²

Mindezek értelmében azt mondhatjuk: a védikus nyelv hosszú augmentum syllabicummal rendelkező igealakjai nem jelentenek döntő bizonyítékot, és nem adnak alapot egy eredeti hosszú **(h₁)é-* augmentum feltételezéséhez, hiszen más módon is magyarázhatók. A kérdéses igealakok különböző folyamatok eredményei: néhányuk a rövid szillabikus augmentumnak az öt követő gyökeleji laringális hatására megnyúlt formáját mutatja, míg mások már az első csoportba tartozó igék analogikus hatására jöttek létre. Az idők során a hosszú szillabikus augmentumot a nyelv szabálytalannak

¹⁸⁹ Ld. MACDONELL 1910: 345. Később, az AV-ból ezen kívül adatható még a *vec-* '(meg)szítál, elkülönít' ige *avinak* alakja. *Cṽnak* formájú augmentálatlan impf. iniunctivusi alakokat más igék is képeznek.

¹⁹⁰ Ugyanez áll a rövid augmentumos *ayunak* alakra a 4. szótagot követő cezúra utáni szakaszban (V 44, 24b: *ayām rátham ayunak saptáraśmim*).

¹⁹¹ Megjegyzendő, hogy a redakció miatt a saṃhitā-pāṭha nem feltétlenül az eredeti szöveget mutatja.

¹⁹² COWGILL 1965: 164; SIHLER 1995: 188. Cowgill szerint a (késői I. könyvben előforduló) *áyunak* (I 163, 2) már a másik két alak hatására és téves átértelmezésével jött létre. Véleményem szerint (az I. könyv késői volta ellenére, amely nem zárja ki eleve archaikus vonások meglétét) fordított a helyzet. Ld. ugyanitt a *yúj-* utótagú összetételekben található nyúlás metrikai alapú értelmezését. Az ie. **H₁-* > gr. ζ-felfogást (erről ld. fentebb) követve FORSSMAN 1986: 28 a nem nyújtott *sayúj-* esetében másodlagos, analogikus rövidüléssel számol.

érezte és normalizálta, vagyis rövid *á*-val váltotta fel. A hosszú augmentumos alakok egy korábbi nyelvállapot értékes emlékei.

3. Összefoglalás

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy mind a védikus nyelv, mind az ógörög tanúsága egy eredeti hosszú augmentum létezéséről negatív. Azok az alakok, amelyek a két nyelvben ilyet mutatnak, valamennyien másodlagos, különnyelvi folyamatok hatására alakultak ki. Ebben az összefüggésben figyelemreméltó az is, hogy nem található olyan alak, amely mindkét nyelvben egyformán hosszú augmentumot mutatna.¹⁹³

---

¹⁹³ Vagyis hasonló a helyzet, mint pl. a reduplikált aoristos kauzatív jelentésével kapcsolatban: a jelenség előfordul mind a védikus, mind a homérosi nyelvben, de nincsenek közös pontok, ezért független különnyelvi fejleménynek kell tartanunk. Ahol a reduplikált aoristosi alakok maguk is pontosan meg-egyeznek, ott éppen a kauzatív jelentésárnyalat hiányzik (pl. hom. $\xi\epsilon\iota\pi\omicron\nu$ ~ véd. *ávocam* < ie. **é-ue-uk^h*-om a **uek^h*- gyökből).

V. Az *augmentum temporale* az indo-iráni nyelvekben

1. Általános kérdések és a görög *augmentum temporale*

Az *augmentum*nak leíró szempontból alapvetően két fajtája létezik: az egyik az „*augmentum syllabicum*”, a másik az „*augmentum temporale*”. Az első a mássalhangzóval kezdődő töveknél használatos (gr. ϵ -, iir. a -, örm. e -, fríg e - < $*e^{-1}$), a második pedig magánhangzóval kezdődőeknél (a klasszikus örményben ilyenkor általában nem használatos az *augmentum*; a frígből pedig egyelőre nincs ilyenre adatunk, és az óiráni nyelvekből is meglepően kevés). Ez utóbbiaknál – szinkron szempontból – az *augmentum* a $t\theta$ kezdőhangjának valamilyen változását, nyújtását vagy fokozását jelenti, vagyis időtartamának megváltozását (erre utal a „*temporale*” elnevezés).

Feltételezhető, hogy eredetileg ezeknél az igetöveknél is az *augmentum syllabicum*nak nevezett prefixum volt használatos. A régebbi álláspont szerint ez már az alapnyelvben különféle hangváltozások révén egybeolvadt a $t\theta$ kezdő magánhangzójával,² és ez vezetett – már az alapnyelvben – az *augmentum temporale* létrejöttéhez. Az egyes nyelvek *augmentum temporalis* alakjainál azonban nagyrészt olyan tövekkel állunk szemben, ahol a leíró szempontból magánhangzós kezdet valójában valamilyen laringális eltűnése miatt jött létre, hiszen az alapnyelvben nem voltak magánhangzóval kezdődő igeigyekök.³ Az intervokális laringálisok azonban nem az alapnyelvben, hanem

¹ Többen az *augmentumot* $*h_1e$ - formában veszik fel (ld. pl. *EIEC*; *LIV*; BEEKES 1995: 226). Ez azon a megfontoláson alapszik, hogy az alapnyelvben nem voltak magánhangzóval kezdődő gyökök és tövek, másfelől hogy az *augmentum* a névmási $*h_1e$ - h_1o - tövel van kapcsolatban. Amennyiben ez helytálló, akkor a laringális megléte ténylegesen valószínűnek tűnik (ld. azonban az *augmentum* eredetéről szóló fejezetben). Mivel azonban ennek a laringálisnak fejleménye és hatása nincsen, ezért az *augmentumot* laringális nélkül veszem fel, $*e$ - formában, ez azonban nem elvi állásfoglalás a laringális egykori megléte ellen. Korábban, az indogermanisztika korai periódusában, a kutatók a szanszkrit magánhangzórendszert vetítették vissza az alapnyelvre, ezért az *augmentumot* is $*a$ - formában vették fel. Mindezekről a kérdésekről részletesebben ld. az *augmentum* eredetéről szóló fejezetben.

² Ld. pl. SCHWYZER 1939: 654; SZEMERÉNYI 1999: 296: hom. ηa 'voltam' és ói. $\acute{a}sam$ 'u.a.' < ie. $*\acute{e}sm\eta$ '. Ugyanakkor világos, hogy eredetileg itt sem magánhangzóval, hanem laringálissal kezdődő gyökkel állunk szemben (vö. *LIV*: 241–242). Erre nem csupán az ie. gyökökre vonatkozó benveniste-i elméletből következtethetünk, hanem a védikus $\acute{a}sat$ (< $*a$ - $Hsat$ -) alakból, amely néhány helyen (RV IV 5, 14d; VII 104 8d: vö. GRASSMANN 1955: col. 153) a metrikailag „jobb” $\acute{a}sat$ - helyett szerepel, és így arra utal, hogy $*V\_C$ helyzetben (is) még az indoiráni periódusban is megvolt a gyökkezdő laringális. Ld. erről már korán KURYŁOWICZ 1935: 30; újabban pl. FORSSMAN 1986: 28; BEEKES 1988b: 61; *EWAia* I: 35 stb.

³ A *LIV* nem tartalmaz egyetlen magánhangzóval kezdődő igeigyeköt sem (vö. többek között elméleti szempontból *LIV*: 5, valamint az egyes lemmákat). Vö. még pl. MEIER-BRÜGGER 2002: 112; ezzel szemben ld. pl. az antilaringalista álláspontot képviselő SZEMERÉNYI felfogását (1999: 98–99).

minden valószínűség szerint független különnyelvi folyamatok hatására tűntek el.⁴ Így tehát bizonyos, hogy augmentum temporale nem létezett az augmentumhasználó nyelvek őseinek együttélése idején, és csak párhuzamos, független különnyelvi folyamatok hozták létre.⁵

A görögben később más kezdő mássalhangzók (*s-, *i- és *u-) eltűnése is elősegítette az augmentum temporalének⁶ az augmentum syllabicum melletti térnyerését. Megjegyzendő azonban ezen mássalhangzókkal kapcsolatban a következő. Mint az imént említettük, az alapnyelvi laringálisok, köztük az intervokális helyzetben levők is, az egyes nyelvekben különnyelvi folyamatok során tűntek el. Másfelől viszont, mint-hogy a laringálissal kezdődő gyökök töveinek augmentum temporaléja az egész görög nyelvben, az összes nyelvjárásban egységes (ld. pl. a létige praeteritumát: sing. 1. *éh₁esm̄ > ősg. *és̄m̄ > *éha > hom. ἦα, sing. 3. *éh₁est > ősg. *ést > dór stb. ἦς), ez az augmentum temporale bizonyosan már premykénéi korú, pontosabban: ősgörög jelenség.⁷ Ugyancsak premykénéi korú a *He- mellett a *HC- kezdetű igetövek augmentum temporaléja is (pl. ἦλθ- < *é-h₁ld^h-).⁸ A legkorábbi görög augmentum

⁴ Ez persze a laringalista álláspontot elfogadók között is vita tárgyát képezi. Egyesek szerint ugyanis az intervokális laringálisok már az alapnyelvben (legalábbis annak az anatóliai ág kiválása utáni szakaszában) eltűntek és hiátust eredményeztek, amelyet később kontrakció oldott fel (LINDEMAN 1997: 58), vagyis, ha eredetileg nem magánhangzó kezdetű gyökkel állunk is szemben, mégis feltételezhető például egy késő-ie. *és̄m̄ alak (< *é-es-ṁ < *é-h₁es-ṁ). Több érv szól azonban amellett, hogy az intervokális laringálisok még különnyelvi szinten is egy ideig megmaradtak (a környező magánhangzók milyenségétől függően esetleg hosszabb vagy rövidebb ideig). Az indo-iránira nézve erről ld. LUBOTSKY 1995 (231: az intervokális laringálisok eltűnése időben a biztosan indo-iráni korú Brugmann-törvény utánra helyezendő). A klasszikus példa, bár vitatott, a 'szél' jelentésű főnév, iir. *vāta-, amely mind az avesztaiiban (vātaī Y. 44, 4), mind a védikusban olykor háromszótagosként ejtendő: vāta- ~ vā'ata- < *uāHata- < *h₂uéh₁-nt-o-. Ld. már KURLYOWICZ 1935: 35; újabban pl. MAYRHOFER 1986: 124; BEEKES 1988b: 65; EWAia II: 542; HOFFMANN-FORSSMAN 2004: 78 (kérdőjellel); vitatja ősi voltát pl. PIRART 1986: 179–180. Egyértelműbb példákat ld. többek között HOFFMANN-FORSSMAN 2004: 78.

⁵ Tagadja különnyelvi időszak előtti meglétét pl. BEEKES 1995: 226 is. A védikus āsat alakon kívül tkp. még az augmentum temporalés hom. ἦεν is alátámaszthatja a létigében a szóeleji laringális meglétét: ez eredetileg plur. 3. személyű alak volt (mint ahogy a dóriban használatos), majd később értelmeződött át sing. 3. személyűvé (ld. RIX 1976: 243): *é-h₁s-ent > *éhen > (dór) ἦεν (majd ebből kontrakcióval att. ἦν), laringális nélküli alakból *é-s-ent > *éhen > *één > att. *ēiv-t kellene kapnunk. Ez csak akkor lenne megkerülhető, ha egy korai analogikus változást feltételeznénk a sing.-i alakok hosszú magánhangzójának hatására (*ésent → *ésent), mint ahogy SZEMERÉNYI 1999: 314 teszi.

⁶ Rövid, de világos áttekintés a görög augmentum temporaléről DUHOX 2000: 97–101. Vö. továbbá SIHLER 1995: 486.

⁷ Ugyanígy pl. RIX 1976: 52, 70; HAJNAL 1990: 52. SIHLER 1995: 485 nem zárja ki, hogy éppen a létigei augmentálás volt a minta az augmentum temporale kialakulásához általában.

⁸ Vö. DUHOX 2000: 98. A MY Ge 602 táblán található <jo-o-po-ro> szekvencia <o-po-ro> részét egyesek /ophlon/, mások /ōphlon/ hangalaknak feleltetik meg, az első esetben augmentum nélkül, a másodikban augmentummal. BARTONĚK 2003: 337 szerint például itt az augmentum syllabicum általános hiánya (ami nem igaz; erről ld. a mykénéi augmentumról szóló fejezetet) miatt inkább /ophlon/ a valószínű; viszont PALMER 1963: 273 „ὄφλον”-t olvas. Mivel a mykénéiben a szókezdő *u- még megvan, és a *i-, *s-hangok sem tűntek el teljesen (valószínűleg még /h/ fázisban vannak), ezért a mykénéiben csak olyan augmentum temporalékat feltételezhetünk, amelyek eredetileg laringális kezdetű gyökökhöz tartoznak.

temporaléről így az *é-HV- > *é-V- kontrakciója, ill. az *é-HC- > *éC- esetében beszélhetünk.

A későbbi, intervokális *-*s*-, *-*ǵ*-, ill. *-*u*- kiesését követő kontrakciók az augmentum temporalénál (ugyanúgy, ahogy a pótlónyújtás különféle fajtái) már dialektálisan eltérő képet mutatnak (pl. **é-seg^h-om* > att. εἶχον [ēk^hon], ark. κατ-ἦχον [-ēk^hon]; vö. inf. *es-enai⁹ > att. εἶναι, ark. ἦναι stb.),¹⁰ tehát ez későbbi, azaz nem ősgörög jelenség. Tekintve, hogy a mykénéiben a *-*u*- még megvan, az intervokális *-*s*- és *-*ǵ*- eltűnése pedig még csak -*h*- fázisnál tart, ez az augmentum temporale a mykénéi utáni (ill. részben talán a mykénéi?) korra datálható.¹¹

A görögben az eddig felsoroltak analógiájára az augmentum temporale azon ige-tövekre is áterjedt, ahol az eredetileg szótagos augmentum és a (gyökkezdő mássalhangzó eltűnése miatt) tölejevivé vált magánhangzó eredetileg nem vonódhatott volna össze hangtörvényszerűen a kezdő magánhangzó hosszú párjává. Az ógörögben az *ǵ*-, *ǵ*-vel kezdődő igeknél *e- + *i- > *ei-, illetve *e- + *u- > *eu- helyett *ǵ*-t, *ǵ*-t (illetve további analógiák eredményeképpen *ǵ*-t, *ǵ*-t is) találunk. Így például a gr. ἴζω [hizdō]¹² < *si-sd-oh₂ ige praet. imperf. alakja a várható *é-si-sd-om > *éhizdon > *εἴζωv [eizdon] (vö. ói. *ásīdam*¹³) helyett ἴζωv [hīzdon] analogikus hosszú kezdő magánhangzóval (pl. ἔστῆ ~ ἦστε és hasonló augmentum temporalék alapján) és a praesens spiritus asper átvételével.¹⁴

Az említett ige visszamehet egy **h₃b^hel*- gyökre (ld. RUIGH 1992a: 78), amelyből praesens imperfectumban „prothetikus magánhangzóval” *ophel*- (majd egy másodlagos nazális szuffixum dialektálisan különböző fejleményeivel οφῆλλω stb.) lesz, míg az augmentált praeteritumban **é-h₃b^hel*- > *ōphel-, aoristosban **é-h₃b^hl*- > *ōphl-. Ez utóbbi alak (a laringális pótlónyújtással való kiesése következtében) premykénéi fejlemény (vö. RUIGH 1992a: 82), így elvileg a lineáris B táblákon sem zárható ki egy <*o-po-ro*> = /*ōphlon*/ alak. De éppolyan lehetséges az augmentálatlan /*ophlon*/ is. Vegyük észre továbbá, hogy ez is egy olyan példa, amikor az eredetileg augmentum syllabicumot tartalmazó múlt idejű alakot a praesens alak kezdő magánhangzójának nyújtásaként lehetett átértelmezni, és amely így a *He- kezdetű ige-tövek mellett (a *HC- típusba tartozó többi ige-tövevel együtt) szintén fontos szerepet játszhatott az augmentum temporale létrejöttében.

⁹ Nem *es-nai; ld. PETERS 1980: 258^{213a}.

¹⁰ Vö. SIHLER 1995: 486.

¹¹ DUHOX 2000: 98.

¹² A gr. <ζ> hangértékére nézve ld. pl. ALLEN 1974: 53–57; LEJEUNE 1972: 112–116; SIHLER 1995: 194.

¹³ Az óind alak nem cerebrális *d*-jének egy lehetséges magyarázatát ld. KLINGENSCHMITT 1982: 129 (a szókezdő *s*- hatására már a *[ž]-vé válás előtt pótlónyújtással eltűnik a [z] az indoirániban: iir. imperf. *sīda- > ói. *sīda*-, av. -*hīda*-). HOFFMANN-FORSSMAN 2004: 184 szerint ez a disszimiláció már alapnyelvi korú volna, de ezt cáfolja a görög ἴζω. Vö. továbbá KÜMMEL 2000: 19, 544. Az ói. ói. *sīda*-ról ettől eltérően (a gyök egyéb, szabályosan dentális *d*-vel rendelkező alakjainak analogikus hatása miatt) pl. RENOU 1952: 64; THUMB-HAUSCHILD 1959 I, 2: 228 §45.

¹⁴ Vö. PALMER 1986: 291–292; DUHOX 2000: 98.

2. Az augmentum temporale az óindben¹⁵

2.1. Kérdések és magyarázati kísérletek

A leíró nyelvtanok szerint az óind magánhangzó kezdetű gyökök kezdő magánhangzója az augmentálás során – a görögben megfigyelhető augmentálási elvvel, a nyújtással szemben – minden gyöknél egységesen vṛddhi fokúvá válik,¹⁶ így például *i-* 'menni': praes. *eti* ~ praet. *ait*; *uc-* 'örülni, elégedettnek lenni': praes. *ucyati* ~ praet. *aucyat*; *ṛdh-* 'gyarapszik, boldogul': praes. *ṛdhnoti* ~ praet. *ārdhnot* stb.

Pāṇini tanítása a kérdésről a következő: *luṅ-laṅ-lṛṅkṣv aḍ udāttaḥ 'udātta* hangsúlyú *á-* (használatos augmentumként az igetöveknél) aoristosban, praeteritum imperfectumban és conditionalisban VI 4, 71; *āḍ ajādīnām 'udātta* hangsúlyú *ā-* (használatos augmentumként) a magánhangzóval kezdődő (igetöveknél aoristosban, praeteritum imperfectumban és conditionalisban) VI 4, 72. A még lakonikusabb VI 1, 90 sūtra (*āṭaśca*), amely teljesen csak tágabb kontextusából érthető meg, amelyet itt most nem idézek, azt a szabályt írja elő, hogy 'ha az *ā-* (augmentumot magánhangzó követi, akkor ez a kettő) is (az előbb felsorolt összevonásokhoz hasonlóan) (vṛddhi fokban egyesül)'.¹⁷

A modern szanszkrit és védikus nyelvtanok¹⁸ egyszerűen megállapítják, hogy a gyök kezdő magánhangzóját az augmentálás során vṛddhi-fokra kell emelni, és nem beszélnek az augmentum valamiféle hosszú variánsáról, ahogy azt, mint az imént láthattuk, Pāṇini teszi. A probléma igazából az *i-*, *u-* és *ṛ-* kezdetű gyököknél válik érdekessé, hiszen a gyökeleji *a-* vṛddhi-foka éppúgy hosszú *ā-*, mint amilyen eredményt a szótagos *a-* augmentum és a kezdő *a-* összevonásakor kapnánk (pl. praes. *ajati* ~ praet. *ājat* stb.). Egy *i-* kezdetű gyök esetében azonban a szokásos praśliṣṭasamḍhi alapján *a-* + *i-* > *e-* kontrakcióra számítanánk.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a leíró nyelvtanokban szereplő szabályok be-
meneteként az ind grammatikusok lexikográfiai munkáiban és a szanszkrit szótáraink-

¹⁵ Ez az alfejezet ITTÉZÉS 2005 második részének átdolgozott és kibővített változata.

¹⁶ Hogy az augmentum temporale a két nyelvben két különböző elv szerint működik, az eleve arra utal, hogy a jelenség független különnyelvi fejlemény. Nem valószínű, hogy ha már az alapnyelvben a kontrakciókból (pl. praes. **h₁e-* : praet. **e-h₁e-* > **e-* : *ē-*; praes. **h₂e-* (**h₂a-*) : praet. **e-h₂e-* (**a-h₂a-*) > *a-* : *ā-* stb.) a nyújtás elve kialakult volna, akkor azt az óindben a vṛddhi-fokozás váltotta volna fel.

¹⁷ A fordítások VASU 1988 és RENO 1966 alapján készültek. Az előbbiben részletes kommentár is található az egyes szabályokhoz.

ban található gyökök szolgálhatnak. Ezek a munkák azonban nem mindig nullfokban, azaz szanszkrit felfogás szerint alapfokban, hozzák a gyököket (mint pl. *i-*, *yuj-*, *ric-* stb.), hanem olykor alapfokban, vagyis गुण-*fokban* (mint pl. *sad-*, *aj-*, *yaj-* stb.).¹⁹ Mindazonáltal a valóságban sosem a gyök, hanem egy igető az, amely az augmentumot kapja. A tő persze formailag olykor lehet azonos magával a gyökkel, ti. a gyökérképzéseknél (gyökérimperfectum és gyökéraoristos). Az igei aspektustól azonban az indoeurópai alapnyelvben a nullfok mellett tartalmazhatta a gyök alap-, sőt nyújtott ablautfokát is.²⁰ Egy másik tény, amelyet figyelembe kell venni, az, hogy az indogermán alapnyelvben nem voltak magánhangzóval kezdődő igei gyökök, hanem csak laringális-kezdetűek. A gyökeleji laringálisok később a legtöbb leánnyelvben különnyelvi fejlődés során eltűntek (pl. véd. *aj-*, lat. *ago*, gr. ἄγω < ie. **h₂eǵ-*; véd. *eṣ-*, av. *aēš-* < ie. **h₂eǵs-* stb.).

Ami tehát magyarázatra szorul, az, hogy egy olyan praeteritum imperfectumban, mint pl. *áuchat*, amelyhez egy nullfokú gyököt tartalmazó praesens imperfectum *ucháti* (< **h₂us-skéló-*) tartozik, a szó eleji *áu-* nem hangtörvénytörő, hanem „szabálytalan”. Pāṇini, ahogy fentebb láttuk, a jelenség magyarázatához a kiutat két sajátos jelenségben vélte megtalálni. Feltette egyrészt, hogy az augmentumnak van hosszú változata (*ā-*), másrészt hogy ez a hosszú augmentum – ellentétben az egyéb magánhangzóösszevonásokra vonatkozó esetekkel – a gyök eleji magánhangzóval rendhagyó módon vṛddhiben egyesül.²¹

A történeti nyelvészeti szemszögből valószínűbb értelmezés szerint ez esetben egy sajátos, csak az óindre jellemző folyamattal állunk szemben, mégpedig az *a*-augmentum és a gyökeleji magánhangzó részleges összevonásával (pl. **á-* + *icchat* > *āicchat stb.). A Lubotsky²² szerint, aki egy tanulmányában legújabban érintette a kér-

¹⁸ Például MACDONELL 1910: 315; WHITNEY 1993: 48 §136a; RENOU 1952: 250; KÖRTVÉLYESI 1998: 110 §11.4.3.4 stb.

¹⁹ Ez az oka például annak, hogy az ind grammatikusok számára egy, az ún. samprasāraṇāt leíró külön szabály volt szükséges ahhoz, hogy magyarázni tudják pl. a *suptá-* part. perf. passivát a *svap-* '(el)aludni' gyökből. Indoeurópai szemszögből a helyzet teljesen világos: a **sup-* szabályos nullfoka az alapfokú **suēp-* gyöknek. Vö. MEIER-BRÜGGER 2002: 148. Az új felfogás szerint minden gyököt egységesen alap-, vagyis गुण-*fokban* kell megadni, a magánhangzós toldalékok előtti szandhi-formában (pl. *yuj-* helyett *yoj-*, *i-* helyett *ay-* stb.). Ezt követi M. Mayrhofer újabb etimológiai szótárában (*EWAIa*; ld. Band I: 3⁶); továbbá LIV; GOTŐ 1987; KÜMMEL 2000. A dolgozatban az indo-iráni vonatkozásában én is ezt az indogermanisztikai szempontból megalapozottabb elvet követem, kivéve ott, ahol fontos a gyök nullfokban való megadása (ld. fentebb a magánhangzó kezdetű gyökök leíró nyelvtanokban szereplő augmentálási módjával kapcsolatban). A seṭ gyököket egy emelt ⁱ jelöli (pl. *avⁱ-* < **h₁euH-*).

²⁰ Ld. pl. a különféle primér (aspektus)tövek részletes tárgyalását a LIV bevezetésében (10–25).

²¹ A hosszú *ā* és az őt követő egyszerű magánhangzók (*i*, *u*, *r* és hosszú párjaik) egyébként az utóbbi गुण fokában egyesülnek (pl. *icchā* + *iva* → *iccheva*). Ld. pl. WHITNEY 1993: 43 §127.

²² LUBOTSKY 1995: 222–223. Vö. még THUMB-HAUSCHILD 1959 I,2: 191–192 §415; MAYRHOFER 1986: 130¹³⁴.

dést, az intervokális laringálisok indo-iráni korabeli eltűnésével (**a-Hi-* > **a-i-* és **a-Hu-* > **a-u-*)²³ szomszédossá váló két magánhangzó először **ai-*, ill. **au-* magánhangzó-kapcsolatot alkotott, amelyet mind egy-, mind kétszótagosan lehetett ejteni. Mikor a rövid diftongusok szabályszerűen monoftongizálódtak a korai óindben (*ai > *e*, *au > *o*), a nyelv „helyreállítva” megtartotta az augmentumot ezekben az alakokban,²⁴ aminek a következménye hiátust tartalmazó **ai-* ill. **aiü-* kapcsolatok létrejötte volt. Később ezek a magánhangzó-kapcsolatok *ai-*, ill. *au-* diftongusokká vonódtak össze,²⁵ és ilyen módon egybeestek az eredeti hosszú diftongusokkal, amelyek ekkorra már *ai-já*, ill. *au-vá* rövidültek (**/āi/* > */ai/*, ill. **/āu/* > */au/*).²⁶

Ezt az elméletet támogatja RV X 108, 5, ahol az *icháti* ige egy augmentált alakjával találkozunk, amelyben – amint azt a trišṭubh metrum mutatja – kétszótagosan ejtendő az *ai-*: *imá gāvah sarame yá äichah* ... (a samhitā-pāthában: *āichah*) ’ezek azok a tehenek, ó, Saramā, amelyeket kerestél ...’ Hasonló példa található RV VII 79, 4-ben, ahol kétszótagosan ejtendő *au-* szerepel az *ūrṇóti* ige praet. impf.-ában:²⁷ *ví dṛlhásya dúro ádrer aürnoḥ* ’felnyitottad a szilárd hegy kapuit’.²⁸ Az augmentum eme sajátos kezelésének oka nyilvánvalóan az a törekvés lehetett, hogy a magánhangzó-kezdetű gyökök augmentált alakjai is morfológiailag világosak maradjanak.

Renou szerint a magánhangzó-kezdetű gyökök eme sajátos szandhija az *ay-* ’menni’ gyök (*i-/e-* < *ie*. **h₁i-*/*h₁e₁) analógiájának köszönhető, amely a praet. impf. egyes számában szabályosan tartalmazott **a-e-* > *ai-* diftongust (pl. sing. 3. *áit* < *á-et).²⁹ Ugyanakkor csak a singularisi alakokban van szabályos hosszú diftongus, mivel az

²³ Természetesen az is lehetséges, hogy ezek a laringálisok az óiráni és az óind nyelvek külön életében tűntek el. Bár ezzel szemben ld. pl. KÜMMEL 2000: 2 és 3. jz.

²⁴ Vö. BEEKES 1988b: 62, 64; *EWAia* I: 36.

²⁵ Ld. még *Ai. Gr.* I: 53, 318–319 („[ai, au] *beruhen hier auf einer jüngern Kontraktion von a-i-, a-u-*”); KURYŁOWICZ 1935: 38; *EWAia* I: 36.

²⁶ Ezt a rövidülést tanítják már a legkorábbi prāṭiśākhya (kiejtésről szóló értekezések) is. Ld. *Ai. Gr.* I: 40–41; WACKERNAGEL 1907: 311; vö. még THUMB–HAUSCHILD 1959 I,1: 202–203 §54 (és 20a. jz.), §77; MAYRHOFER 1978: 14.

²⁷ Az *ūrṇóti* a *var-* ’befed, elzár stb.’ gyökkel függ össze, de megítélése vitatott. Vö. *EWAia* II: 512–513. *LIV*: 674⁴ szerint ez a mellékalak nem utal egy anit **uel-* melletti set **uelH-* meglétére (**u₁H-néu-* > **vūr-nó-* > *ūrṇó-*), hanem egyszerűen egy (analogikus?) **ul-néu-* > **urṇó-* szillabifikációval állunk szemben, ahol az **ur-C-* helyett – a védikus tendenciának megfelelően – *ūr-C-* jelenik meg. Ld. erről továbbá KÜMMEL 2000: 3⁴ hivatkozásokkal.

²⁸ A régebbi csoportot a jelen szempontból, mint már említettük, az eredetileg laringális kezdetű gyökök alkották, majd ezek mintáját követték az olyan igék, mint pl. az *ūrṇoti*, amely eredetileg sem tartalmazott kezdő laringálist.

²⁹ RENOUE 1952: 30 (helyesebben: *áit* < *á-ai-t* < *á-Hai-t; vö. az alább az újav. *para.āit* alakról leírtakat). LUBOTSKY 1995: 223 szerint „as this analogy has led to the loss of opposition between full grade (**a-e-*) and zero grade (**a-i-*), Renou’s solution does not seem probable.” Ez az ellenérv azonban nem kényszerítő erejű, hiszen figyelembe kell vennünk azt, hogy míg a ténylegesen amfidinamikus praes. impf.-ban az ablaut-oppozíciót támogatta a hangsúlybeli eltérés is (pl. sing. 1. *émi* ~ plur. 1. *imás*), addig az augmentált

ay- gyök amfidinamikus imperfectumot képez, és így az augmentált pluralisi alakok, melyek eredetileg nullfokú gyököt tartalmaztak, analogikus fejleményekként magyarázandók: pl. plur. 1. *áima* a szabályos **éma* (< **á-ima* < ie. **é-h₁ime*) helyett. A plur. 1. és 2. személyű alakok még a laringális elmélet értelmében is analogikusnak tekintendők, noha a plur. 3. személy – az egész singularissal együtt – hangtanilag szabályos alakként fogható fel: ie. **é-h₁i-ent* > **á-H₁iant* > véd. *áyan* (és pl. sing. 1. ie. **é-h₁ei-ṃ* > **á-Haj-am* > véd. *áyam*).³⁰

Egy nagyon egyszerű és kézenfekvő tény, amely azonban mégis úgy tűnik, hogy mindezidáig nem kapott kellő hangsúlyt az óind augmentum temporale tárgyalása során, az, hogy – mint fentebb említettük – nem „szótári” gyökök kapnak augmentumot, hanem igei (aspektus)tövek, melyek különféle ablutfokú gyököt tartalmazhatnak. Így például a védikus *uṣ-* (pontosabban *oṣ-*) gyök praes. imperf. sing. 3. személyű alakja *óṣati* (pl. RV I 130, 8), praet. imperfectuma pedig *áuṣat* (nem adatolható a RV-ból). Ez utóbbit lehetne ugyan szabályos kimenetének tekinteni Pāṇini fent leírt – de valóságala-
pot nélkülöző – VI 4, 72 és 1, 90 szabályainak (*á- + uṣ- → áuṣ-*) vagy a Lubotsky által felvázolt hangváltásoknak (**á-Huṣ- > *á-uṣ-*, amelyből azonban nem **óṣ-*, hanem „helyreállított” **áüṣ- > áuṣ-*), de ha az eredeti ie. alakot vesszük figyelembe, a védikus praeteritum minden különös megfontolás vagy analógia nélkül hangtanilag tökéletesen szabályosnak bizonyul: **é-h₁eus-et* > iir. **á-Hauṣ-at* > **á-auṣ-at* > **áüṣat* > véd. *áuṣat*. Az *au-* diftongus leíró szempontból természetesen a gyökkezdő *u-* vṛddhi-foka, de egyzersmind szabályos szandhi-összeolvadása az ősi szillabikus *a-* augmentumnak és a tőeleji *guṇa o-*-nak (< iir. **au-*).

Az elmondottakból az következik, hogy a laringálissal kezdődő és egyzersmind diftongusos szótagmagot tartalmazó (azaz **Hei-*, **Heu-* kezdetű) indogermán gyökökből képzett aspektustövek védikus reflexei – ha az adott aspektustő az egész múlt idejű (praeteritum imperfectumi, ill. aoristosi) paradigmában hangsúlyos alap (szanszkrit *guṇa*) vagy nyújtott (szanszkrit vṛddhi) ablutfokú gyököt tartalmazott – szabályos hangtörvényszerű módon kezdődnek „hosszú” vṛddhi magánhangzóval augmentált alakjaikban. Ezek magyarázatához nem szükséges sem analógia feltételezése, sem semmi-

---

praeteritumi alakokban mindig az augmentum volt hangsúlyos. Ez a hangsúlybeli egyezés ténylegesen vezethet paradigmatisz kiegyenlítődéshoz, és okozhatta azt, hogy az összes augmentált alakban nem csak a hangsúly helye lett azonos, hanem a kezdő magánhangzó foka is, vagyis a „hosszú” diftongus általánosult.

³⁰ Ld. pl. KURYŁOWICZ 1935: 31; COWGILL 1965: 163; PETERS 1980: 103; MEIER-BRÜGGER 2002: 54.

lyen más feltevés. Egyelőre a „*r*- kezdetű” (ie. *Her- kezdetű) gyököket nem tárgyalom, ezek ugyanis önmagukban egy külön problémakört alkotnak.

Az elméletileg szóba jöhető alapnyelvi igetőképzések, amelyekben végig hangsúlyos alap- vagy nyújtott fok volt használatos, a következők: athematikus akrosztatikus gyökérimperfectum („Nartenpräsenz”)³¹ és athematikus *s*-aoristos,³² amelyekben a singularisban nyújtott fok volt, máshol alapfok; egyszerű thematikus imperfectum³³ és **-ġe/o-* képzős imperfectum³⁴ végig alapfokkal mind a singularisban, mind máshol. A védikus nyelvben ehhez hozzá kell számítanunk az *iṣ*-aoristost, amely végig „legalább” *guṇa* fokot tartalmaz (illetve a magánhangzó végű gyökök activumában *ṛddhit*), és amely bizonyos *seṭ*-gyökök *s*-aoristosából „nőtt ki” másodlagos fejleményként (*CVCH-s > *CVCi-ṣ*-, amelyből az *-iṣ-* lett elvonva mint új szuffixum). Szintén figyelembe veendő a produktív causativum is, amely bár az óind nyelvtani rendszerben szekundér, származtatott igeragozásnak minősül, egy ie. **-ġe/o-* képzős kauzatív-iteratív primér tőre megy vissza.³⁵ Ez ugyan az alapnyelvben o-fokú gyököt tartalmazott, de a gyökbeli **-o-* – feltéve, ha nem nyúlt meg Brugmann törvényének hatására – az indo-irániban egybeesett az alapfokbeli **-e-*vel.³⁶

Mínthogy elvben kétféle analogikus hatást feltételezhetünk (ti. vagy az egyik ige hatott a másik igére, vagy egy ige egyik töve hatott a másikra), számba kell vennünk egyrészt azokat a gyököket, amelyek csak a fentebb felsorolt tövek valamelyikét használták, és nem volt mellettük nullfokú gyököt tartalmazó tő. Másrészt sorra kell vennünk azokat a gyököket is, amelyek többféle tőtípust is mutatnak,³⁷ vagyis egyaránt van nullfokú gyököt tartalmazó tövük, valamint alap- és/vagy nyújtott fokot tartalmazó.

³¹ Vö. *LIV*: 14–15.

³² Vö. *LIV*: 20–21.

³³ Vö. *LIV*: 18.

³⁴ Vö. *LIV*: 19.

³⁵ Vö. *LIV*: 22–23.

³⁶ Figyelembe lehetne venni az óindben elvileg a *guṇa*-fokú gyökből képzett futurum „praeteritumát”, a condicionalist is, de ez a RV-ban még gyakorlatilag nem létező kategória, egyetlen példája az *ābhariṣyat* RV II 30, 2. Ld. MACDONELL 1910: 386.

³⁷ *Non vidi* JOACHIM, Ulrike: *Mehrfachpräsentien im Rgveda*. Frankfurt a.M., 1978, Peter Lang.

2. 2. Az óind „i-, u-” kezdetű gyökök augmentum temporaléja

A védikus nyelvben a *Hej-, *Heu- kezdetű gyököknél a két típusból szinte csak az első fordul elő, és a fentebb felsorolt tőképzési módok közül csupán az egyszerű thematikus imperfectum az,³⁸ amely jelentősebb számban megtalálható. Konkrétan a következő igetövek fordulnak elő (zárójelben a RV-ból esetlegesen adathozható augmentált alakok találhatók):

1. *áy-a-te* (RV+) ’dahineilen, gehen; tovasietni, menni’ (praet. imperf. sing. 3. *áyata* RV I 80, 12; X 72, 6) < *h₁éj-elo-, thematizálva az ie. *h₁éj/h₁i- amfidinamikus imperfectumtövből;³⁹

2. *áv-a-ti* (RV+) ’helfen, fördern; segít, támogat’ (praet. imperf. sing. 3. *ávat* pl. RV VI 20, 3) < ie. *h₁éuH-elo-;⁴⁰

3. *éj-a-ti* (RV+) ’sich regen, beben; mozdul, remeg’ (praet. imperf. plur. 3. *áijan* RV I 63, 1?)⁴¹ < ie. *Héig-elo-;⁴²

4. *édh-a-te* (RV+) ’gedeihen, sich wohl befinden; jól van, fejlődik, gyarapodik’ (augmentált alakok nem adathozhatóak a RV-ból) < ie. *h₂éid^h-elo-;⁴³

5. *ós-a-ti* (RV+) ’verbrennen; elég’ (augmentált alakok nem adathozhatóak a RV-ból) < ie. *h₁éus-elo-.⁴⁴

Ezen igék augmentált praet. impf.-ában hangtanilag szabályos a szó eleji diftongus: pl. *áijan* < *áijjan < *á-aijjan < iir. *á-Haijant (analogikus palatális *-j-vel *-g- helyett a mély hangrendű *-o- előtt) < *é-Heig-ont; a RV-ban nem adathozható *áusat* fejlődését ld. fentebb.

³⁸ Erről a típusról alapvetően ld. GOTŐ 1987 monográfiáját.

³⁹ LIV: 232–233 és 1., 10., 11. jz.; EWAia I: 102; GOTŐ 1987: 92–97; OETTINGER 2002: 349 és 187. jz. Vö. még VEKERDI 1961: 256.

⁴⁰ LIV: 243–244; EWAia I: 134; GOTŐ 1987: 106–107; WERBA 1997: 274. A laringális *CHV környezetben történő eltűnése miatt a védikus *avⁱ*- gyök valójában már nem tartalmaz diftongust, hanem úgy fogható fel, mint amelynek a szótagmagja *a-*, amelyet kódaként *v* követ. Így az *avⁱ*- gyök imperfectumtöve lényegében az *aj-* típushoz vált hasonlóvá, amelyet ebben az összefüggésben a fentebb már említett okok miatt nem vizsgálok (de ld. ugyanakkor a part. perf. pass. alakját, ahol a laringális hatása látható: *útá-* < *h₁uH-tó-). Az *ay-a-* tövet az *e-li-* tövel való párhuzama miatt vizsgálom, bár hasonló esetet jelent, mint az *av-a-* tö.

⁴¹ A samhítā-szövegben *náijan* található, amely biztosan három szótagosan ejtendő. B. A. van Nooten and G. B. Holland metrikailag helyreállított RV-szövege (VAN NOOTEN–HOLLAND 1994) *ná áijan*-t hoz, HOFFMANN 1967: 181 szerint viszont *ná éjan* (inj.) olvasandó.

⁴² LIV: 222–223; EWAia I: 264; GOTŐ 1987: 107–108; WERBA 1997: 161.

⁴³ LIV: 259 és 4. jz. Az *edha-* imperfectumtő szemantikai fejlődését THIEME 1971: 160–169 tisztázta (eredeti jelentése: „be glowing [with an intensity of shine and/or heat]; be radiant”, vö. gr. αἶθουμαι). Ld. továbbá egyetértőleg PETERS 1980: 75; GOTŐ 1987: 108; EWAia I: 267; KÜMMEL 2000: 126. Az igenem kérdéséről ld. HOFFMANN Aufs. I: 176–177.

⁴⁴ LIV: 245; EWAia I: 281; GOTŐ 1987: 109–110; WERBA 1997: 338.

Vizsgáljuk meg a többi szórványosan előforduló tőtípust, ahol az augmentált alakokban hangtanilag szabályos a *v̥ddhi*-diftongus! A RV-ban előfordul egy helyen (RV I 126, 5d) egy *áiṣanta* aoristos az *eṣ-* 'törekszik, kíván' (ie. **h₂eṣ-*) gyökből.⁴⁵ Ez a gyök *-skéló-* imperfectummal is rendelkezik (sing. 3. **h₂is-ské-ti* > **h₂iskéti* > véd. *icháti*), amelyből praeteritumban *áicha-* lesz. Tekintve, hogy az av. *āiš* és a lat. (*qu*)-*aesō*⁴⁶ feltehetőleg egy eredeti ie. *s*-aoristos (ie. **h₂éṣ/h₂éṣ-s-*) reflexei,⁴⁷ felvetődhetne, hogy a védikus thematikus ragozású *áiṣanta* is végeredményben erre az athematikus *s*-aoristosra megy vissza (*áiṣanta* ← **áiṣata* < **á-Haiṣata* < **é-h₂eṣnto* < **é-h₂eṣ-s-nto*). Két tény azonban egyértelműen ez ellen szól, ill. amellett, hogy egy eleve thematikus aoristossal állunk szemben (**á-iṣ-anta* < **á-Hiṣ-a-nta*). Az egyik a med. *iṣe* alak, amelyet ehhez a gyökhöz kell vonnunk,⁴⁸ a másik pedig az a körülmény, hogy a védikus nyelv *CiC*, *CuC*, *CrC* típusú gyökökből képzett szigmatikus aoristosai rendszerint újabb keletű képzések.⁴⁹ Így tehát ez a thematikus aoristos mindenképpen óind különnyelvi újítás, és nem tartalmaz hangtörvényszerű hosszú diftongust.

Nézzük meg, van-e ezen kívül valami más példánk ősi szigmatikus aoristosra a fentebb leírt gyöktípusokból! A hagyományosan *idh-* formában felvett (azaz *edh-*) gyök (ie. **h₂eṣd^h-*), amely minden valószínűség szerint etimológiailag összefügg a fentebb már említett *édhate* imperfectumtóvel, egy szabályos és régi, nazális infixummal képzett imperfectumtóvel rendelkezik (med. sing. 3. *indhé* < **inddhé*),⁵⁰ de emellett van egy *iṣ*-aoristos is (pl. med. plur. 3. *áindhīṣata*). Ez utóbbi azonban nyugodtan figyelmen kívül hagyható, hiszen világosan egy késői (pl. ŚB. I 4, 1, 29) másodlagos képzésmódról van szó, amely az imperfectumtóból elvont, új *indh-* gyökön alapszik.⁵¹ Az *eṣ-* gyök (ie. **h₂eṣ-*) *iṣ*-aoristosának (*aiṣiṣam* stb.) késői adatoltsága ugyancsak arra utal, hogy késői újításról van szó,⁵² amit megerősít az is, hogy mint anit-gyöknek szabályszerűen *s*-aoristossal kellene rendelkeznie.

⁴⁵ MACDONELL 1916: 372 szerint a 'küld' jelentésű gyökből (óí. *eṣⁱ* < ie. **h₁eṣh₂-*) képzett 6. osztályos imperfectumhoz (ld. pl. med. inj. plur. 3. *iṣanta* RV I 134, 5; act. opt. plur. 1. *iṣema* RV VIII 44, 27) tartozik. Ugyanígy pl. GRASSMANN 1955: col. 222 (s.v. 1. *iṣ* 'in schnelle Bewegung setzen'); VEKERDI 1961: 257. Bizonyos azonban, hogy az alak a 'vágyik, törekszik valamire' jelentésű *eṣ-* gyökhöz tartozik (vö. az 5d: *śráva aiṣanta* ~ 1d: *śráva ichámānaḥ* egybecsengést).

⁴⁶ Ennek a latin igének a magyarázatát – a *quaerō* igéével együtt – Szemerényi Oszvaldnak köszönhetjük (SZEMERÉNYI 1960: 238).

⁴⁷ LIV: 260. Az avesztai alakról ld. KELLENS 1976: 90.

⁴⁸ Ld. pl. KÜMMEL 2000: 127.

⁴⁹ NARTEN 1964: 18, 80; ld. még LIV: 260⁹.

⁵⁰ Ld. LIV: 259 és 3. jz.

⁵¹ NARTEN 1964: 89–90.

⁵² NARTEN 1964: 91.

A *vakṣ-* 'nő, növekszik' gyök *iṣ*-aoristos (act. sing. 2. *áukṣīs*) – az *au-* ellenére – ugyancsak figyelmen kívül hagyható. Minthogy az *ie.* gyök eredetileg **h₂uēks-* volt Vollstufe II-vel,⁵³ az *áukṣīs* alak nem mehet vissza Vollstufe I-es **á-Hāukṣ-*ra. A szabályos alaknak **é-h₂uēks-* > **á-Huākṣ-* > **ávākṣ-(īs)*-nak kellene lennie. Az *iṣ*-aoristos minden bizonnyal már inkább az *úkṣa-* imperfectumtó (act. part. imperf. *úkṣant-*; praet. imperf. *áukṣat*)⁵⁴ mellé képzett újítás, és a *vṛddhi*-augmentálást a már addigra létrejött szabály szerint alkalmazza. Hasonló a helyzet az *ukṣ-* 'szór, hint'⁵⁵ gyökhöz tartozó *aukṣiṣam* *iṣ*-aoristossal is (a gyök eredetileg az *ie.* **ueg^h*- gyök desiderativumára megy vissza).⁵⁶ Hasonló okok miatt az *oṣ-* gyökből képzett – de egyébiránt tiltásban ok nélkül augmentált – (*mā ...*) *vyauṣṭh* *iṣ*-aor. sing. 2. is késői újításnak tekintendő,⁵⁷ mint ahogy az *aikṣiṣi* aor. is, hiszen ez utóbbinál az *ikṣ-* gyök maga is másodlagos jellegű, hiszen egy desiderativumi tőből önállósult.⁵⁸

Figyelembe vehetjük azonban még a védikus ind. praes. imperf. plur. (!) 3. *óhate* (part. imperf. med. *óhāna-*) alakot is. Ezen védikus ige,⁵⁹ továbbá az óav. inj. sing. 3. *aogāda*⁶⁰ és a gr. εὐχομαι (és myk. <*e-u-ke-to*> *eukhetoi*) alapján, amely utóbbi néhány athematikus mellékalakkal is rendelkezik (εὐκτο *Thebais* frg. 3,3 és ἠϋγμην S. Tr. 610), J. Narten egy alapnyelvi akrosztatikus gyökérimperfectumot rekonstruált egy *ie.* **eug^h*-gyökhöz.⁶¹ Egy ilyen típusú imperfectumtó feltételezése mindenképpen megállja a helyét a korai óindre (a proto-indoárjára) nézve, még akkor is, ha nem lehetetlen, hogy ezen *ie.* **h₁ueg^{uh}*- gyök (vö. lat. *voveō* < **h₁uog^{uh}-éjelo-*) „Nartenpräsenst” csak másodlagos, és valójában az eredetileg *e*-reduplikációs **h₁é-h₁uog^{uh}-/h₁é-h₁ug^{uh}*- imperfectum gyenge tövének átértelmezése szülte.⁶² Ez azt jelenti, hogy augmentált praet. imperf.

⁵³ LIV: 288-289.

⁵⁴ LIV: 289⁴; NARTEN 1964: 230.

⁵⁵ NARTEN 1964: 92.

⁵⁶ LIV: 662-663.

⁵⁷ NARTEN 1964: 92.

⁵⁸ NARTEN 1964: 142; LIV: 297, 298⁴ (**h₃ek^h*- → des. **h₃i-h₃k^h-sé/ó*).

⁵⁹ Ld. róla még GOTÖ 1987: 81.

⁶⁰ Erről az igéről ld. még KELLENS 1984: 92; HOFFMANN-FORSSMAN 2004: 95, 200, 204.

⁶¹ NARTEN 1968a: 10-11.

⁶² LIV: 253, LINDEMAN 1972: 67-68 nyomán. Mindazonáltal Lindeman – a lexikon felfogásától eltérően – úgy gondolja, hogy az athematikus „Vollstufenmedium” (vagyis a „Nartenpräsenst”) kategória mint olyan általában véve késői újításokból jött létre, bár még az alapnyelvben. Más kutatók szerint a kérdéses *ie.* gyök **h₁eug^h*- formában rekonstruálható egy **h₁ueg^{uh}-/h₁uog^{uh}*- Schwebeablaut-variánsal a lat. *voveō* igében és az ói. *vāghát-* 'imádkozó, felajánló; az áldozat megrendelője' főnévben. Ld. pl. EWAIa I: 283; vö. ANTTILA 1969: 128-129. Ebben az esetben, amely egyébként a könnyebb út az *óhate* magyarázatához, a Nartenpräsenst mégiscsak alapnyelvi tőképzesi mód lehet. A fentebb említett athematikus gr. εὐκτο alakot – Nartennel szemben (akit követ pl. STRUNK 1999: 593) – SZEMERÉNYI 1964: 176 és 4. jz. vagy *s*-aoristosból tartja levezethetőnek (εὐκτο < εὐχ-σ-το), vagy – és véleménye szerint ez valószínűbb – olyan minták alapján jött létre analogikusan, mint pl. λέχομαι : aor. λέκτο, míg a sophoklési ἠϋγμην egyszerűen

alakjai, bár nem adathozhatóak, mindenképpen *áu-* v̄ddhi-diftongussal kezdődtek, ám ez hangtanilag teljességgel szabályos volt (*áu-* < **á-o-* < **á-au-* < *?*á-Ha-Hu-*).⁶³

A fentebb Lubotsky nyomán felvázolt hangtörténeti fejlődés során véleményem szerint ezek az imént felsorolt igetőtípusok is fontos analogikus tényezőt jelentettek abban a folyamatban, amely létrehozta azt a szabályt, miszerint minden „magánhangzó kezdetű” gyökből származó igető, még a nullfokú gyököt tartalmazók is, v̄ddhivel augmentál. Például *iddhá-* (< **h₂id^h-tó-*) és *áidhata* (< **é-h₂eġd^h-e-to*) viszonya támogató analogikus alapot szolgáltatott ahhoz, hogy *iṣṭá-* (< **h₂is-tó-*) és más nullfokú formák mellé az *áichat* praet. impf. jöjjön létre a hangtanilag szabályos **échat* (< **é-h₂is-sk-e-t*) helyett.

Mint fentebb említettük, az analógia működésében a másik területet azok a már leírt gyöktípusba tartozó igék jelenthették, amelyek a fentebbi igetőtípusok mellett másfajta ablautmegoszlással rendelkező praeteritumi, ill. aoristosai tövel is rendelkeztek (pl. ha egy igének esetleg több imperfectumtöve volt /„abundantia praesentis”/,⁶⁴ vagy ha a fenti típusú imperfectumtövek valamelyike mellett gyökéoraoristosai töve volt). A fenti típusokba tartozó augmentált formák könnyen hathattak ez utóbbi tövek augmentált alakjaira.

Ilyen gyök az *ay-*, amely, mint fentebb már láttuk, két különböző imperfectumtövel rendelkezett a védikus nyelvben: egy athematikus amfidinamikus gyökérimperfectummal (*é-li-*) és egy thematikus imperfectummal (*áy-a-*).⁶⁵ Ez utóbbi-

---

költői lelemény, nem archaizmus. Vö. HARDARSON 1993: 71³⁸. Az avesztai *aogadā* igealak DUCHESNE-GUILLEMIN 1962: 24 szerint az *a-* augmentum és a tőleji *u-* kombinációjával magyarázható, ami nem igaz.

⁶³ Ugyanezt azt *áu-*-t mutatja az *-iṣ-*-aoristos *áuhiṣṭa* (RV VI 17, 8), de ez valószínűleg egy késői újítás a fentebb taglalt imperfectumtő alapján (egy ie. *s-*-aoristos szabályos fejleménye **é-h₁ueg^{uh}-s* > **áHuakš-* > **ávakš-* vagy normalizálva **ávakš-* lett volna). Ld. NARTEN 1964: 92 (de az *óhate* természetesen nem thematikus imperfectum, ahogy az Narten monográfiájának ezen a helyén a szövegben áll, hanem athematikus, amire a szerző maga mutatott rá négy évvel későbbi tanulmányában: NARTEN 1968a: 10–11).

⁶⁴ Erről részletesen ld. VEKERDI 1961, aki szerint a többféle imperfectumképzés mint *tendencia* ősi örökség a védikus nyelvben, de a konkrét képzésmódok közül általában csak egy az, amely ie. vagy iir. korú, a többi alak rendszerint elszigetelt, mesterséges forma.

⁶⁵ Ez utóbbi, csak mediumban ragozódó tő az óind nyelv belső fejleménye, amely feltehetőleg a *sam-ile-* athematikus imperfectumtő reciprok mediumának coniunctivusából értelmeződött át thematikus imperfectumtővé. Ld. GOTŐ 1987: 95 hivatkozásokkal. A tő minden bizonnyal egy teljes, „élő” mediális paradigmával rendelkezett (ellentétben a később tárgyalandó elszigetelt óp. *āyantā-*val). Egyesek (pl. EICHNER 1975: 77–78 és 3. jz.) a védikus thematikus imperfectumot a szintén mediális ragozású he. *iya-* 'menni' igével együtt alapnyelvi thematikus **h₁eġ-elo-* imperfectumtőre vezetik vissza. Az alapfokú gyök feltételezése a he. alak esetében azonban helytelen (ld. OETTINGER 2002: 348–349; MELCHERT 1984: 14–16, 19–20; KIMBALL 1999: 363), tehát a he. és véd. alakok semmiképpen nem rokoníthatók közvetlenül. Az, hogy a he. alak (óhe. *ya-/iya-*, később csak *iya-* < **h₁eġ-éló-*) ősi-e vagy innováció, vita tárgyát képezi. Ld. KIMBALL 1999: 363 hivatkozásokkal.

ban mindig $\ddot{a}y$ - szerepelt a praeteritumban, míg az előbbiben szabályos prevéd. $*\ddot{a}i$ - (< $*\acute{a}$ - Haj -, $*\acute{a}$ - $H\ddot{i}$ -) ~ $*\ddot{a}i$ - (< $*\acute{a}$ - Hi -) váltakozás volt, amelynek később $*\acute{a}i$ - ~ $*\acute{e}$ - allomorfpárrá kellett volna alakulnia. A thematikus imperfectumtő analogikus hatással lehetett az athematikusra, és elindíthatta paradigmaticus kiegyenlítődesét (pl. plur. 2. $*\acute{e}ta \rightarrow \acute{a}ita$ RV X 18, 2). Ez szintén mintát jelenthetett a többi i - kezdetű gyök számára is ahhoz, hogy augmentált múlt idejű alakjaik „hosszú diftongussal” kezdődjenek.

Ugyancsak több imperfectumtővel rendelkezik az $o\ddot{s}$ - gyök is: az alapfokú gyököt tartalmazó thematikus imperfectumtő mellett szórványosan adatható egy nazális imperfectumtő is, melyben nullfokú a gyök: part. impf. act. $u\ddot{s}\acute{n}án$ RV II 4, 7c; inj. pl. 3. $u\ddot{s}\acute{n}án$ RV IX 97, 39d⁶⁶ (és $u\ddot{s}\acute{n}āti$ AVP). Ez utóbbi tőből a praeteritumi alakok $\acute{a}u\ddot{s}\acute{n}$ - kezdetűek voltak (a RV-ből nem adathatók), amelyben az $o\ddot{s}a$ - tő augmentált alakjainak hatását is feltételezhetjük.⁶⁷

Fontos lehetett a fentebbi gyöktípusba tartozó igék causativumának hatása is. A $*He\ddot{i}$ -, $*He\ddot{u}$ - kezdetű gyökökhöz tartozó, ezért kérdésünk szempontjából fontos causativumok közül a védikus nyelvben az $\acute{e}jati$ igéhez tartozó $\acute{e}jāyati$ található meg, amely part. imperf. act. $\acute{e}jayant$ - alakban a Kāthaka-Samhitā óta adatható, $\acute{e}jayati$ verbum finitumként a ŚB óta, de feltételezi ennek már RV-korabeli meglétét a $vi\ddot{s}vam$ - $\acute{e}jaya$ ($indo$) voc. IX 35, 2; 62, 26 'Allerreg(end)er' (Geldner), 'mindent felkavaró' névszói összetétel utótagja is.⁶⁸ Ez a causativum, bár nem feltétlenül alapnyelvi örökség, legalábbis egy indoiráni $*Ha\ddot{i}g$ - $\acute{a}ja$ - ti (?< $*Ho\ddot{i}g$ - $\acute{e}jelo$ -)⁶⁹ alakra visszavezethető, és szintén hangtanilag szabályos vṛddhi $\acute{a}i$ -t tartalmazott – a RV-ből nem adatható – praeteritum imperfectumában ($\acute{a}ijayat$).

⁶⁶ GELDNER 1951 III: 99 Ludwig nyomán $mu\ddot{s}\acute{n}án$ -ra akarja javítani a szöveget, de ez szükségtelen. A nazális imperfectumképzés, anit gyökről lévén szó, biztosan nem ie. korú, hanem ói. újítás. Mindezekről ld. GOTÖ 1987: 110 és 86. jz., valamint 61–62; vö. LIV: 245⁵.

⁶⁷ Ie. $*He\ddot{i}$ -, $*He\ddot{u}$ - (vagyis ói. „ i -, u -”) kezdetű gyökből a RV-ban egyetlen gyökéoraistos adatható, mégpedig az edh - 'meggyújt' gyökből (vö. MACDONELL 1910: 366–371). A létező alakok: opt. med. plur. 1. $idh\ddot{m}ahi$ pl. V 6, 4a; part. med. $idh\ddot{h}ānā$ - pl. I 79, 5. Az edh - gyök azonban csak mediális ragozással rendelkezik, amelynél – a coni.-t kivéve – végig a nullfokú gyök használatos, ezért itt az augmentált alakokban (ilyen nem adatható) nem volt szabályos a hosszú diftongus. A – rendhagyó módon hangsúlytalan gyenge tővel (!) rendelkező – gyökéora. coni. med. sg. 3.-nak tartott $idhaté$ VII 1, 8a alakról ld. NARTEN 1964: 90–91 ($agna$ $idhaté$ az $*agna$ $in\acute{a}dhate$ -ből /coni. impf./ haplológiával, majd hangsúly 9a $bhejiré$ alapján). Máshogy THIEME 1971: 164⁵ (szerinte a plur. $bhavanti$: sing. $bhavati$, plur. $vindanti$: sing. $vindati$ párokból elvont szabály /vagyis a sing. 3. alak egy n -nel kevesebb, mint a plur. 3./ alapján létrehozott merész analogikus ind. /!/ sing. 3. alak a plur. 3. $indhate$ -hoz). Az opt. med. sg. 3. $uh\ddot{t}a$ VII 37, 6d (vö. HOFFMANN Aufs. II: 483), part. med. plur. nom. m. $uh\ddot{h}ānās$ VIII 40, 8d alakok gyökéoraistoros gyenge uh - tövéhez nem egy $*oh$ - erős alapfokú tő tartozik, hiszen az uh -samprasāraṇával a vah - gyökből ered (vö. a gyökéora. imperat. act. du. 2. $volham$, du. 3. $volhām$ alakokat; ld. NARTEN 1964: 240⁷²⁷), míg a sing. 3. $\acute{a}vāt$ aor.-i alak az ablaut alapján is láthatóan az s -aoristához (coni. act. sg. 3. $vakṣati$ stb.) tartozik: $\acute{a}vāt$ < $*\acute{a}$ - $vāh$ - s - t . Vö. NARTEN 1964: 19, 240–241.

⁶⁸ GOTÖ 1987: 108 és 81. jz.

2. 3. Az óind „r-” kezdetű gyökök augmentum temporaléja

Kérdésünkön belül külön kérdéskört alkotnak az ói. „r- kezdetű” gyökök, amelyeket ie. *Her- kezdetű gyökökre vezethetünk vissza. Ezek első pillantásra párhuzamba állíthatóaknak tűnnek a *Hej-, *Heu- kezdetű gyökökkel, de egyes kutatók véleménye szerint ez a párhuzam csak látszólagos.

A *Her- gyökkezdetet mutatja például az ar- ’elér, odamegy’ (< ie. *h₁er-) gyök, amely a védikustól kezdve adatolt r̄chāti imperfectumtővel rendelkezik (< ie. *h₁r̄-skéló-). Ennek ārchat praeteritumát (TS II 3, 3, 1; YS) egy – fonemikus átírásban – *éh₁r̄sket/ alakra vezethetjük vissza. Az egyik elmélet szerint ez az igealak *éh₁r̄sket > *áHr̄scat módon szillabifikálódott, amelyből – hasonlóan fentebbi (*-eġ-, *-eu- diftongus tartalmú) gyökökhöz és az intervokális laringálisok nyom nélküli eltűnése értelmében – *á-r̄scat > *ārchat alaknak kellett fejlődnie.⁷⁰ Ehhez képest az ārchat analogikus folyamatoknak köszönhető a létét, mégpedig Mayrhofer szerint elsősorban éppen a *(H)i-, *(H)u- kezdetű tövek augmentált alakjaiból kiindulva.⁷¹

Véleményem szerint ennek a hangváltozásnak az elfogadása esetén, ebben az értelmezési keretben legalább ugyanilyen fontos analógiát jelenthettek – a diftongusos gyököknél megfigyeltekhez hasonlóan – azok az eredetileg *Her- (> iir. *Har-) kezdetű gyökökből képzett tövek, amelyek múlt idejünkben végig alap- és/vagy nyújtott fokú gyököt tartalmaztak. Ezeknél ugyanis az augmentált alakok elején az ār- teljesen szabályos és hangtörvényszerű. Így pl. ārcan < *á-arčan < *á-Harčant (analogikus palatális *-č-vel *-k- helyett a mély hangrendű *-o- előtt) < *é-h₁erk^h-ont. Ezek közül a tőtípusok közül itt is főként a thematikus imperfectum adatolható:

1. ārc-a-ti (RV+) ’(lob)singen, strahlen; dicsőít, ragyog’ (praet. impf. plur. 3. ārcan pl. RV I 52, 15) < *h₁érk^h-elo-, thematizálva az ie. *h₁érk^h/h₁r̄k^h- amfidinamikus imperfectumtőből;⁷²

2. árj-a-ti (YV+) ’hinschaffen, hinzubringen, (hin-, hinzu- zu-, los-)lassen; odavisz, oda-, rá-, elenged’ (praet. impf. sing. 3. nír-ārjat TS I 5, 9, 3) < ie. *h₃érg^h-elo-?;⁷³

⁶⁹ LIV: 222–223.

⁷⁰ Ezt tartja hangtörvényszerűnek újabban pl. KÜMMEL 2000: 18 és 5. jz., 108.

⁷¹ MAYRHOFER 1986: 130¹³⁴. Vö. továbbá Bartholomae feltételezését: „bloße Schematismus” ld. Ai. Gr. I: 53.

⁷² LIV: 240–241; EWAia I: 114–115; GOTŌ 1987: 97–99; WERBA 1997: 166–167.

⁷³ EWAia I: 115–116; WERBA 1997: 167. GOTŌ 1987: 99–102 szerint talán összetartozik a hett. ark- ’meghág’ igével (ez utóbbiról azonban ld. LIV: 238–239 s.v. *h₁erg^h-, amely összeegyeztethetetlen a véd. árjati-val).

3. *árd-a-ti* (AV+, esetleg RV+?) 'ins Schwanken geraten, wanken; (meg)inog, támoogyog' (augmentált alakok nem adathatók, ill. esetleg praet. impf. plur. 3. *árdan* RV IV 17, 2?, ld. lentebb) < ie. **Hérd-elo-*;⁷⁴

4. *árs-a-ti* (RV+) 'dahinschießen, fließen; tovasuhan, folyik' (augmentált alakok nem adathatók a RV-ból) < **h₁érs-elo-*, tematizálva az ie. **h₁érs/h₁s-* amfidinamikusan imperfectumtóból;⁷⁵

5. *árh-a-ti* (RV+) 'wert sein, können, verdienen; ér vmit, tud, méltó vmire' (augmentált alakok nem adathatók a RV-ból) < ie. **h₂élg^{uh}-elo-*;⁷⁶

Létezik azonban az */éh₁rsket/ és általában a */VHRC/ szekvenciák fejleményére vonatkozólag egy másik felfogás is, amely szerint ebben a környezetben a likvida (ill. nazális) nem szillabifikálódik, következésképpen a laringális sem esik ki nyomtalanul intervokális helyzetben, hanem megnyújtja az előtte levő magánhangzót.⁷⁷ Eszerint */éh₁rsket/ > */áHrscat/ > *árscat > *archat* a hangtörvényszerű fejlemény, vagyis éppen az, amelyet a TS-tól kezdve megtalálunk.⁷⁸

Ehhez hasonló esetnek szokták tartani a védikus med. aor. plur. 3. *árata* (RV I 54, 1) és sing. 3. *árta* (RV VII 34, 7) alakokat, melyek Kuryłowicz szerint⁷⁹ ugyanígy magyarázhatók: *árata* < *é-h₃r-nto (a megszokott, „hagyományos” szillabifikációval), illetve *árta* < *é-h₃r-to”, vagyis */éh₃rto/ (ie. **h₃er-* 'megy, indul')⁸⁰. Mindazonáltal ez

⁷⁴ LIV: 223–224; EWAia I: 117–118; GOTÖ 1987: 102–104; WERBA 1997: 167. Az óav. aor. coni. *aradaṭ* nem ehhez az igéhez tartozik, hanem a véd. *ardh-* (opt. *rdhyám*) igéhez. Ld. KELLENS 1984: 355; EWAia I: 118. Ezen avesztai ige gyökéraor. ind.-a fontos lenne az avesztai augmentum temporale mibenlétének meghatározásához (már amennyiben létezett az óavesztaiban augmentum temporale), de sajnos nincs rá adatunk. Erről a gyökről ld. még alább.

⁷⁵ LIV: 241; EWAia I: 123; GOTÖ 1987: 104–105; OETTINGER 2002: 187; WERBA 1997: 168.

⁷⁶ LIV: 263–264; EWAia I: 124; GOTÖ 1987: 105–106; WERBA 1997: 334–335.

⁷⁷ Végeredményben ennek egy alete (ahol C = #) Stang törvénye, amely az általános felfogás szerint legalábbis a nazálisokat megelőző *h₂ laringálisra érvényes: egyik esete a sing. acc. **-eh₂m#* > **-ám#* (és nem **-a(H)m#*). Vö. MAYRHOFER 1986: 163–164; 2004: 39; BEEKES 1988b: 61; MEIER-BRÜGGER 2002: 97–98, 113–114. Tagadja Lex Stang érvényességét pl. LINDEMAN 1997: 91–92 az alapnyelvi fonológia szilárd tényeire hivatkozva. De ezzel összefüggésben ld. legújabban VINE 2005: 251–253 megjegyzéseit – Rix törvénye kapcsán – a laringálisok fonológiai megítélésnek nehézségeiről. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Lex Stang alapnyelvi törvény (ráadásul bizonyos ragozási végződésekre korlátozódik), míg a most tárgyalt hangváltozások különnyelvek.

⁷⁸ Ld. RIX 1969: 109⁹⁰. Vö. MAYRHOFER 1986: 130¹³⁴.

⁷⁹ KURYŁOWICZ 1935: 31; 1956: 339 (akit követ többek között LIV: 299–300 és RIX 1969: 92–93; 1976: 75). A *h₁e-h₃rto alakban BEEKES 1988b: 73 szerint sem vokalizálódott a likvida. Ld. legújabban VINE 2005: 251–253 megjegyzéseit, amelyeknek fényében valóban elképzelhető, hogy az */éh₃rto/ szóban (*/VHRC/) nem ugyanúgy szillabifikálnának a fonémák, mint egy normál */VCRC-/ kontextusban, hanem úgy, ahogy egy */VHRRCC-/ kontextusban (*/éh₃rnto/), ahol a jobbról balra iteratíven lejátszódó szillabifikálódás (vö. SCHINDLER 1977: 56) miatt az */n/ lesz szillabikus (*ṇ), míg az */t/ marad konsonáns. Hangsúlyozandó azonban, hogy a különnyelvi fejlemények a szillabifikálódás tekintetében eltérőek lehetnek! Ld. BEEKES 1988b: 60.

⁸⁰ A két ói. *ar-* gyökkel kapcsolatban ld. EWAia I: 105–106. Az ie. **h₁er-* és **h₃er-* gyökökről ld. LIV: 238, ill. 299–300.

a gyökéoraoristos – az augmentált indicativusi alakokat most mellőzve – kizárólag alapfokú gyököt tartalmazó alakokkal rendelkezik a védikusban, még a szabályosan gyenge tövet használó esetekben is: opt. med. sing. 3. *arīta* RV IX 79, 3c;⁸¹ inj. med. sing. 3. *arta* pl. V 52, 6e;⁸² part. med. sing. nom. m. (*sam*)*arāṇāḥ* I 165, 3. Sőt, az alapfok kizárólagosságát az indo-iráni korra is vissza lehet vezetni az óav. *uz-ārəšuuā* (/aršua/)⁸³ alapján.⁸⁴ Így e gyök augmentált alakjainak ói. *ár-* kezdete nem kíván külön megfontolást, hiszen **á-ar-*ból (< **á-Har-*) származnak, vagyis nem ugyanaz a helyzet, mint az *ārchat* esetében.⁸⁵

Ha elfogadjuk az *ārchat*-ra vonatkozó iménti magyarázatot (ti. **/éh₁rsket/* > **/áHrscat/* > **ārscat* > *ārchat*), akkor éppen fordított lehet a helyzet, mint amit fentebb Mayrhofer nyomán leírtunk. Ez esetben ugyanis éppen a *r-* kezdetű tövek hangtörvényszerűen mindig *ār*-ral kezdődő augmentált alakjai jelenthettek plusz támogatást az *i-*, *u-* kezdetű gyökök „hosszú diftongusos” *ai-*, *au-* augmentálásához.

Kérdés, hogy ez a Rix által is képviselt elképzelés helyes-e az óind, ill. az indo-iráni vonatkozásában. Természetes, hogy az alapnyelvi **/VHRC/* szekvenciák esetlegesen különböző szillabifikálódása – fonetikai értékelésüktől most eltekintve – alapnyelv utáni folyamat is lehet,⁸⁶ amiből egyenesen következik, hogy nyelvenként eltérő fejleményeket találhatunk. Másrészt az egyes resonansok viselkedése is különböző lehet, mint ahogy pl. Rix törvénye kapcsán erre A. S. Nikolaev nyomán B. Vine rámutatott. Tudniillik feltételezhető, hogy Rix törvénye csak szóeleji laringális + likvida kapcsolatokra érvényes, nazálisokra nem.⁸⁷ Ebből az következik, hogy a **/VHrC/* (**VHrC?*) óind reflexére vonatkozóan nem mérvadó párhuzam sem egy esetleges

⁸¹ Vö. HOFFMANN *Aufs.* II: 483³.

⁸² Vö. HOFFMANN 1967: 224.

⁸³ Vö. BEEKES 1988a: 175, 179; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 228 (szabályosan nullfokot mutat pl. *kərašuuā*). Arra nézve, hogy ez a gyök az indo-irániiban nem használta a gyökéoraoristosban a nullfokot, ld. még KELLENS 1984: 356².

⁸⁴ Ld. *LIV*: 299–300 és jz. 3–4. Vö. JASANOFF 2003: 153.

⁸⁵ Hogy ezt az egész gyökéoraoristosban változatlan indo-iráni alapfokot még korábbra vissza tudjuk-e vezetni, az a jelen összefüggésben nem perdöntő. Mindenesetre a RIX 1976: 75; HARĐARSON 1993: 200 és mások által ie. **/éh₃rto/*-ra közvetlenül visszavezetett gr. ὄπτο is *elvben* magyarázható lenne alapfokból (< **é-h₃er-to*), mint ahogy az ebből az igéből képzett összes többi homérosi gyökéoraoristos alak (imperat. sing. 2. ὄπσο, part. ὄπμενος, inf. ὄπθαι; ld. locusokkal együtt HARĐARSON 1993: 200) sem feltétlenül nullfokból ered Rix törvénye (**h₃r-* > ὄp-) értelmében, ahogy azt többnyire feltételezni szokták, hanem akár alapfokból is származhat (**h₃er-* > ὄp-). *LIV*: 299–300 szerint is – a gyökéoraoristos ablautmegoszlása alapján – a görög med. aor. alakban az eredeti nullfok található.

⁸⁶ Ezt képviseli pl. BEEKES 1988b: 60; 1995: 146–147.

⁸⁷ VINE 2005: 255 hivatkozásokkal (vagyis szerinte feltehetőleg **#H_{1,2,3}NC-* > gr. ἄC-). A nazálisok és likvidák különböző kezelését mutatja az is, hogy a görögben **C__C* helyzetben a szillabikus nazálisok folytatása egy szimpla magánhangzó (dialektálisan *a* vagy *o*), míg a szillabikus likvidáké egy – szintén dialektális eltéréseket mutató – magánhangzó + likvida kapcsolat (*ap/pa*, *op/po* stb.).

hangtörvényszerű görög $*/VHrC/ > \bar{V}rC$ változás (mint pl. a feltételezett $*/éh_3rto/ >$ hom. $ἔρτο$), sem pedig egy iir. $*/VHnC/$ $*/[VH\eta C] > *aHaC > *a-aC >$ ói. $\bar{a}C$ hangváltozás (mint pl. ie. $*/h_2uéh_1nt-o-/ >$ ói., av. $vāta-$, gyakran háromszótagos ejtéssel, vagyis $va-ata- < *vaHata-$ ⁸⁸), tehát csakis az óind (ill. indo-iráni) $*/aHrC/$ példák lehetnek mérvadóak.

A nagy probléma azonban az, hogy ilyen hangkörnyezetre szinte kizárólag az ói. $r-$ kezdetű tövek augmentált alakjai jelentik a példaanyagot,⁸⁹ amelyet, mint lentebb látni fogjuk, máshogyan (analogikusan) is lehet magyarázni. A további példák szintén az igeragozásból származnak, és szintén nem teszik lehetővé az egyértelmű döntést.

Ilyen a Rix által⁹⁰ is említett desiderativum (*írtsati* YS, AV) az *ardh-* ($< *HeRd^h-$, talán $*h_2eld^h-$ ⁹¹) gyökből, amely $*/Hi-HRd^h-sé-/$ ($*/h_2i-h_2ld^h-sé-/?$) $>$ iir. $*/Hi-Hrt-sá-/$ alakra megy vissza, és alátámasztani látszik a $*/VHRC/ >$ ói. $\bar{V}RC$ hangfejlődést. Ugyanakkor nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a szabályos fejlemény $*/Hi-HRd^h-sé-/$ ($*/h_2i-h_2ld^h-sé-/?$) = $*/[Hi-HRd^h-sé-]$ ($*/[h_2i-h_2ld^h-sé-]?$) $>$ iir. $*HiHrtsa- > *i-rtsa- > *irtsa-$ (*irtsati*), és a kezdő magánhangzó a gyakorlatilag azonos jelentésű (és hangtörvény szerinti, hiszen $*VHC > \bar{V}C$) *ípsati* (AV+) $< *h_1i-h_1p-séló-$ ⁹² hatására nyúlt meg (mindkettő jelentése tkp. 'elérni vágyik').⁹³

Ugyancsak nem tartom mérvadónak az *íyarti* / *írte* 'mozgásba hoz / med. mozgásba jön' reduplikált imperfectum mediális *írte* alakját sem.⁹⁴ Ez valóban ie. $*/h_3i-h_3r-tóij/ >$ iir. $*/Hi-Hr-taj/$ alakra megy vissza,⁹⁵ de nem bizonyítja az $*/-iHrt-/ >$ ói. $/-\bar{irt}-/$ fejlődés hangtörvényszerű voltát, hiszen elképzelhető, hogy a magánhangzós végződés-

⁸⁸ Ezzel ellentétben a görögben minden bizonnyal $*/VHnC/ > \bar{V}nC$, mint pl. $*/h_1ne-h_1nk-e-/ > *enēnke- > \epsilon\nu\epsilon\gamma\kappa\epsilon-$. Ld. LIV: 250° hivatkozásokkal; BEEKES 1988b: 73. Máshogyan pl. RIX 1976: 215.

⁸⁹ Ld. BEEKES 1988b: 62 példája egyedül *árdhnot* $< *h_1e-h_1rd^h-$. Ezzel szemben az óavesztaiban, ahol szerinte az ie. laringálisok glottális zárhangként tovább élnek, BEEKES 1988b: 67, 69 $VHrC > V\eta rC$ fejlődéssel számol, ahol a szillabifikáció $[V\eta rC]$, mint pl. inf. *irāidyāi* $l\eta i-\eta rdyāi$. Vö. BEEKES 1988a: 89.

⁹⁰ RIX 1969: 88.

⁹¹ LIV: 262–263. A döntés a hom. aor. $\acute{\alpha}\lambda\theta\epsilon\tau\omicron$ 'meggyógyult' (*LfgrE* I: 482) idevonhatóságától függ, amelyet kategorikusan elutasít pl. THIEME 1971: 167¹¹.

⁹² Ld. KÜMMEL 2000: 121.

⁹³ Mellesleg összesen ez a két $a-/ā-$ kezdetű gyök van, amely – szinkron szempontból – ilyen kontrakcióval képezi desiderativumát; ld. WHITNEY 1993: 374. – A likvidák, valamint a nazálisok, ill. a félhangzók fentebb említett esetlegesen különböző viselkedése miatt nem mérvadóak a következő desiderativumok sem: 1. a *naš-* (ie. $*h_2nek-$) 'elér' gyökből $*h_2i-h_2\eta k-séló-$ $>$ iir. $*Hi-Hak-ša-$ $>$ véd. *íyaksati* (később egyértelműsítve *ínaksati*), ld. LIV: 283 és 284¹⁸; EWAia II: 27; 2. az *i-le-* (ie. $*h_1ej-$) 'menni' gyökből $*h_1i-h_1i-séló-$ $>$ iir. $*Hi-Hi-ša-$ $>$ véd. *íysate* 'siet, meghátrál', ld. LIV: 232; GOTÖ 1987: 77.

⁹⁴ Amelyből az *ūr-* „*Neowurzel*” vonódott el; ld. LIV: 299, 300⁸. GRASSMANN 1955: col. 99–100 és 233–234 már külön szócikkben tárgyalja az act. (s.v. *ar*) és med. (s.v. *ūr*) alakokat. Az avesztaiban tematizálódott az ige, kivéve talán a konjektúráként felvetett $*uz-iiōrāiti$ V. 19, 28 alakot. Ld. LIV: 299, 300⁹; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 205.

⁹⁵ Vö. RIX 1969: 93.

sek előtti tóalak (**h₃i-h₃r-V-* > *īr-V-*) általánosult a paradigmában. Ilyen végződésesek találhatók legfőképpen a plur. 3. személyű alakokban⁹⁶ (inj. **-énto* > **-ánta*, ill. ezt felváltó *-ata*, ind. praes. **-éntoj* > **-ánte*, ill. ezt felváltó *-ate* stb.).⁹⁷

Mindezek alapján – további adat hiányában⁹⁸ – azt mondhatjuk, hogy nem bizonyítható, hogy az óindben hangtörvényszerű a *VHRC > *V̄RC* hangváltás,⁹⁹ de természetesen ezt nem is zárhatjuk ki száz százalékos biztonsággal, vagyis a két felfogást egyenrangú lehetőségekként kell kezelniük.

Vegyük sorra a „*r-* kezdetű” gyökök között a fentebbi felosztás szerinti második gyökcsoporthoz, tehát azokat a gyököket, amelyek egyaránt rendelkeznek olyan igetővel, amelyben nullfokú gyök is szerepel, és olyannal, amelyben csak alap- és/vagy nyújtott fokú gyök fordul elő! Vizsgáljuk meg először részletesebben az *ard-* gyököt, amely, mint fentebb láttuk, rendelkezett egy egyszerű tematikus imperfectummal (*árdati* AV+), melyből olyan hangtanilag szabályos augmentált formákat várunk, mint pl. sing. 1. *árdam*, de amelyek minden bizonnyal nem adatolhatók a védikus szövegekből. A „minden bizonnyal” kitétel arra utal, hogy létezik egy plur. 3. *árdan* alak (RV IV 17, 2), ez azonban inkább a gyökéoraoristoshoz tartozik, mintsem a tematikus imperfectumhoz.¹⁰⁰ De még ha ezt a vitás alakot figyelmen kívül hagyjuk is, az imperat. plur. 3. *rdantu* (RV VII 104, 24) alak mindenképpen egy gyökéoraoristos meglétére utal a védikus nyelvben (vagy, ami kevésbé valószínű, egy *tudāti*-típusú imperfectumtőére).

Az indogermán gyökéoraoristos indicativusának hangsúlyozása és ablautviszonyai mind a mai napig igen élénk vita tárgyát képezik.¹⁰¹ A hagyományos felfogás szerint¹⁰² a gyökéoraoristos a gyökérimperfectumhoz hasonlóan amfidinamikus hangsúlyozási típusba tartozott, és ennek megfelelő ablautváltakozást mutatott: alapfokot az

⁹⁶ A plur. 3. fontosságát mutathatja, hogy ebből az igéből ez a leggyakrabban adatolt szám-személy a RV-ban! Ld. GRASSMANN 1955: col. 234.

⁹⁷ A conī.-ban az *-a-* módjel előtt eredetileg erős tő szerepelt (vagyis sing. 3. *iyarate), tehát ez nem motiválhatta az analógiát, de helyette már az AV-ban előfordul a conī. *ud-irate*; ld. GOTŌ 1987: 81. Vö. továbbá még óav. tematizált imperat. sing. 3. *īratū* < *Hi-Hr-a-tu; HOFFMANN-FORSSMAN 2004: 184, 193.

⁹⁸ Vö. BEEKES 1988b: 64 („[Skt.] VHR > /no evidence/”). Perdöntő egy olyan alak lehetne, amely izolált, és nem áll sem intra-, sem interparadigmatikus analógiák befolyása alatt.

⁹⁹ Természetesen a görögben ettől függetlenül lehet hangtörvényszerű (ld. fentebb hom. ὄρτο)!

¹⁰⁰ Elméletileg lehetséges, hogy egy 6. osztályos imperfectumtőről van szó (*rdāti), de a gyökéoraoristos sokkal jobb javaslat. Egy másik nehézség, hogy az *árdan* alak valójában egy *rdan* vagy *ardan* iniunctivus is lehet az *ā-* igekötővel. Ld. GOTŌ 1987: 103. Ld. továbbá HOFFMANN 1967: 179–180, aki ráadásul felveti a rokon jelentésű és feltehetőleg etimológiailag is ide tartozó (ld. EWAia I: 117–118) *ārdra-* ’nedves, folyékony’ melléknév kezdő magánhangzójának esetleges hatását is.

¹⁰¹ Vö. magyarul rövid áttekintésként CSER-MAYER 1999: 62.

activum singularisában, nullfokot a többi számban, illetve a mediumban.¹⁰³ A másik tábor képviselői az activumban csupán a plur. 3. személyben feltételeznek nullfokot, míg szerintük az összes többi aktív alak alapfokot tartalmazott.¹⁰⁴

Bármit feltételezünk is az alapnyelvre vonatkozólag, bizonyosnak látszik, hogy legkésőbb az indoirániban kialakult az a rendszer,¹⁰⁵ hogy a gyökéoraoristosok activumában csak a plur. 3. személy tartalmazott nullfokot, míg az összes többi alakban alapfok volt használatos. A védikus nyelvből számos gyökéoraor. ind. (és inj.) plur. 1. és 2. személyű alakot tudunk említeni erős tövel (pl. *ákarma*, *áganma*, *adāma*, *ákarta*, *agāta*, *chedma*, *hóma* stb.).¹⁰⁶ Az óavesztaiból azonban alig van érdemi adatunk.¹⁰⁷ A plur. 1. *dāmā*, plur. 2. *dātā* alakok valóban alapfokot mutatnak ugyan, de az *-ā*- (< *-aH-*) végű gyököknél a gyökérimperfectumban is általánosult az alapfok az indoirániban (ld. pl. véd. praet. impf. plur. 1. *ápāma*, plur. 2. *áyātana*¹⁰⁸), tehát ez nem sajátosan gyökéoraoristosi jellegzetesség.¹⁰⁹ Így lényegében csak a plur. 2. óav. *cauiištā* Y. 34, 13 = újav. *cōištā* alakok maradnak, amelyek /caišta/-ként értelmezhetők a *ciš-/cōiš-* gyökből.¹¹⁰

Ez azt jelenti, hogy az óind nyelv az indo-irániból egy olyan aktív gyökéoraoristosi paradigmát örökölt, amelyben csupán a plur. 3. személyben volt nullfokú a tő, a többi alakban alapfokú (guṇa-fokú). Ennek értelmében az az aoristos iniunctivus, amely a *ṛdantu* imperativushoz tartozik, a plur. 3. személyben nullfokot tartalmazott (*ṛdan < *Hṛd-ant = */Hrd-ant/). Ha ez a plur. 3. személyű alak augmentumot kapott, akkor – fonemikus átírásban – */éHrdent/ > */áHrdant/ alak keletkezett.

¹⁰² Ennek egyik jeles képviselője HARĐARSON 1993 (pl. 38, 41–42 és passim), valamint pl. SZEMERÉNYI 1999: 280–281; LIV: 20; MEIER-BRÜGGER 2002: 173; MCCULLAGH 2002: 59–60; TICHY 2004a: 127–128.

¹⁰³ Az óind 6. osztályba tartozó imperfectumok, amelyek rendszerint az ie. R(Ø)-éló- típusú imperfectumtövek reflexei (LIV: 18–19), végig nullfokú gyököt tartalmaznak, beleértve a praeteritum imperfectumot is.

¹⁰⁴ Ezt képviseli pl. HOFFMANN *Aufs.* I: 146, 249; RIX 1976: 214. Egy köztes megoldást vetett fel legújabban MALZAHN 2004, aki szerint elképzelhető, hogy a singularis mellett a plur. 2. személy is erős tövel rendelkezett már az alapnyelvben.

¹⁰⁵ Bár BEEKES 1988a: 180 szerint ez független innováció is lehet az egyes nyelvekben.

¹⁰⁶ Ld. MACDONELL 1910: 367, 369.

¹⁰⁷ Az av. gyökéoraoristosra vonatkozólag ld. részletesen KELLENS 1984: 353–365; BEEKES 1988a: 175–181; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 223–229.

¹⁰⁸ MACDONELL 1910: 340. A folyamatról ld. HARĐARSON 1993: 91–92.

¹⁰⁹ Sőt, az avesztaiban az *-ā* végű gyököknél a plur. 3. személybe is beszívárgott az alapfok: ld. óav. *dan* /*dān*/ (vs. véd. *apur*). KELLENS: 1984: 358, 360; BEEKES 1988a: 180; HARĐARSON 1993: 92.

¹¹⁰ Ld. NARTEN 1975, különösen 82–83 és 4., 6. jz.; KELLENS 1984: 355, 356–357⁷; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 225; LIV: 381^{2,3} hivatkozásokkal (s.v. **k^heis-* 'auf etwas achten, wahrnehmen'). A saját

Ennek hangtörvényszerű fejleménye a fentebbiek értelmében vitatott, hiszen az egyik felfogás szerint **é-Hrd-* szillabifikációval kell számolnunk, amelyből **á-Hrd-* > **á-rd-* > **árd-* fejlődött, míg a paradigma többi alakjában szabályosan **é-Herd-* > **árd-* szerepelt. A másik felfogás szerint az **/áHrdant/* alakban nem vokalizálódott a likvida, és így szabályosan alakultak ki a paradigma egészében az **árd-*-dal kezdődő formák. Ez utóbbi eshetőséget nem tárgyalom tovább, hiszen egyértelmű a helyzet: az óind *r-* kezdetű tövekben mindenhol hangtörvény szerinti lenne az augmentált alakok *ār-* kezdete. A következőkben azt fogjuk látni, hogy nem szükséges ehhez a vitatott hangváltáshoz folyamodnunk annak érdekében, hogy magyarázhassuk az *ār-* augmentálást.

Ha ugyanis az első értelmezést fogadjuk el, akkor valószínűsíthető, hogy a korai óindben (esetleg már az alapnyelv óta meglevő tő reflexeként¹¹¹) létezett egy *árdati* imperfectumtő, amelynek augmentált alakjai mindig **árd-*-dal kezdődtek, és emellett egy másik ige, egy gyökéraoristos, amelynek indicativusi paradigmájában **árd-* ~ plur. 3. **árd-* váltakozás volt. Feltételezhetjük, hogy az előbbi thematikus tő praeterituma paradigmatiszta kiegyenlítődést okozott az utóbbi, athematikus aor.-tőben: a sing. 3. **árdat* (< **á-Hard-at*) és plur. 3. **árdan* (< **á-Hard-ant*) viszonya (az *árd-a*-imperfectumtőből) előidézhette azt, hogy az *árd-/rd-* aoristostőhöz tartozó plur. 3. **árdan* (< **á-Hrd-ant*) **árdan*-ná változott a sing. 3. **árt* (< **árd-t* < **á-Hard-t*) mellett. Természetesen a plur. 3. személyen kívüli összes többi alaknak is ugyanilyen hatása volt.

Ezen értelmezés szerint a gyökéraoristosnak nagyon fontos szerepe lehetett a *r-* kezdetű tövek augmentum temporaléjának kialakításában, ugyanis bár alapvetően amfidinamikus ragozással rendelkezett, mégis volt olyan modusa (az indicativus), amelyben – speciálisan indo-iráni átrendeződés miatt – túlnyomórészt alapfok volt található, tehát nagyon könnyen létrejöhett a paradigmatiszta kiegyenlítődés.

A plur. 3. aor. imperat. *rd-antu*, inj. **rdan* ~ ind. **árd-an* közti, ilyen módon újonnan kialakult viszony alapján¹¹² létrejöhett, illetve megszilárdulhatott az új augmentálási szabály, amely előírta, hogy minden *r-* kezdetű tő múlt időben, augmentált alakjaiban *vṛddhire*, *ār-*-ra változtassa kezdő magánhangzóját. Ezt támogatta a többi

---

tos ortográfiára vonatkozólag ld. korábban HUMBACH 1959: I 20–21, II: 47. BEEKES 1988a: 175 szerint ez nem biztos, hogy plur. 2., ami azt jelentené, hogy egyetlen érdemi avesztai példánk sem lenne.

¹¹¹ Ld. *LIV*: 223–224.

¹¹² Ezen ige esetében a plur. 3. személy fontosságára (és így az analógiában való kiemelt szerepének lehetőségére) utalhat az a tény, hogy a RV-ban csupán plur. 3. alakok adathatóak belőle (a causativumból viszont csak sing. alakok).

olyan igető is, amely *ar*-ral kezdődött, és így mindig hangtanilag szabályos *ár*- szerepelt praeteritum imperfectumi alakjaiban.

Ugyanilyen érdekes gyök a *ardh-* 'szerencsésen elér; glücklich erlangen; gedeihen',¹¹³ mely a védikusban rendelkezik¹¹⁴ egy gyökéraoristossal (*árdhma* pl. TS II 6, 9, 5; *rdhyām* RV V 60, 1d stb.; vö. óav. aor. coni. *arədat*), egy aor. passivivel (*árdhi* YS, AV); kétféle nazális imperfectumtővel (infixummal coni. *ṛnádhat* RV I 84, 16d és part. impf. act. *ṛndhán* pl. RV I 173, 11, melyet már a RV I 18, 18-tól kezdve a *rdhnóti* vált fel), causativummal (*ardháyati* YS+) és talán egy 4. osztályos imperfectummal (*sám rdhyatām* RV X 85, 27). Ha – a fentebbi megfontolások miatt – nem fogadjuk is el hangtörvényszerűnek az **/éHRC-/ > *āRC-* változást,¹¹⁵ mégis könnyen magyarázható az imperfectumi augmentált alakok *ār-* kezdete (pl. *árdhnot*). A causativumban és a gyökéraoristosban (először a plur. 3. kivételével, majd egy nagyon valószínű és kézenfekvő paradigmikus kiegyenlítődéssel az egész aoristosi paradigmában), valamint minden bizonnyal az aor. pass.-ben¹¹⁶ ugyanis hangtörvényszerű az *ārd^h*- forma (< **á-Hard^h*-). Az amfidinamikus gyökéraoristosból a nullfokú gyököt tartalmazó alakokra (plur. 3. gyökéraor. inj. **rdhán*, imperat. **rdhántu*) való tekintettel könnyen elvonódhatott az augmentálás ismert módja, amelyet aztán a csak nullfokú gyököt tartalmazó imperfectumtövek augmentált alakjaira át lehetett vinni.

Figyelembe vehető még a causativumok hatása is:¹¹⁷ *ardáyati* < **Hard-ája-ti* < **Hord-éjelo-* (pl. inj. sing. 3. *ardáyat* RV I, 187, 1d) és *arcáyati* (csak inj. sing. 2. *arcayas* RV III 74, 2)¹¹⁸ < **Harč-ája-ti* < **h₁ork^h-éjelo-*,¹¹⁹ melyek **árdayat* és **árcayat* praet. imperf. alakokkal rendelkeztek. Különösen fontos lehet ezek közül az

¹¹³ Ld. *EWAia* I: 118; *LIV*: 262–263; WERBA 1997: 167–168.

¹¹⁴ Az előforduló alakokat ld. RIX 1969: 88.

¹¹⁵ Ahogy pl. RIX 1969: 88 teszi, amikor a nullfokú gyököt tartalmazó *árdhnot*, *árdhyata* alakok nyújtott augmentumát a laringális bizonyítékának fogja fel.

¹¹⁶ Ld. RIX 1969: 88 (vsz. < **é-h₂old^h*-). Az o-fokra nézve, amelyet több gyökben Brugmann törvényének érvényesülése bizonyít, ld. JASANOFF 2003: 153 és 16. jz.

¹¹⁷ Az *arj-* és az *ardh-* causativuma csak későbbi szövegekből adatható.

¹¹⁸ Ld. ezzel kapcsolatban HOFFMANN 1967: 162¹⁰⁷.

¹¹⁹ *LIV*: 223–224, 240–241. Az adatolt alakokat ld. GRASSMANN 1955: 114, ill. 111. Az *arc-* gyökből képzett sing. 1. (!) személyű *arcase* RV X 64, 3b alak vitatott. Ezt és az ehhez hasonló (pl. *yajase*, *punišé* stb.) alakokat általában sajátos, az imperfectumtövön (*arc-a-* stb.) alapuló *s*-aoristosoknak szokták tartani. Vö. MACDONELL 1910: 378; WHITNEY 1993: 319 §894d; OLDENBERG 1967 I: 770, 768⁴; GOTÖ 1987: 98 („-ase-Form”) és 98–99^{24–25}. Funkciójuk szerint hortatívusi alakok: ld. RENOUE 1952: 261, 273. Vannak gyökök, amelyekből hasonló med. part. is adatható a védikus nyelvből (pl. *óhasāna-*, *mandasāná-*, *sahasāná-* stb.). Ld. MACDONELL 1910: 381–382. Bárhogyan ítéljük is meg azonban ezeket, az *arcase* esetében nem beszélhetünk egy produktív, alapfokú gyököt tartalmazó *arcas-* töről, amely augmentálva *ār-*t tartalmazott volna.

első, hiszen az *ardáyi* causativum volt gyakorlatilag a véd. *ard-* ige intranszítíven használt impf. és aor. töveinek tranzitív párja.¹²⁰

2. 4. Összefoglalás

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Lubotsky által többek nyomán a lehetséges hangtörténeti fejlődésről adott elmélet alapján véve helyes, de emellett bizonyos támogató analogikus tényezőket is figyelembe kell vennünk. Ezek közül a legfontosabbat az itt leírt és elemzett tövek jelentik. E tövek, mivel legalább alapfokú gyököt tartalmaztak, múlt idejükben hangtörténetileg szabályos „hosszú” (bár az analógia idejére fonetikailag már megrövidült, de legalábbis rövidülésben levő, a hangzófokozás rendszerében azonban hosszúnak számító) *vṛddhi*-diftongusokat tartalmaztak. Ez a körülmény elősegíthette azt, hogy azok a tövek, amelyek augmentált alakjaiban az intervokális laringálisok eltűnése után az *a-i-*, *a-u-* (és talán *a-r-*?) egy ideig nem vonódott egybe a morfológiai áttetszőség érdekében, később nem a szabályos *ḡṇa e*-be, *o*-ba (*ar*-ba) vonták össze ezeket a magánhangzókat, hanem azokba a diftongusokba, amelyek az előbbi csoportban előfordultak. Ezen a módon egy új óind „*vṛddhi*-augmentálási” szabály jött létre, amely teljes mértékben összhangban van az óind nyelvnek azzal a tulajdonságával, hogy a *vṛddhi* (nyújtott) fok nagy szerepet játszik a különböző képzéseknél, így például elsőrendűen a névszóképzésben is.

¹²⁰ Vö. HOFFMANN 1967: 180; GOTŐ 1987: 55²¹.

3. Az augmentum temporale az óiráni nyelvekben

A következőkben azt a kérdést vizsgálom meg, hogy ez az óindben megfigyelt „hosszú diftongusos” augmentálási mód használatos-e az óiráni nyelvekben. Mint fentebb láttuk, az óind esetében ezt az augmentálást belső fejleményként lehetett értékelni, ami az ellen szól, hogy indo-iráni korú jelenségről beszéljünk. Mindazonáltal elképzelhető, hogy párhuzamos különnyelvi fejlődés során ugyanaz a rendszer alakult ki. Mit mutatnak tehát az óiráni adatok?

3.1. Az augmentum temporale az avesztaiiban

Az óavesztai nyelvből nincs adatunk augmentum temporalés alakra „i-, u-, r-” (vagyis *aē-/aii-*, *ao-*, *ar-*) kezdetű gyökből, sőt nem kizárt, hogy ez a nyelv egyáltalán nem használt augmentum temporalét.¹²¹

Ugyancsak nem releváns az újavesztai anyag sem.¹²² A sing. 3. *uzāhḡhaṡ* Yt. 8, 39 alak például *a-* kezdetű gyökből származik (az *ah-* ’dobni’ igéből < iir. **as-* /vö. ói. *as-* / < ie. **h₁(?)es-*; LIV: 242–243). Az avesztai ige az óindból is adathozható imperfectumképzést mutatja (*-iia-* képzővel, vö. újav. *aṡhiieiti*),¹²³ az említett alak pedig valószínűleg praet. impf.-ként értelmezendő, vagyis *-āhḡhaṡ*¹²⁴ (*-āhḡhaṡ* helyett) < **-āšjat* < *é-h₁es-je-t (analogikus alapfokkal).

¹²¹ BEEKES 1988a: 150–151 szerint „both cases of augment before a root beginning (apparently) with a vowel (a-), had *laṡa...l*, i.e. *laṡas/* and *laṡaram/*”, azaz mindkét alakban augmentum syllabicum található, melyet gyök eleji glottális zárhang követ, amely az ie. laringálisok reflexe Beekes szerint (tehát az említett két alak az ie. **h₁es-* és **h₁er-* fejleménye). Ugyanígy BEEKES 1988b: 67. Ld. ugyanakkor LIV: 238⁴ (HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 224 nyomán): av. *arəm* < *ā-arəm (*ā-* igekötővel); vö. továbbá KELLENS 1984: 355. KELLENS 1984: 245¹, 1989: 51 szerint az óavesztaiiban általában véve nincsen biztos adat augmentált praeteritum imperfectumra (kivéve az *ah-* és az *aii-* gyököket, amelyek nem használták iniunctivusi alakjukat). Az augmentum syllabicum felismerése sem egyértelmű, tekintve, hogy az avesztaiiban a szókezdő *a-* hosszúsága instabillá vált, tehát az *a-* augmentumot és az *ā-* igekötőt sokszor nem lehet megkülönböztetni. Ld. KELLENS 1984: 245²; BEEKES 1988a: 150; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 181.

¹²² Erről ld. pl. REICHEL 1909: 94.

¹²³ Ld. KELLENS 1984: 120; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 185.

¹²⁴ Az *-nhii-* helyetti általános újav. *-nh-* jelölésre (pl. *aṡhaṡ* Yt. 8, 6) nézve ld. KELLENS 1989: 42; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 86; REICHEL 1909: 54–55. KELLENS 1984: 400 az *-nh-* jelölés alapján (amely általában *ā__ā* helyzetben szokott az ósír. **-h-* fejleménye lenni: pl. aor. con. *aṡhaṡ* Y. 44, 19 < *asat; ld. KELLENS 1989: 42; REICHEL 1909: 54) egy con. perf. alakra (< *ās-a-t; vö. véd. perf. ind. *āsa*) gondol. Ezzel szemben ld. LIV: 243^{5–6}; KÜMMEL 2000: 620. Vö. továbbá HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 45, 86 a *-nh-* helyetti olykori *-nh-* jelölésre vonatkozólag. BEEKES 1997: 17 szerint a *-h-* > *-nh-* változás az óavesztai után játszódott le.

Nem használható fel a (-)āiṭ (*upāiṭ* Y. 9, 1; *para.āiṭ* V. 22, 13) alak sem annak bizonyítására, hogy az avesztai nyelvben létezett egy egységes, hosszú diftongusokat előíró szabály a magánhangzó kezdetű gyökök augmentálására, hiszen ez az alak¹²⁵ hangtörvényszerű fejlődése az *á-aiṭ praeteritum imperfectumnak (< *á-Hai-t < *é-h₁eṭ-t), míg az āi-t tartalmazó dualisi és pluralisi formákat (pl. du. 3. -āiṭam)¹²⁶ paradigmaticus kiegyenlítődéssel magyarázhatjuk a rövid *áHi-C- > *ai- (> av. *aē-) helyett.

3. 2. Az augmentum temporale az óperzsaiban

3. 2. 1. Általános megjegyzések

Hasonló a helyzet az óperzsa nyelvben is. Sok augmentum temporalis alak adathozható a létigei *ah-* gyökből (pl. praet. impf. sing. 1. <*a-h-m*> *āham*, plur. 3. <*a-h*> *āha*), de ezek, *a-* kezdetű gyökről lévén szó, kérdésünk szempontjából lényegtelenek. Ugyancsak vannak augmentált praeteritum imperfectumi alakjai az *ay-* 'menni' gyöknek, mint pl. sing. 1. <*n-i-ṣ-a-y-m*> *niṣ-āyam*, sing. 3. <*a-i-š*> *āiš* és plur. 3. <*p-t-i-y-a-i-š*> *patiy-āiša* (melyek közül az utóbbi kettőben az -š- az *s*-aoristosból lett átvéve).¹²⁷ A singularisi alakok ugyanúgy magyarázandók, mint a fentebbi avesztai -āiṭ alak (vagyis *āi-lāy-* < *á-ai- < *á-Hai-), míg a plur. 3.-ban található hosszú diftongus *é-h₁ṭ-re mehet vissza,¹²⁸ és ugyancsak támogathatta a paradigmaticus kiegyenlítődést az egész praeteritum imperfectumban.

Jóllehet az óperzsa igekötős alakok értelmezése a sajátos ortográfia miatt gyakran bizonytalan, a *frāišayam* 'elküldtem' praeteritumi alakról elmondható, hogy minden bizonnyal *fra-* + *āišayam* módon bontandó fel. Az „iš-” (*aiš-*) gyöknek itt ugyan valóban a hosszú diftongusos (ind terminussal „vr̥ddhi”) fokát látjuk, ugyanakkor az *āišaya-* nem más, mint ismét csak hangtörvényszerű fejlődése az iir. *áHaišHaja- (< *é-h₁oišh₂-eṭelo-?) alaknak, az ie. *h₁eṭsh₂- 'megerősít, hajt, serkent' gyök causativumi praeteritum imperfectumának. Az említett causativumi fő egyébiránt az (új)avesztaiban

¹²⁵ Bár az *upāiṭ* akár augmentálatlan -aiṭ (< *Haj-t) formát is tartalmazhat. Vö. HOFFMANN-FORSSMAN 2004: 201.

¹²⁶ Ezeket ld. KELLENS 1984: 85.

¹²⁷ KENT 1953: 73, 76; MEILLET-BENVENISTE 1931: 128, 130; BRANDENSTEIN-MAYRHOFER 1964: 79.

¹²⁸ Vö. MEIER-BRÜGGER 2002: 54. Ld. fentebb az óind praet. impf. paradigmájának kérdését.

is megtalálható (újav. *parā.aēšaiia-*), tehát legalábbis ősiráni korú fejleményről van szó.¹²⁹

3. 2. 2. <a-y-t-a>

A mediális praet. impf. plur. 3. személyű <a-y-t-a> alakot általában 'jöttek' jelentéssel az $\bar{a}$ - + ay- igéből szoktak eredeztetni, „ $\bar{a}ya^{(n)}t\bar{a}$ ” hangalakkal.¹³⁰ A szó eleji $\bar{a}$ - elvben $\bar{a}$ - + a-, ill. $\bar{a}$ - + $\bar{a}$ - módon bontható fel, de ezek közül mindenképpen a másodikat kell előnyben részesítenünk, hiszen ($\bar{a}$ - +) $\bar{a}y$ - < iir. * $\acute{a}$ -H $\bar{i}$ - < ie. * $\acute{e}$ -h $\bar{i}$ - (V-) (vö. a fentebb az aktív alakról mondottakat). Világos, hogy ez az alak sem mutatja az óind típusú augmentálást, hiszen a hosszú diftongus hangtörvényszerű fejlemény a rekonstruálható indo-iráni, sőt alapnyelvi alakból.

Figyelemreméltó azonban a végződés megítélése, hiszen az <a-y-t-a> alak — pusztán ortográfiaiilag — elvileg takarhat $\bar{a}yat\bar{a}$, illetve $\bar{a}yant\bar{a}$ hangalakot is, tekintve, hogy az óperzsa ékírás nem jelöli a zár- és réshangok előtti nazálisokat.¹³¹

Az ie. * h_1ej - 'megy' ige gyökérimperfectuma eredetileg csak activumban ragozódott, tehát a mediális paradigma mint olyan alapnyelv utáni fejlődés eredménye, és feltehetőleg nem is indo-iráni, hanem különnyelvi szinten.¹³² Mindenesetre az athenaikus amfidinamikus gyökérimperfectumban az alapnyelvben a med. plur. 3. szekundérvégződés *-énto volt (pl. * $g^{uh}en$ - → * $g^{uh}n-énto$),¹³³ és az amfidinamikus paradigma hangsúlyviszonyainak megfelelően hangsúlyos *-é- magánhangzóval rendelke-

¹²⁹ Ld. LIV: 234; KELLENS 1984: 148. A szanszkrit *eṣayati*, bár KENT 1953: 73 közvetlenül a fenti óiráni alakokkal rokonítja, valószínűleg inkább egy, a produktív minták alapján képzett másodlagos származék az óind nyelvben, amire az utal, hogy csupán a klasszikus szanszkritből adatolható. Vö. WHITNEY 2003: 9 és WERBA 1997: 337. LIV: 234¹⁰ felveti annak a lehetőségét is, hogy az óp. *frāšaya-* az ie. * $h_1ish_2-éjelo$ -imperfectumtőre menne vissza. Ebben az esetben egy *-āišayam* praet. imperf. valóban az óindhez hasonló „vṛddhi”-augmentálást mutatná (vagyis *āišayam* < * $\acute{a}$ -i $\acute{s}ajam$ < * $\acute{a}$ -Hi $\acute{s}H-ajam$ < * $\acute{e}$ -h $\bar{i}sh_2-ejo-m$). De még ha az óperzsa igealak valóban a feltett * $\acute{e}$ -h $\bar{i}sh_2-ejo-m$ -ből származik is (ami az avesztai *parā.aēšaiia-* alapján nem valószínű), még mindig fennáll a lehetősége annak, hogy az igezőtő *frāišayam*-ot *fra-* + *-aišayam* módon bontsuk fel, amelyben az utóbbi a szabályos „guna” *ai-* diftongust tartalmazná (< * $\acute{a}$ -i- < * $\acute{a}$ -Hi- < * $\acute{e}$ -h $\bar{i}$ -). A *fra-* + *iš-* kétféle szintaktikájáról (ami alapján Schmitt egyenesen két *fra-iš-* igét különböztet meg) ld. SCHMITT 1978: 67 (vö. SCHMITT 1980: 32).

¹³⁰ Ld. pl. BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 109. Az alak egyébként egyszer fordul elő (DSuez c11; ld. KENT 1953: 147).

¹³¹ Ld. pl. BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 23. Lehetséges magyarázatát ld. HOFFMANN *Aufs.* II: 629–630; másképpen RISCH 1954: 660.

¹³² Erre utal az, hogy a mediális paradigma másodlagos, belső fejleményként értelmezhető a védikusban (ld. GOTÖ 1987: 95; vö. KELLENS 1984: 16¹), az avesztaiiban pedig valószínűleg nem adatolható mediális alak ebből az igéből, bár Kellens nem tartja kizártnak, hogy ez csak a véletlennek köszönhető (KELLENS 1984: 15–17).

zett (ellentétben a különböző akrosztatikus hangsúlyozású paradigmákkal, mint pl. a Nartenpräsens vagy az *e-vel reduplikáló imperfectum, amelyeknél a végződés *-*nto* volt).¹³⁴ Ha ez a végződés az indo-irániban, majd az óperzsában megőrződött volna, akkor az *ay*- igéhez különnyelvi szinten kialakuló mediális paradigmában praet. impf. plur. 3. *áHianta > *āianta > óp. *āyantā* jött volna ténylegesen létre.

A helyzet azonban nyilvánvalóan nem ilyen egyszerű. A védikus nyelvben ugyanis azt látjuk, hogy míg az augmentálatlan aor. inj. alakokban az *-anta* végződés használatos, az augmentált aor. ind.-ban — egy lehetséges magyarázat szerint a különböző akrosztatikus paradigmák analogikus hatására — az *-ata* szekundérvégződés terjedt el (akrosztatikus paradigmában: *áata* < *-*nto*): *kránta* ~ *ákrata*.¹³⁵ Ezt követően az indicativusi *-ata* végződés az amfidinamikus gyökérimperfectumokra, majd minden athematikus imperfectumi osztályra átterjedt, s később a praes. impf.-i *-ante* (< *-*éntoi*) végződés *-ate*-vé történő átalakítását is maga után vont. Másodlagosan néhány thematizált szekundér *-anta* szekundérvégződés is adathozható a RV-ból.

Hasonló a helyzet az avesztai nyelvben is. Az óavesztaiban¹³⁶ kizárólag *-atal-atā* med. plur. 3. szekundérvégződést találunk mind az athematikus praet. impf.-okban, mind a gyökéoraor.-ban (pl. aor. *višiiātā*; praet. impf. *varənātā*).¹³⁷ Hasonlóképpen a med. plur. 3. primérvégződés is *-aitē* az óavesztai imperfectumi alakokban (pl. *vīmarəncaitē*,¹³⁸ *šauuaitē*¹³⁹). Az újavesztaiban azonban már többnyire másodlagosan thematizált *-ante* szekundérvégződéssel találkozunk (pl. *ājhənte*, *varənənte*).¹⁴⁰ Hogy ezek az alakok valóban másodlagosan thematizáltak, nem pedig ősi maradványok, azt

¹³³ Vö. TICHY 2004a: 107.

¹³⁴ Vö. TICHY 2004a: 108.

¹³⁵ HARĐARSON 1993: 53 és 62. jz. Vö. HOFFMANN *Aufs.* II: 362. MACDONELL 1910: 367¹⁶ (a fentiek értelmében helytelenül) thematizált alaknak („*transfer form*”) tekinti a *kránta* (RV I, 141, 3) alakot. Ugyancsak thematizáltak tekinti MACDONELL 1910: 351⁷ az *aminanta* (RV I, 79, 2) és *grñanta* (RV VIII, 3, 7) alakokat is, de itt már helyesen, hiszen ezek valóban másodlagosan thematizált formák, amivel egybevág, hogy a RV késői könyveiben fordulnak elő, és hogy a 9. osztályban az activumban is sok thematizált alak van. Ld. RENOUE 1952: 267.

¹³⁶ Ld. BEEKES 1988a: 153 táblázatát az impf.-aor. rendszer végződéseiről; továbbá REICHEL 1909: 131.

¹³⁷ Ortográfiai változatok *-šiiātā* helyett a *ci-* (óav. *ši-*) gyökből, ill. *varənātā* helyett a *var-* gyökből. Ld. HUMBACH 1959: I 25, II 21. Vö. HARĐARSON 1993: 53⁶³; KELLENS 1984: 353, ill. 177, 179; HOFFMANN-FORSSMAN 2004: 57, 227, ill. 58, 218. Beekes fonemikus átírásában /šyata/ (BEEKES 1988a: 179), ill. /vrnata/ (BEEKES 1988a: 169). Nem világos (ld. KELLENS 1984: 358–359 és 5. jz.), hogy az óav. med. gyökéoraor.-i *dātā* Y. 44, 20 alak sing., du. vagy plur.-e. A utóbbi esetben ez is a med. plur. 3. *-atā* végződést mutatná (< *dH-ata). Egyértelműen így veszi pl. BEEKES 1988a: 180.

¹³⁸ KELLENS 1984: 165, 167; BEEKES 1988a: 169 (/mrcatai/).

¹³⁹ KELLENS 1984: 92–93 és 3. jz.

¹⁴⁰ KELLENS 1984: 97, ill. 170 („*thématisation secondaire*”). Ennek folyományaképpen az óavesztaiban még athematikus plur. 3. végződésként szereplő *-aitē* az újavesztaiban már sokszor thematizált sing. 3. végződésként (*-aite*) jelentkezik: pl. med. sing. 3. újav. *mərəncaite* (a konjektúraként egy helyen feltételezett eredeti athematikus **mərənke* < *mərənke-te mellett). Ld. KELLENS 1984: 165–166 és 9. jz.

késői előfordulásuk mellett a *dā-* gyökök (< iir. **daH-* és **d^haH-*) is alátámasztják. Ezek ugyanis, bár az alapnyelvben **é-*vel reduplikáló akrosztatikus ragozásúak voltak, tehát a med. plur. 3. végződésük kezdettől fogva iir. szekundér *-*ata* (< **’nto*), primér *-*atai* (< **’ntoi*) volt, az újavesztaiban olyan alakokat mutatnak, mint pl. med. praes. impf. plur. 3. -*daṭṭante* (vagy éppenséggel sing. /! 3. *daṭṭaite*),¹⁴¹ amely csak egy másodlagos thematizálás számlájára írható.

Mindezek alapján bizonyosnak látszik,¹⁴² hogy az indo-iráni egység idejére kell tennünk azt a folyamatot, amelynek során az athematikus ragozásokban az eredetileg az akrosztatikus ragozásokra korlátozódó *-*ata* < **’nto* végződés az amfi-, ill. hiszterodinamikus paradigmákban kiszorította az *-*anta* < **’énto* végződést (ugyanaz a folyamat a primér végzéseknel is lejátszódott: *-*atai* < **’ntoi* az *-*antai* < **’éntoi* helyén). Ha ez így van, akkor az óperzsa az indo-irániból egy med. plur. 3. *-*ata* athematikus szekundérvégződést örökölt. Az összes óperzsával foglalkozó kézikönyv azonban -*ntā* (-*antā*) végződéssel számol, még az eredetileg athematikus igeosztályokban is,¹⁴³ vagyis thematizált végződéssel állnánk szemben,¹⁴⁴ hasonlóan az újabb védikus és az újavesztaiban nyelvállapothoz. Szükségszerű és bizonyítható-e ez a feltételezés? Vizsgáljuk meg ennek összefüggéseit!

Mint fentebb már említettük, a nazálisoknak a zárhangok előtti jelöletlenségéből fakadóan egy <-*C-t-a*> ékjelsorozat mind -*Catā*, mind -*Cantā* módon értelmezhető. A thematikus igeragozásokban – az indogermán, ill. indo-iráni összehasonlító anyag alapján – egyértelműnek vehetjük, hogy med. sing. 3. személyben az -*atā* (< **’e-to* vagy **’é-to*), míg plur. 3. személyben az -*antā* (< **’o-nto* vagy **’ó-nto*) értelmezés lehet csak a helyes. Így pl. <*a-g-u-b-t-a*> DB I 93 sing. 3. *agaubatā* ’nevezte magát’, de <*a-b-r-t-a*> DB I 19 plur. 3. *abarantā* ’hoztak’.

¹⁴¹ Ld. KELLENS 1984: 189. A $\delta > \theta$ egyébként is az újavesztaira jellemző hangfejlődés (KELLENS 1984: 190–191). A védikusban is van számos thematizált alak a reduplikált igeosztályban. Ld. pl. MACDONELL 1910: 342³⁻⁷; RENOUE 1952: 263.

¹⁴² Ld. HARDARSON 1993: 53⁶³.

¹⁴³ Ld. pl. MEILLET–BENVENISTE 1931: 131; BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 80; SCHMITT 1989a: 78; 2004: 734.

¹⁴⁴ Ld. pl. KENT 1953: 77.

Vizsgáljuk meg az athematikus igeragozások mediális végződéseit és adatolt indicativusi alakjait!¹⁴⁵

	PE	SE
sing. 1.	–	-iy (vsz. nem -aiy) 1db példa: s-aor. <a-d-r-š-i-y> <i>adaṛšiy</i> vagy <i>adaršiy</i> (dar-) ¹⁴⁶
sing. 2.	–	–
sing. 3.	– ¹⁴⁷	-tā 2 db példa: ¹⁴⁸ gyökéraor. ¹⁴⁹ <a-k ^u -u-t-a> <i>akutā</i> (kar-) praet. impf. <p-t-i-y-ĵ-t-a> <i>patiyajātā</i> (pati- +ĵan-)

¹⁴⁵ A táblázatban szereplő adatokra vonatkozólag ld. MEILLET–BENVENISTE 1931; KENT 1953 és BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964 megfelelő fejezeteit a végzódésekről és az egyes ragozási típusokról. PE = primér végződés (primary ending); SE = szekundér végződés (secondary ending).

¹⁴⁶ Vö. COWGILL 1968b: 262. Alapfokkal számol (alapnyelvi minták után) SCHMITT 2004: 733.

¹⁴⁷ Ez a végződés athematikus igékhez tartozó alakok esetében csak coniunctivusban fordul elő. Minthogy azonban a coniunctivus (módjelének a themamagánhangzóval való homonimiája miatt – bár vö. TICHY 2004a: 101–102: a coni. módjele *-h₁elh₁o- az óav. alapján; vele szemben azonban ld. BEEKES 1988a: 158: „laryngeal ... analogically introduced”) kezdettől fogva „thematikus” végzódéseket mutat (még akrosztatikus ragozásokban is: vö. pl. véd. act. coni. praes. impf. plur. 3. *sāsān* < *-o-nt, miközben act. imperat. plur. 3. /analogikus hangsúllyal/ *sāsātu* < *-ṛntu), ezért ezek igazából nem mérvadóak az athematikus indicativusi végzódések hangalakjára nézve. Például a véd. kar- gyökénél (az eredetileg hiszterodinamikus paradigmában másodlagosan megjelenő) plur. 3. -ata végződés mellett (inj. *kṛṇvāta*; vö. ind. praes. impf. *kṛṇvāte*) a coni.-ban -anta van (*kṛṇāvanta*). Az óperzsában ilyen, athematikus igéhez tartozó coniunctivusi alak például a sing. 3. <k-u-n-v-a-t-i-y> *kunavātaiy*, de itt a hosszú -ā- (ellentétben az avesztai és óind rövid -a-val) mutatja, hogy thematizált alakkal állunk szemben („hosszú kötőhangzós coniunctivus”). Ld. BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 81. Az egyszer előforduló (DSI 4) sing. 1. személyű <k-u-n-v-a-n-i-y> alak elvileg lehet med., vagyis *kunavānaiy* (vö. av. *kəṛnavāne*). Így veszi pl. KENT 1953: 179; MEILLET–BENVENISTE 1931: 134. De elvileg nem zárható ki, hogy egy aktív alakkal állunk szemben, azaz -āniy végzódéssel. Ld. BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 81. A védikusban és az avesztaiában athematikus var- ige óperzsa megfelelője (var- ’med. geglaubt werden, für wahr erachtet werden’ BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 151) azonban gyakorlatilag teljes mértékben thematizálódott (pl. med. ind. praes. impf. sing. 3. <v-r-n-v-t-i-y> *varnavataiy*; vö. pl. KENT 1953: 206; MEILLET–BENVENISTE 1931: 134 stb.), tehát a jelen áttekintésben figyelmen kívül hagyható.

¹⁴⁸ A KENT 1953: 77 által „non-thematic remade to thematic” megjegyzéssel hozott két alakkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy 1. az <a-v-r-n-v-t-a> *avarnavātā* alak, mint az imént láttuk, egy az óperzsában teljesen thematikussá vált igéből származik, tehát nem csak ez az elszigetelt alakja alakítottatott thematikussá; 2. az <a-i-š-t-t-a> *aⁱištatā* pedig egy, már az indo-irániában thematikussá vált (vagy már az alapnyelvben thematikus, ld. TICHY 2004b: 565 és 1. jz.) igéhez tartozik (részletesen ld. később). Vagyis mindkét igt a thematikus igék közé lehet sorolni az óperzsa igerendszerben, tehát athematikus sing. 3. szekundérvégzódést csak a táblázatban szereplő két alak mutat. Érdekes, hogy mindkét táblázatbeli alakban magánhangzót követ a -tā végződés, és nem tudjuk, hogy mássalhangzóra végződő tő után nem thematizálódott volna-e *-atā-vá.

¹⁴⁹ Elképzelhető, hogy ez nem aor. alak, hanem egyfajta allegro-forma az imperfectum gyenge tövéből. Ld. COWGILL 1968b: 262–264; vö. HOFFMANN *Aufs.* II: 587–588²⁶; KELLENS 1985: 118–119; SCHMITT 2004: 726–727. Ugyanakkor ld. lentebb a -nu-l-nau- képzős igeosztályba tartozó imperfectumtövek gyenge tövének hiányáról.

plur. 1.	–	–
plur. 2.	–	–
plur. 3.	–	<p><i>-atā</i> vagy <i>-antā</i>?</p> <p>3db példa:</p> <p><<i>a-h-t-a</i>> <i>āha(n?)tā</i> (<i>ah-</i>)</p> <p><<i>a-y-t-a</i>> <i>āya(n?)tā</i> (<i>ay-</i>)</p> <p><<i>a-k-u-n-v-t-a</i>> <i>akunava(n?)tā</i> (<i>kar-</i>)</p>

A sing. 1. és 3. személyű alakok teljesen szabályos és az indo-iráni háttér alapján várt végződéseket mutatják. A plur. 3. személyű alakok mindegyikével kapcsolatban azonban egy-egy megjegyzést kell tennünk. Mint látni fogjuk, bár mind az ortográfia, mind az indo-iráni összehasonlító anyag elvben támogatná egy ősbibb *-atā* végződés lehetőségét, az egyes alakok tágabb összefüggésrendszere amellet szól, hogy ténylegesen egy thematizált *-antā* végződéssel állunk szemben.

A létigei med. plur. 3. <*a-h-t-a*> alak mellett gyakran előfordul az aktív <*a-h*> *āha* < *āsan (vö. véd. *āsan*) < *é-h₁s-ent. Tekintve, hogy a sing. 3. személyű alak is <*a-h*> *āha*,¹⁵⁰ ezért adódik az a feltevés, hogy a plur. 3. személyben a med. végződés átvétele ezt a homonímiát volt hivatva kiküszöbölni.¹⁵¹ Mellékesen megjegyezhetjük, hogy ezek szerint nem feltételezhetünk teljes mediális paradigmát.¹⁵²

¹⁵⁰ Ennek az alaknak a megítélése vitatott. Annyi bizonyos, hogy a szó végén eredetileg mássalhangzó állt, hiszen nem nyúlt meg a végső magánhangzó. Kézenfekvő a szekundér *-t végződés feltételezése, vagyis *āha* < *āsat. A -t végződés előtti részt azonban különbözőképpen értelmezik a kutatók: van, aki az ősi athenatikos praet. impf. *āst (< *á-as-t < *é-h₁s-t; vö. av. *ās*, véd. *āś*) thematizálásával számol (pl. KENT 1953: 174: *ēset), míg mások az indo-iráni kialakult perfectumi *āsa* szekundér végződéssel való kiegészítésére gondolnak (így MEILLET–BENVENISTE 1931: 129). COWGILL 1968b: 259³ a praet. impf. mellett foglal állást, de nem is veszi figyelembe a perf. *-t-vel történő kiegészítésének lehetőségét.

¹⁵¹ Vö. MEILLET–BENVENISTE 1931: 130; KENT 1953: 88 (és 1. jz.); SCHMITT 2004: 732. Az alakok megoszlásából (ld. KENT 1953: 174) is talán erre következtethetünk. Dareios feliratain az <*a-h*> és <*a-h-t-a*> vegyesen fordul elő, míg később már csak az utóbbi forma (igaz, ez is csak egyszer: XPf 29). Érdekes ugyanakkor, hogy pl. a *bav*- létigénél ez nem játszódtott le (sing. és plur. 3. egyaránt <*a-b-v*> *abava*). Viszont más esetekben is megfigyelhető hasonló kísérlet a plur. 3. személy egyértelművé tételére, hiszen több igénél megjelenik az *s*-aoristosból átvett *-sa* (> *-ha*, *-ša*): így pl. <*a-b-r*> sing. és plur. 3. *abara* (< *abarat, *abaran) mellett <*a-b-r-h*> plur. 3. *abaraha* (DNa 19–20; XPh 17). Ld. KENT 1953: 200; vö. BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 79. Felvetődhet, hogy az írkokokat esetleg az írásképbeli azonosság elkerülése vezette erre a megoldásra, és a kiejtésben a két alak, az *abarat és az *abaran fejleménye különböző volt (a plur. 3.-ban ténylegesen megőrzött szóvégi *n*-nel; ezzel számol pl. KENT 1953: 18; ezzel szemben viszont ld. BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 46), de ezt a feltevést elvethetjük, hiszen sokkal egyszerűbb megoldás lett volna ez esetben a szóvégi *-n* <*-n*>-nel való jelölése (vö. a szóvégi *m*-nél a sing. 1. személyű szekundér végződésű alakokban: <*a-b-r-m*> stb.). – HAJNAL 1990: 46–47 az óp. <*a-h-t-a*>-ban az általa feltételezett (de minden bizonnyal elvetendő: ld. részletesebben a mykénéi augmentumról szóló fejezetben) mykénéi <*e-e-to*> /ehento/ iniunctivus óperzsa megfelelőjének a

Mínt hogy ez az alak éppen az egyértelműsítést volt hivatott szolgálni, ezért nem valószínű, hogy *-atā* végződést kapott volna, hiszen az a thematikus igeosztályokban éppen a sing. 3. személy mediális szekundérvégződése volt. Így szinte bizonyosra vehetjük, hogy az alak *āhantā* volt. Az a kérdés viszont eldöntetlen marad, hogy az *-antā* itt a thematikus mediumból lett-e átvéve, vagy az athematikus igék mediumában egyébként is ez a másodlagosan thematizált forma (vö. az újavesztai szituációt) volt használatban.

Ez utóbbi kérdést dönthetné el az *<a-k-u-n-v-t-a>* alak, de a helyzet itt is nehéz. Az indo-iráni párhuzam (véd. *ákṛṇvata*;¹⁵³ av. megfelelője nem adatolt) alapján egy, a szuffixumot *-nu-* formában tartalmazó **akunuv-* (*<*akunv-*) alakot várnánk, ehelyett azonban a képző alapfokban jelenik meg, *-nav-* (*-nau-*) formában. Az ige többi alakját is megvizsgálva azonban azt látjuk, hogy bennük a szuffixumnak csupán a *-nau-* formája mutatható ki, még az eredetileg gyenge tövet tartalmazó alakoknál is. Ezek közül csak egy fordul elő, így csupán ez a perdöntő: az act. praet. impf. plur. 3. (vö. véd. *ákṛṇvan*¹⁵⁴) *<a-k^u-u-n-v>* *akunava* (*<*ákṛṇau-ant*;¹⁵⁵ amelyből az *s*-aoristos végződését átvéve *<a-k^u-u-n-v-š>* *akunavaša*).¹⁵⁶ Feltehetjük, hogy az óperzsában ennél az igénél egyfajta paradigmatis kiegészítődés folytán az erős **kunau-* tő általánosult,¹⁵⁷ de ez önmagában még nem döntené el, hogy az indo-irániból örökölt **-ata* (> óp. *-atā*) vagy a másodlagosan thematizált **-anta* (> óp. *-antā*) végződéssel kell-e számolnunk.

---

praeteritumba augmentáltként besorolt formáját látja. Eszerint ez az alak nem újítás lenne, hanem archaizmus.

¹⁵² HAJNAL 1990: 46 utal I. Gershevitch egy tanulmányára, aki újperzsa nyelvekből az óperzsa augmentált med. sing. (!) 3. **āhata* reflexét véli kimutathatónak. Ez azt jelentené, hogy a létigénél a mediális ragozás nem korlátozódott a plur. 3. személyre, mint fentebb feltételeztük. Ez az alak azonban, ahogy Hajnal is elismeri, lehet másodlagos kiterjesztés eredménye is.

¹⁵³ Vö. MACDONELL 1910: 348.

¹⁵⁴ Vö. MACDONELL 1910: 348.

¹⁵⁵ KENT 1953: 71 szerint „with thematic vowel”, de ez nem igaz, hiszen *-a* *<*-ant* *< athem. (!) *-ent*, csupán a tő változott: **ā-kunū-ant* (> **akunuva*) helyett **ā-kunau-ant* (> *akunava*).

¹⁵⁶ KENT 1953: 179; MEILLET–BENVENISTE 1931: 111. Az *s*-aor. **-sa* (> *-ha*, *-ša*) végződése azonban nem feltétlenül egy „remodeled” **-sant* fejleménye lehet csak (így KENT 1953: 76), hanem egy szabályos **-sat*-é is (*<*š-s-nt*). Vö. av. *s*-aor. act. inj. plur. 3. *uruuāxšat* (KELLENS 1984: 367, 370; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 230; BEEKES 1988a: 185 /vrāxšat/; vö. HUMBACH 1959: II 47.). Az óindben az *s*-aoristosban az *-at* végződést az *-ur* váltotta fel. Ld. MACDONELL 1910: 314 és 12. jz.; RENOU 1952: 288. Az óperzsában a szóvégi *-t* is lekopott, vö. act. praet. impf. sing. 3. *<a-b-r>* *abara* *<*áb^harat*.

¹⁵⁷ Vö. hasonlóan COWGILL 1968b: 264. Feltehetőleg ez játszódhatott le a fentebb már említett *var-* igénél is, amit ott az ige teljes thematizálódása követett. Egyébiránt az összes, iir. **-nu-l-nau-* képzőt tartalmazó igealak az erős tövet mutatja (ami természetesen lehet csupán a véletlen műve is). Az egyetlen kivétel egy, az igei paradigmától elszakadt és melléknévvé vált part. impf. act.: *tunuvant-* ’hatalmas, erős’ (KENT 1953: 71, 186; BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 81, 146; vö. még LIV: 639–640 és 4. jz.; SCHMITT 2003: 53 és 200. jz.). Az XPI 26 *<a-x-š-n^u-u-mⁱ-i-y>*, DNb 54 *<a-x-š-n^u-u-d-i-y>* ige természetesen gyökérimperfectum (*ā-xšnu-l-xšnau-*), és eredetileg Nartenpräsenként feltehetőleg a véd. *kṣnav-* ’köszö-

Az utóbbit támasztják azonban alá a következő megfontolások. Tény, hogy a *kar-* ige bizonyos coniunctivusi alakjai a thematizálódás jeleit mutatják („hosszú kötőhangzós coniunctivus”). A mediális paradigmában ilyen alak a sing. 3. <*k^u-u-n-v-a-t-i-y*> *kunavātaiy* az athematikus *<*k^u-u-n-v-t-i-y*> *kunavataiy (vö. véd. *kr̥ṇāvate*) helyett (a többi coniunctivusi alakot ld. korábban). A másodlagos thematizálódás leggyakoribb kiindulópontja azonban éppen a plur. 3. személy (ami természetesen nem feltétlenül jelenti az egész igei paradigma thematizálódását).

Ugyancsak ebbe az irányba mutat a még különösebb <*a-k^u-u-n-v-y-t-a*> DB I 20, 24 alak. Ezt régebben pass. praet. impf. sing. 3. alakként értelmezték (*akunavayatā*), mely nem a gyökből van képezve, hanem az imperfectumtőre épül.¹⁵⁸ Valójában azonban egy, az avesztaiából és más iráni nyelvekből is ismert jelenséggel, az augmentált optativusszal állunk szemben, amely a múltbeli iterativitás kifejezésére szolgál. Az alak plur. (!) 3. *akunavayantā*-ként interpretálandó, amely thematikus optativusképzést mutat, és így bizonyítja, hogy a *kar-* ige az óperzsaiban erősen előrehaladt a thematizálódás útján.¹⁵⁹

E két eset alapján azt kell feltételeznünk, hogy az <*a-y-t-a*> alak is ténylegesen *āyantā*-ként, tehát *-antā* végződéssel olvasandó. Minden bizonnyal itt is az eredeti plur. 3. személy (ld. a – mellesleg kettősen augmentált – (*a-pariy*)-*āya* < **-e-h₁i-ent* DB I 23 alakban) egyfajta egyértelműsítésével állunk szemben, ugyanúgy, mint ahogy azt egy másik módon az aoristos végződését (*-ša* < **-sa* < **-s-nt*) átvevő <*p-t-i-y-a-i-š*> *patiy-āiša* DB I, 13 alaknál láthatjuk.

Formai alapon felvetődhetne a lehetősége annak, hogy az óp. *āyantā* a védikusban is adatolt thematikus mediális *áy-a-te* (praet. imperf. *áyanta*) párja lehet, és vele azonos módon magyarázandó, vagyis egy teljes mértékben thematikus (pontosabban thematizált) tő egy formájaként (ekkor óp. *āyantā* < *á-ajanta < iir. *á-Haj-anta). Amint azonban fentebb láttuk, a védikus thematikus imperfectumtő az óind nyelv belső folyamatainak hatására alakult ki. Az óperzsa alak pedig, ahogy a fentebbi vizsgálatok valószínűvé tették, csupán egy aktív alak egyértelműsítésére szánt mediális helyettesí-

---

rül, élesít' ige rokona). Ld. részletesen MAYRHOFER 1979; vö. még SCHMITT 1980: 30; *EWAia* I: 441; *LIV*: 373 s.v. **ksney-*.

¹⁵⁸ Vö. KENT 1953: 74; MEILLET–BENVENISTE 1931: 114. Egy causativumi *-aya-* képzős alakkal számol korábban még SCHMITT 1967b: 60¹, de később ezt feladta (ld. alább).

¹⁵⁹ Erről az alakról először helyesen P. Tedesco nyomán COWGILL 1968a: 29¹⁶; később SKJAERVØ 1985: 220; SCHMITT 1991: 50. Az augmentált optativusról általában az avesztai és az óperzsa nyelvekben ld. HOFFMANN *Aufs.* II: 605–619; DRESDEN 1970: 136–139; LAZARD 1976: 190–194; KELLENS 1984: 309–313; 1985, 117–118; SCHMITT 1991: 52; 2004: 732; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 182.

tés, tehát a thematikus imperfectumtő esetében biztosan nem közös indo-iráni újtással állunk szemben.¹⁶⁰

Hangsúlyoznunk kell, hogy a vizsgált három med. plur. 3. alak mindegyikénél találtunk valami olyan motivációt, amely a plur. 3. személyben a thematikus *-antā* használatát indokolta. Nem jelenthetjük ki, hogy az óperzsában az athematikus med. plur. 3. szekundér végződés általában véve *-antā* volt!

3. 2. 3. <a-i-š-t-t-a>

Első látásra „gyanús” alak a DB I 85-ben található <a-i-š-t-t-a> is, amely med. praet. impf. sing. 3. a *stā-* ’act. állít; med. áll’ igéből. Bizonyos kiadások¹⁶¹ ezt az alakot hosszú diftongussal *āištatā*-ként írták át, amely ránézésre valamiféle óind típusú augmentálás lehetne.¹⁶² Ortográfiai szempontból egy szókezdő <a-i-> valóban jelölhet hosszú /āj-/ diftongust (ld. <a-i-š> *āiš*, vö. <a-t-i-y-a-i-š> *atiyāiša*).

Az óperzsával rokon nyelvek adatai (véd. *tīṣṭhati*, újav. *hištənti*) alapján bizonyos, hogy már az indoirániban egy thematikus¹⁶³ **stišta-* imperfectumtövet kell feltennünk,¹⁶⁴ amelyből az óperzsában **sišta-* fokon keresztül első lépésben mindenképpen **hišta-*-nak kellett fejlődnie.¹⁶⁵

Az általános felfogás szerint az óperzsában az ie. **s-*ből lett *h* bizonyos körülmények között hangtörvényszerűen eltűnt, ugyanakkor *i* előtt rendszerint nem.¹⁶⁶ Ez azt

¹⁶⁰ A VEKERDI 1961: 279 által leírt helyzet több ponton nem felel meg a valóságnak. A „*S. ayati*” kitétel azt sugallja, hogy a thematikus *áy-a-* imperfectumtő kezdetől fogva activummal is rendelkezik, márpedig a korai védikusban valójában csak mediális alakjai vannak (ld. GOTÖ 1987: 92–95; vö. 96–97 a késői aktív alakokról, amelyek részben másképp magyarázandók). Az „*Av. ayantu*” pedig egyszerűen nem létezik (csupán újav. *yantu*, ld. KELLENS 1984: 86; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 203; *yantu* < iir. **Hiantu* < ie. **h₁ǵ-éntu*). A Yt 13, 156 *ayantu* alak az *ā-* igekötőt tartalmazza. Ld. BARTHOLOMAE 1904: 150; vö. HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 58, 60.

¹⁶¹ Így pl. WEISSBACH–BANG 1893-as és KING–THOMPSON 1907-es kiadása. WEISSBACH azonban később (1939-ben) már nem így vette. Minderről ld. KENT kritikai apparatusát (1953: 119).

¹⁶² Vagy esetleg az *ā-stā-* igekötős ige alakja? Vö. FOY 1900: 284 és 1. jz.

¹⁶³ Vitatott, hogy ez egy ie. athematikus **sti-stéh₂/sth₂-*ből thematizálódott-e (így pl. LIV: 590–591; GIANNAKIS 1997: 61–63, 71), vagy pedig már az alapnyelvben is thematikus (**sti-sth₂-él/ó-*) volt a tő. Ez utóbbi esetben a görög athematikus ἵστημι másodlagosan analogikus lenne. Ez utóbbi álláspontot képviseli legújabban TICHY 2004b: 565 és 1. jz.

¹⁶⁴ Vö. KELLENS 1984: 192.

¹⁶⁵ BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 143. Vö. TICHY 2004b: 565.

¹⁶⁶ BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 42–43 szabályokba foglalja a *h* eltűnésének eseteit: 1. *h* → Ø / {*r, m, u*}; 2. *h* → Ø / {nem *i* vagy *u*} __ #; 3. **aha* → **aa* (> *ā*) / __ *hi*. A 3. számmal jelölt környezetre a kézikönyv csak egyetlen példát hoz, a létigei act. con. sing. 2. személyű alakot (ie. **h₁és-e-si* > **ahahi* > óp. **aahiy* > *āhiy*). Erről ld. alább. Az idézett helyen a kézikönyv említ egy 4. szabályt is: **h* → Ø / __ *u* (pl. **suos* > óp. *uva-*). Ez akkor lenne érvényes, ha az óp. *uv-*ot csak ortográfiai megoldásnak fognánk fel

jelenti, hogy a **hišta-* igénél is megmaradt a szókezdő *h-*. Az augmentált alakokban ebből következőleg valójában augmentum syllabicummal kellene számolnunk és **ahišta-* hangalakkal.¹⁶⁷ Eszerint a felfogás szerint az *<a-i-š-t-t-a>* alak kérdésünk szempontjából valójában lényegtelen lenne, hiszen pusztán ortográfiai problémává válik a sajátos íráskép magyarázata, és a szóban tulajdonképpen augmentum syllabicum található.

Tudniillik helyesírási problémát jelent, hogy a szókezdő *<a-i->* ékjelpár, bár a legtöbbször /aj/ vagy /āj/ diftongust jelent, itt most sajátos módon /ahi/-ként lenne értelmezendő.¹⁶⁸ Másfelől az olyan szavakban, ahol az összehasonlító anyag alapján /hi/ hangértéket várunk, a leggyakrabban egyszerűen *<h->* jelöléssel találkozunk:¹⁶⁹ pl. *<h-z-a-n-m>*, vö. óav. *hizuuā* 'nyelv';¹⁷⁰ sing. 2. aktív primér végződés *<h-y>*, vö. véd. *-si* és óp. sing. 3. *<-t-i-y>* *-tiy*, véd. *-ti*.¹⁷¹

Sőt, ez a jelölés az általános a másodlagosan létrejött /-hi-/ hangkapcsolatoknál is (*-hiyV-* *<*hyV->*)¹⁷², mint pl. *<d-h-y-a-u-š>*. Érdekes, hogy alkalmankénti *<h-i>* jelö-

---

a /u/ jelölésére (ld. BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 34). Amennyiben azonban ennek ténylegesen /u/ hangértéket tulajdonítunk (ahogy ez helyesebb: vö. HOFFMANN *Aufs.* II: 636–637; RISCH 1954: 656–659), akkor ezek az esetek is az 1. szabály alá tartoznak: **syo-* > ősir. **hūa-* > preóp. **huua-* > óp. *uua-*. Any nyit kell csak figyelembe venni, hogy időben a fenti 1. szabályt megelőzi a **u* → *uu* /C__ szabály (vö. HOFFMANN *Aufs.* II: 642). Az ősir. **hu-* ~ óp. *<u->* megfelelés kiejtésbeli alapon magyarázandó (vagyis *<u->* /u-/), nem ortográfiai sajátosság. Ld. többek között SCHMITT 1984: 198. Ugyanakkor léteztek olyan óiráni nyelvjárások, ahol ilyen helyzetben nem tűnt el a /h-/. Ld. SCHMITT 1984: 198; 1989b: 87.

¹⁶⁷ Vö. BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 70; KENT 1953: 71, 77, 210.

¹⁶⁸ A KENT 1953: 14, 22 által erre említett másik példa (*<m-n-i-y-a-h-y>* DPe 20 és *<m-n-i-y-a-i-y>* XPh 47 med. (!) coni. sing. 2.-ként *maniyāhaiy* értékben a várt „szabályos” **<m-n-i-y-a-h-i-y>* ortográfia helyett) nem hozható ezzel szoros párhuzamba, hiszen itt a „szabályos” ortográfiájú alakban a *<h->* nem pusztán /h/, hanem /ha/ értéket képvisel. Ugyanis, minthogy a *man-* ige az indo-iráni nyelvekben csak mediális ragozással rendelkezik, el kell vetnünk azt az elvi lehetőséget, hogy egy aktív végződésű *maniyāhiy* alakkal (illetve ennek fejleményével) állnánk szemben mindkét esetben (ezt a *<m-n-i-y-a-h-y>* is szabályosan jelölhetné!). Vö. KENT 1953: 217. Míg a DPe 20-ban található *<a-h-y>* /-āhay/ formát *<a-h-i-y>* /-āhaiy/ helyett, vagyis az *<-i->* ékjel hiányát, akár hangtani alapon is értelmezhetnénk (ti. /y/ előtt az /aj/ diftongus /j/ eleme eltűnik), addig a *<m-n-i-y-a-i-y>* alakra ez semmiképpen sem áll. Ez utóbinál valószínűleg mindenképpen íráshibát kell feltennünk *<-a-h-i-y>* helyett. Vö. lentebb.

¹⁶⁹ Ld. a példák felsorolását: KENT 1953: 14–15; MEILLET–BENVENISTE 1931: 80–81. Vö. SCHMITT 1989a: 70 és 29. jz. A *<h-y>* vonatkozó névmás *haya* (*<*so Hjo->*) alakra megy vissza, de fonetikai értéke talán [hya]. Így vélekedik újabban TAVERNIER 1999. Vö. SCHMITT 1989a: 75–76; 2004: 731 (/haya/). Ettől eltérően pl. KENT 1953: 214–215; SZEMERÉNYI 1975: 323–325 (szerinte *<h-y>* = /hya/: de eredetileg a *ha-* mutató névmás + a *-ya-* szuffixum *-iya-* Sievers-változata, vagyis **/hiya/*; később a /hya/ allegroforma válik használatossá).

¹⁷⁰ Ld. *EWAia* I: 592 (ősir. **si^hu-*); SCHMITT 1989a: 70.

¹⁷¹ A szóvégi ősir. **-ī* ~ óp. *<-i-y>* jelenséget sokan ortográfiailag magyarázzák, vagyis ebben az esetben *<-i-y>* = /-ī/ (pl. SCHMITT 1974: 100; 1989a: 64; 2004: 720; BEEKES 1997: 24), de több érv szól amellett, hogy ez ténylegesen /-īy/-t takar. Ld. HOFFMANN *Aufs.* II: 635, 643.

¹⁷² Nem tartom következetesnek azt az eljárást, hogy az iir. **(-)h_i-V-* fejleményét /(-)hy-/ként írják át, nyilván a *<(-)h-y->* íráskép alapján (így pl. az *a-*tövű névszók sing. gen.-i ragja esetében: ie. **-Co-sjo* > ősir. **-Ca-h_ia* > óp. *<-C-h-y-a>* „/Ca^hyā/”). Semmi okunk nincs arra, hogy itt első lépésben ne **/-hiy-/* hangalakot feltételezzünk. Hogy ennek mi volt a konkrét fonetikai értéke, arról ld. alább a főszövegben K. Hoffmann elképzelését. A **-h_i-* hangcsoport a **-h_u-*vel párhuzamosan fejlődhetett, márpedig ez utóbbi-

lés ez utóbbi csoportban fordul elő nagyobb számban (pl. <a-h-i-y-a-y-a> a szokásos <a-h-y-a-y-a> helyett), „eredeti” -hi- jelölésére csak egyszer (<a-n-h-i-t> *Anahita*¹⁷³ A²Sd 3–4; ugyanez a szó a szokásos <-h-t> jelöléssel kétszer), továbbá az is, hogy ezek a jelölések csupán Xerxes felirataitól kezdve jelennek meg. Ugyancsak érdekes, hogy a Hindus tartomány nevében és a belőle képzett népnévben azonban csak és kizárólag <-h-i> jelöléssel találkozunk: a <-h-i-d^u-u-š> *Hinduš* sing. nom. számos alkalommal előfordul, a <-h-i-d^u-u-y> *Hinduya* sing. nom. csak egyszer /A?P 13/). Mindezen sajátosságok és kivételes esetek alapján nem tűnik kielégítőnek a jelenség ortográfiai magyarázata.¹⁷⁴

Éppen ezért K. Hoffmann úgy véli, hogy az óperzsában a feliratok korára a korábbi /hi/ már [hə]-vé vált, és ennek visszaadására szolgál a <h^a> szótagjel, mint ahogy a <C^a> szótagjelek általában képviselhetnek [Cə] hangértéket is (melyekre Hoffmann a *Ca* átírást javasolja).¹⁷⁵ A Xerxes felirataitól kezdődően megjelenő <-h-i> jelölést Hoffmann egyfajta alkalmi „*Rückverwandlung*”-ként értelmezi. Ez az értelmezés a legtöbb alakra érvényes, csupán két esetre nem ad magyarázatot: az egyik az éppen most vizsgált <a-i-š-t-t-a> szó, a másik pedig a *Hinduš* földrajzi név.¹⁷⁶

---

ban a *u-ből *uy* lett, majd *ezután* (ld. fentebb) az *u* előtt eltűnt a *h* (ld. HOFFMANN *Aufs.* II: 642; SCHMITT 2004: 721); pl. iir. **sáras-vat-ī-* (véd. *Sárasvatī-*) > ősir. **harahvatī-* (av. *harax^vaitī-*) → preóp. **harahuuati-* > óp. *harauvati-*, sing. nom. <-h-r-u-v-t-i-š> *Harauvatiš*). Az óp. -i- tő a többi indo-iráni adattal (-ī-) szemben újítás. Ld. HOFFMANN *Aufs.* II: 614³⁸; SCHMITT 1984: 205. Bizonyos dialektusokban a **-h_i*- és a **-h_u*- hangcsoportok változatlanul megmaradtak. Ld. SCHMITT 1989b: 87.

¹⁷³ Ennek a szónak (és az av. *anāhitā*, *āhita*, *āhiti* szavaknak) az -i-je egyesek szerint iir. *-H-ra megy vissza (pl. OETTINGER 2001: 165, elfogadva T. Gotō etimológiáját: **An-ā-sH-tā-*, az av. *hā-* ’megköt’ fosztóképzős part. perf. pass.-je). Másfelől azonban ld. pl. KÜMMEL 2000: 676, aki szerint szinkron szempontból az avesztaiiban (és a védikusban is) külön kell választani a (csak **aua-*, **ui-* igekötőkkel előforduló) *hā-* ’nyitni, oldani’ és a *haj-* ’kötni’ gyököket, melyek közül ez utóbbiból származik az újav. *hita-* part. perf. is. Ebből egyenesen következik, hogy az *Anāhitā-* i-je egy eredeti ősir. *i-re megy vissza. A mássalhangzók közti laringálisok sorsáról az avesztaiiban ld. pl. HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 81–82.

¹⁷⁴ Ahogyan azt pl. KENT 1953: 14–15; BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 22 és más helyeken látjuk. A helyesírási magyarázat az szokott lenni, hogy a /hi/-t lehetett <-h-> szótagjellel jelölni, illetve fordított megfogalmazásban: a <-h-> szótagjelnek a szokásos /ha/ mellett /hi/ értéke is lehetett. Ld. továbbá MEILLET–BENVENISTE 1931: 80: „On voit donc que la notation exprime h + i est éviée; les inscriptions portent simplement i sans h, ou h sans i.” SCHMITT 1989a: 70²⁹: „allerdings gibt es zahlreiche unterschiedlich gelagerte Ausnahmen.” SCHMITT 2004: 721: „vowel *ī* commonly omitted after the <h> sign, though not without exception as in <-h-i-d^u-u-š>.” BEEKES 1997: 3 ugyancsak azt képviseli, hogy bizonyos <Ca> jeleknek /Ci/ hangértéke is lehetett, de nem mondja meg, pontosan mely jelekre gondol. Ld. még RISCH 1954: 657 („statt hi regelmäÙig ha geschrieben wird”) és 9. jz.

¹⁷⁵ HOFFMANN *Aufs.* II: 642 (pl. <-k-r-t> [kərta] < iir. **kr̥ta-*; <-u-b-r-t> [ubərta] < iir. **su-b^hr̥ta-*: ezeknél a szavaknál az [ər] a /r/ valószínű realizációja). Egy Kent kiadásában még nem szereplő újabb példa (XPI 39) a *hištataiy-ből létrejött med. praes. impf. sing. 3. alak (<-h-š-t-t-y>, a Hoffmann által javasolt átírásban *haštataiy*). Ennél a szónál a **-taiy* > *-tay* változás párhuzamba állítható a fentebbi **-haiy* > <-h-y> [-həy] példával (vagyis mindkettőnél *ai → *a* / __y).

¹⁷⁶ Ez utóbbi szó sajátosságát említi, de nem magyarázza HOFFMANN *Aufs.* II: 642. Az előfordulásokat ld. KENT 1953: 214. Az újav. *hāndu-* (*hindu-* mellett) alakot HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 73 azonban éppen a feltételezett óperzsa kiejtés alapján magyarázza, ami azt feltételezi, hogy felfogásuk szerint a földrajzi név esetében is megtörtént az *i* > *ə* változás. Hogy azonban ez hogyan egyeztethető össze szerintük az egyöntetű óp. <-h-i-d^u-u-š> írásképpel, nem derül ki a munkából. Az ói. *sindhu-* ~ óir. *hindu-* kapcsolatról

Az <a-i-š-t-t-a> alakban Hoffmann¹⁷⁷ szerint az intervokális – és feltehetőleg egyébként is gyengén ejtett – /h/ már eltűnt, de az <a-i-> még két szótagos /a-i-/ként olvasandó. Ez azt jelenti, hogy ha még nincs kontrakció, akkor nem augmentum temporaléval állunk szemben. Mindenesetre Hoffmann nem mondja meg, hogy álláspontja szerint ez a változás általános érvényű-e, és ha igen, milyen további példákkal támasztható alá, és ugyancsak nem tér ki részletesen a *Hinduš* szóra sem.

A *Hinduš* szóra esetleg hangtani magyarázatot adhatunk. Biztosan nem a szótag szókezdő pozíciója a mérvadó, hiszen van nyilvánvaló ellenpéldánk a <h-z-a-n-m> *hažānam* alakban. Az lehet a magyarázat, hogy a Hoffmann által feltett *hi > hə hangváltozás nem játszódik le /__n.C hangkörnyezetben, vagyis szótagzáró nazális előtt (amelyet Hoffmann uvuláris nazálisnak [N] tart¹⁷⁸, és amelyet az óperzsa ékírás nem jelöl). Nem támogatja a hangváltozás elmaradásának minden zárt szótagra történő kiterjesztését a <h-š-t-t-y> *haštatay* XPI 39 alak. Ugyan más példát szó belsejében nem tudunk ilyen hangkörnyezetre mondani, viszont számos példa van szóvégi *-hiy# > -hay# (<-h-y>) alakra,¹⁷⁹ ahol a -y ténylegesen ejtett hang, tehát -y# esetében is zárt szótagról beszélhetünk.

Az <a-i-š-t-t-a> alakkal kapcsolatban azonban nyugtalanító, hogy más esetben az /ahi-/ hangcsoportban nem tűnt el az intervokális /h/.¹⁸⁰ Lásd például az előbb említett, a közelre mutató névmási a- töből képzett fem. sing. loc. <a-h-y-a-y-a>, ill. <a-h-i-y-a-y-a> alakokat, amelyek ráadásul ugyanúgy szó eleji pozícióban tartalmazzák az /ahi-/ hangcsoportot, mint a feltételezhető *ahištata.

A névmási alakokról esetleg azt mondhatnánk, hogy a $h \rightarrow \emptyset$ /a__i változás már nem hatott a $i \rightarrow i\grave{}$ /C__V szabály működése után. De nem tűnt el a h az eredeti /āhi-/t tartalmazó <a-n-h-t> ~ <a-n-h-i-t> szó esetében sem. Ezek az alakok ráadásul azt mutatják, hogy az intervokális /h/ ebben a hangcsoportban még Xerxés korában is megvolt. Minthogy pedig az <a-i-š-t-t-a>-nál nincs meg a hangváltozást – a fentebbi elmélet ér-

ld. THIEME 1970 (szerinte az óiráni szó nem kölcsönszó az óindból, mint általában feltételezni szokták, hanem ugyanúgy indo-iráni örökség).

¹⁷⁷ HOFFMANN *Aufs.* II: 627, 639³³. Vö. már korán FOY 1900: 284¹ (de az ő elméletét ld. részletesebben alább).

¹⁷⁸ Ld. HOFFMANN *Aufs.* II: 630.

¹⁷⁹ Ld. HOFFMANN *Aufs.* II: 643.

¹⁸⁰ A HOFFMANN *Aufs.* II: 627 által párhuzamosan idézett <a-u-r-m-z-d-a> nem mérvadó ebben a kérdésben, hiszen a /h/ hang /u/ előtt máshol is eltűnik, nem csak intervokálisként. Hoffmannat követi ezen alakok párhuzamba állításában SCHMITT 1989a: 67; 2004: 724.

telmében – megakadályozó /__n.C környezet, elvileg *[ahəštata] alakot várnánk (*<a-h-š-t-t-a> írásképpel).¹⁸¹

W. Foy¹⁸² azt vetette fel, hogy a /h/ csak hangsúlyos /á/-t és /án/-t (Foynál: *a* és *a*, vagyis ez utóbbi magánhangzó, csupán nazalizált /!/)) követően tűnt el „intervokális” helyzetben.¹⁸³ Foy elmélete azonban nagyrészt bizonytalan tulajdonneveken, illetőleg egyértelműen hibás szóértelmezéseken alapszik.¹⁸⁴ Így pl. téves az <a-p-r-i-y-a-y> DB I 23 *āpariyāya* < *āhapa- módon való értelmezése: a szó elején egy redundánsan kitett *a*-augmentum található, vagyis a szó: *apariyāya* a *pari*- + *ay*- igéből.¹⁸⁵

A *θātiy*, „*θāhy*” (valójában *θāhay* < *θāhiy), *θādiy* alakok megítélése vitatott. Az is elképzelhető, hogy nincsenek közvetlen összefüggésben az <a-θ-h-m> *aθanham*, <a-θ-h> *aθanha* alakokkal. Az előbbiek egyesek szerint egy (pl. a hom. ἀκήν ’halkan, csendben’,¹⁸⁶ av. *sātar*- ’parancsoló’ stb. szavakkal összefüggő) ie. **keh*₁- gyökre, míg az utóbbiak egy ie. *kems- vagy *kens- gyökre (vö. lat. *cēnseō*, ói. *sāmsati* stb.) mennek vissza.¹⁸⁷ Más felfogás szerint a *θātiy* és *aθanham* alakok szorosan összefüggnek, mind az ie. *keNs- gyök származékai, melyek közül az előbbiek disszimiláció következtében jöttek létre (és nem a megelőző hangsúly hatására).¹⁸⁸

¹⁸¹ PROSDOCIMI 1967: 31 (Note di Persiano Antico. *RSO* 42. 27–43; *non vidi*; ld. MAYRHOFER 1970: 283) szerint egy olyan disszimilációval állunk szemben, melynek motivációja az *a-ha*- > *ā*- változás (vö. *ahahiy > *āhiy*) elkerülésének igénye volt. Ez azonban azt jelentené, hogy a fejlődés egy pontján *ahaštata (< *ahištata) alakot kellene feltennünk, márpedig világos, hogy a reduplikációs magánhangzóban nem volt *-a*-, és **/hi/* > */ha/* változsról sem beszélhetünk.

¹⁸² FOY 1899: 14¹; 1900: 284¹; 1904: 508–513.

¹⁸³ Első pillantásra rögtön ellentédként vetődik fel a <*d-h-y-a-u-š*> szó, ha a véd. *dāsyu*-ra gondolunk (vagyis *dāsyu- > *dāhyu- > *dāhiyu- > *dāiyu- kellene, ehelyett [dahəyu-] van), viszont az óav. *dašiiu*-szó a *-šii*-vel (< **-hš*-) arra utal, hogy az avesztaiiban, s így minden bizonnyal az ósírániban is a **-hš*- után (!) volt hangsúly. Ld. HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 107. A véd. és az óír. szavak tehát nem, jelentés (óí. m. ’ellenség’ ~ óír. f. ’ország, terület’) és hangsúly szempontjából eltérő alakok (m. *dāšju- ~ f. *dašiu-) folytatásai. Ld. *EWAia* I: 711–712; HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 107. Hasonlóan nem a *h*-t megelőző *a* volt hangsúlyos az <*a-h-y-a-y-a*>, <*a-h-i-y-a-y-a*> esetében sem: vö. véd. *asyām*. Ld. *Ai. Gr.* III: 550.

¹⁸⁴ Nem az általa feltételezett hangváltozásra hozza ugyan példaként, de hibás a <*m-a-h-y-a*> sing. gen.-ként való értelmezése *māhahyā helyett. FOY 1904: 511. A szó sing. loc.-ban van a *māh*- töből (vö. véd. *mās*-, loc. *māsī*): *māhayā* < *māhiyā < *māhi + *ā*. Ld. SCHMITT 1991: 51; vö. *EWAia* II: 352.

¹⁸⁵ Ld. KENT 1953: 169. Nem szükséges tehát a MEILLET–BENVENISTE 1931: 35 által képviselt *upariyāya* emendáció sem.

¹⁸⁶ Ld. *LfgrE* I: 412–413.

¹⁸⁷ Ld. BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 146; *EIEC* 535–536; *EWAia* II: 599–600, 633. A két gyök valamilyen mértékű összefüggése alapnyelvi szinten elég nyilvánvalónak látszik, de pontos viszonyuk kérdéses.

¹⁸⁸ Ld. K. Hoffmann értelmezését: GOTŌ 1987: 303⁷²¹ (coni. sing. 2. *θāhay* disszimilációval a *θa_nhāhiy alakból, majd ebből kiindulva ind. sing. 3. *θātiy* a *θa_nhatiy helyett, majd ezután imperat. *θādiy*). Vö. *LIV*: 318, 326. A lexikon az óp. <*θa-a*>-s alakokat vitatottként hozza, és valójában nem foglal állást pontos hovatarozásukat illetően; elveti azonban a gr. ἀκήν idevonhatóságát (*DELG*: 47 is más szócsaládba sorolja; etimológiájáról *GEW* I: 52 nem mond semmit). A lexikonban nincs is felvéve **keh*₁- gyök (csak **keh*_s-), de ld. ennek lehetőségéről *LIV*: 318¹. Az albán *thom* megítélése szintén vitatott: vagy az ie. **keh*_s- gyök Nartenpräsenzéből (*kēHs-mi) ered (ld. pl. KLINGENSCHMITT 1982: 152 /és korábban 1981: 113/ nyomán *LIV*: 152; DEMIRAJ 1997: 399–400), vagy az egyesek által feltett **keh*₁-

A Foy által felhozott *-u-* előtti esetek (*/-láhu-*) nem mérvadóak, mert */u/* előtt más környezetben is eltűnik a */h/*. Az *ahatīy* létigei coni. sing. 3. alak (< *áhati < *ásati) megmaradását Foy a rendszerkényszerrel magyarázza. Ugyanakkor nem említi a sing. 2. *āhāy* (< *āhiy) alakot, amely viszont nem „állt ellen” ennek a rendszerkényszernek.¹⁸⁹ Ez utóbbi magyarázatlanul maradt ellentmondás miatt el kell vetnünk a Foy által felállított szabály ama formáját, amely szerint az intervokális *h* minden hangsúlyos *á* és „*á*” után kiesett – még akkor is, ha az <*a-i-š-t-t-a*> alakban valóban megjelenne a Foy által feltételezett *á__V* környezet.

Az *āhāy* alak magyarázatára véleményem szerint a legvalószínűbb egy haplológiai disszimiláció feltételezése, amely már Brandenstein–Mayrhofer kézikönyvében vagy Kentnél is burkoltan megfogalmazódott.¹⁹⁰ Bizonytalan, hogy ugyanilyen haplológiai disszimiláció adhat-e számot a *θāhāy* alakról, ahogy Hoffmann felvetette, vagy pedig itt egy külön *θā-* (< **kéh₁-*) gyökkel állunk szemben. Az <*a-i-š-t-t-a*>-ban a *h* kiesésére – a fentebb látott ellenpéldák miatt – nem adhat magyarázatot az *a__i* kontextus önmagában, de sajátosságát nem indokolhatja az sem, hogy a *hi-* után két mássalhangzó következik, hiszen a *haštatay*-nál teljesen ugyanez a feltétel van adva (*hašt-* < **hišt-*).

Mindezek értelmében sejtésként a következő szabályt fogalmazhatjuk meg: *h* → ∅ / *á__i*. Hogy a többi *h* tartalmú szóra vonatkozó változással párhuzamot vonhassunk, a következőképpen fogalmazhatunk meg két szabályt:

1. *hi* → *i / á__*
2. *hi* → *hə / __* {kivéve [N]}

A két szabály sorrendje is fontos, hiszen felcserélésük esetén a *hi* → *i / á__* szabálynak már csak az *á__*[N] helyzetben megmaradt *-hi-* szótagok alkotnák a bemenetét,

---

gyökérimperfectumának (*kéh₁-mi) reflexe (pl. HAMP 1966: 117; BEEKES 1995: 266; EIEC: 535). Ld. még összefoglalóan OREL 1998: 480. – *Non vidi*: GARCÍA-RAMÓN, José Luis 1993: Lat. *cēnsēre*, got. *hazjan* und idg. Präs. *kéns-e-ti (und *kṛs-éje-ti) 'verkündigt, schätzt', stativ **kṛs-eh₁-* 'verkündigt, geschätzt werden'. In MEISER, Gerhard et al. (Hrsg.): *Indogermanica et Italica. Festschrift für Helmut Rix zum 65. Geburtstag*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 106–130. /IBS, 72./

¹⁸⁹ Mint láttuk, BRANDENSTEIN–MAYRHOFFER 1964: 43 erre az alakra vonatkozólag a következő szabályt fogalmazta meg: *aha* → *aa* (> *ā*) / *__hi* (másképpen *h* → ∅ / *a__ahi*). Ez annyira speciális hangkörnyezet, hogy más példa nincs is rá, bár kétségtelenül magyarázatot ad az *ahatīy* alakra, amely a *-t-* miatt nem felel meg e „szabálynak”. KENT 1953: 46 az *āhiy* magyarázatára az *aha* → *aa* (> *ā*) / *__h* szabályt javasolja, amely egy fokkal kevésbé specifikus, mint Mayrhoferék fentebbi megfogalmazása. Azonban Kentnek is csak egy jó példája van erre a szabályra, hiszen a többi (*θāhy* / = *θāhāy* / *māhyā*) a fentebbiek értelmében téves.

¹⁹⁰ Vö. még PROSDOCIMI 1967: 34skk. (Note di Persiano Antico. *RSO* 42. 27–43; *non vidi*; idézi MAYRHOFFER 1970: 283).

és az <a-i-š-t-t-a>-t nem tudnánk magyarázni. Igaz ugyan, hogy ezek a szabályok az összes eredeti és másodlagos (ősír. *-hyV- > ősp. *-hiyV-) *hi* hangcsoportot tartalmazó szó viselkedésére képesek magyarázatot adni, de mivel mind az első szabályra, mind a második szabály kivételére csak egy-egy példánk van (*aištatā*, ill. *Hindu-/Hinduya-*), ezért csak hipotézisnek tekinthetők.

Ha tehát ennek értelmében azt feltételezzük, hogy az **áhištatā* alakban *á__i* helyzetben kiesett a *-h-*, akkor az a kérdés vetődik fel, hogy az **á-i-* hiátust feloldotta-e a nyelv egy diftongusba összevonva (és ha igen, hosszú vagy rövid diftongusba), vagy megmaradt-e a kétszótagos *a-i-* ejtés. Lévéen ehhez az augmentált alakhoz egy **hištataiy* (> **haštataiy*) praesens tartozik, amelyben bizonyosan nem tűnt el a szó eleji *h-* (vö. *Hindu-*, **hizāna- > hažāna-*), vagyis a praesensi alak nem magánhangzóval kezdődött, ennek hatására feltehetően a praeteritumban is megmaradt a kétszótagos ejtés (ahogy azt általában feltételezni is szokták), amely az augmentumot világóabban mutatta. De ha összevonás történt is, semmi sem szól amellett, hogy az hosszú diftongust eredményezett volna. Óvatos sejtésként tehát azt mondhatjuk, hogy ezen értelmezés szerint valamivel valószínűbb, hogy az *aištatā* alakban az *ai-* kétszótagos módon ejtendő, tehát nem beszélhetünk augmentum temporaléről.

Felvetődhetnek azonban további értelmezési lehetőségek is az <a-i-š-t-t-ā> alakokkal kapcsolatban:

1. Nyelvjárási különbség:¹⁹¹ egy bizonyos nyelvjárásban az intervokális /h/ eltűnt, máshol megmaradt. Ez esetben az <a-i-š-t-t-a> alak (DB I 85) az előbbi dialektusba tartozó írnoctól származna, és akár összevonva diftongust is jelölhetne. Ugyanakkor megkérdőjelezi ezt, hogy ugyanazon a feliraton több intervokálisan megmaradó /h/-t találunk: pl. ugyanabban a sorban (85) és nem sokkal később (87) is előfordul a sing. gen. <-C-h-y-a> *-ahayā* [-ahəyā] végződés, amelyet nyilván ugyanaz az írnoct vésett, ill. a 67. sorban a <d-h-y-a-v> *dahayāva* [dahəyāva].¹⁹²

2. Írnoki tévesztés I.: <a-h> helyett a vésnök <a-i>-t vésett a sziklára, ami az ék-jelek különbözősége miatt nem túl valószínű (<h>: <h>, <i>: ĩ).

3. Írnoki tévesztés II.: Az írnoct kihagyta a <h> ékjelet az <a-h-i> sorozatból. Erre a feltételezett íráshibára vonatkozólag egészen pontos párhuzamot láthattunk fen-

¹⁹¹ Az egyéb, óperzsán belüli feltételezett nyelvjárási különbségekről ld. tömören SCHMITT 1989b: 87.

¹⁹² A különböző írnoctok esetleges nyelvjárási különbségeit tudomásom szerint még senki nem vizsgálta. Vannak azonban ortográfiai sajátosságok („*graphische Varianten*”), amelyek alapján bizonyos szövegrészekben elkülöníthetők az egyes írnoctok. Erre nézve DB II vonatkozásában ld. SCHMITT 1990: 27.

tebb a <*m-n-i-y-a-i-y*> XPe 47 alakban.¹⁹³ Ebben az esetben megfontolandó az a lehetőség, hogy a /__*n.C* feltételt, amely a fentebbi hipotézis szerint meggátolja a *hi* > *hə* hangváltozást, kibővítsük /__*C.C*-re, vagyis a hangváltozás elmaradását minden zárt szótagra kiterjesszük. Ez esetben a <*h-š-t-t-y*> XPI 39 alak maradna magyarázatlanul. Feltételezhetnénk ekkor, hogy a /__*C.C* hangkörnyezet *hi* > *hə* változást megakadályozó hatása idővel megszűnt, vagy szó eleji szótagot zárva nem gátolta meg a változást, vagy egyszerűen analogikus változás történt a többi *hə*-t tartalmazó alak mintájára.

Láthatjuk, hogy mindhárom párhuzamos elképzelés bizonytalan feltevésekre épít, így végeredményben nem jutottunk száz százalékosan megnyugtató megoldásra az <*a-i-š-t-t-a*> alakot illetően. Ez azonban azt is jelenti, hogy erre az alakra nem hagyatkozhatunk az óperzsa augmentum temporale formai sajátosságainak megállapításakor.

3. 2. 4. <*a-r-s-m*> és az óperzsa „vr̥ddhi”-szóképzés

A praet. impf. sing. 1. személyű <*a-r-s-m*> (pl. DB I 54) ugyancsak vitás alak. A minden egyéb előfordulásakor igekötővel előforduló *-*arsa-* (sing. 3. *-*arsatiy*) imperfectumtőhöz tartozik (/ʀsatiy/ [ərsatiy]), amely a védikus *ṛcchāti* megfelelője (< ie. **h₁r-skéló-*).¹⁹⁴ R. Schmitt szerint *ārsam*-ként olvasandó, mégpedig az óindben megfigyelhető „vr̥ddhi”-augmentálás alapján.¹⁹⁵ Véleménye szerint az igekötős alakok is hasonlóképpen bontandók fel, vagyis pl. <*a-v-a-[r-s-m]*> *avārsam* = *ava-* + *-ārsam* stb.¹⁹⁶

¹⁹³ Mint fentebb láttuk, a másik alak <*m-n-i-y-a-h-y*> DPe 20, és mindkettő a várt <*a-h-i-y*> *-āhaiy* < *āsaij helyett áll, de a <*m-n-i-y-a-h-y*> talán hangtani okokból (vö. <*h-š-t-t-y*> *haštatay* < *haštataiy < *hištatai). A párhuzam persze pusztán az írásképben, az ékjelekben áll fenn, hiszen a *man-* igéből származó alakokban a <*-h-i*> (ill. hibás <*-i-*>) jelölés mellett nem /*hi-*/, hanem /*hai-*/ hangalakokkal állunk szemben. A kihagyás esetleges paleográfiai (?) okai nem világosak. Hacsak az <*a-h-i*>: 𐎠 𐎡 𐎢 ékjelsorozatban nem a <*h*> 𐎡 két szélső éke idézett elő egyfajta „saut du même au même” jelenséget, már amennyiben a feliratot a vésnökök egy óperzsa ékírással leírt szöveg alapján készítették, amiről nincs tudomásunk.

¹⁹⁴ Ld. LIV: 238; SCHMITT 1965: 275–276. SZEMERÉNYI 1999: 273² szerint (D. Weber disszertációja nyomán) az óperzsa ige nem *rsatiy, hanem valójában *rasatiy*, amely a – feltételezett – *jasatiy ige analogikus hatására alakítottatott át, amely utóbbi azonban az óirániban csak az avesztaiból adatolható (*jasaiti*, vö. HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 190; LIV: 209 és 210¹⁰). De ld. SCHMITT 1975: 47 érvelését Weberrel szemben.

¹⁹⁵ SCHMITT 1965: 277: „Gemäss dem altindoar. Regelgebrauch [kiem. I.M.] erwarten wir zu einem mit *ṛ-anlautenden Verbum in den Augmenttempora anlautendes ā-*.” Vö. MEILLET–BENVENISTE 1931: 127 szerint „[az óperzsában] dans les verbes à voyelle initiale, on attend ā- [augmentumot], comme en sanskrit.”

¹⁹⁶ SCHMITT 1965: 277.

Schmitt tehát az óind párhuzamra történő hivatkozással érvel, ez azonban, amint az a fentebbiekben körvonalazódott, nem kényszerítő erejű, és egyéb kétségtelen óperzsa bizonyíték hiányában azt is feltehetjük, hogy az óperzsában nem létezett a hosszú diftongusos augmentálás szabálya, és hogy az <a-r-s-m> alakot *arsam*-ként kell értelmeznünk, hiszen a szó elején az <a-> szótagjel *a-* ill. *ā-* hangértékű is lehet.¹⁹⁷ Ugyanígy az igekötős *avārsam* is elvben takarhat *ava-* + *-arsam* alakot. Tanulságos lenne az ige *ni-* igekötős származékának praeterituma, hiszen a szó belsejében az <-a-> szótagjel <-C^a-> szótagjel után már csak hosszú *ā-* értéknek feleltethető meg (*<n-i-y-r-s-m> *niyarsam* vagy *<n-i-y-a-r-s-m> *niyārsam*?), de ennek csak coni. impf. alakja adatolható (sing. 3. <n-i-r-s-a-t-i-y> *nirsātiy* DPe 23f.).¹⁹⁸

Az igazság azonban az, hogy az alakot valójában lehet (sőt, minden bizonnyal kell is) *ārsam*-ként értelmezni, de semmi esetre sem az óind augmentálási szabály alapján! A védikus nyelvben azt látjuk, hogy a magánhangzóval kezdődő gyökök augmentálása szinkron szempontból a kezdő magánhangzó *vṛddhi* fokra emelésével történik, illetve másképp fogalmazva: a magánhangzóval kezdődő gyökök kezdő magánhangzója az *a-* augmentummal az előbbi *vṛddhi* fokában egyesül. Ilyen módon az augmentált alakok kezdő diftongusa a névszóképzésben látható *vṛddhi*-képzéssel mutat párhuzamot (pl. *pṛthivī-* ~ *pārthiva-*; *mitrāvāruṇā* ~ *maitrāvaruṇā-* stb.).¹⁹⁹ Okkal vetődhet fel, hogy esetleg ezt az elvet (az augmentum temporale és névszói *vṛddhi* párhuzamosságát) alkalmazta az óperzsa is, hiszen eredetileg mind a két jelenség egy *e > *a* magánhangzó-többletet jelentett.

Nézzük meg, mit tudunk az óperzsa névszói *vṛddhi*-szóképzésről! Az adatok eléggé szűkösek, és szinte kizárólag *-a-* magánhangzót tartalmazó szavakból fordulnak elő:²⁰⁰ pl. <m-r-g^u-u-š> *marguš* ~ <m-a-r-g-v> *mārgava-*; **xšaya(n)t-* (vö. av. *xšayat-*) ~ <x-š-a-y-θ-i-y> *xšāyaθiya*²⁰¹ etc. A többek által²⁰² *vṛddhi*-képzésként értelmezett „*uvārštika-*” ’jó lándzsás’ ~ „*aršti-*” ’lándzsa’ (vö. véd. *ṛṣṭi-*) valószínűleg nem *vṛddhi*-képzés, hanem csupán egy ortográfiai sajátosság, vagyis az <u-v-a-r-š-t-i-k> DNb 44

¹⁹⁷ Ld. pl. KENT 1953: 13.

¹⁹⁸ KENT 1953: 169; SCHMITT 1965: 277–278; ld. továbbá SCHMITT 1991: 76^{23–24}.

¹⁹⁹ Ld. pl. RENOU 1952: 168–169.

²⁰⁰ Ld. pl. MEILLET–BENVENISTE 1931: 171–172; KENT 1953: 44; SCHMITT 1989a: 83.

²⁰¹ Ld. erről SZEMERÉNYI 1975: 313–323. Mások szerint a **xšayaθa-* (vö. véd. *ḥṣayátha-*) főnévből képzett *vṛddhi*-származék, de a fenti elméletet támogatja pl. a véd. *raivatya-* (< *rāHivnt-ya) ~ *revant-/rayivant-* (< **raHivant-*) pár is. Ld. SZEMERÉNYI 1975: 318.

²⁰² Pl. KENT 1953: 44

alakban a harmadik ékjel a közvetlenül előtte előforduló <a-r-š-t-i-k> szóból származik, tehát nem bizonyítja az előbbi szó /uvārštika/ hangalakját. Míg az <a-r-š-t-i-k> alak /rštika/ (azaz *arštika* [ərštika]) módon értelmezendő, addig az <u-v-a-r-š-t-i-k> [uv-ərštika]-ként.²⁰³

Nem kizárt, hogy az egyetlen olyan szó, amelyik – nem -a- magánhangzót tartalmazó alapszóból történő képzése miatt – mérvadó lehet, a <θ-a-i-g-r-č-i-š> sing. gen. DB II 46 hónapnév, amelyet – a szó belseji <-a-i-> jelölés miatt – hosszú diftongussal *θāigračaiš*-ként szokás átírni, és előtagját a rekonstruálható **θigra-* 'fokhagyma' szóval vřddhi-kapcsolatba hozni.²⁰⁴ A szó, ha valóban úgy kell komolyan venni, ahogy a feliraton szerepel, azt igazolná, hogy az óperzsában az első szótagbeli -i- (és nyilvánvalóan -u-) magánhangzójú szavak vřddhi-származékai hosszú -āi- (ill. -āu-) diftongust tartalmaztak.²⁰⁵

A helyzet azonban meglehetősen összetett. Egyrészt gondolni kell arra, hogy a <C^a-a-i> jelölés, amikor nem létezik <Cⁱ> és <C^u> ékjel (márpedig nincs <θⁱ> és <θ^u> jel), egyfajta plene írásmóddal akár rövid diftongusos /Cai-/t is jelölhet (vö. sing. gen. <č-i-š-p-a-i-š> DB I, 5–6 /č(a)išpaiš/, és nem /č(a)išpāiš/, ellenben szintén sing. gen. <č-i-š-p-i-š> AmH 3; DBa 8).²⁰⁶ Ugyanakkor az is igaz, hogy míg ennél a példánál a sing. nom. <č-i-š-p-i-š> /-piš/ alakkal való esetleges homográfia kerülésének az igénye motiválhatta a sajátos jelölést, addig a <θ-a-i-g-r-č-i-š> szónál ilyen motiváció nem mutatható ki.²⁰⁷ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a motiváció hiányát a fennmaradt korpusz alapján állapítjuk meg, és nem lehetünk biztosak benne, hogy nem létezett-e általában az óperzsa nyelvben valamilyen ok erre nézve (pl. a legújabban Schmitt által is feltett kiindulási **θigraka-*, vagy akár a **θigra-* szó maga). Éppen ezért nem tartom a motiváció látszólagos hiányát a plene írásmóddal (és így a rövid diftongussal) szembeni száz százalékos ellenérvnek.²⁰⁸

²⁰³ HOFFMANN *Aufs.* II: 632–633; I: 57¹⁵. A szóeleji /r/ [ər] <a-r-> jelölésére nézve ld. SCHMITT 1989a: 65, 69; 2004: 720; BEEKES 1997: 3–4.

²⁰⁴ Ld. EILERS 1953: 42–43³ („*die mit Knoblauch verbundene /Zeit/*"); újabban SIMON 2005: 382. A hónapnév és a 'fokhagyma' szó kapcsolatát először JUSTI 1897: 242–243 vetette fel, de ő a -či- elemet még a *či-lčai-* 'gyűjt, szed' igéből vezette le (őt követi HINZ 1973: 66). Ugyancsak nem tartható az EILERS 1953: 43³ által felvetett (vö. SIMON 2005: 382) nőnemű „-čr-” szuffixum feltételezése is. A helyes értelmezést (SCHMITT 2003: 38–39) ld. alább a főszövegben.

²⁰⁵ Bizonytalan ezzel kapcsolatban SCHMITT 1989a: 83.

²⁰⁶ HOFFMANN *Aufs.* II: 632–633; MEILLET–BENVENISTE 1931: 42–43; SCHMITT 1990: 27.

²⁰⁷ SCHMITT 2003: 36¹¹⁹ hivatkozásokkal. Rövid diftongussal interpretálja a szót EILERS 1953: 43³; HINZ 1973: 25, 66; POHL 1975b: 33.

²⁰⁸ Ugyancsak nem bizonyító erejű az elámi átírások ortográfiája. SCHMITT 2003: 36 (és 121. jz.) szerint az általános elámi <Sa-a-> írásképp (pl. <Sa-a-kur-ri-iz-zí-iš>, felsorolásukat ld. SCHMITT 2003: 20) diftongus meglétét bizonyítja, és erre a persepolsi tulajdonnévi adatokból (MAYRHOFER 1973) párhuzamo-

A második kérdést a hónapnév pontos képzésmódja és jelentése alkotja. Az Eilers által képviselt 'fokhagymával kapcsolatos (időszak, hónap)' jelentés²⁰⁹ tipológiai-
lag vitatható, ha figyelembe vesszük a többi óperzsa hónapnevet, amelyek – legalábbis
az értelmezhetőek – általában valamilyen, az adott hónapban bekövetkező jelenségre,
eseményre, ünnepre utalnak, és azok nevének, elnevezésének származékai.²¹⁰ Így pl. a
<*b-a-g-y-a-d-i-š*> DB I 55 *bāgayādaiš* sing. gen. a **baga-yāda-* 'istentisztelet' főnév
(bizonyára egy meghatározott ünnepi istentisztelet) vřddhi-származékként értelmezhe-
tő ('az istentisztelet hónapja').²¹¹ A szintén sing. gen.-ban álló <*a-ç-i-y-a-dⁱ-i-y-h-y-a*>
DB I 89, III 18 *āçiyādiyahayā* utótagja szintén a *yad-* 'tisztelni' igével függ össze, míg
előtagjában feltehetőleg egy iráni 'tűz' jelentésű szó (vö. óav. sing. acc. *ātram* /**ātaram*
helyett/, gen. *āθrō*)²¹² található, így jelentése 'a tűzáldozat, -tisztelet (?) hónapja' le-
het.²¹³ Minthogy ezekben az esetekben a hónap neve egy az adott hónapban tartott ese-
ményről, ünnepről kapja az elnevezését, kézenfekvő hasonlót feltételezni a <*θ-a-i-g-r-č*-
i-š> esetében is.

Éppen ezért az látszik valószínűnek, hogy a hónapnév két lépésben jött létre: a
*θigra- 'fokhagyma' szóból először egy 'mn. fokhagymával kapcsolatos → fn. fok-
hagyma-ünnep' szót képeztek, majd ebből egy második lépésben alakult ki a 'fokhagy-
ma-ünnepel kapcsolatos (ti. hónap); (hónap,) amelyen a fokhagymaünnepet megülték'
szó. Schmitt szerint az első származék a **θigra-ka-* volt, amelyből második lépésben
vřddhivel és *-i-* szuffixummal (vö. **bagayāda-* → *bāgayādi-*) jött létre a *θāigrači-* hó-
napnév.²¹⁴

---

kat is hoz, de azt nem említi, hogy azokon az általa hivatkozott helyeken, amelyek értelmezhető óperzsa
szempontból, az elámi <*Ca-a-*> írásképek óperzsa rövid (!) diftongus felel meg (pl. el. <*da-a-ma*> ~ óp.
daiva- MAYRHOFER 1973: 20 §2.41). Ld. ugyancsak HOFFMANN *Aufs.* II: 644 példáit, ahol a <*θ-a-i-g-r-č*-
i-š> szót kivéve szintén mindig rövid diftongus szerepel.

²⁰⁹ EILERS 1953: 42–43³; vö. SIMON 2005: 382.

²¹⁰ A hónapneveket és kutatástörténetüket legújabbban részletesen SCHMITT 2003 tekintette át, de nem
mindegyikre sikerült teljes mértékben kielégítő magyarázatot találnia (vö. még TAVERNIER 2006). A
nevek motivációjára vonatkozólag ld. SCHMITT 2003: 25; korábban pl. EILERS 1953: 42.

²¹¹ Ld. KENT 1953: 199; SCHMITT 1989a: 83; 2003: 30.

²¹² BARTHOLOMAE 1904: 312–315; BEEKES 1988a: 24; *EWAia* I: 60; *EIEC*: 202; HOFFMANN–FORSSMAN
2004: 152.

²¹³ Ld. BARTHOLOMAE 1904: 324–325; SCHMITT 2003: 32–33. Korábban máshogy FOY 1904: 523–524.
Ugyancsak ide vonható talán az <*a-dⁱ-u-k-n-i-š-h-y-ā*> sing. gen. DB II 69 név is: 'a csatornaásás hónap-
ja' SCHMITT 2003: 39–43; vö. némileg eltérően FOY 1904: 522; KENT 1953: 167; ITŐ 1977: 16–17. Bi-
zonytalannak tartja ezt az interpretációt BRANDENSTEIN–MAYRHOFER 1964: 101. A sajátos végződésre
nézve ld. SIMS–WILLIAMS 1978: 97–98.

²¹⁴ SCHMITT 2003: 38–39 (ld. ugyanitt a *-č-* magyarázatát); 2005: 77. Vö. korábban *KEWA* III: 334–335
s.v. *šigru-*; *EWAia* III: 635. A hónapnévről ld. még részletesen, de Schmitt-től több ponton eltérően WÜST
1966: 149–160, különösen 154–155 és 159^{33–35}. A feltehetően vřddhit tartalmazó óperzsa szavak felsoro-
lását ld. KENT 1953: 51 (az „*ārštika-*” esetében ez minden bizonnyal nem igaz; vö. HOFFMANN *Aufs.* II:
632–633 és fent).

Alternatívaként azonban felvetődhet az első lépésben egy rövid *-aj-* diftongusos *vr̥ddhi*-származék feltételezése a *-ka-* szuffixummal együtt (**θajgraka-*), mint ahogy azt az óindben látjuk, míg a második lépésben ennek a rövid *-aj-* diftongusnak a *vr̥ddhi*jével, egy hosszú *-āi-* diftongussal állnánk szemben. Vitatott azonban a *-ka-* szuffixumnak a *vr̥ddhi*vel való kapcsolata. A szanszkritban erre számos példát találunk, ám kimutatható, hogy az óindben a jelenség védikus utáni fejlemény, vagyis mindenképpen újjítás az indoiráni állapothoz képest.²¹⁵ Debrunner szerint ez a képzésmód az irániiban nem létezik.²¹⁶

Ez azonban az óperzsa vonatkozásában nem zárható ki teljes bizonyossággal.²¹⁷ Létezik ugyanis egy szó, amelynél felvetődött egy ilyen képzésmód lehetősége.²¹⁸ Ez a szó a DB III 60–61-ben található hapax legomenonként, és egy erőd (*didā*) neveként szerepel: *<k-a-p-i-š-k-a-n-i-š>*, amely *Kāpišakāniš* módon írandó át. A szó etimológiájára vonatkozólag több elképzelés is létezik. Az egyik a szót *Kāpiša-* + *-kāniš* módon bontja fel. Az előtag az ói. *Kapišā-* folyónévvvel²¹⁹ függne össze első szótagbeli *vr̥ddhi*vel, míg az utótagot 'forrás, (erődített) forráshely' jelentésben értelmezhetnénk (vö. középperzsa *χān*, *χānīr*).²²⁰ W. Wüst másik megoldást javasol:²²¹ szerinte is a *Kapišā-* földrajzi névből kell kiindulni, ebből azonban – *-ka-* szuffixummal és egyidejűleg *vr̥ddhi*vel – egy **Kāpišaka-* szó jött létre, amelyhez végül az iir. *-ānī-* képző²²² járul.

Ha ez helytálló, akkor valóban elképzelhető az, hogy a tárgyalt hónapnév képzése során az első lépés nem egyszerűen **θigraka-*, hanem **θajgraka-* volt. Megjegyezhetjük, hogy a két képzési mozzanat (*-ka-* és *vr̥ddhi*) együttes alkalmazása valóban nem indo-iráni fejlemény, hiszen az avesztaiiban nem létezik, hanem az óperzsa és az óind

²¹⁵ Ld. *Ai. Gr.* II, 2: 530–533 példákkal.

²¹⁶ *Ai. Gr.* II, 2: 533.

²¹⁷ Hasonló a helyzet a *-ya-* szuffixum és a *vr̥ddhi* kapcsolatával is, amely szintén másodlagos, de talán már indo-iráni korú. Ld. erről *Ai. Gr.* II, 2: 818–819; SZEMERÉNYI 1975: 318–319 (az óp. *xšāyathiya-* kapcsán).

²¹⁸ Tulajdonképpen elméletileg nem zárható ki ez a lehetőség a fentebb már említett *<a-r-š-t-i-k>* esetében sem (vagyis lehetne *arštika*), bár az ói. *ṛštika-* népnév ezt nem támogatja. Igaz, nem is cáfolja egyértelműen.

²¹⁹ Ld. *KEWA* III: 664; *EWAia* I: 301–302.

²²⁰ Ezt az elképzelést ld. EILERS 1964: 210–211⁹⁴. Vö. WÜST 1966: 51⁴ hivatkozásait.

²²¹ WÜST 1966: 50–51.

²²² Az *-ānī-*ról ld. *Ai. Gr.* II, 2: 279–281. Nem mérvadó, hogy az ói. példákban az *-ānī-* szuffixum nem társul *vr̥ddhi*vel, hiszen az óp. szóban sem ehhez a szuffixumhoz kapcsolódik a *vr̥ddhi*. Így WÜST 1966: 51⁵ megjegyzése a hiperkarakterizációról ebben a vonatkozásban nem helytálló. A *-ka-* és a *vr̥ddhi* kapcsolatánál lehet erről a jelenségről beszélni.

külön újítása.²²³ Azt is meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy *ai* → *āi* vṛddhire (és ilyen típusú két lépéses képzésre) sajnos nincsen más óiráni példánk (se az óperzsából, se az avesztaiból).²²⁴

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy ez a főnév sem használható fel teljes bizonyossággal annak megállapítására, hogy az óperzsában hogyan zajlott az *-i-* (és *-u-*) tartalmú szavakból ez a fajta képzés. Véleményem szerint azonban nagyobb a valószínűsége annak, hogy ezekben az esetekben rövid diftongus jelentette a vṛddhit.

Más irányból is feltételezhető, hogy a hosszú *-āi-* és *-āu-* diftongusos vṛddhi-képzés, amelyet kétségtelen bizonyossággal csak az óindben látunk, az óperzsában nem volt meg. Világos ugyanis, hogy ez nem közös, indo-iráni fejlemény, hiszen az avesztai nyelvben ilyen esetekben rövid diftongusokat találunk: ld. pl. újav. *humanah-* ~ *haomanan̄ha-* (rövid diftongussal) ~ ói. *sumánas-* ~ *saumanasá-* („hosszú” diftongussal, és nem **somanasá-*).²²⁵ Kimutatható, hogy az eredeti indo-iráni vṛddhi-szóképzési rendszer nem az óindben, hanem az avesztaiban maradt meg.²²⁶

Az alapnyelvi „vṛddhi”-szóképzés eredetileg egy **-e-* magánhangzó egyfajta infixációját (és ezzel együtt egy **-o-* szuffixum alkalmazását) jelentette (pl. **luk-* → **leuk-o-*; **diu-* → **deju-o-* stb.).²²⁷ Az alapszó **-ṛ-*jének a származékszóban **-er-* felelt meg, hasonlóan az **-i-* → **-eḷ-*, **-u-* → **-eu-*, **-e-* → **-ee-* > **-ē-* stb. esetekhez. Az ősirániban azonban (a **-ṛ-* fonológiai státusának változása következtében,²²⁸ pontosabban **ar-*-ré való változása²²⁹ miatt) megváltozott a helyzet: az iir. **-ṛ-* > *ar* (av. <*arə*>, óp. <(C)*a-r-*>) tartalmú szavakból képzett származékokban már *-ār-* (av. <*ār(ə)*>, óp. <(C-)*a-r-*>) található, még az avesztaiban is: pl. *vərəθrayna-* ’győzelem’ ~ *vārəθrayni-* ’győzedelmes’. Ez jól mutatja, hogy az óiráni nyelvekben az iir. **ṛ* folytatása valójában [ər]-ként (tehát VC-kapcsolatként) realizálódott.²³⁰ Az óindben szintén nagy mértékben átalakult a vṛddhi-szóképzés alapnyelvi (és indo-iráni) rendszere, és létrejött az ismert, „hosszú” diftongusos módszer.²³¹ Az óperzsára nézve a priori az tűnik valószínűbbnek,

²²³ Ld. még DARMS 1978: 371.

²²⁴ Ld. KURYŁOWICZ 1968: 153; DARMS 1978: 375.

²²⁵ HOFFMANN *Aufs.* I: 74; II: 388.

²²⁶ Ld. KURYŁOWICZ 1956: 147–159, különösen 152–155; vö. DUCHESNE-GUILLEMIN 1962: 24. Ld. még DARMS 1978: 372.

²²⁷ Ld. KURYŁOWICZ 1956: 147–152; 1968: 302–303; MEIER-BRÜGGER 2002: 288; TICHY 2004a: 48, 52.

²²⁸ KURYŁOWICZ 1956: 152; 1968: 308.

²²⁹ HOFFMANN–FORSSMAN 2004: 90.

²³⁰ MAYRHOFER 1989: 14 és jz. 34; HOFFMANN *Aufs.* II: 631; SCHMITT 1989a: 65, 69.

²³¹ KURYŁOWICZ 1956: 154; 1968: 309–310.

hogy az avesztaiból ismert, *-i-* és *-u-* tartalmú szavakból rövid diftongusos származékokat képező rendszer volt érvényben.²³²

Ha tehát az óindból ismerős, az *augmentum temporale* és a névszói *vṛddhi*-szóképzés közötti párhuzamot az óperzsára is alkalmazzuk, akkor az *arsatiy* ige augmentált alakjaként a fentebbiek értelmében ténylegesen *ārsam*-ot várhatunk.²³³ De ezt semmiképpen sem az óind augmentálási módra hivatkozva tehetjük meg, hanem az iráni *vṛddhi*-rendszer iménti vizsgálata alapján. Hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy ez nem jelenti azt, hogy egy óperzsa *i-* vagy *u-* kezdetű igető esetében az *augmentum temporalis* alakokban *āi-*, ill. *āu-* diftongust kellene feltételeznünk: minden bizonnyal *ai-*, ill. *au-* diftongust találnánk (éppúgy, mint bizonyosan az avesztaiban is). Ezt a rövid diftongust azonban a szóeleji jelölés ambivalenciája miatt csak igekötős alakokban tudnánk teljes bizonyossággal kimutatni és bizonyítani.

²³² Erre utal az is, hogy az óperzsában talán adathozható egy *-au-* diftongust tartalmazó származékszó: a *skauθi-* 'szegény, gyenge' melléknév esetleg a **sku-θa-* 'lealacsonyítás, megalázás' főnév *vṛddhi*-származéka. Ezt veti fel HOFFMANN *Aufs.* II: 414; DARMS 1978: 369, 375. Márpedig teljességgel valószínűtlennek tartom, hogy az *-i-* tartalmú szavak származékai esetében ne ugyanilyen módon történjen a *vṛddhi*-képzés.

²³³ Az *[a-]* + *[-ər-]* kontrakció eredményeként fogva fel ezt, a kapott alak teljesen természetes. – Vö. továbbá KURYŁOWICZ 1956: 154–155; 1968: 309–310 megjegyzését a várt iráni alakokról és hiányukról. Viszont fontos, hogy az ő helyzetképeivel szemben az *ārsam* alak egy tényleges példa egy (nem *a-*) magánhangzó kezdetű ige iráni augmentálására. Kuryłowicz ezt nyilván azért nem említi, mert SCHMITT 1965 előtt az óperzsa igét *rasatiy*-ként értelmezték, augmentált alakját pedig értelemszerűen *arasam*-nak *augmentum syllabicummal*. RIX 1969: 98 eldöntetlenül hagyja a kérdést: „*ārsam*”.

3. 3. Összefoglalás

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a magánhangzó-kezdetű gyököknél az óiráni nyelvekben nem alakult ki az óindhez hasonló augmentálási szabály. Ezt a sajátos, „hosszú” diftongusos augmentum temporalét egyedülálló, iráni párhuzam nélküli, óind különnyelvi újításnak kell tartanunk.²³⁴

---

²³⁴ BEEKES 1988a: 50, 83–93 szerint az ie. laringálisok az indo-irániiban egy fonémává estek egybe, és ez glottális zárhangként az avesztaiban is tovább élt, s így azt kell feltennünk, hogy ez a fonéma a korai óindben is megvolt. Ezek szerint maga az augmentum temporale mint olyan, amelynek kialakulása a tőleji laringális(ok) eltűnését követte, nem indo-iráni korú, hanem független óind és óiráni újítás. Az intervokális laringálisokra vonatkozólag hasonlóan BEEKES 1997: 22. LUBOTSKY 1995: 213, 230–231 némiképp eltérő álláspontot képvisel. Szerinte az – ekkor már egy darab – intervokális laringális az indo-irániiban eltűnt (a $*\eta > *a$ változás előtt), de a nyelv később bizonyos körülmények között (morfémahatáron, pl. az augmentum után) helyreállította, majd a védikus nyelvben újra eltűnt, míg az avesztaiban hiátust eredményezett. KÜMMEL 2000: 2 és 3. jz. szerint az indo-iráni egység felbomlását megelőzően sem voltak már szegmentális formában laringálisok. Ezek intervokális pozícióban hiátust hagytak hátra, amely a -magánhangzók között az avesztaiban rendszerint, a védikusban olykor megmaradt. Lehetséges, hogy fonetikailag ezt a hiátust valamilyen mássalhangzó kitöltötte, de ennek nem volt fonéma értéke. Mindhárom álláspont megegyezik abban, hogy a magánhangzók összevonását a laringális(ok) eltűnése után különnyelvi folyamatnak tartja.

Összefoglalás

Doktori disszertációmban azt a célt tűztem ki, hogy az augmentum görög és indoírani (óind, avesztai, óperzsa) különnyelvi fejlődésének egyes kérdéseire választ adjak, és ezzel a korábbi (indogermán alapnyelvi és köztes alapnyelvi) korszakok igerendszeréről alkotott kép pontosításához is hozzájáruljak, elsősorban a görög és az indoírani történeti nyelvészet területén. Az egyes vizsgált témákat és az eredményeket, mivel a disszertáció egyes egységei lényegében önálló tanulmányokat alkotnak, fejezetenként foglalom össze.

Az elméleti bevezetőnek tekinthető *I. fejezet*ben először arra a fontos kérdésre kerestem a választ, hogy az augmentum újítás-e vagy archaizmus az augmentáló nyelvekben. Ezt a kérdést a kutatás eddig főleg elméleti síkon próbálta megválaszolni. Az általam helyesebbnek tekintett eljárást követtem akkor, amikor tételesen sorra vettem mindazokat a kísérleteket, amelyek azt igyekeztek bizonyítani, hogy az augmentum más indogermán nyelvekben is megvolt különnyelvi fejlődésük korábbi szakaszában. Ugyanis csak az ilyen adatok alapján lehet az augmentum alapnyelvi voltát kétségtelenül bizonyítani. Konklúzióm az volt, hogy mivel egyik kísérlet sem tekinthető ilyen szilárd bizonyítéknak, a fentebbi két lehetőség közül mindenképpen az elsőt kell előnyben részesítenünk, vagyis az augmentum egy meghatározott dialektustömb újításának tekintendő. A további fejezetek kutatási résztémái szempontjából mindez azt jelenti, hogy az augmentumban mindenképpen a különnyelvi korszak előtt, de már az alapnyelv után létrejött jelenséget kell látnunk, amelynek elterjedése és alakulása az egyes nyelvekben részben rekonstrukciók, részben nyelvemlékek révén megragadható.

Ezt a következtetést a fejezet második részében az indogermán ige tempus-modus rendszerének általam legvalószínűbbnek elfogadott fejlődéstörténetébe illesztetem. Az ún. iniunctivust számos kutatóval együtt olyan ősi igealaknak tartom, amely a tempus és modus dimenziók tekintetében meghatározatlan, és az ige történetének legarchaikusabb rétegét jelenti, amelyből fokozatosan, különböző szemantikai jegyek morfológiailag jelöltté tétele révén alakultak ki a tempus-modus-kategóriák. Ennek a folyamatnak egy késői szakaszában jelent meg az augmentáló nyelvekben az augmentum mint a múlt idő jelölője. A fejezet harmadik részében az augmentum és az igerendszer

alakulásának alapkérdéseit és különbségeit mutattam be az egyes augmentáló nyelvekben. Az alapnyelvi igerendszer, és ezen belül elsősorban az ún. iniunctivus kategória kérdése azonban a további kutatások során alapos újragondolást igényel, hiszen az iniunctivust több mérvadó kézikönyv és monográfia az augmentummal együtt az alapnyelvi kategóriák között tartja számon.

A *II. fejezetben* a mykénéi nyelvet vizsgáltam. Számba vettem azokat az igealakokat, amelyekkel kapcsolatban valós lehetőségként felmerült az augmentum megléte. Ezek közül kettőt ténylegesen augmentált aoristosnak kell tartanunk. Az egyik alak, az <a-pe-do-ke> augmentáltságát cáfolni próbáló egyik elmélet egy érvéből kiindulva tárgyaltam a homérosi és a mykénéi nyelv *-tērio-/tēriā-* képzős főneveit. Megállapítottam, hogy az az epikus nyelvben megfigyelhető analogikus folyamat, hogy a *-tērio/ā-* (és maga a *-tēr*) képző előtt a gyökbeli nullfok helyett olykor alapfok jelenik meg, már a mykénéiben is néhány esetben ugyan, de kimutatható. Ez azonban mindig indokolható vagy a homonimikus ütközés kerülésével, vagy a szócsalád tagjainak analogikus hatásával.

A mykénéi augmentum ritka használatára vonatkozó kérdésre több elmélet is született, melyek közül a fentebbiek értelmében eleve el kellett vetnünk azokat, amelyek azzal számolnak, hogy nincs augmentum a dokumentumokban. Az egyes írnokok nyelvi sajátosságainak vizsgálata alapján ugyancsak cáfolni lehetett azt, hogy az augmentum használata a mykénéiben felállított „*mycénien normal*” ~ „*mycénien spécial*” nyelvjárási megoszlással függene össze. A jelenség magyarázatát abban látom, hogy a múlt időt jelölő augmentum mint nyelvi újítás fokozatosan nyert teret a görög nyelvben is. A ténymegállapító aoristosi alakokban, amelyeket a dokumentumokban találunk (praeteritumra nincsen biztos példa!), ez az elterjedés még csak a kezdetén tart, viszont nemcsak az alacsony társadalmi rétegek újításokra fogékony nyelvhasználatában zajlik, ahogy többen feltételezik, hanem a magasabb rétegek nyelvében és a kancelláriai nyelvben is. Feltételezhető, hogy a dokumentumokétól eltérő nyelvhasználati formákban és beszédhelyzetekben az augmentumnak már minden társadalmi rétegben nagyobb szerepe volt.

A disszertáció *III. fejezetében* az iteratív, ill. vele rokon duratív, uzitatív, disztributív stb. akcióminőség kifejezésére szolgáló ún. ión iteratívumokat vizsgáltam, ame-

lyek mindig augmentum nélkül használatosak. Áttekintettem a Homérosznál található rendhagyó képzésű alakokat, majd a dialektális besorolással kapcsolatban megállapítottam, hogy az antik magyarázók erre vonatkozó és gyakran kétségbe vont álláspontja helytálló, s nincs okunk azt feltételezni, hogy az iteratívumok használata csak a homérosi nyelvre lenne jellemző, mindenhol máshol pedig epikus imitációval állnánk szemben.

Megvizsgáltam az iteratívumok mondattani viselkedését a homérosi eposzokban. Statisztikai alapon arra a korábban figyelmen kívül hagyott tényre mutattam rá, hogy bár az iteratívumok gyakran halmozva fordulnak elő, emellett – tisztábban az *Ilias*ban, kevésbé az *Odysseiában* – egy olyan mondszerkesztési típus is megfigyelhető tendenciaként, hogy az iteratívumok az akcióminőség szempontjából alakilag jelöletlen (ugyanakkor maguk is ismétlődő, tartós stb. cselekvést kifejező) praeteritumokkal (de aoristosokkal nem) alkothatnak mellérendelő kapcsolatot, és ekkor az utóbbi igealakok az iteratívumokhoz hasonlóan szintén nagy arányban augmentálatlanok. Ezt a – mellérendelési egyszerűsítéshez némiképp hasonló – jelenséget, mivel nem önálló összetevőről van szó, úgy magyaráztam, hogy az első alak kiterjeszti, „kisugározza” alakilag jelölt iteratív akcióminőségét az őt követő szűkebb szöveggörnyezetére. Ez azonban inkább felerősítésként, explicitté tételként értelmezendő, hiszen az iteratívum a második (és további) helyen álló igealakokban is implicit módon meglevő jelentésmozzanatot teszi jelöltté az egész mondatra vonatkozólag. Ugyanakkor a mellérendelő szerkezetben második helyen álló praeteritumok augmentálatlanságának nagy aránya azt támasztja alá, hogy az első helyen álló iteratívumok nem jelöletlenek a múlt idő szempontjából sem, vagyis morfológiai felépítésük ezt a jelentésjegyet is implikálja.

Az iteratívumok kialakulásának folyamatából kiindulva kísérletet tettem augmentálatlanságuk magyarázatára. Az ión iteratívumokban az aspektustűhöz csatlakozó -σκε/ο- szuffixum az ie. *-sk- imperfectumképzőből származik, amely eredetileg az iterativitás (és vele rokon egyéb igei pluralitás-jelentések) kifejezésére szolgált. Az iteratívumok kialakulását többekkel együtt elválasztottam a szintén ugyanennek az alapnyelvi képzőnek a folytatását tartalmazó örmény gyenge aoristostól, és rámutattam, hogy az iteratívumok kialakulása belső görög, pontosabban (ős)ión folyamatként értelmezhető. Ennek a folyamatnak a legfontosabb mozzanata véleményem szerint az volt, hogy az ión dialektusban az alapnyelvből örökölt, és az eredeti iteratív-duratív jelentésárnyalatot még egyedül őrző létigei ἔσκε/ο- (< ie. *h₁s-skéló-) imperfectumtű

praeteritumi alakjaiból (pl. sing. 1. ἔσκειν, 3. ἔσκε), amelyek funkcionális szempontok miatt a praesensi és a modális használat eltűnésével a paradigmából egyedül maradtak meg, a nyelvhasználók analogikus úton egy -σκον, -σκε stb. iteratív személyvégződés-készletet hoztak létre, és ezt illesztették azután – a primér és szekundér végzésekhez hasonlóan – az egyes athematikus vagy thematikus aspektustövekhez. Mivel ilyen okok miatt ezek az új végzések csak múlt idejű kijelentő módú alakokban voltak használatosak (ellentétben a szekundér végzésekkel, amelyek optativusban is megjelentek), kizárták az augmentum használatát, amely szintén a kijelentő mód múlt idő jelölője.

A *IV. fejezetben* azt a kérdést vizsgáltam meg, hogy volt-e az augmentumnak az *e- mellett *ē- változata is. Sorra vettem a görög és a védikus nyelv összes kérdéses alakját, és igazoltnak láttam azt a következtetést, hogy mivel a szinkron szempontból hosszú augmentumot mutató görög és védikus igealakok kivétel nélkül különnyelvi folyamatok hatására jöttek létre, ezért egy korábbi *ē- augmentumváltozatot nem rekonstruálhatunk. Ugyanakkor az egyes alakok magyarázatánál több esetben a korábbiaktól eltérő magyarázatokat fogalmaztam meg.

A védikus nyelvben csak részben lehetett hangtörvényszerű folyamatokkal, a laringálisok okozta pótlónyújtással számolni, ugyanis vannak olyan alakok, amelyeknél metrikai-prozódiai és analogikus szempontokat kellett figyelembe venni. A görög alakok tüzetes vizsgálata egyrészt megmutatta, hogy ebben a nyelvben is másodlagos különnyelvi fejleményekről van szó, másrészt azzal a jelentős eredménnyel járt, hogy az eddigi elszigetelt példák mellé újabb bizonyítékokat találtam arra, hogy az ión-attikai metathesis quantitatis és az ún. Binnenhiatkürzung érvényét a zárt /ē/-re is ki kell terjesztenünk. Az is világos ugyanakkor, hogy az itt tárgyalt esetekben a szótagos augmentum mindig rövid ě- magánhangzója mint járulékos tényező motiválhatta a hangváltozást.

Disszertációm utolsó, *V. fejezetében* az indo-iráni nyelvek augmentum temporaléját tárgyaltam. Az óind vonatkozásában elfogadtam a fő vonalaiban régóta communis opiniónak számító és legvalószínűbb erre adott magyarázatot, de a hangtaniilag rendhagyó folyamatban fontos analógiák szerepét is feltártam, amelyek eddig nem kaptak hangsúlyt az elemzésekben. Ráműtöttem arra, hogy a kérdéskörön belül hangtörténeti okok miatt több szempontból külön kell tárgyalni a „r- kezdetű” (azaz ie. *Her-

kezdetű) gyököket, ugyanis az ellenkező vélemények dacára egyértelmű párhuzamok hiányában nem dönthető el, hogyan fejlődtek a védikus nyelvben hangtörvényszerűen az ie. *VHRC szekvenciák.

Az óiráni nyelvekből csak elenyésző számú és többnyire egyéb szempontok miatt mellőzendő példánk van augmentum temporaléra, ezért a fejezet második részében arra kerestem a választ, hogy milyen augmentálási módot találnánk az óiráni nyelvekben az óind *uchati* : *auchat* típusú igeövek megfelelőinek múlt idejű alakjaiban. Ennek során azt a konklúziót fogalmaztam meg, hogy az avesztaiiban és az óperzsában nem jött létre az óindhez hasonló „hosszú diftongusos” augmentum temporale sem az óinddel közös újtásként, sem attól függetlenül. Ezzel összefüggésben megvizsgáltam az óperzsai *vṛddhi*-névszóképzést, és megkérdőjeleztem azt a felfogást, hogy ezek a származékok az óperzsában az óindhez hasonlóan hosszú diftongusokat tartalmaztak volna.

Ezen eredmények közül a legfontosabbaknak a következőket tartom. Kialakulásuk folyamatának feltárásával magyarázatot találtam az ión iteratívumok augmentálatlanságára. Cáfoltam az egykori *ē- augmentum syllabicum meglétét, az erre utaló görög és védikus igelakokat hangtörvényszerű és analogikus okokkal magyaráztam, és eközben újabb adatokat találtam arra, hogy az ún. metathesis quantitatis zárt /*ē*/re is érvényes. Több új szemponttal árnyaltam az indo-iráni augmentum temporale és a mykénéi augmentum magyarázatát.

Bibliográfia

Rövidítések

- AArmL* = *Annual of Armenian Linguistics*
ABäG = *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*
AC = *L'Antiquité Classique*
AGI = *Archivio Glottologico Italiano*
Ai. Gr. I = WACKERNAGEL, Jakob: *Altindische Grammatik*. 1. Bd. *Lautlehre*. Göttingen, 1896, Vandenhoeck & Ruprecht.
Ai. Gr. II, 1 = WACKERNAGEL, Jakob: *Altindische Grammatik*. 2. Bd. 1. *Einleitung zur Wortlehre. Nominalkomposition*. Göttingen, 1905, Vandenhoeck & Ruprecht.
Ai. Gr. II, 2 = [WACKERNAGEL, Jakob –] DEBRUNNER, Albert: *Altindische Grammatik*. 2. Bd. 2. *Die Nominalsuffixe*. Göttingen, 1954, Vandenhoeck & Ruprecht.
Ai. Gr. III: WACKERNAGEL, Jakob – DEBRUNNER, Albert: *Altindische Grammatik*. 3. Bd. *Nominalflexion, Zahlwort, Pronomen*. Göttingen, 1930, Vandenhoeck & Ruprecht.
AIΩN = *Annali del Seminario di Studi del Mondo Classico. Sezione Linguistica*
AJA = *American Journal of Archeology*
Ancient IE Dial. = BIRNBAUM, Henrik – PUHVEL, Jaan (eds.): *Ancient Indo-European Dialects. Proceedings of the Conference on Indo-European Linguistics Held at the University of California, Los Angeles, April 25–27, 1963*. Berkeley–Los Angeles, 1966, University of California Press.
AO = *Archív Orientální*
Atti Roma = *Atti e memorie del 1° Congresso Internazionale di Micenologia. Roma 27 Settembre – 3 Ottobre 1967*. 1–3. t. Roma, 1968, Edizioni dell'Ateneo. /*Incunabula Graeca*, 25:1–3./
BzN = *Beiträge zur Namenforschung*
BSL = *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*
CFS = *Cahiers Ferdinand de Saussure*
CLI = SCHMITT, Rüdiger (Hrsg.): *Compendium linguarum Iranicarum*. Wiesbaden, 1989, Reichert.
CIPh = *Classical Philology*
CIQu = *Classical Quarterly*
CR = *Classical Review*
DELG = CHANTRAINE, Pierre: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. 1–4. t. Paris, 1968–1980, Klincksieck.
DELL = ERNOUT, Alfred – MEILLET, Antoine: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. 4. éd. revue, corrigée et augmentée d'un index. Paris, 1959, Klincksieck.
DGE = ADRADOS, Francisco (red.): *Diccionario griego-español*. 1– vol. Madrid, 1980–, Instituto de filología, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
DMic. = AURA JORRO, Francisco (red.): *Diccionario micénico*. 1–2. vol. Primera reimpression. Madrid, 1999, Instituto de filología, Consejo Superior de Investigaciones Científicas. /*DGE Anejo*, 1–2./ [első kiadás: 1986–1993]
EIEC = MALLORY, James P. – ADAMS, Douglas Q. (eds.): *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London–Chicago, 1997, Fitzroy Dearborn Publishers.
Evidence = WINTER, Werner (ed.): *Evidence for Laryngeals*. London–The Hague–Paris, 1965, Mouton.
EWAia = MAYRHOFER, Manfred: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*. 1–3. Bde. Heidelberg, 1992–2001, Winter.
FL = *Foundations of Language*
Flexion und Wb. = RIX, Helmut (Hrsg.): *Flexion und Wortbildung. Akten der V. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Regensburg, 9.–14. September 1973*. Wiesbaden, 1975, Reichert.
Floreat = DEGER-JALKOTZY, Sigrid – HILLER, Stefan – PANAGL, Oswald (Hrsg.): *Floreat Studia Mycenaea. Akten des X. Internationalen Mykenologischen Colloquiums in Salzburg vom 1.–5. Mai 1995*. 1–2. Bde. Wien, 1999, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
FoL = *Folia Linguistica*

- GED = BEEKES, Robert S. P.: *A Greek Etymological Dictionary*. Online. <http://www.indo-european.nl/>
- GEW = FRISK, Hjalmar: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. 1–3. Bde. Heidelberg, 1960–1972, Winter.
- GGA = *Göttingische Gelehrte Anzeigen*
- GN = *Nachrichten der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Klasse*
- Gramm. Kat. = SCHLERATH, Bernfried (Hrsg.): *Grammatische Kategorien. Funktion und Geschichte. Akten der VII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Berlin, 20.–25. Februar 1983*. Wiesbaden, 1985, Reichert.
- Henning Mem. Vol. = BOYCE, Mary – GERSHEVITCH, Ilya (eds.): *W. B. Henning Memorial Volume*. London, 1970, Lund Humphries.
- HOFFMANN Aufs. = HOFFMANN, Karl: *Aufsätze zur Indoiranistik*. 1–2. Bde. Hrsg. von NARTEN, Johanna. Wiesbaden, 1975–1976, Reichert.
- HS = *Historische Sprachforschung*
- HW = FRIEDRICH, Johannes: *Kurzgefaßtes Hethitisches Wörterbuch. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter*. Unveränd. Nachdruck der Ausgabe 1952–1966. Heidelberg, 1991, Winter.
- HW² = FRIEDRICH, Johannes (†) – KAMMENHUBER, Annelies († – HOFFMANN, Inge): *Hethitisches Wörterbuch*. 2., völlig Neubearb. Aufl. auf der Grundlage der edierten hethitischen Texte. (Lief. 15–: Unter Mitarbeit von COTTICELLI-KURRAS, Paola – HAGENBUCHNER-DRESEL, Albertine). Heidelberg, 1975–, Winter.
- IBS = *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft*
- IE Perspectives = PENNEY, John H. W. (ed.): *Indo-European Perspectives. Studies in Honour of Anna Morpurgo Davies*. Oxford, 2004, Oxford UP.
- IEW = POKORNY, Julius: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. 1–2. Bde. 4. Aufl. Tübingen–Basel, 2002, Francke.
- IF = *Indogermanische Forschungen*
- IJJ = *Indo-Iranian Journal*
- InL = *Incontri Linguistici*
- JIES = *Journal of Indo-European Studies*
- KEWA = MAYRHOFER, Manfred: *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. A Concise Etymological Sanskrit Dictionary*. 1–4. Bde. Heidelberg, 1956–1980, Winter.
- KZ = *Kuhn's Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*
- Laryngalthorie = BAMMESBERGER, Alfred (Hrsg.): *Die Laryngalthorie und die Rekonstruktion des indogermanischen Laut- und Formensystems*. Heidelberg, 1988, Winter.
- LEW = WALDE, Alois – HOFMANN, Johann B.: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. 1–3. Bde. 3., Neubearb. Aufl. Heidelberg, 1938–1956, Winter.
- Lfgre = *Lexikon des frühgriechischen Epos*. Hrsg. vom Thesaurus Linguae Graecae. 1– Bde. Göttingen, 1955–, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lg = *Language*
- LgB = *Linguistica Baltica*
- LIV = RIX, Helmut et al. (Hrsg.): *Lexikon der indogermanischen Verben (LIV)*. 2., erw. und verbess. Aufl. Wiesbaden, 2001, Reichert.
- LSJ = LIDDELL, Henry George – SCOTT, Robert: *A Greek–English Lexicon*. Rev. by JONES, Sir Henry Stuart – MCKENZIE, Roderick. With a revised supplement. Oxford, 1996, Clarendon.
- MH = *Museum Helveticum*
- MSL = *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*
- MSS = *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*
- Mykenaiika = OLIVIER, Jean-Pierre (éd.): *Mykenaiika. Actes du IXe colloque international sur les textes mycéniens et égéens organisé par le Centre de l'Antiquité Grecque et Romaine de la Fondation Hellénique des Recherches Scientifiques et l'École française d'Athènes (Athènes, 2–6 octobre 1990)*. Paris, 1992, Boccard. /Bulletin de Correspondance Hellénique. Supplément, 35./
- NOWELE = *North-Western European Language Evolution*
- NTS = *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*
- OLD = GLARE, Peter G. W. (ed.): *Oxford Latin Dictionary*. With corrections. Oxford, 1996, Clarendon.
- o-o-pe-ro-si = ETTER, Annemarie (Hrsg.): *o-o-pe-ro-si. Festschrift für Ernst Risch zum 75. Geburtstag*. Berlin–New York, 1986, de Gruyter.
- ÖNf = *Österreichische Namenforschung*
- PdP = *La Parola del Passato*

- Pedersen Kolloquium* = RASMUSSEN, Jens Elmegård (Hrsg.): *In honorem Holger Pedersen. Kolloquium der Indogermanischen Gesellschaft vom 26. bis 28. März 1993 in Kopenhagen*. Wiesbaden, 1994, Reichert.
- Per aspera* = HYLLESTED, Adam et al. (eds.): *Per aspera ad asteriscos. Studia Indogermanica in honorem Jens Elmegård Rasmussen sexagenarii Idibus Martii anno MMIV*. Innsbruck, 2004, Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, Abteilung Sprachwissenschaft. /IBS, 112./
- Pratidānam* = HEESTERMAN, J. C. et al. (eds.): *Pratidānam. Indian, Iranian and Indo-European Studies Presented to F. B. J. Kuiper on his Sixtieth Birthday*. The Hague–Paris, 1968, Mouton.
- PTT* = BENNETT, Emmett L. – OLIVIER, Jean-Pierre: *The Pylos Tablets Transcribed*. 1–2. vols. Roma, 1973–1976, Edizioni dell'Ateneo. /Incunabula Graeca, 51., 59./
- Rekonstr. und rel. Chron.* = BEEKES, Robert S. P. et al. (Hrsg.): *Rekonstruktion und relative Chronologie. Akten der VIII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft. Leiden, 31. August – 4. September 1987*. Innsbruck, 1992, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. /IBS, 65./
- Res Mycenaee* = HEUBECK, Alfred – NEUMANN, Günter (Hrsg.): *Res Mycenaee. Akten des VII. Internationalen Mykenologischen Colloquiums in Nürnberg vom 6.–10. April 1981*. Göttingen, 1983, Vandenhoeck & Ruprecht.
- REArm* = *Revue des Études Arméniennes*
- RhM* = *Rheinisches Museum für Philologie*
- RIL* = *Rendiconti dell'Istituto Lombardo*
- RL* = *Ricerche Linguistiche*
- RISCH Kl. Schr.* = RISCH, Ernst: *Kleine Schriften*, hrsg. von ETTER, Annemarie – LOOSER, Marcel. Berlin–New York, 1981, de Gruyter.
- RPh* = *Revue de Philologie*
- RSO* = *Rivista di Studi Orientali*
- SbÖAW* = *Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*
- SMEA* = *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*
- Sound Law and Analogy* = LUBOTSKY, Alexander (ed.): *Sound Law and Analogy. Papers in Honor of Robert S.P. Beekes on the Occasion of his 60th Birthday*. Amsterdam–Atlanta, 1997, Rodopi.
- SSL* = *Studi e Saggi Linguistici*
- StBoT* = *Studien zu den Boğazköy-Texten*
- SZEMERÉNYI Scr. min.* = SZEMERÉNYI, Oswald: *Scripta minora. Selected Essays in Indo-European, Greek, and Latin*. Ed. by CONSIDINE, Patrick – HOOKER, James T. 1–4. vols. Innsbruck, 1987–1991, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. /IBS, 53:1–4./
- Tractata Mycenaee* = ILIEVSKI, Petar Hr. – CREPAJAC, Ljiljana (eds.): *Tractata Mycenaee. Proceedings of the Eighth International Colloquium on Mycenaean Studies, held in Ohrid, 15–20 September 1985*. Skopje, 1987, Macedonian Academy of Sciences and Arts.
- WACKERNAGEL Kl. Schr.* = WACKERNAGEL, Jakob: *Kleine Schriften*. 1–2. Bde. Göttingen, 1953, Vandenhoeck & Ruprecht.
- WdS* = *Die Welt der Slaven*
- WZKM* = *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*
- ŽA* = *Živa Antika [Antiquité Vivante]*
- ZDMG* = *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*
- ZII* = *Zeitschrift für Indologie und Iranistik*
- ZSP* = *Zeitschrift für slavische Philologie*
- ZVS* = *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*

Felhasznált irodalom

- ADAMS, Douglas Q. – MALLORY, James P. 1997: Armenian language. In *EIEC*, 26–30.
- ADRADOS, Francisco 1981: Indo-European *-s*-stems and the origins of the polythematic verbal inflection. *IF* 86. 96–122.
- 1992: The new image of Indo-European. The history of a revolution. *IF* 97. 1–28.
- AITZETMÜLLER, Rudolf 1961: Strukturalismus und urslavische Grammatik. Über einen neuen Erklärungsversuch des slavischen Imperfekts. *Die Sprache* 7. 190–198.
- ALLEN, W. Sidney 1974: *Vox Graeca. A Guide to the Pronunciation of Classical Greek*. 2nd ed. Cambridge, Cambridge UP.
- AMBRAZAS, Vytautas (ed.) 1997: *Lithuanian Grammar. Lietuvių kalbos gramatika*. Baltos laukos, Institute of Lithuanian Language.
- ANDRONOV, Aleksey V. 1995: Priešdėlinių veiksmažodžių kirčiavimas morfoliginės akcentologijos požiūriu [Az igekötős igék hangsúlya a morfológiai akcentológia szemszögéből]. *Baltistica* 30. 93–100.
(<http://www.genling.nw.ru/Staff/Andronov/publicat/PreVerAc.pdf>)
- ANTTILA, Raimo 1969: *Proto-Indo-European Schwebeablaut*. Berkeley–Los Angeles, University of California Press.
- ARCHANGELI, Diana – LANGENDOEN, D. Terence (eds.) 1997: *Optimality Theory. An Overview*. Malden, Blackwell. /Explaining Linguistics/
- ARUMAA, Peeter 1985: *Urslavische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen*. 3. Bd. *Formenlehre*. Heidelberg, Winter.
- BADER, Françoise 1971: Vocabulaire et idéologie tripartite des indo-européens: la racine **swer-* „veiller sur” en grec. *BSL* 66. 139–211.
- 1972: Éphore, pylone, théore: les composées grecs en *-ορος*, *-ουρός*, *-ωρός*. *RPh* 46. 192–237.
- 1973: Lat. *nempe*, *porceo* et les fonctions des particules pronominales. *BSL* 68. 27–75.
- 1978: De „protéger” à „razzier” au néolithique indo-européen: phraséologie, étymologies, civilisation. *BSL* 73. 103–219.
- 1987: Autour de myc. *re-wo-to-ro-ko-wo*. La racine **leH₃-u-* „se déverser, verser”. In *Tractata Mycenaea*, 29–41.
- BADER, Françoise (éd.) 1994: *Langues indo-européennes*. Paris, CNRS Edition.
- BAILEY, Harold Walter 1979: *Dictionary of Khotan Saka*. Cambridge, Cambridge UP.
- BAKKER, Egbert J. 1999: Pointing to the Past. Verbal Augment and Temporal Deixis in Homer. In KAZAZIS, John N. – RENGAKOS, Antonios (eds.): *Euphrosyne. Studies in Ancient Epic and Its Legacy in Honour of Dimitris N. Maronitis*. Stuttgart, Steiner, 50–65.
- 2001: Similes, Augment and the Language of Immediacy. In WATSON, Janet (ed.): *Speaking Volumes. Orality and Literacy in the Greek and Roman World*. Leiden, Brill, 1–23.
- BALLES, Irene 1997 [2000]: Rhythmisch-metrische Phänomene und Spuren gesprochener Sprache in der Dichtersprache des Ṛgveda. *Die Sprache* 39. 1–30.
- BARTHOLOMAE, Christian 1904: *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg, K. J. Trübner.
- BARTONĚK, Antonín 2003: *Handbuch des mykenischen Griechisch*. Heidelberg, Winter.
- BASSET, Louis 1989: L’augment et la distinction discours/récit dans l’Iliade et l’Odyssée. In *Études homériques. Séminaire de recherche 1984–1987 sous la direction de Michel Casevitz*. Lyon, Maison de l’Orient, 9–16. /Travaux de la Maison de l’Orient, 17./

- BAUMBACH, Lydia 1971: The Mycenaean Greek Vocabulary II. *Glotta* 49. 151–190.
 — 1987: Mycenaean *tu-ru-pte-ri-ja* and Herodotus II. 180. In *Tractata Mycenaea*, 49–54.
- BECH, Gunnar 1971: *Beiträge zur genetischen idg. Verbalmorphologie*. København. /Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filosofiske Meddelelser, 44:5./
- BECHTEL, Friedrich 1921: *Die griechischen Dialekte*. 1. Bd. *Der lesbische, thessalische, böotische, arkadische und kyprische Dialekt*. Berlin, Weidmann.
 — 1924: *Die griechischen Dialekte*. 3. Bd. *Der ionische Dialekt*. Berlin, Weidmann.
- BECKWITH, Miles C. 1995: Greek ῥῆρον, Laryngeal Loss and the Greek Reduplicated Aorist. *Glotta* 72. 24–30.
- BEEKES, Robert S. P. 1969: *The Development of the Proto-Indo-European Laryngeals in Greek*. The Hague–Paris, Mouton. /Janua Linguarum. Series practica, 42./
 — 1988a: *A Grammar of Gatha-Avestan*. Leiden, Brill.
 — 1988b: Laryngeal Developments. A Survey. In *Laryngaltheorie*, 59–105.
 — 1992: ‘Widow’. *HS* 105. 171–187.
 — 1995: *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins.
 — 1997: Historical Phonology of Iranian. *JIES* 25. 1–26.
 — 2003: *Pre-Greek. A Language Reconstructed*. 2nd version. November 2003. (<http://www.indo-european.nl/ied/pdf/pre-greek.pdf>)
- BENNETT, Emmett L. 1958a: *The Olive Oil Tablets of Pylos. Texts of Inscriptions found 1955*. Seminario de Filologia Clasica, Universidad de Salamanca. /Suplementos a „Minos”, 2./
 — 1958b: Tentative Identification of the Hands of the Scribes of the Pylos Tablets. In *Atti del 2° Colloquio Internazionale di Studi Minoico-Micenei, Pavia, 1–5 IX 1958*. [= *Athenaeum* 46 /N.S. 36/], 328–331.
- BENNETT, Emmett L. (ed.) 1964: *Mycenaean Studies. Proceedings of the Third International Colloquium for Mycenaean Studies, Wingspread, 1961*. Madison, University of Wisconsin Press.
- BENVENISTE, Émile 1975: *Noms d’agent et noms d’action en indo-européen*. Paris, Adrien Maisonneuve. [az 1948-as kiadás reprintje]
- BIELFELDT, Hans Holm 1961: *Altslawische Grammatik. Einführung in die slawischen Sprachen*. Halle a. Saale, VEB Max Niemeyer Verlag. /Slawistische Bibliothek, 7./
- BIELMEIER, Roland 1989: Yaghnōbī. In *CLI*, 480–488.
- BLUMENTHAL, H. J. 1974: Some Homeric Evidence for the History of the Augment. *IF* 79. 67–77.
- BLÜMEL, Wolfgang 1982: *Die aiolischen Dialekte. Phonologie und Morphologie der inschriftlichen Texte aus generativer Sicht*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. /ZVS Ergänzungshefte, 30./
- BONFANTE, Giuliano 1982: The place of Armenian among the Indo-European languages. *AION* 4. 151–169.
- BOPP, Franz 1868, 1870, 1871: *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslawischen, Gothischen und Deutschen*. 1–3. Bde. 3. Aufl. Berlin, Dümmler.
- BORNEMANN, Eduard – RISCH, Ernst 1999: *Görög nyelvtan*. Ford. MAYER Péter. Székesfehérvár, Lexika.
- BOTTIN, Luigi 1969: Studio dell’aumento in Omero. *SMEA* 10. 69–145.

- BRANDENSTEIN, Wilhelm – MAYRHOFER, Manfred 1964: *Handbuch des Altpersischen*. Wiesbaden, Harrasowitz.
- BRAUNE, Wilhelm – EBBINGHAUS, Ernst A. 1981: *Gotische Grammatik mit Lesestücken und Wörterverzeichnis*. 19. Aufl. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- BRIXHE, Claude 1994: Le phrygien. In BADER (éd.) 1994. 165–178.
- BRUGMANN, Karl 1883: Altind. *purā* und griech. *πᾶρος* mit dem Indicativ des Präsens. *Berichte über die Verhandlungen der königlichen sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse* 35. 169–173.
- 1898: Dissimilatorische Veränderung von *ē* im Griechischen und Aristarchs Regel über den homerischen Wechsel von *η* und *ει* vor Vokalen. *IF* 9. 153–178.
- 1902–3: Die ionischen Iterativpräterita auf *-σikov*. *IF* 13. 267–277.
- 1913: *Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. 2. Bd. 3/1. 2. Aufl. Strassburg, K. J. Trübner.
- BUCK, Carl D. 1955: *The Greek Dialects. Grammar, Selected Inscriptions, Glossary*. 2nd ed. Chicago, The University of Chicago Press.
- BURNEY, Charles 1990: The Indo-European impact on the Hurrian world. In MARKEY–GREPPIN (eds.) 1990, 45–52.
- BURROW, Thomas 2001: *The Sanskrit Language*. 1st Indian ed. Delhi, Motilal. [az 1955-ös londoni kiadás reprintje]
- BYNON, Theodora 1997: *Történeti nyelvészet*. Budapest, Osiris.
- CARRUBA, Onofrio 1969: *Die satzeinleitenden Partikeln in den indogermanischen Sprachen Anatoliens*. Roma, Edizioni dell'Ateneo. /Incunabula Graeca, 32./
- 1970: *Das Palaische. Texte, Grammatik, Lexikon*. Wiesbaden, Otto Harrasowitz. /StBoT, 10./
- 1985: Die anatolischen Partikel der Satzeinleitung. In *Gramm. Kat.*, 79–98.
- CHADWICK, H. Munro 1900: Ablaut Problems of the Idg. Verb. *IF* 11. 145–197.
- CHADWICK, John 1983: Traditional Spellings or Two Dialects? In *Res Mycenaeae*, 78–88.
- 1987: The Muster of the Pylian Fleet. In *Tractata Mycenaea*, 75–84.
- CHADWICK, John – BAUMBACH, Lydia 1963: The Mycenaean Greek Vocabulary. *Glotta* 41. 157–271.
- CHANTRAINE, Pierre 1927: *Histoire du parfait grec*. Paris, H. Champion.
- 1933: *La formation des noms en grec ancien*. Paris, É. Champion.
- 1947: *Morphologie historique du grec*. 2ème tirage revu. Paris, Klincksieck.
- 1948–1953: *Grammaire homérique*. 1. t. *Phonétique et morphologie*. 2. t. *Syntaxe*. Paris, Klincksieck.
- 1967: La langue de l'Iliade. In MAZON, Paul et al.: *Introduction à l'Iliade*. Paris, Les Belles lettres, 89–136.
- COLLINGE, Neville E. 1985: *The Laws of Indo-European*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins.
- ČOP, Bojan 1970: Eine luwische orthographisch-phonetische Regel. *IF* 75. 85–96.
- COWGILL, Warren 1960: Gothic *iddja* and Old English *ēode*. *Lg* 36. 483–501.
- 1965: Evidence in Greek. In *Evidence*, 141–180.
- 1968a: The First Person Singular Medio-passive of Indo-Iranian. In *Pratidānam*, 24–31.
- 1968b: The Aorists and Perfects of Old Persian. *KZ* 82. 259–268.
- 1975: The Origins of the Insular Celtic Conjunct and Absolute Verbal Endings. In *Flexion und Wb.*, 40–70.
- 1985: On the Origin of the Absolute and Conjunct Verbal Inflexion of Old Irish. In *Gramm. Kat.*, 109–118.

- CREPAJAC, Ljiljana 1987: Indoeuropäische Gutturale im Griechischen und mykenische Zeugnisse. In *Tractata Mycenaea*, 85–90.
- CSER András – MAYER Gyula 1999: Összehasonlító nyelvészet. In HAVAS László – TEGYEY Imre (szerk.): *Bevezetés az ókortudományba II*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 7–82. /Agatha, 5./
- CURTIUS, Georg 1873–1876: *Das Verbum der griechischen Sprache. Seinem Baue nach dargestellt*. 1–2. Bde. Leipzig, S. Hirzel.
- DARMS, Georges 1978: *Schwäher und Schwager, Hahn und Huhn. Die Vrdhhi-Ableitung im Germanischen*. München, Kitzinger. /MSS Beiheft N.F., 9./
- DEBRUNNER, Albert 1954: Das Augment η-. In *Festschrift für Friedrich Zucker zum 70. Geburtstag*. Berlin, Akademie-Verlag, 83–110.
- DEGER-JALKOTZY, Sigrid 1978: *E-QE-TA. Zur Rolle des Gefolgschaftswesens in der Sozialstruktur mykenischer Reiche*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /SbÖAW Phil.-hist. Klasse, 344./
- DEMIRAJ, Bardhyl 1997: *Albanische Etymologien*. Amsterdam–Atlanta, Rodopi. /Leiden Studies in Indo-European, 7./
- DEMIRAJ, Shaban 1993: *Historische Grammatik der albanischen Sprache*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /Österreichische Akademie der Wissenschaften Phil.-hist. Klasse. Schriften der Balkan Kommission. Philologische Abteilung, 34./
- DE MIRO, Ernesto – GODART, Louis – SACCONI, Anna (a cura di) 1996: *Atti e memorie del Secondo Congresso Internazionale di Micenologia, Roma–Napoli 14–20 ottobre 1991*. 1. vol. *Filologia*. Roma, Gruppo Editoriale Internazionale. /Incunabula Graeca, 98:1./
- DIAKONOFF, Igor M. 1984: *The pre-history of the Armenian people*. Delmar–New York, Caravan Books.
- 1990: Language contacts in the Caucasus and the Near East. In MARKEY–GREPPIN (eds.) 1990, 53–65.
- DIAKONOFF, Igor – NEROZNAK, Vladimir P. 1977: Očerk frigijskoj morfologii. *Baltistica II Priedas*. 169–195. [angol összefoglalás: 196–198]
- DIETER, Ferdinand (Hrsg.) 1900: *Laut- und Formenlehre der altgermanischen Dialekte*. Leipzig, Reisland.
- DJAHUKIAN, Gevork B. 1990: Did Armenians live in Asia Anterior before the twelfth century B.C.? In MARKEY–GREPPIN (eds.) 1990, 25–33.
- DORIA, Mario 1965: *Avviamento allo studio del miceneo*. Roma, Edizioni dell'Ateneo. /Incunabula Graeca, 8./
- 1980: Testimonianze di ἦρός (= ἱερός) in Miceneo. *Kadmos* 19. 29–37.
- DRESDEN, Mark J. 1970: Indo-Iranian Notes. In *Henning Mem. Vol.*, 134–139.
- DRESSLER, Wolfgang 1968: *Studien zur verbalen Pluralität*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /SbÖAW Phil.-hist. Klasse, 259:1./
- DREWITT, J. A. J. 1912: The Augment in Homer. *ClQu* 6. 44–59, 104–120.
- DUCHESNE-GUILLEMIN, J. 1962: L'étude de l'iranien ancien au XXème siècle. *Kratylos* 7, 1–44.
- DUHOUX, Yves 1968: Le groupe lexical de δίδωμι en mycénien. *Minos* 9. 81–108.
- 1986: The Teaching of Orthography in Mycenaean Pylos. *Kadmos* 25. 147–154.
- 1987: Les débuts de l'augment grec: le facteur sociolinguistique. *Minos* 20–22 [= KILLEN, John. T. et al. (eds.): *Studies in Mycenaean and Classical Greek Presented to John Chadwick*], 163–172.

- 1988: Le système verbal grec: l'état mycénien. In RIJKSBARON, Albert – MULDER, H. A. – WAKKER, Gerry C. (eds.): *In the Footsteps of Raphael Kühner. Proceedings of the International Colloquium in Commemoration of the 150th Anniversary of the Publication of Raphael Kühner's Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. Theil: Syntaxe, Amsterdam 1986*. Amsterdam, Gieben, 121–134.
- 2000: *Le verbe grec ancien. Éléments de morphologie et de syntaxe historique*. 2. éd. revue et augmentée. Louvain-la-Neuve, Peeters. /Bibliothèque des cahiers de l'Institut de linguistique de Louvain, 104./
- DUNKEL, George 1981: Mycenaean and Central Greek. *Kadmos* 20. 132–142.
- 2004: The Indo-European Resultative Particle *es. In *Per aspera*, 117–130.
- DURANTE, Marcello 1976: *Sulla preistoria della tradizione poetica greca*. Parte 2. *Risultanze della comparazione indoeuropea*. Roma, Edizioni dell'Ateneo. /Incunabula Graeca, 64./
- EICHNER, Heiner 1975: Die Vorgeschichte des hethitischen Verbalsystems. In *Flexion und Wb.*, 71–103.
- 1978: Die urindogermanische Wurzel *H₂reu 'hell machen'. *Die Sprache* 24. 144–162.
- 1988: Anatolisch und Trilaryngalismus. In *Laryngaltheorie*, 123–151.
- EILERS, Wilhelm 1953: Der alte Name des persischen Neujahrfestes. *Akad. der Wissenschaften und der Literatur Mainz. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse*. 1953:2.
- 1964: Kyros. Eine namenkundliche Studie. *BzN* 15. 180–236.
- EMMERICK, Ronald E. 1968: *Saka Grammatical Studies*. London, Oxford UP. /London Oriental Series, 20./
- 1989: Khotanese and Tumshuqese. In *CLI*, 204–229.
- ERBSE, Hartmut 1995: Zur Orthographie Homers. *Glotta* 72. 82–97.
- ERBSE, Hartmut (ed.) 1969–1988: *Scholia Graeca in Homeri Iliadem*. 1–7. vol. Berlin, de Gruyter.
- ERNOUT, Alfred 1953: *Morphologie historique du latin*. 3. éd. revue et corrigée. Paris, Klincksieck.
- FEIST, Siegmund 1939: *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache*. 3. Aufl. Leiden, Brill.
- FORSSMAN, Bernhard 1966: *Untersuchungen zur Sprache Pindars*. Wiesbaden, Harrasowitz. /Klassisch-philologische Studien, 33./
- 1986: Vedisch *sākám*. *Die Sprache* 32. 22–28.
- FOY, Willy 1899: Beiträge zur Erklärung der altpersischen Keilschriften. *KZ* 35. 1–78.
- 1900: Die neuelamische Inschrift Art. Sus. a. *WZKM* 14. 277–300.
- 1904: Beiträge zur Erklärung der altpersischen Achaemenideninschriften. *KZ* 37. 486–575.
- FRAENKEL, Ernst 1910–1912: *Geschichte der griechischen Nomina agentis auf -τήρ, -τωρ, -της (-τ-)*. 1–2. Bde. Strassburg, K. J. Trübner.
- FRANCIS, Eric D. 1974: Greek *ἔβλην*. *Glotta* 52. 11–30.
- FRIEDRICH, Johannes 1960: *Hethitisches Elementarbuch*. 1. Teil. *Kurzgefaßte Grammatik*. Heidelberg, Winter.
- FURNÉE, Edzard J. 1972: *Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen*. The Hague–Paris, Mouton.
- GAMKRELIDZE, Thomas V. 1990: On the problem of an Asiatic homeland of the Proto-Indo-Europeans. In MARKEY–GREPPIN (eds.) 1990, 5–14.

- GAMKRELIDZE, Thomas V. – IVANOV, Vjačeslav V. 1995: *Indo-European and the Indo-Europeans. A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*. 1–2. vols. Transl. by NICHOLS, Johanna. Berlin–New York, de Gruyter.
- GARCÍA RAMÓN, José Luis 1985: The Spellings *Ta* and *Ta-ra* for Inherited *Tr in Mycenaean: Sound Law, Phonetic Sequence and Morphological Factors at Work. *Minos* 19. 195–226.
- 1986: Griego ἵομαι. In *o-o-pe-ro-si*, 497–514.
- 1992: Griechisch ἱερός (und Varianten), vedisch *iṣirá-*. In *Rekonstr. und rel. Chron.*, 183–205.
- 1996: Sobre la tablilla PY Tn 316 y el pretendido presente radical *i-je-to*. In DE MIRO–GODART–SACCONI (a cura di) 1996, 261–268.
- 2004: On Vedic Suppletion: *dāś* and *vidh*. In *IE Perspectives*, 487–513.
- 2006: [JASANOFF 2003]. *Kratylos* 51. 25–34.
- GELDNER, Karl Friedrich 1951: *Der Rig-Veda. Aus dem Sanskrit ins Deutsche übersetzt und mit einem laufenden Kommentar versehen*. 1–3. Bde. Cambridge/Mass., Harvard University Press. /Harvard Oriental Series, 33–35./
- GEORGIEV, Vladimir I. 1975: Die Entstehung der indoeuropäischen Verbalkategorien. *Balkansko Ezikoznanie [Linguistique Balkanique]* 18:3. 5–56.
- GIANNAKIS, Georgios K. 1997: *Studies in the Syntax and Semantics of the Reduplicated Presents of Homeric Greek and Indo-European*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. /IBS, 90./
- GIPPERT, Jost 1997: Laryngeals and Vedic Metre. In *Sound Law and Analogy*, 63–79.
- GODEL, Robert 1965: Les origines de la conjugaison arménienne. *REArm N.S.* 2. 21–41.
- 1969: Les aoristes arméniens en *-c-*. In *Studia Classica et Orientalia Antonino Pagliaro oblata*. 2. vol. Roma. 253–258.
- 1970: Questions de phonétique et de morphologie arméniennes. *REArm N.S.* 7. 1–7.
- 1975: *An Introduction to the Study of Classical Armenian*. Wiesbaden, Reichert.
- GONDA, Jan 1980: *The Character of the Indo-European Moods. With Special Regard to Greek and Sanskrit*. 2., unveränd. Aufl. Wiesbaden, Harrasowitz.
- GOTŌ, Toshifumi 1987: *Die „I. Präsensklasse“ im Vedischen. Untersuchung der vollstufigen thematischen Wurzelpräsentia*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /SbÖAW Phil.-hist. Klasse, 489./
- GRASSMANN, Hermann 1955: *Wörterbuch zum Rig-Veda*. 3., unveränd. Aufl., Wiesbaden, Harrasowitz.
- GREPPIN, John A. C. 1973: The Origin of Armenian Nasal Suffix Verbs. *ZVS* 87. 190–198.
- 1990: The make-up of the Armenian unclassified substratum. In MARKEY–GREPPIN (eds.) 1990, 203–210.
- GUSMANI, Roberto 1964: *Lydisches Wörterbuch. Mit grammatischer Skizze und Inschriftensammlung*. Heidelberg, Winter.
- HACKSTEIN, Olav 2002: *Die Sprachform der homerischen Epen. Faktoren morphologischer Variabilität in literarischen Frühformen: Tradition, Sprachwandel, Sprachliche Anachronismen*. Wiesbaden, Reichert. /Serta Graeca. Beiträge zur Erforschung griechischer Texte, 15./
- HAJNAL, Ivo 1990: Die mykenische Verbalform *e-e-to*. *MSS* 51. 21–75.
- 1996: Mykenisch *i-je-to*, *i-je-ro* und Verwandtes. In DE MIRO–GODART–SACCONI (a cura di) 1996, 269–288.

- 2003: *Troia aus sprachwissenschaftlicher Sicht. Die Struktur einer Argumentation*. Innsbruck, Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, Abteilung Sprachwissenschaft. /IBS, 109./
- HAMM, Eva-Maria 1957: *Grammatik zu Sappho und Alkaios*. Berlin, Akademie-Verlag. /Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst, 1951:2./
- HAMP, Eric P. 1966: The Position of Albanian. In *Ancient IE Dial.*, 97–121.
- 1976: The Accentuation of Lithuanian Compound Verbs. *Baltistica* 12. 25–29.
- 1981: Indo-European *(H_e)op-. *MSS* 40. 39–60.
- 1990: Three Armenian sound laws. *AArmL* 11. 21–23.
- 1991a: Corrigendum and refinement. *AArmL* 12. 11–14.
- 1991b: Albanian *dhē* ‘earth’. *HS* 103. 289–292.
- 1997: Indo-European Initial yod in Greek. In *Sound Law and Analogy*, 91–94.
- 2004: Indo-European *su- in Albanian. In *Per aspera*, 207–209.
- HARÐARSON, Jón Axel 1993: *Studien zum urindogermanischen Wurzelarist und dessen Vertretung im Indoiranischen und Griechischen*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. /IBS, 74./
- HAVERLING, Gerd 2000: *On sco-verbs, prefixes and semantic functions. A study in the development of prefixed and unprefixed verbs from early to late Latin*. Göteborg. /Acta Universitatis Gothoburgensis. *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia*, 64./
- HEMPEL, Heinrich 1937: *Gotisches Elementarbuch. Grammatik, Texte mit Übersetzung und Erläuterungen*. Berlin–Leipzig, de Gruyter.
- HERMANN, Eduard 1951: Zusammengewachsene Präteritum- und Futurumschreibungen in mehreren indogermanischen Sprachzweigen. *KZ* 69. 31–75.
- HETRICH, Heinrich 1976: Zur historischen Morphologie von gr. ἔχε(υ)α und ἔσσευα. *MSS* 35. 47–61.
- HEUBECK, Alfred 1959: *Lydiaka. Untersuchungen zu Schrift, Sprache und Götternamen der Lyder*. Erlangen, Universitätsbund Erlangen. /Erlanger Forschungen. Reihe A: Geisteswissenschaften, 9./
- 1985: Zu einigen Problemen der pylischen Tafel An 607. *Minos* 19. 61–90.
- HIERSCHE, Rolf 1960: Zu mi. *gacchati, acchati* u. ä. als Futurum. *Die Sprache* 6. 33–38.
- HILLER, Stefan 1969: Wanasoi tonoketerijo. *Minos* 10. 78–92.
- HILLER, Stefan – PANAGL, Oswald 1976: *Die frühgriechischen Texte aus mykenischer Zeit. Zur Erforschung der Linear B-Tafeln*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. /Erträge der Forschung, 49./
- HINZ, Walther 1973: *Neue Wege im Altpersischen*. Wiesbaden, Harrasowitz. /Göttinger Orientforschungen. III. Reihe: Iranica, 1./
- HIRT, Hermann 1902: *Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre*. Heidelberg, Winter.
- 1928: *Indogermanische Grammatik*. 4. Bd. *Die Doppelung. Die Zusammensetzung. Das Verbum*. Heidelberg, Winter.
- HOCK, Wolfgang 2005: Baltoslavisch. II. Teil: Morphonologie, Stammbildung, Flexion. *Kratylos* 50. 1–39.
- 2006: Baltoslavisch. III. Teil: Die baltoslavische Sprachgemeinschaft, Nachträge. *Kratylos* 51. 1–24.
- HOENIGSWALD, Henry M. 1964: Mycenaean Augments and the Language of Poetry. In BENNETT (ed.) 1964, 179–182.
- HOFFMANN, Karl 1967: *Der Injunktiv im Veda. Eine synchronische Funktionsuntersuchung*. Heidelberg, Winter.

- 1986: Zu den arischen Komposita mit Vorderglied *su-*. In *o-o-pe-ro-si*, 196–203.
- HOFFMANN, Karl – FORSSMAN, Bernhard 2004: *Avestische Laut- und Flexionslehre*. 2., durchges. und erw. Aufl. Innsbruck, Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, Abteilung Sprachwissenschaft. /IBS, 115./
- HOFFMANN, Otto – DEBRUNNER, Albert 1953: *Geschichte der griechischen Sprache*. 1. Bd. 3. Aufl. Berlin, de Gruyter. /Sammlung Göschen, 111./
- HOFFNER, Harry – MELCHERT, Craig 2002: A Practical Approach to Verbal Aspect in Hittite. In DE MARTINO, Stefano – PECCHIOLI DADDI, Franca (a cura di): *Anatolia Antica. Studi in memoria di Fiorella Imparati*. Firenze, LoGisma Editore, 377–390.
- HOLLIFIELD, Patrick Henry 1980: The Phonological Development of Final Syllables in Germanic (Part 2). *Die Sprache* 26. 145–178.
- HORÁLEK, Karel 1967: *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- HUMBACH, Helmut 1959: *Die Gathas des Zarathustra*. 1. Bd. *Einleitung. Text, Übersetzung, Paraphrase*. 2. Bd. *Kommentar*. Heidelberg, Winter.
- ITŌ, Gikyō 1977: Old Medo-Persian *spāθamāidā*. *Orient* 13. 15–19.
- ITTZÉS Máté 2004a: Megjegyzések a mykénéi görög nyelv igeragozási rendszeréhez. In HORVÁTH László et al. (szerk.): *ΓΕΝΕΣΙΑ. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Budapest, Typotex, 675–683.
- 2004b: The Augment in Mycenaean Greek. *Acta Ant. Hung.* 44. 143–150.
- 2003–2005: Nomina with Suffix *-tērio-/-tēriā-* in Homeric and Mycenaean Greek. *Annales Univ. Sci. Bud. Sectio Linguistica* 26. 103–118.
- 2005: Problems of the Augment in Vedic. *Acta Ant. Hung.* 45. 207–223.
- JAMISON, Stephanie W. 1988: The Quantity of the Outcome of Vocalized Laryngeals in Indic. In *Laryngaltheorie*, 213–226.
- JANKO, Richard 1977: A Note on the Date of Grassmann's Law in Greek. *Glotta* 55. 1–2.
- 1979: The Etymology of *σχερός* and *ἐπισχερώ*. A Homeric Misunderstanding. *Glotta* 57. 20–23.
- 1986: Hesychius Θ 216 and Empedocles Fragment 21.6. *CIPh* 81. 308–309.
- 1992: *The Iliad. A Commentary*. General ed. KIRK, Geoffrey S. 4. vol. *Books 13–16*. Cambridge, Cambridge UP.
- 2000: [WEST (ed.) 1998]. *CR* 50. 1–4.
- JASANOFF, Jay H. 1978: Observations on the Germanic Verschärfung. *MSS* 37. 77–90.
- 1994: Germanic. In BADER (éd.) 1994, 251–280.
- 2002–2003: „Stative” *-ē- revisited. *Die Sprache* 43. 127–170.
- 2003: *Hittite and the Indo-European Verb*. Oxford, Oxford UP.
- 2004: Gothic. In WOODARD (ed.) 2004, 881–906.
- JASINK, Anna Margherita 1983: Le 'tavolete dell'olio' di Pilo. Considerazioni topografiche. *Kadmos* 22. 40–53.
- JENSEN, Hans 1959: *Altarmenische Grammatik*. Heidelberg, Winter.
- JOSEPH, Brian D. – PHILIPPAKI-WARBURTON, Irene 1987: *Modern Greek*. London–Sydney–Wolfeboro, Croom Helm. /Croom Helm Descriptive Grammar Series/
- JUSTI, Ferdinand 1897: Die altpersischen Monate. *ZDMG* 51. 233–251.
- KALÉN, Ture 1918: *Quaestiones grammaticae Graecae*. Göteborg. /Göteborgs Högskolas Årsskrift, 24:1./
- KARSTIEN, Hans 1956: Das slav. Imperfekt und der arm. *-açe*-Aor. In *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag*. Wiesbaden, Harrasowitz, 211–229.
- KELLENS, Jean 1976: Les présents avestiques *isa-* et *iša-*. *ZVS* 90. 87–103.
- 1984: *Le verbe avestique*. Wiesbaden, Reichert.

- 1985: Le système modal du vieux-perse. *MSS* 45. 105–125.
- 1989: Avestique. In *CLI*, 32–55.
- KELLENS, Jean – PIRART, Eric 1988: *Les textes vieil-avestique*. 1. t. *Introduction, texte et traduction*. Wiesbaden, Reichert.
- KELLER, Madelaine 1985: Latin *escit, escunt* a-t-il des correspondants? *RPh* 59. 27–44.
- KENT, Ronald G. 1953: *Old Persian. Grammar, Texts, Lexicon*. 2nd, rev. ed. New Haven, American Oriental Society.
- KILLEN, John T. 1996–1997 [1998]: Mycenaean *te-ko-to-(n)a-pe*. *Minos* 31–32. 179–185.
- KIM, Ronald I. 2004: Greek Monosyllabic Imperatives in $-\zeta$. The Endurance of a Morphophonological Pattern. *Glotta* 80. 95–157.
- KIMBALL, Sara E. 1980: A Homeric Note. *Glotta* 58. 44–46.
- 1999: *Hittite Historical Phonology*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. /IBS, 95./
- KIPARSKY, Paul 1967: Sonorant Clusters in Greek. *Lg* 43. 619–635.
- 1968: Tense and Mood in Indo-European Syntax. *FL* 4. 30–57.
- 2005: The Vedic Injunctive. Historical and Synchronic Implications. In SINGH, Rajendra (ed.): *The Yearbook of South Asian Languages and Linguistics*. Berlin–New York, Mouton–de Gruyter, 219–235.
(<http://www.stanford.edu/~kiparsky/Papers/injunctive.article.pdf>)
- KLEIN, Jared S. 1981: The Origin of the Rigvedic *vāyav índraśca* Construction. *MSS* 40. 73–91.
- KLINGENSCHMITT, Gert 1970: Griechisch $\acute{\iota}\lambda\acute{\alpha}\sigma\kappa\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$. *MSS* 28. 75–88.
- 1975: Tocharisch und Urindogermanisch. In *Flexion und Wb.*, 148–163.
- 1981: Albanisch und Urindogermanisch. *MSS* 40. 93–131.
- 1982: *Das altarmenische Verbum*. Wiesbaden, Reichert.
- 1994: Das Tocharische in indogermanistischer Sicht. In SCHLERATH (Hrsg.) 1994, 310–411.
- KLOEKHORST, Alwin 2004: The Preservation of $*h_1$ in Hieroglyphic Luwian: Two Separate *a*-Signs. *HS* 117. 26–49.
- KOBAYASHI, Masato 2004: *Historical Phonology of Old Indo-Aryan Consonants*. Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies. /Study of Languages and Cultures of Asia and Africa Monograph Series, 42./
(http://hin.osaka-gaidai.ac.jp/~masatok/hpiac_2004.pdf)
- KORTLANDT, Fredrik 1983: Greek numerals and PIE glottalic consonants. *MSS* 42. 97–104.
- 1986: The Origin of the Slavic Imperfect. In OLESCH, Reinhold – ROTHE, Hans (Hrsg.): *Festschrift für Herbert Bräuer zum 65. Geburtstag*. Köln–Wien, Böhlau Verlag, 253–258.
- 1987: Archaic Ablaut Patterns in the Vedic Verb. In *Festschrift for Henry Hoenigswald. On the Occasion of his Seventieth Birthday*. Tübingen, Günter Narr, 219–223.
- 1989: The Germanic Weak Preterit. *ABäG* 28. 101–109.
- 1991: Arm. *canawt* 'known'. *AArmL* 12. 1–4.
- 1995: The Germanic Fourth Class of Weak Verbs. *NOWELE* 25. 137–139.
- 1996: The Tocharian Imperfect. *HS* 109. 169–174.
- 1997: Thematic and Athematic Verb Forms in Old Irish. In *Sound Law and Analogy*, 133–137.

- 1998: The Old Prussian Preterit. In *Polytropon k 70-letiju Vladimira Nikolaeviča Toporova*. Moskva, Indrik, 144–147.
- KOWAL, Béla 1984: Zur spätphrygischen Inschrift 31. *Kadmos* 23. 180–185.
- KÖRTVÉLYESI, Tibor 1998: *Szanszkrit nyelvtan*. Budapest, A Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
- KRAUSE, Wolfgang 1952: *Westtocharische Grammatik*. 1. Bd. *Das Verbum*. Heidelberg, Winter.
- 1953: *Handbuch des Gotischen*. München, Beck.
- KRAUSE, Wolfgang – THOMAS, Werner 1960: *Tocharisches Elementarbuch*. 1. Bd. *Grammatik*. Heidelberg, Winter.
- KRISCH, Thomas 1996: *Zur Genese und Funktion der altindischen Perfekta mit langem Reduplikationsvokal. Mit kommentierter Materialsammlung*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. /IBS, 87./
- KRONASSER, Heinz 1966: *Etymologie der hethitischen Sprache*. Lief. 5/6. Wiesbaden, Harrasowitz.
- KURYŁOWICZ, Jerzy 1935: *Études indoeuropéennes I*. Kraków, Nakł. Polskiej Akademji Umiejetnosci.
- 1956: *L'apophonie en indo-européen*. Wrocław, Zakład im Ossolinskich.
- 1964a: *The Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg, Winter.
- 1964b: Un mirage de la grammaire comparée de l'indo-européen (L'accentuation du verbe composé). *BSL* 59. 1–10.
- 1968: *Indogermanische Grammatik*. 2. Bd. *Akzent, Ablaut*. Heidelberg, Winter.
- KÜHNER, Raphael – BLASS, Friedrich 1892: *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*. 2. Bd. 2. Aufl. Hannover Hahn.
- KÜMMEL, Martin Joachim 1998: Wurzelpräsens neben Wurzelaorist im Indogermanischen. *HS* 111. 191–208.
- 2000: *Das Perfekt im Indoiranischen. Eine Untersuchung der Form und Funktion einer ererbten Kategorie des Verbums und ihrer Weiterentwicklung in den altindoiranischen Sprachen*. Wiesbaden, Reichert.
- DE LAMBERTERIE, Charles 1994: *L'arménien*. In BADER (éd.) 1994, 137–163.
- 1997: [CLACKSON, James: *The Linguistic Relationship Between Armenian and Greek*. Oxford, 1994, Blackwell]. *Kratylos* 42. 71–78.
- LANG, M. 1958: The Palace of Nestor Excavations of 1957, Part II. *AJA* 62. 181–191.
- LATACZ, Joachim (Hrsg.) 2002: *Homers Ilias. Gesamtkommentar. Prolegomena*. 2., durchges. Aufl. München–Leipzig, K. G. Saur.
- LATTE, Kurt (ed.) 1953–1966: *Hesychii Alexandrini Lexicon*. 1–2. vol. Hauniae, Ejnar Munksgaard Editore.
- LAZARD, Gilbert 1976: Notes du vieux-perse. *BSL* 71. 175–192.
- LAZZERONI, Romano 1977: Fra glottogonia e storia. Ingiuntivo, aumento e lingua poetica indoeuropea. *SSL* 17. 1–30.
- LEHMANN, Winfred P. 1955: *Proto-Indo-European Phonology*. Austin, University of Texas Press.
- LEJNIEKS, Valdis 1964: *Morphosyntax of the Homeric Greek Verb*. The Hague, Mouton.
- LEJEUNE, Michel 1960: Essais de philologie mycénienne. VI. Les dérivés en *-ter-*. *RPh* 3. sér. 34. 9–30.
- 1972: *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*. Paris, Klincksieck. /Tradition de l'humanisme, 9./
- 1976: Pré-mycénien et proto-mycénien. *BSL* 71. 193–206.
- LESKIEN, August 1955: *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*. 7. Aufl. Heidelberg, Winter.

- LEUKART, Alex 1983: Götter, Feste und Gefäße. Mykenisch *-eus* und *-ēwios*. Strukturen eines Wortfeldes und sein Weiterleben im späteren Griechisch. In *Res Mycenaeae*, 234–252.
- 1994: *Die frühgriechischen Nomina auf -tās und -ās. Untersuchungen zu ihrer Herkunft und Ausbreitung (unter Vergleich mit den Nomina auf -eús)*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /SbÖAW Phil.-hist. Klasse, 558./
- LINDEMAN, Fredrik Otto 1967: Gotisch *iddja* und Altenglisch *ēode*. *IF* 72. 275–286.
- 1972: Zu dem sog. "protero-dynamischen" Medium im Indogermanischen. *NTS* 26. 65–79.
- 1997: *Introduction to the 'Laryngeal Theory'*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. /IBS, 91./
- 1997–1998: A „Laryngeal” Note on Greek *ἦρον*. *Glotta* 74. 94–98.
- 2004: On vocalization of 'laryngeals' in Indo-European. *HS* 117. 118–133.
- LUBOTSKY, Alexander M. 1981: Gr. *pégnumi*: Skt. *pajrá-* and Loss of Laryngeals Before Mediae in Indo-Iranian. *MSS* 40. 133–138.
- 1994: RV. *ávidhat*. In DUNKEL, George E. et al. (Hrsg.): *Früh-, Mittel-, Spätindogermanisch. Akten der IX. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 5. bis 9. Oktober 1992 in Zürich*. Wiesbaden, Reichert, 201–206.
(<http://www.ieed.nl/lubotsky/pdf/rvavidhat.pdf>)
- 1995: Reflexes of intervocalic laryngeals in Sanskrit. In SMOCZYNSKI, Wojciech (ed.): *Kuryłowicz Memorial Volume, Part I*. Cracow, Universitas, 213–233.
(<http://www.ieed.nl/lubotsky/pdf/sktintervoc.pdf>)
- 2001: Reflexes of Proto-Indo-European **sk* in Indo-Iranian. *InL* 24. 25–57.
(<http://www.ieed.nl/lubotsky/pdf/Indo-Iranian%20sk.pdf>)
- LURIA, Salomo 1960: Zu den neugefundenen pylischen Inschriften (1955–1958). *PP* 15. 241–259.
- LÜHR, Rosemarie 1976: Germanische Resonantengemination durch Laryngal. *MSS* 35. 73–92.
- 1984: Reste der athematischen Konjugation in den germanischen Sprachen. In UNTERMANN, Jürgen – BROGYANYI, Bela (Hrsg.): *Das Germanische und die Rekonstruktion der indogermanischen Grundsprache. Akten des Freiburger Kolloquiums der Indogermanischen Gesellschaft, Freiburg, 26.–27. 02. 1981*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 25–90.
- 1994: Zum Konjunktivmorphem *-ic'* im Armenischen. In *Pedersen Kolloquium*, 259–273.
- 1999: Das slavische Imperfekt. Chronologie einer Periphrase mit dem Instrumental. In HABISREITINGER, Jürgen – PLATH, Robert – ZIEGLER, Sabine (Hrsg.): *Gering und doch von Herzen. 25 indogermanistische Beiträge, Bernhard Forssman zum 65. Geburtstag*. Wiesbaden, Reichert, 167–182.
- MACDONELL, Arthur A. 1910: *Vedic Grammar*. Strassburg, K. J. Trübner. /Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde, 1:4./
- 1916: *A Vedic Grammar for Students*. Oxford, Clarendon.
- MALZAHN, Melanie 2004: 3:3, 5:1, or 4:2? On the Ablaut of the Root Aorist in Greek and Indo-European. *HS* 117. 50–75.
- MARIÈS, Louis 1930: Sur la formation de l'aoriste et des subjonctifs en *-ç-* en arménien. *REArm* 10. 167–182.

- MARKEY, Thomas L. – GREPPIN, John A. C. (eds.) 1990: *When Worlds Collide. The Indo-Europeans and the Pre-Indo-Europeans*. Ann Arbor, Karoma Publishers.
- MAYRHOFER, Manfred 1970: Das Altpersische seit 1964. In *Henning Mem. Vol.*, 276–298.
- 1973: *Onomastica Persepolitana. Das altiranische Namengut der Persepolis-Täfelchen*. Unter Mitarbeit von János HARMATTA, Walter HINZ, Rüdiger SCHMITT und Jutta SEIFERT. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /SbÖAW Phil.-hist. Klasse, 286./
- 1978: *Sanskrit-Grammatik mit sprachvergleichenden Erläuterungen*. 3., durchges. Aufl. Berlin–New York, de Gruyter. /Sammlung Göschen, 2207./
- 1979: Archaismus und Innovation. Eine grammatische Unterscheidung in Keilschrift-Paralleltexten aus achämenidischer Zeit. *AO* 47. 96–99.
- 1986: *Indogermanische Grammatik*. 1. Bd. 2. Halbband. *Lautlehre [Segmentale Phonologie des Indogermanischen]*. Heidelberg, Winter.
- 1989: Vorgeschichte der iranischen Sprachen; Uriranisch. In *CLI*, 4–24.
- 2004: *Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Bechtel*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /SbÖAW Phil.-hist. Klasse, 709./
- MCCONE, Kim R. 1985: The Absolute and Conjunct Verbal Inflection in Old Irish. In *Gramm. Kat.*, 261–270.
- 1992: Relative Chronologie: Keltisch. In *Rekonstr. und rel. Chron.*, 11–39.
- MCCULLAGH, Matthew 2002: Greek ἔβλην and the Development of the Root Aorist in Greek. *HS* 115. 59–78.
- MEHENDALE, Madhukar Anant 1970: Evidence for the Affricate Pronunciation of the Cluster *ts* in the Maitrāyaṇī saṃhitā. In *Henning Mem. Vol.*, 299–302.
- MEID, Wolfgang 1975: Probleme der räumlichen und zeitlichen Gliederung des Indogermanischen. In *Flexion und Wb.*, 204–219.
- MEIER-BRÜGGER, Michael 1987 [1989]: Griech. διηνεκῆς, διᾶνεκῆς. *Die Sprache* 33. 102–107.
- 1993: Homerisch ἄμφου(δίς), mykenisch *d(u)μῶϕ(φi)* und Verwandtes. *Glotta* 71. 137–142.
- 1995/96: Zu griechischen Ableitungen von *-si*-Abstrakta. *Glotta* 73. 9–11.
- 2002: *Indogermanische Sprachwissenschaft*. 8. Aufl. Unter Mitarbeit von FRITZ, Matthias und MAYRHOFER, Manfred. Berlin–New York, de Gruyter.
- MEILLET, Antoine 1936: *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique*. 2ème éd. entièrement remaniée. Vienne, Imprimerie des PP. Mekhitharistes.
- 1934: *Le slave commun*. 2ème éd. revue et augmentée. Paris, H. Champion.
- 1950: *Les dialectes indo-européennes*. Nouveau tirage avec une introduction et des additions. Paris, E. Champion.
- MEILLET, Antoine – BENVENISTE, Émile 1931: *Grammaire du vieux-perse*. 2ème éd. entièrement corrigée et augmentée. Paris, H. Champion.
- MEILLET, Antoine – VENDRYES, Joseph 1927: *Traité de grammaire comparée des langues classiques*. 2ème tirage revu. Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion.
- MEISER, Gerhard 1998: *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- MEISSNER, Torsten 2004: Two Mycenaean Problems. In *IE Perspectives*, 258–265.
- MELCHERT, H. Craig 1984: *Studies in Hittite Historical Phonology*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

- 1987: Proto-Indo-European Velars in Luvian. In WATKINS, Calvert (ed.): *Studies in Memory of Warren Cowgill (1929–1985). Papers from the Fourth East Coast Indo-European Conference, Cornell University, June 6–9, 1985*. Berlin–New York, de Gruyter, 183–204.
- 1988: Luvian Lexical Notes. *HS* 101. 211–243.
- 1989: New Luvo-Lycian Isoglosses. *HS* 102. 23–45.
- 1993: *Cuneiform Luvian Lexicon*. Chapel Hill. /*Lexica Anatolica*, 2./
- 1994a: *Anatolian Historical Phonology*. Amsterdam–Atlanta, Rodopi. /*Leiden Studies in Indo-European*, 3./
- 1994b: 'Çop's Law' in Common Anatolian. In *Pedersen Kolloquium*, 297–306.
- 1998: Aspects of Verbal Aspect in Hittite. In ALP, Sedat – SÜEL, Aygül (eds.): *Acts of the IIIrd International Congress of Hittitology, Çorum, 16–22 September, 1996*. Ankara, 413–418.
- MELENA, José L. 1987: On Untransliterated Syllabograms *56 and *22. In *Tractata Mycenaea*, 203–231.
- MÉNDEZ DOSUNA, Julián 1993: Metátesis de cantidad en jónico-ático y Heracleota. *Emerita* 61. 95–134.
- MEYER, Gustav 1891: *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Strassburg, K. J. Trübner.
- MEYER, Leo 1877: Zur lehre vom digamma. *KZ N.F.* 3. 49–84.
- MILIZIA, Paolo 2004: Proto-Indo-European Nasal Infixation Rule. *JIES* 32. 337–359.
- MONRO, David B. 1891: *A Grammar of the Homeric Dialect*. 2nd ed. Oxford, Clarendon.
- MORPURGO DAVIES, Anna 1968: The treatment of *r and *l in Mycenaean and Arcado-Cyprian. In *Atti Roma*. 2. t. 791–812.
- 1985: Mycenaean and Greek Language. In MORPURGO DAVIES, Anna – DUHOUX, Yves (eds.): *Linear B: a 1984 Survey*. Louvain-la-Neuve, Cabay, 75–125. /*Bibliothèque des cahiers de l'Institut de linguistique de Louvain*, 104./
- MOTTAUSCH, Karl-Heinz 1994: Idg. *h₁ei- „gehen“ im Germanischen. *HS* 107. 123–140.
- 1996: Germanisch *gangan* „gehen“ und die starken Verben mit *a* aus *o. *HS* 109. 76–109.
- 1997: Germanisch *gæ-/gæi- „gehen“. *HS* 110. 252–271.
- 1998: „Gehen“ und „stehen“ im Germanischen. *HS* 111. 134–162.
- MUMM, Peter-Arnold 1995: Verbale Definitheit und der vedische Injunktiv. In HETTRICH, Heinrich et al. (Hrsg.): *Verba et structurae. Festschrift für Klaus Strunk zum 65. Geburtstag*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 169–193. /*IBS*, 83./
- 2004: Zur Funktion des homerischen Augments. In *Analecta homini universali dicata. Arbeiten zur Indogermanistik, Linguistik, Philologie, Politik, Musik und Dichtung. Festschrift für Oswald Panagl zum 65. Geburtstag*. Stuttgart, Heinz, 148–158. /*Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik*, 421./
- NAGY, Gregory 1968: On dialectal anomalies in Pylos. In *Atti Roma*. 2. t. 663–679.
- NARTEN, Johanna 1964: *Die sigmatischen Aoriste im Veda*. Wiesbaden, Reichert.
- 1968a: Zum „proterodynamischen“ Wurzelpräsens. In *Pratidānam*, 9–19.
- 1968b: Das altindische Verb in der Sprachwissenschaft. *Die Sprache* 14. 113–134.
- 1972: *Jágat-* im Ṛgveda. In ENSINK, J. – GAEFFKE, Peter (eds.): *India Maior. Congratulatory Volume Presented to J. Gonda*. Leiden, Brill, 161–166.
- 1975: Avestisch *ciš*. In *Monumentum H. S. Nyberg*. 2. t. Téhéran–Liège, Bibliothèque Pahlavi, 81–92. /*Acta Iranica*, 5./

- 1985: Avestisch *Frauuāši-*. *IJ* 28. 35–48.
- NEGRI, Mario 1976: Studi sul verbo greco II. *Acme* 29. 233–250.
- NEU, Erich 1985: Das frühindogermanische Diathesensystem. Funktion und Geschichte. In *Gramm. Kat.*, 275–295.
- NEUMANN, Günter 1988: *Phrygisch und Griechisch*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /SbÖAW Phil.-hist. Klasse, 499./
- 1992: Arkadisch *φάκτον* – mykenisch *pa-ko-to*. *HS* 105. 73–74.
- VAN NOOTEN, Barend A. – HOLLAND Gary B. (eds.) 1994: *Rig Veda. A Metrically Restored Text with an Introduction and Notes*. Cambridge/Ma., Harvard University Press.
- OETTINGER, Norbert 2001: Das Benennungsmotiv der iranischen Göttin *Anāhitā* (mit einer Bemerkung zu vedisch *Aditi*). *MSS* 61. 163–167.
- 2002: *Die Stammbildung des hethitischen Verbums. Nachdruck mit einer kurzen Revision der hethitischen Verbalklassen*. Dresden, Verlag der Technischen Universität. /Dresdner Beiträge zur Hethitologie, 7./
- 2006: [JASANOFF 2003]. *Kratylos* 51. 34–45.
- OLDENBERG, Hermann 1967: *Kleine Schriften*. 1–2. Bde. Hrsg. von JANERT, Klaus L. Wiesbaden, Steiner.
- OREL, Vladimir E. 1998: *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden, Brill.
- 2000: *A Concise Historical Grammar of the Albanian Language. Reconstruction of Proto-Albanian*. Leiden, Brill.
- PALAIMA, Thomas G. 1987: Mycenaean Seals and Sealings in Their Economic and Administrative Contexts. In *Tractata Mycenaea*, 249–266.
- 1988: *The Scribes of Pylos*. Roma, Edizioni dell’Ateneo. /Incunabula Graeca, 87./
- 1996–1997 [1998]: *Po-re-na: A Mycenaean Reflex in Homer? An I-E Figure in Mycenaean?* *Minos* 31–32. 303–312.
- 1999: “Kn02 – Tn316”. In *Florent*. 2. Bd. 437–461.
- PALMER, Leonard R. 1963: *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*. Oxford, Clarendon.
- 1965: [BENNETT (ed.) 1964]. *Lg* 41. 311–329.
- 1986: *Die griechische Sprache*. Übers. von MEID, Wolfgang. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. /IBS, 50./
- PANAGL, Oswald 1972: *Pa-ke-te-re* und *ka-na-to*: Zwei Gerätetermini der mykenischen Milchwirtschaft. *ŽA* 22. 71–84.
- 1983: Zum Synkretismus von Dativ und Lokativ Singular der *s*-Stämme im Mykenischen. In *Res Mycenaea*, 367–373.
- 1999: Beobachtungen zur mykenischen Syntax. In *Florent*. 2. Bd. 487–494.
- PARKER, Victor 1993: Gab es wirklich Dorier auf der mykenischen Peloponnes? Das ‘mycénien spécial’ und die dorischen Dialekte. *PdP* 48. 241–266.
- PATRI, Sylvain 2005: Observations sur la loi de Winter. *HS* 118. 269–293.
- PEDERSEN, Holger 1900: Albanisch und Armenisch. *KZ* 36. 340–341.
- 1905: Zur armenischen sprachgeschichte. *KZ* 38. 194–240.
- 1906: Armenisch und die nachbarsprachen. *KZ* 39. 334–485.
- 1941: *Tocharisch vom Gesichtspunkt der indogermanischen Sprachvergleichung*. København, I kommission hos E. Munksgaard.
- PERPILLOU, Jean-Louis 1987: *ἐν, ἐνς, ἐξ* en mycénien? In *Tractata Mycenaea*, 267–279.
- PETERS, Martin 1976: Attisch *ἦμι*. *Die Sprache* 22. 157–161.
- 1980: *Untersuchungen zur Vertretung der indogermanischen Laryngale im Griechischen*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /SbÖAW Phil.-hist. Klasse, 377./

- 1986: Zur Frage einer ‘achäischen’ Phase des griechischen Epos. In *o-o-pe-ro-si*, 303–319.
- 1987: Indogermanische Chronik 33. G. Altgriechisch. *Die Sprache* 33. 227–329.
- 1997: Der armenische Flexionstyp *gitem*, *gitac* ‘i und das ion.-att. Plusquamperfekt. In *Sound Law and Analogy*, 209–217.
- PETRUŠEVSKI, Mihail D. 1958a: po-ro-e-ke-te-ri-ja. *ŽA* 8. 236.
- 1958b: ko-te-ri-ja. *ŽA* 8. 240.
- 1958c: pa-ko-to a-pe-te-me-ne. *ŽA* 8. 294.
- 1960: *A-pe-do-ke* et l’absence de l’augment dans le grec mycénien. *ŽA* 10. 324.
- 1968: L’alternance vocalique u:e du dialect mycénien de Pylos. In BARTONĚK, Antonín (ed.): *Studia Mycenaea. Proceedings of the Mycenae Symposium Brno April 1966*. Brno, Universita J. E. Purkyne, 53–57.
- PIRART, Eric 1986: Le traitement des laryngales en vieil-avestique métrique. *MSS* 47. 159–191.
- PISANI, Vittore 1950: Studi sulla fonetica dell’ armeno. *RL* 1. 165–193.
- 1959a: *Saggi di linguistica storica. Scritti scelti di Vittore Pisani*. Torino, Rosenberg & Sellier.
- 1959b: L’albanais et les autres langues indo-européennes. In PISANI 1959a, 96–114.
- 1959c: Obiter scripta 7. Gli iterativi ionici e ittiti con „sk” e il suffisso armeno -ç-. *Paideia* 14. 176–177.
- 1966: Lingua poetica indeuropea. *AGI* 51. 105–122.
- PLATH, Robert 1990: Mykenisch *e-re-e*. *MSS* 51. 169–182.
- 1992: Die Präsens-Stammbildung des mykenischen Verbuns. In *Mykenaiika*, 533–537.
- POHL, Heinz Dieter 1975a: Das slavische Imperfekt auf -ěax- und -aax-. *ZSP* 38. 349–360.
- 1975b: Fragen der altpersischen Wortbildung. *ÖNf* 1975:2. 29–34.
- 1979: Methodische Fragen bei der Erklärung von Neubildungen im Bereich des Tempussystems. In MAIR, Walter – SALLAGER, Edgar (Hrsg.): *Sprachtheorie und Sprachenpraxis. Festschrift für Henri Vernay zu seinem 60. Geburtstag*. Tübingen, Günter Narr Verlag, 343–363.
- 1994: Le balte et le slave. In BADER (éd.) 1994, 233–250.
- POLOMÉ, Edgar C. 1996: [CLACKSON, James: *The Linguistic Relationship Between Armenian and Greek*. Oxford, 1994, Blackwell]. *JIES* 24. 435–436.
- PORZIG, Walter 1927: Zur Aktionsart indogermanischer Präsensbildungen. *IF* 45. 152–167.
- 1954: *Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets*. Heidelberg, Winter.
- PROBONAS [ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ] Ιωάννης Κ. 1974: ‘Η Μυκηναϊκή ‘Εορτή *Θρονοελκ-τήρια (*to-no-e-ke-te-ri-jo*) καὶ ἡ ἐπιβίωσις αὐτῆς εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Athén.
- PUHVEL, Jaan 1991: *Homer and Hittite*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. /IBS Vorträge und kleinere Schriften, 47./
- RAMAT, Anna Giacalone 1967: La funzione del suffisso -ΣΚ- nel sistema verbale greco. *AGI* 52. 105–123.
- REBRUS Péter 2001: Optimalitáselmélet. In SIPTÁR Péter (szerk.): *Szabálytalan fonológia*. Budapest, Tinta, 77–116.
- REICHEL, Hans 1903: *Awestisches Elementarbuch*. Heidelberg, Winter.
- RENOU, Louis 1952: *Grammaire de la langue védique*. Lyon, Edition IAC.
- 1966: *Le grammaire de Pāṇini. Texte sanskrit, traduction française avec extraits des commentaires*. Paris, Ecole Française d’Extrême-Orient.

- RISCH, Ernst 1954: Zur lautlichen Struktur des Altpersischen. *Asiatische Studien* 8. 149–154. [= *Kl. Schr.*, 655–660.]
- 1957–1958: Un problème de morphologie grecque: L'accusatif pluriel des thèmes consonantiques en mycénien. *BSL* 53. 96–102. [= *Kl. Schr.*, 405–411.]
- 1966: Les différences dialectales dans le mycénien. In CHADWICK, John – Palmer, Leonard R. (eds.): *Proceedings of the Cambridge Colloquium on Mycenaean Studies 1965*. Cambridge, Cambridge UP, 150–157. [= *Kl. Schr.*, 451–458.]
- 1968: Die mykenischen Einleitungsformeln. In *Atti Roma*. 2. t. 686–698. [= *Kl. Schr.*, 473–485.]
- 1972: ἄρονος, ἄρονα und die Komposita vom Typus χρυσόθρονος. *Studii Clasice* 14. 17–25. [= *Kl. Schr.*, 354–362.]
- 1974: *Wortbildung der homerischen Sprache*. 2. Aufl. Berlin–New York, de Gruyter.
- 1979: Die griechischen Dialekte im 2. vorchristlichen Jahrtausend. *SMEA* 20. 91–111. [= *Kl. Schr.*, 269–289.]
- 1983: Probleme bei der Schreibung von Hiatus und Kompositionsfuge im Mykenischen. In *Res Mycenaee*, 374–390.
- RIX, Helmut 1969: Anlautender Laryngal vor Liquida oder Nasalis sonans im Griechischen. *MSS* 27. 79–110.
- 1976: *Historische Grammatik des Griechischen*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- 1986: *Zur Entstehung des urindogermanischen Modusystems*. Innsbruck. /IBS Vorträge und kleinere Schriften, 36./
- 1994: *Die Termini der Unfreiheit in den Sprachen Alt-Italiens*. Stuttgart, Steiner. /Forschungen zur antiken Sklaverei, 25./
- ROSÉN, Haiim B. 1962: *Eine Laut- und Formenlehre der herodotischen Sprachform*. Heidelberg, Winter.
- 1973: Satzbau und augmentloses historisches Tempus im homerischen Tatsachenbericht. *FoL* 6. 315–330.
- ROSÉN, Haiim B. (ed.) 1987–1997: *Herodotus: Historiae*. 1–2. Bde. Leipzig–Stuttgart, Teubner.
- ROSENKRANZ, Bernhard 1955: *Historische Laut- und Formenlehre des Altbulgarischen (Altkirchenslavischen)*. Heidelberg–s-Gravenhage, Winter–Mouton.
- RUIJGH, Cornelis J. 1967: *Études sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien*. Amsterdam, Adolf M. Hakkert.
- 1971a: *Autour de „te épique“*. *Études sur le syntaxe grecque*. Amsterdam, A. M. Hakkert.
- 1971b: [DELG. 2. t.]. *Lingua* 28. 162–173.
- 1983: Observations sur les neutres en -s/h-. In *Res Mycenaee*, 391–407.
- 1992a: Chronologie relative: le grec. Sur les traitements préhistoriques des sonantes. In *Rekonstr. und rel. Chron.*, 75–99.
- 1992b: *po-ku-ta* et *po-ku-te-ro*, dérivés de *póku 'petit bétail'. In *Mykenaiika*, 543–562.
- 1999: *Ἰάναξ* et ses dérivés dans les textes mycéniens. In *Florent*. 2. Bd. 521–535.
- RUIPÉREZ, Martín S. 1999: Mycenaean *we-we-si-jo*, Alphabetical Greek *εἰρεσιώνη* and *Τειρεσίας*. In *Florent*. 2. Bd. 537–542.
- SACCONI, Anna 1996: Le tavolette Fr dello scriba 2 e la preparazione degli oli profumati a Pilo. *Kadmos* 35. 23–38.
- SADNIK, Linda 1960: Das slavische Imperfekt. *WdS* 5. 19–30.

- SAPIR, Edward 1938: Glottalized Continuants in Navaho, Nootka, and Kwakiutl (with a Note on Indo-European). *Lg* 14. 248–274.
- SCHEFTELOWITZ, Isidor 1929: Die verbalen und nominalen *sk-* und *sk-*Stämme im Baltisch-Slavischen und Albanischen. *KZ* 56. 161–210.
- SCHINDLER, Jochem 1977: Notizen zum Sieversschen Gesetz. *Die Sprache* 23. 56–65.
- SCHLERATH, Bernfried (Hrsg.) 1994: *Tocharisch. Akten der Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Berlin, September 1990*. Reykjavík, Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- SCHMALSTIEG, William R. 1993: Did the Baltic verb have the augment? *LgB* 2. 31–37.
- SCHMIDT, Johannes 1904: Die griechischen praesentia auf $\text{-}\iota\sigma\kappa\omega$. *KZ* 37. 26–51.
- SCHMIDT, Karl Horst 1985: Die indogermanischen Grundlagen des altarmenischen Verbuns. *KZ* 98. 214–237.
- 1990: The Indo-European basis of Proto-Armenian. Principles of reconstruction. *AArmL* 11. 33–47.
- SCHMIDT, Manfred Erwin 1930: Untersuchungen zur albanischen Sprachgeschichte. *KZ* 57. 1–42.
- SCHMITT, Rüdiger 1965: Gibt es altpersisch *rasatiy*? *IJJ* 8, 275–281.
- 1967a: *Dichtung und Dichtersprache in indogermanischer Zeit*. Wiesbaden, Harrasowitz.
- 1967b: Altpersische Minutien. *KZ* 81. 54–62.
- 1967c: Zwei Bemerkungen zum Augment. *KZ* 81. 63–67.
- 1972 [1974]: Die Erforschung des Klassisch-Armenischen seit Meillet (1936). *Kratylos* 17. 1–68.
- 1974: Neue Wege zum Altpersischen. *GGA* 226. 98–113.
- 1975 [1977]: [WEBER, Dieter: *Die Stellung der sog. Inchoative im Mitteliranischen*. Diss. Göttingen, 1970], *Kratylos* 20. 42–48.
- 1977: *Einführung in die griechischen Dialekte*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- 1978: Zur altpersischen Syntax (DB. III 12–14). *KZ* 92. 62–68.
- 1980 [1981]: Altpersisch-Forschung in den Siebzigerjahren. *Kratylos* 25. 1–66.
- 1981: *Grammatik des Klassisch-Armenischen mit sprachvergleichenden Erläuterungen*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. /IBS, 32./
- 1984: Zur Ermittlung von Dialekten in altiranischer Zeit. *Sprachwissenschaft* 9. 183–207.
- 1989a: Altpersisch. In *CLI*, 56–85.
- 1989b: Andere altiranische Dialekte. In *CLI*, 86–94.
- 1990. *Epigraphisch-exegetische Noten zu Dareios' Bīsūtūn-Inschriften*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /SbÖAW Phil.-hist. Klasse, 561./
- 1991: *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great. Old Persian Text*. London, SOAS. /Corpus Inscriptionum Iranicarum, 1:1:2./
- 1997: [The Second International Symposium on Armenian Linguistics (21–23 September 1987). *Proceedings*. 1–2. vols. Yerevan, 1993, Armenian Academic Press]. *Kratylos* 42. 179–180.
- 2003: *Meno-logium Bagistano-Persepolitenum. Studien zu den altpersischen Monatsnamen und ihren elamischen Wiedergaben*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /SbÖAW Phil.-hist. Klasse, 705./
- 2004: Old Persian. In WOODARD (ed.) 2004, 717–741.

- 2005: [SIMS-WILLIAMS, Nicholas (ed.): *Indo-Iranian Languages and Peoples*. Oxford, 2002, Oxford UP], *Kratylos* 50. 71–79.
- SCHRIJVER, Peter 1999: Griechisch ἤδῃ 'er wußte'. *HS* 112. 264–272.
- SCHUMACHER, Stefan 1998: Eine alte Crux, eine neue Hypothese: gotisch *iddja*, altenglisch *ēode*. *Die Sprache* 40. 179–201.
- SCHWYZER, Eduard 1939: *Griechische Grammatik*. 1. Bd. *Allgemeiner Teil. Lautlehre. Wortbildung. Flexion*. München, Beck.
- SCHWYZER, Eduard – DEBRUNNER, Albert 1950: *Griechische Grammatik*. 2. Bd. *Syntax und syntaktische Silistik*. München, Beck.
- SEN, Subhadra Kumar (ed.) 1994: Proto-Indo-European. A Multiangular View. *JIES* 22. 67–89.
- SHIPP, George Pelham 1960: Agea. *Glotta* 39. 153.
- SIHLER, Andrew L. 1995: *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. New York–Oxford, Oxford UP.
- SIMON Zsolt 2005: Some Remarks on a Eurasian Etymology from an Indo-European Point of View. *Acta Orientalia Acad. Sci. Hung.* 58. 381–390.
- SIMS-WILLIAMS, Nicholas 1978: [MAYRHOFER 1973]. *IIIJ* 20. 95–99.
- 1989: Sogdian. In *CLI*, 173–192.
- SKJAERVØ, Prods Oktor 1985: Remarks on the Old Persian Verbal System. *MSS* 45. 211–227.
- SMOCZYNSKI, Wojciech 2004: Altpreussisch *bēi, bei, be*. *Baltistica* 39. 127–130.
- SOESBERGEN, Peter G. van 1981: The Coming of the Dorians. *Kadmos* 20. 38–51.
- SOLTA, Georg Rhenatus 1960: *Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen. Eine Untersuchung der indogermanischen Bestandteile des armenischen Wortschatzes*. Wien, Mechitharisten-Buchdruckerei. /Studien zur armenischen Geschichte, 9./
- 1963: Die armenische Sprache. In *Armenisch und Kaukasische Sprachen*. Leiden, Brill. /Handbuch der Orientalistik 1:7./
- SOMMER, Ferdinand 1914: *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*. 2. u. 3. Aufl. Heidelberg, Winter.
- SOWA, Wojciech 1998: Notes on the Mycenaean Verbal Morphology. The Finite Verb Forms. *LgB* 7. 271–297.
- SPEIJER, Jacob S. 1886: *Sanskrit Syntax*. Leiden, Brill.
- 1896: *Vedische und Sanskrit-Syntax*. Strassburg, K. J. Trübner. /Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde 1:7./
- STAHL, Johann Matthias 1907: *Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums der klassischen Zeit*. Heidelberg, Winter.
- STANG, Christian S. 1966: *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen*. Oslo–Bergen–Tromsø, Universitetsforlaget.
- STAVRIANOPOULOU, Eftychia 1999: Gruppen, Korporationen, Vereine. Wesen und Funktion. In *Floreant*. 2. Bd. 577–585.
- STELLA, Luigi Achillea 1965: *La civiltà micenea nei documenti contemporanei*. Roma, Edizioni dell'Ateneo. /Incunabula Graeca, 6./
- STEMPEL, Reinhard 1994: Zur Vertretung der drei idg. Gutturalreihen im Armenischen. *HS* 107. 298–309.
- 1998: Zu Vorgeschichte und Entwicklung des lateinischen Tempus- und Modusystems. *HS* 111. 270–285.
- 1999: Aspekt und Aktionsart, Tempus und Modus: Zur Strukturierung von Verbalsystemen. *IF* 104. 23–44.
- STRUNK, Klaus 1958: Verschiedenes zu homerisch ἄπηνόρα. *Glotta* 37. 118–127.

- 1967: Wortstruktur und Pronomen im Altpersischen. *KZ* 81. 265–275.
- 1968: Zeit und Tempus in altindogermanischen Sprachen. *IF* 73. 279–311.
- 1978: Umstrittenes ΤΑΣΑΝΟΔΕΑΣΑΣ im arkadischen Urteil von Mantinea (IG V 2, 262, 17). *Glotta* 56. 206–212.
- 1979: Heth. *h̥uekzi*, heth. *h̥ñnikzi* und die indogermanischen Nasalinfixpräsentien. In NEU, Erich – MEID, Wolfgang (Hrsg.): *Hethitisch und Indogermanisch. Vergleichende Studien zur historischen Grammatik und zur dialektgeographischen Stellung der indogermanischen Sprachgruppe Altkleinasiens*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 237–256. /IBS, 25./
- 1987: Ergänzende Beobachtungen zu „Wortumfang und Wortform“. *ZVS* 100. 323–338.
- 1988: Über Laryngale und einige reduplizierte Verbalstämme. In *Laryngaltheorie*, 563–582.
- 1994a: Der Ursprung des verbalen Augmentes – ein Problem Franz Bopps aus heutiger Sicht. In STERNEMANN, Reinhard (Hrsg.): *Bopp-Symposium 1992 der Humboldt-Universität zu Berlin*. Heidelberg, Winter, 270–284.
- 1994b: Relative Chronology and Indo-European Verb-System. The Case of Present- and Aorist-Stems. *JIES* 22. 417–434.
- 1999: Einige sprachliche Befunde des Mykenischen und ein Problem der indogermanischen Verbalflexion. In *Floreat*. 2. Bd. 587–594.
- STUNDŽIA, Bonifacas 1995a: *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema. The accentual system of Standard Lithuanian*. Vilnius, Vilniaus Universitetas Balt Filologijos Katedra.
- 1995b: On the accentuation of prefixed verbs in Lithuanian. *LgB* 4 [= *Kuryłowicz Memorial Volume, Part II*]. 75–82.
- STURTEVANT, Edgar H. 1951: *A Comparative Grammar of the Hittite Language*. 1. vol. Rev. ed. New Haven, Yale University Press.
- STÜBER, Karin 1995: *Zur dialektalen Einheit des Ostionischen*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. /IBS, 85./
- 2006: [Proceedings of the 14th Annual UCLA Indo-European Conference, Los Angeles. 2003]. *Kratylos* 51. 182–184.
- SZEMERÉNYI, Oswald J. L. 1960: Etyma Latina I. (1–6). *Glotta* 38. 216–251. [= *Scr. min.* 2. Bd. 817–852.]
- 1964: *Syncope in Greek and Indo-European and the Nature of Indo-European Accent*. Naples. /AIQN Sezione Linguistica. Quaderni, 3./
- 1966: Iranica II (Nos. 9–31). *Die Sprache* 12. 190–226. [= *Scr. min.* 4. Bd. 1855–1891.]
- 1968a: Mycenaean: A milestone between Indo-European and Historical Greek. In *Acti Roma*. 2. t. 715–725. [= *Scr. min.* 3. Bd. 1315–1325.]
- 1968b: The development *s > h* in Indo-European languages. *Die Sprache* 14. 161–163. [= *Scr. min.* 1. Bd. 158–160.]
- 1973: Marked – unmarked and a problem of Latin diachrony. *TPhS* 55–74. [= *Scr. min.* 2. Bd. 925–944.]
- 1975: Iranica V (Nos. 59–70). In *Monumentum H. S. Nyberg*. 2. t. Téhéran–Liège, Bibliothèque Pahlavi, 313–394. /Acta Iranica, 5./ [= *Scr. min.* 4. Bd. 1923–2004.]

- 1979: The consonant alternation *pt/p* in early Greek. In RISCH, Ernst – MÜHLESTEIN, Hugo (éd.): *Colloquium Mycenaeum. Actes du sixième colloque international sur les textes mycéniens et égéens tenu à Chaumont sur Neuchâtel du 7 au 13 septembre 1975*. Neuchâtel, Faculté des Lettres. Genève, Droz, 323–340. [= *Scr. min.* 3. Bd. 1476–1493.]
- 1999: *Introduction to Indo-European Linguistics*. Oxford, Oxford UP.
- SZIDAROVSKY János 1932: *A görög és a latin nyelv hang- és alaktana*. Budapest, MTA Class.-phil. Bizottság.
- TAVERNIER, Jan 1999: Zum altpersischen *h y /hya/*. *AO* 67. 683–693.
- 2006: [SCHMITT 2003]. *Kratylos* 51. 190–192.
- THIEME, Paul 1970: Sanskrit *sindhu-/Sindhu-* and Old Iranian *hindu-/Hindu-*. In *Henning Mem. Vol.*, 447–450.
- 1971: *Kleine Schriften*. 1–2. Bde. Hrsg. von BUDDRUSS, Georg. Wiesbaden, Steiner.
- THUMB, Albert – KIECKERS, Ernst 1909: *Handbuch der griechischen Dialekte*. 1. Teil. 2., erw. Aufl. Heidelberg, Winter.
- THUMB, Albert – HAUSCHILD, Richard 1953–1959: *Handbuch des Sanskrit*. 1–2. Bde. Heidelberg, Winter.
- THUMB, Albert – SCHERER, Anton 1959: *Handbuch der griechischen Dialekte*, 2. Teil. 2., erw. Aufl. Heidelberg, Winter.
- THURNEISEN, Rudolf 1946: *A Grammar of Old Irish*. Rev. and enlarged ed. Dublin, The Dublin Institute for Advanced Studies.
- TICHY, Eva 1992: Zur Rekonstruktion der Nomina agentis auf **-tér-* und **-tor-*. In *Rekonstr. und rel. Chron.*, 411–420.
- 1993: Kollektiva, Genus femininum und relative Chronologie im Indogermanischen. *HS* 106. 1–19.
- 1995: *Die Nomina agentis auf -tar- im Vedischen*. Heidelberg, Winter.
- 2002: Zur Funktion und Vorgeschichte der indogermanischen Modi. In HETRICH, Heinrich (Hrsg.): *Indogermanische Syntax. Fragen und Perspektiven*. Wiesbaden, Reichert, 189–206.
- 2004a: *Indogermanistisches Grundwissen für Studierende sprachwissenschaftlicher Disziplinen*. 2., überarb. Aufl. Bremen, Hempen.
- 2004b: Vedisch *tirati*. In *Per aspera*, 565–571.
- TISCHLER, Johann 1990: Hundert Jahre kentum-satem Theorie. *IF* 95. 63–98.
- 2001: *Hethitisches Handwörterbuch. Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*. Innsbruck, Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck. /IBS, 102./
- TRÜMPY, Catherine 1989: Nochmals zu den mykenischen Fr-Taefelchen. Die Zeitangaben innerhalb der pylischen Oelrationenserie. *SMEA* 27. 131–234.
- TUCKER, Elisabeth Fawcett 1990: *The Creation of Morphological Regularity. Early Greek Verbs in -éō, -áō, -óō, -úō and -iō*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. /HS Ergänzungshefte, 35./
- UNTERMANN, Jürgen 1987: *Einführung in die Sprache Homers. Der Tod des Patroklos, Ilias II 684–867*. Heidelberg, Winter.
- VAILLANT, André 1963: Une trace possible de l'augment en slave. *BSL* 58. xxvi–xxvii.
- 1966: *Grammaire comparée des langues slaves*. 3. t. *Le verbe*. Paris, Klincksieck.
- VAN DER VALK, Marchinus (ed.) 1971–1987: *Eustathii Archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes ad fidem codicis Laurentiani editi*. 1–4. vol. Leiden, Brill.
- VARA, J. 1993: Is there an augment in η before F in ηῦρον? *Emerita* 61. 177–179.

- VASMER, Max 1958: *Russisches Etymologisches Wörterbuch*. 3. Bd. *Sta-Ÿ*. Heidelberg, Winter.
- VASU, Śrīśa Chandra (ed.) 1988: *The Aṣṭādhyāyī of Pāṇini*. 1–2. vols. Delhi, Motilal. [az 1891-es kiadás reprintje]
- VEKERDI József 1961: On Polymorphic Presents in the Ṛgveda. *Acta Orientalia Acad. Sci. Hung.* 12. 249–287.
- VENTRIS, Michael – CHADWICK, John 1973: *Documents in Mycenaean Greek*. 2nd ed. Cambridge, Cambridge UP.
- VILBORG, Ebbe 1960: *A Tentative Grammar of Mycenaean Greek*. Göteborg, Almqvist & Wiksell. /*Studia Graeca et Latina Gothoburgensia*, 9./
- VINE, Brent 1993: Greek -ίσκω and Indo-European ”*-iskē/o-”. *HS* 106. 49–60.
 — 2002 [2004]: Att. ἐρωτάω, Ion. εἰρωτάω ’ask’. *Glotta* 78. 203–221.
 — 2005: Remarks on Rix’s Law in Greek. *JIES* 33. 247–290.
 — 2006: [HAUG, Dag: *Les phases de l’évolution de la langue épique. Trois études de linguistique homérique*. Göttingen, 2002, Vandenhoeck & Ruprecht. /*Hypomnemata*, 142./ és HACKSTEIN 2002]. *Kratylos* 51. 144–149.
- WACHTER, Rudolf 2002: Grammatik der homerischen Sprache. In LATACZ (ed.) 2002, 61–108.
- WACKERNAGEL, Jakob 1877: Der griechische Verbalakzent. *KZ* 23. 457–470. [= *Kl. Schr.* 2. Bd. 1058–1071.]
 — 1885: Miscellen zur griechischen Grammatik 3–6. *KZ* 27. 262–280. [= *Kl. Schr.* 1. Bd. 573–591.]
 — 1893: Epigraphische Kleinigkeiten. *RhM* 48. 299–303. [= *Kl. Schr.* 2. Bd. 1214–1218.]
 — 1906: Wortumfang und Wortform. *GN* 1906. 147–184. [= *Kl. Schr.* 1. Bd. 148–187.]
 — 1907: Zur Umschreibung der arischen Sprachen. *IF* 22. 310–312.
 — 1943: Indogermanische Dichtersprache. *Philologus* 95. 1–19. [= *Kl. Schr.* 1. Bd. 186–204.]
- WATHELET, Paul 1973: Études de linguistique homérique. *AC* 42. 379–405.
- WATKINS, Calvert 1963: Preliminaries to a historical and comparative analysis of the syntax of the Old Irish verb. *Celtica* 6. 1–49.
 — 1969: *Indogermanische Grammatik*. 3. Bd. 1. Teil. *Geschichte der indogermanischen Verbalflexion*. Heidelberg, Winter.
- WATMOUGH, Margaret M. T. 1995/96: The suffix -tor-. Agent-noun Formation in Latin and the Other Italic Languages. *Glotta* 73. 80–115.
- WERBA, Chlodwig. H. 1997: *Verba Indoarica. Die primären und sekundären Wurzeln der Sanskrit-Sprache*. Pars I. *Radices primariae*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- WEST, Martin L. 1989: An Unrecognized Injunctive Usage in Greek. *Glotta* 67. 135–138.
 — 2002: Geschichte des Textes. In LATACZ (ed.) 2002, 27–38.
- WEST, Martin L. (ed.) 1998–2000: *Homeri Ilias*. 1–2. Bde. Leipzig, Teubner – Stuttgart, K. G. Saur.
- WHITNEY, William D. 1993: *Sanskrit Grammar*. 5th ed. Delhi, Motilal. [az 1924-es kiadás reprintje]
 — 2003: *The Roots, Verb-forms and Primary Derivatives of the Sanskrit Language*. Delhi, Motilal. [az 1885-ös kiadás reprintje]
- WINTER, Werner 1994: Zum tocharischen Verb. In SCHLERATH (ed.) 1994, 284–309.
- WOODARD, Roger D. 1986: Dialectal differences at Knossos. *Kadmos* 25. 49–74.

- (ed.) 2004: *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*. Cambridge, Cambridge UP.
- WÜST, Walther 1966: *Altpersische Studien. Sprach- und kulturgeschichtliche Beiträge zum Glossar der Achämeniden-Inschriften*. München, Kitzinger. /PHMA. Mitteilungen zur indogermanischen, vornehmlich indo-iranischen Wortkunde sowie zur holothetischen Sprachtheorie, 8–11./
- WYATT, William F. 1972: *The Greek prothetic vowel*. H. n., American Philological Association.
- ZWOLANEK, Renée 1970: „*Vāyav indraśca*”. *Studien zu Anrufungsformen im Vedischen, Avestischen und Griechischen*. München, Kitzinger. /MSS Beiheft N.F., 5./